

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek



Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et specialbibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

II BIND. 1868—69.

UDGIVET

AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT HOS OLUF OLUFSEN.

Indhold.

	Side.
1. Uddrag af Kristen Sørensen Testrups Rinds Herreds Krønike. (Fortsat fra 1ste Bind.) Meddelt af O. Nielsen, Dr. phil. i Kjøbenhavn	1.
2. Vendelboerne, deres Sæder og Skikke. Af 80	79.
3. Antiquariske Meddelelser fra Viborg. Af Chr. Gullev sen., Murmester i Viborg	97.
4. Fruekirke-Ruin i Harre Sogn i Salling. Af H. C. Strandgaard, Lærer i Selde i Salling	108.
5. Bandykning over en uopdaget Tyv. Meddelt af J. Kinch, Overlærer i Ribe	111.
6. Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede. Meddelt af D. H. Wulff, Adjunkt i Aalborg	113.
7. Mammen-Fundet. Af Arthur Feddersen, Adjunkt i Viborg	167.
8. Aktstykker fra Hemmestrup. Meddelte af C. A. Thyregod, Skolelærer i Ans, og bearbejdede af M. H. Rosenørn, Kammerherre, Amtmand i Randers	175.
9. Om den lærde Præst Frands Michelsen Vogelius i Aasted. Af Holger Fr. Rørdam, Dr. phil., Præst i Kornerup	183.
10. To Breve fra S. S. Blicher med tre dertil hørende Digte. Meddelte af E. Agerholm, Kaptajn i Kjøbenhavn	193.
11. To Spørgsmål om nogle jyske Oldtidslevninger. Af O. Nielsen, Dr. phil., i Kjøbenhavn	199.
12. Træk af Natmændenes Liv i Jylland. Af J. Fløe, Justitsraad, Stiftslandinspektør, i Vostrup	204.
13. Jordskjælvet den 3die April 1841. Af afd. Konferensraad J. G. Forchhammer	210.
14. Om Thord (Degn) og hans Artikler. Af J. Kinch, Overlærer i Ribe	230.
15. Bidrag til Oplysning om den danske Bondestands Tilstand først i forrige Aarhundrede. Af J. Kierckebye, forhenv. Skolelærer, i Andst	248.

16.	To Vide- og Vedtægts-Breve:	
	I. Kollerup Bys Vedtægt eller Grandebrev	261.
	II. Vide- og Vedtægts-Brev for Søgaarde i Sevel Sogn. Meddelt af J. Kinch	272.
17.	Kirkelevninger i Midtjylland. Af C. A. Thyregod, Skole- lærer i Ans	281.
18.	Fortællinger og Sagn om Søndernissum Sogn. Af A. Søren- sen, forhenv. Skolelærer i Søndernissum	291.
19.	Hemnestrup Gaard og Gods i det 16de og 17de Aarhundrede. Af C. A. L. Heise, Adjunkt i Viborg	323.
	I. Hemnestrup og dets Ejere	324.
	II. Aktstykker fra Hemnestrup Arkiv	372.
20.	Bemærkning om Kridtunderlag i Salling. Af H. C. Strand- gaard, Lærer i Selde i Salling	393.
21.	Tillæg til „Uddrag af Rinds Herreds Krønike“. Af O. Niel- sen, Dr. phil., i Kjøbenhavn	395.
22.	Regnskab for Aaret 1868	399.
	Register til 1. og 2. Bind. Af D. H. Wulff, Adjunkt i Aalborg.	

Trykfejl:

- S. 178 L. 12: 1589 læs 1579.
 — 182 — 7: mdlxxxix l. mdlxxix.
 — 248 — 4: A. l. I.
 — 68 — 28: Kjeld l. Niels (hvilket Epitafiet i Randers udviser).

Uddrag af Kristen Sørensen Testrups Rinds Herreds Krønike.

(Fortsat fra 1ste Bind.)

Meddelt af O. Nielsen.

Antegnelser paa hvis mærkeligt sig haver tildraget i denne Egn.

1534 brændte Ålborg, og skede samme År den Storm for Ålborg den 18de Decbr. i Skipper Klemens Opløb, som siden blev fangen, halshugget og stejlet på fire Stejler ved Viborg Landsting Lördagen næst efter sidermere vor Frue Dag, og gik dermed således til: Da Skipper Klemen var kommen i Land i Vendsyssel og havde fået Bønderne af Vendsyssel med sig, 6000 Mand stærke, indtaget Ålborg Slot og By, afslået Adelen i Lerå Sig og siden oversvømmede Landet, afbrændte en Del Herregårde og lod sig hylde og sværge af Almuen på den fangne Kong Kristjern den Andens Vegne, med hvilken Fremgang han kom så langt, at han indtog Slottet Lundenæs ved Skjærn Å og kom over samme store Å indtil Varde Å, hvor Bønderne på Søndersiden af Varde Å havde opkastet nogle Skanser for ham og forment ham Overgangen, hvorfor og samme Bønder bekom den Frihed, at de siden selv har været Ejere af deres iboende Gårdes Bygning, som arves og sælges fra Mand til anden stedse; disse Processer havde Skipper Klemen på Sydvestkanten; men derimod forsamlende sig Adelen igen fra den østre Kant af Landet, imidler-

tid at han således for synderpå på den anden Kant, og blev samlet i Randers, hvor Skipper Klemen og mødte dem, men fandt sig da ikke bestand, og derfor retirede sig til Ålborg, hvorhen Adelen efterfulgte ham og belagde Ålborg, som de bestormede og indtog den 18de Decbr., som meldt er, hvor da sammesteds skede en stor Massacre på Borgere og Bønder; Skipper Klemen undrendte da og vilde søgt sine Skibe igen ved Hals, men blev fangen af en Bondekarl på Klarup Kær, navnlig Jens (o: Jesper) Rimand, som for sin Umag blev givet en Bondegård i Vorde. Skipper Klemen øste Penge af sin Lomme til samme Karl, at han skulde ladet ham løbe, men det hjalp ham ikke, mens han blev greben og stejlet, som sagt er, og en Blykrone sat på hans Hoved, som tilforn var at se i Viborg Domkirke, men i min Tid ikke.

Skipper Klemen lod sig sværge og hylde i Kristjern II's Navn, og lovede han Bønderne ej alene at ødelægge Adelen og Herregårdene og dermed at befri dem fra Adelen's Overmagt og Slaveri samt Hoveri, men endog lovede de fornemste Bønder at blive Lensmænd eller deslige Be-
stillingsmænd.

Da han var i denne Egn, havde han Bønderne her omkring forsamlede her i Vesterris; for denne Hylding, som Bønderne gjorde ham, blev de til Viborg Landsting (NB. af Adelen) dømte fra Liv og Gods, og var det så langt kommet, at en Mand navnlig Mogens af Torup i Simsted Sogn skulde gjort Begyndelsen og var alt falden på Knæ på Torvet i Viborg forat miste sit Hoved, men blev da udråbt Pardon, og at de skulde bøde for den Gerning, og mistede da alle Selvejerbønder deres Bondeskyld, som blev lagt under Kronen, hvoraf Adelen dog siden fik det meste; nogle Bønder købte deres Bondeje igen af Kongen, men de fleste fik aldrig deres mere; de andre, som ingen Bondeskyld selv ejede, måtte bøde med Penge, og befindes Professor Holbergs Anmærkninger over denne Bondeejehistorie ikke velgrundet; ti det er rettelig at mærke, at for Souverainitetens Opkomst tilholdt Loven, at ingen ufri Mand (det var Bønder) måtte eje frit Jordegods, ti omendskönt Bønderne selv ejede Bondeskylden, så skulde og måtte de dog ikke eje Herligheden, men samme skulde henhøre enten til Kronen, Gejstligheden eller Adelen; ti omendskönt sligt bliver først nævnt i Kristjan III's Reces, så ser man dog, at Bøndernes

Herlighed både för og siden dependerede af Adelen; ti omendskönt Børial Kristensen igen købte af Kongen sin forbrudte Bondeskyld, så dog var Herligheden af Ålestrup både för og siden til Restrup.

Jeg kan mindes at have hørt fortælle i min Barndom, at engang, da Kong Fredrik II gæstede ind om Natten i Store Tårup hos en Bonde, som bode i den Gård, som Anders Ålestrup siden bebode, at da han vilde gå ind, havde Manden en liden Søn, som stod ved Døren, og da Døren blev oplukket, vilde han gå ind forved Kongen, løb Faderen til og vilde støde ham tilside med sin Fod, sagde Kongen: „nej, lad ham gå, så kan han sige, når han bliver stor, at han har gået ind forved Kongen af Danmark.“

1581 var der Pestilense i Myrhøj og Ørnbjerggård i Strandby Sogn, og hendøde der af Myrhøj 24 Personer og i Ørnbjerggård, som nu kaldes Vestergård, Niels Sivvensen selv syvende, og så holdt denne Pest op.

1602 var der stor Pestilense her i Jylland, så at en stor Del af Folkene hendøde, og begyndte samme först i Østerbølle, da en Hob unge Folk i Bygsæd var samlet i en Lade at drive deres Spil om Natten, så nogle, at der kom som et Hjul med Ild udi fra Kirken og til samme Lade, og da han kom ind i Laden, syntes de, at han var som en Buk, der hoppede på 3 Ben, og ham kalder de Hel, og var da en Del af Folkene syge om Morgenens, og var samme Ord Hel et brugeligt Ord her i Landet, som man kan bemærke fra de hedenske Tider af, og er endnu brugeligt, og er det mærkeligt, som jeg af gamle Folk har hørt fortælle, at i samme store Død kunde de vise Hel fra en By til en anden, og at han lod sig se i Skikkelse som en hvid Hest, sådan Overtro var da gængs.¹⁾ På Simsted Kirkegård ligger en Gravsten over Mand og Kone, som har bot i den vestre Gård, som da kaldtes Adsergården, hvilke begge døde i samme Pest nogle Dage efter hinanden.

1627 ved Mikkelsdagstider gjorde Kejserens Folk Indfald i Jylland, og som ingen Fjende tilforn i mange hundrede År var set her i Jylland, forårsagede dette en usædvanlig Frygt hos både høje og lave. Rinds Herreds Knaber mente da at ville værge sig og tilbageholde Kejserens Folk fra dem, og

¹⁾ Sml. Krigsarmatur S. 108. Thieles Folkesagn II, 58.

til den Ende havde afkastet Stenild Bro, Simested Bro, Skindesbro og Lillevejle Bro, og lå da nogle af Kejserens Folk nemlig et Parti i nogle Dage for hver Bro og Bønderne på den anden Side forat formene dem Overfarten; tilsidst stak de kejserlige en hvid Fane ud, og da de havde erfaret Dybet i Åen, trak deres Anfører sin Hest ad en bred Bjelke, som lå midt i Åen, og de andre over Vandet efter ham, og da de mestendelen var redne Bøndernes Hob forbi, undløb Bøndernes Anfører og en stor Del af Bønderne efter ham, hvor da, der de kejserlige det så, rendte de efter dem, og blev da mange af Bønderne ihjelslagne. Ved Skindrup Bro lå ligeledes et Parti af Bønderne og et Parti af de kejserlige, og da en Dag en af de kejserlige gik op på Tinghöjen og viste sin bare Rumpe imod Bønderne, som lå ved Höjen på Skindrup Mark, bad nogle Bertel Skytte fra Lynstrupgård, som kaldtes for at have frit Skud, at han vilde se, om han ej kunde skyde ham, sagde han: „jeg skal se, hvad jeg kan göra,“ og derpå skød den kejserlige, så han faldt med det samme på Höjen. At de kejserlige kom så stærke her ind i Landet, var Årsagen, at Vendelboerne havde sanket alle Både og Færger over til sig og var ligeledes forsamlede for at formene de kejserlige Overgang over Fjorden; men de kejserlige fik udkundskabet, at de kunde törfodet ride omkring ved Harboøre, som og skede, da de kom bag på Vendelboerne og Tyboerne, förend de vidste af, og blev da et stort Nederlag på dem; herom findes et Vers således: „Först da løb de Morsinger og så de Forrædere af Ty, igen stod göden Vendelbo, han stod og vilde ikke fly.“¹⁾ Ellers blev mangfoldige af samme kejserlige Folk samme Tid her i Landet omkomne; ti allesteds, hvor de gav sig ud på små Partier, blev de dræbte og vidste Bønderne i min Tid at fortælle, at en Del af samme kejserlige Folk skulde have kunnet den så kaldte passauske Kunst, det er at göra sig hård for Skud og Våben, og måtte derfor kvæle dem, förend de kunde få dem dræbte; som og blev fortalt, at en blev omkommen i Testrupgårds Forstue, som jeg er født, men de måtte slæbe ham ned i Kirkemosen og kvæle ham, förend de kunde få Livet af ham, og sådanne mange flere

¹⁾ Dette Vers tilhörer Visen om Vendelboernes Nederlag i Husby Hule 1441.

Exempler, og var min Moders Fader og hans Brødre med i samme Tog ved Simested Bro, hvor hun og fortæller, at Bønderne slog mange små Partier af de kejserlige ihjel, før end dette forskrevne Tog skede. De drog så stærke herved efter det Tog mod Vendelboerne, så at min Fader fortalte, at de marcherede tilbage igen ad Alvejen mellem Ålborg og Viborg 3 ganske Dage. Ellers holdt de her ikkun slet Hus, hvor de kom frem, såsom de var Katholiker, og det skulde hedde, at det var en Religionskrig, de førte, da de endog ikke sparede Kirkerne og deres Ornamente, som jeg kan mindes, at der stod skrevet i Testrup Kirkebog, at de havde revet den istykker; men man ser vel ofte af Historierne, at Herrer og Potentater ofte bruger Navn af Religionen til at udføre deres Statspolitiker med.¹⁾

1657 begyndtes Krigen med Sverig og det af sådan Årsag: i det sidste svenske Indfald 1643 havde de svenske tvunget Kristjan IV til at afstå til Sverig på visse År Halland, Bleking og Bornholm osv. og ved samme Lejlighed forjaget Prins Fredrik af Bremen, hvor han var Biskop, og samme Stift til Eje indtaget. Dette syntes Prins Fredrik, da han var bleven varm på Tronen i Danmark, at ville hevne, hvortil da syntes den bedste Geleghed for Dören, da Svensken samme Tid var indviklet i Krig i Polen. Men som Danmarks Milise da mest bestod af Adelen og de Folk, som de holdt på deres Gårde til Krigstjeneste, og de fleste af samme lidet vidste, hvad Krig var; Svensken derimod havde gamle forfarne og længe i Krig øvede Folk, så kunde samme Krig intet godt Udfald vente i alle fornuftige Folks Tanker, og som det er bekendt, at den Krig, Svensken skal føre mod Danmark, er altid den besværligste i Henseende til den danske Sømagt, så er det også altid Sverigs Statsraison, såvidt muligt ske kan, at tage sig Danmark fornemligst an forat sætte sig for samme i Sikkerhed, hvilket Svensken denne Gang ej heller glemte, og da de Danske gjorde deres første Tog til Bremen forat indtage samme — 18000 Mand stærke — forlod Svensken sine Sager i Polen med en Hast og marcherede lige til Holsten, hvilket da de Danske fornam, istedenfor at forhindre sligt de Svenskes Indfald i Holsten eller at vove noget Slag med dem, undrendte Adelen og deres

¹⁾ Sml. Thieles Folkesagn I 102—103.

Folk tilligemed Sognerytterne, som da af hvert Sogn var udskrevne, og fortælles, at Valdemar Då på Lerkenfeld, som og var med, undrendte i en Sko og en Støvle.¹⁾ De, Svensken kunde få fat på, blev fangne, og Resten løb hver hjem til sit, hvorpå Svensken uden nogen synderlig Modstand indtog Holsten undtagen Lykstad og Rendsborg, og da de kom for Frederits, som nylig tilforn var bleven befæstet, og samme belejrede, blev den straks af de Svenske indtagen og det på denne miserable Måde, som mig selv er fortalt af de Folk, som var derhos: Anders Bilde, Rigens Marsk, som da kommanderede i Byen, befalede en Dag (ligesom et påfundet Krigspuds) at rydde Portene og at oplade samme for de Svenske, og når de da kom og marcherede ind, skulde Garnisonen posteres på Volden indenfor og da skyde de Svenske, ligesom de kom ind, og da dette blev sat i Værk og de Svenske trak ind, var der ej nogen, som kommanderede Garnisonen til at gøre et Skud, hvilket da Garnisonen fornam, og at sligt var gjort af Forræderi, og at de nu alle blev Svenskens Fanger, vendte en af Soldaterne, som stod nær hos Anders Bilde, sin Flint om og slog ham dermed i hans (Hoved), hvoraf han døde;²⁾ dette har stedse været den rette og almindelige Relation om Frederitses Erobring og om Anders Bildes Død, så at den Undskyldning, Holberg i sin Historie herover har gjort, er ugrundet. Svensken oversvømmede da hele Jylland, og da Isen bar om Vintren over det lille og store Belt samt imellem Århus og Kalundborg, gik Svensken over Isen og ligeledes indtog de andre Provinser, og som hans stadige Forsæt da var at skulle beholde Landet, gik han lemfældigere om end som sidste Gang med Indbyggerne, ja de Svenske lånte Bønderne deres Rytterheste i Ploven. Året derefter kom de kejserlige, polske og brandenborgske Tropper Kongen til Hjælp, og da de havde drevet Svensken af Holsten og de selv af Jylland havde retireret sig over til Fyn, hvor de allierede vilde været over efter dem, som mislingede, søgte disse allierede deres Vinterkvarter her i Jylland, som da blev meget værre end Svensken og opåd de og ødelagde alt, hvis Svensken havde lev-

¹⁾ Jfr. Krigsarmatur S. 323. — ²⁾ Smst. S. 322. Denne uhjemlede Beretning viser kun, at det ikke er alene i vore Dage, at en uheldig Krigsførelse hos den menige Soldat har fremkaldt Rygter om Forræderi fra de overordnedes Side.

net, og tilsidst søgte de allesammen omkring i Byerne på Parti og plyndrede og sparede end ej hinanden indbyrdes, hvor de mødtes; ti de spurgte straks hinanden: „von wer sind Ihr,“ når de da svarede „kejserlige, Polakker eller Brandenburgere,“ måtte det svageste Parti holde for, som de og om Natten i Byerne, hvor der lå Salvegarde, skød hinanden ihjel.¹⁾ Da de Svenske af Frygt for de allierede flygtede her af Jylland, lod de nogle blive tilbage for at inddrive deres Kontributioner, og blev til den Ende en svensk Oberstløjtnant liggende på Restrup ved Simested Bro, hvilken, da han hørte, at de Allierede kom til Viborg, blev han besnakketh af Niels Eskesen i Kastrup, at han skulde forstikke sig hos ham, og da han tog til ham med sit Gods og Penge, han havde samlet, blev han i Kastrup forrædelig ihjel-slået og blev aldrig mere efterspurgt, og Niels Eskesen beholdt alt, hvad han havde; men Niels Eskesens Børn treves ikkun lidet deraf. Denne Oberstløjtnant var berømt for et særdeles godhjertet Menneske.

I disse Krigstider var det elendige og besværlige Tider, da Folk ved Nat og Dag blev udjagne fra Hus og Hjem og blev røvede og afplyndrede, hvad de havde, og undertiden ilde medhandlede. De Byer og Steder, som lå ved Kær-siderne, flygtede i Kærene; en Del her af Egnen havde flyt-tet noget af deres Gods ind på Lerkenfeld på Porthuset, som til den Ende med adskillige forborgne Huler er indrettet, en Del grov i Jorden, hvad de havde, som en Del igen af Fjen-derne blev opgravet, en Del blev stående og forrådnede. Min Moders Forældre i Ålestrup blev da som mange flere meget medtagne og forarmede.

1660, da Freden blev sluttet og Skåne med Gulland og Bleking af Fjenden afstået til Sverig, havde den danske Adel meget Gods udi Skåne, men en Del af samme måtte Kong-en indløse og give de Svenske til Vederlag for Bornholm, Resten blev den danske Adel afplukket siden af de Svenske, som fortrykte dem derfra, så de intet beholdt deraf igen.

1683 har været mærkeligt i Danmark for Landmåling-en,²⁾ da alle Agre al Danmark over er blevne opmålte med sær dertil af Stål beredte Lænker, mellem hvert Kvarter sad en Ring af Messing; Agrene blev målte i Længden og Bred-

¹⁾ Jfr. Krigsarmatur S. 325 flg. — ²⁾ Smst. 381—420.

den. Dertil lod sig bruge adskillige Standspersoner, nogle, som målte, og nogle, som beskrev Målingen. Siden blev Jorden taxeret af visse dertil udnævnte Bønder, hvor megen Sæd hver Ager kunde tåle, og hvor god Jorden kunde agtes, dog var de tagne i Ed, at ingen skulde få noget at vide derom. Desligeste blev alle Heder, Skove, Moser og Enge taxerede og beskrevne. Her i Vester- og Østerbølle Sogne var de i Høstens Tid. Men ellers, som Ordet gik, var der over alt dette hele Land over 400 Personer, som brugtes dertil. Siden lå de længe i Viborg ligesom i Kvarter, måske fordi de skulde deres Forretning der sammesteds skriftlig forfatte. Disse 400 Personer var delte i adskillige Komplotter over Landet, og omendskönt deriblandt kan have været nogle, som forstod Geometrien, så var dog de fleste deraf nogle liderlige Idioter, som ej alene ikke forstod det, som de foretog sig, men endog ej havde andet Astrolabium end af Træ med en Pind til Viser på, og satte de nogle Stager på Marken og havde en Snor med en Kugle i Enden, som de tog i Munden og da så ud ad Snoren efter Stagerne, tog og Observationer efter deres Hatteskygge; om det var geometriske Operationer, giver jeg hver fornuftig at betænke, som forstår Geometrien. Jeg har i min Tid allevegne omkring i Landet, hvor jeg har gjort Aftegninger i Ejendomstrætter og haft Udtog af Landmålingsforretning, eftermålt dem, men endnu aldrig derudi fundet ringeste Akkuratesse eller Rigtighed, men skulde tænke, at de Ting, de havde målt eller beskrevet, fandtes ikke på Jorden, men i Månen. Ellers er noksom bekendt, at deres Idræt eller summum bonum mest bestod udi at lade sig traktere i Byerne, at drikke og h . . . , som det er mig vist fortalt, at da et Komplot lå i Nyborg og skrev deres Forretning ren, gjorde de sammesteds 47 H , og er det endnu noksom bekendt, at hvilken By, som ej trakterede og fyldte dem med stærk Drik efter Ønske, den blev höjt ansat, som endnu svier til mange denne Dag, og så længe denne Landmåling står. Det er derfor på visse Steder i Landet, at en Mand kan have lige så mange Kreaturer og ligeså megen Ejendom på 4 Skpr. Hrtkr., som en anden kan have andensteds på 4 Tdr. — — For at få alle Jorderne henførte til en vis Klasse, blev dertil udsendt visse Kommissærer, hvorblandt Tøger Hofmand på Gundrupgård var en; disse skulde

prøve Jorden med Følen, Lugten og Smagen, hvad Klasse den skulde beregnes udi. — — Denne Landmålingsforretning fik dog ej Ende før 1687.¹⁾

1686 lod Bispen Præsterne erindre, at som de hører meget ilde, fordi de udi offentlige Bryllupper og Værtshuse af en ful Væge smøger Tobak ligesom Bønder og andre gemene Folk, som ikke en hæderlig Præstemand, der skulde være et Exempel for andre, vel egner og anstår, så skal samtlige Præster her i Stiftet alvorligen være påmindte, at de sig fra sligt udi offentligt Samkvem entholder, medmindre de for sådan Forargelse offentlig til Provstemodet vil mulkteres. Så blev og Præsterne af Bispen advarede og befalede ej at tage mere end et Menneske til Skrifte, tillige under vedbørlig Straf (forskrevne er dog af Præsterne lidet efterkommet). Den beskikkede Avktionsdirektør buldrede stærkt og androg for Generalfiskalen, at han ikke blev fordret til at holde Avktion; dette bevægede Rinds Herreds Præster til samtlig at bekoste sig en Avktionsprotokol og en Skifteprotokol. I hvor nyttigt end dette Påfund med Avktionsholdelse var, så ses dog heraf, hvor nødigt Folk vilde dertil, formedelst det var usædvanligt.

1687 befindes Bispen at have pålagt alle Viborg Stifts Præster, at hver skulde give 3 Mk. til Hr. Hans Olesen, Sognepræst i Randers, som havde honoreret samtlige Stiftets Provster og Præster med sine hæderlige Vers, i Trykken forfattede.

1689 fik Præsterne her i Herredet Befaling at angive, hvad dem kunde være afgået i deres Kalds Indkomster siden 1660. Samme deres Angivelse jeg har en Genpart af; derudi en Del vemodelige Klager, at deres Sogne er $\frac{1}{2}$ Parten øde, hvoraf de intet nyder, hvilket dog ikke synes at komme overens med Sandheden. Iblandt andet klages af Kapellanen, Hr. Peder Segendorf i Hvam, at hans Formænd skal have fået af Restrup årlig Rug 16 Skpr., Byg 12 Skpr. og Havre 16 Skpr., samt 2 Rdlr. hver Ofringsdag. Ligeledes Præsten i Ulbjerg klager, at der i forrige Tider skal være givet af Lyndrupgård til Præsten 18 Skpr. Rug, 18 Skpr. Byg og 18 Skpr. Havre osv. Man ser heraf, at det i gamle

¹⁾ Under 1683 findes Efterretninger om Resens danske Atlas, der er trykt i „Danske Samlinger“ II.

Tider har været en Skik at give Præsterne en vis Del Korn årlig i Steden for Tiende, som nu på de fleste Steder er ophævet af Herregårdene. Det var i de Tider og en vedtagen Skik, at Bønderne gav efter Akkord visse Skæpper Korn istedenfor Tiende; dog var det i forrige Tider Brug, at Kirkeværgerne tog Kirkernes Tiende på Kærven og lagde dem i den såkaldte Kirkelade, af hvilke en var bygget ved hver Kirke, mestendelen af Grundmur med Kampestenene, hvoraf nogle endnu er tilsyne; derudi blev Kirkens Tiende aftorsken, bortsolgt og ikkun gjort slet Regnskab for.

1691 og 1692 findes udførlig omtalt Processen mellem Peder Lerke og Mag. Kristen Stistrup, der omtales i Farstrups og Axelsens Dagbøger.

1699 blev en stor Del af Viborg Hospitals Gods fra Hospitalet bortsolgt, hvoriblandt Testrupgård, hvor min Fader bode, Testrup By, Højslevmølle og mere Gods; de, som dertil var Tilskyndere, finge mesten alle en ond Død. Povl Lavridsen, en Forpagter på Hammelmose i Vendsyssel, købte Testrupgård, Byen og mere Gods, han omgikkes dermed ilde og uforstandig, måtte siden sælge det igen til sin Halvbroder, Borgemester Enevold Nielsen i Ty, som siden solgte det igen til Hans Mathisen.

1700, 9de April døde Herredsfogden Anders Kristensen Ålestrup — — han var begavet med god Forstand, men brugte den sjelden i sine egne Anliggender, var ellers meget vel lidt af alle, både høje og den gemene Mand.

(I Anledning af Krigen.) Her i Jylland var Folk da meget bange og en Del grov i Jorden, hvad de havde, da en Del, som endda kunde huske det forrige svenske Indfald 1657, vel havde Årsag at frygte.

1711. I denne Sommer grasserede Pesten stærkt i Helsingør og siden i København. I Helsingør bortdøde over 900 Mennesker, som var de fleste Folk i Byen, og i København 22000; den sagtede sig igen i Nov. og siden om Vintren ganske ophørte; hvor Folkene var uddøde, blev malet et rødt Kors på Døren; men da Pesten ophørte, blev Husene igen rensede og røgede, og blev da malet et hvidt Kors på Døren igen og siden holdt Avktion på Møblerne. Jeg var og samme Tid i København, da jeg fór for Matros med en Galiot fra Hobro, kom og imidlertid i Huse, hvori Pesten og døde Folk var inde, innod min Vilje og Videnskab, blev

dog, Gud ske Lov, intet ad Skade. Da vi kom hjem, var der Strandvagt anordnet, at ingen måtte komme i Land i 6 Uger; en Pige fra Handest kom hjem samme Tid fra København; hun døde, hvorpå Huset, hun og hendes Moder var udi, blev afbrændt; nogle af de københavnske Skippere, som kom her i Mariager Fjord samme Tid, døde og havde Svagheden med dem, deraf ligger en begravet i „Baked“ ved Hadsund og andre ved „Hansbakke.“ Da Svagheden var allerstærkest i København, blev på Rådstuen anordnet en Sundhedskommissjon, hvor de, som vilde rejse af Byen, kunde få Sundhedspas, når de ikkun alene sagde, at de ej havde været i befængte Huse; her i Landet blev og udgivet Sundhedspas af Præsterne til Bønder eller andre, som vilde rejse til Købstæderne, hvilke Pas, som var prentede til den Ende, var herover skikkede fra København; hvor dårligt at dette var, kan enhver fornuftig Kristen selv gætte, som tror Guds Forsyn og ved, at der er ingen Ulykke i Staden, som jo kommer fra Herren. Med disse Sundhedspas blev kontinueret næste År efter.

1712 døde Mag. Kristen Stistrup i Ullis, min meget gode Ven; han havde en ypperlig Hukommelse og Judicium og var hos ham nedlagt et stort Pund; han havde for at ville korrigeret og oplyst den danske Historie og refuteret tildels den svenske Historie. Til den Ende han havde erhvervet sig mange rare Manuskripter, som hans Kone klattede bort efter hans Død; men han blev derudi forhindret af mange Processer, han indvæltede sig udi, hvormed han drev sin Tid bort; den sidste og slemmeste deraf var med hans egen Kone, som ikke uden Årsag beskyldtes for andre. Han var ellers tilsidst geskæftiget med at refutere de svenske Besværinger mod det danske Krigsmanifest, derudi jeg var tildels hans Assistent; samme blev dog ikke trykt eller kom for Lyset; ti da jeg siden hans Død dem ganske forfærdigede og overleverede dem til Kongen i Husum, blev den sendt til Rostgård, som da var Historiographus et Antiquarius regius, at gennemses af ham; men som han ikke gerne så, at noget kom frem, som han ej selv var Fader til, blev det derved, og jeg tog mig ej mere deraf.¹⁾

17. Decbr. døde Mathias Tausen, Herredsfoged i Rinds-

¹⁾ Jfr. Langebekiana 93—94

Gislum Herreder, ham succederede Kristian Solberg, som var Kristjan Solberg, Herredsfoged i Års-Slet Herreder hans Søn; han havde lært Barberprofessjon, var så kommen til at tjene Grevinde Schindel, som var Kongens Konkubine en Tidlang, derved han blev removeret til Herredsfoged.

Samme År døde Hans Munk, Biskop i Kristiania i Norge, ham succederede Bartholomæus Deichmann, Bisp her i Viborg; denne Deichmann var en meget lærd og gærrig Mand; han lånte af Præsterne her i Stiftet deres bedste Bøger, men galt dem ingen igen, hvorved han samlede sig et ypperligt Bibliothek.

1713. (Efter Stenbocks Overgivelse.) Akkorden var elers med de Svenske, at de skulde racioneres og afhentes igen; men da de svenske Skibe ankom til Åbenrå, var Vekslerne til Indløsningen ej ankomne, det var vel og ej at tvivle, at de Danske jo søgte alle de Forevendinger, som muligt var, ej at slippe så mange svenske Folk igen af Hænderne, så længe Krigen stod på; de svenske Officerer blev da forlagte i alle Købstæderne, hvor de lå i lang Tid og skulde underholdes af Kongen; men tilsidst forløb de fleste, man og her blev ked af dem og spurgte ikke meget efter deres Løben. De gemene Svenske blev og fordelte Landet over til at tjene Bønder og andre; de, som havde Hjem i Stift Bremen, fik Lov at gå til deres Hjem; da Krigen fik Ende, rejste nogle Svenske til Sverig igen, nogle blev her i Landet og bosatte sig her både i Købstæderne og på Landet.

Samme År byggede Præsten i Vesterbølle det store Hus på Gaden i Østerbølle, som efter hans Død blev solgt til Hans Mathisen i Testrupgård, som lagde en Del af Anneksgårdens Avling dertil og gjorde en Bondegård deraf. Udi denne Krig blev i Året 1711 påfundet, at der skulde udskrives en Skytte af hver Herregård til Krigen, i Tanke, at de skulde skyde vissere end Soldaterne; men da Herremændene nødig vilde af med deres Skytter og i den Sted sendte Kongen af deres Bønderkarle, forandrede Kongen sit Forsæt og tog Penge for dem, og ser jeg af en Kvittering, dat. 11. Marts 1711, at Lavrids Kjørulf på Viffertsholm har betalt til Ålborg Amtstue for en Skytte 60 Rdlr. af samme sin Gård.

1715 den 25. April sloges nogle danske Skibe under Viceadmiral Gabels Kommando med nogle svenske Skibe på Kolbergerheide, og erobrede de danske 5 af de svenske og

skød det 6te i Synk; der blev 1891 Svenske fangne, og ikke 1 Mand undkom, som kunde føre de Svenske Tiding om Slaget. Disse Svenske var så tidlig udskikkede forat brand-skatte og plyndre de danske Smålande, i Tanke at de Danske ej så hastig kunde komme i Søen.

Den 7. Avg. sloges de Danske og Svenske til Søs, 22 Skibe stærke på hver Side, begyndte under Landte Rygen og vendte mod Bornholm over; dog blev ej noget Skib mistet på nogen af Siderne; ti de lå mesten så langt fra hinanden, at de ej synderlig Skade kunde gøre hinanden; de Svenske tog om Natten Flugten over ad de svenske Skær, og de Danske kastede over ad Landte Rygen igen. De Danske havde tilforn afsendt Pramme samt Skibet Ditmarsken med 3 Galejer fra Norge og 3 Bombarder-Galioter tiligemed en Del Transportskibe forat åbne Passagen ved Indløbet hos, som var forsænket af de svenske med gamle Skibe og Skibsankre. På disse var den svenske Flåde udsendt at skulle ruineret samme, som de Svenske og kastede Bomber af Fyrmørser ud på dem af Landte Usedom, hvor bemeldte Danske lå under udenfor Ruden; men da den danske Flåde kom, som meldt er, blev vi den svenske Flåde kvit dette År.

I Septbr. sloges de Danske og Svenske i 2 Dage på Grunden imellem Ruden og Tiserhoved på Landte Rygen, hvor de Danske viktorerede og splittede de Svenske ad, som vilde forbyde dem at komme ind over Grunden, så at 3 af dem måtte retirere sig under Landte Rygen, hvilke siden blev opbrændte, og Resten af de Svenske kom under deres Blokhús på Ruden, hvor de en Tid lang blev liggende, men flygtede siden ad Sverig og efterlod på Ruden 22 Kanoner og nogle Fyrmørser osv. Stykkerne havde de ladet med dobbelt skarpt og lagt Lunte ved dem, som skulde tænde dem an; men Lunterne gik ud, ligesom de Stykker Lunter gik ud, som de havde tændt og lagt til Krudtfadene. Jeg var samme Tid med den danske Flotille, som slog sig ind ved Ruden. Samme Tid var og med Skibet nogle Smøgere, det var gamle Skiberum, som var fyldte med Skurtørv, Svovl og andet Tøj, som hæsleg kunde røge; disse skulde været sat Ild udi og stillet på Ruden forat forblinde dem, når vi skulde gået ind den forbi; men disse blev ej brugte, ti en stor Storm drev tvende deraf på Land, og samme

Storm bortdrev og de gamle Fartøjer, Svenskerne havde sænket på Grunden og i Indløbet.

Bemeldte danske Flotille bestod af nogle Pramme, som var Hjælperen, Arke Noe, Ebeneser, Hellefyndren og 2 Galioter, som førte 18 Pundere, 3 Bombardergalioter, 3 Galejer, såvelsom Skibet Ditmersken, hvilket førtes af Admiral Sehested, som samme Flotille kommanderede; dog bemeldte Skib var ikke i nogen Bataille med, men lå altid bagved og så Leggen an; herforuden var og nogle små Fregatter og Galioter. De Danske nåde deres Forsæt og sankede deres Transport sammen ved Greifswalde, hvor de indtog 20000 Mand og dermed den 26. Novbr. gjorde Landgang på Landte Rygen i en By, kaldet Stresou bag Philips Ejland, hvor de Svenske mødte om Natten Kl. 3, da de Danske alt var største Delen komne i Land og havde kastet en dobbelt Grøft for sig, og holdt en Bataille med de Danske, som havde en Del Saksere og Brandenborgere med sig; men de Svenske måtte rømme Marken, og blev en stor Del af dem på Pladsen såvelsom 4 à 5 Generalpersoner, hvoriblandt den navnkundige Partigænger Basevitz, tilligemed 8 Feltstykker, en stor Del af de Svenske blev fangne in Summa; de Svenske mistede da Landte Rygen og alt hvad de der havde, Ammunition, Proviant og 70 Stykker, som de her og der havde plantet til at forhindre Landgang med. Den svenske Konge, som var med, blev Hesten skudt under og blev liggende på Pladsen. Det gik ellers her ligesom ellers altid i denne Krig, at de Danske lå altid og luntede Tiden bort, hvorved mange Anslag gik overstyr, så det syntes ligesom være en Officerkrig, og at de Danske ej forfulgte deres Viktorie, når de havde nogen, men alene sigtedes til, at Krigen kunde være længe uden at udrette noget. Da vi havde indtaget Krigsfolkene, lå vi dermed under Landte Rygen i 12 Dage, så både Heste og Folk kreperede, da vi ligeså let kunde gjort Landgang efter 2 Dages Forløb, som efter 12 Dages; desårsag også Admiral Sehested blev skældet i deres Krigsråd for en Blakskitter. De allierede, som var Danske, Brandenborgere og Saksere, havde imidlertid belejret Stralsund, hvor de daglig jo mere og mere avancerede og Byen meget hårdt ængstede, besynderlig siden de blev Mester af Landte Rygen, til 23. Decbr., da den blev opgiven og Garnisonen gjort til Krigsfanger; den svenske Konge undkom nogle Dage tilforn på en dob-

belt Sluppe til Sverig. Til den Landgang, som skede på Landte Rygen, var over 800 Fartöjer, små og store.

Dette har jeg så vidtløftig villet beskrive, fordi jeg var selv med fra først til sidst og så, hvorledes alting til gik, da jeg og blev beliggende i Greifswalde Vig om Vintren under Landet ved Ludvigsburg, hvor jeg led ondt nok, da samme Tid var en stor Vinter og mange kreperede og bortdøde.

Hr. Mads Åby, Præst i Ulbjerg, blev ked af sit Kapelani og vilde have sig et andet og bedre Kald, hvortil hans Kone var den störste Tilskynder; han forlod da Ulbjerg og gav sig til at være Skibspræst på Prammen Hjælperen; men han døde der i Pommern om Vintren og ligger begravet inden Kirkedören i Brandshagen Kirke. Efter ham fik Ulbjerg Kald Hr. Kristen Kierketerp.

1716 om Somren var de Danske geskæftigede med at hidhente Moskovitterne, som var over 30000 Mand stærke, hvilke havde i Sinde tilligemed de Danske at ville göre Landgang på Skåne, hvilket Forsæt dog ikke gik for sig; men de Danske førte Moskovitterne til Meklenborg igen i Oktober. Jeg var da i Moskoviternes Tjeneste og var med at føre dem tilbage igen.

1717 i Novbr. døde min allerbedste Ven, Hr. Lavrids Axelsen i Vesterbølle; han var en fin, lærd og meget oprigtig Mand, i ham fulgtes både Lærdom og Levned ad, så hans Lige var ikke i denne Egn.

1717 solgte Kongen alt sit Ryttergods her i Egnen; som alt var Strøgods og mest noget beliggende i hvert Sogn; hele Furland var og Ryttergods. Jeg købte denne Gård her i Vesterris, som og var Ryttergods og jeg tilforn siden 1704 havde haft i Fæste som Rytterbonde. Kongen lod lægge Ryttere igen i Købstæderne og på nogle Herregårde, som han til den Ende indkøbte. Så blev og i dette År, såvelsom næstfølgende opsagt alt det Gods, som var kommet fra Kronen med Reluitionsrettighed, og hvem det nu besad, skulde enten give mere derfor forat beholde det eller og miste det. Jeg måtte reluere Østerbølle Sogns Rugtiende med 5 Rdl. af Tønden, som er 40 Rdl. Her i Rinds Herred befandtes, at en stor Del Bønder var pålagt en Afgift af Smör til Kalø Slot, som tilhørte Kongeu; men ved hvad Lejlighed samme Afgift er pålagt, har jeg til Dato ikke

kunnet udfinde. Dette Smör var anslået i Hartkorn i den gamle Matrikel 1664 1 Pd. Smör, det er 12 Pd., for 4 Skp. Hartkorn; samme såkaldte Kalvyding blev tilligemed mere Hartkorn afhændet fra Kronen til en Jøde, Immanuel Texiera, og fra ham blev det igen afhændet til Just Arcanter i Viborg og stod samme ligeledes under Reluition.

1719 var en streng Vinter med Frost og Sne. 25. Marts kom en forskrækkelig Vinter med Sne og Frost, så ingen kunde komme By imellem, men de, som var ude, måtte ride fra deres Vogne, hvilken Sne igen efterhånden bortsmeltede af Solen og kom ej andet Tøvejr förend 29. April.

Gamle St. Olufs Dag åg vi Rug ind, Høsten kom da tidlig, formedelst denne Sommer såvelsom næstforrige var en meget stor Tørke, 1 Skp. Rug gjaldt ordinært Landkøb 2 Mk.

16. Novbr. afbrændte største Delen af Proviangården i København, Ilden kom op om Natten hos Grynmølleren, som da bode derinde.

I Decbr. afbrændte Ladegården ved Klavsholm, hvorpå lå Ryttere indkvarterede; samme Ildebrand blev anstukken af en Rytter, som næste Året derefter, da han atter var geskæftiget med at ville den igen afbrænde, blev røbet, pågreben og rettet.

1720 18. Juni døde min gode Ven, Hans Mathisen på Testrupgård; han var en forstandig og lovklog Mand, var og vel beløben i denne Tids Politik. Samme År døde Hr. Lorens i Almind, han havde i sin Tid gjort sig berømlig og navnkundig ved adskillige vanskelige Sygdomme at kurere og især med de såkaldte forgjorte at hjælpe tilrette igen.

I dette År blev Mariager Kloster solgt fra Kronen; Kongen havde indløst samme ved Reluitions Rettighed fra Liliencron af Holsten, som en Tid lang havde haft samme i Possession. Det blev da købt af en Franskmand og straks igen afhændet til andre, men tilsidst blev det købt af Severin Bentzon på Havnø for 18000 Rdl. i Pengesedler, som var et Røverkøb; han rev den gamle grundmurede Ladegård ned, som tilforn havde været Nonnekapeller, og solgte Murstenene bort, hvilke var så store, at hver vejede 15 til 16 Pd., og byggede han Ladegården igen af Bindingsværk syden for Gården.

I disse Krigstider havde Kongen af Pengemangel ladet

prente på Stykker Papir, ligesom og forhen er sket i Frankrig, hvor meget sådan en Seddel skulde gå for istedenfor Penge, hvilke Papirer kaldtes Pengesedler og ginge nogle for 1 Rdl., nogle for 5 Rdl., nogle for 10 Rdl., andre for 50 Rdl. osv., men ingen mindre end 1 Rdl., hvilket satte disse Sedler straks i Miskredit, hvorpå de blev udgivne af mindre Værdi, nemlig på 1 Mk., 2 Mk. og 3 Mk., men de faldt dog af deres Pris, så at hvo, som trængte, måtte lade dem gå, Rigsdaleren for 4 Mk., ja vel endog ringere; dog blev de alle af Kongen igen efter Freden indløste for fuldt Værd og brændte på Københavns Rådhus.

Dette År solgte Kongen alle sine beholdne Kirker, undtagen dem, hvis Indkomster Præsterne havde tilsneget sig, som er alene 13 her i Viborg Stift. Endel Præster havde tilvendt sig disse Kirkers Indtægter af Foregivende deres Kalds Ringhed, men de, som sidder i de ringeste Kald, har dog ej nydt dem. Testrup Kirke købte Hans Mathisen for han døde, for 175 Rdl. Det er at mærke, at i de Tider Kongen ejede Kirkerne, var deres Tiender fæstede bort mesten Delen for en ringe Afgift, f. E. Testrup Kirketiende havde Sognemændene for årlig Afgift i Fæste for 5 Tdr. Rug og 2 Tdr. Byg, hvilken Kirkernes Afgift blev betalt med rede Penge efter Kapitels Købet, som desårsag mesten Delen blev sat efter det højeste Landkøb, dog vel ikke så meget for Kirkernes Skyld som mere for Bispens og de gejstliges, hvis Tiender og blev betalte efter denne Taxt. 1681 blev anordnet en såkaldet Stiftskriver, navnlig Niels Rasmussen, som skulde indskrive alle Kirkernes Regnskaber i hver Kirkebog og derfor have 4 Mk. af hver Kirke, som siden blev til 5 Mk. 8 Sk., da Præsterne havde skrevet Regnskaberne først; han fæstede og Kirkens Tiender bort. Han døde 1691 og blev efterfulgt af Hans Meklenborg; i hans Tid blev Kirkerne solgte, og dermed ophørte denne Bestilling. Ved det at Kirkernes Tiender blev fæstede så lidelig bort, sad en Del Kirker i slet Tilstand og Armod, f. Ex. når der skulde repareres på Testrup Kirke, måtte der tiggess og lånes fra andre Kirker dertil.

1721 var slet ingen Vinter förend 8 Dage efter Kyndelmisse, og var i Januar Måned så godt som Forårs Vejrligt, som ellers kunde være i Maj Måned; men så begyndte en meget hård Vinter, så at man straks kunde gå over Sundet

imellem Sælland og Skåne ligeoverfor Hven, og kontinuerede samme Vinter indtil vor Frue Dag, 25. Marts. 13. Marts frøs det i vor nordre Stue på et florentinsk Thermometer 40 Grader, den 14de 41 Grader.

17. April kom et meget ondt Vejr med Regn og Slud, som kontinuerede den 18de og forandredes den 19de til en heftig Himmel- og Jordknog, som vedholdt til den 20de om Aftenen.

1722 var slet ingen Vinter her i Danmark enten før Jul i Året 1721 eller efter Jul, men alt Tøvejr og godt Vejr uden nogen Frost eller Sne helt hen til Foråret, hvorpå fulgte en meget våd Sommer.

13. Septbr. døde Hr. Kristen Holst i Lovens og blev efterfulgt i Kaldet af sin Søn Morten Holst.

Dette År gik Folkene i en Landsby ved [Navn] Astrup i Salling til og tog et Kvindfolk, som de beskyldte for Hekseri, og bandt hende fast i hendes eget iboende Hus og satte så Ild på Huset uden Lov og Dom (en uhørlig Gerning); for denne Gerning blev nogle af dem rettede.

Denne Sommer døde Hr. Jesper Rønberg i Hersom, Provst i Rinds Herred, ham succederede Hr. Niels Rømer, Kapellan af Viborg.

Dette År faldt Kornet af i godt Køb, 1 Td. Rug 7 Mk., 1 Td. Byg 5 Mk.

1723, 28. Jan. frøs på Thermometret 41 Grader, den 16. Febr. så man Viben. Dette År var en tør Sommer i mange Lande, hvorpå fulgte mægtig Regn igen ved Juletider.

1725 er Etatsråd Fredrik Rostgård, som var Oversekretær, Arkivar, Historicus regius og Kongens Poet, kommen fra sit Embede, formedelst han skal have taget formegen Gave; han flygtede ad Skåne, men kom dog straks igen; han havde Dronningens Halvsøster til Ægte, Grev Reventlaus naturlige Datter; han tilligemed Dronningen og flere blev angivet af Trojel, Præsten på Kristjanshavn, at Rostgård skulde oppebåret store Penge for Præstekald og andre Bestillinger, og at Dronningen deraf skulde haft sin Andel, at Dronningen skulde tragtet at udelukke Kronprinsen af Regeringen osv. Dette underlige Tøj blev understøttet af Kronprinsen, Prins Karl og særdeles af den gamle Prinsesse, Kongens Søster, som ingen Tid kunde fordrage Dronning Anna Sofie, og kom Prins Karl og denne hans Søster ikke meget til Hove i

denne Dronnings Tid, fordi hun ikke vilde cedere Dronningen, kom og i al den Tid ej tilbords hos Kongen uden 1 Gang, da hun satte sig ved Kongens højre Side, da Dronningen sad ved den venstre, og var hun så vel skåren for Tungebånd, at hun kunde kujonere Kongen med sin Mund. Over disse Angivelser blev holdt en stor Gehejmekommisjon af en Del de fornemste og lærdeste Herrer, blev og nogle, nemlig Etatsråd Seerup på Hald og Lukas Kierulf af Viborg, beordrede til at tage visse Folk her i Landet i Ed i Enrum, hvoriblandt Lavrids Hostrup i Hobro var med; hvad de blev spurgt om og hvorpå de svor, fik man ej at vide; men det var vel mest om at bekende, om de havde givet Rostgård Penge. Rostgård blev vel endelig overbevist at have taget nogle Penge til Foræring for Kald og Bestillinger, han måtte og derfor miste sin Bestilling, han solgte da straks sit mægtige Bibliothek, hvorudi fandtes mange rare historiske Manuskripter; siden blev han Overtranslatør i Helsingør. Efter ham blev igen Oversekretær Kristjan á Mönichen. Ved denne Kommissjon blev Dronningen ikke styrtet, som vel visse Folks Hensigt var, men den gode Angiver, som således blindlings havde ladet sig forlede, måtte for sin Umag danse til Munkholmen.

Samme År afbrændte Skive, al den Del, som var tilbage og ikke afbrændte 1715.

I dette År var Vejrliget således beskaffet: Vintren og Foråret var hel tørre indtil efter Valborgs Dag, da det fangede siden an at regne af og til, indtil Vintren tog ved igen, som gav en meget våd Sommer, dog vokste Kornet vel, især Rugen meget overflødig, som ikke har været deslige i mange År.

I dette År skal en Kone ved Slesvig i Holsten i Maj født et levende Barn til Verden og omtrent en 20 Uger efter født et andet levende Barn.

1726. (Efterat have omtalt Viborgs Ildebrand.) Borgerkabet i Viborg fik ingen Hjælp til at bygge med igen; ti hvad som blev tilovers fra den indfordrede Brandstød, sagdes at Kongen forærede Mönichen; men alle, som det havde brændt for, fik Frihed for Konsumtion i 12 År, såvel som og Toldfrihed og Frihed for deres Kreditorer i samme 12 År, og gik denne Frihed så vidt, at de, som købte afbrændte Gårde, nød og samme Frihed, hvoraf da fornemlig

betjente sig Bentzon på Estvadgård, der købte Gehejmeråd Rosenkrandses Gård, som ligger på nordre Side af Domkirken, hvorudi han drev en Del Handel; men som de fleste lidet kunde benytte sig af Toldfriheden, nogle og misbrugte den, blev samme igen efter nogle År ophævet, men Frihed på Konsumtionen vedblev de 12 År, men Byen blev ikke derved bragt på Fode igen og når vel aldrig mere sin forrige Skönhed igen.

1726 22. Juli var en stor Storm, hvis Lige ej har været i 20 År siden 1706; da blæste mange Træer ned i Skovene, en Del Huse, og skede samme Tid stor Søskade, siden den Tid på Efterhøsten var adskillige Storme, hvorved skede stor Søskade.

1727 om Somren blev Langvejle repareret og en stor Del opfyldt, et Stykke fra Broen af og op efter, hvor der var dybt Vand og ved Højvande ej kunde passeres. Nogle År tilforn kørte Mads Brøndums Kone, Forpagter på Lynstrupgård, med sin voksne Datter derover om Aftnen med Højvande og væltede derudi, hvor bemeldte hendes Datter druknede. Dette Arbejde med Vejle's Opfylding blev gjort af de næste Sogne her i Rinds Herred og af 6 Sogne på hin Side. Over denne Langvejle var i fordom Tid ej nogen Kørsel, men var alene en Bæk, som løb der i Kæret, hvilken efterhånden blev „trækket“ af Kistrup Fæ, hvor Sandet flød efter og gjorde Bunden hård; siden blev der ifyldt og forbedret af dem, som kørte deres Hø i Land, og endelig blev Bro gjort over Åen og blev til en almindelig Kørevej.

I dette År blev de publiqve Bygninger i Viborg igen foretagne af Staldknegt, som fornævnte Borgerskab, som kunde bygge noget, begyndte og igen; men de fleste Pladser blev liggende øde.

I Juni døde Jens Stygsen i Glærup, han var Hr. Styges Søn i Evelstrup og efter sin Faders Død havde købt denne Gård i Glærup (og overgivet sine Studeringer) af Jörgen Sommerfeld, Sören Fandrups Søn, hvilken Sören Fandrup jeg kendte; han var en agtet og æret Mand i sine Tider, blev altid brugt som Skaffer til Bryllupper her i Egnen; denne Gård blev købt igen af Jens Brøndum, som sidst i Året blev gift med Ritmester Suhrs Datter fra Budrupholm og fik 1100 Rdl. med hende, men de varede ej længe.

Samme År blev og færdig Slottets Bygning i Køben-

havn, som nogle År havde stået i Bygning, og var største Delen deraf i Grunden nedbrudt og igen af ny opbygget undtagen Tårnet, hvor Porten nu går igennem, som gik ud et Stykke østen for tilforn. Da Porten og Slotsbroen blev flyttede, var Kongens Forsæt at ville haft Bro over Stranden lige ad Boldhusgaden og vilde haft Laksegaden rettet og real Udsigt til Hallandsås, hvilket der Overslaget blev gjort, hvad Husene vilde koste, som i Laksegaden skulde nedbrydes, hvilke løb altfor højt, blev dette Anslag til intet.

I August døde Byfogden i Hobro, Kristen Nielsen Hostrup; han var født i Hostrup ved Hobro; ved ham er den Hostrupske Familie opkommen og bleven navnkundig i Hobro, men gik snart ud igen. Ham succederede Peder Elkjær, som tilforn havde været Regimentskvartermester.

Jeg var samme År i Amsterdam med Øksne at sælge, hvilken Handel jeg brugte 7 År på Rad; men da der blev lagt 20 Gylden Told på Stykket, måtte denne Handel ophøre både for mig og flere.

1728, 21. Jan. døde vor Præstekone i Gislum Kathrine Weinholtz; hun var født i Flensborg og havde været Præstekone til Tranqvebar i Ostindien i 18 År med hendes første Mand, Hr. Thomas Hiøring; hun fik siden hans Død vor nuværende Sognepræst, Hr. Peder Witt; hun var en brav, ærlig og forstandig Dannekone og raffineret i hendes Husholdning, så jeg ej har kendt hendes Lige af Præstekoner.

21. Febr. døde vor Præst, Hr. Peder Witt i Gislum, han var Ole Witt, en Købmands Søn i København, blev Præst til disse Sogne 1705; han var en smuk, ærlig, enfoldig Mand, havde ej Börn uden en Stivsøn, Johannes Hiøring, som först bode i Viborg og fik Thomas Karmarks Datter i Randers, blev der bankerot, tjente siden ved Kongsberg i Norge. Jeg lod efter Hr. Peder Witts Død og efter hans Begæring opsætte de Døre for hans Begravelse i Gislum Kirke. Ham efterfulgte Hr. Mikkell Pedersen Wittrup af Viborg, han havde til Hustru Maren Madsdatter, en Præstedatter fra Harsyssel.

Det ostindiske Kompagni i København var nu kommet til agters og i så slet en Tilstand, at det ej kunde bestå, hvorfor Hans Majestæt efter gjort Projekt af en Amsterdamer, navnlig Josias van Asperen, gav Oktroj ud på et nyt ostindisk Kompagni at oprette til Altona og samme at blive

et med det københanske; men andre Potentater besværede sig derover, hvorfor med samme blev intet af, ti ingen udenlandske vilde sætte derudi og indenlands var ingen som havde Penge til sligt et Værk at fremsætte.

1729 i Thormåned blev Herredsfogden her i Rinds-Gislum Herred, Kristjan Solberg, Rådmand og Viceborgemester i Ålborg.

I dette År tog Kongen det ostindiske Kompagni til sig, eftersom samme var kommet således til agters, at Interessenterne ej kunde fortsætte det længer; dog blev i dette År ved nogle ny Interessenter 2 Skibe udskikkede; men disse ny Interessenter var ej længer dertil forbundne, end så vidt samme Skibe angik. Siden blev indrettet en ny Oktroj på 40 År; ved denne Lejlighed fangede man først an her i Danmark at sende Skibe til Kina. Det første Skib, som blev afsendt, var kaldet Varberg, som var et mådeligt Todæksskib, og var samme et af de Skibe, som 1715 blev erobrede og tagne fra de Svenske på Kolbergerheide; dette var en god Sejler og gjorde en god Rejse på Kina og blev ført af Kaptejn Tønder, som havde mistet sit ene Ben 1715 under Ruden i Pommern; jeg var da anmodet og tilbudet at føre samme Skib som Kaptejn til Kina; men som jeg i disse Åringer var meget medtaget af en Svaghed, (Sputum Sangvinis) vilde jeg ej tage derimod.

Denne Handel på Ostindien og Kina synes en Del at være meget god for Danmark i Henseende, at man selv kan have de Varer fra første Hånd, som man ellers skulde købe fra Holland, England osv., og desforuden menes, at vi kan sælge til udenlandske Folk for en Del Penge, som kan føres ind i Landet igen; men når man ret overvejer, hvad denne Handel medfører, skal det gode med det onde ingenlunde balancere; Ti 1) har vi her i Danmark ingen Varer, som vi kan bringe til Kina, men må føre didhen myntet eller umyntet Guld og Sølv; ej heller er vor Handel i Ostindien af den Beskaffenhed, som Hollændernes, at vi kan der handle med Landets egne Varer fra et Land til et andet, 2) forvolder denne Handel, at ved det at der føres disse tørre Theblade i sådan Mængde her i Landet, bliver det til en Vane hos de store, en Mode hos de ringe og tilsidst en Natur for dem alle, at drikke The hver Time om Dagen, hvorved bortsættes en Del Penge, både i The og Sukker, hvilket

om vi i den Sted blev ved vore gode gamle danske Forfædres Manér og drak Øl, kunde det ikke koste nær så mange Penge, 3) følger deraf, at Bryggeriet og de, som sig dermed skulde ernære, går ganske under, da Folk istedenfor Øl drikker The, 4) hvoraf igen følger, at Landets Byg og Korn, som til Bryggerne skulde sælges, kan ikke til nogen Pris afhændes; 5) bemærkes, at det er vel så, at fremmede køber iblandt og noget af det hjemkomne The på Avktionerne i København, men de afsætter tildels samme igen i små Partier til Landets egne Folk og Købmænd igen; 6) fører disse Skibe også hjem en Del Porcellain, Silketøj, Kattuner osv.; men dette er Ting, vi ligeså vel kunde undvære, som Kina kan undvære vore sorte Gryder og vort grå Vadmél; 7) kan hver fornuftig noksom forudse, at det i Tiden bliver til en Overflødighed og Misbrug med Thødrikken, ligesom forhen med Tobakdrikken, så det synes ligesom en Straf, der skal udtømme Landet for Penge. Jeg ved vel, at Salomons Skibe, der fór på Ofir, bragte og en Del Aber, Påfugle og andet unyttigt Tøj i Israels Land med sig, men de bragte og fornemlig en mægtig stor Del Guld udi Landet, hvilket her fejler og kommer intet af.

Den forhen omtalte Hollænder Josias van Asperen, som var boende i Amsterdam, tog fra Danmark over til Sverig, hvor han med sine Forslag formåede de svenske til ligeledes at udrede Ostindie- og Kinafarere, hvilken Dårskab der ligeledes årlig bliver fortsat, og forat undgå Tolden i Sundet holder deres Fart på Gøteborg. For nogen Tid siden var Folk i Frankrig komne i den Indbildning, at der skulde drives en stor og profitabel Handel på Mississippi i Vestindien, hvortil skulde indrettes et stort Kompagni, i hvilken Indbildning de fleste Folk i Frankrig lod deres Penge flyde til samme og tog Aktier derudi. Dette forårsagede en stor Aktiehandel sammesteds, hvorudi endog andre Landes Folk blev interesserede, ja endog danske, ja på andre Steder fangedes også sådan Aktiehandel an, indtil Øvrighederne måtte sligt forbyde, da den missisippiske Handel eller dette Luftkastel i Frankrig gik overstyr, og den bekendte M. Lau alene derved profiterede en Del Tønder Guld, men andre Folk derimod gik i Armod, da Aktierne faldt og blev til intet og nær havde blottet Frankrig for Penge; rømte M. Lau derfor og igennem adskillige Lande kom til Danmark

og København, hvor man flatterede sig af, at han vilde blive med sine mange Penge, hvilket var sidst i Krigens Tid, men før man af vidste, gik han fra København sidst om Året og til England med den engelske Admiral; han var ellers en Englænder eller Skotlænder af Geburt.

Forbemeldte Josias van Asperen havde ligeledes fanget an i Amsterdam og påfundet en Aktiehandel; men som Magistraten derom betids var erkyndiget, fordrede de ham på Stathuset og vilde vide, af hvad Myndighed han havde anfattet dette uden Statens Tilladelse, og blev da straks fra hans Hus afhentet det Chatol, hvorudi han havde samme Aktier og alle disse Papirer på Stedet opbrændte; dette forårsagede bemeldte van Asperen da for at revangere sig på Hollænderne at rejse til København og gøre Kongen de Forestillinger om et ostindisk Kompagni at oprætte i Altona, hvor Varerne skulde afsættes op ad Elben og Tydskland; men da dette gik overstyr i Danmark, rejste han til Sverige, som forskrevet står, hvor han nedsatte sig og forblev; men hans Hus og Gods i Amsterdam blev konfiskeret.

1730 afbrændte Rørbæk Præstegård ganske, og Præsten, Hr. Jens Kirkefeier, kom derfra til et andet Kald, ham succederede næste År 1731 Bertel Taulov. Samme År døde og Hr. Jens i Låstrup, ham efterfulgte Hr. Rasmus Kop.

Kristjan Solberg, Herredsfoged her i Rinds-Gislum Herred, som tilforn var Rådmand og Viceborgemester i Ålborg, han kvitterede i dette År sin Herredsfogeds Tjeneste, hvilken af Hans Majestæt blev givet mig Kristen Sørensen af Vesterris, og blev Tinget samme År flyttet til Østerbølle igen at holdes på sit rette Sted, hvor det blev ordineret at det skulde holdes som midt i begge Herreder, da Herrederne blev sammenlagte; ti Tinget var på nogle Års Tid flyttet fra Østerbølle, først til Glærup og siden til Store Tårup for bemeldte Herredsfoged Solbergs Mageligheds Skyld, som stedse bode i Ulbjerg.

Samme År blev Nöragergård solgt fra Iver Nikolaj Sehested til Professor Londemann, som den havde i Pant.

(Efterat have omtalt de mange Embedsmænds Fald efter Frederik IV's Død.) Sören Lintrup, Kongens Konfessionarius fik og en Prøve af, at Dronningen kunde lide ham; ti han blev og afsat og gjort til Professor igen i København, da han tilforn havde været Biskop i Viborg, og mokerede han

sig mest over, da Hersleb, som var Hofprædikant eller Slotspræst, blev fremdraget for ham og sat til Biskop i Kristiania i den afsatte Biskop Deichmanns Sted, hvilket han tog sig så nær, at han siden ikke blev forrige Mand, men faldt i en Svaghed og Raseri (som han dog forvandt igen, før han døde) og derpå døde. Det blev fortalt, at da Kongen i hans Svaghed lod en Lakaj fornemme om hans Svaghed og forsikrede ham om Kongens Nåde, skal han have givet samme et hårdt Svar. Denne Sören Lintrup var udenlands berømt for den lærdeste Mand i disse nordiske Kongeriger, men han døde for tidlig i Henseende til Lærdømmens Forsvar her i Danmark. Biskop Deichmann i Kristiania, som og var en af den salig Konges Favoritter og af ham var ophöjet til Konferensråd, som var noget rart for en gejstlig Mand, han blev og afsat fra sit bispelige Embede, og som han derover blev ked af Livet, blev det sagt, at han skulde blottet sig og således lagt sig på et Stengulv, til han blev forkølet, hvoraf han døde; han blev holdt for at bestyrke Kongen i hans Mening om at have Konkubiner.

1731 i Jan. blev Iver Nikolaj Sehested (som tilforn havde ejet Havnø, hvilken han solgte og købte Ørslev Kloster igen, hvilken han siden solgte og købte Nöragergård igen, som Assessor Londemann fik for Gæld, da han nu bode på Ømark) Landsdommer i Nörre-Jylland, nemlig anden Landsdommer, næst efter Tøger Reenberg, hvilket gik således til: Amtmand Seerup, som havde været vel lidt af salig Kong Fredrik, fordi han gjorde ham en Del Oplysning om Dronningborg, Mariager Kloster osv., han blev af-danket med de andre, som før er meldt, og fordi Landsdommer Høg havde hans Datter, gik han og tillige af, og Sehested kom i hans Sted, hvilket sidste Rosenkrands bragte til Veje for nær Slægtskabs Skyld.

Dette Forår og Sommer var meget törre og kolde, så at det haglede ved St. Hans Tider, var og en Del Svaghed og mange Börnekopper gængs, var og nogle Folk, som gik fra Sansen.

Bent Jespersens Frue på Holmgård gjorde Opbud på sine Midler, da hun ej længer kunde svare sine Kreditorer, Anders Kjærulf til Sødal måtte tage Holmgård i Gæld, eftersom ingen vilde byde derpå, for 5000 Rdl.

I Avg. blev en Tiggerkvinde halshugget imellem Rind

og Ulbjerg, som havde født et Barn og bortkastet ved Siden af Fjorden, hvor det blev fundet dødt.

1732 blev Hvanstrup solgt på Avktion til Mads Brøndum, da hans Broder Mogens Brøndum, som ejede den, ved Døden var afgangen.

Samme År døde Provsten, Hr. Klavs Bork i Gjedsted, ham succederede Hr. Peder Holm, som tilforn havde været Kapellan i Rudsvedby i Sælland i 30 År.

1733 døde Mag. Niels Skive, Rektor i Viborg Skole, som var en Mand, der besad mange og store Videnskaber, men kunde ej tale for sig. Han og Mag. Jens Reenberg var begge gode Mænd for Viborg Skole i deres Tid og kommer neppelig deres Lige; Mag. Jens Ostenfeld blev igen Rektor i Viborg Skole.

1734 købte jeg Fjeldsø Kirke, hvilken var brøstfældig og i slet Tilstand; jeg satte derpå over 1000 Rdl. i næste 3 År til Reparation.

Samme År solgte Mads Brøndum Hvanstrup igen til en Forpagter af Vendsyssel, navnlig Kristen Mejling for 2500 Rdl.

Udi Tydskland var sidst i forrige Seculo opkommet et Slags Fanatici, som blev kaldet Pietister, hvortil først skal have været Ophav Dr. Jakob Spener, dog måske ikke i saa ond en Mening som det siden er blevet; disse holdt deres Forsamlinger om Natten, hvor de foregav at læse, syngte og disputere over visse Sprog af Bibelen, hvorved enhver var tilladt, baade Mandspersoner og Kvinder, at sige hvad de vilde, og blev dette kaldet af dem med det almindelige Navn, at opbygge hinanden. Disse Conventicula blev saa behagelige for mange, at de ej mere gik til Kirke og ikke alene foragtede Kirkerne og de offentlige Forsamlinger, samt vore vedtagne Kirkeceremonier, men endog Sakramenterne og Skriftestolen m. v. Disse bredte sig straks vidt ud i Tydskland, og som Øvrighederne ansaa denne Lære for højst farlig, blev derover et stort Bulder i mange Byer og Stæder, og udgik adskillige Edikter og Forbud derimod; men dette Utøj fløj dog fra et Land og en By til anden, og endelig til Hamborg, Holsten og til København, hvor det Slags Folk holdt deres Forsamlinger 1706 hos en Boghandler Jakob Liebe, boende i Vimmelskaftet. Men da sal. K. Fredrik kom sligt for Øre, udgav han tvende Befalinger imod deres

Forsamlinger. Da Jakob Liebe, som var bleven bankerot over disse Forsamlinger, römte; de andre holdt sig siden indgetogne og torde ingen offentlig Forsamling holde siden, så længe højst bemeldte sal. Konge levede; forblev dog ved deres Galenskab, hvoriblandt var Rådmand Jens Kuur og hans Familie, som hverken søgte Kirke eller Sakrament i al sin Tid. Imidlertid havde nogle af dem fundet Lejlighed til at indsniige sig i Kronprinsens Hof, og som det almindelige Rygte gik, skulde der nyde Protektion hos Grevinden af Culmbach; om nu så var eller ikke, kunde have sit visse Udseende. Men da den sal. Konge var død, anfangede de straks igen deres Conventicula i København, hvorudi deres største Patron da skal have været Vaisenhus-Præsten Hr. Evald, som og hans Moder, som ej alene holdt Forsamlinger, men hun endog foregav at være inspireret eller have himmelse Åbenbaringer. Desuden var deres store Patron Pastor Blume, Kongens Hofprædikant. Det gik da således fort i disse Åringer i denne Konges Tid, at disse Forsamlinger blev tolererede, og tilsidst vilde Vaisenhus-Præsten ikke mere tage Folk til Skrifte, hvilket hannem og blev tilladt. Præsten i Vartov, Ole Hersleb, som var Broder til Biskoppen i Kristiania, blev endnu grovere, og blev han endelig dømt fra sit Kald, som han og velvillig modtog.

Der blev da mangfoldige Mennesker forførte til disse Forsamlinger, hvoraf nogle måske vel gjorde det i en god Mening, mens endel blev så grove, at de foragtede Kirken og Gudstjenesten, Sakramenterne, Skriftestolen, Præsterne, ja Øvrigheden med, sagde at den lutherske Kirke var Babel, Kirkerne var Hundeforsamlinger, Skriftestolen kaldte de Sattans Pinebænk, Guds Ord var et dødt Bogstav, ingen kunde lære andre, uden han selv havde Ånden, Menneskene kunde holde Guds Bud og bringe sig i Uskyldighedsstanden igen, alle Mennesker skulde omvendes (forstås: til Pietister) og når de således var i Nådestanden, kunde de ikke synde. Deres Forsamlinger blev ellers fortalt hæslege Ting om. Pastor Blume var da kommen såvidt også, at han kunde befordre til gejstlige og verdslige Embeder af det Slags Folk, hvem han vilde, hvilket og forårsagede, at mange af Hykleri holdt sig til dem, til de fik, hvad de vilde.

Alt dette forårsagede stor Opsigt iblandt de retsindige Lærere i København, og da de derom og imod begyndte at

buldre på Prædikestolen, udkom en Forordning i Året 1733, at ingen måtte skænde, buldre eller nævne Pietisterne på Prædikestolene, under stor Straf.

Der blev og holdt en Kommissjon i København, hvortil Gejstligheden blev indkaldt, som det hed, forat saggives som Årsag til denne Allarm, men da de kom for Retten, blev de tilspurgte, om de havde nogen at beskyldte, men da nogle af Præsterne var forsynede med Bevis om adskilligt af Pietisternes vrang Foregivender og deriblandt om det, som kunde anses for crimen læsæ majestatis, (såsom er bekendt, at deres Hovedhensigt er, hverken at ville have Religion eller Øvrighed) blev denne Kommissjon ophævet. En Hörkræmmerensvend i København skrev endel grove og uforskammede Theses op, for hvilke han vel kunde blive straffet efter Lovens Pag. 862, og endskönt samme vel blev bekendtgjort for Kommissjonen, så hørte man dog ej, at han derfor blev straffet.

Dette Ukrud voksede da ej alene i København, men spredtes endog ud i andre Købstæder og på Landet, vidt og bredt, da ingen torde tale dem noget til, eller gøre dem nogen Forhindring, i Henseende, at det var alle bevidst, at de havde stor Protektion i København, omendskönt der er ingen Tvivl på, at Kongen jo havde föjet andre Anstalter, dersom han rettelig havde haft Kundskab om disse Ting.

I Ålborg lod sig indfinde en Student, navnlig Støvring, som fangede der an at udsprede denne Forgift, men han blev forjaget af Byen. En Mademoiselle, som havde noget været i Magister Mummens Huus, var af samme Slags og holdt Forsamlinger hos Glob Sörensens Enke om Natten. Hun kom derfra og til Köbenhavn i Tjeneste hos Baron Sölenenthal, som var Kronprinsens Hofmester. Magister Mumme havde besvaret de Vildfarelser, som Magister Morten Reenberg havde udsat af den Vaisenhusbibel; herfor og ved förnævnte Mademoiselles Hjælp blev han Bisp i Ålborg efter Magister Frans Testrup.

Det eragtes ellers, at til Halle i Sachsen holdes for, at denne Lære stedse har sit rette Sæde; og ser man, at det Vajsenhus i København i alle Ting bliver efterabet (!) det Vajsenhus i Halle og bliver derudi trykt adskillige mistænkte Skrifter; som og de Bibler, som der trykkes, bliver anderledes oversatte og andre Citationer i Bredden, besynderlig hvor

de Ting forekommer, som kan tjene til at bevise deres Mening og Chiliasmus med. Ikke vil de offentlig tilstå Chiliasmus, men alene, at de venter bedre Tider, som nu skal begynde, og skal bestå udi, at denne Pietismus skal nu overalt udbredes og blive vedtaget. Ellers består deres Hovedmening udi, at de selv ser Ånden, er omvendte, og står i Nådestanden; men anser alle andre derimod som dem der ikke har Ånden, ej er omvendte og er alle Fordømmelsens Børn.

I Støttrup i Farsø Sogn her i Gislum Herred bode en Bødker, navnlig Jens, hvis Hustru vævede, og hjalp sig nogenledes vel. Han havde 4 Sønner og en Datter. Sønnerne holdt han vel frem til Ære og Lære, efter sine fattige Vilkår. Den ene lærte Remsnider Håndværk, den anden Guldsmed Håndværk og de 2 blev Studenter og tjente i København i disse Åringer og læste for Folks Børn; og som der var urolige Hoveder på dem, besynderlig den ældste Morten Støttrup, fik han straks Småg udi denne forkerte Lære, ja blev deri en med de groveste. Han rejste da hjem til sin Fader i Støttrup i dette År 1734, for her i Egnen at udsprede sin Lærdom, og bestilte han da straks hos Hr. Sander i Tårup at skulle prædike for ham næste Søndag i Vonsild og Farsø Kirker. Men som jeg alt havde spurgt fra København, hvorledes han var beskaffen, skrev jeg straks Præsten til og lod ham det vide, derpå han skikkede ham Efterbud og prædikede selv. Morten Støttrup gik derpå til Viborg og gæstede ind til sin Broder som var Guldsmed, i hvis Hus han om Natten fangede Conventicula an, hvortil han fik forført nogle af dem der gik i den latinske Skole, samt nogle andre af Byen. Da det rygtedes i Byen, lod Biskop Trellund ham kalde for sig, og i Gejstlighedens Overværelse eksaminerede ham. Da han haardnakket stod på sine Vildfarelser, blev han da forvist Byen, hvorpå han gik hjem til sin Fader igen. Hvilket da jeg fornå, lod jeg et Brev afgå til alle Præsterne i Rinds og Gislum Herreder at læses af Prædikestolene, af sådant Indhold:

Velærværdige, hæderlige og meget vellærde Mænd
samtlige Præsterne i Rinds Gislum Herreder.

Hilsen med Gud!

Som fornemmes, at nogle særsindede Personer, og især Jens Bødkers Sønner i Støttrup, skal fare med adskillige

Lærdomme, som ikke kommer overens med den hellige Skrift, de Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbolis og den uforandrede Augsburgske Konfession, samt vor lille Katekismus, hvilken deres vrang Lærdom, som berettes de ej alene skal have søgt i næst herliggende Købstæder, i hemmelige Conventicula at udbrede, men endog på visse Steder i disse Herreder Tid efter anden søger sig at opholde, såvelsom bemeldte deres vrang Lærdomme andre Folk her at indplante. Og som sligt ej alene er stridigt imod de udgangne kongelige Befalinger af 1706 og 1712, men endog imod vor højpriselige allernådigste Lovs anden Bogs første Kapitel og sjette Bogs første Kapitel fjerde Artikel, så har jeg fundet mig forårsaget ifølge af den allernådigste udgangne Politiforordning at advare alle og enhver i disse Herreder, at de ikke søger eller tillader disse Jens Bødkers Sønner eller andre deslige sindede Personer nogen Slags Forsamlinger til slig Lærdoms Øvelse hos dem at holde, ej heller disse Personer over en Nat at huse eller hæle; skulde nogen fordriste sig efterdags herimod at gøre, kan de ej vente sig andet end derfor at må blive efter Loven tilbørligen afstraffede, som de der huser fredløse, nemlig første Nat 16 Lod Sølv, anden Nat dobbelt og så fremdeles. Til hvilken Ende jeg hermed vil have erindret de gode Mænd Præsterne med deres Medhjælpere herved at have flittig Indseende og Opagt, om noget sligt skulde forefalde, de straks derom at give mig tilforladelig Kundskab, herhos tjenstlig bedende, at dette af Prædikestolene til enhvers Efterretning lydelig måtte vorde oplæst. Jeg forbliver deres Velærværdigheders ærbødigste Tjener

C. Testrup.

Vesterris, den 6. Decbr. 1734.

Dette uagtet forblev han dog hos Forældrene i Støttrup; jeg skrev da Husbonden Mads Brøndum på Hvanstrup til, at han vilde forvise ham sit Gods, som og straks ved 2 Mænd lod forbyde Faderen at huse og hæle ham, men da dette heller intet frugtede og jeg i et andet Ærende kom til Hvanstrup, sendte jeg Bud efter Faderen, at jeg vilde tale med ham, men han vilde ikke komme. Jeg måtte da resolve til nogle Dage efter at give Sognefogden i Farsø Befaling at tage ham, Morten Støttrup i Arrest og føre ham for Politiretten, hvor jeg i tvende Præsters Overværelse, som

jeg tillige lod indkalde, lod ham eksaminere, hvor han med Hårdnakkethed og onde Ord påstod stærkt sine Vildfarelser; jeg lod da herover forfatte en Politiakt og under Arrest sendte ham med samme til den højere Øvrighed i Viborg, hvor han blev sat på Rådhuset og over ham anordnet en gejstlig Ret. Imidlertid blev han undervist af de gejstlige i Viborg forat bringe ham på bedre Veje, dog dette frugtede ikkun lidet, indtil Mag. Treschou, en studeret Person, som var Broder til Biskoppens Kone, ved Pengeforøringer og ellers bragte ham til at sadle om igen, og bekvemmede han sig da til at gøre en anden og orthodox Bekendelse i den nörre Sognekirke i Viborg, hvor han blev offentlig skriftet af Hr. Niels Hertzberg og derpå gik til Alters, hvorfra han tilforn i lang Tid havde entholdt sig; den Bekendelse, han da gjorde på de til ham gjorte Spørgsmål findes næstfølgende År. Den Attest, Biskop Trelund i dette År gav om Morten Støttrup, har jeg ikke villet unnlade her at indføre, såsom bedst deraf kan ses og erfares hans Vildfarelser og er samme så lydende: „Efterat der igår Aftes den 15. Novbr. 1734 af Hans Velærværdighed, Hr. Stiftsprovst og Sognepræst for Domkirken her i Viborg Mag. Kristen Lassen Tychonius var tilmeldt, at ærværdige Hr. Niels Hertzberg, Sognepræst for Nörre Sogn og hans Medhjælper Sr. Johan Mehl for ham har andraget, hvorledes en Studiosus, navnlig Morten Jensen Støttrup fra København var kommen herover og nogle Dage her i Byen har taget Logement hos en Guldsmedsvend, som er hans Broder, hørende til Hr. Niels Hertzbergs Menighed, hvor bemeldte Støttrup tvende Aftner havde haft en Samling af nogle Håndværksbørse og Drengene hos sig, at han og udi Provstens Hus, i Hr. Niels Hertzbergs Overværelse ganske havde deklareret sig imod Barne-dåben, Altergang, Skriftemål, ja vor Kirketjeneste i Almindelighed osv., lod jeg straks derpå samme Morten Jensen Støttrup idag Formiddag den 16. Nov. kalde til mig af ham selv at høre de for mig angivne farlige Vildfarelser og om muligt ved Guds Bistand at føre ham på bedre Tanker; hvor da og foruden vel bemeldte Hr. Stiftsprovsten og Hr. Niels Hertzberg de ærværdige Mænd Hr. Kristjan Sadolin, Sognepræst for Sønder Sogns Menighed, Hr. Henrik Steuner, Medtjener ved Domkirken, og Hr. Anders Frost, Medtjener ved Sønder Sogns Menighed, var tilstede; jeg tilspurgte ham da

i samtliges Påhør angående forberørte vigtige Poster og be-
 fandt, 1) at han aldeles nægtede Barsedåben og i så Måde
 sin egen og alle vores Dåb, hvilket jeg førte ham til Gemyt
 og med al Lemfældighed og Beskedenhed så tydeligt og grund-
 igt, som jeg ved Guds Nåde formåde, fremsatte mod ham de
 kraftigste Bevisligheder, den hellige Skrift giver os for Barne-
 dåben, Math. 28, 19. Joh. 3, 5. Acta 38, 39. Col. 11, 11, 12,
 og da han mod det første Sprog exciperede, at alle Folk
 skulde læres förend de skal døbes, viste jeg ham at Ordet
 i Hovedsproget ikke egenlig bemærker lærer, men görer til
 Disciple eller Kristne, hvilket da efter Ordenes videre For-
 meldelse sker ved Døben i Henseende til Börnene, dels ved
 Læren i Henseende til de voksne, remonstrerede ham og
 derhos af Kristi og hans Apostles eget Exempel og Praxis,
 at der til en sand Trosartikels Stadfæstelse ikke så lige ud-
 kræves, at den med udtrykkelige Ord kan vises i Guds Ord,
 men at det er nok, at den formedelst en klar, rigtig og
 utvungen Følge eller Konsekvens deraf kan sluttes. Men
 det hjalp intet, han vilde ingenlunde tro, at Barsedåben var
 grundet i Guds Ord og derfor 2) ikke heller, at den salig-
 görende Tro formedelst Dåben som Igenfødselsens og For-
 nyelsens Bad i den Helligånd (Tit. 3, 5) kunde gives de
 små Börn, da dog Frelseren selv tillægger dem Troen (Math.
 18, 6), hvilken de, som da ikke endnu døbte, tilvisse har
 haft af Omskærelsen, i hvis Sted den hellige Dåb er indsat
 og derfor (Col. 11, 2) kaldes Kristi Omskærelse, som ikke
 må være af mindre Kraft end det gamle Testamentes Sakra-
 ment. 3) Nægtede han ligeledes den Herre Jesu Legems
 og Blods sakramentlige Delagtighed i den hellige Nadvere,
 og der ej alene i Henseende til de uværdige Gæster, hvilket
 var slemt nok og imod Pauli udtrykkelige Vidnesbyrd (1
 Kor. 11, 27, 29) men nægtede den i Almindelighed imod de
 klare og udtrykkelige Indstiftelses Ord, efterdi han ingen
 anden Kristi Legems og Blods Annammelse vilde agnoscere,
 end den åndelige, som sker ved Troen og derfor, og udenfor
 Herrens Nadvere, hvilket vrang Principium, som det ikke
 andet kan end give Folk ringe Tanker om Herrens Bord at
 holde det for en ufornöden Ting, så kuldkaster de og alde-
 les Guds egen Söns dyrebare Testamente og sidste Vilje.
 Men som Morten Jensen Støttrup således satte sig imod
 Kristi egne guddomlige Stiftelser, de tvende höjværdige

Sakramenter, fandt jeg det ikke mere fremmed, at han 4) ganske forkastede Skriftestolen, som af den største Del af vor evangeliske Kirke efter den ausburgske Konfession og Luthers liden Kathekismus og desforuden i disse Riger og Lande efter K. M. Lov og Ritual er vedtagen og konserveret som et gavnligt Middel til at befordre Kommunikanternes kristelige Forberedelse til det hellige Sakraments værdige Annæmmelse ved fornøden Oplysning, Trøst og Formaning efter enhvers Beskaffenhed. Men det blev ikke derved, ti 5) syntes han slet intet om det ved Guds Nåde iblandt os etablerede hellige Prædikeembede og om vor ganske Kirketjeneste, ja sagde endog med udtrykkelige Ord, at der var ingen ret Kristi Kirke hos os, uden det kunde være den usynlige af få troende her og der bestående. Og vandt jeg intet hos ham med disse Erindringer, at han ikke for nogen Persons, Lærers og Tilhørers Fejl og Udyd ikke måtte blamere enten Embedet eller Religionen og Lærdommen, ej heller kaste sammes Forseelse på alle eller de fleste, efterdi jo Apostlen selv erkendte de Korinthers Menighed for Kristi sande af sig plantede Kirke (1 Kor. 1, 2, 4, 8), skönt han hid og did, særdeles i det 5te, 6te og 15de Kapitel alvorlig straffer den for adskillige grove og forargelige Synder. Men han var i denne Punkt så lidet som i nogen af de andre enten med Skriftens Ord eller de deraf flydende Slutninger og Raisons at bringe fra hine store og den evangeliske Sandhed højst præjudicerlige Vildfarelser. Om dem, der havde søgt til ham, sagde han, han havde ikkun læst noget for dem af det ny Testament, men som jeg ej kunde vente, at han anderledes vilde forklare Skriftens Ord end efter sine egne fattede vrang Tanker og han foruden det ikke var kaldet til sligt et Læreembede, forbød jeg ham alvorligen alle sådanne Samlinger og bad ham derhos, at han med det første i al Stilhed vilde forføje sig fra Viborg og når han, som han havde sat sig for, havde talt med sine ikke langt fra boende Forældre, da i Guds Navn rejse fra Stiftet og ingensteds til de enfoldiges Forvirring spargere sine Vildfarelser. At foranførte således her i Bispegården sandfærdelig er passeret, testerer

J. Trellund.

Viborg, den 16. Nov. 1734.

At ovenermeldte Examen er bemeldte Tid sket i vor Overværelse og således og end meget mere af Hans Højær-

værdighed Hr. Biskoppen forklaret og remonstreret og af Morten Jensen Støttrup fremturende og hårdnakkelig ud-sagt og vedgået, tilstår vi hermed og videre vil være gestændige.

C. Sadolin. Andreas Frost. Henrik Steuner.

1735 såvel för Jul 1734 som og siden Jul var slet ingen Vinter og hverken Frost eller Sne, som kunde kaldes Vinter.

Först i dette År døde Anders Kjerulf på Sødal; han ejede Sødal, Holmgård og Mølgård med Furland og mere Gods; han havde haft 10 Börn med sin förste Kone, som alle døde för Faderen; den sidste, navnlig Sören Kjerulf levede en Tid lang og blev gift med en af Hans Bentzons Døtre på Songårdsholm, og da Faderen, A. Kjerulf, vilde gifte sig anden Gang, skiftede han med denne Sön, som til Arvepart fik Björnsholm, Halkjær og Ørndrup i Mors, hvilket alt man da skattede på 60000 Rd.; men da Sören Kjerulf havde været gift nogle År, døde han med sådan Gæld, at der blev Fallit efter ham, og var det ellers markeligt, at alle denne Hans Bentzons Börn ginge i Armod, omendskönt at han havde skrabet store Midler sammen, som han efterlod dem; han blev ellers gemenlig kaldet Smal-Hans. Bemeldte Sören Kjerulf efterlod sig en eneste Datter, navnlig Andrea Kirstine, som nu var Anders Kjerulfs eneste Arving; hun arvede efter ham Holmgård og Mølgård. Anders Kjerulf var en Herredsfogeds Sön af Vendsyssel og havde i sin Tid skrabet meget Gods og Midler sammen, dog ikke alt retvis; ti han var en hård Mand at have med at bestille, han havde en Broder Lavrids Kjerulf af samme Kaliber, som ejede Viffertsholm; disse 2 Brødre lod sig nobilitere, havde i Skjoldet 3 lbskaller og oven ud af Hjelmen en Ulv; de havde nok en Broder, som blev ihjelskudt forlængst i Ålborg i Duel af en, navnlig Peter Busk, som derfor römte.

Forbemeldte Hans Bentzon havde en Sön, navnlig Sören Bentzon, han blev gift med næstmeldte Lavrids Kjerulfs Datter af Viffertsholm, hun havde tilforn haft Svane på Visborggård, han fik med hende Visborg, og selv købte han Havnø for de Penge, han havde arvet efter sin Fader, købte også siden Mariager Kloster; men de var kun sammen i 8 År, da Sören Bentzon døde og efterlod sig Fallit, så at der blev en Gæld på mere end 120000 Rd., omendskönt han hug Skov

ned til disse Gårde og solgte for mange Penge; men han holdt et galt Hus, brød altid ned og byggede op igen, holdt mange Håndværksfolk og et overflødigt Taffel ved sit eget Bord, syntes ellers at bruge alle Verdens Kunster til at blive rig, som dog endtes i Armod, lignende mest herudi Edderkoppen, som spinder så meget fint, men dur ej til andet end at fange Fluer med. Han nedbrød den grundmurede Ladegård på Mariager Kloster, som i de katholske Tider havde været Nonnekapeller, men siden var gjort til Ladegårds Huse, og kunde man endnu se i Muren alle Kaminrørene fra hver Nonnecelle, som der og endnu var Hvælvinger under Øksenhuset. Denne Sören Bentzon nedbrød og den ene Længe af Visborggårds Bygning, hvilken Jakob Seefeld havde ladet bygge, alt for, som han mente, at berige sig af Stenene; men Udgangen viste, hvad Rigdom han samlede. Ved den Lejlighed, at han havde Lavrids Kjerulfs Datter, havde denne for nogle Kapitaler kaveret for Sören Bentzon, hvoraf en Del opdagedes siden, som Sören Bentzon blev beskyldt for selv at have skrevet Lavrids Kjerulfs Hånd efter; men som Sören Bentzons Frue efter hans Død ej frasagde sig Arv og Gæld, men blev siddende nogle År i uskiftet Bo og gjorde Gælden større, søgte Kreditorerne siden at gøre sig betalte i hendes Fædrearv, hvoraf vokste utallige Processer, og kom det så langt en Gang, at hendes Mands Broder Tøger Bentzon vilde ladet hende arrestere; men hun flygtede til Frederits, hvor hun tog Borgerskab og Asyl i nogle År, drog så hjem til sin Moder igen; men disse Processer varede ej alene så længe hendes Moder levede, men endog nogle År efter, og mente man sikkerlig, at der blev mere trættet bort, end alle Lavrids Kjerulfs Midler var, som efter hans Død blev regnede for 160000 Rd. Hvorledes Anders Kjerulfs Midler vil bestå, vil Tiden vise for den efterkommende Tid.

Dette År overlod Gehejmeråd Vincens Lerke til sin eneste Søn Generalmajor Kristjan Lerke sit Jordegods her i Landet, nemlig Rugård, Lerkenfeld og Hessel med underliggende Gods; han kom herover og tog samme Gods i Possession om Somren og med det samme satte sine Fogder af. Rugård ejede tilforn Jörgen Arenfeld og efter ham hans Søn Aksel Arenfeld; denne Jörgen Arenfeld ejede tilforn Tjele, han lod bygge et stort Skib ved Hobro, samme han tilsidst

lod göre til et 2 Dæks Orlogsskib, hvortil det i Förstningen ikke var dannet; men da det blev færdigt, vidste han det ej til nogen Ting at bruge, men [det] blev liggende i København i nogle År, hvor Redskabet blev bortstjålet; han solgte det dog siden, da det blev anderledes malet; og efterat det nogle År havde faret med Stenkul, blev det under Norge. Ved dette Skib satte Jörgen Arenfeld sig tildels i Armod og måtte sælge Tjele; efterat han havde ophugget så megen Skov ved Rugård, som 3 af de bedste Herregårde kunde betales med, afstod han Gården til sin Søn Aksel Arenfeld, som ej heller kunde maintenere den, men Gehejmeråd Lerke måtte tage den for Gæld. Jörgen Arenfeld fortrød på, at han ej var bleven Ridder og derfor lod göre sig en stor Guldkæde på 1200 Rd., som han gik med over sin Aksel og bar sin Kårde udi.

Hessel var i fordums Tid ejet af Jörgen Lykke, som først lod bygge Lerkenfeld; men i Valdemar Dås Tid, som gik til Agters formedelst alkymistisk Laborering, kom Hessel fra Lerkenfelds Ejer og blev derefter ejet og bebod af Assessor Spormand og efter ham af hans Frue Karen Fos, som var Biskop Mathias Fosses Datter i Ålborg; fra hendes Arvinger blev den solgt til en Person, navnlig Anders Moldrup, som var Assessor Peder Nielsen Moldrups Broder, som bode på Vestervig Kloster; fra ham blev den overdraget til en af bemeldte Peder Moldrups Sønner, hvilken var et galt og forstyrret Menneske, og da han blev søgt for en Dreng, han skulde ihjelslaget, som blev funden i en Dam vesten for Gården, for hvilken Sag han dog til Højesteret blev frikendt 1733, blev Gården solgt 1734 på Avktion til Gehejmeråd Lerke, som lagde af Lerkenfelds Gods dertil og gjorde den fri; för var der kun en 40 Tdr. Bøndergods dertil.

Langfredag i dette År døde Provsten Hr. Niels Holst i Vesterbølle, min bedste Ven; ham succederede i Kaldet Hr. Børge Krog, født i Nykøbing på Mors, fik til Ægte Hr. Jokums Datter i Vridsted. Hr. Mikkel Vittrup i Gislum blev Provst igen her i Rinds Herred. Bemeldte Hr. Niels Holst var en lærd og meget skikkelig Mand; han efterlod en Samling af 900 Bøger.

Morten Støttrup, som forhen er meldt, sad i Arrest i Viborg og tilsidst havde bekvemmet sig til at göre anden

Bekendelse, gjorde samme offentlig 3. Febr. i dette År 1735 i Nørre Sogns Kirke i Viborg. Samme hans skriftlige Bekendelse og Erklæring er sålydende:

1. Jeg tilstår og bekender, at alle små og nyfødte Börn i Kristenheden bør døbes i den hellige Treenigheds Navn efter Guds Befaling om Dåben.
2. Jeg tilstår og, at samme nyfødte Börn formedelst den hellige Dåb har af den hellige Ånd Troen til at antage Guds Nåde og Forjættelser og Syndernes Forladelse, men det må derhos tilstås at ingen siden, når han sanker År og Forstand, får Nytte af sin Dåbspagt, med mindre han oplæres i Guds sande Frygt og Kundskab og ved sin Dåbspagt daglig beflitter sig på alvorligen at dø for Synden og leve sin Gud til Velbehag.
3. Jeg tilstår, at alle Kristne efter foregående alvorlig Omvendelse, sand Prøvelse og gudelig Forberedelse bør til Troens og det indvortes Menneskes Bestyrkelse ofte bruge det højværdige Alterens Sakrament som et fornødent Saligheds Middel, og at sande Guds Börn kan med en god Samvittighed nyde dette Sakrament på det hellige Sted med de uværdige, hvilke dog imod Guds Vilje og til deres egen Skade sig der indfinder til så hellige Ting at nyde.
4. Jeg tilstår, at Kristi allerhelligste Legeme og Blod åndeligvis ej alene ved Troen nydes af alle sande Guds Börn, men ved og med Munden i det højværdige Alterens Sakrament virkelig annammes af alle Kommunikanter, såvel de uværdige som værdige, skönt disse sidste alene til en salig Frugt og Nytte.
5. Jeg tilstår, at Prædikeembedet blandt os efter Kristi egen Indstiftelse er det samme som Apostlenes, og Præsterne på Kristi Vegne både prædiker den samme evangeliske Lærdom og uddeler de samme Sakramenter som Apostlene, så længe begge Dele sker således, som Guds Ord og vor Kirkeritual har forelagt dem.
6. Jeg består, at vor ausburgske Trosbekendelse og Luthers liden Kathekismus er udi alle derudi forfattede Troens Artikler aldeles overensstemmende med Guds hellige Ord og indeholder alt hvad mest fornøden er til Salighed at vide som Guds Råd til vor Salighed og derfor aldeles bør antages som symbolske Bøger af alle, som be-

kender sig til vor evangeliske Kirke. Jeg holder også for, at den slette Kristendom der findes hos Menneskene, ja hos de fleste, bør ligeså lidet præjudicere vor evangeliske Lærdoms Sandheder, som forårsage nogen Fraskillelse hos de sande Kristne fra vor evangeliske Kirke eller fra den offentlige Gudstjeneste og Kirkens gode Ting at nyde med de falske Kristne i den Menighed, som de er Lemmer af med hverandre.

7. Jeg holder aldeles for, at Hans Majestæts Lov og Ritual Guds Tjeneste angaaende i alt det, som Troen og et kristeligt Levned egenlig vedkommer, er grundede på Guds sande Ord, så ingen med god Samvittighed kan vige derfra, at de i de andre Kirkeskikke og Ceremonier ikke støder imod Guds Ord, så disse med en god Samvittighed kan beholdes og af ingen privat Person eller Undersåt må forandres.
8. Jeg holder endnu ved Gud og hans hellige Ord såvel Troskabsed imod Øvrigheden som Oplysningsed for Retten, når den af Øvrigheden lovmæssig æskes og forelægges i en lovlig og vigtig Sag, hvorved Guds Ære, min egen eller min Næstes Livs og Velfærds Frelse søges og hvor min eller andres Uskyldigheds Forsvar det udkræver, aldeles tilladelig og tilbørlig for enhver kristen Undersåt.
9. Jeg holder det for en kristelig og Gud behagelig Skik, at bodfærdige Kristne, når de i det højværdige Alterens Sakrament vil forny deres Pagt med Gud og søge nærmere Samfund med deres Frelser, da først fremstiller sig for deres Sjælesørgere udi den her i Rigerne anbefalede Skriftestol og der tilligemed deres Synders alvorlige Bekendelse samt et gudeligt Forsæt til Syndernes Afståelse og deres Levnedes Forbedrelse med en alvorlig og troende Bøn søger hos Gud af hans hellige Ord ved hans Tjenere fremlagt Trøst, Råd og Formaning, Undervisning og Bestyrkelse i Troen for deres Sjæle og således åbner deres Hjerters Tilstand og Anliggender for Præsten, at han uden Samvittigheds Anstød kan på deres Bekendelse og Løfte meddele dem det højværdige Sakrament til et Pant og Besegling på deres Synders Forladelse og det evige Liv.
10. Jeg tilstår, at Prædikeembedet iblandt os har Magt af Gud i den hellige Trefoldigheds Navn uden Vilkår efter foregående Forklaring om den rette Retfærdiggørelses Or-

den at tilsige alle bodfærdige eller sig således beteende Mennesker ej alene i Almindelighed af Prædikestolen, men endog i Særdeleshed i Skriftestolen, alle deres Synders nådige Forladelse.

11. Jeg tilstår, at der findes hos os og i alle evangeliske Lutherske Kirker, ja der alene, den hans synlige Kristi Kirke efter de Kendetegn, Gud i sit Ord har givet derpå, som er Ordets rene Lærdom og Sakramenternes rette Uddølelse, skønt det er at beklage, at så få af dem, som bekender sig til den udvortes synlige Kirke, er sande Lemmer af den usynlige, som består alene af sande troende og gudfrygtige Mennesker, der holder Kristi Befalinger, hører hans Røst og efterfølger ham.
12. Jeg tilstår, at vi både efter Guds Befaling og vor kristne Øvrigheds Lov, bør søge de offentlige Forsamlinger i vore Kirker som i Guds Hus, på de Tider, som dertil er anordnede og at ingen, når han ubehindret kan komme dertil, bør nogen Tid holde sig derfra, endskønt ugudelige Mennesker og falske Kristne der indfinder sig med Guds Børn; ligeså vist er det og at man ej, som de fleste Verdens Børn gør og dermed skammelige bedrager sig selv, bør tænke at man er rette Kristne og gode Guds Børn, når man ikke viser sin Kristendom i andet end i sådan udvortes Gudsdyrkelse og Tjeneste.
13. Jeg tilstår, at vi alle som kaldes Kristne, foruden den Pligt der påligger os hver Dag at hvile fra Synden og ofre os til Gud og øve os i Hellighed, særdeles bør helligholde hver Søndag som vor rette Sabbat og Hviledag samt og de i vor Ritual anordnede Festdage og da bør forsamles med hverandre i Guds Hus, så tit Gudstjeneste der holdes, ordenlig og skikkelig, andægtig og med gudeligg Forberedelse til Guds Ords Hørelse og Behandling, til at bede og synge tilsammen, Gud til Ære og siden anvende den øvrige Tid af Dagen til Guds Ære og vor egen og andres Opbyggelse.
14. Jeg finder intet ondt i de andre Kirkeskikke, som bruges ved vor Kirketjeneste såvel ved begge Sakramenterne som i andet, at de jo for Lydigheds Skyld mod den høje Øvrighed bør holdes af alle.
15. Jeg tvivler aldeles intet på, at jo Hans kgl. Majestæt eller andre af ham dertil forordnede har et lovligt Kald

af Gud til at kalde og beskikke dem til Præsteembedet, som dertil findes efter god Prøvelse bekvemme og vel-skikkede i Lærdom og Levned og at sådanne derved som ved lovligt og Gud behageligt Kald er berettigede og forbundne til at betjene alle det hellige Embedes Forretninger.

At alt det, som i disse 15 Artikler i Anledning af de til mig gjorte Spørgsmål ved denne Besværing er min oprigtige Hjertens Bekendelse, tilstår jeg for Guds helligste Ansigt og skal ved Guds Nåde aldrig i Lærdom eller Levned vige fra disse eller nogen af vor evangeliske Lærdoms Sandheder eller lære til andre det, som i nogen Måde kan stride derimod, jeg afbeder også hos Gud og hans Menighed, hvad Forargelse og Anstød jeg i disse Lærdomspunkter har givet de enfoldige og i Troen ubekræftede Kristne med mine forrige derimod stridende Vildfarelser, som jeg hjertelig fortryder selv at have haft og ytret for andre; i Besynderlighed afbeder jeg ydmygeligen og inderligen hos min nådige Gud og himmelske Fader, som alle andre mine vitterlige og uvitterlige Synder som og i Særdeleshed denne, at jeg noget over et År af en vildfarende Samvittigheds Skrupel dog tillige af Frygt for min egen Uværdighed har entholdt mig fra det højværdige Alterens Sakrament og ladet min Sjæl derved fattes så uskatterligt et Saligheds Middel, hvilket jeg derfor nu med så meget større Længsel og Attrå begærer at blive delagtiggjort derudi med andre Guds Børn; derhos takker jeg min Gud, som både har givet og fremdeles vil give end mere Oplysning og Bekræftelse i sit Ords Sandheder, hvilke jeg og med Guds Hjælp og ved hans Nåde skal holde fast ved indtil Enden, vil og intet befatte mig med slige hemmelige Samlinger, hvis slette Frugter både andres og mit eget Exempel har vist mig.

Viborg, 3. Febr. 1735.

M. J. Støttrup.

Da han havde gjort denne Bekendelse, stod han derpå åbenbar Skrifte og gik til Sakramentet, som tilforn er meldt, og dermed slap han løs af Arresten, da man mente at have vundet en stor Ting, at han således var bleven omvendt. Han rejste derpå straks til København, hvor Pietisteriet havde mer og mer tiltaget; der forblev han da hos sine Medkolleger eller Medkonsorter til ved Mikkelsdagstider samme År, da han kom hjem igjen og havde sin Broder

Niels Støttrup med sig; de gæstede da ind til Forældrene igen og var da langt argere end tilforn. De forførte straks Forældrene og en Søster de havde, som var indtagen af dem tilforn, så at de nu ej gik mere til Kirke, og da jeg desårsag lod Forældrene indkalde for Politiretten og der mulkt-erede dem efter Forordningen, mødte de ikke, men lod svare, de havde intet med mig eller min Ret at bestille og sagde Faderen, at nu havde han gået i Kirke i 50 År, men havde sig intet godt deraf befundet; Søsteren som var bleven urigtig i Hovedet over denne Lærdom, døde omsider sidst i dette År, hende førte de selv til Kirkegården og begrov hende selv uden derom at advare enten Præst eller Degn eller nogen anden og vendte de hendes Hoved østerpå imod den ellers sædvanlige Skik og Brug.

Da alt dette igen blev andraget for Biskoppen, blev givet Ordre til Sognepræsten Hr. Sander at søge dem ved den gejstlige Ret og blev ordineret 3 Provster at dømme på dem, som var Provsten i Gislum Herred, Hr. Peder Jessen i Tisted, Provsten i Slet Herred, Hr. Iver Enevoldsen i Vagård, og Provsten i Rindsherred, Hr. Mikkel Vittrup i Gislum. De blev da indstævnedes at møde for denne Ret, som blev holdt i Vonsild Kirke; da de fornam, at det påny vilde knibe sig, lagde de begge Brødre tilligemed den tredje som var Guldsmed i Viborg, der og var bleven forført af dem, over med Forældrene, at de vilde rejse samtlig med hinanden til deres Konsorter i København og Sælland, hvilket de og satte i Værk en Månedes Tid efter Jul.

Det blev ellers fortalt, at da de skulde bage, havde Morten bildt Forældrene ind, da de havde intet Lyng at bage med, at Ånden skulde skaffe dem det, men der kom et ondt Vejr på med Sne og Slud, som forvoldte at Ånden slog fejl, vilde de da have noget at bage med, måtte de hugge Moderens Væv i Stykker og ilde Ovnens med; således blev der fortalt af Naboerne.

1736 gik Søgsmålet an, som för er meldt, imod Morten Støttrup og hans Broder Niels; de tog da Forældrene og Broderen Anders, som var Guldsmed, med sig og rejste af på Vejen til Sælland, men som de måske var igen bange for ny Arrest, gik de af om Dagen för, förend Sagen skulde för i Vonsild Kirke, lod dog i Retten indlevere et Indlæg, underskrevet af Morten Støttrup, som var ret Hovedmand for

alle de andre, og som en stor Del af deres Forgift derudi var indbefattet, har jeg det her villet indføre til Eftersyn for Efterkommerne, som deraf kan se, hvad for Fanatici her har været i Egnen i disse Tider, hvilket Indlæg lidet kommer overens med hans forrige orthodoxe Bekendelse i Viborg, da det havde været ham langt bedre at han aldrig havde kendt Retfærdigheds Vej, end at der han den kendte, havde vendt sig tilbage igen fra det hellige Bud, som Hunden til Spy og Soen til sin Søle (2 Petri 2, v. 21. 22). „Hvo som synder med fri Vilje, efterat han har annammet Sandheds Bekendelse, er der ikke Offer mere tilbage for Synder, men en gruselig Doms Forventelse og Ilds Nid, som skal æde de genstridige“ osv. (Hebr. 10, v. 26. 27. 28. 29. 30). Man ser og heraf, hvorledes Satan kan forføre Menneskene, da Morten Støttrup havde kendt sin Vejs Vildfarelser, igenkaldte samme i Guds Åsyn og derpå tog Afløsning og gik til Sakramentet, men förend et År gik til Ende, vedersagde samme igen og var værre end tilforn. Forbemeldte hans Indlæg lyder således:

„Indlæg at leveres udi Provsteretten i Vonsild Kirke fra Morten Støttrup.

At ikke Provsteretten, som til 30. Jan. 1736 udi Vonsild Kirke i Gislum Herred imod mig samt mine Forældre og Broder er foretaget at skulle holdes, skal tilligemed deres Assessorer formedelst min, mine Forældres og Brødrers Udeblivelse befinde sig forgæves molesteret ved deres unyttige som og uformodede Rejser, da på det og ingen Mistanke med Billighed bør haves om os, at vi jo tör, hvor Fornødenhed det udkræver, være bekendte den Guds Sandhed, hvilken de blinde og de blindes Ledere kalder vildfarende, vrang og kættersk, efter hvilken vi ved Guds Nåde har foretaget os at indrette vort Liv og Levned, indlægges nu udi Provsteretten udi vor Fraværelse til Efterretning som og til Sagens Oplysning og Underretning følgende Punkter:

1.

I Anledning af Stævnemålet, dog det blev hverken oplæst i min Nærværelse, da jeg dog var hjemme, ikke heller at der blev nogen af os meddelt nogen Kopi deraf, er jeg forårsaget at melde noget om den for min Sjæl så ulyksalig vidt bekendte Gerning, som for moksen et År siden skede i Viborg til så mange Sjæles Forargelse; jeg ved vel, at de

som ikke endnu kan eller vil skille imellem Lys og Mørke, men kalder Lys Mørke og Mørke Lys, ondt godt og godt ondt, over hvilke Guds Ånd råber ve i det bekendte Sprog Es. 5, V. 20., jeg ved vel at de siger, jeg kalder den Bekendelse, som da offentlig blev gjort af mig, en god Gerning, og tvertimod kalder de det en ond Gerning og vildfarende Lærdom, som jeg har foretaget mig, siger de påny, siden jeg ved Guds faderlige Kærlighed imod min arme Sjæl, at mine Forældre er ved hans Kraft blevne styrede på Fredens Vej.¹⁾ Så vidt nu som forbenævnte Sag med mig i Viborg er bleven udspreedt og bekendtgjort efter den udvortes Akt og Omgang, så ubekendt er den for alle Mennesker efter min Sjæls indvortes Omstændigheder, hvorudi jeg har været bestædt fra det første jeg begyndte at snuble og falde og indtil nu, da min Gud og Frelser efter Faldet har begyndt at oprejse mig. Her udover må jeg med nogle Ord tydeligere både beskyldte mig fordi jeg faldt, så og undskyldte mig, forsåvidt jeg i min Opvejsning igen kaldes vranglærende og vildfarende; jeg beskylder mig billigen, idet jeg med Vemodighed bekender for min Gud og alle Mennesker, at jeg gjorde et stort Fald, en såre dårlig og aldeles syndig Gerning, da jeg ved Hånds Underskrift og ved mundlig offentlig Bekendelse tilstod, at sådant et Opus operatum som bruges i Kirkevæsnet, sådanne Vedtægter og Satsers skal være hellige, Gud behagelige og gode til Kristi Riges Fremmelse, hvilken aldeles ikke enten har Exempel eller Befaling i den hellige Skrift, ikke heller kan vises eller bevises, at der følger nogen Åndens Frugter, men idel Ugudelighed og de åbenbare Kødets Gerninger af sådanne Skikke hos de Mennesker, som bruger dem, ti de arme Mennesker kalder alle de sædvanlige Kirkeskikke ren Kristendom og ved ej heller af anden Kristendom at sige end det bare Opus operatum; skulde det ikke da angre mig, at efterdi jeg tilforn kendte dette med nogenledes opladte Øjne, og jeg dog ved menneskelige Overtalelser lod mine Øjne tilstoppe og forblinde, så at jeg lod mig lede ligesom en Okse, der går at slagtes og ved ikke, at det koster hans Liv. Graderne til mit Fald var disse: Da Provsteretten var så nær tilende, at jeg var examineret, blev der begært af mig, at jeg på alle

¹⁾ Her er nogen Forvirring i Håndskriftet.

Actorum til mig gjorde Spørsmål vilde i min Arrest endnu give et kategorisk og positivt nej eller ja, hvilket jeg og endelig bevilgede, og da jeg nu havde begyndt efter mit Hjertes og Samvittigheds Overbevisning at opsætte Besværingerne, blev af en Person, hvilken jeg tilforn havde fattet Kærlighed til, fremlagt af ham selv opsatte Besværelser, hvilke jeg tit og ofte i Begyndelsen med fuld Hu og Alvor, da [de var] blevne proponerede, ventilerede for mig, imodstod på samme Måde efter min Formue, som Eva og i Begyndelsen modstod den forbudne Frugt, men omsider da jeg begyndte at lade menneskelige Fornufts slutninger og Konklusioner med deres såkaldte Donis consequentibus samt Skriftes kødelige Forklaring få Rum hos mig uden at have Guds Ånds Vidnesbyrd til at sige Ja og Amen dertil i min Sjæl og Samvittighed, da begyndte Tvivl og Frygt med en ængstelig Mørkhed og Klejnmodighed at plage og beknytte min Sjæl og jeg imidlertid blev jo mere og mere med Ord bedet og overilet, at jeg skulde dog samtykke, så min Sjæl kom nær til Fordærvelse og mit Liv til de Ting, som dræber, hvis da ikke min Frelser havde stået i mit mørke Helvede udi min Sjæl og udrettet sit Midlerembede i mig, sigende: forløs ham. Jeg har fundet en Forsoning, da måtte jeg have faret ned i Fordærvelsen (Job. 33, 22, 24), og denne min Fordærvelse havde været billig, efterdi min Forseelse blev jo større og større, ti efterdi jeg først havde taget imod disse fremmede Besværelser til at betænke mig på, om jeg først skulde samtykke i de Punkter, som havde mest Skin af Rimeligheder, så begyndte jeg efter Anmodning at renskrive, men idet jeg renskrev, og de allergroveste og urimeligste Ting da og forekom, da begyndte min Samvittighed at bruse i mig, så jeg kendte at jeg havde gjort ilde allerede. Den retfærdige Gud lod sig og ikke uden Vidnesbyrd imod mig, men lod mig føle og smage sådan forskrækkelig Helvedeskval og uudsigelig Angst i min Sjæl, at endog Legemets Kræfter derved bortsvandt, så at jeg ikke kunde for Afmagt, ej heller turde for Angst opløfte min Hånd med Pennen til at skrive en Linje uden at holde op imellem, og omsider formåde jeg endog ikke at fremføre et Ord, men måtte gå ud fra mine Brødre af Arrestkamret i Forstuen, hvor jeg med Ængstelse, Gråd og Hysten venede mig som en arm og råbte til min Gud udaf det dybe Helvede, at han dog ikke vilde lade mig om-

komme i denne min Sjæls Elendighed, hvilket han og ikke heller gjorde, men efterdi jeg da allerede var så dybt gerådet udi Blindhed og ved Blindheden kastede min Frimodighed bort, hvilken, når den beholdes, har en stor Belønning (Hebr. 10, 35), så kunde jeg desværre da ikke have nogen Fortrøstning og Tilforladdenhed til Gud, til at må tage imod hans behagelige Viljes Erkendelse, men jeg blev ved [i] min Blindhed at udskrive det, jeg da havde begyndt, indtil det sidste Stykke, nemlig den af Biskoppen opsatte Deprekation, ti jeg havde endnu den Følelse i mig, at jeg kendte det for en stor Gudsbespottelse at afbede for min Gud min Synd, det jeg dog kendte at være retfærdigt, og tvertimod at kalde det gudeligt og retfærdigt, som jeg kendte at være Vederstyggeligheder og Synd. Så beseglede jeg da Skriftet, ti jeg kunde ikke skrive længer og sendte det til sin Avtor, jeg vidnede endog for ham siden i hans Nærværelse, at jeg kunde på den Tid bedre tålt at udstå Kagstrygelse og andre Bøddeltorturer på Legemet end den Smerte og Angst, som Gud bestraffede mig med i min Sjæl. Dog var jeg bleven så blind, at jeg ikke kunde kende, hvorhen den fromme Gud sigtede med denne Revselse, så at jeg og omsider kom til at skrive under; derfor tillod Gud mig at falde, ikke at jeg skulde blive liggende, men at jeg skulde lære at kende mig selv og ydmyge mig for ham, på det min Afmagts og Udygtigheds Erkendelse måtte drive mig til at søge med Frygt og Sitren Oprejsning for alle mine Fald og Fejlen for Gud og at tro Frelserens Ord, som siger: uden mig kan i slet intet gøre (Joh. 15, V. 5). For denne syndige Gernings Skyld er jeg ikke noksom tilstrækkelig selv at beskærme og beskyldte mig, men tåler og billigen, at Menneskene efter Guds Tilladelse, Råd og Domme, lægger deres Forsmædelser på mig, ti jeg vil bære Herrens Vrede, efterdi jeg har syndet mod ham, dog ved jeg og tror, at den fromme og barmhjertige Gud ikke vil straffe mig i sin Vrede, ti han har igen bevist mig sin Miskundhed, at jeg må leve og love ham. Så snart jeg nu var kommen af den legemlige Arrest i Viborg og havde begivet mig på Rejsen igen til København, da fornam jeg, at min Sjæl var hårdere fængslet end Legemet var tilforn, fordi jeg havde forloret en god Samvittighed og måtte nu derudover lide Skibbrud på Troen; min Angst blev da alt større og større, at jeg den ganske Sommer, når jeg gik

igennem en Gade, følte Kajns Dom, dog ikke hans Fortvivlelse, i min Sjæl, „Hvo mig finder, vil slå mig ihjel,“ ja jeg billigede og den Dom i mit Hjerte, ti jeg fandt mig skyldig at dø for den syndige Tilståelse, som jeg havde gjort. Nu vil jeg da spørge de Sjæle, som finder nogen Rørelse af Guds Ånd og har ikke aldeles dysset Samvittigheden i Sövn, om de også kalder det for Ret, at når jeg fandt sådan en Tilstand i min Sjæl fra først til sidst, som jeg nu enfoldig har beskrevet, jeg skulde da ganske have slået det bort som Grillenfangeri og som noget der kommer af en Slumpelykke, eller og om de ikke holder det for rettere, ja aldeles ret at stå stille ved en sådan Guds Førelse og give Agt på, hvortil Guds Ånd, som er i alle, sigter med sligt, hvorledes han overbeviser dem så langsomt som falder fra og erindrer og påminder dem om de Ting, hvormed de synder, at de skal skille sig af med Ondskab og tro på Herren (Visdommens Bog 12, V. 1). Hvo er de da, som tör tage sig for at beherske et Menneskes Tro og Samvittighed? hvilken Gerning Gud alene tilkommer, efterdi alle skal dog både være lærde af Gud (Joh. 6, 45) og ikke af Mennesken (Hebr. 8, 10. 11.), så skal og enhver af os gøre Gud Regnskab for sig selv (Rom. 14, 12). Hvad Menneskene derfor nu, siden jeg ved Guds Nåde har overgivet mig igen hans Ånds Ledsagning, alene uden Grund kalder vrangt og vildfarende hos mig, det rører mig ikke, men jeg har lige så stor Årsag ved Guds Nåde at undskylde mig herudi, som jeg har Årsag til at beskæmme og beskylde mig for det forrige.

2.

Belangende det, der er meldt i Stævningen, at jeg skulde have talt mod Prædikeembedet, da siger jeg ja, jeg talede med de tvende Beskikkelsesmænd imod det katolske Præstembede, men ikke imod [det] apostoliske Læreembede. I talede imod dem, som forvilder Folk med deres Løgn, som ikke er sendte af Herren og som gavner jo ikke Folket (Jer. 23, 32), men meget mere skader og forfører dem, idet de gör dem forfængelige, går om med Lögn og styrker de ondes Hænder, at de ikke skal omvende sig hver fra sin Ondskab (Visdom. 14, 16); jeg talede ikke just de Ord, som jeg har skrevet, men det, jeg talede af den Materie, talede jeg med sådanne Prædikanter, som enten befinder sig selv skyldige i sådanne Ting som disse forbenævnte eller om de ikke en-

gang vil kende det, kendes dog således af Gud og af dem, som har den Salvelse af den hellige (1 Joh. 2, 26. 27). Ti de dømmer alle Ting og dømmes af ingen (1 Kor. 2, 15). Min Anledning til at tale om denne Materie var fornemlig den Artikel, som de oplæste af Kongens Forordning: Alle de som med Frugt og Nytte kan høre Guds Ord osv., disse få Ord tog jeg da i Betragtning, sigende om ikke med samme Ord, da i samme Mening: Kongens Ord er dyrebare og kan ikke andet end samtykkes af hver Sandhedselsker, men hvor prædikes Guds Ord? Guds Ord er Sandhed (Joh. i det 17, V. 17) og derudi bliver da tvende helligede til et, ti ellers var Kristi Bön og Ønske i hans Bön forgæves endmere, dersom de har stået i mit hemmelige Råd og lader mit Folk høre NB. mine Ord, da havde de NB. omvendt sig fra deres den onde Vej og fra deres Idræts Ondskab, siger Herren (Jer. 23. 22), item er mit Ord ikke som en Ild, siger Herren, og som en Hammer der sønderslår en Klippe (Vers 29)? Jeg spørger atter, hvor prædikes da Guds Ord? Vil man svare, det prædikes overalt her i Lutherdommen, da siger jeg, jeg tror det ikke uden jeg får NB. set det, at det prædikes i de lutherske mere end i de andre fine Sekter, ja at Legemets Fader, Djævlen, vidste og i Ørken at allegere Skriften (Math. 4, 6). Tör vel derfor nogen tilstå, at det var Guds Ord, han taledes af Skriften (Psal. 91, 11), jeg tror ikke derfor, siger jeg, at det er Guds Ord, der prædikes uden jeg ser det; hvorfor ikke, måtte nogen spørge? Jeg svarer, siden jeg har lært at tro, at Guds Ord selv er Sandhed, så tror jeg og følgelig, at det er NB. altsammen Sandhed, som Ordet siger. Nu siger da Guds Ord således (Jer. 23, 22. 29), som för er anført: dersom de havde stået i mit hemmelige Råd og ladet osv., item er mit Ord ikke osv., disse Sprog for Vidtløftigheds Skyld er mig nok; dersom nogen prætenderer, at han prædiker Guds Ord og dog ikke overbeviser mig med öjensynlige Exempler, at det Ord, som han prædiker, har disse Sprogs Egenskaber og virker slige Frugter, så tror jeg ikke at han prædiker Guds Ord. Fremdeles når nogen viser mig, at det Ord, som han prædiker, således er Sandhed, at det helliger Tilhørerne i Sandheden, så at de måtte vorde et, ligesom Gud Fader og Søn er et, at de måtte vorde et i dem, på det Verden kan tro og kende, at Faderen har udsendt Sönnen (Joh. 17, 21,

23), så vil jeg tro, at han prædiker Guds Ord. Item hvo som vil kalde det Guds Ord, som han prædiker, og dog ikke finde iblandt sine Tilhørere det Samfund og hellige Enighed, som er det allerreneste og dyrebareste, hvilket vor allerkæreste Frelser har ved sit Midlerembede tilvejebragt, langt mindre er i Stand selv til at kunne forene sig åndelig med en fornedret Jesu Discipel eller Discipelinde, om Gud ved sin faderlige Kærlighed i Kristo Jesu lod endnu Verden blive begavet med nogle sådanne. Hvo som, siger jeg, hverken finder sig selv eller nogen i det ringeste af sine Tilhørere i sådan Tilstand, som dog ufejlbarligen følger ved Sandheds Ord, og vil dog kalde det Guds Ord, som han prædiker, han farer højlig vild, vandrer og omgås i Mørket og har aldrig kendt, langt mindre prædiket Guds Ord. For Resten, efterdi Guds Ord er Sandhed og der er NB. NB. ingen Lögn af Sandheden (1 Joh. 2, 21), hvad göres da Behov med mange Argumenter at bevise den Falskhed og Forførelse, der er i disse Tidens Præsteembede, som udi alt er forvendt og dristigt imod Sandheden. Jeg vil af mange Ting alene røre ved et eller to Stykker, som de arme blinde Mennesker ikke andet end bedrages ved, f. Exempel når der uden Frygt sig[es] til den vankundige og ugudelige Hob: Kæreste Kristi Venner! Gode Kristne osv., hvad tænker da de arme Mennesker andet, end at det må være sandt? Og så bliver de ved at gå frem og frem i det gamle Væsen uden at bekymre sig videre, men ak, en stor Gudsbespottelse og Lögn at bekvemme sådanne Titler på sådanne Mennesker, som passer sig på ingen anden, enten de kaldes Præster eller Tilhørere, end på dem der gör alt, hvad Kristus har befalet sine Apostle (Joh. 15, 14. Math. 28, 20). Hvorvidt nu disse Kristi Befalinger strækker sig i Henseende til sin egen og denne Verdens Fornægtelse og Overgivelse til Guds kærlige Vilje at kende og göre osv., og hvor lidet, ja hos de fleste aldeles intet derpå tænkes, iagttages eller sættes i Værk deraf, det efterlader jeg til dem at efterse, som kan få Øjne at se det med. Endnu et Stykke, som vel ikke er ubrugeligt på de fleste Steder: når der prædikes de såkaldte Ligprædikener, det må være over de mindre eller mere ugudelige, grove Verdens Börn, der har vandret i alle Vederstyggeligheder, Forfængeligheder og Hjertets Stivheder, tales der ikke af Prædikestolen ifleng: den sal. Mand, den sal.

Kone osv.? Sjælen er allerede i Guds Hånd, hvor ingen Pine rører den osv., hvor dette dyrebare Sprog i Særdeleshed bliver fordrejet, da der står i Texten: de NB. retfærdiges Sjæle er i Guds Hånd osv. (Visd. 31). Der måtte nogen indvende, man skal ingen fordømme, vel, men så skal man ej heller uden Grund prise nogen lykkelig, når deres Levned fordømmer dem (Ezek. 13, 19. Esajas 5, 20). Hvad er da sådanne Ligprædikener andet end, efter deres gamle Titel, Lyveprædikener, Djævlens eget Værk og Uretfærdigheds hele Samling? Hvad er Frugterne andet af dem end Penge, Uretfærdigheds Løn for Præsten og Lögn og Bedrageri for de arme Tilhørere? Hvad Slutning gör de sig heraf uden denne, som desværre af Erfarenhed kan fornemmes? så sluttes her, det går dog ikke så hårdt til som Præsten prædiker somme Tider, han er dog god, når han prædiker Ligprædikener, han fordømmer dog ingen, ti så og så levede mine Naboer, han drak og dolede, bedrev Hor og Mord, bandede og skændte, sloges og gjorde Vold, var bitterlig ukærlig osv., men så du ikke, om Præsten alligevel sagde, at han blev salig; hvad har da du og jeg da nødig at tage os det så nær, at vi skal omvende os mere end han, så som Præsterne dog prædiker om? Vi bliver dog nok salige såvelsom han, når vi forsømmer kun ikke at få Præsten til os, förend vi dør osv., men hvad tykkes eder her? er det ikke at styrke de ondes Hænder, at de skal omvende sig? Er det ikke at forvilde Herrens dyrekøbte Folk med Lögn. Er det ikke at sige fluks til dem som foragter Gud: Herren har talet, i skal have Fred, og at sige til NB. hver, som vandrer i sit Hjertes Stivhed: der skal ingen Ulykke komme over eder (Jer. 23, 14. 17. 32). Når der nu i så få Ting giver så kendelig Stød, så var det nok, om der ikke engang var mere at kende det af, at det er ikke Guds Ord, der prædikenes, ti der er ingen Lögn af Sandheden. Hvorledes skal den Mund, som taler Lögn, når den lyster, da og kunne tale Guds Ord? Eller hvorledes kan Guds Ånd komme til at tale (tåle?) slige Mennesker (Math. 10, 20), efterdi de taler det, som de har hørt hos deres Fader (Joh. 8, 38). Skulde Embedet være Gud behageligt og de dyrekøbte Sjæle gavnligt, da burde det i alle Ting, i alle Ord og Gerninger være indrettet efter Guds Befaling, ti således var det apostoliske Embede og dets Tjenere, Lærdom og Levned indrettet, at man

kunde se både på Lærerne i Besynderlighed, så og på den største Del af Tilhørerne, at det var Guds Ord der læres, men hvorledes skal jeg blive så dårligen, at jeg skulde lade mig indbilde, at Kristi Korses Fjender, som følger og forjager hans Lemmer, skulde kunne være hans Legems Opbyggere? Hvo kan træde frem og sige med Paulus: bliver mine Forfølgere, som jeg er Kristi og agter dem som således omgås, ligesom i har os til et Exempel (1 Kor. 11, 1. Phil. 3, 19). Monne de ikke snarere i deres Adfærd vise, at de selv efterfølger Anna, Kajfas og Saulus? Hvorledes kan i tale godt, som osv. Ti af Hjertets Overflødighed taler Munden (Math. 12, 34); nu slutter jeg således om eders Prædikeembede: alt hvad min himmelske Fader ikke har plantet, skal med Rod oprykkes (Math. 15, 13). Nu er jeg vis på, at han ikke har plantet andet Slags Prædikeembede, end det som han i sin Søn udi hans Apostle oprettede (2 Kor. 5, 19), hvilke ikke selv forhvervede Studeringer, taledede efter eget Tykke, men Kristi og hans Faders Ånd taledede i dem (Math. 10, 20). Ergo

3.

Jeg beskyldes og i Stævningen for at have forført mine Forældre og kommet dem til at forsømme Kirken, men jeg siger til begge disse Ting: jeg har ikke kommet dem til at forsømme Kirken, ti så burde de tilforn været satte til at tage Vare på dem som Embedets Opvartere, men jeg har skyndet dem til at NB. forlade den og al dens falske babelske Tjeneste, som sker i den, på det de ikke mere skal blive delagtige i Babels Synder og ikke få af deres Plager (Åbenb. 18, 4. Jer. 51, 9). Ti som den udvortes Babel ikke kan læges, i hvor meget man end flikker derpå, ja om man end tog Balsam til dens Smerte, så blev den dog ikke lægt (Jer. 51, 8. 9.). Så kender jeg og, at så længe Verden og Hedningerne er drukne af deres Horeris Hastigheds Vin, så er de galne (Jer. 51, 7. Åb. 18, 3) og kan ikke tage imod Omvendelse til Saligheds Erkendelse eller blive ædru igen af Djævlens Snare (2 Tim. 2, 25 og 26). Og efterdi jeg da såvelsom min Broder, der og tilligemed for vore Forældres Forførelse er beskyldt og stævnet, så at vore arme gamle Forældre med den store vankundige Hob satte deres hele blinde Tillid til den udvortes falskeligen kaldte Gudstjeneste og de forglemte, eller rettere vidste ikke, hvorudi den sande

Guds Dyrkelse består, som er at fremstille sine Legemer osv., hvilken er den med Ordet overensstemmende Gudsdyrkelse osv. (Rom. 12, 1. 2. Joh. 1, 27). De vidste og ikke at søge Guds Rige (Math. 5, 33), som er inden i Menneskene (Luk. 17, 21), så at de ikke vidste andet, end når de gik til Kirken om Søndagen, til Skrifte på de bestemte Tider og fik så Præsten omsider til sig, når Døden greb dem an, at den Sag mellem Gud og dem havde da sin Rigtighed, uden at blive omvendte fra Mørket til Lyset, uden at blive fødte oven af (Joh. 33), uden at blive ny Kreaturer osv., efterdi vi da, siger jeg, kendte og så denne store Farlighed, som vore Forældre på Sjælens Vegne stak udi og de selv ikke så den, var vi da ikke pligtige, såfremt vi elskede deres Sjæle, at vise dem, såvidt Gud gav os Nåde til, at det var vildfarende Vej de vandrede på, og lad være at andre siger, vi har forført dem, så siger vi dog nej, ti vi kunde og vide såvelsom og de, at den Vej, som fører igennem den snævre Port til Livet, er den rette, alligevel så få går derpå, og vilde nogen sige, at den snævre Vej og det forvildede Kirkevæsen kunde bestå tilsammen, da siger vi nej, ti vi bekender, at ingen Religionssekts Navn, ingen udvortes Sæter eller Skikke, ingen menneskelige Oplysninger kan efterdags frelse vore Sjæle, men alene Guds Kærlighed og Barmhertighed i Kristo Jesu, samt hans saliggørende Nåde, som oplærer os at forsage det ugudelige Væsen osv. (Tit. 2, 11. 12. 13). Vi finder ingen Sødhed eller Salighed, förend vi finder den i Kristi Pines Samfund, vi forlanger ingen Skikke eller Leveregler uden vor Frelzers Lærdom og Levned at efterfølge, vi behøver ingen Læremester uden den Sandheds Ånd, som kan ledsage os til al Sandhed (Joh. 16, 13. Kap. 14, 26. Joh. 2, 20. 27). Vi kender intet andet Tempel for vor himmelske Fader, hvor han med sin Søn og den hellig Ånd kan og vil bo, hvor vor Frelser vil åbenbare sig selv for os, (Joh. 14, 21) uden vore Hjerter, ti vi er Kristi Hus (Ebr. 3, 6) og vore Sjæle såvelsom vore Legemer er den Helligånds Tempel (1 Kor. 3, 16. 6, 19. 2 Kor. 6 og 16). Når vi nu kender disse Ting at være Sandhed, er vi da ikke skyldige til at være sligt bekendte for Menneskene og i Særdeleshed for vore Forældre?

4.

Det fjerde og sidste som vi, såvidt jeg ved, er stevnede

for, er vor sal. Søsters Begravelse, fordi vi ikke derudi vilde efterabe andre Overtros og gamle Skikke; denne Punkt er ikke synderlig ved at besvare, langt mindre at stævne eller kalde nogen til Ting for, mens Synden, som sker med denne Overtros Gerning at gøre, er vel værd at vogte sig for, helst for dem som hører og ved den Forargelse, som de stakkels vankundige Mennesker får deraf, efterdi de derudi, såvelsom og i de andre udvortes Skikke, sætter deres Kristendom, som vi nyligen har Exempel på; for Resten efterdi det ikke er befalet i Skriften, men meget mere forbudet og billigen kan henføres til Afguderier for den Overtro, som sættes derudi, og til Trolddom, fordi det just skal ske 3 Gange ligesom al anden Hekseri, så gör i da Guds Ord til intet formedelst eders Skik, som i eller eders Fædre har pålagt og i gör meget sådant (Mark. 7, 13).

Såvidt er da besvaret det meste mig vitterligt af Stævnenemålet; jeg beder da ydmygst, at det ikke optages som noget, jeg af Ondskab eller Trætkekærhed skulde haft Fornøjelse af, men som en Sag, jeg har afgjort imellem min Gud og mig uden at se paa noget Menneske. Testerer

Støttrup, 30. Jan. 1736.

M. Støttrup.

Herpå rejste de af, som meldt er, Morten, Niels og Anders med begge Forældrene; imidlertid blev fortfaret med den anfangede Proces imod dem, hvorudi foruden ovenskrevne Biskop Trelunds Attest blev fremlagt adskillige andre Attester fra de gejstlige i Viborg, så og blev ført en Del Vidner om deres Forhold her, hvorpå da tilsidst af de trende Provster blev dømt således:

Udi den Sag imellem ærværdige Hr. Jeremias Sander, Sognepræst for Farsø og Vonsild Menigheder på den ene og Morten Jensen Støttrup samt Broder Niels Jensen Støttrup og Forældre Jens Olesen Bødker og Hustru, alle af Støttrup, på den anden Side, kendes således:

At som bevises med førte Vidner, hvor bespottelig Morten Jensen Støttrup har talt om den rene evangeliske Lærdom, Sakramenterne, Prædikeembedet, Kirkeceremonier og deslige, hvilket han og selv i sit, i Provsteretten indgivne Indlæg af 30. Jan. sidst afvigte tilstår og yderligere vidtløftig bekræfter, som ganske strider imod den hellige Skrift og den Religion, Hans kgl. Majestæts højpriselige Lære, 2 Bogs 1 Kap. ommelder, der i Kongens Riger og

Lande skal tilstædes, og besynderlig i samme sit Indlæg tilkendegiver, at han ganske fortryder og frafalder den Renuntiation han gjorde i Viborg den 3. Febr. 1735, da han og [for] hans velædle Højærværdighed, nu sal. Biskop Trellund og andre gejstlige, samt for Provsteretten der i Byen var virkelig befunden udi mange vildfarende og imod Guds Ord stridende Meninger, hvorom det ganske Stift også af salig Hr. Biskop Trellund skriftlig blev advaret, som dog omsider med andre af Gejstligheden konvincerede samme Person, at han for sine vrang Meninger ikke alene skriftlig, men endog offentlig for Menigheden i Nörre Sogns Kirke renuncerede og for givne Forargelse deprecerede, udstod Kirkens Disciplin og lod sig betjene med det højværdige Alterens Sakrament, og nu atter med Ord og Gerninger er så stærk henfalden i samme forrige Vildfarelser, at han tilstår med sit Blod at bevidne den Lærdom, han sig nu havde foretaget, för han den mere skulde forlade, har og derforuden forført sine egne Forældre og Søkende og, som han selv tilstår i foromrørte Indlæg, skyndet sine Forældre til at forlade Kirken og al den Tjeneste som sker i den, hvilken Tjeneste han kalder en falsk og Babels Tjeneste, kalder den evangeliske Kirke en Lutherdom og fin Sekt, nægter plat, at det er Guds Ord som af Præsterne prædikes udi Kirkerne, har og, som tvende Sognepræsters Attester fra Viborg udviser, talt så ubluelig og bespottelig om vor Kirketjeneste, at han har sagt, at han heller vilde se på de skændigste Gerninger i Horehusene kunde begås end overvære den Tjeneste, som i vore Kirker forrettes, med meget mere bespotteligt; han har og foruden alt andet i ommeldte sit Indlæg kaldt Jordspåkastelse af Præsterne på de døde et Afguderi og Troldom. Da på det hans forføriske Lærdom ikke som en Kræft skal æde om sig hos flere til Forargelse og Fordærvelse, hvortil han dog har gjort al Flid, så bør Morten Jensen Støttrup i Anledning af kong. Majestæts allernådigste højpriselige 6te Bogs 1 Kap., 3 og 4 Art. at være fredløs og inden 14 Dages Forløb efter denne Doms lovlige Forkyndelse at römme kong. Majestæts Riger og Lande.

Hvad hans Broder Niels Jensen Støttrup og Forældre Jens Olufsen Bødker med Hustru angår, da som Morten

Jensen Støttrup i sit Indlæg tilstår, at hans Broder Niels Jensen er af samme Lærdom som han, så og har været med at forføre sine gamle Forældre til at forlade Kirken og Guds Tjeneste derudi, hvilke derudover ikke siden Mikelsdag sidst forleden har været i Kirken, men udtrykkeligen svaret de tvende til dennem fra Sognepræsten udskikkede Mænd, at de ej kom mere til Kirken, ti de havde intet godt befundet sig af dette, de allerede havde været der, derforuden talt bespottelig om Guds-Tjeneste, Guds Tjenere, Guds Tjenestes Forretninger, Kirken, Prædikeembedet og deslige, som Vidnerne forklarer. Derhos har og Jens Olufsen Bødker og Hustru med sine tvende ommeldte Sønner jordet deres Datter på Farsø Kirkegård uden Jords Påkastelse af Præsten imod Kong. Majestæts allernådigste Lov og Kirkeritual. Da hvis Jens Olufsen Bødker med Hustru og Søn Niels Jensen Støttrup fremturer med ovenmeldte deres forargelige Forhold og ikke inden 4 Ugers Forløb efter denne Doms lovlige Forkyndelse lader sig indfinde offentlig at renuncere og deprecere sine Vildfarelser og foregivne Forargelse, i Farsø Kirke at udstå Kirkens Disciplin, bør de alle 3, Niels Jensen Støttrup med sine Forældre Jens Olufsen Bødker og Hustru at være fredløse og rømme Kongens Riger og Lande. Processens Omkostninger betaler de alle 4 med 6 Rdl.

P. P. Jessen. Iver Envoldsön. M. Wittrup.

Imidlertid satte Jens Bødker, Kone og Sønner deres Rejse fort til Sælland, men som de rejste igennem Fyn, hvor de fandt nogle deres Tilhængere i Nyborg, fangede de samstedes deres Konventikuler an igen om Natten; da dette rygtedes i Byen, gav Præsten der på Stedet dem an for Stiftamtmand Sehested og Biskoppen, Ramus, som lod dem samtlige arrestere, og som de fandt hos Morten Støttrup Kopi af forindførte Indlæg, som de tog og sendte til København til Kongen, som da blev kaldet deres Trosbekendelse.¹⁾ Kongen gav da Befaling, at de 3 Brødre skulde under Arrest og Vagt skikkes til Viborg igen og de 2 gamle skulde til deres Hjem igen og bedre undervises, men de var kun i Støttrup en Nat, da de straks rejste af igen og kom ved

¹⁾ Om deres Ophold i Nyborg og Lærdom i det hele se T. Lillelund: Danmarks Kirkehistorie 1773 S. 184—87.

Skibslejlighed til Sælland igen og til Slagelse, hvor de havde en Del Tilhængere og deriblandt Zakarias Bentson, som tog imod dem og skaffede dem deres Ophold, til de døde. En kgl. Befaling kom da til Stiftamtmanden og Biskoppen i Viborg, at de skulde tage Brødrene i Arrest, undersøge Sagen og derudi dømme, dog først at sende Dommen til Kongens Eftersyn. Dette blev alt efterkommet, men kom ny Befalinger, en efter anden, at Gejstligheden i Viborg skulde bedre informere dem, men som de hårdnakket stod på deres vrang Meninger og det med Trusler og onde Ord, var al slig Undervisning og Møje forgæves. Endelig da de således havde siddet i lang Tid, kom en kgl. Resolution, at Morten skulde på Bremerholm, Niels i Skubkarren i Frederits, og Anders, som var ulærd, skulde reversere sig, ej mere at lade sig forlyde med sine Vildfarelser til noget Menneske. Denne Revers vilde han ikke underskrive, blev derfor bortført med de andre; Niels blev da ej i Frederits, men kom til København til de andre, Morten blev ej på Holmen, men de kom samtlige i Arrest i Kastellet, hvor de af visse Folk fik god Underholdning og skulde Professor Reus og Mag. Hvid, Præst til Holmens Kirke, med flere gå til dem og omvende dem (det er at agte, at disse og var beskyldte for fine Pietister), men det blev derved. Imidlertid havde de dog ved deres Tilhængere bragt det så vidt med deres Klagemål, hvor ugudelig de blev trakterede heri Jylland, at fra Kirkeinspektionen kom i hårde Terminis deres Klagemål herover sendt til Erklæring; herpå måtte da Stiftamtmanden, Biskoppen, Magistraten i Viborg, endel af Borgerskabet og Kristen Meiling på Hvanstrup osv. sig vidtløftig erklære; da denne Erklæring blev til København oversendt, blev det derved. Da de således havde siddet i lang Tid og ingen Omvendelse hos dem var at få eller formode, resolverede Kongen at lade dem forvise Landet, lod dem så overføre til Lybæk, hvorfra de rejste lige ud til Grev Zinsendorf til Hernhut, hvor det rette Broderskab af det Slags Folk er samlede og har deres rette Tilhold. Den Broder, som var Remmesnider i Viborg og der var forlovet med en Enke, da han fornam, at de andre blev arresterede i Fyn, blev han usynlig, ligeledes blev også deres Tilhængere i Viborg adspredte, Guldsmedens Kone blev siddende igen med et lidet Barn i Armod. Det blev dog siden fortalt, at disse Brødre ikke blev antagne til

Hernhut af Grev Zinsendorf, men blev kaldte for Separatister, da de igen skal have rejst derfra og til Holland og siden været i Hamborg.¹⁾

1738 blev dømt i Mag. Hans Mossins Sag²⁾, han blev da således hensiddende uden Kald, og Nikolaj Kald i København, hvortil han var Præst, blev igen givet til en Brorson, som tilforn var Præst i Fredriksborg; til Fredriksborg Menighed blev igen beskikket Hr. Peder, som var Præst i Stavning her i Jylland; i hans Sted blev igen beskikket til Stavning Kald en af Kateketerne til Nikolaj Menighed, nemlig Anders Balsløv og gik denne Rad alt så fort, på det at disse Menigheder, som alt havde fået Smag på denne Lærdom, skulde derudi stedse fremture. Kommerceråd Lichtenberg ved Horsens, som havde Jus vocandi til Stavning Kald, blev anmodet, som Ordene gik, fra Oversekretær Holst at kalde forskrevne Anders Balsløv, hvilket Kongen igen i Nåde vilde betænke; han blev og straks efter Kancelliråd og så Jusitsråd. Forbemeldte Brorson tilligemed hans Broder, som blev Biskop i Ålborg efter Mag. Frands Thestrup, og nok en Broder som blev Provst i Ribe, disse var nær beslægtede med Pastor Bluhme, Kongens Præst i København, som vidste dem således at befordre, og er det her at mærke, at da sal. Kong Fredrik var død, afgik Sören Lintrup, som da var Kongens Præst og Konfessionarius; i hans Sted blev af den ny Konge igen antagen en Landsbypræst i Sælland, navnlig Frauen, hvilken efter nogle År, da den ny Lærdom begyndte at tage Overhånd i København, blev afsat, som der mentes, fordi han skulde talet hårdt i sine Prædikener om samme Lærdom; ved denne Lejlighed havde denne Pastor Blom (Bluhme), som han gemenlig blev kaldet, insinueret sig til Hove, hvormed han kom så vidt, at Kongen brugte ham siden som Hofprædikant og Konfessionarius. Denne Lejlighed betjente han sig således af, at han omsider kunde rekommendere, hvem han vilde og som han selv var en Holsteiner, forglemte han ikke at befordre så mærkelig disse fornævnte Holsteinere, som var ham så nær beslægtede. Han gik ellers dermed så vidt, at han kunde rekommendere, hvem han vilde, og som

¹⁾ Denne Bemærkning er senere tilsat. — ²⁾ Præst ved Nikolaj Kirke i København; Dommen findes i Manuskriptet under 1737, men medtages ikke her for sin Vidtløftigheds Skyld.

han blev beskyldt for, at han undertiden derfor lod sig betale, blev han derfor ilde lidt og eftertalt både af høje og lave.

I Förstningen blev Vajsenhuspræsten Hr. Evald beskyldt for at være Protektor og Ophav til den ny Lærdom, han var og den, som holdt Forsamlinger om Natten, desligeste hans Moder, som også lod sig forlyde, at hun havde himmelske Åbenbaringer. Hr. Evald gjorde sig og Skrupel at løse Folk med Håndspålggelse, hvorpå han søgte kgl. Tilladelse derfor at være befrit. Biskop Herslebs Broder Ole Hersleb, som var Præst til Vartov i København, fangede også denne med flere deslige Skrupler an, derover han blev afdanket fra sit Kald, men da adskillige til Hove faldt hen til Helligheder, blev Pastor Bluhme deres store og udvalgte Patron og som da bemærkedes, at alle disse Tilhængere blev befordrede, bekendte sig ikke alene de forskrevne Brorsoner, Pastor Bluhmes Slægt, sig til denne ny Lærdom, men mangfoldige andre gjorde og Professjon deraf, da de forment sig herved at blive befordrede, hvoraf en Del virkelig bildte sig et Slags ny og særdeles Hellighed ind fremfor andre, en stor Del gjorde det alene af Hykleri for derved at blive forfremmede. En Del blev endog forfremmede, da man tog fejl og vidste ej andet end at de var af det rette Slags, da de dog hverken hyklede, ej heller var af de ny Folk, men blev alene anset for at være deraf, hvoriblandt en Præst i Norge, navnlig Niels Dorph, som, da Kongen var i Norge, blev yndet for sin Prædiken og desårsag kaldet til Vor Frue Kirke i København, men som han siden befandtes at være orthodox, blev han forflyttet igen til Norge og blev Biskop i Kristiania; ligeledes Hr. Andreas Wøldike, som gik med sit eget Hår, blev befordret fra Helsingør til Holmens Kirke i København, men da han buldrede mod Pietisterne, blev han forflyttet til Biskop i Viborg og omendskönt sliq Forflytning skede til disses Fordel, så holdt dog de fleste for, at sliqt alene skede for at udrydde den orthodoxe Lærdom, særdeles udi København. Grev Zinsendorf til Hernhut havde ladet sig indvi til Biskop og stiftet et Broderskab af Pietister til Hernhut, han gjorde Professjon af at rejse omkring i adskillige Lande, desligeste udsende adskillige af sine Gaster, forat gøre sig Tilhængere og at stifte denne ny Lærdom; han kom til København i Året 1731, hvor han blev

så vel modtagen, at han blev givet det hvide Ridderbånd, men da han atter kom der igen i Året 1734, blev samme Bånd igen ham frataget; den egenlige Årsag hertil kan jeg ikke sige; nogle her af Landet af samme Slags Folk tog sig en Rejse på ud til ham i Hernhut.

Samme År lod Kongen sekvestere ved mig som Rettens Middel Assessor Londemans tilhørende Nöragergård og tiliggende Gods samt Tiender, formedelst han lod sine Kirker, som var Durup, Stenild, Tisted og Grøndrup samt Feldingbjerg Kirke i Fjends Herred, stå øde og i slet Tilstand. Men han fik kgl. Tilladelse til igen selv at lade sine Kirker reparere, og den gjorte Sekvestration blev igen ophævet.

1739. Jens Stygesen i Glærup, hvorom er talt ved År 1727, efterlod sig en eneste Datter, Klare Jensdatter, således kaldt efter sin Faders Moder i Eveldrup; hun var umyndig og liden, da hendes Fader døde, efter hvilken hun arvede 500 Rdl. Hun blev gift med en Person af Vendsyssel, navnlig Hans Bastholm, som noget havde tjent for Foged; de købte igen af Jens Brøndum hendes Faders den store Gård i Glærup; men som de var unge begge og af liden Forstand, blev de snart øde og i dette År måtte sælge Gården igen til Mikkel Nielsen af Alstrup for 200 Rdl.; de rejste så til København, hvor Hans Bastholm havde en Broder, som er Brillemager og ellers en af de ranmeste Pietister, i Tanke ved hans Hjælp at søge et eller andet Stykke Brød.¹⁾

Samme År solgte Jens Andersen i Rørbæk Hovgård denne Gård til Erik Kristensen; denne Gård har i fordums Tid været en fri Herregård og adeligt Sæde.

I dette År døde Anders Povlsen, som var født i Synnergården i Nyrup; han tjente først min sal. Fader i Testrupgård i 13 År, kom så til Torsgård, hvor han blev Soldat og gift, var så i Kongens Tjeneste Landsoldat og gevorben i 13 År; da han fik sin Afsked, kom han til min Fader igen og tjente os her udi Vesterris i 25 År, til han døde, og havde således tjent os i 38 År, som er et rart Exempel.

Ved Hvalpsund bode i min Ungdom en Færgemand, navnlig Ahasverus Bekker; han havde en Søn, Knud Bekker, denne tjente Landstingshører Peder Bering i Viborg for

¹⁾ Han blev siden Kontorchef ved Generalkommissariatet og Fader til Præsten Kristjan Bastholm.

Dreng i min Ungdom, da jeg tjente Landstingsskriveren Lavrids Bering ibidem. Denne Knud Bekker var ikke lidet skalkagtig, mens jeg kendte ham, ikke lærte han heller meget godt af Peder Bering. Han kom omkring blandt Folk og omsider blev Forvalter og Inspektør for Dronning Anna Sofie over Valø og tilhørende Gods i Søland, der han giftede sig med Kongens Skræder Kommerceråd Brumonts Datter i København, og da han kom af Tjenesten, der Kongen døde, købte han sig en Gård, Bekkeskov kaldet, i Egnen ved Vordingborg. Men som han ikkun havde et slet Vidnesbyrd, mens han var ved Valø, at han var altfor hård ved Bønderne, så blev det ej bedre med hans egne, hvilket gav Årsag til, at en Del af hans Bønder i dette År sammenrottede sig og slog ham ihjel på Marken; de blev for denne Gerning, nogle stejlede og nogle kom på Bremerholm; han havde også erhvervet sig Titul af Landsdommer i Låland, og er det hans Broder, Hans Bekker, som i disse Tider er Herredsskriver her i Rinds-Gislum Herreder; men denne er ikke Broder til den anden i Skalkhed.

Med den pietistiske Lære stod det i dette År på de gamle Fødder; Grev Zinsendorf havde fået Tilladelse af Kongen at sende nogle af sine Apostle eller Kreaturer til Grønland forat omvende Grönlænderne. Den højlovlig sal. Kong Fredrik IV. havde foretaget sig at ville gøre Bekostning på at lade omvende Grönlænderne og til den Ende lod didsende en Præst, Hr. Hans Egede, med flere; dette blev kontinueret af denne Konge. Men disse gode hernhutske Brødre blev med hollandske Skibe overbragte til Grønland, og da Kongen havde overdraget i disse Åringer den grønlandske Oktroj til en Købmand Jakob Severin i København og desuden skulde give ham 3000 Rdl. til om Året forat holde alting i tilbørlig Stand, rustede bemeldte Jakob Severin en Fregat ud i dette År forat hævde den hollandske Fart og Handel på dette Grönland; med samme overkom han 4 Priser fra Hollænderne, hvilke og havde noget Gods inde til disse mähriske eller hernhutske Brødre, som og blev til Pris; men da de klagede derover til Kongen, fik Jakob Severin et Brev fra Gehejmeråd Holst, at han skulde lade disse Brødre få deres Gods igen, Kongen vilde se ham fornøjet derfor. Denne Jakob Severin var Byfogdens Søn i Sæby i Vendsyssel; han var Student, blev gift med en

Enke i Nyhavn i København, som havde en Del Midler, med hvilke han slog stort på, gav sig i stor og vidtløftig Handel, han købte og Dronning Sofie Amalies Gods, Dronninglund, Dronninggård osv. i Vendsyssel for godt Køb og havde Kredit på Pengene for 4 procent's Rente; dertil var megen Skov, hvoraf han gjorde store Penge igen.

1740 var en Del Svaghed af Sprinkelsyge hist og her i Byerne, fornemlig i Hvam, hvor en Del deraf bortdøde, hvoriblandt Skolemesteren i Hvam og Kapellanen, Hr. Ananias Kristjan Tved; samme Kapellan var kaldet derfra og til Præst i Gjedsted, men han døde anden Dagen, efterat han fik sit Kongebrev. Efter ham blev Kapellan i Hvam Hr. Jens Fabricius, som var en Præstesøn fra Ærø. Ovenskrevne Sprinkelsyge grasserede og stærkt i Viborg, desligeste hist og her på Landet og dermed kontinuerede i efterfølgende År 1741 og 1742.

Dette År, såvel för Jul 1739, som siden Jul, var en meget hård Vinter med Frost og Sne, hvis Lige ej har været siden 1709, og holdt samme længe ved, så at Foråret var ondt og Somren ganske kold, så at man fornåm ganske få varme Dage, og stillede Vintren sig tidlig ind igen, så at første Fredag efter Mikkelsdag kom igen hård Vinter med Sne og Frost og var det neppe, at Folk fik deres Rug såt, og blev denne næste Vinter igen ligeledes meget hård, hvilket forårsagede, at mange Træer gik ganske ud, og blev en dyr Tid, som af Kapitelstaxten kan erfares.

Her må jeg og erindre mine egne sørgelige Vilkår: den 26. Decbr. i dette År St. Stefans Dag om Aften døde min sal. Moder Mette Kristensdatter og blev begravet hos min sal. Fader på Testrup Kirkegård under den Gravsten, som findes over dem begge. Hun var født i Ålestrup i Østerbølle Sogn 1657 den 29. Juni, samme År som det sidste svenske Indfald her i Landet skede. 1683 kom hun i Ægteskab med min sal. Fader Sören Kristensen, og bode de først i Ålestrup i den Vestre Gård, hvor hun var født, og i hvilken Gård hun og hendes Søsken eiede Bondeskylden; men som i de Tider, förend Landmålingen påkom, store Skatter og Udgifter blev lagte på Selvejrbønder, og disse gik alt ud på min Fader, som bebode Gården, uden at de andre Medsøsken vilde kontribuere noget dertil, blev min Fader ked deraf og fæstede Testrupgård, som da stod øde,

først Halvdelen deraf og siden den anden halve Del, hvor han henflyttede 1684. Testrupgård og Testrup var den Tid Tjenere til Viborg Hospital, men blev solgt derfra 1700 til en Forpagter af Vendsyssel, navnlig Povl Lavridsen, som omgikkes samme Gods forkert og galt i nogle År, solgte det så igen til sin Halvbroder, Borgemester Enevold Bjerregård i Thy, som straks efter solgte det igen til Hans Mathisen, som var født i Vagård Præstegård; han vilde selv bebo Gården, og flyttede da min Fader og min Moder derfra 1705 til Påske og her til denne Gård i Vesterris, som da var Ryttergods, hvor min Fader levede til før Jul 1715, og min Moder efter ham levede her hos mig i hendes Enkesæde til denne Tid i 25 År, da hun havde levet i hendes Ægteskab med min sal. Fader på 33^{te} År og havde været sengeliggende siden 25. Okt. 1735, da hun havde levet i denne møjsomlige Verden i 83½ År; hun var født på en besværlig Tid, da Fjenderne havde Landet inde eller fik det ind straks efter, da hendes Forældre ved Nat og Dag måtte flygte med hende i Kær og Morads i Vinter og Uvejr, da alting fra dem og andre blev bortplyndret og borttaget, hvad de ejede, og det ikke alene af Svensken, men endnu værre af de brandenburgske, kejserlige og polske Hjelpetropper, som var indkomne forat drive Svensken ud og i lang Tid lå indkvarterede her i Landet, hvor de levede efter eget Tykke, så hvad den ene levned, opåd den anden. Dette vidste min Moder meget at fortælle om, desligeste min Fader, som vidste Besked om det kejserlige Indfald 1627, om det første svenske Indfald 1644, så og om dette sidste svenske Indfald. Det er ellers noksom bekendt, at bemeldte min Moder for hendes Guds frygt og gode Omgængelse var æret af alle, særdeles var hun og en meget god Husholder, så at man neppe lig vidste hendes lige.

Dette År var en stor Mængde af Jordrotter på Rinds Mark her i Herredet, desligeste på Viborg Mark; samme blev igen formindskede eller borte i disse hårde Vintre. I forrige Tider var der mangfoldige af dette Utøj på den Holm, som ligger i Limfjorden norden for Hvalpsund, hvilke opåd Græsset årlig på den ganske Holm, hvorfor den og i Landmålingen ej blev anset for noget; men i den store Vinter 1709 frøs de allesammen ihjel; siden den Tid kan der avles årlig på samme Holm en 8 Læs Hø. Ligeledes var det

beskaffet i min Tid på Als Mark, hvor der i nogle Åringer var en sådan Mængde af Jordrotter, at de nær opåd både Græs og Korn og havde således udhulet Marken, at man kunde synke derudi over Knoglerne. De udi Als søgte da til en Spøgdoktor, som man kaldte den vise Mand i Råby, ligger østen Mariager, han lærte dem, at de skulde ordenlig lade stevne Rotterne og tage Dom på dem til deres Grandestevne og lade dem dömmе i Havet, hvilket Råd de og troilig efterkom, og derved blev Rotterne ganske kvit, og blev mig af mange fortalt, at når de drog deres Bundgarn, sad der på Stegene mange døde Rotter, som således var druknede i Havet. Den over bemeldte Rotter hændede Dom er således lydende:

Fr. IV. 24 Sk.

Niels Nielsen af Helverskov, Dommer til Als Grandestevne, kundgör vitterligt, at År efter Kristi Fødsel 1711 Onsdagen den 26. Avg. på bemeldte Grandestevne var skikket på menige Als Bymænds og Bosidderes Vegne og fremstanden velagte Kristen Tømmermand af Als og lod oplæse et Tingsvidne, udstædt heraf Retten Onsdagen den 19. Avg., lydende Ord fra Ord, som efterfølger: Niels Nielsen af Helverskov, Dommer på Als Grandestevne og Lavrs Styrmand i Als, Skriver kundgör vitterligt, at År efter Kristi Fødsel 1711 Onsdagen den 19. Avg. på menige Als Bymænds og Bosidderes Vegne er fremstanden velagte Kristen Tømmermand af Als og fremstillede tvende Kaldsmænd, navnlig Ole Kristensen og Kristen Larsen, begge af Als, som vedstod ved Ed og oprakté Fingre efter Loven, at de idag 8 Dage her i Rette stevnede nogle skadelige Dyr, navnlig Rotter og Mus, efter en skriftlig Memorial, lydende Ord efter andet, som følger: Menige Als Bymænd og Bosiddere, Gårdmænd og Husmænd, såvelsom Inderster giver eder Rotter, Jordrotter, Vandrottér og Mus, store og små, ingen undtagne, så mange som findes inden vort Markeskæl og i denne Mark, Grund og Ejendom, såvel de her findes udi Byen, lovlig Kald og Varsel til idag 8 Dage, som er 19. Avg., Klokken 10 slet Formiddag at møde for os udi Rette på Als Grandestevne for Klage og Vidner at påhøre, Spørgsmål at tilsvare, alt angående den ulovlige og ubodelige Skade, som i os på vort Korn, Ager, Eng og Græsbund gjort og opskåret har, iligemåde stevnes

eder Vidnespersoner til samme Tid og Sted at møde for eders Klage og Vidnesbyrd at aflægge udi samme Sag, nemlig Kristen Thomsen, Mikkel Andersen, Jörgen Jensen, Lavst Pedersen, Niels Pedersen og Erik Andersen, alle af Als, eders Sandhed derom at vidne, endnu stevnes eder ovenmeldte Rotter og Mus alle samtlig til idag 14 Dage, som er den 26. Avg., for Dom at lide, enten vor Skade at erstatte og betale eller og derfor at rømme vore Bymarker, Grund og Ejendom, såvidt som os Als Bymænd tilhørende er, tagende med eder, hvad som i eder med udi samme Sag kunde befri. Og blev så af Rettens Middel 3 Gange påråbt, om nogen på forbemeldte indstevnede skadelige Dyr's Vegne imod samme Stevning havde noget at svare, hvortil ingen lod sig indfinde. Er så fremstanden Vidnespersoner for Retten, Kristen Thomsen af Als, som med Ed og oprakte Fingre vandt ved sin Helgens Ed efter Loven, at forbemeldte skadelige Dyr havde tilføjet menige Als Bymænd og Bosiddere både på Ager og Eng og Græsning så stor Skade på det, som er såt, alle Slags Korn samt Græsning og Engbund, som Jordens Sæd kunde bedrage sig, og endda mere både på Ager og Eng. Endnu er fremstanden videre Vidnespersoner, navnlig Mikkel Andersen, Jörgen Jensen, Lars Pedersen, Niels Pedersen Vester og Erik Andersen, alle af Als, som i lige Måde vandt ved Ed og oprakte Fingre ligeledes Ord fra Ord, som Kristen Thomsen forhen omvundet har, hvorefter Kristen Tømmermand på menige Bymænds og Bosidderes Vegne var Tingsvidne begærende af de idag værende 8 Tinghørere, navnlig Erik Pedersen, Erik Larsen, Kristen Eriksen, Lavrids Olesen, Niels Rasmussen, Lars Bakmand, Rasmus Madsen og Anders Mortensen, alle af Als, og at de foræ 8 Danemænd således for os vundet har, det så i al Sandhed er ganget og passeret, såsom forskrevet står, vidner vi med Forsegling og Hænders Påskrift. Datum ut supra.

Niels Nielsen.

Lavrs Styrmand.

Læst for Retten på Als Grandestevne den 26. Avg. 1711.

Testerer Lavrs Styrmand.

Da efter forhen indførte Kald og Varsel og Tingsvidnes Formelding satte Kristen Tømmermand udi Rette og formente, at forbemeldte indstævnedes skadelige Dyr, navnlig Rotter og

Mus, enten burde denne vor Skade at erstatte og betale eller også at undvige og bortrømme fra vor Ager og Mark, Eng og Ejendom, Hus, By og Gårde, hvorefter bemeldte Kristen Tømmermand var Rettens Kendelse begærende. Blev så af Rettens Middel trende Gange påråbt, om forbemeldte indstevnede skadelige Dyr enten selv eller nogen på deres Vegne havde noget hertil at svare, hvor da ingen lod sig indfinde. Blev så for Retten kendt og afsagt, som følger: Dom efter et Tingsvidne, udstædt af Retten her ved Als Grandestevne Onsdagen den 19. Avg., hvor af kan ses en stor Last og Klage, som Als Bymænd giver over nogle umælende skadelige Dyr, navnlig Rotter og Mus, som har opædt og opskåret en stor Del af deres Korn og Græsbund, som af samme Tingsvidne nok kan ses og eragtes, da, som den gode Gud har beprydet og velsignet Jorden med en god Velsignelse og Afgrøde, hvorfor hans hellige Navn være evig Lov og Ære, da tros vist og ikke påtvivles, at den gode barmhjertige Gud ikke lader sådanne umælende skadelige Dyr ødelægge hans Gaver og Velsignelse, som han til Menneskens og Kreaturerens Føde skabt og ordineret har, men ellers ved hans Magt at de må lide og undgælde og bortrømme af deres Egn, Marker og Eng, By og Grænser og ej lade dem findes der mere og henvises i Havet, Menneskene på Jorden og Fiskene i Havet aldeles uden Skade, hvortil Gud give Lykke og sin gode Vilje, at de aldrig skader nogen her mere, men ganske bortviger fra deres Grænser og til deres forelagte Sted og inden 15 Dages Forløb. Det til Bekræftelse under min Forsegling. Datum ut supra.

Niels Nielsen.

På denne Måde blev de Rotterne kvit, da de havde været der i 3 År; Jens Ufød i Als var vel beskikket til Procurator for Rotterne, fordi han ejede ingen levende Kreaturer; men han er ikke indført i Dommen. Mange, som læser denne Historie i Fremtiden, skal vel ville mene, at jeg her har indført en Fabel; men jeg forsikrer, at Tingen er således passeret i Sandhed og er sket i min Tid og desuden er enhver i Egnen bekendt.¹⁾

1740 den 9. Nov. købte jeg Viffertsholm, beliggende i

¹⁾ Dommen alene er trykt tidligere i juridisk, medicinsk og økonomisk Tidende 1769 Nr. 20. Jfr. Thieles Folkesagn II. 68.

Hellum-Hindsted Herred, på offentlig Avktion for 23080 Rdl. Såvidt jeg har kunnet erfare af gamle Breve, skal Aksel Viffert have først bygget denne Gård og ladet den kalde efter sit Navn og dertil ødelagde et Sted, kaldtes Kytrup; han forhvervede dertil Birkerettighed 1578 af Fredrik II. Fornævnte Kytrup var 4 Bøndergårde; han døde i Malmø 1580 den 3. Juni og blev begravet i Lunds Domkirke.

1622 ejede Aksel Urne Viffersholm, som ses af Årstallet på Himlen af Prædikestolen ved hans og hans Frues Navn. 1633 solgte han Gården til Enevold Sefeld af Kjeldrup, hvis Frue var Anna Urne, forbemeldte Aksel Urnes Søster. 1643 døde Enevold Sefeld og besad hans Frue siden Gården til 1651, da hun døde. 1651 arvede Enevold Sefelds Brødre Gården, nemlig Jörgen Sefeld til Næs, som nu kaldes Lindenberg, og Viffert Sefeld til Rævnæs, som nu kaldes Rævs; men Viffert Sefeld beholdt Gården alene og derpå har bygget det Stykke grundmurede Hus, som står bagud på Borgegården, og hvorpå findes det Årstal 1654. Efter ham har ejet Viffertsholm Maren Sefeld til Rævnæs; hun har været Viffert Sefelds Søster; fra hende blev Gården med mere Gods ved Kommissarier udlagt i Gæld til Peder Hansen, Forvalter på Holbækgård, da hun døde. 1679 indløste Ove Juul på Villestrup igen Gården og medfølgende Gods fra bemeldte Peder Hansen for 2234 Rdl.; denne Ove Juul var Ridder, Gehejmeråd, Vicekansler, Stiftamtmand over Kristianssands Stift og Assessor i Kollegio Status og Højesteret.

1687 købte Lavrids Kierulf Viffertsholm af Ove Juul for 10000 Rdlr.; han var en Herredsfoged Morten Kierulfs Søn af Vendsyssel og havde til Ægte Borgemester Jakob Urbansen af Ålborg, som skød sig selv ihjel, hans Datter Karen Jakobsdatter. Lavrids Kierulf havde først Gården i Forpagtning og var tillige Foged, förend han købte den; han lagde mere Gods dertil og omsider tilligemed sin Broder Anders Kierulf lod sig nobilitere. Han døde 1728, og hans Enkefrue bebode Gården efter ham til 1738, da hun døde. De havde sanket store Midler, over 160,000 Rdlr.s Formue; men hans Svigersønner, Justitsråd Severin Bentzon på Havnø og Justitsråd Jespersen på Høgholt, vidste nok som at sætte det Veje for, såvel för som siden de gamle døde; besynderlig rejste sig af deres Husholdning mange Processer, som varede i mange År, både för og siden Karen

Jakobsdatter døde, hvoraf fulgte, at man tilsidst ej kunde sige, hvor der var 1 Daler af alle Lavrids Kierulfs Midler. Skiftebrevene efter Lavrids Kierulf og hans Frue var begge på 68 Bøger Papir skrevne.

Ved Herregårdenes Ejere her i Herrederne kan bemærkes, at den største Del af disse Familier er beslægtede, besvoglede og tildels af 1 Rod udstammede, hvorom jeg her vil indføre en liden Oplysning.

Peder Ågesen Torup, Selvejrbonde i Simested Sogn her i Rinds Herred, hans Hustru hed Gertrud Pedersdatter. Deres Søn var

Mogens Pedersen udi Skindrup, hans Hustru var Kirsten Kristensdatter. Deres Søn var

Jep Mogensen, Selvejrbonde i Simested, hans Hustru var Karen Nielsdatter, som døde 1566, hun var Niels Vognsens udi Guldager og Maren Mortensdatters Datter. Deres Søn var

Niels Jepsen, som lod sig kalde Niels Jakobsen; han var født i Simested 1556 St. Olufs Dag, gik i Ålborg Skole i 4 År, og i Ribe Skole 3 År, dernæst i dansk Skole 2 År. 1581 blev han Foged hos Mandrup Parsberg på Hagsholm, 1585 blev han hans Skriver over Århusgård og Len, 1589 Slotsskriver over Skanderborg Len og Bygholm Len. Imidlertid befriede han sig med den adelige Jomfru Margrete Kristoffersdatter, som var velb. Kristoffer Lavridsen til Overgård og Fru Margrete Vestenis Datter; med hende kom han i Ægteskab 1592 og fik gode Midler med hende; ti da hendes Forældre var døde, blev hun hos sine Formyndere længe holdt fra Giftermål for deres egen Interesses Skyld, og da hun derpå ej så nogen Ende, og Tiden blev hende for lang, klagede hun sin Nød til denne Foged Niels Jakobsen og lod sig forlyde, at hun vilde giftes, om det end kunde ske udenfor hendes Stand; han tog dette til Eftertanke og spurgte om hun da ej vilde have ham, derpå hun ej berådte sig længe, og som det er at mærke, at efter de Tidens Love havde Adelen bragt det så vidt, at ingen ufri Mand (da Adelen så kaldte dem, som ej var af Adel) måtte eje frit Jordegods, og hvilken fri Kvinde, som giftede sig med ufri Mand, så gik alt hendes Jordegods til hendes næste Fræn-

der; dette at forebygge lagde disse 2 over med hinanden at holde deres Venskab gedulgt til videre, og foregav hun da at ville have sit Gods solgt, og at hun vilde give sig i Jomfrukloster; men da Godset var solgt, tog hun ermeldte Niels Jakobsen. De havde sammen 3 Døtre, Karen, Margrete og Dorete, som alle døde ugifte, og tilsidst deres Moder med, og ligger begravne i Dover Kirke. Niels Jakobsen giftede sig igen 1596 med Maren Pedersdatter, som var Peder Lassen Borgemester i Randers og Mette Andersdatters Datter; de havde 9 Börn tilsammen, 3 Sønner og 6 Døtre. 1) Margrete Nielsdatter. 2) Karen, gift först med Aksel And, siden med Jesper Lavridsen, Borgemester i Randers. 3) Anne Nielsdatter, gift med Mads Povlsen, Borgemester i Randers; af hende udstammer de Lassoner, Rosenörner og Poulsoner, som i vore Tider florerer. 4) Margrete Nielsdatter var gift med Doktor Ægidius, Biskoppens Sön i Århus, af dem er den Ægidiske Familie, som i min Tid endnu er til. 5) Jakob Nielsen havde til Ægte Katrine von Andersen, var af holstensk Adel.¹⁾ 6) Peder med Tilnavn Lasson, som kaldtes den rige Peder Lasson og stiftede de Lassoners Stipendium. 7) Sören Nielsen Hofmand, af ham er den Hofmandske Familie i vore Tider. 8) Mette Nielsdatter, som havde Dr. Niels Bentzon. 9) Maren Nielsdatter døde ugift.

Her forekommer igen af Niels Jakobsens Börn:

Nr. 2 Karen Nielsdatter, som havde ved sine tvende Mænd Aksel And og Jesper Lavridsen 3 Sønner og 9 Døtre, af disse nedstammer de Skouer, Vinterer, Bentzoner, Jespersener, hvilke tildels i vor Tid igen er udgåede; hendes ene Sön ved Jesper Lavridsen var Niels Jespersen, som var Amtmand i Ålborg og Dr. med., hans Börn var iblandt andre Jesper Jespersen til Høgholt i Vendsyssel, som havde Lavrids Kiærulfs Datter på Viffertsholm; Bendt Jespersen, som havde Mette Vinter og ejede Holmgård her i Rinds Herred i min Tid, Anne Jespersen, som havde Rådmand Erik Jensen i Ålborg og efterlod ingen Börn.

Dernæst Nr. 7, Sören Nielsen Hofmand, havde 3 Sønner, Niels, Peder og Tøger; Tøger Hofmand avlede med Karen de Hemmer I. Gertrud Hofmand; hun beholdt efter sin Fader Gundrupgård og er gift med Niels Povlson, deres Börn

¹⁾ Jfr. slesvigske Provindsialefterretninger III 249 fg.

er a) Marie Kathrine, gift med Johannes Juul, Hospitalsforstander i Ålborg, som nu ejer Lyndrupgård, b) Jens Povlsen, Kaptejn ved Landfolkene og c) Karen, endnu ugift. II. Karen Marie Hofmand var gift med Mathias Fog på Jensgård. III. Sören Hofmand. Niels Hofmand havde med Kirsten Trane Gertrud Hofmand, som var gift med Landsdommer Mathias Povlsen og med ham disse Døtre: Marie Kirstine, som havde Fischer på Allinggård, Marie, gift med Oberst Winding på Bistrup, Anne Marie, gift med Kristjan Linde til Bekmark.

Fremdeles af Niels Jakobsens Børn Nr. 3, Anne Nielsdatter, som var gift med Borgemester Mads Povlsen i Randers, havde 2 Sønner og 1 Datter. I. Peder Lassen ejede Brusgård og var gift med Marie Vorm og med hende 1 Søn, Ole Vorm Lassen eller Ole von Lassen, som nu bor på Bustrup i Salling. II. Peder Madsen, som lod sig nobilitere 1671 og blev kaldet Rosenörn; han var Kancelliråd og ejede Tyilum, avlede med Anne de Hemmer: a) Povl Rosenörn, som bode på Mejlgård, var Oberst og avlede med Mette Bentzon 5 Børn. b) Kristoffer Rosenörn, som ejer Hersom og Korsøgård, avlede med Karen de Hemmer 5 Børn. c) Mathias Rosenörn til Damsgård, Oberst, havde ved 2 Fruer 1 Søn og 1 Datter. III. Kirsten Madsdatter Rosenörn, hun blev nobiliteret tilligemed sin Broder 1671; hun var først gift med Klemen Klemensen, Forvalter på Skanderborg, og siden med Justitsråd og Landsdommer Peder Lerke til Lerkfeld og havde ingen Børn med nogen af dem. IV. Karen Madsdatter, som var gift med Borgemester Kjeld Mogensen i Randers; han var af skotsk Adel af de Sinclair, havde ingen Børn. V. Maren Madsdatter, som var gift med Assessor Jens Povlsen til Søbygård; de havde disse Børn: 1) Anna, hun fik Dr. Niels Jespersen i Ålborg, 2) Johanne Marie havde Hans Drejer i Sælland, 3) Mathias Povlsen, Etatsråd og Landsdommer, han var først gift med Gertrud Hofmand og siden med Hans Pedersen Bødker, Købmand i Viborg, hans Enke, med hvilken han fik en Høb Midler, 4) Mag. Povl Povlsen, Præst i Saksild, 5) M. Klemen Povlsen, Præst i Lime, 6) Niels Povlsen på Gundrupgård, 7) Johan Povlsen på Vår.

Endnu er at konsiderere af Niels Jakobsens Børn Nr. 8, Mette Nielsdatter, som fik til Ægte Niels Bentzon til Vår

osv.; han var Ridder af St. Marcus og Medicus practicus i Ålborg; de havde 2 Sønner, 1) Niels Bentzon til Vår osv. Gehejmeråd, 2) Peder Bentzon til Havnø og Korsøgaard, han havde [med] Drude Fos Niels Bentzon til Havnø, som døde 1709; hans Frue, Adelhejd Magdalene Svanevedel, fik siden Major Iver Nikolaj Sehested, som var født på Nöragergård, hvor de siden bode, da de først var flyttede fra Havnø til Ørslev Kloster og derfra igen til Nöragergård og siden til Viborg, da han var bleven Justitsråd og Landsdommer; Peder Bentzon på Havnø havde med sin anden Frue Margrete Rantzov en Del flere Börn, deriblandt Mette Bentzon, som havde Oberst Povl Rosenörn på Mejlgård.

Man ser således heraf, at alle disse forskellige Familier, som har ejet en Del af Herregårdene her i Egnen og Herredet, er nogenledes så at sige udsprungne af 1 Rod og af Bondestand, hvorpå vel synes at passe sig F. Rostgårds Rim:

En Bonde Adam var og måtte Ploven køre,
 Så måtte Adams Börn og vore Fædre gøre,
 En Del har alt spændt fra, en Del kør Plov endnu,
 De kan og spænde fra engang så vel som du.

Ellers er at agte, at nogle af disse Familier på fædrene Side er af deres Udkomst af andre Folk.

1. Povlsener. Hr. Bertel var Præst i Tavlov, hans Søn var Povl Bertelsen, Rådmand i Kolding, hans Søn var Jens Povlsen på Søbygård, som havde forskrevne Maren Madsdatter. Deres Börn er de Povlsoner, som i min Tid har floreret, hvoraf de trende, Mathias, Niels og Jokum, lod sig nobilitere i Året 1718.
2. Jespersener. Lavrids Jakobsen, Rådmand i Randers, hans Hustru Gertrud Pallesdatter, deres Søn var Jesper Lavridsen, Borgemester i Randers, som havde forbemeldte Karen Nielsdatter, som var Niels Jakobsens Datter.
3. Rosenörner. Niels Povlsen var født i Korning i Synderlyng Herred, bode i Randers; hans Søn var Povl Nielsen, Borgemester i Randers, som var gift med Kirsten Madsdatter og havde med hende 10 Börn, deriblandt Mads Povlsen, Borgemester i Randers, som havde forbemeldte Anne Nielsdatter, Niels Jakobsens Datter, og er denne Mads Povlsen Stamfader for de Rosenörner.

Videre har jeg ikke eragtet nødigt at opføre om disse

Familier, som har haft Herregårde i disse Herreder, men vil alene endnu tegne dette efterfølgende om Hans Mathisens Familie, som fik Testrupgård efter min Fader. Denne Familie skal tildels have sin Extraktion af en skotsk adelig Familie, kaldet de Farbuser, nemlig på mødrene Side: Villum Villumsen var Borgemester i Malmø, hans Søn 1) Hans Villumsen, Borgemester i Helsingør, 2) Mag. Thomas Villumsen, Lektor i Lund, som havde til Ægte Mogens Madsen, Biskop i Lund, hans Datter, Kirsten Mogensdatter; deres Søn var Villum Thomesen, Landsdommer i Bleking, som havde til Ægte Bente Rafn; deres Børn var Hr. Mathis Villumsen, Præst i Vagård, Mogens Villumsen, Amtsskriver i Ålborg, Hr. Hans Villumsen, Præst i Rønneby i Bleking, Thomas Villumsen, Organist i Kristiania; Kirsten og Karen havde Købmænd i Rønneby, Johanne havde en Herredsskriver ibidem. Hr. Mathis Villumsen i Vagård havde med Kirsten Blok disse Børn: Hans Mathisen på Testrupgård, Villum Mathisen, Jens Mathisen, Bente Katrine havde Hr. Hans Höyer i Skivum, Inger Marie havde Hr. Iver i Vagård. Hans Mathisen i Testrupgård blev gift med Henrik Wegners Enke og havde med hende disse Børn: Henrik, Mathis, Kristen, Anders, Villum og Jonas.

Det blev ellers fortalt, at disse 2 Brødre Mogens Villumsen og Hr. Mathis Villumsen skulde i den skånske Krig gjort Kristjan V. noget særdeles Anslag og derfor måtte undrømme Skåne og blev igen her af Kongen befordrede, den ene til Amtsskriver og den anden til Præst.

Beslutning.

Jeg er nu 55 År; i denne min korte Tid har begivet sig megen Forandring, og er lige sådan for mig som en ny Verden; ti de meste Folk af dem, jeg først kendte her i Egnen, er alle bortdøde, fornemlig alle de, som da var bo-satte. Jeg kan finde det ligesådan i Viborg, hvor jeg tjente Landstingsskriver Lavrids Bering for Skriversdreng i min Ungdom i 3 År, nemlig 1700, 1701 og 1702. Forandring finder jeg i Folks Opførsel og Levemåde, som er meget adskillig fra det første, jeg kan mindes; en Del store Folk og Proprietarier har således ført sig op, at de er blevne fat-tige. Den gemene Mand var langt mere genejet til Dobbelt og Drik i forrige Tider end som nu; i min Ungdom var det

en Vis, at Mænd og unge Karle drak og doblede hver Helligdag og undertiden om Natten med, og når der var Sidstprædiken i Testrup Kirke, kom Præsten ind i Testrupgård med, hvor mine Forældre da bode, og sad der jevnlig til Aften, som nu ej bruges mere; at dette er aflagt, er vel priseligt i sig selv, om der ikke var kommet et andet Slags Onde i Steden. Årsagen til denne Forandring er ikke den ny fanatiske Lærdom, som Gudskelov ej endnu her har båret Frugter;¹⁾ men Årsagen er mere denne, at Folk var ikke så underkuede og undertvungne i forrige Tider som nu; Skatterne var ikke så store tilforn, som de er blevne siden Landmålingen, og når det bemærkes, at gamle Folk vidste at fortælle mig, at mange Bønder i forrige Tider, da de skulde give 1 Rdl. i Skat af en Gård, gik til Tings og tog Vidne, at de var øde, og dermed blev ganske fri for den Rdl., da de dog havde deres drivende Plov og skadte intet, og havde de da således ej meget at udgive uden til Husbonden, mens nu har årlig et stort Skattekor og 4 Kvartalsskatter på alt Bøndergods foruden undertiden Krigsstyreren eller andre Extraskatter, som man vidste intet af i fordom Tid, og Husbonderne vil dog have den samme Landgilde, som har gået af Arildstid; dette har forvoldt de fleste Armod og slet Tilstand, som både har taget Mod og Courage fra Folk i disse Tider, hvorved forbyder sig selv den skadelige og Gud mishagelige Doblen og Drikken. Man kan vel indvende og sige, at Vor Herre ikke har forbudt Menneskene en sømmelig Lystighed og Tidsfordriv, jeg siger der og ikke imod; men den Sømmelighed endtes så tidt med Guds Fortørnelse, Fylder, Banden og Slagsmål, som alt er vederstyggeligt for Vor Herre; ellers gik den meste Dobbelt ud på, enten at spille til Øls, hvo der skulde betale Øllet, og undertiden blev spillet om, hvem der skulde drikke, eller og blev spillet om sort Tobak i Alental og tilsidst om små Knalder, som hver satte en til, og hvo der vandt, tog da en Knald; med dette kunde hele Natten drives bort. I de Tider, da jeg var i Opvækst, var ej andet gængs i denne Egn end sort Tobak af det smalle, hvoraf en Alen kostede 3 Sk., men nu er dette kommet rent af Moden, og bruges

¹⁾ Her sigtes til den Opvækkelse, som de pietistiske Brødre Støttup nogle År i Forvejen havde fremkaldt på denne Egn.

brunt Tobak overalt. Det kan vel og være endel Årsag til disse Verdens Forandringer, at det er bekendt, at den menneskelige Natur er altid genejet til nyt og til Forandringer, bliver ked af alting, i hvor skönt det end kan være, da man og desuden virkelig ser, at i Tidernes Forandring finder Folks Sind også Forandring, og i en Tid finder Smag udi et, en anden Tid udi et andet, da det forrige synes abgasmagt.

Forandring ser jeg og i min Tid på Folks Humør og Lystighed. Det første, jeg kan mindes, og i min Ungdom gjorde alle Folk Professjon af at lege om Julen og somme-tid en Tid lang efter om Helligaftner, da de, både unge og gamle, sankedes, hvor de vidste, der var en stor Stue, og der bad sig Lov at lege, som gemenlig varede til Dag, hvorved ej alene blev danset, men formenlig blev spillet mange Slags sömmelige Lege, løb vel og nogle usömmelig iblandt hos somme. Denne Legen er og nu så ganske aflagt, at de fleste nuværende Folk kender ej mere de Ting eller ved, hvorledes tilforn blev leget, og til min Faders i Testrupgård blev og altid således leget, og var Præsten sal. Hr. Kristoffer ofte med.

I de Tider løb og Folk meget efter Skytteri, og var da Vildt nok at få, som min Moder og vidste at fortælle, at hendes Fader kunde skyde det Skud, han kunde få 8 Rdlr. for, nemlig et Par Oddere, hvis Skind da var i Moden. Ligeledes var og Fiskeriet her i Åerne langt bedre i forrige Tider end nu, da en og anden, som gik efter Fiskende, kunde deraf have god Fordel. Jeg kan mindes, at der bode en gammel Mand her i Nedergården i Vesterris, som nu er øde; han kunde gå hen til Åen alene med en Medevolle og mede så mange Ørreder og andre Fiske, som han kunde bære hjem, og således gjorde Niels Klavsen i Testrup og flere, som og undertiden fiskede med Tåger; men nu har man ej fornøden at umage sig derefter. Ved Lerkenfeld har der i forrige Tider kunnet fiskes for 5 à 600 Rdl. om Året, mens nu er neppe værd at holde en Fisker til. I de Åringer, da jeg og Borgemester Ravn i Viborg havde Lerkenfeld i Forpagtning, fangede vi der endda en Del Helt, men siden 1724 er ganske bortebleven.

Stor Forandring findes og i min Tid i Folks Klædedragt, som vel er en gangbar Syge hos alle Folk; Fruentimret brugte

i forrige Tider Muffer af Odderskind, og blev de afkrængede hele med „Benlegender“ og Klør, som blev underforet tilligemed Munden med rødt, og blev sat 2 Glasknapper i Øjnene, og hængte Halen ligeledes ganske ved; dette var den allerstørste Mode, og kunde sådant et Odderskind, når det var spættet, gælde 4 Rdl. Et Ræveskind kostede som en vis Taxt 1 Rdl., men nu gælder både Odder- og Ræveskind så godt som intet. I min Tid påfandt Kvindfolkene og den Dragt på deres Hoveder, som kaldtes på Dansk Topper, men på Fransk Fontanger, hvilket Navn de skal have fået efter en af Ludvig den Fjortende i Frankrig hans Konkubiner, navnlig Madame La Fontange, som først skal have brugt denne Dragt; det var høje Topper, som stod lige overende eller hældede lidt skrå forover, for på Hovedet, af Flor, Kniplinger og Bånd, alt afstivet med Messingtråd, og var et Spand høje, ja vel undertiden højere.

Mærkværdigt var, at i de Tider, denne Dragt var gængs, kan jeg mindes, at mange Misfødsler af Kalve og Lam blev fødte med ligesådan Dragt, hvilket måske vel kunde have sine fysiske og naturlige Årsager og måske vel og overnaturlige, derom jeg her ikke vil ræsonnere. Denne Dragt var ede en Del Åringer, men er forlængst ganske aflagt. Det første, jeg kan mindes, og før min Tid gik alle Bønderpiger med deres bare Hår om hellige Dage, og havde de en flettet så kaldet Valk fæstet i Nakken af Hår eller andet; derfor var sat i Nakken en dertil gjort bred Sølvnål, og når det skulde være Stads, var Valken besat med Bånd; hvo der ikke formåde en Sølvnål, de havde den af Messing, og var samme bredagtig som et Ske-Skaft. Denne Mode er forlængst her ganske aflagt, så at man neppelig nu kan kende en Pige fra en Kone, men i Skåne er denne Mode endnu gængs.

Det var og en Mode i forrige Tider, at Koner ginge med sorte Kåber over sig til Kirke og havde samme ganske brede Kraver, og hvo disse ej kunde formå, de tog et sort Skørt over deres Hoved; denne Mode er og gået af, så at det er rart nu at se en gammel Kone med et sort Skørt over sig til Kirke; tilforn skulde hver Mand give sin Datter sådan en sort Klædekåbe, når hun skulde giftes.

Kjortler brugte Karlene ikke i forrige Tider, men de gik alene i Trøje og Bukser, som gemenlig, hvad Helligdagsklæd-

er angik, var af det så kaldte Fiskskaft, og vidste min Moder at fortælle om Jakob Kræmmer, som siden bode i Testrupgård, at da han opholdt sig hos hendes Forældre som Pebersvend, og han skulde til et Værtskab og dertil havde lånt sig fiskskaftes Trøje og Bukser, som var ham for korte, måtte de rimpe dem sammen i Beltestedet med Nål og Tråd. Ligeledes har jeg hørt fortælle om Doktor Kristen Nold i København, hvor en Disputats blev holdt i Kong Fredrik III's Nærværelse af nogle reformerte, og da vore Professorer stod i Klemme ved denne Disputats, kom Dr. Kristen Nold for en Dag, som til den Tid ej var navnkundig, og ganske refuterede disse reformerte, sagde Kongen, da han gik ud, og endda ej vidste K. Nolds Navn: „havde vi ikke haft den Mand i de fiskskaftes Bukser idag, da havde vi kommet slet fra denne Disputats.“ Kjortler kom da i Brug noget før mine Tider, men var ganske vide som en Kappe og måtte indsnøres i Beltestedet med et Belte, og hvo der havde samme Belte besat med Sølvpukler, det kaldte man et Sølvbelte, og blev Kjortlerne hægtede med Sølvhager eller med Jernhager, hvilke var lange som Buksehager, og kan jeg mindes at have set mange i min Ungdom både af samme Slags Kjortler og Belter. Kjortler har således endnu stedse holdt sig i Brugen, dog forandret på mange Slags Manér, som hverken er muligt eller nyttigt at skrive om. I min Ungdom brugte mest alle Karlemennesker de såkaldte Pranseler, hvilke mest var gjorte af Læder, gik over begge Aksler og ned med Enderne for og bag, hvorudi deres Bukser hængte i 4 lange Hager, og var de sammenføjede med en Tværrem eller Stykke Læder både for og bag; disse Pranseler er og nu ganske aflagte.

Min Moder fortalte mig, at hun kunde mindes, at Karlene gik med hvide såkaldte Kanoner i deres Støvler af Kammerdug eller andet fint Lærred, hvilken Mode var aflagt igen længe før min Tid, men nu på nogle Års Tid igen er kommen i Moden, dog ikkun hos dem, som vil synes at være kurieuske, men disse er ikke nær så store og vidtløftige som de forrige Tiders.

Det var og en Vis her i Egnen i forrige Tider, at Bønder ginge med Kårder både i Kirken til Offers og ellers; til den Ende befittede sig og en Del på at lære at slås med Kårde, hvilke Svinker min Fader og havde befittet sig på;

men ellers var de berömligste Fægtere i denne Egn i min Tid Sören Fandrup i Glærup og Anders Jensen ibidem, og er en Historie bekendt, som passerede imellem bemeldte Anders Jensen og en Monsieur, navnlig Bolle Henriksen af Viborg; disse til et Bryllup her i Eggen var kommet nogle Ord imellem om Fordansen, som da ikke blev afgjort; men nogen Tid efter, da Anders Jensen trak til Toftmarked i Viborg med en Ko, kom den anden til ham og fordrede ham til Slagsmål med Kårde; Anders Jensen, som var barfodet og i et Par Stunthoser, måtte da ad Byen og låne sig en Kårde, hvorpå de klinkede sammen udenfor Markedet, og varede det ikke længe, förend Anders Jensen havde stukket den anden gennem Armen.

Stor Forandring er og i min Tid blevet med Folks Hår og Skæg; för min Tid, og da min Fader kunde mindes, var det Skik, at alle gamle Mænd ragede deres Hår af og lod deres Skæg vokse, hvilket endnu ses på alle de Tidens Skilderier, og omendskönt det var kommet af Moden i min Tid at rage Håret af, så dog lod alle Folk deres Skæg vokse, indtil Parykker kom i Moden efterhånden, hvilke ej vel passede med Skæget; dog kan jeg mindes nogle Præster, som tillige havde både langt Skæg og Paryk. Det förste, jeg kan mindes, vidste man slet intet af Parykker at sige, men er en fransk Mode ligesom mange andre, som vi altid vil efterabe.

Da Vestindien var opfunden, blev den Syge, som man kalder Pokker eller Fransoser, bragt derfra og hid over til Evropa og kom först op hos de Franske i Belejringen for Neapel for mere end 200 År siden; denne Syge spredte sig vidt ud til alle Lande, men fornemlig grasserer samme i Frankrig som hos et Folk, der af Naturen er meget genejet til Lösagtighed og påfølgelig til Fransoser; det er da bekendt, at de, som bliver medtagne af denne Sygdom, deres Hår løber af, til hvilket igen at erstatte blev i Frankrig af det Slags Folk påfundet Parykker, og som de danske af Naturen gerne vil efterabe de franske, det og var Frugten af vore unge Herremænds udenlandske Rejser, at de førte deres Penge ud og ny Moder hjem igen, man lærte da i min Tid her i Landet også at bruge Parykker, som ej alene er blevne i Brug for gamle Folk, som kunde undskylde sig med at trænge dertil, men endog for unge indtil Börn,

så at det efter min Tanke er ærgerligt at se på unge Folk, som har et dejligt Hår, at de skær samme af og i den Sted sætter igen en Paryk; ja foregiver, at de hermed konserverer deres Helbred, hvilket er narrisk at høre. Skæget er derimod ganske aflagt hos alle Mennesker, da dog Skæget tilforn både sirede Folk og så ærbart ud, besynderlig og på Præsterne.

Disse forskrevne Forandringer, som nogle af de mærkværdigste i min Tid, har jeg således til Kundskab for Efterkommerne villet optegne; men alle Forandringer op at skrive var både umuligt og unyttigt. Forandring er også mærkelig sket i min Tid på Årsens Vejrlig, at Varmen efterhånden jo mer og mer aftager, Vintren og Kulden varer længe ud om Foråret og Somren; mine Forældre og andre gamle Folk vidste at sige, hvor varme Forårene i deres Ungdom var, at når de kørte Byglandspløven, kunde de ikke gå barfodet for [ikke] at brænde deres Fødder af Sandet. Det første, jeg kan mindes, måtte man mest drive til Byg om Natten for den Tørre og Varme, som faldt om Dagen; men nu göres det ikke fornøden, man har nu og ikke at frygte, at man skal brænde sine Fødder af Sandet. Årsagen er upåtvivlelig, at Himlens Kræfter ligesom alle andre skabte Ting ældes og tager af og efterhånden forlører sin naturlige Varme og Kræfter, som David og tilstår i Salmen, og hvorpå vi Mennesker har Bevis nok i os selv.

Jeg har tilforn anmærket den Forandring i Folks Humør og Lystighed, hvorpå jeg til Bevis endnu kan anføre, at i min Ungdom var alle Folk meget genejet til at synge Viser og Lystighed, i Særdeleshed de såkaldte 200 Kæmpeviser og ellers mange andre både ny og gamle, hvoraf jeg for min Del har været Liebhaber og deraf sanket en 500 eller flere, hvoraf jeg kunde en Del udenad, og særdeles kan jeg de gamle Toner eller Melodier til bemeldte 200 Viser, og var da Skik både udi Bryllupper, Gæstebud og andre Samkvem at synge med Skålerne og ellers; men denne Sang og Lystighed er og nu så godt som forsvunden hos alle, og er det allerede nu kommet så vidt, at få eller ingen kan mere Melodierne til fornævnte Viser. I min Ungdoms Tid gjorde Bønderne her i Byerne 3 Dages Bryllup med deres Døtre; til samme Bryllupper skulde altid være en såkaldet Skaffer; han sad ikke tilbords, men skulde se til overalt

både ude og inde, at ingen Uorden blev begået, at **Maden** kom ordenlig ind, at Skålerne gik ret omkring; han begyndte og selv med alle Skålerne først og takkede efter Måltid med en lang Harangue osv.; dertil brugtes meget i hans Tid Søren Fandrup i Glærup og efter ham Anders Jensen. Her var og i Rinds Herred hos en Del Bønder i min Tid af de gamle store Ralingshuse med 3 eller 4 Stuer udi, hvilke nu efterhånden alle bliver forfaldne og øde, og små igen i deres Sted opbygges, og i den Sted, at alting tilforn var bygget af Eg, bruges nu Fyr og Gran.

Jeg ender denne Tome af mine Optegnelser i en forunderlig og foranderlig Tid i Henseende til den foregående og tvore Forfædres Tider, da det ej alene synes at stå på svage Fødder med Religionen, men endog med de politiske Ting, ti i denne Tid ses ej hen til andet end Forandring og nyt, både i Religionen og i Staten, og synes, at vore Forfædre har ej vidst at træffe det rette. I Religionsager åbnes Døre og Porte for alle Kættere og Fanatikere, udi Staten projekteres stedse på ny Påfund, al Handel og Vandel skal forbydes og nedlægges, Manufakturer skal på alle Slags Kram igen indrettes og det i København, hvilket Sted dog dertil er allermindst bekvemt; ved Handlens Nedlæggelse er tillige Søfarten nedlagt, så at man nu med Skiberum ganske intet kan fortjene. I disse Tider er og anlagt foruden den på Ostindien en Fart på Kina, hvorved formenes at man har vundet en stor Ting, da det såkaldte Te kan hentes fra første Hånd, som vi ellers skulde købe fra Holland og England, men det er herved at mærke, at i forrige Tider vidste man slet intet af dette Te at sige; den gode gamle Dr. Simon Pauli var indbildt i forrige Tider, at de Blade, som brugtes i Kina således til at drikke, var Porsblade, men nu har man derpå bedre Kundskab; og i den Sted, at det første jeg kan mindes, vidste ingen her i Landet af at drikke Te, så er det nu kommet så vidt, at alle Mennesker er blevne hengivne til denne Drik, ja endog Bønder som kan formå det, hvilket tildels denne anlagte Kinafart har forvoldt, ti da man deraf fik Overflødighed og godt Køb, så vilde endog de ringeste være i Moden med at drikke Te, hvilket da har forvoldt, at Øllet kommer af Brug, Bryggerhåndværk går ud og Bygget i Landet derover kommer i ringe Pris,

foruden at man fører af Landet til Kina Guld og Sølv i Mængde og får ej andet end disse Blade og Porcellain osv., hvoraf det meste er Tetöj, tilbage.

Jeg slutter da og overlader disse følgende Blade til et lidet Register for min Sön eller Efterkommere at forfærdige, om jeg ej får selv Tid dertil. Velsignelse og Æren og Prisen være Gud i al Evighed. Amen.

C. Testrup.

Vendelboerne, deres Sæder og Skikke.

Meddeelt af 80.

Et Folks Sæder og Character betinges som bekjendt ei alene af Climaet og Naturforholdene, men ogsaa af dets Næringsveie, og man behøver derfor heller ikke at have været længe i Vensyssel for at kunne skjelne imellem dem af Beboerne, der leve langs Kysterne, hvor Fiskeri og Bjergetodder udgjøre de vigtigste Erhvervskilder, og dem, som boe inde i Landet og saaledes ere henviste til Agerdyrkning og Qvægavl.

Som Egenskaber, for hvilke Vendelboerne i Almindelighed kan roses, maa anføres: Tarvelighed, Sparsommelighed, Flid, Ordholdenhed, Kydskhed i Ægteskab og Lyst til at høre Guds Ord. Ja, disse i og for sig saa smukke Egenskaber ere i den Grad høitagede hos dem, at nogle af dem i mange Tilfælde endog slaae over til at blive ligefremme Feil. Saaledes udarter Tarveligheden stundom i den Grad, at man mange Steder nøies med en Føde, som Øboerne ganske vist ville mene passer sig bedre for visse Dyr end for Mennesker og som dertil har den Mislighed, at den meget begunstiger Brændeviinsdrikken til Hverdagsbrug, „da man,“ som det hedder, „maa have sig en Snaps eller to for at faae Æden til at glide.“ Ved et Besøg hos en Gaardmand der havde givet sin Datter „Totusinde“ i Medgift og endnu havde ligesaa Meget „ude,“ saae Forf., at den hele Middags-

mad bestod i kolde Kartoffler og varm Meeldyppelse. Spar-sommeligheden bliver i mange Tilfælde let til „Naphed,“ det vil sige til Karrighed og ligefrem Gjerrighed, der lukker Hjertet for alle velgjørende Følelser, ja, denne Naphed er saadan i Agt og Ære, at den snarere ansees for en Dyd end for en Last og at intet værre kan siges om en Mand, end at han forøder sit Gods. En „kjøn“ Mand er det samme som en Mand, der arbejder Søndag med Søgnetage, kniber paa alle Kanter og skaffer sig Vinding paa enhver Maade, være sig tilladelig eller utilladelig, naar han blot kan komme vel fra det. „Hun er kjøn til at bjerge til Huset,“ heed det om en Kone, hvis Familie saa godt som udelukkende levede af, hvad hun kunde tigge sammen eller rapse. En velstaaende Mand foretrak en Ungkarl for flere mere velstaaende Friere, fordi han i nogle Aar havde lagt hele sin Løn op og forskaffet sig det Nødvendige udelukkende af de Drikkepenge, som faldt i Gaarden, hvor han tjente. Ordholdenhed er maaskee det smukkeste Træk i Vendelboens Character. Har han givet sit Ord, gaaer han sjælden fra det, men fortryder han sit Løfte, søger han rigtignok gjerne at lægge en eller anden Forklaring i det eller knytter Betingelser til det, som svækker dets Betydning for den, der har faaet det. Da en Præst engang bad nogle Kirkeværger om at foretage en Forbedring ved deres Kirke, som tilhørte Sognebeboerne, og tilføiede, at Herremanden, som eiede Annexkirken, øieblikkelig havde lovet at lade vedkommende Arbeide udføre for sin Kirkes Vedkommende, svarede den ene Værge: „Naar vi love det, holde vi det,“ og ganske rigtig, blev det ikke til Noget med den paatænkte Forandring enten i den ene eller anden Kirke, før Kirkeloven kom og betalede, at den skulde skee. Til Lysten til at høre Guds Ord kan ogsaa føies Lyst til at læse baade gudelige og andre nyttige Bøger, skjøndt hiin Tilbøielighed paa enkelte Steder ogsaa har udartet til Sectvæsen og gudelige Forsamlinger, hvor Ordet ikke altid forklares „i al Viisdom.“ Disse Udskeielser ere imidlertid meget betingede af de locale Forhold. Er Præsten dygtig og tillige afholdt, vil Menigheden helst blive ved ham, ja støtter ham endog i den Grad, at der gives Exempler paa, at omvankende Prædicanter ikke kunde holde Forsamling i et givet Pastorat, fordi Ingen vilde laane dem Huus dertil. Men selv om de ikke ynde deres Præst, ja endog bedømme ham

strængt indbyrdes, saa høre de dog ikke gjerne, at nogen „Udensogns“ laster ham, og disse kan i saa Fald være sikke paa, at man til Gjengjæld fortæller, hvad Ondt man veed om deres egen. Det er rigtignok meest i de vestlige Sogne, at der endnu findes Spor af det gamle patriarkalske Forhold imellem Præst og Menighed; men man har dog ogsaa Vidnesbyrd for, at det kan findes inde i Landet. Da saaledes et Par Skolelærere, efter Sognebeboernes Mening, havde været Aarsag i, at en gammel, afholdt Præst maatte resignere, blev derved deres Stilling saa utaalelig, at de maatte søge Forflyttelse, som de ogsaa fik. Medens man paa Øerne sidst gaaer til sin Præst, er han derimod her den, Beboerne ogsaa i deres timelige Nød først tye til, især naar han har Ord for at kunne give et godt Raad, er venlig og gjæstfri. Har man først faaet Godhed for ham, skal der Meget til at svække den, ja man finder sig endog i hans Udskeielser med den Bemærkning: „en Præst er ogsaa et Menneske.“ For en Deel Aar tilbage kom en ung Præst til et Kald, ledsaget af en Ungdomsven, der var i høi Grad letsindig og som forførte Præsten til flere ubesindige Handlinger, som endelig fremkaldte en Klage af samtlige Sognebeboere paa en eneste Mand nær, der havde Mod til at sige Nei. Da Provsten nærmere udspurgte Deputationen, der overbragte Klagen, mærkede han snart, at Fortørnelsen mere gjaldt Vennen end selve Præsten, og da han var en practisk Mand, fik han det Forlig tilveiebragt, at Bønderne skulde tage Klagen tilbage, imod at Præsten senest til en given Dag skulde lade Vennen reise. Baade Præsten og hans Ven loe af Hjertens Grund af Forliget, som de naturligviis sloge hen i Veiret; men, da Middagen paa den bestemte Dag kom, mødte Deputationen i Præstegaarden og forlangte i saa bestemte Ord Forligets Opfyldelse, at Præsten fandt det raadeligst at give efter, og man vil dertil paastaae, at Deputationen ei alene fulgte den Exilerede til Sogne-Grændsen, men truede ham endog paa den alvorligste Maade, om han nogensinde kom tilbage. Idetmindste saae de ham aldrig mere, og da Præsten fra den Stund blev et ganske andet Menneske, synes saaneget sikkert, at Bønderne her havde den rette Indsigt i Tingene.

Til disse fortræffelige Egenskaber kan endnu føies den, at Vendelboen i høi Grad er beskeden. Vel seer man ogsaa de saakaldte kalkunske Bønder og Sognefogder, som gaae

med vældige Baand i Knaphullet, naar de ere saa heldige at være blevne Dannebrogsmænd, men de Allerfleste, navnlig de, der have modtaget Korset i Krigen, seer man kun bære det ved høitidelige Leiligheder, og hvad Redningsmedailler angaaer, saa betragtes det ligefrem som et Beviis paa en foragtelig Forfængelighed, nogensinde at bære dem, selv om man har Tilladelse dertil.

Hvad de mindre gode Sider angaaer, saa beskyldes Vendelboen for Ukydskhed, Drikfældighed, Løgnagtighed og Stridighed; men med Undtagelse af den sidste Egenskab, kan vist mange af Rigets øvrige Egne ikke lade ham høre Stort. Om Hovedgrunden til Drikfældigheden er allerede talt, men i Strandsognene kommer endnu dette til, at Beboerne døie saa megen Kulde og andet Ondt ved deres Fiskeri og Bjergning, at det virkelig er til at undskylde, naar disse haardføre, forkomne Mænd tillige med deres stundom mere end tarvelige Føde søger en hurtig om end stakket Oplivelse ved Kaffepunsch og Brændeviinsflasken, saasart de efter udført Dagværk samles i en af Kystens Kroer eller talrige Kipper; thi paa Søen medbringe de aldrig Brændeviin. Om Skagboerne hedder det endog, at de alene leve af Saltvand og Brændeviin. Det maa imidlertid dog fremhæves, at det er en Kjendsgjerning, at Spiritusnydelsen har tabt sig i en overordentlig Grad, og det er derfor at haabe, at den forøgede Velstand ogsaa i den Henseende vil have heldbringende Frugter.

Som bekjendt ere Vendelboerne „fødte Diplomater,“ Andre sige „fødte Kjøbmænd,“ og begge Betegnelser ere lige træffende; men i disse tvende Egenskaber maa ogsaa Beskyldningen for Løgnagtighed som en almindelig Skjødedynd søge sin Grund, — Dhrr. Diplomater og Kjøbmænd tage os ikke denne Bemærkning ilde op! Lægge vi Alt til Alt, bliver nok Stridighed og Mistænksomhed de Egenskaber, der findes hos Vendelboerne i en høiere Grad end hos Rigets øvrige Beboere; men man maa til Undskyldning ligeoverfor disse Beskyldninger heller ikke glemme, at gives der nogen Egn af Riget, hvor saadanne Aandsrøtninger maatte udvikle sig, saa er det i Vensyssel, som lige til den allersidste Tid har været plaget af Embedsmænd, der betragtede deres Ophold her som en Forviisning og som de derfor idet Mindste maatte gjøre sig saa indbringende som mulig. Saagodt som Alle snød de Bonden, eller ogsaa saae Bonden,

hvorledes de snød det Offentlige, navnlig ved Strandinger, om hvis Skammeligheder Redacteur Bruuns Bog „Meddelelser om Vensyssel“ har givet interessante Oplysninger. Havde man en Ret eller en Rettighed, maatte man være yderst forsigtig og, naar den angrebes, holde paa den til det Yderste, om man agtede at beholde den. Men ved Siden af denne Mistænksomhed skal dog ogsaa anføres, at har Vendelboen først faaet Tillid til en Mand, være sig Embedsmand eller ikke, saa holder han paa ham med en utrolig Haardnakket-hed og viser ham en Tillid, der gaar saa vidt, at man stundom lægger hele sin Velfærd i hans Haand, hvor lidet en Saadan end ofte kan fortjene det. Degnen Dietz's Historie er herpaa et talende Exempel.

Som andre Skyggesider hos Vendelboen maa anføres Aftægtsforholdene, der paa det Sørgeligste virke tilbage paa Børnene endog i flere Generationer, idet de fremkalde en Ukjærlighed imellem Forældre og Børn, som man kun med Beklagelse kan lægge Mærke til. En Præst bemærkede engang, at han altid kunde see paa en Mand, naar han traadte ind i hans Værelse, om han havde mistet et Barn, en Aftægtsmand eller en dito Kone, selv om det var hans egne Forældre; thi trods al Umage for at lægge Ansigtet i passende Folder, lyste dog Glæden aabenbart frem. Stundom busede det ogsaa ud, f. Ex. saaledes: „Ja, gamle Faer slap a godt, kan a nu blot ligesaa nemt slippe Moer.“ En Bonde sagde til sin Præst, da de tilfældigviis talte om de mange Dødsfald, der til en vis Tid vare forefaldne i Sognet: „Men de ere jo alle til Fornøielse enten Aftægtsfolk eller Børn, lutter unyttige Mennesker.“ At Mennesker med slige Anskuelser heller ikke kan føle varmt for de Fattige, uagtet de give disse mangan Potte Melk, er aabenbart, og disses Tilstand vil neppe forbedres nu, da Præstens beskyttende Haand er dragen fra dem, idet Loven udelukker ham af Sogneraadet, hvor han i mange Sogne ofte har døiet haarde Ord for de Fattiges Skyld. Men ogsaa dette har som Alt Andet sine Undtagelser, og navnlig kan det anføres, at en Bonde engang sagde til sin Præst om dennes Formand i Embedet: „Han var udmærket haard imod de Fattige.“

Ligesaa tjenstagtige Vendelboerne ere indbyrdes, naar en eller anden Sognebeboer kommer i en øieblikkelig Forlegenhed, ligesaa haardhjertede ere de ogsaa, naar det gjælder om at staae en Familie bi, hvor man har faaet den Tanke,

at en smitsom Sygdom har faaet Indpas. og denne Tanke faaer man saare let. Blive endog af ganske tilfældige Aarsager tvende Beboere paa en og samme Tid sengeliggende i et Huus, hedder det strax, at det er „Sygdom,“ det vil sige Tyfus, hvorfor man nærer en forfærdelig Rædsel, og nu jager en panisk Skræk Alle derfra. Man gaaer vel hen og malter Kærne, om fornødent gjøres, for de Syge, men sætter Mælken udenfor Døren og paa samme Maade bringer man Mad og Drikke til Vederqvægelse; man dyrker Marken, hjemkører Sæden, røgter Qvæget o. s. fr.; men at see ind til de Syge, pleie og trøste dem, derpaa tænker Ingen. Man har paastaet, at en lignende Frygt hersker i alle andre Egne af Jylland, samt at den har sin Grund i de spredtliggende Steder. Hvorledes det end forholder sig og hvad Grunden end kan være, saa er hiin Ukjærlighed idetmindste i Vensyssel tilstede i en sørgelig Grad. Da en Præst en Dag catechiserede med Ungdommen over Matthæus 25, 36, netop paa en Tid, da der herskede en Deel gastriske Føbere i Pastoratet, og han spurgte Børnene: „Altsaa skal vi see til de Syge, ikke sandt?“ svarede Ungdommen eenstemmigen: „Ja.“ „Men,“ vedblev Præsten, „dersom Nogen ligger af smitsom Syge, skal vi saa ogsaa gaae til dem?“ „Nei,“ svarede Børnene med samme Eendrægtighed og Oprigtighed.

Man har paastaet, at Vendelboerne sætte mere Lid til „kloge Mænd og Koner“ end til Lægerne; men, naar man seer hen til, med hvilken Iver de Fattige søge Lægehjælp, fordi de kan faae den for Intet, saa seer man ogsaa let, at Aarsagen, hvorfor man søger Raad og Hjælp hos Folk, der stundom ere ukyndige i Lægedom endog i en forbausende Grad, nærmest stammer fra Pengehensynet. At Signen og Maalen, Spaadomskunster og lignende Gjøglerier endnu hersker og finder Tiltro, er mindre at undres over, ja er en Præst anseet for et godt Hoved, tillægger man ham endog Kraft til at kunne gjøre de gamle Sortekunster med at mane og vise igjen.

At gammel Slendrian og Overtro, der endnu den Dag i Dag har hjemme overalt i Danmark, fornemlig paa Landet, i en fortrinlig Grad maa herske i Vensyssel, hvor Beboernes Huse stundom ligge saa vidt fjernede fra hinanden, stundom i meget afsides Egne, er indlysende for Enhver, der har noget Kjendskab til Mennesket i Almindelighed og den danske Folkecharacter i Særdeleshed. Skjænt Overtroen griber

ind næsten i alle Vendelboens Livsforhold, træder den dog ikke tydeligere frem end hvor Talen er om syge Mennesker og sygt Qvæg, til hvilket man har sine bestemte ned- arvede Lægemidler, saa kan nu Sygdommen være hvilken som helst. For Mennesker er det nu altid Kronessents og Haarlemmerdraaber; men hjælpe disse ikke, saa maa Patienten signes og maales, hvilket ogsaa det syge Dyr bliver, naar Medicinerne ikke ville slaae an. Bliver Sygdommen ufor- aaret ved, er man aldeles overbeviist om, at Vedkommende, hvad enten det lidende Individ befinder sig i Stalden eller i Sengen, er forgjort — ja man sigter endog stundom lige- frem til en enkelt forhexende Personlighed, som uden For- skjel kan være en Mand eller Qvinde og derfor i Alminde- lighed nyder en vis Anseelse i Samfundet. Man griber i Reglen da til det sidste Middel, at lade bede for sig fra Prædikestolen eller at nyde Alterets Sacramente. Naar saa Præsten kommer kjørende til den Syge, speider man nøie ef- ter, om Hestene, naar Vognen standser, stikke Mulerne imod Jorden; thi da er det et ufeilbarligt Tegn paa, at den Syge skal døe. Varselet svækkes imidlertid meget i sin Betydning, dersom Præsten sætter den høire Fod først ind i den Syges Værelse, men kommer den venstre Fod først og Hestene stak Mulerne til Jorden, saa staaer Haabet alene til, om der kan udrettes Noget fra Prædikestolen, hvorfor man ogsaa gjerne gjemmer dette Middel til sidst. Men stundom benytter man sig ogsaa deraf for at slippe for et pludseligt opkommen Ildebefindende eller en langvarig legemlig Svaghed, og flere Præster have i den Henseende betalt deres Lærepenge.

Saaledes blev en Præst for ikke langt tilbage anmodet om at bede for en syg Mand, hvilket ogsaa skete. Næste Morgen besluttede Præsten selv at see til den Syge, da man i det Samme meldte ham, at „der var Een, som ønskede at tale med ham,“ og til sin grændseløse Overraskelse saa han nu, at det var den Syge selv, som kom for at give Præsten 3 Mk. for den Bøn, han havde holdt Dagen forud: „Hun var bra,“ forsikkrede Bonden, „Kolden fløi af mig med det Samme.“ At Mange ogsaa ønske Sacramentet og Forbøn af indre Trang behøver ingen Forsikkring.

Da en Mand stadig havde Uheld med sine Sviin, gav han tilsidst et Fedesviin til Uddeling iblandt Fattige, som han ellers aldrig kunde bekvemme sig til at give saameget som en Skilling, og Forf. kjender ogsaa Exempel paa, at en

Huusmoder gav et Maal Mælk af sine Køer til nogle Fatige, efterat Kjerningen flere Gange var slaaet feil for hende. Naar Overtroen tager en saadan Retning, kan man bedre forsone sig med den, og man kan kun sige som saa, at Vorherre ad de forunderligste Veie formaaer at bringe Folk til at gjøre, hvad de ikke burde undlade.

Om det er et Særkjende for Vendelboerne, skal vi ikke kunne sige, men mærkeligt er det, at være Vidne til den Sindsro, hvormed enhver seer sin Død imøde. Man taler aldeles ugeneert om den i Sygestuen, og den Syge anordner med den smaaligste Omhyggelighed Alt til sin Begravelse, hvem der skal bedes med, om der skal holdes Tale, hvem der skal gjøre Kisten, og hvem Konen eller Manden skal ægte, naar han selv „vel er henne.“ Er Sygeleiet langvarigt, er Partiet alt afgjort for den Efterlevende, før den Syge „er henne,“ men under almindelige Forhold indledes den foreløbige Behandling af det andet Ægteskab paa Begravelsesdagen. Paa en saadan gjordes der engang en Enke fire forskjellige Ægteskaksforslag, og desuagtet kunde hun med en vis Stolthed sige: „Det er allerede forsildig.“ At en Mand eller Qvinde kan „sidde hen uden Medhjælp,“ betragtes som en reen Umulighed, naar Vedkommende har smaa Børn og en større Huusstand, og deri seer man ogsaa en Undskyldning for det tidlig knyttede andet Ægteskab, hvor de timelige Hensyn i Reglen spille den meest afgjørende Rolle. „Hvor een Kiste bæres ud, bæres to ind“ — er et betegnende Udtryk for Fordelen og Nødvendigheden af et fornyet Ægteskab. Imidlertid gives ogsaa Exempler paa, at navnlig Qvinder have elsket deres Ægtefælle og deres Børn med en saadan Inderlighed, at de enten slet ikke indgik noget andet Ægteskab eller først gjorde det, fordi Forholdenes Natur bød det.

I flere Egne, navnlig i Klitsognene, hersker den store Uskik, at Qvæg, Faar og Ungqvæg, stundom ogsaa Heste gaae løse omkring fra den Tid, Kornet er kommen i Huus og saa længe Veirliget nogenlunde vil tillade det. Ja Faarene gaae endog mange Steder saalænge ude, indtil man maa grave dem ud af Sneen. I de Sogne, hvor der ligger større Gaarde, hvis Eiere holde paa Markfred, ere Forholdene i denne Henseende bedre, men ellers er den „løse Drift“ saa almindelig og tillige saa indgroet, at man betragter det som en ligefrem Fornærmelse, naar man blot optager ved-

kommende Eiers Kreaturer endog i en indhegnet Have, end-sige naar man vil kræve Optagelsespenge eller fordre Skadeserstatning.

Vi have roest Vendelboerne for Flittighed, vi kunne ogsaa tilføie, at de i Nævenyttighed heller ikke staaer tilbage for Jyderne i Almindelighed. Med Mændenes Huusflid er det imidlertid slet bevendt. De lange Vinteraftener tilbringes paa de fleste Steder af Mandfolkene lige fra Hyrdedrenge til Huusfædrene med at uglesove eller at gloe hen for sig, medens Fruentimrene ere i rastløs Bevægelse med Væven, ved Rokken eller andet Qvindearbeide. Man har derfor sagt, at dersom Vendelbo-Qvinder bleve gifte med Thylands Mænd, saa vilde man faae de dygtigste Ægtefolk, som Verden kan fremvise. Vi skal hverken kunne sige til eller fra herom og haaber derfor, at Thylands Skjønne ikke ville tage denne vor Bemærkning ilde op.

For imidlertid ret at kunne lære en Befolkning at kjende, maa vi besøge den i dens Boliger, og det ville vi da nu ogsaa gjøre i Forening.

Har Du været blot for 30 Aar tilbage i Landet, vil Du finde en paafaldende Forandring til det bedre, hvilket som helst Sogn Du end vil skjænke Din Opmærksomhed: Husene ere bedre indrettede, reenligere og hyggeligere, om der end paa de fleste Steder endnu i alle disse Henseender staaer Meget tilbage at ønske. Værelserne blive efterhaanden lysere og rummeligere, faae Fjellegulv og have høiere til Loftet. Men endnu bibeholdes de slemme Alkover og Bilæg-gere, der sender saamegen Varme op i Skorstenen til ingen Nytte, og sjelden er der mere end et Vindue til at aabne i hver Stue. I Dagligstuen anbringes saa mange Døre, som paa nogen Maade er muligt — et Sted have vi endog talt 7 — og paa det lange Bord, hvor Høisædet er ved Indgangsdøren, findes i Reglen det Møbel, som Peer Degn et Sted kalder „Coena,“ fuld af det beske Malurtøl, som kun Jyden tager tiltage med.

Er Du traadt ind til en Huusmand, seer Du stundom Konen slaae Væven, omringet af 4 til 5 „bitte“ Børn, hvilke hun skal passe og endda sørge for Mad til Familiens Mid-dag, medens hun væver. Alt har et større eller mindre reenligt Præg; men Du kan gjerne tage baade de Gamle og Unge i Haanden uden Frygt for at smittes af nogen Hudsyg-dom, der kun nævnes undtagelsesviis og da altid med For-

agt af Beboerne selv, det bedste Beviis for, hvor sjælden de væmmelige Sygdomme nu ere. Du modtages vel med en vis Tilbageholdenhed, men altid med Gjæstfrihed, og snart staaer Mad paa Bordet. Jo mere Du spiser, desto bedre synes man om Dig, og det bedste holdes ikke for godt. Imdens Du spiser, udfrittes Du saa smaat om Din Reise og dens Øiemed, og man begynder da i Reglen med at spørge om Forholdene i den Egn, hvorfra Du kommer. Du vil da ogsaa faae Leilighed til at studse over Beboernes Kundskab i Fødelandets Historie og Geographi; thi Læselysten er stor iblandt dem, og ihvorvel Mange desuagtet lade Børnene forsømme Skolen paa en sørgelig Maade, agte de dog Lærdom og sætte Priis paa at vide Besked om Alt. Imidlertid kommer Kaffen paa Bordet — Du skal just ikke altid kunne sige, om den smager af „Bønnen,“ men det er ligemeget, den maa ned, uagtet det stundom er en Pægel eller to, og endda bydes Dig mere. Imidlertid fortæller „Manden“ Dig, at man her i Sognene først lærte at drikke Kaffe, da der for en 40 Aar siden strandede et Skib med Bønner i Tversted Sogn og omtrent samtidig et andet med Sukker ved Skagen, „for at man Intet skulde reste.“ Du kommer nu ogsaa op i Storstuen, hvor Du kan see, hvormange ugifte Sønner eller Døtre der endnu findes i Familien, eftersom hvert saadant Barn har sit Skab, fyldt med gode Klæder. Dette Skab er altid saaledes indrettet, at det ikke kan skilles ad og foraarsager derfor ikke liden Uleilighed, naar det skal ud af Huset. Hvad der af Klæder ikke kan hænge i Skabet, ligger i store Kister, hvor man viser Dig den ene nye Klædning efter den anden, og Du forbauses yderlig ved at høre, at Datteren eller Sønnen desuagtet endnu i denne Tid skal have sig et nyt Klædebon til paa Grund af en Folkefest, Sommermarkedet, et Bryllup, et Barselgilde eller blot i Anledning af den forestaaende Altergang. Har Du Tid til at blive, maa Du ud at see Sæden, i hvilken som helst Skikkelse den end tilbyder sig paa Marken, og tilsidst maa Du da endelig ogsaa „kige ind i Stalden,“ hvor en broget Plag — den brogede Hestecouleur er til liden Ære for Vendelboens Smag i denne Retning for Øieblikket Livfarven — bliver Dig foreviist med en vis Stolthed. Yttrer Du ganske tilfældigviis Lyst til at have et saadant Dyr, er den ogsaa strax tilfals, skjøndt Eiermanden paastaaer, at han kun nødig vil af med den; thi Vendelboerne ere Handelsmænd fra Top til Taa og lade al-

drig nogen Leilighed gaae ubenyttet hen, naar der viser sig Udsigt til at „prange.“ — Fra den Stund Handelen begynder, er vor Vært en ganske anden Mand, og Du maa lukke Dine Øine vel op for ikke at blive taget ved Næsen, selv hvor Du troer at have gjort en ganske udmærket Handel. Brændeviinsflasken gaaer stadig rundt under „Praaten“ ๑: medens der handles, hvor man pludselig heelt synes at have glemt, hvorom der egentlig tales, for at gotte sig over et tilfældigt Indfald — ja stundom vil endog Værten lade, som om han er bleven heelt drukken for at gjøre Dig desto tro-skyldigere, idet han forudsætter, at Du nok kan have Lyst til at narre ham i hans Fuldskab. Under hele Handelen vil Du høre den ene Eed værre end den anden, og det vilde vist staae sig meget ilde med den Bandende, om Vorherre eller „den anden Mand“ vilde tage ham paa Ordet.

Er Du derimod buden til „en Forsamling“ ๑: et Gilde i Anledning af et Bryllup, Begravelse eller Barnedaab, er Meget anderledes, kun Gjæstfriheden er den samme. Der holdes strængt paa Etiketten imellem de Nærbeslægtede af Brudeparret eller den Afdøde med Hensyn til Pladserne ved Bordet; men den Fremmede vises altid en mere end almindelig Opmærksomhed, og han faaer Plads saa nær Præsten og Degnen som mulig. Der serveres først med Kjødsuppe, som maa have et tykt Lag Fedt, om den skal være rigtig god, derefter Oxekjød, som altid er udmærket, saa „sød Suppe,“ derefter en Masse haardtstegt Kjødmad af alskens Fjerkræ, der først har afgivet sin Tribut i Suppekjedlen, fornemlig „Kokke,“ men ogsaa af Svin, Lam og Kalve. Det Hele sluttes med forskjellige Kager. Under Maaltidet gaaer Brændevinet flinkt omkring, („det er altid saa behageligt at have Smagen hele Tiden i Munden,“) ledsaget af Kruset med udmærket Øl. Kun de finere Gjæster bydes et Glas saakaldet gammel Viin, noget af det forfærdeligste S sammensurium, som en Kjøbmand kan rode sammen, og under Spiisningen iagttages næsten en Dødsstilhed, meest paafaldende jo nærmere man sidder Præsten og hans Familie, for hvem det ikke er muligt at faae Gjæsterne til at knytte en Samtale.

Imellem de forskjellige Retter tænde Mandfolkene gjerne deres Piber og gaae lidt omkring; thi Maaltidet varer mindst et Par gode Timer eller tre. Naar Spiisningen er forbi, begynder Dandsen, det Eneste, der gjør Forskjel paa et Bryllupsgilde og en Sammenkomst ved en Begravelse, hvor Dands

naturligviis ikke bruges — thi ellers er Munterheden den samme — og nu er det ganske mærkeligt, at see den Stillehed og Udholdenhed, hvormed der kan dandses. Karlene svinge sig i Reglen rundt med Piben eller Cigar i Munden, ellers er det ikke rigtig cavaleermæssigt — og i Mellemrummene mellem hver Dands bydes Brød — altid Sigtebrød — og Brændeviin omkring med en forbausende Hurtighed. Ud paa Natten tage de ældre Mænd og Qvinder dem en Luur i Husets Senge, som dertil holdes i Beredskab. Andendagsgildet er ikke saa propret som det paa den første Dag; men, skjøndt det er mere lystigt, træffer man dog ikke paa drukne Gjæster eller Slagsmaal. Alt gaaer smukt, venskabeligt og fornøieligt til. Gjæsterne spille vel Kort, men om rene Ubetydeligheder. Middagsmaden den anden Dag bestaaer af et Opkog af det den forrige Dag levned Oxekjød, hvilket i og for sig ikke er meget appetitligt, da de halvgnavede Been seile om i Suppen. Derefter kommer den „søde Suppe“ og tilsidst salt Torsk. At Kaffe og Punsch ogsaa ombydes paa begge Dagene er en Selvfølge.

Enhver Forsamling er saaledes i Reglen forbi med den anden Dags Aften, kun yderst sjælden rækker den til tredie Dags Middag; men saaledes gik det ikke til i tidligere Dage, endnu i Mands Minde; da maatte et sligt Gilde i det Mindste vare i 3 Døgn, og Senge redtes allevegne i Huset, endog i Lo og Lade, naar Behov gjordes, for at „de Gamle“ kunde lægge sig, naar de lystede, og sove saa længe de vilde. En Pige var sat til „at gjøre Opvartning i Sengen,“ det vil sige: sørge for at de hvilende Gjæster fik, hvad de ønskede af Mad og Drikke, naar det begjæredes. Men saa var til Gjengjæld Beværtningen heller ikke saa flot. Kaffe og Punsch kjendtes ikke, men i det Sted Øl og det afskyelige Brændeviin, som de dengang selv brændte. Den varme Middagsmad bestod ogsaa kun i Sødgrød og Tørfisk, varmt Øl med Honning eller Sirup om Vinteren, men om Sommeren var Øllet naturligviis koldt.

Man skulde vel mene, at slige Gilder, hvor saa mange indbydes, maa koste Indbyderne betydeligt; men dette er ikke saa, da enhver Gjæst leverer Fon, det vil sige: en frivillig Ydelse til almindeligt Bedste, i Reglen en Kok og en Snees Æg, men naturligviis ogsaa andre Gjenstande, alt som Evnen og Villien er. Selv Musik og Kogekone betale Gjæsterne. I ældre Tider var det derimod ganske anderledes

ordnet med Fonydelsen, som da alene skulde bestrides af de unge Piger, som vare nærmest beslægtede med de Indbyggende. En saadan Pige kaldes en Omgangspige, fordi hun maatte gaae omkring og sørge for Gjæsterne og altsaa kun fik liden Fornøielse i den almindelige Lystighed. Men desuden skulde en saadan Pige medbringe en Bægt fint og grovt Brød, 1 Td. Øl, 1 Anker Brændeviin og en Sengsklæder, de sidste naturligviis kun tillaans. Hun maatte ogsaa sørge for Gaffer, Knive, Dug, et Langbord o. s. fr., hvilket var en meget betydelig Uleilighed og Udgift i de Tider, da der herskede en ligesaa stor Fattigdom iblandt Beboerne, som der nu er almindelig Velstand. Var Omgangspigen længere ude beslægtet med Familien, gav hun kun det Halve eller en Fjerdedeel af det, som den Nærmeststaaende maatte udrede, hvilket derfor kaldtes et halvt eller qvart Fon. De andre Gjæster offrede hele eller halve „Kroner“ til Brudeparret.

Af andre Forlystelser maa fremhæves de saakaldte Legestuer. En Mand, som har et nogenlunde stort Værelse, indbyder hvem der vil komme af unge Karle og Piger for at dandse hos ham. Man har blot at betale Musicanten, der lader sig affinde med 1 Mk. eller 8 Sk. af hver Karl — Pigerne betale Intet — og forresten fortærer man saa, hvad man vil og kan betale, af Kaffe, Brændeviin og Punsch, hvilket er Huuseiernes eneste Fortjeneste. Men Udgiften er heller ikke stor. Et enkelt viftende Lys i en Stage er stundom den eneste Belysning. Andre Adspredelser frembyde Markederne, navnlig det store Sommermarked i Hjørring, samt Folkefesterne, som begynde at faae industriel Betydning for Hjørring By. Til Sommermarkedet i Hjørring maa nu alle Tjenestekarle og -Piger, dersom ikke Huusbonden vil see sure Ansigter og møde Vrangvillighed længe før og efter denne Høitidsdag, hvor man fra Morgen til Aften trykker sig igjennem en bølgende Menneskemasse i Byens Gader, svedende af Sommerheden og de mange tykke Klæder, de unge Piger trods Varmen maa iføre sig, for at vise sin Stads i al sin Glands. Denne Dag er endog saa vigtig for de unge Mennesker, at mange betinge sig denne Fridag, naar de fæste sig bort. Til andre mere uheldige Adspredelser høre Auctionerne, navnlig Strandingsauctionerne, hvor Brændevinen feirer sine bedste Triumfer og bringer Folk til at kjøbe Gjenstande, som de dels ikke have Brug for eller

deels betale over deres Værdi; thi naar Brændevinen gaaer ind, saa gaaer jo Forstanden ud.

I Marts Maaned finder ogsaa en egen Adspredelse Sted; thi da foregaaer saa mange Handeler om Huse, Gaarde og Jordstykker, at denne Maaned med Rette bærer Navnet af Prangemaaneden. Ved slige Leiligheder spiller Brændevinen en stor Rolle; thi, som tidligere bemærket, søger man at drikke hinanden paa Pelsen for at faae Handelen til at gaae eller forskaffe sig nogen Fordcel over den, med hvem dér skal handles.

De 4 af 5 saadanne Handeler ere imidlertid kun de saakaldte Brændeviinshandeler, det vil sige saadanne Handeler, hvis eneste Udbytte er en behagelig tilbragt Aften ved Brændeviinsflasken, idet man paa begge eller i det Mindste den ene Side betinger sig Betænkningstid og saa ikke videre bryder sig om Handelen. Stundom begynder man ogsaa at handle om Huset og det ender med, at man kjøber et Jordstykke af samme eller blot en Ko. Til andre Tider kommer man for, som man siger, at kjøbe en Griis, og det ender med at man faaer sig enten en Hest eller selve Stedet, alt som man havde Lyst enten til det Ene eller Andet fra først af. Prutten og Sluddren maa der til, det er nu en afgjort Sag. Engang spurgte en Mand paa en Hest. Eiermanden forlangte 70 Rdlr. for den, og Kjøbereren slog strax til. Da den forrige Eier saae, at Vedkommende begyndte at tælle Pengene op, blev han saa bange for at være bleven snydt, idet han antog, at Hestene, ham uafvidende, vare stegne i Priis, at han bød Kjøbererne 5 Rdlr. for at faae Handelen til at gaae tilbage, hvilket ogsaa skete. Kort efter maatte han imidlertid sælge den samme Hest for 60 Rdlr. Havde Kjøbereren pruttet, vilde Eiermanden have solgt den maaskee et Par Daler billigere end de 70 og det med fuldstændig Sindsro.

Tyendeforholdet er i det Hele taget godt. Kun de større Gaarde gjøre Undtagelser, deels fordi det strengere Arbeide og skarpere Tilsyn fremkalder Uvillie fra Folkenes Side, og deels fordi disse i Almindelighed ere Skrabet af Tyendet, som blot tager dertil, lokket af den høiere Løn og fordi det ikke kan faae Tjeneste hos en Gaardmand. I de Sogne, hvor der findes Herregaarde eller lignende store Landeiendomme, er Moralitetsforholdene derfor langt ringere end i de Sogne, hvis Jorder ere deelte imellem mindre Gaarde og Huse.

Den lille Forskjel, der meget ofte finder Sted imellem Gaarde og Huse, hvad Jordtilliggendet angaaer, har ogsaa udslettet den store Forskjel, der i mange Egne af Riget er imellem Gaardmænd og Huusmænd. Det bittere Had, som paa saa mange Steder hersker i Huusmandens Hjerte til Gaardmanden, kjender man her ikke. Huusmandens Datter ægter ligesaa ofte Gaardmandens Søn, som en Gaarmands-enke gifter sig med en Huusmandssøn, naar der blot er omtrent lige fælles Velstand paa begge Sider, og i „Forsamlingerne“ kjender man heller ikke til den Rangforordning, som findes i Fæsteegnene, hvor Gaardmænd og Huusmænd, samt hvad dertil hører, sidde hver for sig. Selveiendommen har bevirket dette.

Agerdyrkning og Qvægavl staaer tilbage i Vensyssel hos den egentlige Bondestand, men om det end skeer langsomt, gaaer det dog fremad til det Bedre. Hertil hjælper det forbedrede Avlsbrug og Meieri paa de større Gaarde, hvis velsignelsesrige Frugter Bonden ikke kan være blind for og derfor ogsaa begynder lidt efter lidt at tilegne sig. Men som Bonden i Almindelighed er Vendelboen forsigtig, før han slutter sig til det Nye. Han vil først see, hvordan det stiller sig hos Andre, og naar han bemærker, at Sagen har sin Nytte, begynder han først at drøfte den nøiere og derefter at benytte den for sig selv.

I de allerfleste Sogne, hvor der gives Mergel, har denne længe været benyttet, men med Drainingen er det endnu i sin Barndom, ja, ei engang den tilbørlige Grøftegravning lægger man sig efter. Paa tørre Jorder kan man gaae langt, før man i visse Sogne træffer paa en eneste ordentlig Grøft imellem Agrene, neppe nok Vandfurer, idet man betragter det som den største Daarskab at lede Vandet fra de tørre Sandjorder, som man netop mener trænger til Vand. Men Følgen heraf er ogsaa den, at man i tørre Aar har en ringe Høst formedelst Mangel af Væde og i de vaade Aar en stundom endnu daarligere, fordi Vandet staaer og siver paa de tørre, flade Marker, eftersom det mangler Afløb.

Under disse Forhold kan man nok tænke sig, at de nyeste, mere fuldkomne Agerdyrkningsredskaber og Maskiner saasom: Saa-, Tærsk- og Hakkelsemaskiner aldeles mangle; endog paa Gaarde med en halv Snees Tdr. Hartk. findes i det Høieste kun de sidste.

Med Møddingens Behandling er Bonden ligesaa ukundig eller rettere ligegyldig. Skjøndt de, der boe Kjøbstæderne nærmest, see den Værdi, man der lægger paa den flydende Gjødning, som kjøbes i Brænderierne, tænke kun Faa paa at samle deres i deres Møddingshuller, hvorfra den udløber uden mindste Nytte for Eiermanden. Derimod sætter man stor Priis paa at blande sin Mødding med Jord, som ikke altid er den bedste, og man seer stundom en Bonde staae og blande sin Mødding med samme Velbehag, som en Conditor blander Kryderier i sin Kagedeig.

De vigtigste Kornsorter ere Rug, Byg og Havre samt Kartoffler. Andet Korn eller Rodfrugter samt Hør og Hamp, ligeledes Bælgfrugter dyrkes enten slet ikke eller i det Høieste kun af enkelte vindskibelige Mænd til Huusbehov. Paa Sædekornet lægges kun meget liden Vægt. Rensemaskiner ere Sjældenheder, og man kan hist og her træffe Rugmarker, som snarere burde hedde Heiremarker. Efterhaanden begynder den toradede Byg at fortrænge den sexradede, men som gode Danske gjør den „danske Rug“ drabelig Modstand imod den indvandrede saakaldte Provsti- og Campinrug, som alt har vundet fast Fod paa de større Gaarde. Nye og bedre Fodervæxter findes paa de fleste Marker.

Skjøndt det ogsaa gaaer langsomt med Forædlingen af Huusdyrene, begynder man dog ogsaa nu at sætte Priis paa disses bedre Racer; men i Reglen holder man for mange baade Heste, Faar og Køer, hvilke som en Følge heraf sultefødes navnlig i smaa Aar, hvilket er en stor Skade for Smør- og Melkeproduktionen. „Da jeg holdt 20 Køer,“ sagde en Landmand, „maatte jeg købe Smør, nu jeg holder 12, kan jeg sælge Smør.“ At give sin Ko Korn, ansee de fleste Bønder for det samme som at give sin So Flæsk. Paa „Mellempaarde“ avles vel hist og her Smør, som kan maale sig med Herregaardssmørret, og selv paa endnu mindre Gaarde seer man Mælkestuer indrettede, men den simple Ost, især Vinterost, er næsten uspiselig for Fremmede, og den bedre ødelægges ved en Mængde Kryderier, som helst burde undgaaes.

Med det saltede Lammekjød hersker en høist uappetitlig Skik. Naar det har ligget en vis Tid i Saltlage, hænges det op rundt om Bilæggerne inde i Soveværelset, hvor der er Varme baade Nat og Dag, og man finder da Lammelaar hængende i en trykkende Atmosfære midt imellem halv-

redte Senge og stinkende Vugger i broderlig Forening imellem vaade Strømper og Børnetøi m. M. — et Syn der ikke forøger Appetitten til det Smørrebrød med salt Lammekjød paa, som maaskee i samme Øieblik præsenteres Dig med en dansk Gjæstfriheds hele Hjertelighed.

Biavlen staaer her som andre Steder i Riget paa et lavt Trin. Bistader ere en Undtagelse ved Stederne, og endnu sjældnere vil man finde Bistader af nyere og bedre Indretning end de gamle. Med Havevæsenet staaer det ligeledes langt tilbage. Kaal er den vigtigste for ikke at sige eneste Plante; men der bruges heller ikke mange Urter i Suppen.

I Kystsognene drives vel Fiskeri; men man maa for det Første ikke troe, at det er i alle Kystsognene, og dernæst drives det, hvor der er Fiskeri, med Undtagelse af Skagen og Raabjerg Sogne, som reent Bierhverv og efter en forældet og høist utilstrækkelig Maade. Jo rigere Fiskeriet til visse Tider kan være, destomindre tjener Fiskeren i Forhold til de Tider, hvor Fisken falder sjældnere, alt efter den gamle Regel: jo færre Fisk jo dyrere, thi saa kan Fiskeren benytte dem selv; men jo flere Fisk desto billigere, da Fiskeren maa af med de overflødige til enhver Priis, fordi der hverken findes Røgstuer eller Salterier, hvortil Fisken kan afsættes. Idet vi iøvrigt, hvad Fiskeriet angaaer, henvise til de Undersøgelser og offentlige Afhandlinger, som alt ere fremkomne om denne for vort Fødeland saa vigtige men saa skammelig forsømte Rigdomskilde, skal vi indskrænke os til at fremhæve en anden Industrigreen for Kystens Beboere: Bjergningsvæsenet, der for Alle, der staae det nær, fremviser sig i Skikkelse af et storartet lovligt Plyndringssystem, som det staaer til Fremtidens Reformere at raade Bod paa.*) Det er imidlertid glædeligt at mærke, at flere forstandige Kystbeboere begynde at indsee, at Bjergningsvæsenet er Befolkningen selv mere til Skade end til Gavn; thi foruden det, at det demoraliserer mange Mennesker og fremmer Brændeviinsdrik og Lediggang, saa bevirker det i Forening med Fiskeriet, at de fornødne Kræfter unddrages Markens Dyrkning. Pludselig erhvervet Vinding har altid sine Misligheder, hvor lokkende et Ydre den end har.

*) Uden dermed at ville kaste mindste Skygge paa andre Justitsmændsmænd, bør vi dog fremhæve, at der navnlig i Skagen er i den Henseende indtraadt en kjendelig Forandring til det Bedre.

For disse Kystbeboere er Bjergningen (det vil sige: Opsamlingen) af Rav og Kul heller ikke ubetydelig. Den første Erhvervsgreen burde paadrage sig Regjeringens Opmærksomhed; thi kan det betale sig for Handelsmænd alene for den Sags Skyld aarlig at bereise hele Halvøens Vestkyst, maa den visselig være af større Betydning end den i første Øieblik synes.

Og hermed, kjære Læser, ville vi nu tage Afsked med de brave Vendelboer. Har Du end fundet flere Skyggesider hos dem, saa vil Du dog paa den anden Side være saa retfærdig at erkjende, at de have mange af deres Svagheder tilfælles med Rigets andre Beboere, uden at det altid kan siges, at disse komme dem nær med Hensyn til deres gode Egenskaber. Frygt derfor ikke for at besøge os; thi uden Smiger tør vi paastaae, at Ingen forlader os uden at have modtaget et godt Indtryk. Vel sandt, vor Egn kan ikke have noget meget Tiltrækkende for Dig, dersom Du kommer fra Sjællands Bøgeskove eller „Smaalandenens“ rige Hvedeagre, men saa er igjen vor Natur mere storartet, hvad enten Du fra en Høideryg skuer hen over Vensyssels Sletter eller fra en Klitbanke lader Dit Blik glide ud over den umaadelige Havflade, hvor Bølgerne selv i Magsveir bryde sig skummende over Revlerne, og skulde Du paa en Vandring have forvildet Dig paa en Lynghede eller imellem de taarnhøie Klitter, hvad eller Havgusen pludselig tvinger Dig til at bede om Herberge i det første det bedste Sted, Du træffer paa, saa vil Du saa godt som uden Undtagelse blive modtaget med dansk Gjæstfrihed og en saa hjertelig Glæde saavel af den rige Gaardeier som af Huusmanden, der blot besidder nogle Klitfaar, at det vil gjøre Dit Sind godt og vidne for Dig, at hvor Meget vi end i andre Henseender have kastet overbord fra Fædrenes gamle Tid, saa er der dog endnu saa meget af det Gode fra hine stolte Dage tilbage, i det Mindste hos Vendelboen, at det selv under vore nuværende tunge Udsigter borger for en lys og velsignet Frentid for vort gamle Danmark.

Antiquariske Meddelelser fra Viborg.

Af Chr. Gulleb, sen.

At der her i Viborg i Middelalderen har været mange Kirker, kan vistnok ikke drages i Tvivl; men om der i Virkeligheden har været saamange, som der i Beskrivelser over Byen opregnes, er vist vanskeligt at sige. Jeg har derfor, hvor Leilighed dertil gaves, og navnlig naar Udgravninger foretoges paa de Steder, hvor Bygninger ifølge Beskrivelserne have ligget, foretaget nøiagtige Undersøgelser og Opmaalinger af de Grunde, der ved disse Leiligheder kom til syne, og er derved kommen til følgende Resultater.

1. *St. Hans Sognekirke*

har ligget paa det nordvestre Hjørne af det nuværende Nytorv. Af bemeldte Kirkes Grund eller Fundament blev i Aaret 1832, da Torvet blev omreguleret og paany brolagt, fundet saameget, at man tydelig kunde see Kirkens Størrelse og Beliggenhed. Da den største Deel af Grunden var Granit, blev den optaget, hugget itu og benyttet til Brolægningen; dog forblev en Deel af Grundstenene uoptagne. Efter den Opmaaling, jeg da foretog, fremgik det, at Kirken havde haft en udvendig Længde af 54 Alen og en Brede af 10 Alen, foruden Taarnet, hvis Brede har været i Syd og Nord 8 Alen og i Øst og Vest 7 Alen; paa søndre Side vare tvende Udbygninger, af hvilke den ene kan betragtes som et Sideskib med en mindre Muurtykkelse end Hovedskibets og en Længde

af 25 Alen samt en Brede af 7 Alen. Den anden Udbygning havde Form af et Kapel eller Korskirke, hvis Størrelse i Grunden udgjorde 10 Alen paa hver Kant. Gjennem Taarnets vestre Side har formodentlig været Hovedindgang, da dersteds fandtes en lang, bred hugget Steen, som tydelig udviste, at den havde været benyttet til Trappe, idet dens øverste Side var tilslidt af Fodtrin. At en saadan Indgang har været der, sees formeentlig og deraf, at Hans Tausen i Reformationstiden stod paa Trappen foran Kirken og prædikede, efterat han havde forladt Korsbrødreklostret i St. Ibsgade.

At der Nord for Kirken har ligget et Kloster, er, ihvorvel dette har været draget i Tvivl, dog indlysende deraf, at der endnu paa dette Sted er Levninger af en Bygning fra Munketiden, hvilken Bygning er den vestre Længe i den nuværende Stiftamtmandsbolig og har været 2 Etager høi og havt Hovedindgang fra daværende St. Hans-Stræde. I samme Gaards nordre Side har ligeledes ligget en Længe parallel med Kirken, hvilken Længes Fundamenter ere opgravede 1816; efter sammes Størrelse synes det at have været en stor Bygning. En lignende Længe findes mod Øst og tilhører Nabogaarden og har formodentlig været bestemt til Hospital i 1528. Altsaa have disse Bygninger i Forening med Kirken udgjort en sammenbygget Gaard, hvis øvrige Bygninger, Have eller Eiendomme have været omgivne af en Brandmuur op mod Store St. Hansgade og ned ad Siden af lille St. Hansgade til den nederste Gyde, som fører til Gaardene i St. Mogensgade. Det sidste Stykke af bemeldte Brandmuur mod Øst, der havde tjent til Side i et Stykke Huus, som tilhørte Eieren af den Gaard i St. Mogensgade, Nr. 19, der nu eies af Justitsraad, Herredsfoged Borgen, blev nedbrudt 1827. At de Bygninger, som strække sig Nord op i St. Hansgade, skulde have været til Bryggeri og Bageri til bemeldte Kloster, — hvilket anføres i Magister Christen Erichsens korte Udtog om Viborg, — synes mig tvivlsomt, da jeg antager, at bemeldte Bygninger ere opførte senere eller idetmindste ombyggede. Ved en Reparation, som af mig 1857 blev foretaget ved nævnte Bygninger, fandt jeg nemlig, at den nederste Deel af Muren mod Gaden var angt ældre end den øvrige Muur; muligt ere de ombyggede efter Branden 1501. En Gade i Nærheden har baaret Nav-

net Klosterstræde, hvilket vist yderligere bestyrker, at der har ligget et Kloster i Nærheden af Kirken.

2. *St. Mathiaskirke.*

Denne Kirkes fuldstændige Grund kom tilsyne i 1861 og blev opgravet. Adskillige Stykker af Grunden bleve opgravede i Aaret 1829 paa den nordre Side af Kirken og har formentlig været et Kapel, hvis Størrelse i Grunden har været 11 Alen paa hver Kant. Fundamenterne af den østre Ende af Kirken ere opgravede 1817 og Resten af Grunden 1861, da Hjultorvet blev omreguleret. Denne Grund laae i en Dybde af 2 Alen og en Brede $\frac{5}{4}$ Alen. Dens hele Længde var fra Vest til Øst udvendig 50 Alen og Bredden 15 Alen. Indgangen, hvoraf saaes tydelige Spor, har været paa den sydlige Side af Kirken, der ikke har havt noget Taarn. I den vestre Ende har, efter Grunden at dømme, været 2 massive Piller, der formentlig have støttet samme. Af disse Grunde fandtes intet Tegn eller Spor til, at Kirken har været hvælvet, og den har derfor vist været forsynet med Bræddeloft. Adskillige smaa Zirater af Bly og Messing, som have været anbragte paa Ligkister, fandtes ved samme Leilighed. En Grund udenfor Kirken paa vestre Side i Retning Syd og Nord er tidligere funden og har sandsynlig tjent til Grund for Brandmuren om Kirkegaarden. Det nu paa Torvets nordre Side værende Vaaningshuus har ligget længere tilbage, saa at Pladsen har været større paa den Kant, hvilket fremgaaer af, at der under dette Hus's Grundflade er fundet Grave med Levninger af Lig. Ved Kirkens Nedlæggelse 1529, eller kort efter, skjænkede Christian den Tredie Byen Kirkegaarden til Torv; Pladsen kaldtes endnu 1640 St. Mathias Kirkegaard.

3. *St. Peders Kirke,*

hvorom det i en gammel Beretning fra først i forrige Aarhundrede hedder: „St. Peders Kirke stod udi Bradpande østen for Kjeld Glarmesters Huus udi Knud Skyttes Have, hvoraf megen Rudera endnu sees.“ Disse omtalte Rudera ere nu borte, hvorimod der i Sommeren 1861 fremkom ved Gravning et Stykke af Fundamentet paa foranmeldte Plads, især paa det sydlige og østlige Hjørne i en Længde af 4 Alen paa hver Kant. Mellem disse Fundamenter var megen Tufsteen, hvoraf jeg formoder, at Kirkens Mure have været opførte heraf. Til endmere Bestyrkelse tjener, at omkring

paa Toften findes adskillige Brudstykker af bemeldte Tufsteen, hvilket ogsaa beviser, at Kirken er meget gammel. Til denne Kirke søgte Beboerne af store og lille Bradpande og ned til Michels Bro, som nu ikke længere findes. Disse Gader nævnedes før store og lille St. Pedersstræde, og løb dengang lille Bradpande i en Linie op mod Mathiasgade, istedetfor at nu store Bradpande fortsættes imod samme Gade.

4. *St. Michaels Kirke*

har ligget i den ydre Ende af Michelsgade paa venstre Haand ved Søen. Kirkens Grundflade kjendes nu ikke, hvorimod Kirkegaardens Omfang viste sig før Jernbaneanlægget. Forbi den nordre Side langs med Kirkegaarden har gaaet et Stræde ned mod Søen, hvoraf en Deel med et Par Huse har været tilstede i min Tid. Ved Jernbanens Anlæg bleve Kister fundne, hvori havde været store Jern-Haandgreb, og bleve adskillige Lig gravede om. Endvidere fandtes Gulvfliser af omtrent 10 Tommer i Qvadrat, og have disse sandsynlig tjent til Gulv i fornævnte Kirke. Bemeldte Kirkegaard brugtes som Fattigkirkegaard i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

5. *Trinitatis eller Drottens Kirke*

har ligget paa Hjørnet af Leonistrædet og Biddergade og har været en lille Kirke, der uden Tvivl er nedbrudt 1552; thi da skjænkede Christian den Tredie 4de Søndag efter Paaske Mester Anders Skaugaard, Erkedegn til Domkirken, St. Drottens Kirke med Kalk, Steen og Tømmer samt Kirkegaarden til evindelig Eiendom, og har han formodentlig ladet opføre den eller de Bygninger, som endnu findes paa samme Plads. Rudera af Kirken har jeg ikke kunnet opdage Spor af, de maae forlængst være forsvundne.

6. *Rudolphi Kirke*

har ligget paa Pladsen imellem Bradpande og Mathiasgade. Denne Kirke blev opdaget ved Gravning i 1848, især dens søndre Side og østre Ende, som var rund og af samme Form, som endnu sees ved adskillige Landsbykirker og bærer Navn af *Absis*. Det øvrige af Grunden forblev uopdaget, da samme formodentlig strakte sig ind under den nordre Side af de i samme Gade beliggende Huse. En stor Bygnings Grund blev opdaget 1760, som løb parallel med forommeldte Kirkes Grund. Af denne Bygnings Grund blev den søndre

Side optaget, og ved samme Leilighed fandtes en Mængde hugne Steen, som bleve afhændede til daværende Kjøbmand Rasmus Buch, som boede i den Gaard i St. Mathiasgade, som nu eies af Kjøbmand Romlund, Nr. 227, og bleve disse Steen anvendte under Forhusets Forside. Et, formeentlig til denne Kirke hørende, Døbefond har til for kort Tid siden været i den Gaard, hvori nu drives Garveri og ligger paa den Plads som her antydet, men er nu borte. At denne Kirke, i Forening med den ommeldte Bygning og maaskee flere, var det saakaldte Rudolpi Kloster, maa, omendskjøndt Pontoppidan i sin danske Atlas IV pag. 611 betvivler dette, ifølge disse uomstødelige Beviser vistnok være temmelig klart.

7. *St. Stephans Kirke*

siges at have ligget i St. Ibsgade vesten for Borgvold. Denne Plads viser imidlertid ved Gravning ikke Spor af nogen Kirkegaard eller Kirke, hvorfor jeg snarere antager, at den har ligget paa det Sted i St. Ibsgade, hvor Ursin formener, nemlig paa den Eiendom, som nu eies af Enkefrue Deichmann, Nr. 78, hvilken Plads i Grunden ogsaa passer med den angivne, nemlig vesten for Borgvold. Kirkens Fundamenter bleve opgravede i Aaret 1809, ved hvilken Leilighed Kirkens Længde og Brede blev funden, uden at jeg herom er i Besiddelse af noget Maal, og fandtes der vesten for, der hvor Kirkegaarden har ligget, ved Kuldgravning Rester af Lig og Kister. I den tilgrændsende Have sønden for er siden fundet Fundamenter, som lede mig til at bestemme Kirkegaardens Omgivelse med en Brandmuur.

8. *St. Mortens Kirke*

siges at have ligget paa den inddigede Plads vesten for det gamle Dampbrænderi neden for Skolebakken. Denne Plads forblev uforandret 1787. Da en Regiments-Quartermester Bøggild, som da eiede denne Toft, lod den brolagte Vei lægge ned til sin Gaard, som nu er Dampbrænderi, Nr. 118, fandtes en Mængde Menneskebeen og Hoveder og en Ligsteen. I Aaret 1819 blev ved Kuldgravning efter Steen opdaget et lille Stykke af Kirkens Fundament, som bestemmer dens Tilværelse og Beliggenhed. Nævnte Grund var omtr. 1 Alen dyb og ligesaa bred. Kirken har været lille og uden Taarn. I Erichsens Udtog nævnes denne som St. Mortens Kirke, hvorimod Ursin paastaar, at Trinitatis Kirke har ligget der, hvilket vist ogsaa passer, naar Ursin siger, pag. 26: „1448

pantsattes et Huus nordenfor Kirkegaarden næst ved Kilden (formodentlig Leonis Kilde, som nu er ødelagt og opfyldt). Morten Hvass til Sortebrødre fik for sig og Arvinger af Christian III Eiendomsbrev paa den øde Jord, hvor Kirken havde staaet med hosliggende Kirkegaard. Kongebrevet er dateret 1552 i Viborg, Mandagen efter Jubilate.⁴ Efter dette maa det forholde sig rigtigt efter Ursin, at Navnene ere forvexlede. Bemeldte Huus er sandsynligviis det, som nu eies af Kammerherreinde Undall, Nr. 95, da det tyder paa at være meget gammelt, især dets Mure.

9. *St. Nicolai Kirke*

har ligget paa Toften paa nordre Side af Strædet, som fører fra St. Ibsgade til Borgvold. At den har ligget der, sees tydeligt deraf, at i Aaret 1790, da Toften eiedes af en herboende Kjøbmand Niels Gjørup, lod denne Diget langs med nordre Side af bemeldte Stræde opsætte, ved hvilken Leilighed der blev gravet efter Steen inde paa Toften, hvor Arbeiderne da stødte paa bemeldte Kirkes sydlige Grundvold i en Længde af 30 Alen. Tillige fandtes en Begravelse omtrent 8 Alen i Qvadrat med Levninger af Lig. Videre Undersøgelse skete ikke dengang. I Aaret 1822 blev ved Kuldgavning opgravet flere Lig med Kister, ved hvilken Leilighed man stødte paa en Fortsættelse af den forommeldte Grund, som gik ind under det paa Pladsen staaende Huus. Denne Kirke har været lille og baaret Navn efter de Søfarendes Helgen Nicolaus, den var blandt de øde Kirker 1529. Hvad der i Pontoppidaus danske Atlas siges, at bemeldte Kirke har ligget vesten for Domkirken, fordi en Gade der bærer Navn af Nicolaigade, hvilket Navn dette Stræde senere har erholdt, maa jeg ansee for urigtigt.

10. *St. Villads Kirke*

har ligget paa vestre Side af Ridderstrædet. Dens Tilværelse og Beliggenhed kan bevises derved, at der i Aaret 1694 blev optaget en betydelig Længde af bemeldte Kirkes Grund, som løb i Øst og Vest, hvorved fandtes omtr. 200 Stkr. smukt tilhugne Granitsteen, som solgtes til Opførelse af Taarnet til Sortebrødre Kirke. Ved senere Planering i bemeldte Toft eller Have, som nu eies af Jusitsraad Landsoverretsprocu-
tor Neckelmann, Nr. 203, er fundet betydelige Spor af, at bemeldte Kirke har ligget der. Dens Tilværelse nævnes 1313, saavel som tvende Gader, der bære Navn derefter. Denne

Plads er paa den sydlige Deel af den Toft, hvis Udseende nu er ganske forandret imod hvad den tidligere har været. Den hele Strækning blev i Aaret 1787 afhændet til den ved St. Mortens Kirke omtalte Regiments-Quarttermester Bøggild for 12 Rd. eengang for Alle; han nedlagde det daværende øde Villads-Stræde og overlod det øverste af Banken til Beboerne ovenfor Banken, saa at bemeldte Kirkes Tilværelse ikke kan drages i Tvivl.

11. *St. Mogens Kirke*

har ligget paa den Plads, som nu beboes af Frøkenerne Zahrtmann, Nr. 69. I Aaret 1788, da en daværende Toldkasserer Holdte eiede denne Eiendom og der lod et nyt Vaaningshuus opføre, blev der ved at kaste efter Steen til bemeldte Bygnings Grund opgravet en betydelig Mængde Steen saavel raa som tilhugne af bemeldte Kirkes Fundament, ved hvilken Leilighed og fandtes nogle af Kirkens Begravelser. En Gade eller Stræde, der førte forbi Kirkegaardens søndre Side mod Øst til Gaden Rykind, bar og Navn af St. Mogens Kirkestræde. Paa søndre Side af bemeldte Stræde stod en Brandmuur, som var et Lukke omkring Franciscaner-Klosterets Have. Levninger af bemeldte Muur har i min Tid været at see; men Eierne have nu paa begge Sider forlængst udslettet det sidste Spor.

12. *St. Ibs eller Jacobi Kirke,*

om hvilken der berettes, at den skal have ligget det tredie Sted fra Ibs-Port. Dette forholder sig ikke ganske saa, da Korsbrødre-Kloster har ligget paa denne Plads. Derimod har den efter min Mening ligget paa den Plads, som Resen opgiver paa sit Kort af 1677, men som Stiftsprovst Ursin i sin Beskrivelse giver en anden Beliggenhed. Ved nøiere at betragte Stedet maa jeg holde paa den af Resen anviste Plads, uagtet Ursin siger, at der er fundet Spor af Stalde (disse kunne jo senere være opførte). I Aaret 1825 har jeg seet flere Levninger af Lig paa den omskrevne Plads, og en Grund, som blev funden der 1796, var af større Dimensioner og løb i Øst og Vest, hvilket ogsaa tyder paa en Kirke. I Aaret 1807 blev ogsaa opgravet en Deel af bemeldte Kirkes Grund. Et Stræde, som løber i Øst fra bemeldte Kirkes Grund, kaldtes St. Ibs Kirkes Stræde, og St. Ibsgade bærer ogsaa Navn efter Kirken. Bemeldte Kirke

har havt Taarn, hvori Byens Stormklokke hang, endog i Christian IVs Tid.

Magister Chr. Erichsen anfører i sit korte Udtog af Byens Beskrivelse, at den 17de Kirke har ligget 14 Favne fra Søgyden sønder paa. At der paa denne Plads har ligget en Kirke, er udenfor al Tvivl; thi da bemeldte Plads eiedes af en Stiftamtmand Hauch, saavel som ogsaa senere, da den eiedes af Brandinspecteur Hegelund, er der Tid efter anden opgravet Kister med Lig og Menneskebeen. Hegelund lod kuldgrave et Stykke inde i Gaarden, hvor han traf paa en Grund af Kampsteen, der lignede et Kors, og meente, det kunde være Grunden til et Taarn; Stenene solgte han til Byens Veirmølle, som da var under Opførelse; tillige fandt han i den nederste Deel af bemeldte Grund et Billede af Sandsteen. For ganske faa Aar siden blev ved at udkaste Jord for en Kjælder under en Sidebygning paa samme Grund fundet en Ligkiste, hvorpaa laae en kort Kaarde som en en Daggert. Kisten var i forraadnet Tilstand og faldt sammen ved Fremdragelsen. Kaarden blev afhændet til en af Englænderne, som forestod Jernbaneanlægget, og jeg var ikke saa heldig at faae den at see. Ved Omreguleringen af Michelsgade 1838 stødte man paa en Grund i Gaden, som formodentlig har været Kirkens Ringmuur, saa at man med temmelig Vished kan sige, at Kirken har ligget der.

St. Budolphi Kloster og Kirke

har efter al Sandsynlighed ligget paa Hjørnet af Mathias- og Michelsgade. Denne Bygning har indtil Aaret 1800 paa den søndre Ende havt en smuk antik Gavl, som dette Aar blev nedtaget af den daværende Eier Kjøbmand Hybendal. Indkjørselen paa samme søndre Side blev eftermuret 1802, men er atter nu aabnet med en Dør. Bemeldte Klosters Kirke har ligget østen for, hvoraf endnu var Spor i min Barndom, da man i den søndre Side tydelig kunde skjelne de smaa Kirkevinduer af samme Form, som man endnu seer i ældre Landsbykirker. Dette Kloster har havt et betydeligt Omfang, men er ikkun lidet bekjendt.

St. Margrethe Kloster,

om hvilket Pontoppidan bærer Tvivl, siden Chr. Erichsen anviser det Plads ved Reebslageren ved Michelsport, hvor han ogsaa siger, St. Michels Kirke har ligget. Nogen Urigtighed er der ogsaa deri; thi havde der dengang, da Chr.

Erichsen skrev, været en Reebslager der, havde han vel ogsaa navngivet ham, hvilket han ei har forglemt ved andre lignende Leiligheder; men i Mands Minde har ingen Reebslager boet i Michelsgade eller ved Michelsport; men at vel en kan have laant eller havt Reebslagerbane ved Michelsport, er jo vel ikke umuligt; men at en Kirke under dette Navn har været et Sted i Byen, derom melder Suhm i hans Danmarkshistorie pag. 423, at Biskop Eskild den 20de Juni 1133 blev myrdet i Margrethe Kirke, som da tilhørte et Kloster af Augustiner Ordenen. Ursin giver dette Kloster Plads i St. Mogensgade, hvor nu Justitsraad Borgen boer, Nr. 19.

St. Mogens Kloster.

Dette Kloster har efter al Rimelighed ligget i Mogensgade paa den vestre Side i den Gaard, som nu tilhører Pastor Hindbergs Arvinger, Nr. 28. Denne Bygning hører tydelig nok til Munketiden. Dens Mure ere opførte af Granit, og Gavlen paa den østre Side mod Gaden i gothisk Stil. Denne Gavl lod daværende Borgemester Cancelliraad Gundelach, som da eiede Gaarden, nedtage 1816, og fandtes ved denne Leilighed 4 smaa Jernankere, som bar Aarstallet 1460, hvilket dog for Størstedelen var bortrustet og oversmurt med Kalk. Paa et lidet Taarn mod Gaden stod Aarstallet 1649; men dette hidrører fra en senere Reparation af Bygningen, hvorved det tilsvarende Taarn paa samme Side blev nedtaget. Dette Kloster nævner Daugaard ikke i sin Klosterhistorie.

Korsbrødre Gaard eller Johannes Kloster i St. Ibsgade.

Ruiner af dette Kloster ere fundne 1817, og Rudera af Kirken er kommet for Lyset 1861, da man søgte efter Steen til Chausseen, ved hvilken Leilighed dens fuldstændige Grund kom tilsyne. Denne Kirke har været hvælvet med smukke Capitæler, hvoraf Brudstykker fandtes; dens udvendige Længde har udgjort 88 Alen; at samme Kirke har havt Taarn, kunde tydelig sees. Klosteret har udgjort en regelmæssig Firkant, hvis Bygningers Fundamenter ere opgravede 1822-40-50, ja enkelte Skillerum ere endog Tid efter anden komne tilsyne, ligesom ogsaa forkullede Levninger af Tømmer, hvilket tyder paa, at Klosteret engang har været brændt. Den om Klosteret førende Brandmuur kom og for Størstedelen tilsyne, saa at man med temmelig Vished kan bestemme

dens Størrelse. Det maa anføres, at den Omhu, hvormed samme har været funderet, hører til Sjældenhederne; thi for det Første have disse Grunde været nedlagte til en Dybde af 4 Alen med svære Bøgestammer til Underlag, dernæst have nogle af Gulvene, som ere komne frem, bestaaet af fir-kantede brændte Fliser i en Størrelse af 9 Tommer i Qvadrat; i Kirken har været adskillige Ornamentter af brændt Leer, glasserede paa Forsiden. Dette Kloster har engang havt en smuk Beliggenhed, da Bankerne paa den anden Side af Søen have været bevoxede med Skov med en fiskerig Sø foran. Nu er ethvert Spor af dette Kloster forsvundet, da Stenene ere af Eierne opgravede og solgte, saa at man nu ikke har andet end en øde Udsigt mod Søen.

Dominicaner Klosteret,

hvis Kirke nu er en af Byens Sognekirker, har i Forening med denne udgjort en regulair firkantet Gaard med en aaben Gang eller Galleri imod Gaarden, som ved Klostrene bærer Navn af Munkeomgangen. Umiskjendelige Spor deraf sees paa det søndre Sideskib af Kirken, hvor disse Aabninger mod Gaarden endnu sees at være tilmurede; ved at forhøje bemeldte Omgang er det søndre Sideskib bleven til. De øvrige Fundamenter til dette Kloster ere komne for Dagen ved Kirkegaardens Beplantning; i et Fundament af Muur, som blev fundet 1856, da en op til Kirkegaarden stødende Eiendom blev kuldkastet, saacs at have været hvælvede Kjældere, da Muurværket endnu var tilstede.

Franciscaner eller Graabrødre Klosteret,

hvis Kirke i sildigere Dage er nedbrudt, har bestaaet af en indesluttet Gaardsplads paa nordre Side af Kirken med en Omgang, som begyndte ved det nordvestre Hjørne af Kirken og gik imod Nord langs med det til Kirkegaarden stødende Huus, som nu tilhører en Skomager Berg, Nr. 75, og af hvilken til for faa Aar siden har været Levninger. Derefter fortsættes den ned imod det Huus, som ligger imod Nord i Hospitalsgaarden, langs med sammes søndre Side imod det vestre Huus i samme Gaard, hvor ogsaa sees nogle svage Spor af samme, atter imod Syd langs med dette Hus's vestre Muur til Kirken og endte i Choret. Bemeldte Omgang har ei været saa lille, da den — Ursin pag. 301 — angives som hvælvet.

Helligaands Kloster

har ligget i Nørre-Sortebrødre-Stræde og været et Slags Hospital for Syge. Det har for Størstedelen beholdt sit udvendige Udseende og har i sin indvendige Indretning bestaaet af tvende Værelser, et i hver Etage, hvori har været aabne Skorstene, som da brugtes istedetfor Kakkelovne. Om bemeldte Hospital eller Kloster har bestaaet af flere Bygninger, vides ei med Vished, da deraf ei er fundet Spor.

Vel nævnes ogsaa et *Michelskloster*, men jeg troer neppe, at dette nogensinde har existeret, da deraf ei haves noget Spor; vel har der været en Michels Brønd, men samme maa betragtes som en offentlig Brønd eller Gadekilde.

Derhos kan nævnes 2 Kapeller, der have ligget udenfor Byen, nemlig St. Jørgens Kapel udenfor Michels Port; Pladsen kaldes endnu Kapelbakken; heraf haves intet Spor, men man har meent, at endeel indelukkede Fiskedamme, der laae langs med Søen, men nu ved Jernbanens Anlæg ere forsvundne, have hørt hertil.

St. Laurentii Kapel udenfor Ibsport. Deraf er kun Taarnet tilbage.

Vor Frue eller Marie Kloster, som har havt meget vidtløftige Bygninger, er beskrevet saa ofte i de over Byen forfattede Beskrivelser som og andet Sted, at jeg her vil forbigaae samme.

Fruekirke-Ruin i Harre Sogn i Salling.

Af H. C. Strandgaard.

Salling er ikke rigt paa historiske Fortidsminder. Dog findes der enkelte, der allerede ere paaagtede og beskrevne, men der turde dog vistnok endnu findes flere.

Saaledes findes i Harre Sogn Levninger af en ualmindelig Bygning, sandsynligviis Ruinen af en Kirke eller et Kapel, hvorpaa jeg herved skal søge at henlede Opmærksomheden.

Fruekirke, som Folk deromkring kalder den, ligger i sydvestlig Retning fra Harre Kirke paa Gaardmand Esper Henriksens Mark, mellem Lyngbakker, nogle faa hundrede Alen fra Stranden, ved nordre Side af Harrevig. Længe før man kommer til Stedet, støder man nordenfor oppe i Heden paa en gammel mærkelig Huulvei, der skjærer sig ned i Bakkerne og gaar i sydlig Retning nedad mod Liimfjorden. Den er ikke bredere end at een Vogn kan kjøre deri, de lyngklædte Brinker paa begge Sider falde temmelig brat ned derimod, og Bunden af Veien er nu klædt med Grønsvær. Den sænker sig snart saa dybt, at man kunde kjøre derigjennem med et stort Korn- eller Hølæs, uden at det kunde sees fra den omliggende Mark. Denne Huulvei kaldes Kapeldal; men man seer snart, at det er ingen ligefrem naturlig Dal, men en Huulning, som deels er slidt af Vognhjulene i Tidernes Løb og deels er udhulet af Vandet i Regnskyl

og Tøbrud. Ved Kapeldalens Munding mod Syd findes ogsaa ligefrem et Delta af udskyllet Jord.

Tæt herved, hvor Huulveien gaaer ud af Bakkerne, findes Ruinen paa den vestlige Side af Veien og nogle Fod høiere end den. Jorden deromkring er dækket med Lyng, men selve Stedet er klædt med Grønsvær, hvorigjennem Kampsteen, Kalk- og Muurbrokker stikke frem. Der er Spor af en firkantet Bygning, der har haft en indvendig Vide fra Nord til Syd af 18 Fod og ligesaa fra Øst til Vest, dog maa-skee nogle Tommer kortere. Muren har rundt omkring været 2 Alen tyk; den har været opført af utilhugne Kampsteen satte i Kalk, men der findes ogsaa Spor i Gruset deromkring af røde Muursteen af betydelig Størrelse, som dem, man finder i lignende gamle Kirkebygninger. Der staaer endnu henved en Alen i Høide af Muurkrandsen, men den er dækket af Jord og Gruus.

Indgangen har været paa den vestre Side og herudfor sees at have været en Forgaard eller Kirkegaard af samme Brede som Kapellets udvendige Muur, nemlig 26 Fod, og en Længde af 36 Fod. Den har sandsynligviis været opført af løst paa hinanden liggende Kampsteen; thi der findes ikke Spor af Kalk i Grunden. Alle Stenene derfra ere borttagne, de sidste af en Huusmand tæt derved for 10 til 12 Aar siden; men dens Omrids er ligefuldt tydeligt endnu.

Ruinen ligger i en Lavning mellem Bakkerne, og der er ingen Udsigt derfra, uden ud mod Syd gennem Veikløften. Der seer man det østlige af Harrevig og noget af det lige over for liggende Hjerik Sogn med Kirken. Men gaaer man nogle Fod høiere op, da har man en overordentlig viid og herlig Udsigt, især mod Sydvest. Man seer saaledes det sydlige Mors, Jegindø, Thyholm — ja heelt til Ottesund, foruden de nærmere liggende Dele af Salling.

Om der nogetsteds findes historiske Efterretninger om dette Kapel, tør jeg ikke afgjøre; men jeg betvivler det.

Den Oplysning, som Folk paa Stedet kunne give, er ogsaa kun tarvelig. Foruden det, at Stedet selv kaldes Frue-Kirke, Bakkerne deromkring Kapelbakker og Veien, saaledes som alt er nævnt, fortælles der, at Kapellet tilhørte og blev benyttet af nogle Nonner i Norup i Vile, der ligger $\frac{1}{2}$ Miil herfra. Gaarden Norup findes endnu under samme Navn, men er deelt i to smaa Gaarde.

Ganske vist er det, at naar man gaaer ud af Huulveien mod Nord, findes en Mængde Eensporveie, der fra Kapeldal sprede sig vifteformigt ud mod Nordvest over Heden og kunne forfølges heelt til Harre-Veile og Norup.

At disse Veie alle skulle være fremkomne ved Nonnernes Reise fra og til Kirke, er ikke rimeligt. Men i Fordums Tid har, hvad de Gamles Fortællinger ligesaavel som Sporene i Jordbunden tyde hen paa, den almindelige Landevei fra Syd- og Vestsalling om til Sallingsunds Færge og rige Sild-drætssteder gaaet her. Og saaledes kan Frue-Kirke, der nu synes at ligge afsides, forhen have staaet ved den der paa Egnen meest befarne Vei.

Bandlysning over en uopdaget Tyv.

Meddelt af J. Kinch.

Wij efftherschreffne Daniell Mickellssön Evang.ⁱⁱ tiener wuerdig till Wandrup kiercke, Seffren Hanssön ij Wamdrup, Lauritz Snedicker, som tha buode ij Holtt, Seffren Hanssön och Niels Mickelssön ij samestedt giöre witterliggt for alle medtt thitte wortt obne breff, att det osse och flere aff Wamdrup sogne mendtt full witterliggt er ij rett gudz sandhedtt, Att Mattz Hanssön ij Holtt lodt tuinde gang liuse for bandtt ij Wamdrup kiercke efter thenn øx, som forne Matz Hanssön tog op aff Jordan och satte ij wegen widtt sijnn norde dør (fordij thenn bleff borttagenn), och fremdelis att hann lodtt bandtt gaa for forne øx, som ther pleier att gaa for andre saadanne gierninger, och war forne øx thenn øx, som Jep Atzerssön nu boendes ij Riibe, kaste aff wredtt hoff ij forne Matz Hanssöns gaardtt, ther hann och Jens Hanssön ij Holtt kom samen i bordag ij forne Matz Hanssöns gaardtt ij Holtt. Till windisbyrdtt vndertrækker wij Daniell Mickellssön, Seffren Hanssön ij Wamdrup och Seffren Hanssön ij Holtt woris signetter ditte wortt obne breff. Actum Hiar-drup 29 Septembris Anno 82 (d. e. 1582).

Dette Vidnesbyrd lod Sören Hansen i Holt d. 8de Oktober 1582 læse ved Ribe Byting og indføre i Tingbogen, hvorpå Jep Adersen forlangte at føre Vidner imod Mads Hansen om samme Øxe. Måske beskyldte han Sidstnævnte

for selv at have tilvendt sig Øxen; men det egentlige Sammenhæng hermed kan ikke oplyses, da der ikke findes Mere herom i Tingbogen. — Hvad Bandlysningen over den ubekjendte Tyv angår, kjender jeg intet andet Exempel herpå, hvorfor det skulde være mig kjært, om en Anden kunde oplyse noget Mere om denne Skik, som efter Vidnesbyrdets Udtryk skulde antages for at have været ikke ualmindelig.

Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede.

Meddelt af D. H. Wulff.

I ældre Tider, førend man endnu havde faaet en fælles Lovgivning, der omfattede alle Landsdele og alle Forhold, saaledes som vi nu have den, siden Kristian den femtes danske Lov blev udgivet 1683, havde ikke blot hver større Landsdel sin særegne Lov (skaanske Lov, de to sjællandske Love og Valdemar den andens jyske Lov), men hver enkelt By maa tillige antages at have haft sin særskilte Lov. Disse Love have dog alle dette tilfælles, at det ikke var udenfra givne Bestemmelser, hvorefter man rettede sig, men gamle Vedtægter, der, opstaaede paa Stedet selv, lidt efter lidt udviklede sig, indtil de endelig omfattede alle de vigtigere Forhold. De bleve efterhaanden samlede, opskrevne og tilsidst bekræftede af Kongerne, og paa den Maade fik ethvert Sted de Bestemmelser, der gjaldt for dets Beboere. Senere gav Kongerne ogsaa Byerne udtrykkelig Lov til at vedtage særegne Bestemmelser for deres Borgere, hvorpaa man har enkelte Exempler. Saaledes have et Brev af Valdemar den andens Søn Erik til Byen Slesvig, udstedt omtrent 1242, hvori Borgerne opmuntres til at rette sig efter Byøvrighedens Anordninger med de Ord: *Mandamus vobis omnibus et singulis, quatenus quicquid consules civitatis vestrae ad utilitatem omnium vestrum ordinaverint et statuendum duxerint, diligenter observare curetis et facere secundum quod ab ipsis consulis fueritis acquisiti, sicuti gratiam diligitis inoffensam* (P. G. Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, Forerindring S. 33), ligesom ogsaa Hertug Erik 1321 gav Flensborg følgende Befaling: *Omnia statuta et leges, quæ consules pro commoditate et utilitate civium imposuerint et imponent, ac etiam causas, quæ vulgariter wilkoo appelluntur, quas de consensu et voluntate prudentium civium statuerint et decreverint publicare, firmiter teneri ab omnibus præcipimus* (smst. S. 44). Lignende

Frihed var tilstaaet Ribe af Erik Glipping 1266, Erik Menved 1288 og Brødrene Henrik og Nicolaus, Grever af Holsten og Stormarn og Herrer over Jylland, 1368, idet det i alle disse Privilegier hedder næsten ordret: „Volumus insuper, ut quicquid senatores et consules dictorum civium simulcum advocato nostro, quicumque pro tempore fuerint, decreverint faciendum, ratum et stabile, remota quorumcunque concivium reclamatione, habeatur.“ (Terpager: Ripæ Cimbr. S. 687 ff.) Senere endnu hedder det i Kristian den andens Ordinans (4): Sammeledes have vi undt og tilladt vor Stadsscultus, Borgemestere og Raad med alles eller meste Partens Samtykke fuld Magt at gjøre og skikke ny Statuter, som dog ej skulle være længer uden et Aar eller et halvt, uden kgl. Maj. det selv samtykker (Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, IV, S. 75), og ved Privilegium af 1546 har Magistraten i Aalborg faaet Magt til at give Haandværkslove, „sed leges æquas et quarum justam rationem superiori reddere valeant magistratui,“ som der siges i Artikel 12 (Resen: Atl. Dan. VI, S. 17.)

Saadanne Vedtægter, som blev forfattede af Borgerne selv eller med deres Samtykke af Borgemestere og Raad, ere de saakaldte Skraaer, Vilkaar, Bursprog m. m.

Paa denne Maade havde altsaa Byerne, eller i alt Fald de større, deres særegne Bylove eller Stadsretter, som kunde være mere eller mindre overensstemmende eller afvigende. Af de jyske Stadsretter er især Ribes bleven bekjendt; men ogsaa andre Byer have haft deres, og i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gl. danske Love V vil man finde endel af dem aftrykte. Disse Stadsretter omfattede sædvanlig dog kun mere almindelige Gjenstande, som Privatretten (om Arv, Giftermaal m. m.), Kriminalretten (om Drab, Tyveri o. s. v. og Straffebestemmelser derfor), men ere aligevvel vigtige Kilder til vor Kundskab „om vore Kjøbstæders indvortes og udvortes Forfatning, den Tids Handel og Næringsveje, Folkets Kultur og Sæder og hele borgerlige og huslige Liv, ligesom ogsaa Sprogforskeren i de i Modersmaalet til forskjellige Tider og i forskjellige Dialekter nedskrevne Lovstykker vil finde et rigt Udbytte for sit Studium.“¹⁾

Senere gav Kongerne ogsaa almindelige Stadsretter, der skulde gjælde for alle Byer i Riget, saaledes Erik Glipping, Dronning Margrete, Kristoffer af Bajern og Hans, af hvilke den sidstes, der bestaar af 161 Artikler og er givet 1484 eller 1487, er den mærkeligste. Som et Slags Bevis, foruden de af Kolderup-Rosenvinge (anf. Skr. V Indl. S. LI ff.) og J. E. Larsen (Saml. Skr. I S. 218) anførte, for, at den har været bestemt for hele Riget, kan anføres, at i en gammel Raadstuebog for Aalborg, begyndt 1535, som gjemmes i Aalborg Raadstuearkiv, anføres den og benævnes paa Bogens første Side som „den anden Stadsret,“ idet den helsingborgske Birkeret anføres som den første. Selv har den til Overskrift: „Thette er thnn menige Kiøbstedtz rett offuer aldt Danmarcks righe,“ og bestaar her af 121 Artikler, da flere, som ellers ere adskilte, her ere forenede til en.

Ogsaa Aalborg havde en Stadsret, givet af Valdemar den fjerde,

¹⁾ J. E. Larsen: Saml. Skr. I S. 214.

foruden de af de senere Konger givne Privilegier, blandt hvilke især kan mærkes de af Kristian den tredje 1546 givne (Kold.-Ros. V, S. 278 ff. og Jydske Efterretninger for 1768 S. 389 ff.); men desuden findes ogsaa, i den Arne-Magnæanske Samling paa Universitetsbibliotheket Oktav Nr. 21, en, som Kofod Ancher (Dansk Lovhistorie II S. 338) kalder det, „kjøn Samling af Magistratens Paabudde i Aalborg eller, som de kaldes, Vedtægter, af sextende Aarhundred, sigtende især til at fordre og forbedre god Politii og Skik i Staden,“ og det er disse Vedtægter, som vi særlig skulle betragte i det følgende.¹⁾

Bogen er indbunden i et stærkt Læderbind, uden anden Betegnelse, end at der paa Bindets forreste Side er indtrykt Bogstaverne FPS og Aarstallet 1687. Men fra dette Aar findes der ingen, hverken blandt Borgemestrene eller Raadmændene i Aalborg, paa hvem disse Bogstaver kan passe, ligesom ogsaa Skriften viser hen til et Aarhundrede tidligere. I Aaret 1551 og de nærmest følgende var der derimod en Raadmand her, der hed Frans Pedersen, og det kunde da tænkes, at han, da Bogen indeholder de Magistratsvedtægter, som vare gjorte dels før dels under hans eget Raadmandskab, har optegnet dem for at have dem ved Haanden til Underretning i paakommende Tilfælde. Aarstallet maa i saa Fald være tilføjet af en senere Ejer.

Bogen er skreven med en tydelig og omhyggelig Haand, og Skriften viser, som sagt, hen til Midten af det sextende Aarhundrede, til hvilken Tid ogsaa de enkelte Bestemmelser høre. Artiklerne ere i Reglen forsynede med Overskrifter, der ofte ere tilføjede med rødt Blæk, men slutte sig ikke i umiddelbar Rækkefølge til hinanden, da der ofte er et Mellemrum af enkelte ubeskrevne Blade. Efter den egentlige Hoveddel følger et Slags Tillæg, der indeholder Valdemar den fjerdes Stadsret for Aalborg,²⁾ Erik af Pommerns Stadfæstelse paa Byens Privilegier, et Privilegium af Kristoffer af Bajern, Kristian den førstes andet og første Privilegium,³⁾ et aabent Brev fra Kristian den første af 1464, hvorved nogle Stykker Jord skænkes Byen paa Grund af manglende „Staldrum, naar vi og vore gode Mænd did komme,“ og endelig Hans's første og andet Privilegium²⁾ og Kristian den andens Privilegium for Aalborg.²⁾

Her have vi altsaa en Samling af Bestemmelser, hvoraf vel en og anden enkelt forekommer i alt trykte Privilegier, dels for Aalborg dels for andre Byer, men som dog i Regelen ere ny og med stor Omstændelighed give Oplysning om mange indre Forhold i Aalborg, der vel ogsaa paa Grund af Ensartetheden i Datidens Bestyrelsesmaade kunne finde Anvendelse paa andre Byer og saaledes faa en almindeligere Betydning.

Til at supplere disse Vedtægter haves i den ovenfor omtalte Raadstuebog for Aalborg, begyndt 1535 efter Byens Bestormelse og Udplyndring i Grevens Fejde, nogle Optegnelser, hvilke, foruden at gjentage nogle af de her meddelte, tillige enten tilføje ny eller bestemme de gamle nøjere. Disse ere optagne her i Texten, hvor de efter Indholdet høre hen, men

¹⁾ Iøvrigt er det ogsaa dette Haandskrift, hvorefter Kold.-Ros. har meddelt de ovenfor omtalte Stadsretter og Privilegier for Aalborg. —

²⁾ Trykt hos Kold.-Ros. V, S. 278—293.

tegnede med [.]. At denne Raadstuebog ikke, som man skulde vente, indeholder alle Bestemmelserne, grunder sig paa, at det næppe er nogen egentlig Raadstuebog, men en temmelig uordentlig ført Protokol, der indeholder endel forskjellige Ting, der ere vedtagne og foregaaede paa Raadstuen, tilligemed Byens Privilegier, Bergerskabslisters, m. m., alt blandet temmelig besynderligt mellem hinanden.

Kaste vi et kort Blik paa Indholdet af Samlingen, da ville vi strax finde, at sammenhørende Bestemmelser ere spredte paa flere forskjellige Steder, saa at det ikke er en ordnet Samling, men en løs Optegning af Byens Vedtægter, saaledes som de faldt Nedskriveren ind, eller efterhaanden som de ere blevne fastsatte.

Bestemmelserne falde i to Hovedgrupper, idet de dels ere Politiforanstaltninger, dels Vedtægter for Handel og Næringsdrift.

Af de første se vi bl. a. strax, at der allerede dengang, her som andensteds, har hersket stor Omsorg for Byens Renlighed, idet det forbydes at kaste Skarn, Ild, Aske eller nogen Urenhed i Aaen¹⁾ og lægge sin Mødding paa 6 Alen nær Aaen, en Bestemmelse, der var af saa meget større Vigtighed, som Aaen dengang, ligesom endnu til for ikke længe siden, tilførte Byen dens meste Vand til Madlavning, Vask o. s. v. Herhen høre ogsaa Bestemmelserne om, at Gaderne skulde brolægges og holdes rene, rigtignok kun hver ottende Dag inden Portene og hver fjortende Dag udenfor Portene, eller Ejerne pants af Mestermannen, at Møg ikke maatte kastes ud i Fjorden, at Svin ikke maatte gaa paa Gaden, og at Tjære ikke maatte sydes nogensteds i Byen, rimeligvis for Brandfarlighedens eller den ubehagelige Stanks Skyld; (det kunde være hensigtsmæssigt, om nutildags noget lignende fastsattes om de mange Fabrikker, der drives ved Damp til ikke liden Fare og Besvær for nærmere og fjernere Naboer). Til Sikkerhed mod Ildebrand tjente Bestemmelserne om, at ingen maatte kaste Ild eller gloende Emmer paa øde Steder eller paa Gaden, at ingen Gjæster o: fremmede Kjøbmænd maatte have Ild i deres Boder, at Borgerne ved deres Huse skulde have Brandstiger og Læderspande, at Ildstederne engang om Aaret skulde efterses, og at Erstatning skulde gives til dem, hvis Huse man nedrev for at standse en Ildløs o. s. v. Mærkelig er her den Vedtægt, at Kvinder ikke maatte komme til en Ildebrand med Kaaber paa, hvilke da skulde være forbrudte til Byen; vilde man, at de ikke maatte staa i Vejen ved Slukningsforanstaltningerne, eller stred det mod Sømmelighedsfølelsen, at man kom til en Ildebrand som til et Skuespil?

For Velanstændigheden sørgede man ved at fastsætte, at Skøger ikke maatte bruge Silkeklæder, Sølvbælter, Guldringe eller Hovedklæder „i saadanne Sæt, som Danekvinder pleje at bære,“ men skulde gaa med Huer over et Lin eller „som Landsknægtenes Kvinder bære.“ — Tiggere maatte ikke gaa om i Byen, med mindre de havde Tilladelse dertil og bar Byens Tegn paa deres Klæder.

Med Hensyn til Gudstjenesten og hvad dertil hører, var der Bestemmelser om at byde til Bryllup, hvorefter bl. a. Præsterne fritages for,

¹⁾ Dengang tales der endnu kun om een Aa.

som hidtil var sket, at gaa om og byde, om Begravelser, Offerdage, i hvilken Orden der skulde ofres, om, hvor længe Prædikenen maatte vare, m. m., hvortil kan føjes, at under Gudstjenesten maatte ingen købe eller sælge, forat de, som gik til Kirke ogsaa maatte „fange nok fal,“ naar Tjenesten var ude, og de, som ikke vilde gaa til Kirke, ikke skulde snige sig til at købe fra dem, som søgte Kirken.

Den allerstørste Del af Vedtægterne angaa dog Handel og Næringsdrift, og her er det — ved Siden af den berettigede Modstand fra de danske Borgeres Side mod og deraf følgende Indskrænkninger i Hansetædernes Handelsfrihed, hvorefter fremmede Handlende ikke maatte have deres Boder aabne om Torvedage, ikke købe Smør, Ost, Æg o. s. v. „i Smaapluk“ af Bønderne for ikke derved at fordyre Varerne, men skulde købe det hos Borgerne, ikke bruge Alen eller Bismar i deres Boder, men skulde sælge i det store, ikke bo særskilt for sig, men skulde ligge til Herberge med deres Heste hos Borgerne m. m. — paafaldende at se den Smaaalighed, hvormed man vaagede over, at den ene Borger ikke skulde udvikle større Driftighed end den anden, ved f. E. at fastsætte, at naar Skibe kom „af Vestersøen“ med Salt, Vin, Klæde og andet Kjøbmandskab, skulde Borgemestere og Raad gjøre Kjøb derom med Skipperen og siden dele det mellem Kjøbmændene, at ingen maatte sælge Tagsten, Lægter, Søm m. m. til udenbys Folk, at nyt Korn kun maatte købes efter en fastsat Tid, at Høkerens Tal indskrænkedes til 8, og at de ikke maatte sælge Smør, Æg og Hvedebrød paa Torvet, naar Tysken og andre fremmede komme og have det at sælge, forat disse ikke skulle sætte deres Pris op derefter. Fremdeles sættes en bestemt Taxt paa Øl og Vin, for Bagere, Slagtere, Vognkarle, Byens Tjenere o. a. — Saa langt var man altsaa i den Tid fra at hylde Frihandelsprinciper, selv i indskrænket Forstand!

Det er ogsaa ret mærkeligt her at faa et tydeligt Exempel paa, at Lavbrødrene i Papegøjegildet eller Guds Legems Lav, der kun var et Kjøbmandslav, i Forbindelse med Borgemestrene paa Lavsmøder kunde tage Bestemmelser, der skulde gjælde for hele Byen. Rigtignok fandtes i Lavet alle de rigeste og fornemste Borgere, og fra det udgik i Regelen, om ikke altid, Raadmændene og derved indirekte ogsaa Borgemestrene, da disse gjerne toges af Raadmændene; men man har dog ellers ingen Bestemmelse for, at Lavet som saadant var det samme som Byraadet eller i Besiddelse af nogen lovgivende Magt for hele Byen.

Forøvrigt henvises til Artiklerne selv. Disse ere aftrykte bogstavret, og der er kun for at lette Forstaaelsen tilsat de nødvendige Skilletegn, ligesom der i Anmærkninger er tilføjet enkelte Henvisninger til Parallelsteder og Forklaring af nogle af de vanskeligste Ord. For dem, der ere udøvede i at læse Skrift med den gammeldags, ofte noget kunstige Ret-skrivning, skal endnu bemærkes, at w og v staaar i Stedet for u, th i Begyndelsen af Ord for d og z i Enden af Ord for „et“ eller „ed,“ f. E. mz o: med, thz o: det, og at Talangivelserne ske med de saakaldte Romertal, kun at der bruges smaa Bogstaver dertil, f. E. xxiiij o: 24 og mdlx o: 1560.

*Pareto legi, quisquis legem sanxerit,
quod aliis præscripseris, ipse servato.*

1549.

Vdi thisze effterne Artickle mett flere och meere, som godh pollitije oc skick kand helpe at fordre och forbedre, schal Byens Tienner efter Borgemesters och Raadtz befalninge haffue fljgtige vpsywn, att the wlydige maa straffis som widbør, paa thet the lyudige och fromme desze bedre maa nyude skiell och rett. Thett Gudh giifue.

Huess forbrodtt worder emodh Borgemesters och Raadtz widtegtt, som the paalagdt, beyait oc sambtøcktt haffuer, schal Byenns Tjenner tage paa en rett. Thiisliigisthe pantte the wlyudige for theris faldh. . . . Aar 1549.

Her efterfølger nogle artickle, som Borgmester och Raadtt mz flere Dannemendh haffue paalagdt, beyaitt och sambtøcktt, att saa endeligen holdes schal widh wiide¹⁾ och straff, som nu efterfølger. — Først

Om Skarnn y aen.

Huilcken som findes at kaste skarn, iildh, Aeske eller nogen wreenhedh y Aaen, Tha schal then bøde ther for iij m¹⁾ danske till Byen. Icke helder schal maa liggis noghen møddinge paa vj Alen neer Aaen wnder samme brødhe. Ingen schal maa kaste mog eller andit wrenhedh y then nyg Mølle aae vnder then brøde, som effterne findes om then anden aa.²⁾

Om Ildh att wdbære.

Thisliigeste om nogen findes at bere eller kaste iildh eller gloinde æmmer, aff huilcke iildh kandh vptendis, paa nogen øde Jorde eller andenstitz paa gade eller stræde, eller

¹⁾ 3: Bøder. — ²⁾ Jfr. Krist. II's Ordinans §§ 69 og 70: „Sammeledes skal og være i Kjøbstederne, der som Slagteri holdes, saa at intet Blod eller anden Urenhed, som Stank gjør, skal løbe i Adelgade og Stræde eller nogensteds i Byen eller i nogen Mands Gaard, saa det gjør Stank og Lugt, under tre Marks Brøde, saa tidt det sker. Forbyde vi alle strengelig herefter at gjøre Gader og Stræder i vore Kjøbsteder urene og skidne med nogen uhøvisk Urenlighed. Findes nogen, det gjør, og faar der nogen Skade over paa Liv og Lemmer, da skal han det have til Hjemgjæld.“

bere andit skarn oc wreenhedh wloffuinde¹⁾ oc wlougligen paa nogen, Tha schal then bøde for vdi liige maade som forbemelit er. [Gl. R. B. Fol. 400: Anno dni mdxlj Fredagen nest effter Jull samtøckte Borgemestere Raadt mz menige mandt, at huilcken mandz hion²⁾ eller folck som findis ther kaster anthen Ild eller skarn i aaen, tha skall then, som thz findis mett, bøde ther for iij m. $\frac{1}{2}$ penninge till byen oc saa mөгitt till Kongen. Tisligiste om nogen slaer illd eller gloinde Imer vd i graffwen eller andenstedz paa øde Jorde eller i gadhen, bøde ocsaa therfor som foruit standher.]

Om hoger oc hogerske.³⁾

Item schal ingen Hogere eller Hogerske stande paa Torighitt mett nogen hande⁴⁾ waare vden om løffuerdagen, Oc tha schal the ey maa anditt fall haffue endh edinde Waare, som thennom er tilladtt at haffue, vndtagen the som sæler lywse, thennom schulle the maa sælie huer afften fran Scti Michels dagh oc til fem slaer oc fridtz klokke ringer och til poske. Ther som nogen findis her emodh at giøre, Tha skulle the haffue forbrodtt huess the haffue mett at fare til Byen oc ther til viij β . [Gl. R. B. Fol. 393: Anno dni mdxlij fredagen nesth for sancti Martini dag tha haffue Borgemestere Raadt mett xxiiij aff thii elste oc beste bosidende borgere her sammestedz saa alffuerligen besluttiid oc endeligen vedtagitt mett hogersker, som her olborg torigh søge skulle: Førsth at samme hogersker skulle vere viij oc icke flere oc skulle stande met huiss vare, som thij selle skulle, huor Borgemestere lader them theris pladz forwise, oc skulle thij haffue fall allehande edinde varer vndtagen Smør, eegh, tysk huedebrødt oc bonde brødt. Thisligiste skall huer hogerske haffue two skameller huer ij alne langh (ved en pass) oc icke flere oc holde theris marckind mz rett maade oc veckt iij dage om vgen othensdagen, fredagen oc løffuerdagen. Dog saa, at huer hogerske, som samme hogeri vedtager at wile bruge, tha skall huer aff thennom giffue till olborg by huer fierding aar tolf β danske huid beregnidt, oc skall huer aff thennom self feye oc renholde sytt stedt paa marckinditt, som hun postandher, huer løffuerdag affthen, saa frampt hun icke will vere ther panttiid for.

¹⁾ \circ : uden Tilladelse. — ²⁾ \circ : Tyende. — ³⁾ \circ : Høkere og Høkersker. — ⁴⁾ \circ : nogenhaande, nogen Slags.

1546 sti bartolomei affthen paa olborigh Raadhuss for Borgemestere oc Raad bleff vedtagit mz tiisse efftherne Gertrud grubissdatter, ane grubissdatter oc ane huases mz andre som hogerij brwge skulle, szaa the skulle haffue theris vare fall hieme vti theris huss oc icke at komme po torgit ther mett nogen tiid, oc skulle thij icke kiøbe till forprangh tør fisk aff hardboe,¹⁾ icke smør i pde tall eller ved nogen sma vecth till forprangh, eegh, tysk huedebrødt oc bonde brødt. Hulcken ther findis at giøre her emodt, giffue iij m. ~~l~~ till byen oc haffue forbrott theris hogerij oc vere skilde ved theris borgerskaff.}

Smør, Egh, Tydsk huedebrødh.

Hoger eller hogiske schal icke maa staa paa Torgitt eller paa gaden at selie Smør eller Egh til forprang, Och icke helder tydsk huedebrødh schall ingen maa staa paa Torgitt mett then stund tydske och fremmede kommer och haffuer thz at sæle, Thy atth naer vdkommen folck, Bønder, Bønderquinder, Tydske och andre, seer, hur Byens indbøger sæler theres waare, saa setter the kiøb paa theris waare och sticker theris vp ther efter.

Hur hogere skal staa.

1564 Fredagen post lucie virginis paa olborgs Raadhusz paalage Jørgen kønning och Christen schriiffuer Borgemestere, Christen mechelszen, Malti persen, Rasmus kotty, Mattz nielsen, anders matzszen och Hans morissen Raadmendh, att hogere och hogisker skulle staa vp fran broen wester adh paa torgit²⁾ langs norden om Gallien³⁾ dog en wey emellom theris Skambler och adh Strandstie, oc en friie gangh emellom Skamblerne oc til Christen mechelsens kielder och fran. Hulcken som findes icke saa at staa, naer the worde een-gang tilsagdt, tha skal Byens Tjenner pantte then for iij alb,⁴⁾ forsømmer Tjennerne at pantte, tha schal huer then giiffue Raadit ij β.

Om at holde reent.

Hogerne skulle selfue feige och holde reent ther som the staa mett theris waare, som the maa sæle.

Naer predicken er,
schal ingen staa mett hogeriie eller Brendewiin paa torgit

¹⁾ Folk fra Har Syssel. — ²⁾ o: nuværende Gammel-Torv. — ³⁾ Galgen stod for Enden af Torvet, o: Gl. Torv, ved Broen ligeoverfor Vinhandler Weile. — ⁴⁾ o: album eller Hvide.

eller andenstidtz paa gaderne om hellige dage, naer prediken er, enthen for eller effter medag. Eller metz edinde wore lenger, end thit ringer sammel til høgmesze.¹⁾

Om hwse, som lies²⁾ borth.

1536 mandagen nest effter dominica Jubilate paalagde Borgemestre, och Raadh oc xxiiij mendh sambtøckte mz thennom, att alle, som hwsze haffve at lie bortt, the skall ingen lie theris husze vden the, som ere gode for at skatte oc vdhrette kongens och Byens tønge. Huo her emodh giøre, skall were plictig at giøre fuldist y thendtz stidh, hand haffver liiet sziin hwsz, oc ther til bøde til byen iij m.℥ danske.

The folck, som icke haffve loff aff Borgemestere och Raadt att maa boe y Byen, schall tilsiges om Sommeren y tilbørlige tiide, att the skulle icke sige, atth mand trenger them vdh y wtiide, naer wintteren er paa handen.

Huedebrød.

1547 fredagen effter Exaltationis paalagde Borgemestre och Raadh, att alle, som wille bage huedebrødh, skulle giffue iij for 1 alb eller haffue forbrott til byen iij m.℥.³⁾

Om bunde brødh.

Ingen hoger, hogisker eller andre schal maa kiøbe til forprang (thit er igienn udh atth sæle) Bunde brødh. Huo thitt giøre, then skall førsth haffue forbrott till Byenn thitt

¹⁾ I Kristian III's Dronningborgske Reces af 1551 § 2 og Koldingske Reces af 1558 § 4 findes følgende enslydende Bestemmelser om Brændevinsudsalg: „Skulle vore Fogder, Embedsmænd og desligeste Borgemester, Raad og Byfoged have fittelligen Tilsyn, at de Dage, som hellige ere budne i vor Ordinans, at holdes, og hvem derimod gjør, bliver derfor tilbørlig straffet; ikke skal heller tilstedes, at nogen Drik falholdes eller udtappes, enten Brændevin eller anden Drik, paa nogle Dage, som hellige ere budne, førend Middag, paa det ingen dermed skal holdes fra Prædiken og anden Gudstjeneste at besøge i Kirken. Fordrister sig nogen herimod at sælge eller udtappe Brændevin eller anden Drik paa forskrevne hellige Dage før Middag, som for er rørt, da skal den, samme Vin eller Drik udtapper, forbrudt have, hvis han har med at fare, og den, samme Drik kjøber, straffes af sit Herskab, som vedbør.“ Jfr. S. 129. — ²⁾ c: lejes. —

³⁾ Jfr. Kristian III's Kjøbenhavnske Reces af 1557 § 2: „Skal og Borgemestere og Raadmænd have god fittig Indseende i Kjøbstæderne, at Bagerne bage godt Brød, og derpaa sætte et lideligt Kjøb, eftersom Tiden bliver med Korn i Riget.“

brødh, hand eller hon saa haffuer af bundenn eller ander til forprangh indkiøfft at wille til forprang vdsælie, oc thett were forbrott till byen oc ther til viij ß danske, were sig hur liiditt saa kiøbis til forprang; Men er thett heell eller halff te.¹⁾ brødh, tha haffue forbrott mett brødhitt 1 m ½ danske.

Bondstager och tøndebondh.

1563. Ingen skulle maa sælie bondstager eller skorne Bondh til forprangh Bødkerne til skade; huo thz giøre, skulle haffue forbrott til byenn samme bond eller bondstager oc iij ½ danske.

Om kuoll.

Item schal Bøggemester²⁾ och andre Byens tiennere haffue godh och flijgtig tilsywn till kuoll, som hiidtt føris, att ther findes vdi huer kuolmæsz³⁾ en rett vpmeldh tøndne kuoll, huisz icke, tha schal the tage fran then, som falske maade och maall haffve, alle the kuoll, han haffver mett at fare, och ther til beslaa ham paa en rett, om hues han schall meere forbrott haffue.

Kuol til forprang.

Ingen schal kiøbe kuoll ath sendhe nogenstidtzs bortt til forprang, enthen til Tøy⁴⁾ eller andenstidtzs: Huo thit giøre, schal haffue the Kuol forbrott oc ther til bøde til byen iij ½ danske for huer te. eller sneesz. Thisliigeste schal holde om temmer, bordh, bondstager, tøndetemmer och andit sodane. Icke helder kiøbe kuol at sæle y byen till forprang, føre end the haffuer leyen⁵⁾ 1⁶⁾ dag fall for huer mandh vnder samme wiide, som forskreffuet staer.

Tage Stien.

1556 sambtøckte Borgemestere och Raadtt och lodh tilsiige, atth Ingenn Borger, Borgisker eller Indwoner y Olborrich schulle maa kiøbe nogenn Tage stieen, som mandh tecker hwse mz, till at wdsele nogen vden bys mandh at føre aff byen.

Om latte Sem.⁷⁾

1557 Fredagen nesth for Philipi et Jacobi apostolorum dag paa Olborrigs Raadhws paalagde Borgemester och Raadtt,

¹⁾ o: Tønde. — ²⁾ eller Bygmester o: en af Byens aarlig antagne Bestillingsmænd. — ³⁾ o: Kulmaal. — ⁴⁾ o: Thy. — ⁵⁾ o: ligget. —

⁶⁾ o: 1/2. — ⁷⁾ o: Lægtesøm

som tha tilstede war, som war Christen peersen Borgemester, Per biesk Borgemester y Jørgen Kønnings frauerilse, Hans hwsom, Christen schriffuer, Christen mechelsen, Maltty peer-sen oc stuor Rasmus kotty Raadmendh, atth ingen Borger y olborrig eller andre schal maa kiøbe til forprang (thit er igien vdh at sælie) nogen latte Sem, som mandh slaer latter paa hwse metth, thy thit hender sig wel eblanth, ath then som haffuer for nøden at lade tecke, maa nødes at kiøbe latte Sem aff then, som icke y thit aar er forlagdtt eller tilschreffuen nogen hwsz at lade tecke. Thy schal ingen kiøbe fleere, endh the selffue behoff haffuer at tecke och bøgge metth, føre endh Borgemester och Raadt giiffuer thenne paa-legh løsz igienn. Huo her emodh giøre, schal haffue forbrott the Sem, som findes fall hosz hannom, och ther till straffes for wlyudelse, som widh bør.

Om latter til Stieen.

Thisliigeste schall holdis mett Stienlatter, vden Borge-mester och Raad wil giiffue besønderliigen forloff nogen them vdh at føre.

Om Barlasth.¹⁾

Naer nogitth Skiib kommer for Olborg, som haffuer Stieen eller Saendh indhe till Baerlasth, och will were thitt quitth, Tha schall ingen maa kiøbe sodane Barlasth, om Byenn thitt behouff haffuer.

Om nyg korn.

Borgemestere och Raadh mett flere skulde tale och handle om nygh korne at kiøbe, før end korn indhøstis om Som-merenn, om mougligt kand were, atth ingen skulle kiøbe nyg korn inden en tiidt och dagh, som the kand worde eens om. [Gl. R. B. Fol. 394: Anno dni mdlj Tisssdagen nest effther sti franciscij dagh po olborgh Raadhus haffuer borgemesthere oc Raadth mitt xxiiij elste borghere (samtøckt), att ingen borgher eller indbyggher skulle kiøbe korn her po gaden och selge till forprangh, oc icke her skall selgis nogit korn indhen fastelagen, icke skall heller nogen selge korn myndre end vti hell lesth²⁾ eller halff lesth ath myndste.]

Om tomme tønder.

1562 xiiij dage for Michelsmes paalagde Borgemester

¹⁾ o: Buglast. — ²⁾ En Læst Aalborg Maal var 24 Tdr.

Jørgen Kønning och Christen schriiffuer och menige Raadt, at for then stuore trang, her er for tønder, schulle inggen vdlendske eller vden byen boinde maa kiøbe tomme tønder y olborrig att vdføre, och ingen Borger skal maa sæle vden bysz folck nogen tomme tr vden sønderlig forloff aff Borge-mestre oc Raadh. Huo her emodh giøre, schal haffue for-brot tønderne, the sæler, och ther till iij m $\frac{1}{2}$ danske for huer tønde.

Om kregleriie.¹⁾

1550. Ingen kregelfaer, fisker eller andere schulle vdfare mz bode, koge eller wogne Silden att vpkjøbe til forprang anthen paa sønder eller nær landh, saa schall ingen maa kregle paa then nær siide østen fra Giølstienn och til then Helligandtz ladhe, Item paa sønder siidhe westen fra wtrup stienbro och saa langht westen til tuert offuer fra Giølstien, och icke helder vdi Nøredyubith.

Ingen schall robe till folck paa ferie²⁾ paa fourden at fale³⁾ eller spøre om nogen ting, før endh ferien kommer indh y aaen eller til Brøggen och Buluerck, huor then ligge wil. Huo thit giøre, bøde for huer sindhe iij m $\frac{1}{2}$ danske, huadh helder hand kiøber thit, hand paa faler och omspører, eller ey.

Ingen kiøbe vden porthe.

Schal och ingen maa kiøbe vden porten; huø thit giøre, then schal haffue forbrodtt, huesz hand eller hon kiøber, oc ther til haffue forbrodtt til Byenn iij m $\frac{1}{2}$ danske.

Kiøb vden porten.

Ingen schall maa tinge nogitt vdenn porttene och gange saa inden porttene y Byen och kiøbe thitt, hiige som the icke wiste ther aff att siige tilforne. Huo thit giøre, schal haffue forbrodtt til Byen iij m $\frac{1}{2}$ danske.

Fare nogen til Skiibe at kiøbe.

Hwo, som farer til Soghenn Skiib eller Skude och kiøber nogen ting, were sig hur liidit thett were kandh, tha schal then haffue forbrott til Byen iij m $\frac{1}{2}$ danske. Men kiøber han eller hon offuer x m $\frac{1}{2}$ s goutz, tha schal han for huer x marcks goutz giiffue saa mōgitt, som for første brø-

¹⁾ af Kregel eller Kregjel o: et Slags smaa Fartøjer, som brugtes i ældre Tider (s. Molbech: Dialektlexikon S. 297). — ²⁾ o: Færge. —

³⁾ o: hyde paa.

dhe, som foruit staer, vden Borgemestere och Raadtt kandh finde och kiende hannom eller hinde at uere saa redeliigen ther til fororsagit, att thett icke ladhis eller forholdis kunde.

Ingen maa tage fremmede pendinge etc.

Schulle och ingen borger tage giesters¹⁾ pendinge eller vdkomne mendtz pendinge eller goutz at kiøbe eller sælemett. Bliffuer ther nogen befunden mett y sandingen, tha skall samme goutz och pendinge were forbrot halffdeelen till konningen oc anden halffdeel till Byen, och ther till mz bøde 40 m $\frac{1}{2}$, som forscreffuitt staer y privilegien.²⁾

Om Ildh y Giesters boder.

Ther schulle och Ingen tyske eller andre vdlenskebruge eller haffue nogen iildh vdi theris boder her y Olborrig for skade og iildebrandh, som ther af komme kandh³⁾. Huo som findis her emodh at giøre, haffuindis iildh y theris boder, the schal haffue forbrottl, til Byen iij m $\frac{1}{2}$ danske, og til Konningen iij m $\frac{1}{2}$ danske, dog ther ingen skade aff kommer, menn for then farlighedh, the drister them til at bruge emodh konninglige och Byens forbudh. Dog schal alle fremmidde vdi tiide attwaris, ath the sodanth schulle haffue y fordragh⁴⁾. Men drister sig nogen her emodh at giøre oc ther kommer skade aff (thit Gud aldtnectigste affwende), tha faar the ther vdinden at liide rettferdighedtz straff, som widbør.

Tydsk och andre fremmidde schal icke haffue theris.

Heste y theris buoder.

Ingen tyske eller andre fremmidde, som kommer hiidt til Olborrig, schulle maa haffue theris heste y theres buoder, men the schal haffue them paa Borgeres Stalde och kiøbe hauer, høø och strøelse aff borgerne och selffue ligge til Herbergis och till kosth mett Borgerne then stundh thennom tilstedis her att were.⁵⁾

Om Huder och Skindh.

Schulle och ingen Fremmidde giester maa kiøbe Skindh

¹⁾ o: fremmede, ikke her bosatte Handlende. — ²⁾ Jfr. Kristian I's andet Privilegium § 11. (S. Kold.-Rosenvinge: Gl. danske Love, V S. 285.) — ³⁾ Kristian II's Privilegium § 5 (Smst. S. 293.). — ⁴⁾ o: lade være (Vid. Selsk.s Ordb. II, S. 158). — ⁵⁾ Jfr. Kristian I's andet Privilegium § 2 (Kold.-Rosenv.: Gl. d. L. V, S. 284) og Kristian III's Priv. § 1. (Jydske Efterr. 1768.)

vden y heeltth och halfft hundridtt och degger tall adh mindste och icke helder Huder vden widh heeltth degger och halfft degger adh mindste. Huo her emodh giøre, haffue forbrodt, huesz the szaa kiøber eller kiøfft haffuer, och ther till till Byenn iij m.℥ danske och till Konningen iij m.℥ danske.¹⁾

Schal ingenn Borger eller Indwaner y Olborrig tage nogen friie mandtts, Bønders, Presters eller ander theres goetzs och ther mz kiøbe, sælie, handle oc for theris eight goetzs fordafftinge, Saa ath kronens toldh, Sziise och anden rettighedh ther mz vnderslaes oc fortrøckis. Bliiffuer ther nogen befunden metth och thz hannom skielligligen offuer beuiis kandh, tha skal then ther mett haffue forbrodt, huesz hand haffuer mett at fare, Halffdelenn till konningen och anden halffdelenn till Byenn.²⁾

Schal och ingen aff Borger, Borgisker eller indbøgger y olborrig maa taghe Bundens eller nogen vden bys mandtts pendinge at gange mz vdi tydskens eller nogen giestis buodh at kiøbsla, Bunden eller vden byes mendh eller quinder till gode oc sine metborger eller Byen till skade och hinder. Huo thz giøre, schall haffue forbrodtt, huesz the saa handler, kiøber eller sæler, och ther offuer till kongen iij m.℥ och til byen iij m.℥ for huer x marcks goetzs, eller hur liidith thit er mindre endh x marcks goetzs och werdh; løber thz och meere, saa schall ther effter handlis, som widbør.³⁾

Om Tydskens nøgle och goetzs.

Schall ingen tage tydskens Nøgle til theris buoder och sæle tydskens goetz och were hansz forpranger. Tha schal then thit giøre, haffue forbrodth sith Borgerskaff. — Ingen schall helder maa tage tyskens goetzs till sig at handle och wandle mett. Sankiøber och Kræmere, som bøgge wille och stande wde mz theris kram at sele her y Olborrig, the skulle flye wdh och indh vdi viij dage eller haffue forbrodtt till byen iij m.℥.

Borgere vdi Olborrigh skulle icke maa stande paa tor-

¹⁾ Kr. I's andet Priv. § 10 og Kr. II's Ordinans § 47. (Kold.-Rosenv.: Gl. d. L. V, S. 285 og IV, S. 100.) — ²⁾ Kristian II's Priv. § 4 (Smst. S. 293) og Kristian III's Priv. §§ 5 og 17. — ³⁾ Kong Hans's andet Privilegium § 5 (S. Kold.-Rosenvinge: Gl. d. L. V, S. 290) og Kristian III's Priv. § 15.

gith mett krambuoder yden iij tiider om aarith, som schal were viij dage nest effter Sancti Michels dagh, viij dage for Jwll, viij dage for poske oc Scti Ioduiigs Søndagh. Men Pinxdag er all och friie marckinde. Huilcken her emodh giøre, bøde till Byen iij m.℥. [Gl. R. B. Fol. 403: Anno dni mdxxxvj mandaghen nest effter søndaghen Jubilate ware borgemestere Hans Hwsom oc Jep Perszen oc menige Raadt mett xxiiij metborgeres samtøcke og samtøckede thij endrecteligen, at ingen Hwggysser¹⁾ skulle sydde her paa olborg marckin anthen mett en handde ware eller anden; men hwo som nogitt haffuer at sellie, thz skall hand haffue vdi sitt huss. Findis ther nogen, som her emod giør, tha skall thz were forbrott till byen oc till kongen.]

1550 Mandagen nest effter Jubilate paa Olborge Raad-hwsz paalagde oc sambtøckte Borgemestere och Raadtt, att tyske och wdkomne theris bodere schal icke vplades om torge dauge men staa tilluckt. Findis nogen her emodh at vplucke sziin bodh, tha schal byens tiennere then tillucke for hannom oc ther til haffue forbrodtt x daler.

Samme tiidt bleff sambtøcktt, att tysken eller theris drenge oc tiennere icke schulle maa kiøbe Smør, Woste, Egh eller Gryun y smaapluck, thy mz saadane theris kiøb y smaapluck aff Bønder och bønder quinder fordiurer the thit for fattige folck vdi byen, som sodant schal kiøbe y smaapluck. Men huilcke fremmidde saadant kiøbe wille, the schulle thit kiøbe af Borgerne och borgisker och icke aff andere. Huo her emodh giøre, schal haffue forbrodt, huesz the saa kiøber, oc ther til tale Borgemesters och Raadtzs minde paa Byens wegne for whørsomhedh och offuertredelse. — Item schal ingenn tyske maa bruge alne eller Besmer y theris boder, Men the schulle selie thitt, som mælis mz alne, widh heeltt hundritt och halfft hundertt oc leritt y Reeb²⁾ tall adh mindsthe och klede y heeldt støcke eller halfft støcke, och schal the gange y theris werdtz eller en anden borgers hwsz och mæle, huesz the mæle schulle, och icke y theris egne boder oc dog icke helder ther sælie minder mz alne endh foruit staer.³⁾

¹⁾ ? — ²⁾ et tidligere brugt Maal, hvis Størrelse nu ikke mere kjendes. — ³⁾ Jfr. Valdemar IV's Stadsret for Aalborg § 8. (S. Kold.-Rosenvinge Gl. d. L. V, S. 279) og Kristian I's andet Privilegium § 3 (Smst. S. 284) og Kristian III's Priv. § 1.

Hamp och Hør y hell Skippundh och halff Skippundh, och aldt goetz, som weyes schal, thitt schal weyes mett Byens wigth.

Borgemestere och Raadtt haffuer paalagdt, att alle samkiøber, som til olborrig kommer til Pinxmarckidde och wille bøgge langs vp och neder paa torgitt, the schulle wende røggenn tilsammen paa theris kramboder och bøgge liige langt vdh fran husene paa bode siier, intthit neger¹⁾ til husene paa then eene siie endh paa then anden, och schal huer giiffue til Stade pendinge till Byen iij m $\frac{1}{2}$ danske.

Kramboder, som borgere bøgge.

Borgere, som wille bøgge kramboder, maa haffue een Buodstidh friie vden Stadependinge neder paa torgith huosz andere borgere; Men wil nogen bøgge fleer buoder endh een, som sagdt er, tha schal hand giiffue Stade pendinge; Men bøgger hand y Reig²⁾ mz Samkiøber, tha schal han giiffue liige widh en Sambkiøber, huad helder hand bøgger neder paa torgith hosz borgerne eller ey.

Stade pendinge.

Alle Stapendinge, som giiffues skall aff Boder paa torgit y pinxmarckinde, schal komme oc were Olborrig by til gaffn oc bedste.

Spisseriie,³⁾ som er løgh, Brødh, Huedebrødh, Eble, Nødder, Walnødder, kniiffue Eller huesz anditth smaa waare oc kiøbmandskaff, som fremmidde Skiibmendh och Bodtmendh miesth pleiger att føre, schal ingen maa stande lenger paa Marckinde eller paa brøggen mett, eller andenstidtzs paa gaden end iij sambfeldh Dage och sæle borgerne ther aff, hwo som kiøbe wille, Men Buodekarle och Bodequinder, Hoger eller Hogisker maa ey kiøbe saadanne støcker til Forprang, før endh samme iij Dage forgangene ere. Søndage eller nogen Boden⁴⁾ hellighe Dage,⁵⁾ Eller løffuerdage (som er torge dage) skulle the icke maa mett sodanth vdstae och sæle nogith. Huo her emodh giøre, schal haffue forbrodtt huesz hand saa mett vdstander och fall haffuer, oc naer the haffuer standen y tre dage och soldh y støcke tall, Siiden

1) o: nærmere. — 2) o: Rad. — 3) o: egentlig kun Urtekram, her medtages ogsaa Knive. — 4) o: paabudt. — 5) Kristian I's andet Privilegium § 5. (S. Kold.-Rosenvinge Gl. d. L. V, S. 285) og Kristian III's Priv. § 2.

maa the icke sæle vdenn y Samkiøb, paa thz borgerne kand och forbedris. Eble, pærer, Rouer, Plumer, Nødder etc., som vdkomen folck fører hiidh paa wogne om Sommeren, them schulle the maa sæle om Odensdagen och icke fleere Dage om vggen oc tha y hele tr, \int te, fierdeele, Skippe, halff skippe och fierding kaer atth mindste; Men er thz en Boden hellig dag, tha schal the ingen maa sæle, Menn haffue loff om anden dagen at sæle. Ingenn schall maa holde eller haffue nogentingh, enthen Edinde waare eller anditt, fall paa torgith om Søndage, eller andre høigtiidlige dage, lenger endh thz ringer sammen til Høigmesze; findis nogenn her emodh at giøre, tha schulle Stadtzs tiennere tage thit fraa thennom och foruare thitt y Stadtz giemme, til saa lenge Borgemestere och Raadtt worder eens ther om, huar thit bliiffue schall Och huadh ther for bødis schall.

Ingen Borger eller andre maa kiøbe eller sæle nogit, entten Fisk, widh, Kuol eller nogit andit nogen dage hellige eller whellige, then stund predicken och gudtz tieniste er y kircken, fra thit ringer sammel oc intil tiennisten er vdhe, paa thit at the, som til kircken wil gange, maa och fange nogit fall til theris behouff, naer Tiensten er vdhe, att the, som icke wil gange til kircken, icke schal sniige them til at kiøbe fra them, som kiercken søger. Huo her emodh giøre, schal Borgemester och Raadt lade straffe paa theris pendinge for wlyudilsze.

Brende wiin.

Schøl ingen maa sæle Brendeuin entthen y hwse eller vden eller nogen anden drøck om hellige dage, før endh medagh. Huo thz giøre, schal straffis efter Receszen, miste drøcken then som sæler, oc then som kiøber iij \mathcal{L} .

Fisk at sæle.

Ingen quinder maa her effter staa vdi koge och sæle fisk, Men then, som fisken vpfisker, schal thz selffuer vdsælie, huo her emodh giøre, schal bøde till Byen for wlyudelse xvij β .

Om Armborste¹⁾ och Røer.²⁾

Ingen schall maa gange eller riide mett spentte Armborste eller ladde Røer her vdi Olborrigh, oc icke helder

¹⁾ α : Bue. — ²⁾ α : Gevær.

gange, riide eller age mett Armborst eller røer y lenger endh the kommer y byen oc kand komme y theris herberge.¹⁾

Item huer som giiffuer y Skatten viij β , schal haffue en godh Stiie hengindis paa siin wegh, oc y thit mindste schall then were saa lang, att then kand wel naa vp paa tagit paa thz hwsz, mandh vdi boer; huilcken then icke haffuer och ferdig och widh magtt holder, tha schal han haffue forbrodtt 1 m \mathcal{L} danske.

Om lejer Spande.²⁾

Item enhuer, som giiffuer y Skatten viij β , xij β , 1 \mathcal{L} , xx β , xxiiij β , schal y thz mindste haffue en godh leyer Spandh oc en Stiie, som kandh well naa vp paa tagitt paa theris egen huse, men the, som selfuer haffuer gaarde oc huse och giiffuer mere y Skatten endh xxiiij β , the schal huer haffue ij gode leyer Spande oc en Stiie, som kand naa møtt paa theris tag, som the boer, eller straffes, som widbør. [Gl. R. B. Fol. 16: Anno dni mdxliij mandagen som sti Hanss dagh medsommer, tha samtøckte Borgemester, Radt mz xxiiij mendt oc menige mandt, at ther som (Gud forbiude) at ildebrandt paa ferde kommer, tha skall ingen qwindhe kome ther till mett kober po; findes ther nogen, tha skall samme theris kober vere forbrott till byen oc komme pa Radhussidt. Item skall och huer mandh, som ved macth oc effne er, haffue en goid stye xij Alne langh, oc thii, som høge husse haffue, skulle lade giøre styer xvij Alne, huer som Borgemester ladher thennom tilsye. Huiss bryst ther effter findis, haffue forbrott 1 \mathcal{L} danske ther for till byen.

Smst. Fol. 113: 1575 thenn 21 Julii haffuer Chresthen Michelszen, Jens Chresthenszen Borgemestere, Jørghen Knudsen, Anders Grydstøber, Christhen Søffrenszen, Anders Kragh, Pouill Poppe, Hans Lauritzsen, Olluff Laurszen Raadmendh, Pedher Michildsen Byefogid, Henrich Pipheringh, Rasmus Lauiszen, Chresten Finche, Thomis Balchenborgh, Thomis Pipheringh, Anders Ydhe, g. Pouill Søffrenszen, Matz Mattszsen, Niels Tyboe, Jens Pouilsen, Pouill Bertilszen, Hans Rosenbergh, Matz Christenszen Botzmand, Christopher Salmagher, Jacob Themermant, Lambrit Dirichsen, Jens Hiegordh och Chresten Søffrenszen Borgher her sammesteds werid her

¹⁾ Kristian III's Privilegium § 24. — ²⁾ c: Læderspande, Brandspande.

paa Olborg Raadhuss att offuerueie then Skade, som Baggi Griis Borgher her sammesteds haffuer fangit, y thz att hans huss bleff nedher brøtt then tiid then wodhe illd var løss (diss wær) her y Olborgh, tha epther mangfoldigh Betractningh och saghens ansiells haffuer thi thz saa forhandlid epter for^{næ} Baggi Grissis eghenn samtøcke, fri willie och tilladelsze, saa atth hannom skal giffues qvitt och fri till att opbøgge hans huss medh ighen lx gamill daller och fem tuszindh tagstien, och ther medh beretthe hand sigh att wære well fornøgid och tillfreds stillidh y alle Maade, huilcken forskr^{næ} vdgiffit skall gange offuer all byen.

1575 thenn 22 dagh Julii er menighe Mand opkallit her paa Raadhussid, tha haffue thi endrecteligh tilhaabe medh samell Mundh indgangit och samtøckt, epther som Borgemester och Raad och forskr^{næ} Mend tillforn samtøckt haffue, och saa møget ydermere bleff endrectelighenn indgangen och beiaidh, att nar som hendhe (huilckid Gud naadelighen affuendhe) att ildebrand paa kom her y Olborg och mand nedbrød en mand, ij eller iij theris Husse, paa thz mandh kunde thenn hiele bye hielpe, tha skall menighe Mand her y Olborgh opretthe thennom sin Skade ighenn, huiss Huss saa wdi nød och trang nedher brydis epther Borgemester och Raads tøcke.]

Om iildinge och vnde owne.

Schall her och tilsees eentiidh om aaritth adh mindste, hwr iilding och fuder indleggis y hwse, Thisliigiste huor vndne, skrøblige oc gamble forstandene owne och kiølle ere, huor aff stuor skade kandh komme, ther osz gudh for beuare.

Stien gader.

Gader och Streder schal alle wegne wel metth Stien vpliggis och schal holdis rene huer ottinde dag inden Portene och huer fiortene dage vden portene huer for sziine eyedom och for huesz hand haffuer y brug eller y hand och heffdt Eller panttis ther for, Och y liige maade schal Tydsken oc andre holde renth for theris boder yo saa wel som Borgerne eller panttis ther for.

Om Jordkasth¹⁾ eller Jorde diige.

Ingen schulle lade giøre Jordkasth eller iordhdiige for ¹

¹⁾ ∴ opkastet Jord eller Jorddige.

eller om sziine iorde vden for Byen, thy att then grøne iordt oc Felie¹⁾) vpgraffuis och skamferis ther metth.

Om pløining oc grøfft.

Ingen schal maa bortpløige eller vpgraffue byens Fortte²⁾) och Felidh, oc ingen schal graffue eller graffue lade Hengetørffue at tecke huse metth, eller diige tørffue till huse, diige, Barlasth eller nogen anden brug. Icke hellder ladhe graffue eller kaste wlouglige leergraffue eller Sandegræffue, vden the haffue forloff aff Borgemestere, Huo thett ellers giøre, schal bøde ther for.

Om tiær at syude.

Ingen schall maa welde eller sywdhe tiær nogen stidtz y Byen, Men paa en beleylig platzs vden for byenn.

Skuder oc koge.

Ingen schall lade Skuder eller kooge ligge winterleye y Byens Aae, thy att Aen forarges ther vdaff.

Gamble Skiibe.

Worder nogen Skiib afflegs for wrag och icke duer igien at ferde³⁾) och brughe, tha schal Eiermanden then saa ligge, att Byens haffne haffuer ther ingenn forhindring aff.

Mog som vdføris.

Ingen schall føre eller føre lade Mogh vdi fiourden eller paa Fiourden, naer iisz ligger, Eller y aaen eller wdth medh eller y Byens graffue nogenn stidtzs eller neder widh tøger bangs eller widh Skawindh,⁴⁾) Eller nogen anden stidtzs paa wloffliige steder. Huo thit giøre, Schall haffue forbrodt til Byen iij m. $\frac{1}{2}$ dansk.

Huor tømmer schal liggis.

Tømmer, som vpskiibis paa Hoffuidt⁵⁾) eller andenstidtzs paa Buluerck vdh mz Aaen, schal liggis alle wegen iij alne fraa Bulwerck.

Tømmer schal icke maa ligge lenger paa Hoffuidt eller andenstidtzs wdth mett aaen endh viij dage; ligger thitt lenger, tha schal Bøgmester tage een aff the bedste treer aff huer hoob till Byen huer løffuerdagh, emeden thit ligger

¹⁾ o: Fællid. — ²⁾ Betyder her maaske Driftsvej for Kvæget. S. Molb. Dial. Lex. S. 130 og D. Glossar: I, S. 234. — ³⁾ o: istandsætte. — ⁴⁾ er rimeligvis Pladsen ved Skov- eller Skagporten, der laa for Enden af den nuværende Bispensgade, hvor Urbansgade begynder. — ⁵⁾ o: Havnehovedet, Pladsen ved Stranden, hvor nu Toldboden ligger.

ther, vden the haffuer forloff ther till aff Borgemester och Raadt.

Om goetzs at stable.

Tønde goetz, Saltth eller anditth, Schal ingen stable eller ligge y gaden for sith hwsz lenger endh een tønde langh fra hwszidth.

Schal ingen stable antthen temmer eller tønde goetzs paa Buluerck eller y gaden fran hoffuiddit oc til Hestebroen¹⁾ lenger end en natth, Bliiffuer thz lenger liggindis, tha schal ther tages en te aff samme Stabel til Byen, Eller ith tre aff temmeridt.

Widh.

Huo som Brendewidh vpskiiber paa hoffuiddit eller andenstidtzs, tha schal thit liggis iaffn langs paa huert anditt och icke settis offuer ende for falskhedh, ther hosz kandh findis, saa kand ther och faerlighedh och skade affkomme, som och føre skiedh er.

1553 Tiisdagen nest effter Scti Andree apli²⁾ dag paa Olborrigh Raadhwsz bleff then effterskrevne Skick giordt om Fhee, Heste, øgh oc Swiin etc. at haffue her for Olborrigh.

Hwo som lader gienne wgaffnliightt Fhee, andit endh gaffnlige kywr, till Hørden och til hiordtt, tha schal samme wgaffnliigt Fhee were forbrodt til byen och ther til xvij β for huer effter Scte walborgs dagh.

Thisliigiste schal holdis om øgh, Bucker och gieder; Men then, som kywr vill holde, giiffuer hand vdi Skatten 1 m $\frac{1}{2}$,

tha maa hand haffue iiij kywr
 then som giiffuer 14 β iiij kywr
 then som giiffuer 12 β iij kywr
 then som giiffuer 10 β iij kywr
 then som giiffuer 8 β eller 6 β ij kywr
 then som giiffuer 4 β j koo,

Men ingen maa haffue meer mett Hiorden endh iiij kywr, ehur møgit hand giiffuer y Skatten.

Om Baggi³⁾ øgh och andre vdkomne øgh och heste.

Schal vdkomne øgh och heste maa gange y gresz sønden for Byen vdh mz aeen y iij sambfeldh dage, om the

¹⁾ 2: Broen ved den østre Ende af gl. Torv. — ²⁾ 2: Apostels. — ³⁾ ?

icke kandh sæle thennom strax, som the kommer for Byenn, Men gaar the lengher endh iij Dage, tha schal Bøgmester och Bysz tienner tage och gienne thennom y hwsz. Saa schal enhuer vdløszis for viij β, och the Pendinge maa the beholde, som thennom indtager. [Gl. R. B. Fol. 395: Anno dni mdlj mandagen nest effther Søndagen Jubilate samtøckte tiisse effther^{ne} xxiiij mendt mett Borgemesthere oc Raadth, som ere (Navnene), att huilcken borger som kiøber øgh anthen aff baggit¹⁾ eller haffuer andhre øg oc slaer thm wti kierritt thn menige mandt till skade, tha skulle samme øgh vptagis oc vere forbrott till byen oc haffue ther till mz forbrott hans borgerskaff for wlydelse.]

Item Enhuer, som giiffuer y Skattenn j m. ½ eller meere, schal maa haffue y gresningen ij²⁾ heste, men alle, som mindre giiffuer endh j m. ½, schal icke maa haffue vden ij Heste.

Enhuer maa have j Suiin vdi Hiorden for huer β, han giiffuer vdi skattenn.

Ingen fremmidde maa føre theres heste eller øgh y then wester kier westen fran Slottzs ladegaardt.

1553 Palm Mandag sadtte Borgemester och Raadtt nogen fremmede drøck at schulle sæles, som her nu effterfølger.³⁾

En kand hamborg øll	iiij β
En kandh prýtzingh	iiij β
En kandh Mwmme	iiij β
En kandh Rostockerøll	vj alb
En kandh Sundiske øll	v alb
En kandh Wismars øll	v alb
En kandh Wismars huitbeer	ij β
En kandh Riinske wiin	xij β

[Gl. R. B. Fol. 402: Anno dni mdxxxvij paa poske affthen ware Borgemestere Raad och tisse xxiiij almwes mend paa olborg Raadhuss oc alle samdirecteligen samtøckede oc offuerens bleffue om saadan sall oc kiøb, som her effter følger: først om fræmedh drick: Kande vin ij m. ½, item kande hambor-

¹⁾ ? — ²⁾ skal være 4; thi i gl. R. B. Fol. 395 staar: och skall ingen borger haffue flere end iij heste her po marcken at meste. Huilcken ther findis at haffue flere, tha skall hand straffis for wlydelse oc haffue forbrotth sytt borgerskaff. — ³⁾ I Kristian II's Ordinans 124 hedder det: Skulle vore Scultus og Borgemestere i vore Kiøbstæder hvert Aar sætte, hvad Pot af allehaande fremmed Drik gjælde skal. (Kold-Rosenvinge: Gl. danske Love IV, S. 131.)

ger øll otte β , item kande momme viij β , item prydsingh viij β , item kande tyskøll iiij β , oc ther som noghen her emod fordrister sig at giøre emod thenne skickelse oc xxiiij mendz beialsse oc samtøcke, tha skall gotzett were forbrott oc iij m $\frac{1}{2}$ danske till byen oc iij m $\frac{1}{2}$ till kongen.]

Alldt anditt Wiin schal settis och sælis, som thitt er gotth for. Hwo her emodh giøre, schall haffue forbrottt øllidtt eller wiindt, the aff tapper, och ther til til Byen iij m $\frac{1}{2}$, til saalenge Borgemestere oc Raadtt paa nyg thitt igien effter tiidtzs leiglihedh settindis worder.

En anden tiidt ther effter sadtte Borgemestere och Raadt atskillige fremmidde drøck som nu effterfølger:

Kand	Riinske wiin	xiiij β 1 alb
	Pøthow wiin	viij β
	Prytzsingh	iiij β
	Hamborg øll	x alb.
	Huitbeer	viij alb
	Rostocker øll	v alb
	Sundiske øll	iiij alb
	Bedst danstøl	1 β
Mødh	xx alb	
Mwmmme	viij alb	

[Gl. R. B. Fol. 401: Anno dni mdxlij fredagen nest for sti seuerini dag vedtog Borgemestere, Raadt oc menige mandt, at ingen skall sellie kande tystøll vthen for iiij alb; huilcken ther giør emodt, haffue forbrott iij m $\frac{1}{2}$ till byen. Item huilcken som danstøll vill selge, hand skall giffue en goed Kande danstøll for 1 β oc thz som verre er for ij alb; huilcken ther giør emodt, haffue ther mz forbrott iij $\frac{1}{2}$ till byen.]

Om fremmidde Drøck.

Tydstøll och anden fremmidde Drøck skall settis for poske oc mechelsmes, før end thz hiidh kommer, huad kanden schall gielde, saa wiide mand, hur hand schal thz indkiøbe.

Borgemestere Christen peersen och Jørgenn Kønning och Raaditt haffuer paalagdt och xxiiij mendh mz thennom haffuer sambtøckit och widtagitt, att ingenn schall maa tappe eller tappe ladhe tydsk øll eller nogen anden fremmidde drøck her y olborrig, vden the giiffuer vdi huer Skatth viij β .

Tydstøll schal vpskiibis och indliggis y theris Buoder

y iij dage, och saa schal Bys tienner først lade enhuer, som giiffuer viij β y Skatten, vdhfaa 1 te øll, som thit begerinde er och thit betaler, Eller tydsken wil selff betre¹⁾ ther før; Siiden maa enhuer, som giiffuer viij β y Skatten eller meer, købe friie, efter som the bethale kandh.

Øll schal wragis oc sircklis.

Borgemestere oc Raadt schal tilsette ij mendh, som retth will giøre, att wrage tydstøll, som føris til Olborrig och giiffue Rostocks Øll, som gott er och icke bør att wragis, fuldh Cirkel \odot . Thit som icke er gotth, men bör att wragis, schal haffue halff Cirkel \odot og schal icke maa her sælis vden besønderlig forloff och beskeen aff Borgemester och Raadtt.

Wismar øll, som gott er, schal giffuis sodane tegen \odot

Wismar øll, som wragis \odot

Sundist øll, som gott er \odot

Sundiske øll, som wragis \odot ²⁾

1) ? — 2) Jfr. Kristian III's kjøbenhavnske Reces af 1557 § 1: Først efterdi vi forfare, at en stor Part af vore Undersaatter i Kjøbstæderne have taget dem fore ingen Handel at bruge uden alene at føre tysk Øl hid ind i Riget, saa at samme Øl nu er blevet saa almindeligt, at dansk Øl er intet agtet, og dersom man end vilde brygge det Øl her i Riget, som godt var, er det aldeles intet anset; desligeste de, som føre og udtappe forskrevne Øl, er største Parten saa forarmet, at de have solgt Hus og Grund og kommet om hvis de havde. Derfor have vi med vor elskelige Danmarks Riges Raads Raad det saa forordineret, at ingen vore Undersaatter, Kjøbstadsmænd eller andre Rigens Indbyggere skulle efter denne Dag føre herind i Riget noget tysk Øl, det være sig Rostocks Øl, Sundisk Øl eller Wismars Øl. Fordrister sig nogen til det at indføre, da skal han have forbrudt alt, hvis han har med at fare, og straffes som en ulydig. Men dersom nogen fremmed det herind i Riget fører, skulle de det sælge af Skibene og det ikke maa indlægge i nogen Kjelder, dog vor Sise dermed uforkrænket, og skulle Borgemester og Raadmænd i de Kjøbstæder, som samme Øl bliver indført, gjøre en Skik og Ordning derpaa efter Tidens Lejlighed, hvor dyrt samme Øl skal udtappes; skulle de og tilskikke nogle deres Medborgere, som samme tysk Øl, som saa indført bliver, prøve og smage skulle og deraf vrage det, som intet duer.

Og efterdi vi vore Undersaatter til Gode og Forbedring have forbudt, at intet tysk Øl, eftersom forskrevet staaer, skal maa føres, ville vi, at Borgemestere og Raadmænd i alle vore Kjøbstæder skulle lade forskaffe, at der brygges godt dansk Øl, og skulle de sætte

Nogenn atskillige arbeytz och Handwercks Folck schal haffue for theris arbeyt, som nu effterfølger, oc er saa sadtt aff Borgemester och Raadtt.

En wogenkarl eller anden Fwrmandh schal haffue for j Miil paa Fwder fram och tilbage iij β , aff j Miil paa gress fram och tilbage viij alb, och ther som han icke ager strax tilbage, tha schal hand dogh haffue, som forschriff-uit staer.

Om wogenkarle.

1548 paa alle helgens afften paa Olborrigs Raadhwsz paalagde Borgemester och Raadh om wogenkarls arbeytt, som nu effterfølger: Om winter, regnindis fran Scti Michels dagh och til sancte Wuldborgs, schal wognekarken haffue for j læsz mog at føre aff byen j Sesling, om Sommeren for læszitt j alb, vden them tilladis mere effter tiidens leiglighedh, och schal huer wogenkarll haffue paa sziin wogen ij gode tætte Hawer, ij Fuerbordh fem eller sex alne lang y huer hawe, och en tætt gael for oc bag paa wognen, och schal huer hawe were iij quartiir bredh. Schulle the were rede ath aghe mog huer løffuerdag effter medag, naer klokken slaer j effter medag vnder viij β at forbyde, the iij β till byen och the andre iij till theris eigen oldermant och Selskap, ehuem them kand paa klage mz retth.

Huer wogenkarll y Byen boer, schall were plictigh ath age mog aff byenn for pendinge, som forschreffuit staer, och besønderliigen schall huer age vdi then Sogen, han vdi boer, dog schal hand icke maa necthe atth age for en mandh aff then anden Sogen, om nogen hannom tilsigindis worder, och han er vdhen loughligh och retth forfaldh och y ingen andens arbeydtth. Wille wogenkarlen icke age, naer nogen thit aff them begeer, oc the er vden skiellige forfaldh, tha schal then, som wogenkarlen behouff haffuer, klauge for wogenkarlens Oldermant, och Oldermanten schal tha flye thz saa, att wogenkarlen ager och fører for borgerne, som sagdt er, eller Oldermanten schal self were plictig atth age och føre; wille Oldermantennu huercken thisze¹⁾ giøre, tha schal then, som

samme Øl for en temmelig Værd, eftersom Kjøbet er paa Korn i Riget. Skal der og tilforordnes de, som skulle prøve og smage samme Øl og vrage det, som ondt og udeligt er. (Kold.-Rosenvinge Gl. d. Love, IV, S. 247.)

¹⁾ 3: ingen af Delene.

wogenkarlen behøffuer, klauge bode wogenkarlen, han først tilsagde, och saa Olldermanden metth, for Bøgmester, atth Bøgmesteren skicker hannem skiell, att thz maa gaa retth til paa bode siider, saa att Bøgmester schal strax lade sette samme moduilligh wogenkarll y Byens hecthe,¹⁾ om han icke wil eller kand sette Borgen, siiden bøde for sin wlyudighedh.

Alle the, som er och maa were wogenkarle om wintteren oc ager mog och anditth, the schulle were wogenkarle om Sommeren och ingen anden, effterthy the haffuer kostith Fuder paa theris heste om wintterenn, vden saa hender, att nogen kommer om woer eller Sommer til Byen och kandh haffue thit y Borgemesters och Raadtzs minde.

1553 Tiisdagen nest effter Bartolomei apostoli dag paa lagde Borgemestere och Raadtth, atth wognekarle her y byen schall haffue saamange Pendinge for huer lesz aff sodanth atth age, som her effterfølger:

1 lesz godh mwrsaendh at hindtte y galle bierge	1 β
1 lesz galleberge grudh ²⁾	x pendinge
1 lesz guole sandh ³⁾	1 β
1 lesz skure saendh	1 β
1 lesz huiidleer	1 β
1 lesz Rølier	1 β
1 lesz blaalier	1 β
1 lesz høø att age fra aaen eller fran hoffuidditt	1 β
1 lesz tørffue ibid.	ʒ β ij pe:
1 lesz widh ibid.	ʒ β ij pe:
1 lesz temmer ibid.	ʒ β ij pe:
1 lest korn ath age	iiij β
for iij tr Sildh ath age	1 β
for iij tr Salth	1 β
for iij tr øll	1 β
for iij pd malth at føre til Møll och moolith ⁴⁾	
hiem igien	iiij alb

For at graue Møntørffue til ith guoll hwsz, føre them til och ligge them paa huszit ij β

Pramkarle schal haffue for theris arbeyt, som her effterfølger: for j te Hommel at føre y landh 1 pe:

¹⁾ o: Fængsel. — ²⁾ o: Grus. — ³⁾ o: Gulvsand. — ⁴⁾ o: malet.

Drauere vdi Olborrig

schall haffue for sodane arbeydt, som her effterfølger:
 aff huer Madskaff huer fierding aar, naer Tamperdagene kom-
 mer, schal the haffue, for the woger om nattenn, ij alb. For
 j te svær goetzs at tage aff Pramme offuer Buluercke . . .¹⁾,
 for j lasth svar goetzs at tage y landh . . ., for j Fadh wiin
 paa landh at tage then største Fadh . . ., siiden effter som
 the er stuore till. For j Fadh Prytzszingh . . ., for j Fadh
 Mwmme . . ., for j Fadh Hør eller Hamp . . ., for j Skip-
 pund Bly, for j lesth øll, for j lesth Hommel . . .
 Broo pendinge aff alle Fremmidde kiøbmendh, som vpskiibe
 theris goetz paa Olborrig bysz Hoffuith oc Bulwerck,
 oc schal til at holdhe Hoffuiddit oc Buluerckith

widh magtt metht:

Aff en te goetzs	1 pending
Aff 1 Fad Hamp eller Hør	1 β
Aff j Fadh	vj pendinge
Aff 1 kramkiisth	1 β
Aff j kiiste	j β
Aff 1 kramfadh	j β
Aff 1 Fadkiiste	ij pendinge
Aff 1 Fadh wiin	1 β
Aff en lest øll	1 β
Aff en Fadh prytzing eller mwmme	1 alb
Aff en lest huder	1 β
Aff en Skindmeesz ²⁾	1 β
Aff 1 ³⁾ skindh	ij pending
Aff 1 degger thør Huder	ij pending

1) Summerne ere ikke tilføjede her og i det nærmest følgende; men i gl. R. B. Fol. 379 anføres: Anno dni mdxxxix mandagen nest effther allehelghen dag samtøckte Borgemestere oc Raadt mz dragerne her vti byen, at thij skulle vptage huer lest swardt gotz paa land for iiij β oc j β aff borger for j Te swardt godtz at bere. Item pramkarlen iiij β for huer lest swardt gotz at føre vti landt oc stor lest homell for iiij β oc viij β for eth faid at føre i landt; item vogekarle j β for j lass mwg at age, item iij β for iij tr suarfell (?) at age, oc for lass maltt at age till mølle oc fraa ij β; item ij β for less sandt oc less leer at agge, item j β for leess ved eller torge at age vp fraa strandhen; item iij β for huer bindingh huss at mønge, item ij β for huert leess høø at aghe vp. Thisze forne pendinge er krigsmøntt, huer β som neffnis er icke vden j danske huiidh. — 2) ? (S. Molb. D. Gloss. II S. 12). — 3) 3: 100.

Broo pendinge til Byenn:

Aff 1 lesth kornn	1	β
Aff 1 lesth meel	1	β
Aff 1 lesth Sildh	1	β
Aff 1 groff lest Salth	ij	β

Dagelønn om Dageen:

En Mwrmaster	4	β och kosth
En godh Temmermandh	4	β och kosth
En Kalckslaer	5	alb och kosth
En arbeytzkarll	4	alb och kosth
En Hackelsmandh	2	β och frii kosth
En Slacter for ith nødh at slacte oc saltte	4	alb,
item for ith Suiin at slacte oc saltte	1	β.

Ferieløn¹⁾ offuer Olborg swndh:

Aff en ganginde karll eller quinde	1	pending
Aff hesth och mandh	2	alb
Aff heste och thom wogen	4	alb
Aff heste och wogne mz læsz	2	β
Aff en te goetzs, suars	}	2)
Aff en te kornn		
Aff en oxen eller koo		
Aff ith Suiin		

Bys arbeydt.

Naer nogen Byes arbeydt schal giøris, tha schal huer skicke ther til, som tillsiiges, en før hielpe, och schal komme om Morgen, naer fem slaer, Sommer egiennem, eller panttis for xvj alb, och the, som arbeyde schal, the schal tilsigis och adwaris then dag nest tilforn godh betiiden, at the kand haffue tiidt oc stundh at søge om føre arbeititz folck, som them life schall, oc saa schal the tha tilsigis, huad redskaff huer schal tage mett sigh at giøre mett, Hyuffle Baarer, Bærborer, Spader, Jernskoule, Fladskoule, Huolskoule, Jerngrebe och andre greebe, Ballier, troue, korffuer, efftersom arbeydt sig begiiffue wil; then, som worder tilsagdt och icke kommer, schal Bøgmestere och Rodemestere tage Bysz Tienner oc andre, om behoff giøris, til them oc pantte for huer dag xvj alb. Findis Bøgmestere eller Rodemestere her

¹⁾ o: Færgeløn. — ²⁾ Summerne er ikke tilføjede.

vdinden forsømmelige, tha wil Borgemestere och Raadt lade pantte them huer for iij m $\frac{1}{2}$ danske.

For ij β y Skatt schal arbeidis 8 dag
for iij β y Skatt schal arbeidis 1 dagh
oc saa frem huer effter siin skatt ath regne.

Om Shøbreffue.

Pergamentzs Shøbreff schal gialdhe . . . xxiiij β

Papiirs Shøbreff 1 m $\frac{1}{2}$ danske.

Thisze pendinge schal Byschriiffuerenn vpberere och giøre ther klaer Regenskaff for eentiidt om aarith, saa schal handh haffue pendingen halffue partthenn, anden halffue partt schal til Borgemestere och Raadh.

For Eydoms breffue.

Borgemester och Raadh schal haffue for huer Eydoms breff, the lader besegle mett Stadtzs Indseigle, enten 1 Te goth Rostocks øll, Eller saamange pendinge, som then gialder.

Een aff Raaditth schall tilskickis att vpberere samme øll eller pendinge ther for paa Borgemesters och Raadtzs weigne och schall giøre ther klaer Regnskap for om aaritt, naer the hannom tilsigindis worder.

Løgter¹⁾ nogen anden etc.

iij m $\frac{1}{2}$ pendinge schal then haffue forbrodtt til Borgemester och Raadh, som løgtter nogen eller giiffuer wquems ordtt eller giøre wlyudt for dom oc Rett, som Recenzen indholder och vduiiser.

Om then thiinde pendinge aff vdlendingers goetzs,
som dør her y Olborrig.

Vdi then første Stadtz Rett Fol. 16.

Vdi then anden Stadtzs Rett Fol. 20.

Stadtz Rett er Stadfesth vdi kiøbinghaffn y then affskeen, ko. matt. lodh giiffue the wendiske Steder och hansz naadis vndersadtte y Danmarck och Norge then 16 Dag Julii Aar 1552.

Om den tiinde pendinge staer der saa
y forbemelte Affskeen :

Ther som de danske Steder icke wille offuergiffue²⁾ den thiinde pendinge at tage aff den tydske kiøbmandtz goetzs,

¹⁾ o: lyver om. — ²⁾ o: opgive, give Afkald paa.

som her vdi Riigit dør, tha skulle the oc were forplictidt at lade tydsken then thiinde pendinge følge aff thenn danskis goetz, som vdi tyslandh dør.

Item om den thiinde pendinge.

Findis vdi tydskens klauge artickle, the klagidde, att then x pendinge tagis aff vdlendingers goetz, som dør her y Riigitth.

the danskis Suar ther til:

thit kand wy nocksom beuisze mz fremfarne Herrers oc konningers priuilegier, atth thett giøris mett rette.

Om Slacteriie.¹⁾

Item schal ingen (effter thenne dagh) beuare eller befadte sig mett at slacthe entthen Fhec, Faaer, Swiin, Lam eller andith, vden huesz the wille slacthe oc there²⁾ y theris eigne husze; vndtagne the sex tilsadtte och suorne Slagtere, the schal maa slacte Fhe, Faaer, Swiin, Lam och andit, huesz til retth Slacterij høre, och holde fall for alle och huer alle tiide aars, thit som gotth er, och for en skiellig och redelig werdh, effter tiidens leiglihedh, efftersom Borge-mestere och Raadt thennom thit forsettindis worder. Ther som nogen her emodh fordrister sig til at slacte entthen Fhee, Faar, Lam, Suiin eller andith, tha schal the haffue forbrodt thz som the slacthit haffuer at wille vdsæle och ther til for huer Lam, Faar eller Suiin til byen viij β och for ith nødth, entthen Studh eller koo, til Byen j m $\frac{1}{2}$ danske oc Studen eller kooen ther till metth.

Ingen schal maa slacte Lam til at sæle aff paa foraaridt føre endh løffuerdagen nesth for Søndagen Exaudi, som er otte dage for pinxdage, paa thit Lammene kandh komme y midler tiidt til wext, och the, som kiøbe schal, maa fange noget duelligett for pendinge.

1) Jfr. Kristian III's kjøbenhavnske Reces af 1557 § 3: De skulle og fittelligen bestille, at der bliver slagtet i Kjøbstæderne, saa at hver Mand, saavel den fattige som den rige, maa fange fersk Kjød tilkjøbs det ganske Aar igjennem hver Uge, om Søndagen, Tirsdagen og Torsdagen, for et temmeligt Kjøb, og skal det ikke udsælges i Parter eller Fjerdinger, men vejes og sælges i Pundet. Dog skal Bønderne eller andre Udenbys Mænd være frit fore at føre slagtet Kjød i Kjøbstæderne og det der udsælge i Fjerdinger eller Partetal, som hertil sket er. (Kold.-Rosenv.: Gl. d. Love, IV, S. 248.)

— 2) α: fortære.

Borgemestere och Raadt schal aarligen sette, hur lenge en marck kiødh schal gialde iij pendinge vdh paa winteren, før then schal settis for 1 alb, oc hur lenge marcken schal gialde 1 alb vdh paa Sommeren, føre then settis igien for iij pendinge, som schal were fran Pinxdag och til Scti Andree apli dag for iij pendinge, Item fran Scti andree dag och til pinxdag for 1 alb, vndtagen her begiiffuer sig nogen sønderlige aarsage, atth thit schal sælis enten letter eller dyrer.

Item om Slactters Handel.

1549 Mandagen nest effter Scti Bartholomei Apostoli Dagh paa Olborrig Raadhwsz paalagde och sambtøckitt Borgemester Christen peerssen och Raadt, som tha tilstede war, som var Niels Jensen, Jep peersen, Michell hansen, Christen Schriiffuer och Frantz peerssen, att the sex¹⁾ sadtthe och suorne Slactere skulle y then første och nesth tilkomminde Maanit sæle kiødh, kookiødh och lamkiødh, och huadh kiødh the sæle wille, som nu effterfølger, eller Byens tienner tage fran them paa en reth och ther til pantte them for tree marck danske til Byen, som thette effterne icke holde will:

Førsth

schall Slacterne sælie ij Besmer marcke kiødh (thett er 1 Skoolpundh) for v pendinge. En Skoolpundh er ij Besmer marck, saa kommer en besmer pundh kiødh at staa v β danske. Men huo som will kiøbe heel fierdinge kiødh eller halff fierdinge, the maa tingē mz Slacterne om bedste kiøb, the fange kandh.

Lamkiødh.

Item schal Slacterne sæle then bedste Fierding lamkiødh for v huiide, siiden the andere fierdinger, som woger²⁾ er, som the er stuore och guode till.

1550

Fredagen nest effter Jocundit. paa Olborgs Raadhwsz sadtthe Borgemestere oc Raadh en Skolpundh gott oxekiød for vij pendinge, thz er en besmerpund vij β danske, then kiøb skal staa til fjoffrtane dage nest effter pinxdagh, item en god lamfierding 1 β .

¹⁾ Gl. R. B. Fol. 394: Sameledis skall ther ingen Lamehogersker were her i byen vthen rette alle Slacther. — ²⁾ β : ringere.

Item om lamkiødh.

1556 Mandagenn nest effter Exaudi paa Olborrigh Raadhwsz paalagde och samtøckte Olluff krøyer och Per bieske, som tha haffde Borgemesters Christen persens och Jørgen kønnings befaling y theris frawerilsze, thisliigiste Raademendh, som tha tilstede ware, att lamkiødh schal her effter liige som kookiødh weigis wdh mett Besmere, och schal enhuer, som lamkiødh maa selie, giiffue Marcken for iij pendinge, saalenge til Borgemestere och Raadtt anderledis tilsigindis worder. Hwo her emodh giører, schall bøde then wiide, som foruit staer.

Item om Kiød at sæle.

1570 paa Pinxafften gjorde Borgemestere Christen Schriiffuer och Christen Mickelsen och Raadmendh vdi Olborrigh sodane skick paa kiødh och bløtt Fisk at sæle, som her nu effterfølger, att skal holdes wnder straff, som widbør, saa lenge till Borgemestere oc Raadt anderledis ther om tilsigindis worder.

En olborgs Besmerpund bedste oxekiødh eller kokiødh x β, Siden thit, som woger och ringer er, som thit er gott for och worder sett aff the ij mendh Poul seurinszen och Jens jesperszen, som nu er tilsadit at haffue flitige tilsyun, att thitt maa gaa rett til effter leiligheden.

Lamkiødh.

En Besmer marck bedste lamkiødh schal gielde iij pendinge, oc saa thit, som ringer er, effter som thz kand were goth for.

Om thøer Fisk.

1556 y Sommer bleff paalagdth och sambtøcktt aff Borgemester och Raadtt, atth Hordbo¹⁾ eller tybo, eller Huosomheldst hiidt til Byen kommer mz thøer Fisk at sæle, schulle inthith maa sæle om torge dage eller handle mz nogen mz samme thør fisk, entthen mz Borger her y byen boindis eller mett andere om torge dage eller boden hellige Dage, och schal Hoffuidh were huggen aff alle thøre kollo och Huildlinge, som til olborrig føris och sælis schall, eller were forbrott til Byen, och schal the smaa sælis for sig och the stuore for segh y Snese och j snese tall. Alle saltiddt Kollo och Huildling schal Hoffuiddidh were affhuggen.

¹⁾ d. Hardbo, Beboer af Har Syssel.

Skader och Rocker schal were løse oc icke tilsammen knippidde och bundne the smaa inden y och emellom the stuore, men the stuore henge løse y *∫* warde¹⁾ eller heele, och smaa y warde sammel, och sæle saa huer knip for sig, effter som the ere stuore och gode till.

Om blødt Fisk.

Borgemester Christen schriiffuer och Christen mechelsen och Raadit, som tha tilstede war, giorde saadane en skick paa pinxafften 1570 paa blødt Fisk at sæle, som nu effterfølger effter tiidens leilighedh, effterthy Fiskeblødere solde thz then tiidt for dyure, och schal her effter weigis wdh mett Besmer wæcth liige som kiødh, atth thit maa gaa skickligen til for alle oc enhuer maa skie skick.

Embitzs Suenne.²⁾

Embitz Suenne schal icke begyundi att dricke om Søndage eller andre høgtiitdliige Dage, før endh Tiensten y kiercken er vde om effter middag, som er gierne heden widh iij slecth, och saa icke lenger dricke om afftenen endh till klocken slaer ix, vnder straff.

Om Skiøgier.

1556 Mandagenn nest effter Misericordia dni paa Olborrig Raadhwsz bleff paalagdt och sambtøckt af Borgemestere Christen peerszen och Jørgen Kønning, item Hans Husom, Christen schriiffuer, Christen Mechelsen, Per Eskisen, Olluff Krøiger oc Rasmus kotty, att ingen Skiøge eller Skiørleffnitzsquinde schulle her effter maa bere nogen siiden kledning, Floiell, Damask, Settenge, Atlask, Kamelodt, Sain, Skiellertt eller thiszliige, icke helder huodkleder enthen aff Skierdug eller andit vdi sodane sædt, som Dandequinder pleger at bere, men en lue offuer en liin eller huer, sodane som landtzknectes quinder bere; icke helder skal the maa bere nogitth forgyllt Sølf eller sølf beltte, guldh, linde eller floelske eller siiden lindhe eller gulde ringe, icke forgyllt Spender, Mallie eller Skrw. Icke helder schal the maa sliide bedre Klede endh ledsk och groff kledhe, och schal the haffue stackidde koober.³⁾

¹⁾ Varde eller Vorde ∘: et Antal af 10. (S. Molb. D. Gloss. II. S. 286 og Aasen: Ordbog ov. d. norske Folkesprog under Ordet *V o r a*.

— ²⁾ ∘: Haandværkssvende. — ³⁾ Jfr. Krist. II's Ordinans § 66 (71): Ville vi, at meuige løse Kvinder, som i Kjøbstæderne ere, ej skulle bo

Aff Byens rette suerdt schal giiffues til liie, naer then brugis vdenn byenn, viij β for huer person, och ther som Mestermenden bruger anden Suerdh endh Byens, tha schal Byen ligeuel haffue the viij β .

Huer Borgemester fanger y pinxmarckidde aff huer Samkiøber j lodt pibber. [Gl. R. B. Fol. 400: Anno dni mdxxxvij then mandag nest for sti thome appli dag giorde borgemestere oc Raadt saadan en forbondt emellom thm sellff oc haffue vedtagitt at skulle møde her paa Raadthus-sidt huer Retterdag, saa thij ere her før klocken slaaer x. Men huilcken icke tillstæde er tha, hand giiffuer iiij β till brøde penninge, om hand er vdhen loglig forffaldt eller hand haffuer giffuitt thz borgemester at kiende tillfforn.]

Byfogden fanger aff huer Samkiøber y pinxmarckidde j lodt pibber.

Borgemestere fanger huer thennom till Offerpendinge aff Byens Pendinge huer Jwlafftin, som Byens Kiemner schal vdgiiffue iiij m $\frac{1}{2}$ danske.

Huer Raadmandh fanger ij m $\frac{1}{2}$ danske.

Byschriiffueren fanger aarligen til lønn aff Byenn xxx m $\frac{1}{2}$ danske. [Gl. R. B. Fol. 22: Anno domini 1553 att poske bleff Peder Clauessen Byschriiffuer, och haffuer Borigmester och Raadh loffuit hanom aarlighenn tiill lønn xxx m $\frac{1}{2}$ danske halff parthenn om poske och andenn halff parthen om sancti michels dag att giiffue hanom och haffuer hand wpborit nu sancti michels dag aar 1553 xv m $\frac{1}{2}$.]

Saa schal Kiemnere kiøbe for byens pendinge om pinxdag och giiffue Byschriiffueren en godh Riis papiir, han schall selff gaa mett thennom at tage thit vd, och j godh Riisz adh mechelses.

Item fanger Byschriiffueren for huer Skattebog, hand gjør oc schriiffuer for Byenn, pendinge til en paar skoo.

og bygge i Gaderne og Stræder hos andet godt ærligt Folk, men dem skal forvises en sønderlig Plan i Kjøbstedden, som de alle skulle paa bo, og ville vi, at de maa og skulle bære gode Klæder og andet, eftersom de formue og afstedkomme kunne, dog saa at de ej skulle bære nogle Kaaber, paa det man dem kjende kan for andre Dannekvinder og ærligt Folk, og ville vi ej, at dem skal ske nogen Overlast med Slag og Saar; hvilken det gjør, skal have forbrudt sin Hals. (Kold.-Rosenvinge: Gl. d. L., IV, S. 108.)

Item til schriiffuerpendinge af enhuer, som worder borger, 1 β .

1562 Tiisdagen post Nicolai samtøckte Jørgen Kønning oc Cristen Schriiffuer Borgemestere oc menige Raadt, att Her p. Finde¹⁾ schal haffue til help aff Byen huert aar en degger pergamentz skindh, them schal Bøgmesteren betale.

En Suerdfeiger, for huer sinde hand affwisker byens Suerdh, schal hand haffue iiij alb.

Bysuenden schall haffue om aarith vj alne groff klede, item adh mechelsmesz til help til siin huslie . . . iij m $\frac{1}{2}$
 item aff Scti martens skatt j m $\frac{1}{2}$
 om Jwlaften fanger hand iij m $\frac{1}{2}$
 om poske fanger handh iij m $\frac{1}{2}$
 aff huer, som worder borger 1 β

[Gl. R. B. fol. 112: paa sti Mauritii dag for sti Michaelis dagh stedh och festhe Borgemesther och raadh Las Ydhe att skall were byens thienner och skall haffue till løn om aarith xx m $\frac{1}{2}$ danske.

Smst. Fol. 115: 1577 then 10 Junii haffuer Jens Griis stracht haandhen fra sigh att skall wære byens thiener och skall haffue om aarith x gamil daller och skall her ephther ene steffne och beholde all steffne peninghe och desligisthe ene foruare fangher och ther for opbære stock penninghe och bleff hannom ther till vndth thz huss offuer Porthen huiss hand thz icke sielff vill besidde, tha maa hand thz henlie ther aff att opbære huiss husslie ther aff kandh ganghe.]

Drauerne schal haffue huer fierding aar, naer Tamperdagene kommer, aff huer Madskap, (som mandh kalder) til løn, for the waager ij huiide,
 item for at giiffue warszel for diele²⁾, for huer
 person aff Borgere oc Indwonere ij alb
 aff vdenbyszmandh iiij alb
 item for at steffne een til giesthretth ³⁾

Mestermanen eller Rættermandh schal haffue til lønn om aarith ix (?) Alne groff klede och j m $\frac{1}{2}$ danske adh Mechelsmes, adh Poske til en paar skoo. Item aff Borgere och

¹⁾ Han var Byskriver 1558—79, blev Raadmand 1579, Borgemester 1585.
 — ²⁾ o: Proces, altsaa til at møde for Retten. — ³⁾ Summen ikke anført.

Borgisker, som hwsz holder och Skatt giiffuer, schal Mesterman-
 manden haffue om Poske j alb, och om Mechelsesmes j alb.
 [Gl. R. B. fol. 1: Anno dni mdxxxvj mandagen nest effter
 sti Bartholomei appli dag bleffue borgemester raad oc me-
 nighed saa alle oc hwer besønderlige till enss oc samtøckide,
 at mester mand her i byen skall haffue hwer sti Michilssdag
 oc poske 1 β hwer tiid aff hwer madskaff.] Item aff huer,
 som worder Borger, j β , strax som then haffuer suorne bor-
 ger eedh. Item om Jwleafften schal Bøgmesteren giiffue Me-
 stermanen oc betale mz bysz pendinge en Siie flesk ij Pd.
 Aff Slottidh fanger Mestermanen een tiidh om dagen øll
 och madh.

Toldh paa gaden och Torgit aff wogne, som fører brødh,
 Fisk, Eble, pærer, Rower oc tisliigiste, item aff huer wogen
 j alb eller en huiidtz werdh aff the warer, the sæler, dog
 vndtagen Borgernes wogne oc Bønder, som fører korn, liøng,
 tørffue. Men aff huer wogen eller Slede, som fører widh
 eller tørffue til byen om wintter paa iisze, Schal Mesterman-
 den eller hansz budh haffue en widtre¹⁾ eller en tørffue aff
 huer lesz, om thit hører Bønder till. Item schal hand
 haffue aff huer lesz kuoll, som Bønder fører till byen at
 selie eller er soldh tilforne, en Sildkorffue fuldh aff kuoll.
 Findis nogen vdenbysz mand, Bwnde eller andre, som giiff-
 uer siin Heste eller øgh atth edhe paa Torffuit, tha maa
 Mestermanen tage Tømmen aff Hestene eller øgh, oc then
 schall løszis fra hannom for ij alb. — Item huar the anden-
 stidtz bieder paa gaderne oc icke haffuer forloff aff then
 borger eller borgisker, huesz hwsz eller eydom the bieder
 for, schal och vdi liige maade giiffue ij alb.

Huer mandag effter medag schall Mestermanen maa
 pantte enhuer, som icke haffuer feigit oc ladiith føre mog oc
 wreenhedh fra sziin eighed, huer vgge inden porten, oc
 then pant schall løszis for iiij alb, vden portene skulle the
 holde reent for huer xiiij dage eller pantis for ij β .

For huer, han retter for Slottidh eller for en Borger
 eller Borgisker eller for Borger tiennere, fanger Mesterman-
 den ingen løn vden til dricke pendinge viij β aff Borgere,
 Borgisker oc theris tienner. Retter han nogen for vdenbysz
 folck her for eller y byen, tha schal han haffue for huer iij

¹⁾ a: et Stykke Brænde.

m $\frac{1}{2}$ danske oc en kandh øll eller andit, om han er thit begerinde, dog schal han icke maa dricke sig drucken vnder tilbørlige straff.

Schall then och, som lader halshugge nogen, selff giiffue til Byen aff Rette Suerdith, huesz ther aff giiffuis skall, huad helder han retter mett Byens Suerdh eller mett szit eigitt. — Schal hand henge nogen enthen for Borger eller for andre, tha' schal then, som lader tiiffuen henge, selff be- koste lenckien ther til oc lade Stien vdføre.

Schal Mestermannen vd aff byen oc rette nogen, tha schal han først haffue frie wogen oc frie tæring heden och hiem oc siden for huer Misdeder, hand retter, iij m $\frac{1}{2}$ danske, om thit er stackit wey och kortt reigse; men er thit lang weigs heden y landitth, saa hand schal were bortte dage iij, iiij, v eller meere, tha schal the tinge mett hannom, eff- ter som reigsen och wandringe eller weyen er langh till.

Item om Mestermannens lønn af Borgere etc. 1562.

Otthe Brade Lensmanden afflagde, att Mestermannen Mester Tonnis skulde inthit madh eller øll haffue paa Slodt- titth, dog thit vdi mange aar haffde werit Sidwone, at the finge øll oc madh ther en tiidt om dagen, saa beklagit fornø Mestermannh sig, att hand kunde icke holde sig aff then løn, hand haffde aff Borgerne, som fort staer, saa paalagde Borgemestere Jørgen Kønning och Christen schriffuer och menige Raadt mz Borgernis sambtøcke, atth enhuer, som giiff- uer y Skatten vj β oc ther offuer, schal giiffue mesterman- den huer halffue aar til poske och mechelsesmies iiij alb huer tiidt. Then, som giiffuer y Skatten iv β , schal giiffue han- nom huer \mathcal{J} aar 1 β , then som giiffuer y Skatten 3 β , schal giiffue hannom huer \mathcal{J} aar 2 alb, then som giiffuer y Skat- ten 2 β , schal giiffue Mestermannen huer \mathcal{J} aar j alb.

Item om Bysuendens rentte.

For en Skippundt att weige	ij alb
for en halff Skippundt	} ¹⁾
for en halff tønne	
for en Fierdiell	

For en skipp atth rette oc sette byens brønde²⁾ paa, aff en borger oc indwoner y olborrigh iiij alb, for en halff ske . . . ¹⁾, for en fekaer eller ottinge . . . ¹⁾, for en Tønne

¹⁾ Summerne ikke tilføjede. — ²⁾ \mathcal{J} : Mærke.

4 β , for en Besmer at brende . . . ¹⁾. — Aff en vdenbys mand for en ske eller β ske att rette oc brende ij β , fekaer oc ottinge huer . . . ¹⁾, oc schal een aff Raadit och ij andre borgere were hosz, naer Bysuenden retter och sette brende entten paa Skippe eller paa nogen anden maall eller maade saa oc paa Besmer och wicht.

Stocke pendinge.

Till Stocke pendinge aff en Borger eller indwoner y olborrigh, som sidder iiij natter fangen eller hur stacken stund hand eller hun sidder, schal Bysuenden haffue iij β . Men sidder nogen lenger end iij natter, tha schal hand haffue for huer vgge iij β ; vdenbys mand eller quinde schal giiffue for iij natter eller hure stacken stund the sidder iiij β , men sidder the lenger, tha giiffue for huer ugge iiij β .

Steffningh.

Borger oc Induoner skall giiffue Bysuenden for huer person, hand steffner for retten, j alb, vdenbysz mand eller quinde j β , vdlendske for huer iiij alb.

Anno verbi incarnati 1539 die Mathie apostoli gjorde Jens wogenfør och Hansken Krestenszen, Schaffer y Papegøye lauff, Regenskap for Fastelauens Drøck. Tha war ther 99 giildbrøder, som schulde betale Drøck, och huer gaff en godh te Danstøll eller v m $\frac{1}{2}$ Kriigs.

Samme tiidt lodh Borgemestere Niels jenszen och Jep peerszen vdneffne xvj giildebrøder, som var Mechel Hanszen, Jørgen peerszen, Helli ienszen, Per Korij, Radmendh, Hans schriiffuer, Per clausen, Jens wollessen, Christen schriiffuer, Hansken, Giodicke cstensen, Las krøiger, Christen mechelsen, Jens wogenfør, Simen laurissen, Anders ienssen och anders Klyne. Thisze forne xvj Brodere mett Borgemestere och Raadt och menige laugs brødre, som tha tilstede ware, paalagde, widh togh och sambtøcke thisze efterschreffne artickle:

Først om tienste Suenne oc dreng.

Paalagde the, atth ingen Olborgs Borgere eller Borgisker maa meere haffue mett nogen kiøbmandschaff paa Landt entthen metth kram eller audit endh een Suendh eller dreng, men ther som Husbunden sig seiff brugindis er y sodane handteringe, tha maa hand ey andere Suendh eller dreng

¹⁾ Summen ikke tilføjet.

haffue mz kram eller andere waare, then stundh han self saa omfare, vden then hannom følger. [Gl. R. B. Fol. 365: Anno dni mdlsex torsdagen som sti Dionisii affthen pofaldt, haffuer tiisse efftherne xxiiij borgere samtøckt mett Borgemesthere oc Radth, som er Jesper Skomagher, Niels Andersen, Michill Iuersen, Esgij Skomager, Niels Loleszen, Andhers Remesnidher, Rasmus Laursen, Jens Kleynsmidt, Andhers Brwn, Jens Marquordsen, Walther Skredher, Per Lauesen Skredher, Per Barcke, Niels Fynde, Jørgen Oluffsen, Tøger Oluffsen, Terckild Hardbo, Cristoffer Tesker, Matz Nielsen, Cristen Poulsen, Niels Tameszen, Per Bardsker, Per Kieldszen, Niels Mogensen, Jens Mowriszen, Oluff Laursen, Sewren Ericksen, Jens Laureszen oc Jens Vogenfør, ath huilcken kiøbmandth, som will haffue nogen vederlags Suene, tha skulle same vederlags Suene mwe bruge theris oc theris hosbonds beste ther mett vti two samfelde aar, før the besueris anthen mett borgerskaff eller andhen bys tyngge, oc nar the two aar ere forledhen, skulle the tha endeligen gange i borgerskaff oc andhen huis bys tyngge pokomer. Men findis nogen, som er vthen forlag oc haffue selfue formwe oc peninge at bruge, tha skule the icke nyde forne two aars friihedth, men gange i borgerskaff oc skatte oc tyngge effther theris formwe, nar the anheffue oc begynde theris handell oc brugh. Men huilcke forlagh haffue haffdt till tiiss, skall icke tillregnis forne two aars friihz.]

Om vnge karlle theris Borgeskap.

Item paalagde och sambtøckte the samme tiidt 1539, att huilcken Suendh eller dreng, som herefter Borger wil worde y Olborge, hand schal nest tilforne haffue tienth Borgere her sammestidtztz vdi vij aar, och tha haffue gode sandrue windisbørdt, hure han sig skickit haffuer och huar hand fødth er, vden widh sodane forbmelte wilkoere maa eller schall the ey worde borgere, vden nogen thz sønderligen forhuerffue kand hosz Borgemestere och Raadht. [Gl. R. B. Fol. 395: Anno dni mdxlix mandagen nest effter Gwdz legomssdagh tha samtøckte Borgemeste oc Raadt mett tiisse efftherne xxiiij Dandemendth, at huilcken effter thenne dagh som Borgerskaff skall vindde oc kand findis ther goed for, hand skall giffue till Borgerskaff xij m. ʒ danske oc huercken mynde eller mere, vere sigh anthen riigh eller fattiigh, oc samme xij m. ʒ skulle vdgiffuis indhen monidzdagh eller tha

hans Borgerskaff forbrott oc dogh vdgiffue forn^e xij m^l.
(Navnene.)]

Om Søbrefue at wiise.

Item indbare the xvj giildebrødre oc Borgemestere och Raadt och menige brødere, tha nerucindis tilstede ware, widtog och sambtøckte, atth huilcken Borger tysk eller danske, som kiøbmandskaff bruger, schulle were plictige widh siin Borger och laugs eedh, hand suorne haffuer, att wiise Borgemestere och Raadt hansz Søbref, som hand fanger mett nogith goetz, och sønderliigen effter then tiidt er vde, som Tydsken tilladis her nogen handteringe at haffue.

Om Tydskens goetzs.

Huesz goetzs nogen wldenske, besønderliigen Tydske, hiidt sender och forskickindis worder, føre end then tiidt kommer them tilladis at handle, thitt schal indliggis y theris Buoder, til then tiidt kommer, att the maa sæle och kiøbe.

Om hiemmeligh Forlag.

Item Borgemester och Raadt xvj brødre och menige giildebrødre paalagde vidtog och sambtøckte samme tiidt, att ingen kiøbmand tydske eller danske, som Borger och giildbroder er, schal haffue nogen hiemmelig Forlagh entenn aff tydske, Hollendske eller nogen anden, vden huesz Forleg Borgerne her y Olborig giør theris Suenne och dreng, naer theris vij aars tieniste er vdhe, som for^{uit} staer, och schal fordi alle och enhuer affwerie sodane Forleg widh vp-racte Fingre och Helgens eedh, naer Borgemestere och Raadt thennom tilsiger och thennom thit for ligger. Och huilcken som findis brødig y thenne nest forn^e artickle, tha schal han nu thit goetzs, han saa haffuer y Forlag, indligge effter Borgemesters och Raadtzs wilie och befaling, och lade thz vbrugitt ligge til Poske nesth komindis och tha affhende och affskille sig fra sodane goetzs widh siin høgiste eedh vden alle argelith, och ther som nogenn siiden dierffuis¹⁾ y nogen effterkominde tiidt sodane Forlag an at tage, tha schal han ther for straffis, først for siin Meen eedh, effter ko. Mattz. Receszis indholdh, och siiden for siin wlydighedh och forsømmelsze bøde effter Priuilegiens oc Skraens lydelse, oc ther offuer haffue forbrott siin Giildelaff oc saa siin Borgeschap.

¹⁾ J: vover.

Om besønderliige Steffne at holde two gange om aaridt.

Borgemestere och Raadt och Menighe laugs Brødere, som tha tilstede ware, paalagde, widdtoge och sambtæckte samme tiidt, att vdi kiøbmendtzs laugs hwsz schal aarliigen holdis two Fastinde Steffnere om aarith (foruden the Steffnere, som holdis vdi lauge drøcks tiidt) then første Steffne paa Torsdagen nest for Palm Søndagh, then anden paa Torsdagen nest effter Scti Bartolomei apostoli dagh, och tha ther at giiffue tilkiende, huesz Brøderne haffuer att schaffe om kiøbmanskap och andit huesz theris brest och feill, saa och theris begeeringh och wilie er.

Om westferdztz Skiibe.

Om hiidt for Olborrig kommer nogen fremmidde Skiibe aff wester Søenn aff Hollandh, Selandh, Brabandh, Engelandh, Skottlandh eller nogen anden paa then Faerwandh, ladh mett Salth, wiin, klede eller andit kiøbmansschaff, tha schall Borgemestere lade tilsiige kiøbmendene att møde y laugs hwsz oc ther att handle ther om met then fremmidde kiøbmandh, och ey the schulle maa bryde theris Buncke¹⁾ eller sælie nogith aff theris kiøbmansskap entthen Botz mendtzs Føringe eller anditt, føie end kiøbmendene szaa vdi laugs hwsz forsamlitt worder, som forschriffuitt staer. [Gl. R. B. fol. 4: 1552 Mandagen nest effther vor Frwe dagh Natiuitatis samtøckte thiisse efftherne xxiiij mendth mett borgemesther oc Raadth, som ere Matz Nielsen, Cristen Matszen, Thames Pouelszen, Las Skredher, Andhers Olufszen, Oluff Ibszen, Hans Remsnidher, Per Glarmesther, Niels Anderszen, Per Bertilsen, Jens Wogenffør, Oluf Krøgher, Jens Marquardsen, lille Sewren Bøcker, Suend Tybo, Thames Vendelbo, Niels Ibsen, Cresten Sewrenszen, Phillipus Bøcker, Rasmus Bonseck, Niels Michelsen, Jens Remsnidher, Sewren Jensen oc Oluff Laursen, at ingen Borgher skall giøre nogen kiøb mett nogen vestferdz skipper mett salth, vin, klæde eller andhen sligh vare, før borgemesther oc raadt haffue forhandlid mett then oc endelig kiøb bliffuer giordth; huilcken som fordristher at giøre her emodth, tha skall then ther miz haffue forbrott sytt borgerskap oc ther offuer straffis for wlydelse, och huilcken som haffuer foruit goetz po sligh

¹⁾ o: losse Ladningen.

skibe, tha skulle thij beuisse theris søøbreffue, før borgemester oc Raadth handler mett thennom.]

Om en Bøsze y laugs hwsz.

1539 samtøckte, beyaith oc endrectigliigen widtog Borgemester och Raadtt och menige giildebrødre mett thennom, att Skafferne schulle lade giøre enn Bøsze till at haffue vdi laugs hwsz, oc ther vdi schal huer, som giildebroder worder, ligge till fattige folck 1 β , och huilcken giildebroder loughigenn tilsigis at møde vdi laugs hwsz och icke kommer oc ey haffuer loughlige och retth forfaldh, haffue forbrodtt y Bøzzen till fattige Folck iij β , och ingen schall ther vdi benaadis.

Forbryder sig nogen.

Huilcken sigh forbryder och forseer emodh forn^e artickle och puncter och ey wil them widh magtt holde, schal haffue forbrodt sziin giildelaugh oc saa sziin Borgeskaph, oc ther til bøde effter Skroen oc Priuilegienn, som the vduiser, vden hand sig mz loglige forfald oc sand redeliige aarsage vndskyulde kandh.

Om Tienniste Folck vdi kiøbbinghaffnn.

Anno Christi 1560 then 18 Octobris bleff samtøcktt aff Borgemestere oc Raadt och Konningens Fogidt vdi kiøbbinghaffn, att huilcken mandh som haffuer nogen Tyundh, piige eller dreng oc ather at beholde them lenger vdi sziin tienste endh thitt leye maall, som the hannom tiennisthe tilsagdt haffuer, tha skall the feste theynom vdi loughlige tiidtt Sancti Hans dag eller Jwll oc spørge them, om the wille fremdelis tienne ham. Spøre hand them icke adh eller fester them, tha maa the tienne huem the wille, Item sige the nogen quinde eller mandh tienniste oc tager theris gultz

1) 1576 bestemtes, at hvad Salt der kom om Skagen fra Vesten, skulde Borgemester og Raad gjøre Kjøb om med Skipperen; kunde de blive enige, skulde det deles mellem Gildebrødrene. Hvis de ikke bleve enige om Kjøbet, maatte ingen Borger kjøbe i en eller anden Maade „med Finantzerie“ med Skipperen, uden saa var, at samme Borger kjøbte det med Borgemesters og Raads Samtykke og Tilladelse, deres Medborgere til Gavn og Bedste og ikke dem selv til nogen Profit og Fordel i nogen Maade. Fandtes nogen herimod at gjøre, skulde han bøde, som de gamle Forfædre havde paalagt. (Danske Mag. III R. I B. S. 101.)

pendinge¹⁾, tha schall the were plictige till att gaa vdi theris tienniste till temeligh tiidt, viij Dage effter tiiden poske eller Scti Michels dagh, eller flye en anden vdi theris stedh, saa them nøigis metth. Siger the och tuende mendh tien- niste, tha schulle the holde then mandh tieniste, thennom først feste, oc giiffue then anden heell lønn, siist feste, eller flie ham en anden wdi theris stidh, eller forlige sig mett hannom. [Gl. R. B. fol. 114: 1564 Mandaghen nest epther Michaelis samtøckte Jørghen Kønigh Borgemesther, Frantz Perszen, Malti Perszen, Rasmus Kotti, Matz Nielszen, Anders Matzsen och Hans Mourissen, Raadmendh, att huil- cken tieniste pighe, som her epther festher sigh med tuende Hosbondher och opbærer theris Gudtz Penninghe, tha skall hun ther for bødhe iiij m. $\frac{1}{2}$ till byen och sidhen tiene then, hun sig først haffuer fest till.]

Om at byude til Brøllup.

Naer byudis schal til nogen Brølluff y Olborrig, tha schal effter thenne dagh icke gange fleere at byude endh iiij personer, som schal were Brudgamen . . . ²⁾, och Sogne- presten schal icke, som skieidh er til desz, bemøges mz at ganghe och byude, men Sougnedegnen maa gange metth och schriiffue, om the er thz begeerindis.

Bruden schal icke maa haffue paa sig vdenn iiij kiæder oc en Sieppel³⁾, om the then wil haffue; haffuer hon meer, tha schal then, som kosten lader giøre, haffue forbrodt x da- ler, huad helder then er edel eller wedel, som Bruden reder.

Ingen borger datter eller tienstpiige maa redis til Brudh y Olborrigh vdi nogen edel Fruers eller Jomfruers kleder.

Om Faddere at bede til Børn.

1569 then 23 dag Martii paalagde Borgemester y olborg och menige Raadh, at ingen schal maa bede flere Fadder til ith Barn endh iiij personer; huo som flere beder, schal haffue forbroth for huer person, ther offuer bedis, iij $\frac{1}{2}$ danske til Raadith och til Byens tiennere, som ware ther paa, viij β .

1556 Odensdagen effter Reminiscere bleff saa ordiniirith om predickens tiidt och tiime:

¹⁾ o: Penge, som gives paa Haanden, Fæstepenge, paa Latin: dena- rium sancti spiritus. — ²⁾ Her er Plads ladet aaben til at tilføje de andre paa. — ³⁾ o: en Krands.

Fra Poske till Mechelses schal predicken were wde,
 naer thz slaer vj
 Fra Mechelses till Martini vde til vij
 Fra Martini til Fastelauen vde til viij
 Fra Fastelauen til poske vde til vij
 och schal ringis samen til predicken fierde part aff en thiime
 for then thiime, som predickenn schal begyundis.

Att ringe for the døde.

Naer ith Menniske dør, tha schall ther ringis for mett
 alle klocker, oc saa mett een klokke, naer thit bær is till
 graffue, men for ith Barn schal icke ringis vden mett two
 smaa klocker, naer thit dør, oc saa mz een aff samme smaa
 klocker, naer thitt bær is til graffue.

Hadtzseriis.

och schal thit were liige szaa for Hadtzseriis mendh och
 folck, som mett them her y Byen boo.

Om Begrawelsze.

1556 Torsdagenn nest for Fastelauen haffuer Borge-
 mester och Raadt met xij acthe Sognemendt til thennom
 saa beuillgidt, sambtøckt och vidtagith, att holdis schall
 om Begrawelsze vdi Scti Bodels Sogenn oc y then ny kier-
 gaardt, som nu effterfølger, och samme tiidh gjorde the then
 skick om att ringe for the døde, som forskruit staer.

Huilcken Sognemandh eller Hustru, som wil begrauisz
 y kircken, schal giiffue til kiercken vj m $\frac{1}{2}$ danske, men
 bliiffue the begraffuit y kiergaardt, giiffue iij m $\frac{1}{2}$ danske.
 Item vnge folck och børn emellom xv aar och x aar gamble
 och bliiffuer begraffuit y kircken, schulle giiffue iij m $\frac{1}{2}$,
 men bliiffue the begrauit paa kierckegaardt, giiffue ij m $\frac{1}{2}$.
 Item børn vnder x aar, som bliiffue begraffuit y kircken,
 giiffue ij m $\frac{1}{2}$, men bliiffue the begraffuit y kierckegaardt,
 giiffue xij β .

Udenbysz Folck, som wille begraffuis y kircken, giiffue
 xij m $\frac{1}{2}$ danske, men bliiffue the begraffuit y kierckegaarden,
 giiffue vj m $\frac{1}{2}$ danske.

Om liigstiene.

Huilcken Sognemandh eller quinde, som will lade ligge
 Marmorsteen paa siine graff y kircken, schal giiffue Fem
 Jochimdaler foruden the sex m $\frac{1}{2}$ for Begrawelsze. Men
 wille the lade ligge slig stien paa theris graffue paa kier-
 gaarden, giiffue halfft saa mōgitt. Schall ingen effter thenne

dag lade ligge træwerck paa theris graffue enthen y kiercken eller paa kierckegaarden.

Om then ny kiergaardtt vden byen.

Alle the, som schulle begraffuis vdi then nøy Kierckegaardtt vden Byen, schulle giiffue till samme Kierckegaardtz vpholdh iij β, om the er saa formwendis, men er the icke formwendis, tha nyude thz vden pendinge. — Och schall ringis for thennom metth een Klocke, och ther for schal Degnen haffue iij alb. Men skall nogen fremmidde eller vden byesz, som icke haffuer hiemme y Sognidh, begraffuis y samme nøy Kirckegaardth, giiffue ix β.

Graueren, som grauer grawe til the døde, schal haffue for ith gammelt folcks graff ij β, for ith Barns graff at grawe iij alb, och schal huer graff were dyub ij alne, oc schal grauis rett y reig¹⁾ hoss huer andre oc icke hisz och her.

Hurledis Ringgis schal paa och aff wacht aarligen, ordnirit och paalaggt aff Borgemester oc Raadt Fredagen for omn. Sctor. 1563.

Aff wacht.

Fra Scti Michaelis Dag och till alle Helgens dag schal ringis aff wacht, naer Klocken slaer iij efter midnatth. Item fra alle Helgens dag och till Scti Knudtzs dag siist y Jwll schal affringis om morgen, naer Klocken slaer v, thy natten er tha lang och mørck. Item fra forne Sancti Knudtz dag och til Scti Gregorii dag schal aff ringis, naer Klocken slaer om morgen iij. Item fra Scti Gregorii dag och till Sancti Michels dag schal aff ringis om morgen, naer thit slaer iij.²⁾

Paa wacht.

Fra sancti Maurittii och til Gregorii schal ringis om afften, naer thz slaer viij. Item fra Gregorii och til Maurittii schal ringis paa wacht om afftenen, naer Klocken slaer ix.

(Anno 1614 den 2 Septembris bleff vagten befalett ad skall ringe paa Vagtt om afften klocken 9 oc skall robe huer time, oc skal the ringe aff Vagten om morgenen Klocken 4

¹⁾ o: Rad. — ²⁾ En Anmærkning til dette Sted er ved Indbindingen bleven stærkt beskaaren, dog kan tydelig læses følgende: vndtagen viij dage for pinxdage oc 8 dage efter, tha schal ringis paa wacht, naer 8 slaer om afften

Om Sommeren epher vores kiere Lensmands Manderup Parsbergs befaling.)

Om Fæe Hiord.¹⁾

1556 paa midfaste Søndag y Scti Bodels Kiercke bleff saa aff Borgemester Christen peerszen och nogen sognemendh, som bleff vdneffndtt, som war Cristenn scriffuer, Christen mechelszen, Maly peerszen, Niels iibszen, Christen seurinszen, Eske Kiilsmz, Mattz nielszen och fleere til thennom paa menige Sognemendtzs wegne, paalagdt och samtøcktt, att ingen schal haffue nogen sær Hiordt, huercken priir²⁾ eller andere. Huo thit findis mz, schal haffue forbrodt iij m. 1/2 til grandelaffuith oc tage sith fhe fra sær hiordt inden tredie dag, effter han worder tilsagdt, giøre han thit icke, haffue forbrot andre iij m. 1/2 oc siiden saa offte, hannom tilsigis och han icke wil holde sith fhe och quegh mett Sougne hiordth.

Icke schal helder nogen holde sær suiinhiordtt vnder samme wiide, oc the pendinge, saa worder forbrott, schal Borgemester mz Sognemendtzs raadt tilskicke nogen mendh til the ij mendh, som tilliggis at ferde³⁾ Feebroen, at vdpante them mz bropendingen, och tha schal och saa paaliggis, huad bekostit er paa Hørde huszit oc icke er betalith eller ther paa behoff giøris at bekoste.

The stedde en hørde samme dagh (metth naffu Anders seurinszen, som tilfornn tiende y Tostrup widh Restrup) atth hand schulde wocthe Feedh til Mechelsmes och saa haffue madh om dagen, att han och hansz dreng schulle huer thennom haffue om dagen iij maaltiidht madh for iij kywr oc til thennom bode om dagen iij kander øll, oc for huer koo at wocthe om Sommeren huer fierdingh aar j alb, oc for en koo atth wocthe heel winter igiennom j alb, oc tha eder han icke vden ij maaltiier for ij kywr om dagen.

Om hørdens dreng.

Hørden schal ingen dreng haffue fra alle helgens dagh och til wor Frue dag y Faste.

Merck paa Fhe oc Swiin.

1564 Søndagen Judica, som war then 19 dag Martii,

¹⁾ Ved Indbindingen af Bogen er Overskriften bleven stærkt beskaaren, men synes dog at hurde læses saaledes. — ²⁾ o: Prioren eller Forstanderen i Hospitalet. — ³⁾ o: holde i Stand.

lodh Borgemestere Jørgen Kønning och Christen schriiffuer mett menige raadtz sambtøcke tilsige vdi bode Sogne kiercker paa predickstolene, att enhuer schal haffue sziin merck paa sziin Fhemon, Fhee, Foer, Swiin och andit, huadsomheldst leffuindhe queg och creature mandh eger och mercktkand were, paa thit ingen twiiffuel ther paa schal komme nogen trette och wenighedh paa ferde therom. Findis nogitt, som forneffndt er, her effter wmerckett, tha schal thitt were forbrodtt til Olborrig By och ther til straffis for wlyudelse som widbør.

By thyure.

Huosomheldst ther hintter eller hintte lader Bythyurene til sziin koo eller kyur, tha schal the thit haffue mz theris minde och wilie, som Tyurene haffue at føde, och saa giiffue tyurene gotth fuder och nock ath edhe vdi hwsze, then stonndh thit er saa kaldt, atth them kandh skade aff kuldh, och strax thyurene ther icke lenger behouff giøris, tha schal the gienne eller lade gienne hannom diidt igien, som the hannom lanndtt haffuer, och sig them til, att the kand binde hannom indh och foruare hannom. Huo icke saa giøre, schal haffue forbrodtt til Sognemendtzs behouff till at kiøbe Thyure for y Framtiden iij m $\frac{1}{2}$ danske, och schal ingen were vndskyaldit mett paaskodh paa piiger eller dreng, att the thit forsømt haffuer, oc the iij m $\frac{1}{2}$ schal kierckewerie¹⁾ mett Bysz tienner vdpantte, eller Kierckewerie schal them selfue vdgiiffue.

1565 Thyure pendinge.

y nogen forgangen aar haffuer werit Sidwane y Sancti Bodels Sogen y Olborrig, att aarligen om mitsomers tiidt, føre Høe biergis, tilliggis ij menndh at vptage pendinge, huesz Sognemendh paa ligger at schal giiffuis for huer koo til at kiøbe fuder for at føde tyurene metth, oc antworde siden Kierckewerierne samme pendinge, Siden paa Sogne Steune y Scti Bodels Kiercke Søndagen nest for visitationis marie 1565 paalagde Borgemestere Jørgen Kønning oc Chri-

¹⁾ At Kirkeværgerne havde med denne Sag at gjøre, kan synes underligt; men ogsaa andetstedsfra vide vi, at Byens Tyre dengang holdtes af Kirkerne. Saaledes findes f. E. i Regnskabet for Frue Kirke for Aaret 1626 tillige Regnskab over Indtægter og Udgifter ved Byens Tyr. (Se C. Bruun: Oplysninger om de Frue Kirke i Aalborg tilhørende Kapitaler, S. 60.)

sten scriiffuer, Raadmendh Christen mechelszen, stuor Rasmus Kotty och Mattzs nielszen och Byfogden Jørgen laurisen mett menige Sogne mendh, som tha tilstede war, att ingen aff Sognemende schal besueris mett tyure pendinge at tage vp om aaridh endh the two kierckewerie, the schal selff vptage tyure pendinge och giøre regnskap ther for, effter thy the selffue schull føde tyurene. Bytyurene schal holdis paa indfuder y thit steckist¹⁾ til Sancte wuldborgs dag. om grøen oc greszit woxer tilige, men wexer thit langsomeligen och kommer sildigh, tha schal the fødis paa indfuder, som gott er, til pinxdagh, om the icke føre kand fange nock y marcken.

Om tiggere.

1562 Søndagen nest for Bartolomei apostoli dag afflyuser Mester Jørgen martenszen Superintendent vdi olborrig och wendelbo stigt paa predickstolen y Scti Bodels Kiercke, thisligiste Hr. p. ienszen Sogne prest til wor Frue kiercke mett Borgemesters Jørgen kønnings oc Cristen schriffuers och menige Raadtz samtøcke, att ingen fattige folck schal maa gange at tigge y olborg vden the, som haffue loff oc haffuer Byens tegen paa theris kleder. Findis ther nogen andre at tigge, tha schal the foruiisis aff byen effter ko. mats. Receszis lyudelsze.

The som dragis y Schuolen.

Naer Schuole personer drager enthen pebling eller By-sincker adh Scholen, kommer tha nogen och tager them fra peblingen, tha schal the bøde for huer, the tager løsz, till Byen 18 β.

Om Suiinhøurdde.

1557 paa Palmsøndag Steddhe Sogne mendh y Sancti Bodels Sogen en Suiinhøurdhe, och schal han haffue for huer hiordferdig Suiin at wotte j alb och schal haffue om dagen madh for iij Suiin iij maaltiier.

Heer Christen pouelszen, Prior vdi Helliggiesthwsz, war samme dag till stede paa Sougne steffne och sambtøckitt mett Sougne menden, ath ingen schal maa haffue nogen sær hiordtt, entthen Fhee eller Suiin, huercken priiren eller nogen Sougne mendh. Hwo thit giøre, schal haffue forbroth

¹⁾ α: korteste.

till Grandelaw iij m $\frac{1}{2}$ danske, saa ofte som thit findis mz nogenn.

Om Suiin paa gaden.

Suiin schal icke helder maa gaa paa gaden (som hiordføre Suiin ere) lenger endh Suiinhørden driiffuer Suiin aff Byen. Findis ther siiden nogen paa gade eller Strede, tha schal Bysz tienner eller hwsomheldst Borgemester och Raadt ther til skicker, haffue fuldmagtt samme Suiin y hwsz at tage, och siden huer Suiin vdløsis for 1 β , oc ther som sodanc Suiin gjør nogen skade, tha schal then, som Suiinen eyer, betale skadegieldh.

Wil Bysz tienner them icke indtage (eller huo thit befallis) och Borgemestere och Raadh kand lade bekomme nogen och lade indtage, tha schal huer Suiin (som for er sagdt) vdløsis aff eyeren for 1 β , och Bysz tienner eller huo thz haffuer y befaling, schal giiffue Borgemester och Raadt for forsømselze for huer Suiin 1 β , dog vndtagen om ith syugt Suiin eller ith Suiin nygligen kiøfft er och en Sow haffuindis saa smaa griise, att the icke kandh følge mz hiorden, om thisze slipper wmindis aff hwse eller gorde, oc Eiger wil thz suere widh siin eedh.

Offer dage.

Retth Høgtiidens offerdage om aaritth er Jwledag, Poskedagh och Pinxdagh.

Paa Jwle natth vdi Christmesze tha offerer vnge folck her y olborgh oc andre huo som wille.

Hur Folck ganger att offre vdi Olborrigh.

Naer ther er Barn at christne och Brude folck oc Barszelkone paa een dag y kierckene, tha offer then kone først mz Barnith, som barnidh berer, saa offer Brudegam och Bruden, saa offer Barszelkonen, saa Adelenn, om ther er nogen, som offre wille, saa Bispen, prior oc presterne, om the ere tilstede och wille offre, saa Borgemestere och Raadt och andre mendh och karle, saa offer Piigerne, saa the ij Hustruer, som Bruden reder, saa the andre hustruer.

Att følge liig til graffue.

Først ganger then dødis neste negst effter ligitth, saa Borgemestere och Raadtt och mandtzs personer y paar ij effter ij, saa Hustruerne lige saa ij effter ij y paar sammen, men for liigith ganger Schuolmester och hørerne mz Deigne oc peblinge, och nest for liigidh ganger Presterne.

Om Sogne Steffne.

Naer Sognemendh worder tilsagdt att møde och were tilstede paa Sogne Steffne, tha schal enhuer bliiffue tilstede, till Steffnen er holdt. Ganger nogen føre bortt vden forloff, tha schal hand haffue forbrott til menige Sogne mendtzs behoff entten til Febroe at ferde eller anditth 1 β groth, thit er ix β danske, och ther til dog nyude och vndgielde, som andre Sogne mendh, huad forhandlit worder effter sziin ormouge och leiglihedh.

Forfaldh.

Men haffuer nogen sandh och redeligh forfaldh, att hand icke kand were tilstede, entten hand er syug oc skrøblig eller haffuer syuge Folck hiemme eller sodanne Giester, att hand icke maa were fra them, eller thit er ham for nøden haste-ligen att reigse aff byen etc., tha schal hand giiffue Borge-mester eller Kiercke werie thz strax til kiende, før endh hand ganger aff kiercken, att haud y Sandingen sodane forfaldh haffuer, tha fanger hand forloff; men findis thit siden, at hand icke haffde sodane forfaldh, som hand paa skodh, tha skal hand giiffue meere til wiide effter xij Sognemendtzs sigilsze. Actum y Sancti Bodels Kiercke y olborrigh aff Borgemester Christen schriiffuer oc Cristen mechelszen, Jør-gen Knudszen, Cristen seurinszen, Mechel seurinszen, An-ders matzszen Krag, Radmendh, Jørgen lauriszzen, Byfogitth, och nogen Sogne mendhtil thennom then 24 Junii, som war Sancti Hans dag midsommer 1570.

Samme dag bleff paalagdt oc samtøckitt, att ther skall icke vden een nøy Kircke werie tilsettis om aaritth. Saa bleff Jens Nielszen skomager, niels iibszens Søn, frembdelis kirckewerie endh j Aar, och til ham bleff sadtt Jacob tem-mermandh.

Om Tingith at holde ferdig.

Olborrig By schal holde ferdig then østerste Tingstock, Hadtzeriis then sønderste, Giøll then westerste, Swndby y wendszøszel then nordiste Tingstock. Tiiffue Stienen then schal Byfogden lade sette.

Skomagere.

Konningh Hans gaff Skomagere y Olborriigh sodane priuilegium, att ingen andre Skomagere schal giøre skoo paa iij miile neger Olborrigh, vden the giøre them til gode

mendtzs¹⁾ gaarde til theris egen behoff; giøre her nogen emod, tha schal Oldermenden for Skomagerne y Olborrig diele²⁾ them til Olborrig Byting oc giiffue then louglige warszell till theris Herritztingh etc. Datum wordingborrigh Mandagen post Sancti Marcij dagh 1505.

Derefter følger i Haandskriftet Aalborg Stadsret, givet af Kong Valdemar den fjerde, som er aftrykt i Kolderup-Rosenvinges Samling af gamle danske Love, V, S. 278—282. Jfr. smst. Fortalen S. xxx og P. Kofod Anchers Samlede juridiske Skrifter, II, S. 678—9 og 703—4.

Derefter følger Erik af Pommerns Stadfæstelse paa Byens Privilegier saalydende: Wy Erick mz Gudtz Naade Danmarcks Wendis Suerigs Norrigs oc Gottis Konning, Hertog y Pomern helszer alle mendt thze breff seer eller høre lesze kiæriligen mz Gudh oc wor nade och kundgiøre att wy aff wor nade oc sønderlige gunsth vndhe oc stadfeste wore bymend oc borgere y Olborgh alle the priuilegia Friiheder och Naader saasom wore Forfader Koning Walde- mar them vdgiffuit oc stadfest haffuer y alle maade effther- thy som theris breff vduiszer, Huilckit som wii lader tilfeste thze wortt breff. Thy forbyude wy alle wore Fogder oc Embitzmend oc alle andere, ehuo the heldst ere, forne wore Borgere y Olborge at hinder eller wforrette y nogen maade emodh thenne wor naade og willye wnder wore naade och koninglige heffn etc. Datum Olborg Anno dni millesimo quadringentesimo tredecimo die commemorationis animarum. Nostro sub secreto.

Derefter følger et Privilegium for Aalborg af Kristoffer af Bajern saalydende³⁾; Wy Christoffer mett Gudtz Naade Dannemarcks Wendis och Gottis Konning, Palantz Greffue paa Riin oc Hertog y Beyeren helsze alle mendt thze breff see eller høre lesze ke mz gud oc wor naade oc kundgiøre, atth wy aff wor sønderligh gunst vnde oc stadfeste wore

¹⁾ o: adeliges. — ²⁾ o: sagsøge. — ³⁾ Se Kold.-Rosenvinge, anf. St. Fortalen S. xxxxi.

Bymendt oc Borger y Olborg alle the priuilegia, Friiheder oc Naader saasom wore Forfederne Konninger y Dannemarck thennom vndht giiffuit oc stadfests haffue y alle maade effter thy szom theris breffue wdhwiser.

Item wndne wy them aff wor sønderlig gunsth och naade att Burgermester oc Raadt y Olborg schulle haffue macth att sette alle Embmede¹⁾ effther skiellighz oc Oldermandt som thij wille were bekiendt for Gudh oc osz.

Item schal eller maa ingen gaa eller riide daug eller nacht y forn^e wore kiøbstadt Olborg mz spentte armbørster. Dierffuis thz noget at] giøre oc fanger ther skayde offuer, tha schal han fange ther skayde offuer wbøtte.

Item schal inghen gange mz armbørst eller Suerdt lenger endt hand kommer y Byen y sith Herberge. Thy forbyude wy alle ehuo thy heldst ere oc serdeles wore Fogder oc Embmitzmendh forn^e Burgermestere Borger og Menighz y Olborg modh thenne wor gunsth oc naade at hinder eller hinder ladhe, møye, tøffue eller wforrette y noghen maade vnder wor ko heffn oc wrede.

Item schal inghen giøre Samenbindelsze emodt Burgermestere och Raadt y Olburge vndher siin hoffuitz lodht. — Datum Olborg in profesto corporis christi anno dni millesimo quadringentesimo²⁾ primo, anno regni nostri Dacie secundo.

Derefter følger Kristian den førstes andet Privilegium for Aalborg, trykt hos Kold.-Rosenvinge anf. St. S. 284—7. Se ogsaa Fortalen S. xxxxi,

og Kristian den førstes første Privilegium for Aalborg, trykt hos Kold.-Rosenvinge anf. St. S. 283. Se ogsaa Fortalen S. xxxxi.

Derefter følger et Brev fra Kristian den første, saalydende:
Wy Christienn mz Gutz Naade Danmarcks Sueriigs

¹⁾ o: Haandværk, Haandværkslav. — ²⁾ Her er oversprunget: quadragesimo.

wendis och Gottis koning, Hertog y Sleswiigh Greffue y Holdsteñ Stormarn oc Dyttmersken Oldenborg oc Delmenhorst giøre alle witterligt att wore Burghermestere oc Raadt y Olborghe haffue nu haffdt theris budt her hoss oss ladin-dis oss wnderstaa thendt stuore brøsth y Olborgh er om Stalderum naer wy oc wore gode mendt thiidt komme. Therfor haffue wy nu aff wor sønderlig gunsth oc Nade vndht oc tilladit oc vndhe oc tillade mz thze wortt obne breff att wore Burghermestere oc Raadh y Olborgh maa indtage til Stalderum wor oc kroffnens iordtt østen om wor Frue Kiercke oc westen om Scti Peders kiercke oc Nourden paa Saendett till dyubett tagher, szaa Seiglatzsen och wolden bliiffuer wskaidtt och then Helligandtz Gaardt beholden nuorden paa Saenden til gordzens bøgninge och behoff saa bredt oc langh som Gordhen tilsiger, och Hans Jude wore Burghemeister y Olborg beholde thz som wy hannom bebreffuit haffue Dog y saa modhe att huo som paa forde Jordt bøgge will schulle thz giøre oc haffue mz wore Burghemeisters och Raadtz sambtøcke oc giøre ther aff till Byens Behouff effter skiellighz oc schulle thz foruare for Bøgningh mz graffue eller y ander modhe effter thi som behoff giøris om thz icke kommer oss krouffnen eller Byen till skaide.

Item haffue wy effter wortt elskl Raadtz raadt vndt oc giiffuit oc vnde oc giiffue forde wore Burgermeistere Raadh oc Menighz y Olborgh for Friihedt oc priuiligier at war thz saa att nogher y therisze kiøbstadt fortalit then andhen paa ære eller røcthe oc icke saa beuise kandt, tha schal then som thett giøre haffue forbrodtt xl marck till oss, xl m. $\frac{1}{2}$ till Byen oc xl m. $\frac{1}{2}$ til Saghewolderen eller haffue thz wdi woris oc theris mindne oc willige. Thy forbyude wy all wore Fogder oc Embitzmendt oc alle andere forde wore Burghermestere oc Raadt y Olborgh her emodh att hindere eller hindere ladhe, møde, wmage eller wforrette vnder wore koninglige heffn och wredhe. — Datum in Castro nostro Kallingborgh die bij Marcelli pape et martyris. Nostro sub secreto. Anno dni mcdlxquarto.

Derefter følger Kong Hans's første Privilegium for Aal-

borg, trykt hos Kold.-Rosenvinge anf. St. S. 288—9. Se ogsaa Fortalen S. xxxi,

Kong Hans's andet Privilegium for Aalborg, trykt smst. S. 290—1. Se ogsaa Fortalen S. xxxii, og

Kong Kristian den andens Privilegium for Aalborg, trykt smst. S. 292—3. Se ogsaa Fortalen S. xxxii.

Mammen-Fundet.

Af Arthur Feddersen.

Umiddelbart ved Landevejen imellem Bjerring og Mammen i Mammen Sogn, Middelsom Herred, ligger en temmelig stor Gravhøj, som af Egnens Folk kaldes Bjerringhøj. Den tilhører Laust Pedersen Skomager og er den mest fremtrædende Høj i Nærheden. I den opdagedes i Aar et meget mærkeligt Gravsted, som skal være Emnet for en kort Beskrivelse, idet der forudskikkes den Oplysning, at Fundet senere vil blive beskrevet af en langt Sagkyndigere end nærværende Meddeler. Den her givne Fremstilling skal derfor væsenlig indskrænke sig til en simpel Beretning om Fundet, saaledes som det fandtes kort efter, at Udgravningen var endt, og som Gravstedet viste sig, da det helt blev udgravet. Dette sidste Arbejde skete i Forbindelse med Arkitekten, Lieutenant Uldall i Randers.

Lørdag den 18de April kom der tilfældig Underretning til Viborg om, at der den foregaaende Dag ved Udgravningen af en Høj paa Mammen Mark var fundet et Gravkammer af Træ, ovenpaa hvilket fandtes henlagt et usædvanligt og uformeligt Voxlys. Da det samtidig fortaltes, at Udgravningen var standset og mulig ikke fuldført, tog jeg strax ud til Mammen for at blive kjendt med Fundet. Til min store Sorg var imidlertid ikke alene Graven aabnet, men

Alt tydede paa, at Aabningen var sket med den fuldstændigste Mangel paa Omhu. For at fylde en nærliggende sid Sænkning i Marken havde man rømmet Ovret af Højen, der har været omtrent $6\frac{1}{2}$ Alen høj og har en Omkreds af omtrent 70 Skridt. Derpaa havde man gravet et firkantet Hul ned i Midten, og dettes Bund var dels fyldt med nedstyrtet Jord og dels med Levninger af gammelt Træværk. Den udkastede Jord var dækket med talrige Levninger af Gravens Indhold, saasom halvt opløste Knokkelstumper, store Kager af sammenraadnede Dun, mange Stykker Tøj af Ligets Klædning, af hvilke flere vare indvirkede med Guldtraad og udsyede med Figurer, Egeplanker o. s. v. Da jeg ikke traf Nogen ved Graven, henvendte jeg mig til Ejeren, som imod en passende Godtgjørelse overlod mig, hvad han havde bragt hjem fra Udgravningen. Det var mig især om at gjøre strax at faa Hold paa de fundne Sager, da de allerede i Løbet af Dagen mere eller mindre vare blevne „prøvede“ af Nysgjerrige, og enkelte af dem maatte behandles varsomt. Disse Sager vare:

- 1) Et klodset tildannet Lys af ubleget Vox, der vejer imellem 7 og 8 Pund. Det er bredest forneden og seer ud, som om det med Hænderne er formet under varmt Vand og derpaa lagt op paa et Brædt, thi det er fladtrykt paa den ene Side. I hele dets Længde findes et Hul, som er videst forneden og synes at være frembragt ved at forme det endnu bløde Voxstykke over en Pind. Dette Hul har rimeligvis tjent til at optage Vægen, som jeg tænker mig trukket igjennem Lyset, efterat det var formet; jeg kunde idetmindste ikke se noget Spor af Indtryk af Vægen i Hullet, der synes at være helt glat og jævnt. I Lysets spidse Ende seer man tydelig, at det har været tændt, idet der paa det Sted findes en skaalformet Fordybning, i hvis Sider Smaastykker af Tanden ere indsmeltede i Voxet. I den nylig udkomne anden Udgave af *Ledetraad for de Besøgende i Museet for de nordiske Oldsager af C. Engelhardt* siges der Side 31, at Lyset omtrent har brændt en halv Time og rimeligvis medens Graven tilkastedes.
- 2) En Jernøxe med smukke Prydelser af indlagt Sølvtraad i Slangeslyngninger paa Bredsiderne og med Guldbaand

imellem Banen og Bladet. Banen er prydet med mere regelrette Figurer.

- 3) En mindre Jernøxe uden Prydelser.
- 4) En temmelig stor Broncekedel, som flere Gange har været lappet, og hvis Bund er i en maadelig Tilstand og istandsat med enkelte Stykker Messingblik.
- 5) Staver og Bundstykker til en eller to Træspande. Den ene Spand har havt Metalringe og har været prydet med smaa bredhovede Søm.
- 6) Nogle Guld-pailletter af en egen udtunget Form og meget tynde.
- 7) Stykker af Silkebaand med indvirket Guldtraad.
- 8) Levninger af Pelsværk („Hermelin“ (?) ifølge Engelhardts Ledetraad).
- 9) Et Brudstykke af et ubekjendt Redskab, samt et Stykke Beslag.
- 10) Nogle Hasselnødder. Der fandtes ialt omtrent et Dusin, der laa samlede paa et Sted, halvt gjemte i Dunmassen.¹⁾

Da det snart var Aften, kunde jeg ved Graven kun faa Tid til at samle de Levninger, som laa spredte omkring ovenpaa Højen og fik kun usikkre Maal. De Meddelelser, jeg fik af Ejeren og hans Folk, vare i det Hele saa modsigende og vildledende, at det ikke var mulig fuldstændig at komme paa det Rene med Forholdene. Efter Alt at dømme, havde man alene higet efter at komme til Liget for at gjøre de tænkte Skatte til Bytte. Man havde derfor ikke engang udgravet Kamrets Dække helt, men havde strax brudt Hul paa det og derigjennem efterhaanden udtaget en Del af Indholdet, saa at man hverken vidste ud eller ind om Noget.

For nærmere at undersøge Graven og tale med Folkene, der havde været tilstæde ved Udgravningen, tog jeg igjen ud til den Onsdag den 22de April. Denne Undersøgelse gav imidlertid kun et Udbytte af enkelte Smaating til Supplering af det allerede Fundne samt nogle faa ny Oplysninger; derimod fik jeg udvirket, at man lod Graven urørt, ind-

¹⁾ Denne Fortegnelse er ikke saa fuldstændig, som jeg kunde ønske, at den skulde være, og Grunden er især den, at Sagerne saa hurtig sendtes til Kjøbenhavn, at jeg ikke fik Tid til et nøjagtigt Eftersyn

til en nøjagtig Eftergravning kunde finde Sted. Dette skete allerede den paafølgende Søndag den 26de April, idet Etatsraad Worsaae havde faaet Lieutenant Uldall til at paatage sig det dermed forbundne Tilsyn, som jeg ved andre Sysler mente mig hindret i. Jeg havde imidlertid det Held, ogsaa selv at kunne være tilstæde, og Udbyttet af denne Eftergravning, sammenholdt med hvad jeg allerede kjendte, skal jeg nu kortelig fremstille.

Da Graven var ryddet for den nedfaldne Jord, og hvad der endnu ikke var bragt op, viste det sig, at Gravkamret eller Plankekisten, der havde gjemt Liget, laa fra Nordvest til Sydost. Graven havde en rektangulær Form, men saaledes at den var bredest i NV., omtrent 3 Alen, medens den sydøstlige Ende kun maalte 2 Alen 18 Tommer. Længden var omtrent 5 Alen. For hver Ende stod 3 Stolper til Støtte for de korte Egebræder, som dannede Væggene i Graven og vare stukne løst ned i Blaalerpakningen, der baade dækkede Bunden og Siderne. Stolperne stode mærkelig nok inde i selve Kisten, hvis Bund bestod af lange Fjæl, hvorpaa Liget havde hvilet; de vare omtrent $1\frac{3}{4}$ Alen lange og 8 Tommer i Tværmaal. Forneden vare de lige afskaarne og vare ligesaalidt som Sidefjællene stillede helt lodrette, men lidt skraat. Sidebrædernes nederste Ender vare ligesom lidt udtyndede ved brede Øxehug; disse Bræder vare omtrent 1 Alen lange og $1\frac{1}{2}$ Tomme tykke, medens deres Brede var lidt uens, enten mere eller mindre end en halv Alen. Dækfjællene, dannedes af flere lange Bræder, der vare fastsømmede til Sidefjællene, og hvis Fuger vare tættede med Uldtotter. Jernsømmene vare ikke vedligeholdte, men der fandtes tydelige Mærker af dem i Træet, idet Jernet var forvandlet til fosforsurt Jerntveilte, som ved sin blaa Farve tydelig gjengav Sømmets Form. Desuden saaes der adskillige større Pletter af denne Jernforbindelse paa Bundfjællene og Knoklerne, saaat mulig enkelte Jernredskaber ere aldeles opløste i Tidens Løb. Efter de fleste Arbejders Udsagn stode baade Træspandene og Bronzekedlen ovenpaa Gravkamrets nordvestlige Del. Da jeg anden Gang kom til Højen og fik Tid til nøjere at undersøge Alt, fandt jeg paa de Bræder, som havde udgjort Gravens Dække, Levninger af to større Træskiver, men de vare da saa vejrtrukne

og sammenskrumpede, at det kun var mulig at skjælne dem ved en nøje Undersøgelse, og hvor de vare lidt fugtige. De vare af et andet Emne end Gravplankerne og synes at have været omtrent $\frac{3}{4}$ Alen i Tværmaal. Over Trækamret fandtes der ved den første Udgravning en tæt Pakning af Blaaler med Knipler, og imellem dem laa det store Voxlys i den søndre Side af Graven. De faa Knokler af Liget vare mig paafaldende; af Hovedet fandtes der saaledes ikke mere end et Stykke af en Kindtand.

Efterat jeg saaledes har meddelt, hvad jeg fandt ved de gjentagne Undersøgelser af Gravstedet, skal jeg endnu kortelig samle det Billede, jeg derved har faaet. — For at jordfæste Liget har man først gravet en omtrent 3 Alen dyb Grav, hvis Bund blev dækket med et tykt Lag Blaaler, og i dette stillede man derpaa de omtalte Træpiller og Brædestykker i en Firkant. Paa Bunden henlagdes nogle lange Stykker Fjæl og paa disse redtes et Leje af indsyede Dun. Efter Arbejdernes Beskrivelse laa Knoklerne halvt nedsænkede i Dunene, og jeg fandt ogsaa flere sammenhængende Kager af dem, hvori sees tydelige Indtryk af Laarknoklerne. Liget har været iført en pragtfuld Dragt af Uld og Silke, tildels gennemvævet med Guldtraad og prydet med Guld-Pailletter. Et Par af Arbejderne vilde vide, at Pailletterne sad i Form af et Kors paa Klædningen, forinden de afpilledes, men da dette ikke stemmer med Flertallets Fortælling, er det vistnok et Slags fri Fantasi. Levningerne af Pelsværket tyde paa, at der har været Bræmmer deraf paa Klædningen, ligesom ogsaa nogle egne Stykker guldvirket Tøj synes at have hørt til et Slags Hovedpynt, hvad der kan passe med det Sted, hvorfra de optoges. Ved Ligets Fødder laa de to Øxer. Efterat Liget var lagt i Graven (Bundfjællene have mulig tjent som Baare) blev denne tildækket med lange Fjæl, der sømmedes fast, og hvis Aabninger tættedes. Nu var Graven færdig, men forinden Jordudfyldningen begyndte, hensatte man Metalkarret, Træspandene og Træskiverne (Madbrikkerne?) ovenpaa den. Hvad Meningen har været hermed, skal jeg ikke kunne sige, men kun gjøre opmærksom paa, at jeg i en Gravhøj fra den tidligere Jernalder i Vammen Sogn, Nord for Viborg, fandt saamange Brudstykker af forskellige Madkar af Ler, at jeg fik samlet omtrent en Snes tildels hele Kar af højst ulige

Størrelse, der nu gjemmes i Viborg-Samlingen. Nogle af disse Madkar vare store, flade Lerskaale og andre derimod Drikkekar, af hvilke de mindste ikke kunne rumme Mere end et ordenlig Vinglas. Brudstykkerne laa ikke alene spredte omkring i Højen, men flere af de mest hele Stykker vare hensatte ved Gravkamrets Indgang. Tyde mulig Mammen-Gravens Madkar og Processionslys (?) paa en Sammenblanding af hedenske og kristelige Skikke? — Tilsidst dækkedes Graven med Ler og Muld, hvorover sammenførtes en Jordhøj, der skulde minde Efterslægten om den Afdøde.

Idet jeg slutter denne ufuldkomme Meddelelse, skal jeg tillade mig at fremføre nogle Ord om de Vilkaar, hvorunder Landets talrige Gravhøje have lidt og maaske endnu længe ville lide. For Størstedelen er det Tilfældet, som raader for det videnskabelige Udbytte af Gravfundene, naar først Gravens Fred er brudt, thi hos Flertallet af den danske Landbostand mangler Ærbødigheden for disse gamle Minder. Derfor handler man saa uforsvarlig med dem, som det skeer, og det synes mig, at det er med den største Mangel paa Ret, at Landet (∴: Staten) prisgiver dem for Enhver. De ere altfor talende Minder om vore Forfædre, til at Nationen ikke af al Kraft skulde værne om dem. Det fremskridende Agerbrug vil tilintetgjøre dem lidt efter lidt, saaledes som det er skeet i de mere godtdyrkede Egne, dersom der ikke snart gribes til alvorlige Forholdsregler. I Viborgs nærmeste Omegn have vi endnu en Mængde Gravhøje, og dog er det vist, at der i de faa Aar, jeg har kjendt denne Egn, er forsvundet talrige af dem, dels paa Grund af Hedeopdyrkningen og dels af andre Grunde. Snart er det Tjenestefolkene i Gaarden, som ville grave efter Skatte eller tilfredsstille en utidig Nysgjerrighed, der forstyrre Graven, snart er det Feriegjæsterne i Præstegaardene eller paa Herregaardene og snart er det Bonden, der vil bruge Mulden eller fjærne Højen af sin Ager, fordi den tager Plads. Men ikke alene private Folk vise denne Hensynsløshed, selv det Offentlige er blindt for disse Minders Værd, og mange af vore herligste Stensætninger ere sprængte for at gjemmes i Landevejene som Vejfyld eller som Stenkister. Ja! i de sidste Aar skyldes i Viborgeggen endog de værste Ødelæggelser til den ny Domkirke, der skal „gjengive“ os

den ærværdige gamle Bygning, „Mindet om Danmarks herligste Tider.“ Er det dog ikke tvivlsomt, om virkelig den ny Kirke vil give os et trofast Billede af den gamle, som den var, forinden Tidernes Ugunst mærkede den med Ødelæggelse og Vanpryd! Sikkert er det derimod, at man i dette Tilfælde med ligesaa liden Omtanke plyndrer Oldtidens Grave for at skaffe Sten „fra Jyllands Heder“, som man idetmindste til en Tid har overset det Farvespil, som dette Byggeemne fremkalder, og som derfor er gaaet tabt, hvor man alene har brugt svenske ensfarvede Sten til Ombygningen,

Dog nok herom! jeg har kun villet pege hen paa den Ødelæggelse og Mangel paa Skaansel, der vises imod mange Oldtidsminder, hvis Ælde netop burde kræve den dybeste Ærbødighed, og det endog idet man søger at „bevare“ et andet Oldtidsminde. Og jeg skal ikke nøjes med at pege hen paa Fejlen og paa vore Efterkommeres Utak, naar kun Bøger og Samlinger vidne om Fortidens Gravminder; jeg skal tillade mig at vise, paa hvilken Maade man mulig vilde kunne værne om dem. Det er Staten, der bør vaage over den Skat, vi eje i de gamle „Kæmpegrave“, ligesaa godt som den vaager over Kirker og andre historiske Minder, og det synes mig billigt, at man ikke tøver længer med at lyse Fred over dem. Skulde det ikke være mulig at paabyde, at ingen Gravhøj maa aabnes eller sløjfes, førend dertil er givet Tilladelse enten af Øvrigheden eller helst af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevarelse? En saadan Tilladelse burde imidlertid kun gives, hvor overvejende Grunde talte derfor, og naar der var Sikkerhed for et kyndigt Tilsyn. I andre Lande har man Tilsynsmænd, der holde Øje med de antikvariske Minder o. s. v., og det vilde vist ikke have stor Vanskelighed, at bringe noget Lignende i Gang her, naar først Staten paatog sig at frede om *alle* vore Oldtidslevninger. Skulde det imidlertid ikke være mulig ad denne Vej at frelse Størstedelen af Gravhøjene, vilde man idetmindste kunne fremkalde et Vidnesbyrd for kommende Tider om Landets Rigdom paa dem, dersom det paalagdes Landinspektører og Landmaalere nøje at aflægge dem paa ethvert nyt Kaart, thi paa de ældre Matrikelskaart findes de langt fra.

Disse Betragtninger ere vel særlig fremkaldte paa Grund

af Mammenfundet, men synes uden Skade at kunne have Plads i nærværende Tidsskrift, i hvis Plan det jo netop ligger at fremme Kjærligheden og Kundskaben til Landet og dets Historie. De kunne passende sluttes med en Opfordring til Alle om, at vaage over ethvert Gravfund, der kommer for, dels ved at overvære Udgravningen og give Oplysninger om den og dels ved at redde det Fundne. Indtil der fra Statens Side gjøres Noget for at frede Oldtidens Grave paa hensigtsmæssig Maade, burde Enhver, der har Sands for vor Fortid, gjøre Sit til, at der ikke udøves hensynsløs Vold imod dem, og at, hvor Ufreden bliver nødvendig, det størst mulige Udbytte vindes for Oldstudiet.

Actstykker fra Hemmestrup.

Meddelte af C. A. Thyregod og bearbejdede af M. H. Rosenørn.

Mangfoldige Kjendsgjerninger godtgjøre, at det indre Jylland — navnlig langs Gudenaa med de Sø- og Aadrag, som deri optages, indtil Aarhus Bugten, Randers og Mariager Fjorde samt Liimfjorden — har havt en ældre Udvikling af større Betydning og tidligere Oprindelse, end man i Almindelighed synes at antage. De seilbare, fiskerige Aaer og Indsøer, de tætte Skove paa Høiderne, de frodige Enge dannede et Naturfond, som synes at have samlet meget tidlige Beboere. Senere har Christendommen udbredt sin milde Lære over Befolkningen, om hvis daværende Standpunkt Oldtidslevninger bringe gunstigt talende Vidnesbyrd. Det i foregaaende Artikel omtalte Mammen Fund staaer ikke alene, men slutter sig til Runestene, Kirke-, Kloster- og Borglevninger. End ikke Documenter mangle, som oplyse Eiendomsforholdene, forinden Godserne dannedes, og de ulykkelige Tider fulgte, da først indre Feider og derpaa, efter en hundredaarig fremspirende Blomstring, ødelæggende Krige næsten udtømte Kræfterne, medens netop i denne Egn Skovenes deelvisse Tilintetgjørelse i flere Henseender have stillet Naturforholdene slettere.

Med disse almindelige Træk stemmer, hvad der fremgaaer af de efterfølgende trede Documenter, som Hr. Skole-

lærer C. A. Thyregod har indsendt til „Samlingerne“ til Oplysning om Gaarden Hemmestrup (Himmelstrup), om hvilken ellers kun havdes ikke lidet senere Efterretninger. Documenterne hidrøre fra en Kiste med Brevskaber, som ved en Auction paa Hemmestrup engang er bleven kjøbt af en Bonde, hvorefter Papirerne ere blevne adspredte, saa at Hr. Thyregod kun har kunnet komme i Besiddelse af disse tre Actstykker.

Idet et muligt nøiagtigt Aftryk af Originalerne følger, skulle vi her meddele det ældste af dem med nærværende Skrivemaade, men dog med Bibeholdelse af selve Ordene og Formerne, og dertil knytte nogle Bemærkninger.

1.

Det første Document er et Thingsvidne af 1447, 'indeholdende Skjøde paa et Skovskifte og saalydende:

„Alle Mænd, dette Brev se [eller] høre læse, hilse vi Anders Lassen, Foged paa Middelsom Herreds Thing, Jens Truelsen, Præst i Hjermen, Jeppe Monssen, Præst i Starcker, Erik Jonsen, Nis Ovesen, Per Jepsen i Hjermen, Nis Eskilsen i Ulstrup og Mons Lyng evindeligt med Gud. Kundgjøre vi det alle Mænd: Aar efter Guds Byrd 1447 den Thorsdag næst efter Pindsedag da var vi nærværendes paa fornævnte Thing, hørte og saa, det Olaf Thørisen af Tavle opkrævede og Thingsvidne fik med 8 Danne-mænd, som var Jes Griis, Martin Jensen, Keld Tamesen, Jep Andersen, Nis Brun, Nis Bugesen, Mattis Germensen og Palle Pedersen i Bjerring. Disse fornævnte Dannemænd vandt paa deres Tro og Sannend, det de baade saa og hørte samme Dag paa fornævnte Thing inden 4 Stokke, det Stafin Matsen af Hjermen og Elsof Lasdatter hans Ægtehustru de var baade paa fornævnte Thing inden 4 Stokke med Villie og voldløst og skjødede fornævnte Olaf Thørisen en Skovskift liggende paa Bjørholt mellem fornævnte Olaf baade hans Skove. Item vederkjende fornævnte Stafin og Elsof dem Fæ (Gods) og fuld Værd op at have baaret af fornævnte Olaf efter deres egen Villie og Nøie. Item tilbandt fornævnte Stafin og Elsof dem og deres Arvinger at frie og at frelse fornævnte Olaf ham og hans Arvinger den fornævnte Skovskift for hver Mands rette Tiltale til evindeligt Tid til Eye.

Det de saa vandt, det hørte vi og saa og vinde med vore Indsegl. Datum ut supra.“

(8 Segl.)

Efter de af Skolelærer Thyregod meddeelte Oplysninger er Bjørholt endnu Navnet paa den Bakkestrækning, hvorover Veien gaaer fra Bjerringbro Jernbanestation til Hjermind, og paa hvilken en rigelig Bregnevegetation vidner om den nu forsvundne Skov. De tvende andre Skove, der have tilhørt Olaf Thørisen, og mellem hvilke Skoven paa Bjørholt laa, synes altsaa at have været den nu til Bjerring hørende Skov og Hjermind Skov. Rimeligviis ere samtlige disse Skovstrækninger senere komne under Hemmestrup, skjøndt de ligge adskilte fra Hemmestrup nuværende Skov, thi foruden at Documentet er kommet fra Hemmestrup, er det bagpaa betegnet med flere Registratur Nummere.

Den Eiendom „taflæ“, hvoraf Olaf Thørisen skriver sig, er selvfølgelig Tavlgårdene, der ligge paa den nordlige Kant af den Høislette, hvortil man stiger op ad Veien fra Lee til Hjermind.

De andre Stedsnavne ere bekjendte med Undtagelse af „Starker“, hvorved formeentlig sigtes til den mindre Kirke, der har ligget vest for Hjermind Kirke paa et Sted, som endnu benævnes „Kappelet“, medens Egnen derfra og henimod Hedemølle fører Navn af „Storhede“, uden at dog Heden her har nogen særdeles stor Udstrækning.

2.

Med Hensyn til de tvende andre Documenter henvise vi til Aftrykkene af Originalerne, hvis Sprog formeentlig ikke kan misforstaaes.

Det ene af dem er, som det ogsaa bagpaa er betegnet, et „Skjødebrev paa Hemmestrup“ eller rettere „Brev paa Hemmestrup med mere Gods“ af 1511. Dette er det ældste hidtil bekjendte Dokument, hvori „Hemmestrup“ nævnes, nemlig som to Bøndergaarde i Lee Sogn. De andre Stedsnavne i Middelsom Herred ere bekjendte, og er saaledes „Serup“ endnu Navnet paa den nordvestligste Gaard i Bjerring Sogn.

„Hassens“ er, som bekjendt, den Halvø, hvorpaa Æbeltoft ligger, og hvis sydligste Spids endnu kaldes Hasenøre. De nævnte Steder i Kalø Len danne en sammenhængende

Strækning langs det nordvestlige Hjørne af Æbeltoft Vig, hvor Strandkjær og Lyngsbæk endnu ere bekendte under de samme Navne, hvorimod Essendrup, der danner Midtpunctet i Besiddelsen, nu benævnes „de fem Møller“, medens den ældre Matricul dog for denne Bygd har bevaret Navnet „Essendrup“. Det turde mulig fortjene en nærmere Undersøgelse, om ikke den i dette Skjøde omhandlede „Essendrup Gaard“ er det Essendrup, som Valdemar Atterdag skal have ødelagt 1359, i Stedet for at denne Begivenhed nu henføres til Gammel Estrup.

3.

Det tredie Document er et under Kongeligt Segl d. 11te October 1589 udfærdiget Commissorium til i Forening med Sandemænd at fastsætte Markeskjellet mellem Mammen By, der synes med Bispstolen at være kommen til Kronen, ligesom Kirken endnu opgives at eies af Staten, og Hemmestrup By, tilhørende Erik Kaas's Enke. Denne Fastsættelse af Markeskjellet har rimeligviis staaet i Forbindelse med Byens Nedlæggelse og Herregaardens Oprettelse, hvilken altsaa er skeet af Familien Kaas, i hvis Besiddelse Gaarden endnu findes i 1683, da Jomfru Mette Kaas til Hemmestrup gav tvende Lysestager til Lee Kirke (Pontoppidans Atlas IV, S. 661).

Kaste vi et samlet Blik paa den hele paagjældende Deel af Middelsom Herred, synes det, som om Egnen nærmest ved Mammen, hvor det foran beskrevne mærkelige Fund antyder et gammelt Høvdingesæde, tidlig er gaaet over i Kirkens Eie, medens de østligere beliggende Eiendomme have holdt sig i verdslig Besiddelse. Den fra Thulstrup til Hjermind henflyttede Runesteen synes at henvise til førstnævnte Eiendom. Senere har Tavle samlet Eiendom under sig. Ogsaa Rudernes Borg Kjællinghøl, af hvilken meget kjendelige og udstrakte Spor vise sig, har havt sin Blomstringstid. Senere ere Besiddelserne blevne fordeelte mellem Hemmestrup og Ulstrup, indtil Skeelerne samlede Alt i denne Egn, der nu atter væsentligst er gaaet over til Selveiendom med enkelte større Gaarde.

I. Allæ men thzæ breff sse høre læsæ helsæ wy anders lassøn fflowz pa medelsumhærets thing, jenis truelson prest i hermen jeppæ mowensøn prest i starker erich jonsøn nis owæsøn per jepsøn i hiermen nis eskilsøn i wlstrop och mowens lyngh ewindælig mz gwdh kwngøre wi thz allæ men aar æfther gwdh byrd mcdxlvij then thorsdag nest æfther pindesdag tha war wi nerwerdins pa for^{dæ} thing hør^{dæ} och saa thz olaff thørisøn aff taf^{læ} op kræuz och thingh windæ fek mz ottæ dandæ men sum war jes gryz martin jensøn keld tamæsøn jep andersøn nis broon nis hugisøn mattis germensøn och pali pedersøn j byrrig thessæ for^{dæ} dandæ men wondæ pa there tro och sandæ thz the bodæ saa oc hør^{dæ} samæ dag pa for^{dæ} thing indhen iiij stokkæ thz stafin matsøn af hyermen oc elsof lasdater hans egtug hosfru the war bodæ pa for^{dæ} thing jndhen iiij stokæ mz wily oc walløst oc skødtz for^{dæ} olaff thørisen en skoff skøfth lygins pa byørholt mellum for^{dæ} olaf bodæ hans skoffæ, item wederkendæ for^{dæ} stafin oc elsoff them fee oc fwld werd op ad hawæ borz aff for^{dæ} olaf efther there eghen wily oc nøghæ item tylbanth for^{dæ} stafin og elsof them oc there arwing ath fry oc ath frelsæ for^{dæ} olaff hanum oc hans arwing then for^{dæ} skof skøfth for hwars man rættæ tiltal thil ewindælig thid adeya thz the swo wondæ thz hør^{dæ} wi oc saa oc windæ mz ware jnseghel datum ut supra.

(8 Segl, hvoraf 6 borte, 2 meget beskadigede.)

II. Jegh Jehanne Hansdatther lange Jensses efftherleffwerske i Vormstrup och Jegh Erik Hwas i for^{dæ} Vormstrup Giøre alle vittherlighth meth thette vorth opne breff at wij sandrechtelighe meth well berad how frij Jaa och gode Vilie haffwer skøtth affhendh oc wpladhet och meth thette worth opne breff nw gensten skøther affhender och wpladher fraa oss och vore arffwinge och till Niels Clemetszen landzdommer i Nøreiwtlandh och hans arffwinge till ewindelige eyæ thette efftherschreffne vorth godz liggendis i medelsomherret, och wtj kallø læn i molsherret och paa hasszens som ere two garde i medelsomherret kallis hemestrup i leedh sogen som Jep biørnszen och Nis hardbo nw

wti boer och skyller viij ørter korn och two skipper smør meth andre bethe ien gardh i leedh las sywortsszen nw wti boer skyller iij ørter korn ien skpe smør meth andre bethe, ieth booll ibid oluff tawle nw wti boer skyller ij ørter korn ien skpe smør, ien gardh i Hiorthede ies magensszen nw wtj boer skyller iij ørter korn i skpe smør metha ndre bethe, ien gardh i beringh sogen och by Iosth Nielsszøn nw wti boer skyl-ler iij ørter korn ieth fierdeell smør meth andre bethe ien gardh iforde beringh sogen kallis serup som knwt thamesszen nw wti boer skyller iij ørter korn i skpe smør meth andre bethe item the two deelæ i thette efftherscreffne godz som vij haffuer i kallø læn paa molss och hasszens som er the two diele i strandkier gardh the two dielæ i Essendrup gardh och two dielæ i Essendrup mølle meth dam och dams-bandh och the two dielæ i two garde och ieth booll lyøngs-beck meth alle forde garde och godzes tilleggsse i forde medelsomherret och meth the two diele aff alle forde garde och godzes tilleggsse i forde kallø læn som ere ager och enge skøwe och marcke fiskewandh och fægangh inden marck och wthen marck ehwadh thet helsth er eller neffnes kan inthet ther aff wndthaget i nogre madhe som nw och aff langh tiidh haffwer tilliget forde garde och godz Skall forde Niels Clemmetsszøn och hans arffwinge haffwe nyde brwge och beholde till ewinnelige eyæ och kiendes wij oss och vore arffwinge inghen deell eller rettiighet at haffwe i forde garde och godz effther thenne dagh i nogre madhe item tilbyuder vij oss forde Jehanne Hansdatther och Erich hwas och vore arffwinge at frij och frelsse forde Niels Clemmets-szen och hans arffwinge forde garde och godz meth alle syne tilleggsse som forscreffuet staar till ewinnelig eyæ for hwer mandtz tilthall och kiendes vij oss at haffue fanget och wpboret fulth verdh och vederlegge aff forde Niels Clem-metsszøn for forde garde och godz effther vore egne fulkom-melige nøge och vilie Till vindisbyrdh henger vij meth vilie och vetskaff vore intzszegle næthen for thette breff och haffwer vij kierligenn bedet och meth thette vorth opne breff bethe hiederlige och beskedne menn beszegle meth oss till vindisbyrdh som ere herre pether magenszen prowesth i twylom herre kieldt owesszen cantor till vor frwe domkiircke i wiburge herre michell nielsszen prior i sancti Johannis Clo-

sther Jacob offesszøn till vingegardh webner Jep lyøngh och Cristiern lybbertsszønn borgemesthere i wiborge och michell lawrentzsszen Radmann och byfoget ibidem. Datum anno dni millesimo quingentesimo undecimo mandagen nesth effther sancti erici regis dagh.

(9 Segl, hvoraf kun 3die og 6te i Behold, Resten borte.)

III. Wij Frederich thend Anden Med Gudtz Naade Danmarks norgis wendis och gottis koning hertug wdi slesuig holsten stormarn och ditmersken greffue wdj oldenburg och delmenhorst helsze ether osz Elskl. Biørn Anderszen och Jørgen skram wore mend och raad Palli Juel malthj Jensen Landtzdomere wdj wort land nørre Jutland Chresten Skiell och lauritz Rostrup wore mend og thiennere kier med gud och wor naade, wiider att effther som wij komme wdj forfaring huorledis ther begiffuer sig thrette Emellom osz elskl. niels Joensen wor mand thiennere och Embitzmand paa wort slot Hald paa thend ene, och Frue Kierstine Pederszdatter Erich kaasis Efftherleffuerske paa thend anden siide om Rett marckeskiell Emellom hemestrup och mamen marcker wdj medelsomherrit och sandemend nu ere opkreffued Emellom samme Byer att skulle giøre ret skiell, och the ther fore Paa begge sider haffuer Bewilget och tilthroet Ether med Sandemendene att skulle komme paa Aastererne, och thennom ther om Endeligen atskillie, Enten til minde eller rett, Tha Bede wij ether Befalle och nu med thette wort Obne Breff Fuldmacht giffue attj med thed første naar Sandemend skall giøre theris thoug forsamler paa Aastererne omtrettis Grandsker och grandgiffueligen forfare ther om ald Leigliheden og siiden med Sandemend Riider och giører ett ret Christeligt och billigt skiell Emellom fornæ thuinde Byer och endeligen thenom wden wiidere forhaling eller opsettelze atskillier enthen till minde eller rette settendis steen och stabbell som thz sig bøger och huis i med fornæ sandemend ther om grandskendis och forfarendis ridendis och giørendis eller och for steen och stabbell settendis worder attj thz wnder ethers signether giffuer fran Ether Beschreffuet som i wille andtsuare for gud og were Bekiendt for Osz,

ath ther som nogen aff ether for louglig forfald skyld icke paa samme thid kand tilstede were, tha skall i som tilstede komendis worder fuldmacht haffue att thage andre gode mend wdj thz sted och ligewell thenne wor Befaling fuldgiøre, dog giffuendis tilforn alle lodtzeyer louglig warszell som thz sig bær ladendis thed Ingen lunde. Giffuet Paa wort Slott Koldinghus thend 11 Dag Octobris Aar mdlxxxix. Wnder wort Signet.

(L. S.)

Om den lærde Præst Frands Michelsen Vogelius i Aasted.

Af Holger Fr. Rørdam.

Det er en Kjendsgjerning, som neppe lader sig negte, at almindelig Dannelse i vore Dage er bleven udbredt i langt videre Kredse end nogensinde tilforn, og at dette er noget glædeligt, ville vel alle være enige om; men paa den anden Side maa det indrømmes, at den grundmurede Lærdom, som fandtes paa enkelte Hænder i ældre Tid, nu er sjældnere end forhen. Der er maaske dem, der ville sige: saa meget desto bedre, at vi slippe for denne ufrugtbare Lærdom! Og idet hele er Lærdommen kommen i et vist Vanry i vore Dage, som ganske vist antyder, at den mangen en Gang ikke har opfyldt sin Bestemmelse, nemlig i *sidste* Instans at have Livet til Formaal. Men denne Foragt for Lærdom overhovedet antyder tillige en skjæv Retning i Tiden, en vis nivellerende Tendens, der foretrækker det overfladiske, som man snart kan blive færdig med, for det grundige, som kræver mere Arbejde og dybere Eftertanke, men visselig ogsaa rækker videre.

Naar her meddeles nogle Efterretninger om en Præstemand fra det 17de Aarh., som ganske vist var en af de lærdeste og flittigste Skribenter i sin Tid, da er det ikke Hensigten i ham at fremstille et Exempel paa, hvorledes Lærdommen kommer til Nytte, om ikke paa første saa dog paa

anden eller tredie Haand; thi ved et Uheld, der maa tilskri-
ves Tidernes Ugunst, navnlig de højst uheldige Forhold for
al fædrelandsk Literatur i de første 50 Aar efter Enevældens
Indførelse hertillands, fik denne flittige Skribent intet trykt
af sine mange, tildels fuldt udarbejdede Skrifter, hvoraf
idetmindste en Del vilde have været en Prydelse for Litera-
turen, om de paa hin Tid vare komne for Lyset¹⁾. Efterret-
ningerne om Manden og hans lærde Syslen maa altsaa dels
betragtes som et Tidsbillede, dels som en Retfærdighedsgjer-
ning mod en afdød Videnskabsmand, som havde god Vilje
til paa sin Maade at gavne sine Landsmænd, men hvem Man-
gel paa Opmuntring og Understøttelse berøvede Lejligheden
til at udrette det, som han baade havde Vilje og Evne til.

Om *Frands Michelsen*, der efter sin Fødeby kaldte sig
Ugilt, og paa Latin *Vogelius*, haves i Kgl. Bibl. (Gl. kgl.
Saml. 3022. 4) nogle biografiske Optegnelser, der vistnok ere
forfattede kort efter hans Død, maaske til Brug ved den
sædvanlige Parentation over ham paa Begravelsesdagen, og
som give god Oplysning om de iøvrigt ikke sønderlig mærke-
lige ydre Omstændigheder i hans Liv. Vi skulle først hid-
sætte disse, for dertil at knytte, hvad vi ellers have fundet
om Mandens lærde Syslen, og bemærke, at det er urigtigt,
naar der i forskellige Skrifter siges, at han var Præst i
Aakjær i Aarhus Stift (et Sogn af dette Navn findes ikke),
medens han al sin Tid var Præst i Aasted og Skjærum i
Nærheden af Fladstrand.

„Frands Michelsen Vogelii Vita.

An. 1640 d. 19 Augusti fød i Ugilt Prestegaard. Hans
Forældre Hr. Michel Christensen og Kirsten Fransdotter.

1655. kom udi Viborg Skole ved Mauritii tider, da Printz
Christiani V. Hylding samme tiid skede.

1656. 1657. continuerede sine studia i Viborg Skole un-
der Rectore M. Niels Jensen.

1658. tog sit testimonium og afskeed fra Viborg Skole,
men maatte for tidernes besværlighed, saalænge Kiøbenhavns

¹⁾ I Worms Lex. over lærde Mænd og Nyerups Literaturlexikon vil
man derfor ikke finde Frands Michelsen Vogelius anført blandt de
danske Skribenter. I Petersens Bidrag til den danske Lit. Hist. III,
334. 349. 453. 460 er der derimod ydet ham noget større Opmærk-
somhed.

Beleiring varede, blive hiemme hos sine Forældre i Ugilt Prestegaard næsten 2 aars tiid.

1660. in Junio, solutâ obsidione, reiste til Kiøbenhavn og deponerede, men fordi alle baade exercitia og beneficia da cesserede, reiste hiem igien, og forblev hiemme noget over et Aar.

1661. ved Martini tider reiste over til Kiøbenhavn igien, og logerede, saa længe han var der, i Regentzen.

1662. d. 1 Maji introduceret in Regiam communitatem til det 11te Bord af Præposito M. Joanne Gregorio Lemovico. d. 12 Novembr. voceret fra det 11te til Decanum ved det tiende. d. 19 Novembr. var til Examen Theologicum med 30 andre, og var een af trende, som samme tiid naaede Laudabilem attestationem.

1663. d. 2 Januar. prædikede for dimiss i Trinitatis Kirke, Censore Viro celeberrimo D. Johanne Wandalino, summo Theologo.

1663. d. 22 Mart. valediceret Closteret og reist hiem til sin Moder i Ugilt, som da var Enke.

1664. kaldet til Sogneprest for Aasted og Schierum, og d. 26. Aug. ordineret af Sl. D. Anders Andersen.

1665. trolovet med sin Formands Datter Johanne Søfrensdatte i Aasted, som strax døde.

1668. giftede sig med Kirsten Madsdatte, Sl. Hr. Mads Mogensens datte i Tversted Prestegaard, og avlede med hende en Søn¹⁾ og Datter, af hvilke Datteren er død.

1702. d. 29 Novembr. døde, anno ætatis 63, Ministerii 39.“

Dette „Vita“ indeholder intet om Frands Michelsen Vogelius's lærde Granskninger og Skribentvirksomhed. Herom har han derimod selv meddelt Oplysning i følgende Katalog fra 1686 over de Skrifter, han havde under Hænder. Flere af de Skrifter, som her betegnes som ufuldendte, lykkedes det ham senere at fuldføre, som de endnu opbevarede, med en yderst fin og sirlig Haand skrevne Haandskrifter udvise.

Catalogus paa de Skrifter, som ieg under hænde haffuer.

1. Chronologia Gothica Harmonica et Historica. 2 Tomi fol. Incomplet²⁾.

¹⁾ Michel Frandsen Vogelius, Præst i Øsløs i Hanherred († 1731). —

²⁾ Den fuldstændige Titel var: Chronologiæ Gothicæ Harmonicæ et

2. Delineatio Chronologica universalis. Fol.¹⁾ Incomplet.
3. Chronologia Flavii Josephi examinata. 4. Incomplet.
4. Hedenske Norden, d. e. ældste Nordiske Herrer oc Konger udført fra Odin etc. 4. Incomplet.
5. Herodotus paa Danske. Complet. fol.
6. Thucydides paa Danske. Complet. fol.
7. Xenophontis Hellenica paa Danske. fol. Incomplet.
8. Cinnamus Grammaticus paa Danske. 8. Complet²⁾.
9. Paakalderens Kilde, d. e. Carl Drelincourts sampt Bonifacii Stöltzlin's Besøgelse-bønner, paa Danske. 8. Complet.

Om nogen Liebhabere kunde opvæchis, som Gud till Ære, sampt Fædernelandet oc posteriteten till nytte noget her udaff till liuset vilde befordre, efftersom autor det iche self formaar.

Aasted Præstegaard udi Vennebergherridit i Vendsyssell,
d. 27 Octobr. 1686.

Franciscus Michaelis Vogelius m. m.

Denne Fortegnelse sendte Vogelius til den lærde Oldgransker Thomas Bartholin i Kjøbenhavn, i Haab om ved hans Bistand at faa noget af disse Skrifter bragt for Lyset, saaledes som det nærmere ses af følgende Brev til samme fra det følgende Aar:

Næst ydmyge oc meget tienistflittig Salutation.

Betaches Clariss. Vir gandsche flittig oc tienistlig for sin seniste gode Skriffuelse aff dato Haffn. d. 9 Decembr. 1686, huor udi hand humanissime svaerer paa tuende mine Skriffuelser, den ene aff dato d. 13 August, den anden aff dato d. 27 Octobr. samme Aar 86. Oc bleff foromrørte hans gode

Historicæ præsertim Arctoæ tergemini Borealis Populi Danorum, Norvegorum, Svecorum, ejusdemque tergeminae Stirpis Gothorum, Longobardorum, Normannorum emendationis Pars Prior ab ipsi gentis incunabilis usque ad an. Chr. 1200: Candidæ censuræ orbis literati submissæ exposita, et in antecessum universæ Chronologiæ Harmonicæ tam sacræ quam politicæ, olim cum Deo subsecuturæ, Septentrioni nostro, Patriæ inprimis desideratissimæ ingenue communicata a Francisco Michaelis Wogelio. Det originale Hdskr. i Univ.-Bibl., Addit. 114 Fol. 2da Pars. smst. 115 Fol., gaar til Aaret 1300. (Et utroligt Flidsarbejde). — ¹⁾ Orig. i Univ.-Bibl., Addit. 116 Fol. — ²⁾ I en anden Fortegnelse over Vogelius's Hdskr.: „Joh. Cinnami sex libri de Imper. Græcis Johanne Comneno et Manuele Comneno, ex Græco in Danicum idioma transfusi.“

missive mig først indhændiget d. 24 Januar. udi nærværende Aar 1687. Siden den tid haffuer ieg ingen beleylig oc visse bud kunde opspørge at skriffue min fornemme Ven til med, førend denne nærværende mand udaff Fladstrand, ved huilchen ieg nu till hannem fremskicher den skrefne Bog med de gamle Breffue udi, som tilhører Peder Lauritzsøn Diurskøt udi Begtrup, med venlig begiering, hand ved nærværende bud vilde meddele mig tu skreffne ord, som ieg for Eyermanden kunde fremviise, at Bogen till Eder leffueret er. Disligiste erindrer ieg Clariss. Viro sin gode løfte oc tilsagn udi foromrørte hans seniste gode Skriffuelse: nemlig at hand vilde laane bemelte Peder Laur. Diurskøt de tuende Tomos, som hand haffuer udaff Hieron. Henninges Genealogiske værck, huilche manden saa meget begierlig attraaer effter: bedendis derfor ydmyglic, hand med nærværende Mand aff Fladstrand vilde skiche mig samme Henningi Tomos. Jeg skall (næst Gud) forsichre hannem, de skall slet inted vorde mere ad Skade her hos os, endsom de vaare udi den gode mands egen huus, giemme oc forvaring, skall oc præcise oc ufeilbar vorde restituerede til huilchen tid oc termin hand vill self præfigére.

Effter hans gode Skriffuelsers calcar oc stimulum haffuer ieg paa nye wed Paaske tider fanget an med Continuatione Chronologiæ Gothicæ oc haabis ved Pintzedag at faa det første aff de fem resterende seculis absolvéret, nemlig till An. Chr. 1300, udi den glædelige forhaabning, at samme Skriff, naar det engang, volente Deo, kommer till perfection, motte dog ved Clariss. Viri befordring tandem aliquando see lucem publicam. Dersom Christen Lauritzsøn, Daniel Paulli Enchis tienere, haffuer iche allerede, som hand senisten skreff mig till, leffueret fra sig min Danske Herodotum, skriffuer ieg hannem nu till, at hand den till clarissimum virum uteilbar leffuerer: oc vilde ieg gierne ydmyglic solicitére der om, at den veledle gode mand vilde samme Danske Herodotum till Censur befordre hos sin gode broder, eller huo deroffuer nu pro tempore bør at censurére: saavelsom oc, huis hand kunde fornemme nogen middel oc veye till den udi sin tid till prælum at promovére, hand da vilde haffue alting dermed udi en god huekommelse. Jeg tiener min fornemme Ven, som høyt plictskyldig, gierne igien udi alt mueligt, re-

commenderendis mig flittig og ydmyglig udi hans Gunst oc hannem med alt kiert udi Guds naadige beskærmelse.

Aasted Præstegaard, d. 23 April 1687.

T. T. Franc. Mich. Wogelius

m. s.

NB. Josephum haffuer ieg inted befatted mig med at vertére, men hans Chronologiam alene udi en Latinsche Tractat examineret; vilde Gud ellers, tiden oc alderen kunde noget tilstræche till de baade versioner oc andet at fulddriffue, som ieg mig allerede foretaget haffuer!

Udskrift: Vell Edle oc Høylærde Mand Thomæ Bartholino, Velforordnede Justitz-Secretario, min fornemme høytærede oc gunstige Ven oc Befordrer, dette ydmygelig oc tienistflittig till hænde. Kiøbenhafn.¹⁾

Af ovenstaaende Brev fremgaar det blandt andet, hvad ogsaa paa Forhaand kunde formodes, at der var et nøje Bekjendtskab mellem Præsten Vogelius i Aasted og den lærde Bonde Peder Lauritsen Dyrskjød, der samtidig levede i Begtrup i Vendsyssel og med stor Kjærlighed og endel Sagkundskab syslede med allehaande historiske Minder. Disse to Mænd stemmede saa nøje overens i deres Retning og Studier, at det, da de levede i den samme Egn af Landet, ikke kunde være andet, end at de maatte komme til at staa hinanden meget nær. At sligt virkelig var Tilfældet godtgjøres end yderligere af Peder Dyrskjøts endnu opbevarede Breve. I et Brev til den ligestemte Biskop Bircherod i Aalborg klager han saaledes over, at han ingen havde med hvem han kunde tale om det, der interesserede ham — „den eneste var Præsten i Aasted, Hr. Frands Michelsen Vogelius, med hvem han førte vidtløftige skriftlige Disputatser²⁾“. Rimeligvis har Præsten meddelt Bonden af sit lærde Forraad, medens denne til Gjengjæld har forsynet ham med Afskrifter af danske Dokumenter, Sagn og genealogiske Optegnelser om den danske Adel, i hvilke Retninger Peder Dyrskjød havde ret anseelige Samlinger.

Hvad Hr. Frands Michelsen og hans Skrifter angaar, da fik han vel de højlærde Censorers „Imprimatur“ idetmindste til flere af dem, men at finde nogen Forlægger til

¹⁾ Orig. i Kgl. Bibl. — ²⁾ (Hanckes) Afhandl. om Ped. Dyrskjød i Steenstrups Dansk Maanedsskrift 1861. II, 415.

dem faldt vanskeligere. Hans „Thucydidis Otte historiske Bøger om den Peloponesiske Krig“ (Oversættelsen begyndt 1683, endt 1686) findes endnu i Forfatterens Haandskrift (i Thottske Saml. 1305. 4) forsynet med Professor Povl Vindings Approbation af 1693¹⁾; men hverken denne eller nogen af de andre Oversættelser af Oldtidsskribenterne Herodot, Diodor og Xenophon lykkedes det at finde en Forlægger til, og det var ikke at tænke paa, at Regjeringen skulde have en eneste Skilling tilovers fra Hoffester og Jagtpartier til Understøttelse af en flittig og hæderlig Skribent, helst naar han som Vogelius sad i en Afkrog af Landet fjernt fra alle mægtige Patroner.

I sin Biskop, D. Jens Bircherod, der selv interesserede sig levende for historiske Samlinger og Undersøgelser, havde Vogelius dog en Mand, som skjønnede paa hans Studier; men det hjalp ham ikke videre frem med Hensyn til Udgivelsen af Skrifterne. I Bircherods Dagbøger finde vi følgende Bemærkninger vedkommende Vogelius. Den 10 Juli 1694 visiterede Biskoppen i Aasted; efter endt Visitats besaa han „i Sognepræstens Hr. Frands Michelsens Museo adskillige hans Manuscripta historica, som han havde til Trykken elaboreret, og fandt jeg udi hans vindskibelige Flid og curiosité, som han paa antiqvitatum patriarum et exoticarum Investigation havde anvendt, en sønderlig Fornøjelse“. Fire Aar efter var Bispnen atter paa Visitats sammesteds. I Dagbogen findes under 13de Juli 1698 følgende: „Visiterede jeg i Skjærum. Pastor loci Franciscus Mich. Vogelius pro rostris explicuit textum huic actui parum convenientem Matth. 9, v. 12²⁾. Imod Solens Nedgang kom vi til Aasted Præstegaard“. D. 14de s. M. „Med Hr. Frands Michelsen confererede jeg om Morgenen paa 4 Timers Tid udi de Bibliotheqve-Sager og Antiqvitatibus tam Græcis qvam Danicis, i hvilke denne Mand sig laboriosissimo et impigro studio dagligen forlyster“. Da Biskoppen fire Aar efter kom der paa Egnen, visiterede han ikke i Aasted; men i sin Dagbog skriver han d. 12te Avgust 1702: „Hr. Christoffer Mummé af Aasted var hos mig og refererede, at den gamle Præsts ibid. Hr. Frands Michelsens Datter, med hvilken han var

¹⁾ Se Petersen, Bidrag til den danske Lit. Hist. III, 349. — ²⁾ De karske have ikke Lægen behov, men de, som ere syge.

forlovet, befandt sig i disse Dage af en besynderlig Svaghed angreben. De Omstændigheder, med hvilke han hendes Sygdom beskrev, gav baade min Hustru og mig stor Mistanke“. Den 21 August s. A. melder Dagbogen, at der i Bredekjær Præstegaard kom et Bud til Bispen fra Provsten i Vennebjerg Herred „med den meget ubehagelige Tidende om Aasted Præstedatters skammelige Gjerning og ulykkelige Adfærd“. Dagen efter kom Christoffer Mumme selv til Biskoppen og „confirmerede denne Relation“. „Jeg saavel som andre“, følger Bircherod til, „priste den unge Mand derudi lykkelig, at der ikke var noget conjugium consummatum imellem ham og hende; saa at han nu mindre end ellers i Husets Sorg og Skjændsel participerer“. Saaledes havde Vogelius stor huslig Sorg paa sine gamle Dage, og denne har maaske forkortet hans Liv, da han døde endnu samme Aar, 62 Aar gl. Den ovennævnte Christoffer Mumme var siden 1701 hans Kapellan, blev 1702 hans Eftermand, og endte som Biskop i Aalborg († 1737).

Foruden de i ovenanførte „Catalogus“ omtalte Skrifter af Frands Michelsen Vogelius efterlod han endnu endel andre i Udkast eller fuldendte i Haandskrift, og da adskillige af dem ere landede i vore Bibliotheker, kunne vi endnu gjøre os en Forestilling om Mandens utrolige Flid. Saaledes *oversatte* han paa Dansk 1. Diodori Siculi Bibliothecæ Historiæ decem libri (fra Græsk); 2. Cogitata John Napeir, equitis Anglici, de fine mundi, ex commentariis ejusdem in Apocal. Johannis (dansk Uddrag af den engelske Original af 1593); 3. Tractatus Dav. Chytræi de Statu moderno Ecclesiarum Orientalium in Asia, Græcia et alibi (fra Latin); 4. Sigismundi Schererzii Fuga Melancholiæ, speculum tentationum spiritualium, poculum consolationis; 5. D. Ol. Borrichii Euchiridion de usu plantarum indigenarum in medicina (fordansket 1698¹). Vogelius's „Fred udi hedenske Norden“ (skrevet 1684), som alt omtaltes af ham i hans egen Fortegnelse fra 1686, findes endnu i Arne Magn. Saml. 851. 4 og i Gl.

¹) Disse Skrifter omtales i en Fortegnelse over Fr. Vogelius's efterladte Hdskr. blandt Langebeks Excerpter Nr. 221 i Kgl. Bibl. Jeg har benyttet de latinske Titler, som der findes, skjønt Skrifterne jo ellers vare paa Dansk; men de danske Titler ere ikke bevarede.

kgl. Saml. 2451. 4. og er fornemmelig et dansk Uddrag af Thom. Torfæus's dengang endnu utrykte Series Regum Daniæ¹⁾. Angaaende Torfæus, som Vogelius satte megen Pris paa, havde han mange Disputatser med den ovennævnte Peder Dyrskjøt, som forargede sig over Torfæus's kritiske Undersøgelser, og at han vovede at vide bedre Besked end Saxo, Adam af Bremen og andre gode gamle Skribenter²⁾. Hvad Vogelius's tidligere omtalte Chronol. Gothica angaar, bemærker Langebek, at Skriftet er mesten samlet af vore trykte danske, norske og svenske Historier og af Torfæus's omtalte utrykte Series. „Det er skrevet med temmelig god Accuratesse og vidner om Autoris Læsning og store Flittighed. I de ældre Tider ere endel Autores classici og nogle fremmede Skribenter tagne til Hjælp; han citerer og Dn. Mich. Tebringii Historia Danica msc.“³⁾. Skriftet fortsattes af Forfatteren indtil hans egen Tid. I Univ.-Bibl., Addit. 69. 4 findes nemlig Chronologia Gothica Harmonica Historiæque continuatio sive Pars altera, complect. res gestas quinque novissimorum Seculorum (1200—1687); det er Udtog af forskellige trykte Kilder til Nordens Historie. Ved Gotherne forstaar Vogelius nemlig alle de nordiske Folk, hvis Historie han altid forbinder, saa han i den Henseende er et ret mærkeligt Vidne om, at trods al Sondringen levede dog Tanken om Nordens folkelige Enhed. I ovennævnte Haandskrift findes der, foruden de omhyggelige Uddrag af trykte Kilder, fra Forfatterens Samtid ogsaa endel udførlige Dagbogsrelationer, som have selvstændigere Betydning, og som fortjente at gjenemgaaes nøjere af nogen, der beskæftigede sig med Nordens Historie i anden Halvdel af det 17de Aarhundrede. Der findes endnu andre historiske Arbejder af Frands Michelsen Vogelius blandt Univ.-Bibl.s Haandskrifter⁴⁾, der vidne

¹⁾ Udsigt over P. F. Suhms Levnet og Skrifter (Saml. Skr. XV) S. 313—14. Torfæi Series Reg. Dan. blev først trykt 1702. — ²⁾ Se anf. Afhandl. om Ped. Dyrskjøt. S. 419. — ³⁾ Langebeks Excerpter Nr. 221. — ⁴⁾ Carmen Seculare de præcipuis singulorum Europæ Regnorum mutationibus XVIIimo a nato Servatore seculo observatis (Addit. 70. 4). Catalogus præcipuorum Historicorum et Chronologorum antiquiorum concinnatus ex chronol. Funccii et Dav. Chytræi consilio de lectione Histor., nec non Tabul. histor. Pevceri, et juxta ordinem alphabeticum digestus (Addit. 71. 4; smst. findes ogsaa Vogelius's Excerpter om danske, norske og svenske Konger).

om den samme Flid, der helt igjennem karakteriserer hans Skribentvirksomhed og bringer os til at beklage, at denne Mands udholdende Arbejde og store Lærdom dog blev saa godt som uden Frugt for Samtid og Eftertid, fordi han manglede Midler til at bringe Udbyttet frem for Lyset paa den Tid, da det vilde have haft sin rette Betydning.

To Breve fra S. S. Blicher med tre dertil hørende Digte.

Meddelt af E. V. Agerholm.

De nedenfor meddelte to Breve fra Blicher, som ere skrevne i Aarene 1810 og 11, skildre hans Tilstand og Stilling ved Latinskolen i Randers, en Periode i hans Liv, som han kun løseligt berører i sin Selvbiografi, og karakterisere hans aandelige Tilstand paa den Tid; den humoristiske Tone, hvori Biografien er fortalt, findes ikke her, hvor kun Alvoren er herskende. Brevene ere ledsagede af nogle af hans første Digte, af hvilke Digtet „En Barndoms Drøm“ siden er udført noget vidtløftigere og med enkelte Smaaforandringer; det findes trykt i Udgaven af hans Digte fra 1847, S. 15 under Titelen „Min Yndlingsdal“.

Da Breve fra Blicher ere meget sjeldne, har jeg troet, at det kunde interessere at læse dem. De ere skrevne til Kammerjunker Vilhelm Heinrich von Harbou (f. 1771), Hofmester hos Arveprinds Frederiks Døttre Charlotte og Juliane, senere Kæmmerér hos Prinds Christian Frederik. I disse Stillinger havde han — som var meget yndet af Kongehuset — Leilighed til at optræde som Mæcen for de i Aarhundredets første Decennier levende Digtere, og af hans efterladte Papirer ses, at han har staaet i et saadant Forhold til mange dalevende Forfattere. Han drev tillige en omfattende industriel og commercial Virksomhed; men da Conjuncturerne gjorde, at han maatte gjøre Opbud, hvorved ogsaa Prinds Christian led Pengetab, faldt han i Unaade og døde i Fattigdom i Haderslev 1843. Hans efterladte Papirer — hvoriblandt mange interessante Breve fra samtidige Personer — solgtes som Maculatur til en derboende Kjøbmand, der lod dem ligge hen, indtil jeg i Sommeren 1868 ved en Hændelse kom i Besiddelse deraf.

Randers, d. 23de Marts 1810.

Højtærede Hr. Hofmester!

Endelig har jeg da tiltraadt min Bestemmelse, og troer at jeg vil kunne finde mig godt i den; med Rectoren, som de andre Adjuncter har saa meget imod, lever jeg endnu i bedste Forstaaelse, og savner heller ikke ret vakkre Bekjendtskaber baade i og udenfor Byen. — Jeg er nu kommen i en Stilling, hvor jeg ret kan dyrke mit Yndlingsfag, Poesien, som, for at tilstaae Dem det reentud, torde være min Hoved-Bestemmelse. Til en Prøve vover jeg at byde Dem følgende Stykke:

Den forladte Elsker.

Jeg er et Blomster om Foraarstid,
som Vindens Vinger mon knække;
ej smiler Solen engang saa blid,
den kan det af Dvalen vække.

Naar Maanen skinner den Nat saa lang,
jeg udi Ørken omvanker;
slet ingen følger min ensomme Gang
foruden de traurigste Tanker.

Naar Dagen synker i Havet ned,
og Lyset fra Himmelen svinder,
jeg fattes ikke ved øde Bred
med Taarerne paa mine Kinder.

Naar Solen mon skyde af Himlen op
og Stjernernes Øjne tillukke,
den kan mig finde paa Bjergets Top,
men aldrig min Sorrig udslukke.

Paa Dødens Mark er mit Yndlingssted,
hvor Hvilens Høje sig hæve;
der seer jeg min elskte fra Maanen ned
paa Midnattens Skyer at svæve.

Da viser hun stundom den blege Barm,
som Lokkernes Flagren bedækker,
og ud gjennem Skyen sin hvide Arm
hun ned mod den sørgende strækker.

Men snarlig forlader hun atter sin Ven
højt op mellem Stjernernes Blinken;

jeg stirrer længe i Himlen hen
og seer hendes venlige Vinken.

Farvel min elskte! jeg kommer brat,
min Sjæl er keed af sit Fængsel;
mit Haab er ene til Graven sat,
og ene til den min Forlængsel.

Finder ovenstaaende Deres Bifald, skal jeg snart opvarte med mere; men skulle De vise det til nogen, beder jeg indstændig at fortie mit Navn.

De bevidste Penge skal efter Løfte komme i næste Maaned.

Med den inderligste Kjerlighed og Agtelse er jeg, kjæreste Hr. Hofmester! Deres

evig hengivne S. S. Blicher.

Rand., d. 8de Maj 1811.

Ædlest Ven!

At jeg saa sjælden skriver Dem til, deri er sandelig ikke Ligegyldighed Skyld, thi det tør jeg vel forsikkre, at mit Hjertes Stenning mod Dem, min anden Fader! hverken kan forandres ved Tiden eller Skjæbnens Omvæltninger; men først i Foraaret ventede jeg efter min Kones Nedkomst, og siden efter at kunne tilmælde Dem hendes lykkelig overstaaede Barselseng; min lille Dreng trives Dag for Dag, og jeg veed ikkun et Skaar i min Lykke, at jeg næmlig er nødt til at tage min Afskeed fra Skolen. 1) Levestedet er for dyrt, 2) Indkomsterne for utilstrækkelige, 3) Udsigterne til bedre Embede vide og 4) med alt dette, med al min anvendte Flid, uagtet jeg læser 6 Timer ugentlig mere end der tilkommer mig, uagtet jeg endog har tilbudet mig for Directionen at docere i det engelske Sprog — dog at blive behandlet af mine Superiorer til Løn for min Møje — strengt som en Skolepog og foragteligt som en Lejesvend (og det er her Tilfældet, men for vidtløftigt at forklare i eet Brev) dette er mere end hvad jeg som en eedsvoren, troe og ærekyær kongelig Embedsmand kan eller vil bære. Jeg er derfor ikke forlegen; thi een eneste Times Information, som jeg allerede har i det engelske, giver mig 7 Mk. 8 Sk., altsaa lige saa meget som mine 5 Timer paa Skolen;

og flere Informationer haaber jeg at faae. Vil det ikke lykkes, kan jeg tjene i det mindste 5000 Rd. paa min Gaard og leve paa Landet til videre Befordring. Blive Tiderne bedre, og det kan dog vel ikke vare ret længe, da har jeg nok til med Sparsomhed at leve uafhængig og overlade mig til min Bestemmelse — som jeg siden min voxne Alder har følt og *vidst* Digtekunsten at være. Som Beviis for min Troe tillade De mig blot at nedskrive et par af flere, som jeg uagtet mit 10 Timers næsten daglige Arbeide har forfattet i Vinter. — Deres Bifald til min Beslutning haaber og venter jeg, og er i alle Forhold Deres til Døden

taknemmelige og hengivenste
S. S. Blicher.

En Barndoms Drøm.

Hvor est Du, kjære Dal? hvad er dit Navn?
naar skal jeg Dig engang i Verden finde?
naar vilt Du til dit yndefulde Favn
for evig mig og mine Ønsker binde?

Hvor est Du, Søe! med din grønklædte Bred
og dine klare Bølgers milde Brusen?
Hvor est Du, Lund! mit stille Hvilested,
med dine tætte Blades sagte Susen?

Hvor est Du, Hytte! med dit Tag af Rør?
som høje Bøges mørke Løv bedække;
med dine Vindver smaae og lave Dør
og Hinbærbusken for de hvide Vægge?

Hvor Dagens Morgenrødme skulde see
mig sjungende til landlig Syssel ile,
og Aftensolen fjernt bag Bjergene
til mig den trætte Landmand kjærligt smile.

Og naar jeg længselfuld til Hjemmet foer,
en elsket Viv med Glutter smaa jeg favned,
om Aften ved mit tarvelige Bord
en glad og trofast Viv jeg aldrig savned.

Nu har jeg ledt om Dalen fjern og nær,
men ingensteds paa Jorderig den fundet;
derfor jeg Sorgen i mit Hjærte bær,
og derfor have mine Taarer rundet.

Kjerlighed! Gnist af den evige Flamme! Barndommens Anelse,
 Længsel og Drøm —
 sødeste Anelse, mildeste Længsel, tryllende Drøm og beru-
 sende Haab!

Ak ogsaa du kun Minutternes Slave, smiler og gøgler og
 farer forbi!

Ak ogsaa du da for evig forsvunden, før jeg ret følte din
 Ild i mit Bryst.

Selv disse Toner, som klare og stærke trænge sig op af mit
 fuldeste Bryst,

tie jo snarlig og byde ej mere — Sangen og Sangeren evig
 er glemt!

Kom du, min Tungsind! vi ville os vende hen imod Afte-
 nens dalende Sol!

Blinkende smiler den — smiler og synker, skjuler bag Ha-
 vet sit venlige Lys;

skjuler sig — o! men hist bag øs i Østen, hvor nu den
 trøstløse Nat træder frem,

frembryder atter den fagreste Morgen, varmende, vækkende,
 haabfuld og skjøn.

Saa skulde og — naar jeg engang til Hvile dukker mit Ho-
 ved bag Jordhøjens Skjød,

Evigheds Morgen til Døden indtrænge, Slumrereren vække til
 fejreste Liv.

To Spørgsmål om nogle jyske Oldtidslevninger.

Af O. Nielsen.

1. Tinghöjene på Borre Hede.

Uagtet megen Granskning og Undersøgelse er der endnu mange Punkter i vor Oldtidshistorie og vore Mindesmærker fra Hedenold, der trænger til en nærmere Undersøgelse og Belysning fra forskellige Sider, ligesom mangt et Spørgsmål vil klares, når der kan gives Underretning om samme Omstændigheders Forekomst på andre Steder. Jeg skal således her tillade mig at fremdrage en Særegenhed, som jeg har fundet på et Sted, der uden tvivl i Oldtiden har indtaget en betydelig Stilling. I Vester Horne Herred ved Varde findes i Ål Sogn øst for Kirken på Borre Hede på et Höjdedrag en Samling af store Gravhöje, der kaldes Tinghöje, der alle forneden har en bred Afsats, ligesom en Omgang omkring hele Höjen. Ud fra disse Höje går både i syd og nord en Mængde Volde, af hvilke nogle endnu er 1 til 2 Alen høje, og som atter skæres af andre, der går i øst og vest, hvorved der fremkommer regelmæssige Firkanter. Vesten for Höjene findes nogle tydelig ved Menneskehænder dannede Grave også af betydelig Alder. De omtalte Indhegninger findes, dog mindre og færre, ved en Samling mindre Höje øst herfor, ligesom dette også har været Tilfældet ved en nu ompløjet Höj, Bavnhöj, der lå nærmere ved Borre By. Disse Forhold

synes ikke alene at have været en Følge af, at her har været holdt Tingsted, ti dette har næppe været Tilfældet i den hedenske Tid, da Øster, Vester og Nørre Herreder tilsammen udgjorde Horne Herred, og jeg har et andet Sted¹⁾ gjort det sandsynligt, at her eller i alle Fald hvor Kirken — ikke langt herfra på selve Borre Mark — står, i Oldtiden har været hedensk Gudehus; denne Betydning har nemlig Ordet *Ål*, og der er ingen By her, medens det alene er Kirken, der bærer dette Navn. Endvidere nævnes Borre udentvivl meget tidlig i Historien, idet det nemlig vistnok var her, Kong Niels i første Halvdel af det 12te Århundrede gæstede hos Stalleren Vide, ved hvilken Lejlighed det første Brud skede på Vederlagsretten, da Aggi Thuer huggede Bryden af Varde Esge Ebbeson, der havde taget sin Tilflugt under Kongens Arm. Borre Hede bliver således et Sted, der havde Betydning i Oldtiden og som udentvivl endnu i den tidligere Middelalder var en Borg — deraf Navnet Borre — som Fortsættelse heraf, ligesom det ved Herredets Deling blev Tingstedet, hvor det ny Vester Herreds Beboere måtte søge Lov og Ret; ti det er et Sarkende ved Kristendommens Indførelse her i Landet, at den ikke forkastede de Steder, hvor Folket var vant til at komme sammen, men tværtimod søgte sin Styrke i at vedligeholde Folkets Interesse for at møde på de vante Steder; således er Middelalderens Tingsteder sædvanlig også Oldtidens og mange kristne Kirker de gamle Afguders omdannede og indvide Hove og Harger, ligesom Præstegårdene og Kirkens Gods væsenlig består af det gamle Tempelgods.

Det er engang fortalt mig, at i Holstebroegnen skal findes nogle lignende Høje som de på Borre Hede, og når det i Overlærer Kinchs Ribe Bys Historie og Beskrivelse S. 6 ved at omtale Sagnet om, at Ribe engang skal have ligget $\frac{1}{2}$ Mil derfra på Sønder Fardrup Hede, hedder, at der på Stedet findes „en Mængde små Diger og Indhegninger som af Haver“, fristes man til at antage, at dette har været noget ganske andet i Lighed med hvad der fandt Sted i Borre. Men hvad betyder da disse Volde? Ja her står Tanken stille, og det er kun ved at få Underretning og Beskrivelse af de lignende Steder, som muligvis kunde findes omkring

¹⁾ Danske Samlinger, I, 348 flg.

i Landet, at man måske vil kunne få Sagen klaret og se, om dette er Levning af det gamle Gudehus eller af Oldtidens Tingsted eller noget ganske andet. — Derfor opfordres alle, der kan give nogen Besked herom, at meddele denne til Tidsskriftets Udgivere med nøje Iagttagelse af Omgivelserne og de Stednavne, der står i Forbindelse dermed.

2. De jyske Barfred.

Vi finder ofte, navnlig under Kristjan III, fra hvis Tid vi har endel Oplysninger om de Rundrejser i Landet, som Kongen foretog for på den Måde at nyde Underhold, at han har taget ind i Præstegårde. Således overnattede han 1536, 1542 og 1545 i Bryndum Præstegård i Skadst Herred, 1536 og 1545 i Lunde Præstegård i Vester Herred, 1536 i en Præstegård på Hannæs i Vester Han Herred, på samme Rejse i Lerup Præstegård i Øster Han Herred, derpå i Ingstrup Præstegård i Hvetbo Herred, 1546 var han i Hammer Præstegård i Kjær Herred osv. Skönt det var naturligt nok, at Kongen, hvor der ikke var en kgl. Gård, tog ind til en Præst, så synes der dog at ligge noget dybere til Grund herfor. I nogle af de omtalte Præstegårde findes nemlig et Hus, der hedder Barfred. I Ingstrup Præstegård fandtes således tidligere et stort rødt Hus med Grave omkring, kaldet Barfred, og det ses af et Tingsvidne af 1581, at Ingstrup Sø var „Ejendel til Ingstrup Præstegård til Hans kgl. Majestæts åbne Kælder og Gæsteherberg sammesteds“. I Lunde Præstegård står endnu et lille Hus af dette Navn, men nu uden Mærkelighed. I en Synsforretning af 1652 findes det beskrevet, dog ikke videre udførligt, men man ser deraf, at der stod 2 opredte Senge, den ene en Himmelseng, den anden en Alkoveseng, og foruden andet Bohave fandtes deri et aflåset Skab med Brevskaber. En trykt Bog af L. Terpager fra 1706 beretter, at det på hans Tid var et meget gammelt faldefærdigt Hus, opført af Sten, hvori mange kgl. Breve i forrige Tider skulde være udstædte. Endnu var det, indtil det blev nedbrudt 1825, en høj Bygning af Bindingsværk. Foruden disse, hvori Konger bevislig have overnattet, har vi ifølge Danske Atlas flere Præstegårde med Barfred, således i Volstrup ved Børlum Kloster, i Haverslev i Øster Han Herred, i Thorsted i Hunborg Herred. Ved Vejrum Præstegård i Hjerm Herred har også været et sådant

med egen tilliggende Jord, ti i et Tingsvidne 1486 om Præstegårdens Ejendom nævnes „2 Agre som ligger til Barfreds Hussted“. Et Sted finder vi dog et Barfred, der ikke var forbundet med nogen Præstegård, nemlig i Skjærup i Holmans Herred, der nød Skattefrihed imod at Gården altid havde 4 Vogne i Beredskab, som skulde køre i Kongens Ærender og i Ægt for Adelen, hvis Vej faldt forbi. Dette har været en gammel Indretning; ti vi finder, at Kong Hans udstædte Brev på Gården, og Kristjan III's Enke forlenede den i Midten af det 16de Årh. til en Bonde Hans Hansen, hvis Efterkommere endnu for 100 År siden besad den. Det er nu sandsynligt, at her i Middelaldren har været en Kongsgård; ti vi ved, at Harald Kesja 1135 myrdedes i Skjærup, og når P. Syv i sine Samlinger har optegnet en Beretning, at „Kong Hans blev født på Skjærupgård, som er en stor Fogedgård 1½ Mil fra Kolding, hvilken blev given fri derfor, og skal der endnu leve af den Afkom 1690“, så vidner det, selv om Kong Hans ikke er født paa dette Sted, dog om, at kongelige Personer tog ind her. Når vi ellers kender Betydningen af Barfred andensteds fra, der oprindeligt er et Tårn og Udenværk til et befæstet Sted¹⁾, og vi ved nogle af Barfredene ved Præstegårdene ligeledes finder Spor af, at de har været omgivne med Grave, da ligger det nær at antage, at de var små Borge, som Kongerne fra ældgammel Tid har ejet omkring i Landet og som dels er blevne stående som selvstændige Gårde, dels er givne til Kirken og derved gæede over til Præstegårdene. Dette bestyrkes også ved hvad der var Forholdet i Jelling, hvor der var Kongsgård i Oldtiden og hvor der endnu i det 17de Årh. var et Hus i Præstegården kaldet Hövdingsborg 2 Stokværk højt, med Staldrum til 16 Heste, indrettet for Kongen og hans Følge. På den Tid ejedes hele Jelling By endnu af Kongen, og når han kom til Byen, vilde han jo være tagen ind på den gamle Kongsgård, hvis denne havde været i Behold; når nu sligt Gæsteri kom til at påhvile Præsten, da er det naturligvis, fordi Kongsgårdens Jord er lagt til Præstegården. Også i Bollerslev ved Urnehoved Ting findes en Gård med Friplavsrettighed, der skulde skaffe Kongen og hans Følge Ophold,

¹⁾ Udførligere har jeg behandlet dette Spørgsmål i „Danske Samlinger“ II, 55 ff.

når de kom dertil, og det er højst sandsynligt med Prof. P. G. Thorsen også her at se en Levning af den Kongsgård, som må have været ved Sønderjyllands gamle Ting. At Barfred tillige var Asyl, er en meget almindelig Mening; men der er intet, der taler derfor; en Fortælling om at for idetmindste 150 Aar siden en Bondekarl for at undgå Krigstjeneste flygtede ind i Ingstrup Barfred, men til ingen Nytte, viser dog både Ælden af denne Tro og at den ikke blev agtet af Myndighederne. — Forat denne Sag imidlertid kan blive Genstand for nærmere Undersøgelse, opfordres alle, der har nærmere Underretning om de omtalte Barfred i Præstegårdene eller kan oplyse om andre, der hidtil ikke ere kendte, om at meddele denne til Tidsskriftets Udgivere, da det uden tvivl er en Genstand, hvis Oprindelse maa søges i Hedsens Tid og som således har mere end almindelig Interesse.

Træk af Natmændenes Liv i Jylland.

Af J. Fløe.

I den første Fjerdedeel af dette Aarhundrede droge Natmændene endnu om i store Hobe uden i Regelen at have noget fast Opholdssted, levende af Jagt, Fiskeri og Tiggeri, vel ogsaa lidt Tyveri; men hvad de tiggede sammen var dog det, de hovedsagenlig levede af. At Beboerne lode sig beskattede temmelig stærkt af dem, mere af Frygt end Kjærlighed, viser en Yttring, der er opbevaret i Rind Sogn, af en Kone, der skulde bjærge Føden til en halv Snees Personer; hun sagde nemlig, da man bød hende et Stykke Brød: „Vilde vi tage alt det Brød, vi kunde faa, kunde vi bygge en Vei af det herfra og til Skjernbro“ — omtrent $5\frac{1}{2}$ Mil. Konerne besørgede Indsamlingen af Fødevarerne omkring i Husene, medens Mændene, der gjerne bare en Glarkiste og undertiden ogsaa en „Lire“, i Regelen bleve udenfor. Bønderne kaldte — og gjøre det da endnu — Natmændene „Kjælringer“, medens disse benævnedes sig selv „Fattigfolk“. — Naar en Natmandskone kom ind til Folk og hun og Konen i Huset, vare blevne enige om, hvad den ene vilde give og den anden tage imod, lød det stadige Spørgsmaal, om der ingen Fattigfolk havde været fornylig, og i bekræftende Fald, om de ei havde talt Ondt om det Parti, hvortil hun hørte. Havde 2 Flokke nu sagt Et eller Andet om hinanden og de mødtes, sloges de; et saadant Slagsmaal har jeg selv

seet 1809 eller 10, da jeg var 9—10 Aar gammel, mellem 15 Personer af begge Kjøen, Børnene iberegne.

Jeg havde valgt mig et Skjul i vor Have bagved et Riisgjærde paa Diget, omtrent 40 Alen fra Valpladsen, hvorfra jeg gennem Gjærdet nøie kunde høre og see, hvad der foregik, uden at opdages af de stridende Parter.

Striden begyndte med et høirøstet Skjænderi, spækket med diverse Eder samt en Deel for mig uforstaaelige Ord, formodentlig Rotvelsk, og gik dernæst over til, at de tvende Familiefædre søgte at slaa hinandens Glarkister istykker med deres tykke, knortede Kjæppe, hvilket dog ikke lykkedes; men formodentlig gik en Deel af Glasset, de indeholdt, istykker.

Endelig bortkastedes Stokkene, og Mændene vexlede nogle Næsestyvere, der førte til, at de tvende Modstandere fik hinanden i Kardusen og, efter en Deel Baxen, faldt til Jorden. Den, der kom ovenpaa, forsømte ikke at benytte sig af sin fordeelagtige Stilling og dunkede den Anden dygtig i Næse og Mund, saa han blev blodig i Ansigtet; dog, som han var bedst ifærd med at udøve sin Hævn, tog Sagen en anden Vending, idet en lille Purk paa 9 eller 10 Aar — formodentlig en Søn af den Betrængte — tog en af de bortkastede Kjæppe og med begge Hænder om den smalle Ende af Stokken slog den Øverste i Baghovedet saa haardt han kunde. Blodet sprøitede høit i Veiret efter Slaget, og han, der hidtil havde været den Seirende, faldt til Jorden og laae, saavidt jeg kunde skjønne, besvimet i nogle Øieblikke, men blev snart kaldt tillive ved nogle velanbragte Slag af Stokken, der nu atter var kommen i den Gamles Haand. Medens dette foregik, fik Konerne hinanden i Huerne, og blev da den, hvis Huebaand gik først istykker, den Seirende og krystede sin Modstander til Jorden. Det traf sig nu, at de faldt i en Vandpladsk, der var et Par Tommer dyb og 4 à 5 Alen i Omfang, hvilket morede mig allermost; thi naar den øverste Madame bankede løs paa hende, der laa underneden, skvulpede Vandet ud til begge Sider. Under Forældrenes Kamp var den haabefulde Ungdom ikke ledig, men sloges af Hjertens Lyst, forsaavidt Individerne vare store nok dertil; en 4 eller 5 Stykker af de Mindste skrege af fuld Hals. Efter saaledes i en halv Timestid at have slaaet hverandre blaa og blodige, sluttedes en Vaaben-

stilstand, og de fulgtes nu ad om til en anden Gaard i Byen, hvor de købte en Pot Brændeviin, hvori de paa Grønningen udenfor drak Forlig; Brændeviin var den Eenhed, hvori al Meningsforskjel gik op. Forliget holdtes dog, efter hvad jeg hørte, ikke længere end til næste Dag, da Kampen optoges paany. Det ene Parti vandt da en fuldstændig Seier over det andet, hvortil den ene Kone navnlig bidrog ved at putte en Steen i sin ene Strømpe og med denne frygtelige Svøbe slaa ned paa Modstanderne.

Paa Udflugtergaarde tiltvang Natmændene sig undertiden, naar det ikke var forbundet med øieblikkelig Fare, mere end Beboerne just godvillig vilde give dem. Et Forsøg herpaa har jeg ligeledes hørt og seet. I Sommeren 1818 logerede jeg paa en noget enlig liggende Gaard i Nørre-Sned Sogn i Forening med en Landinspecteur, der tillige var Lieutenant, hos hvem jeg var Assistent. Det traf sig da, medens vi en Dag begge vare hjemme for at arbeide paa et Kort, at der kom en Flok Natmænd, Manden med en Glarkiste og Konen med en Vugge paa Ryggen, nogle Børn gik ved Siden af Forældrene. Lieutenanten glædede sig over deres Komme, da han ingensinde havde seet nogen af dette Folkefærd. Saavel Eieren af Gaarden som Tjenestefolkene vare ude i Marken, og Konen saaledes ene hjemme. Dette vidste Tiggerne, som bleve uforskammede, da de ikke anede, at Lieutenanten og jeg stode i et Værelse ved Siden af, kun ved en Dør skilte fra dem. Først forlangte de Æg, Smør, Flæsk, Uld, Penge og Brændeviin, og da Konen i Huset kun vilde give een Ting, nemlig 2 Æg, truede de og yttrede, at saa kunde de tage selv. Huusmoderen, der vidste, hvem hun havde i Baghaanden, lod sig imidlertid ikke skræmme, og Manden begyndte derfor mod hendes Protest at undersøge nogle paa en Dragkiste staaende Thekopper, hvorpaa han aabnede Døren ind til Stuen, hvori vi vare. Man kan tænke sig hans Forbauselse, da han der seer en Officeer i den da brugelige røde Uniformskjole og med dragen Sabel i Haanden staa for sig. Han tabte reent Mælet, og først paa Lieutenants Spørgsmaal: „hvad vil Du?“ svarede han: „om Forladels! a troued et der va Nouer herind.“ Lieutenanten, der var en laconisk Mand, svarede ganske rolig: „da var det saamæn Synd, Du skulde gaa herfra med den Mening,“ og drev ham med det samme een ind paa Næsen med

Sabelfæstet, saa Stodderen styrtede bag over og Blodet pibede frem. Lieutenanten stødte ham nu ud i Gaarden og gav ham til Afskeed nogle gode Prygl af den flade Klinge, uden at han forsøgte at sætte sig til Modværge. Kjællingen og Børnene skrege i vilden Sky under Executionen.

Af disse Tildragelser, der let kunde forøges med flere, vil det skjønnes, hvorledes Natmændenes Liv dengang var. Af Beboerne betragtedes de med skjæve Blikke, og om det end allerede for 50 Aar siden hørte til en forsvunden Tid, at Ingen f. Ex. vilde benytte det Fad, de havde spist af, at der gaves „Rakkerstole“ i Kirkerne og Rakkerglas i Kroerne, skjøttede Bønderne dog ikke om at komme i Berørelse med dem.

Kun de Færreste af dem havde et fast Opholdssted, hvortil de kunde ty; paa enkelte Steder, saasom Qvembjerg i Deiberg Sogn, paa Mørup Mark i Rind Sogn og Rønbjerg i Salling, fandtes Hytter, hvoraf Natmændene vare Eiere; af Bønderne kaldtes disse Huse „Rakkerkuler“ eller „Kuler“. Forresten fødtes de, levede og døde paa deres Omvandringer; den bekjendte Lange-Margrethe nedkom med et Barn i en Lade i Fjeldstervang, Vorgod Sogn, og da det var overstaaet, sagde hun til sin Mand: „naa Stoffer! tænd mæ-no mi Piv, a faaer nok et anner Breiskyver“¹⁾. Det omstrefende, ubundne Liv satte de over Alt, og jeg kjender kun et Exempel paa, at en Natmand frivillig har opgivet det, hvilket gav Anledning til, at Rakkerkuleren i Qvembjerg fremstod. Sagnet fortæller dette saaledes: „En ung Natmand, Jørgen Rakker, var bleven Kjæreste med en i Store Oldager i Skjern Sogn tjenende Bondepige, og hun tilsidst frugtsommelig ved ham. Dette Forhold blev opdaget, just som Folkene spiste Middagsmad; Husbonden skar nu det Stykke ud af Borddugen, hvorpaa Pigens Tallerken stod, og denne var derved uærlig. Jørgen og Pigen bleve derpaa gifte og fik 19 Børn. Efterhaanden som Børneflokken tiltog, kunde Forældrene ikke skaffe Føden tilveie, og Jørgen, der ingensinde havde stjaalet, fik en Accord istand med Beboerne i Stauning, Deiberg og Skjern Sogne, hvorved han forpligtede sig til at forrette Rakkertjenesten hos dem imod at oppebære 1 Fdkr. Rug aarlig af hver Mand samt en god Almisse til

¹⁾ Brød stegt i Smør.

Julen og 12 Sk. for at flaa ethvert selvdødt stort Kreatur. Han fik derhos nogle Tønder Land anviste til fri Raadighed paa et Sted, hvor Stauning, Deiberg og Skjern Jorder stødte sammen, og her opførte han en Hytte. Naar denne Accord kom istand, kan nu ikke oplyses bestemt, men det maa have været for henved 150 Aar siden. Rakkerbestillingen, og med den Vederlaget, gik i Arv fra Fader til Søn og blev først hævet efterhaanden i Aarene 1828—30, da det gik op for Beboerne, at der intet Uærligt var ved at flaa en Kalv eller skyde en gammel Hest.

Der paastaaes, at dette Rakkerembede var mere indbringende end Degnekaldet i noget af de 3 Sogne; i Tidernes Løb var det nemlig bleven slaaet fast, at Rakkeren skulde have et Brød, et Stykke Kjød, 2 Lys og $\frac{1}{2}$ Pægl Brændeviin i Julegave.

Alle Jørgens Efterkommere havde arvet Stamfaderens Ærlighed, og man har ingensinde hørt, at de have gjort sig skyldige i noget Ulovligt.

Da Beboerne hævdede Accorden med Rakkeren, brød denne Huset ned, og der opstod nu en Proces mellem de interesserede Sogne om, hvem der skulde overtage Forsørgelsespligten til Familien.

En andet Exempel paa Ærlighed har jeg selv kjendt i en Mand ved Navn Christen Mester. Foruden at han ikke selv stjal, led han ikke, at Andre af Slægten gjorde det; han advarede dem derfor om at lade det være, og hjalp dette ikke, meldte han Tyverierne til Politiet. I det omflakkende Liv deeltog han derimod bestandig.

Skjøndt der saaledes gaves ærlige Folk mellem dem, vare disse dog kun sjeldne Undtagelser; thi kun Faa af dem havde ikke været i „æ Viborrehuus“ eller idetmindste fortjent at komme der. De levede i tyk Uvidenhed, uden noget synderligt Kjendskab til Religion; det anføres derfor som en reen Mærkværdighed, at den før nævnte Christen Mester satte sig paa Kirkegaardsdiget i Rind Sogn og sang en Psalme, da hans Bedstemoder var bleven begravet, medens de øvrige Tilstedeværende strax efter Jordspaaastelsen forlode Kirkegaarden. Christen Mester var saaledes en af de Bedste af dem, men dog langt fra fri for alle deres Lyder. Som et betegnende Træk af Natmændenes Charakteristik kan anføres Følgende. Paa Markedet i Gjelleruplund havde en Deel

Natmænd banket Christen saa grundig, at han var maalløs, da Politiet kom tilstede. Tilsidst havde en Pige sparket ham, hvilket den tilstedekomne Politibetjent saae og derfor gav hende nogle Slag af sin Stok. Da Christen kom til Hægterne igjen, var hans første Yttring: „Tak, forde Han gav Kjesten di Haak, de töt a enda a haaed godt aa.“

Ordenlige Giftermaal brøde de sig egenlig ikke om; desuagtet foregik der dog en Slags Ceremoni ved deres Bryllupper; en Kone ved Navn Kirsten Rør forrettede i flere Aar deres Vielser. En Bekjendt af mig havde som ung Dreng en Gang hørt en af Kirstens Bryllupstaler, der gik ud paa, at Parret ikke maatte forlade hinanden, at hun skulde lyde ham, og han maatte ikke banke hende, hvortil Brudgommens Fader sagde: „jo en lille Smule“, men dette protesterede Kirsten bestemt imod. Skjøndt man ikke skulde synes, det var noget stærkt Baand, der bandt dem sammen, har man dog Exempler paa en Troskab mod hinanden, der er ligefrem forbausende. Da en Mand saaledes fik Senerne overskaarne i begge Haser, fik han vel en Kærre og en Hest at kjøre med i Førstningen; men da Hesten døde, trak Konen Kærren med ham i flere Aar, og det uagtet han ikke fulgte Kirsten Rørs Formaning til Ægtemanden.

Deres Lirer vare meget simple Instrumenter, der langtfra trakteredes med Virtuositet. Udøveren af Musikken var imidlertid meget stolt af sin Konst; det undlod aldrig at bringe ham i Harnisk, naar Nogen spurgte om, hvilken Melodi han spillede.

Nutildags ere Forholdene vel heelt anderledes, da der i de senere Aar er skeet flere Forbedringer, og Natmændene ere indordnede under bestemte Sogne, hvor man drager Om-sorg for, at Børnene komme i Skole; men endnu danne de dog en egen, afsondret Kaste, som den fattigste Huusmand anseer det for en Vanære at komme i Familieforbindelse med.

Jordskjælvet den 3die April 1841

Af J. G. Forchhammer.

Ved Conferentsraad Forchhammers Død fandtes foruden flere andre ikke udgivne Sager ogsaa efterfølgende Afhandling, der rimeligvis er skrevet 1841. Da det paagjældende Jordskjælv kun ramte Jylland, maa det antages at have særlig Interesse for dette Tidsskrifts Læsere, og det meddeles derfor her saaledes som det foreligger fra Forfatterens Haand, med saadanne mindre Rettelser, som ere foraledigede derved, at Afhandlingen efter at være dikteret ikke er bleven gennemset af Forfatteren. — I „Danmarks illustrerede Almanak“ for 1858 pag 84 har F. givet en Fremstilling af „den vestlige Del af Limfjordens Omgivelser“, hvortil slutter sig en ganske kort Meddelelse af dette samme Jordskjælv. — Nogle Anmærkninger (betegnede med J.) skyldes Professor Johnstrups velvillige Meddelelse, ligesom Etatsraad Steenstrup har tilladt, at en af ham for længere Tid siden udarbejdet Fortegnelse over ældre Jordskjælv i Danmark maa slutte denne Afhandling.

Det Jordskjælv, som blev følt i den største Deel af Danmark den 3die April 1841, har med Rette tiltrukket sig saa megen Opmærksomhed, at en nøiere Angivelse af de derved stedfundne Forhold synes at være ikke uden Vigtighed for Videnskaben og desuden at have Krav paa en mere almindelig Interesse. Omendskjøndt Rystelsen blev følt over den hele Halvøe, fra Kiel til Hjørring, var dog den vestlige Deel af Liimfjorden med dens Øer den Deel af Landet, hvorfra Phænomenet kan antages at være gaaet ud. Det er ogsaa i denne Deel, hvor Jordskjælvets Udbredelse viser en interessant Sammenhæng med Landets dybere Sammensætning, og det er her, hvor enkelte Phænomener af ganske

ualmindelig Interesse knytte sig til Jordskjælvet. Det vil derfor lette Oversigten over disse Forhold og tjene til deres bedre Forstaaelse, naar jeg forudsender en Oversigt over den geognostiske Beskaffenhed af Liimfjordens Bredder.

Den ældste Formation, som vi kjende i denne Deel af Danmark, er *Skrivekridt*, men det forekommer ikke som i de fleste andre Lande, hvor denne Formation er herskende, eensformigen udbredt over den hele Strækning; det danner derimod øformige Ophøininger, og i det mindste om en Deel af disse kan man bevise, at det ikke er Vandstrømme, der have foranlediget denne ujevne Overflade. Den er forarsaget af dybere liggende Grunde, og i en stor Deel af dette Terrains Øer kan man eftervise de tydeligste Spor af voldsomme plutoniske Hævninger, der have foranlediget Overfladens Ujevnhed. Øformen bliver bestemt ved store Sletter, der adskille de enkelte Ophøininger, og disse Sletter forbinde her Liimfjorden med Vesterhavet og tildeels med Kattegattet og bevise, at det, som vi i geografisk Betydning have kaldt Øer, ogsaa i Fortiden i Virkeligheden har været det. Den største af disse Øer er den, der indtager *den største Deel af Thy*; den gaaer fra Liimfjorden lige til Vesterhavet og er adskilt fra *Hunstholmen* og *Østholmen* ved en stor Sandslette, medens den imod Syd bliver begrændset af 2 lave Strækninger, hvoraf den ene forbinder den med *Bodumland*, den anden med *Thyholm*.

Den nordlige Deel af denne store Øe, hvis Grændser jeg ikke nærmere vil angive, da man med Lethed kan eftersee dem paa Kortet, bestaaer af *Skrivekridt*. Den sydlige derimod, imellem *Sjørring* og de nylig anførte sydlige Grændser, bestaaer af skifrig, steenfrie Blaamergel uden Forsteninger, (sandsynligviis hørende til Bruunkulformationen), af guult Rullesteensleer og Rullesteenssand. Ved *Lægind* (Nørhaa Sogn), midt i dette Terrain kommer Kridtet endnu engang frem; det samme er Tilfældet paa *Thyholm* med Liimstenen, saaledes, at man vel er berettiget til at antage, at *Skrivekridtet* eller de til denne Formation hørende nyere Dannelser ikke ere dybt skjulte under Rullesteensformationen's 3 Afdelinger¹⁾. Der, hvor Kridtet kommer til

¹⁾ F. deelte nemlig dengang Rullesteensformationen i Bruunkuldannelsen, Rullesteensleer og Rullesteenssand.

Overfladen, finder man Spor af en utallig Mængde Jordfald, der have efterladt tragtformige Fordybninger af en 3—4 Alens Gjennemsnit og $1\frac{1}{2}$ —2 Alens Dybde. Navnligen paa *Vendberg* i Nærheden af Nors findes de i utallig Mængde, især paa Skrænten af Bakken og næsten hvert Aar dannes der nye. Ifølge Professor Steenstrups Iagttagelser følge de især en Linie, der gaaer fra Thisted lige imod Nord, men de ere paa ingen Maade indskrænkede til denne Linie, og jeg har seet dem i Nærheden af Vester Vandet og flere Steder. Disse Jordfald, som saaledes ere udbredte over den Deel af Øen, hvor Kridtet kommer nær ved Overfladen, staae i Forbindelse med et underjordisk System af Huler, hvilket man bedst seer af det mærkværdige Phænomen, som Norssøen viste for omtrent 20 Aar siden, da der dannedes et Jordfald paa Bunden af Indsøen, hvilket som et Svælg opslugte alt Vandet, saaledes at Søen i en længere Tid laae tør, indtil omsider de underjordiske Kanaler sandsynligviis have tilstoppet sig og Søen nu atter er fyldt med Vand. Ganske paa samme Maade forholde lignende Jordfaldhuller sig paa *Mors* og paa den Kridtøe, hvorpaa *Kokkedal* ligger, hvor man leder Vandgrøvterne til disse Jordtrage og er sikker paa, at de ville optage alt det Vand, som selv de stærkeste Tøebrud og Regnskyl kunne medføre.

Nord for den store Øe ligge 2 andre: den saakaldte *Hanstholmen* og en Øe, hvorpaa Kirkerne Hjardemaal, Østerild og Hundstrup ligge, og som Folket kalder *Østholmen*. Disse to Holme ere adskilte fra hinanden ved et smalt, for længe siden udtørret Sund, og i den bredere Fordybning, der adskiller disse 2 Holme fra det egentlige Thy, ligge andre smaa Holme. Endnu betegne Folkesagn det gamle Færgested over Sundet, og i Nærheden af Nørholm (Nørtorp?) er der fundet et Anker i Kjæret. Denne sidste Gruppe af Hanstholmen og Østholmen er ikke længere reent Kridt, dette findes ikkun ved Siden af Bakkerne, medens den øvre Deel af disse bestaaer af Liimsteen. De nylig omtalte Holme ere adskilte fra de nærmeste ved en meget bred Arm af Fjorden, som paa de fleste Steder ligger fuldkommen tør og er bedækket af Flyvesand, men fra *Hannæs* ved en endnu eksisterende Arm af Fjorden, hvor Vandet alligevel er saa lavt, at en Vei fører derover og Communicationen ikkun sjældent og ved meget høit Vande bliver afbrudt. *Hannæs* er nu en

Halvøe, men i dens nordlige Deel hænger den sammen med Fastlandet ved lignende Lavsletter som de nylig omtalte. Paa den sydligste Punkt kommer der Kridt frem, derpaa hviler Moleer, derpaa guult Rullesteensleer. Foruden denne Øe forekommer der flere mindre i Østerhanherred, som alle bestaae af Rullesteensleer og -Sand, og først i Nærheden af *Bulbjerget* kommer der meget udmærket Liimsteen frem, som nu sammensætter flere øformige Partier imellem Bulbjerget og Kliim og Syd paa indtil Aggersborg. Denne Liimsteen er paa de fleste Steder, og maaskee paa alle, adskilt ved sundformige Fordybninger fra den nufølgende, store Kridtøe, hvis Nordgrændse fra Hjortdal til Bratbjerg hæver sig som en Muur op af den store Vensysselske Sandslette, og som strækker sig i en bugtet Linie fra Svinkløven ved Vesterhavet indtil Manstrup og Aggersborg. Fra de mere østlige øformige Kridtpartier adskilles den ved den store Dal, som optages af Ryeaae, der staaer i Forbindelse med den store Vildmose i Vensyssel. Denne store Kridtøe har Jordfald, ligesom den anden, der ikkun derved ere forskjellige, at der er langt færre, men disse udmærke sig ved en meget betydelig Størrelse. Saaledes har een i Nærheden af Kokkedal et Gjennemsnit af 50—60 Alen og en Dybde af 15 Alen. Ved Jarmsted fandt et saadant Jordfald Sted i Aaret 1837. I Kridtklinten ved Sviukløven seer man tydelig Aarsagen til disse Jordfald og overbeviser sig om, at disse hyppige Jordfald have deres Grund i voldsomme Forstyrrelser, som Kridtet har lidt i tidligere Tider. Man seer her nemlig, at Kridtet indeslutter to store Partier af Rullesteenssand, der aabenbart ere langt yngre end Kridtet og altsaa kun kan være bleven omgivet af denne Substants formedelst store Omvæltninger. Øen *Mors* har i sin midterste og høieste Deel underst Skrivekridt, derpaa et Lag, der svarer til den Kalksteen, der forekommer i saa mægtige Masser i Faxøe Bakke; derpaa Liimsteen og Blegekridt. Paa Sydsiden ere disse Kridtmasser bedækkede af Blaamergel, Rullesteens-Leer og -Sand; paa Nordsiden derimod kommer Moleer og derpaa de andre Jordarter. Kridtet viser det samme Phænomen af Jordfald, og Schade har endda anført nogle nye Tilfælde af Sænkninger. Halvøen *Salling* har ingen Kridt og overhovedet ingen Steenarter, der henhøre til Kridtformationen. Den bestaaer især af meget mægtige Lag, henhørende til

Bruunkulformationen, bedækkede af mægtige Rullesteens-Sandlag. Det hele saakaldte *Himmelland*, indtil Bjørnsholm, viser en overordentlig mægtig Bedækning af Rullesteenssand, hvorunder der ikkun paa enkelte Steder forekommer Rullesteensleer, og denne Beskaffenhed fortsætter sig mod Øst indtil Hobroe ved Mariagerfjorden. Ved Bjørnsholm kommer Liimstenen atter frem, et Liimsteenspartie, der svarer til det, som forekommer imellem de to store Kridtøer, som før ere blevne omtalte, og denne Liimsteen hviler i Nærheden af Løgstør paa Kridt. Paa den hele Strækning imellem Løgstør og Nibe, bryder Liimstenen paa mangfoldige Steder frem, og dette Liimsteenspartie er imod Nord gennemskaaret af mange Fjorde, der nu tildeels ere fuldkomment tørre, imod Syd bedækket af mægtige Rullesteenssandmasser. Ved Nibe begynder Kridtet igjen og dermed kommer atter øformige Masser tilsyne, der nu ledsage Liimfjorden paa begge Sider indtil dens Udløb i Kattegattet.

Jordskjælvets Udbredelse og Styrke.

Det er maaskee paa Halvøen *Hannæs's* sydligste Deel, at Jordskjælvets har viist sig stærkest; her i Sognet Arup var der ikke Nogen paa Marken, som ikke følte det, medens der paa alle øvrige Steder, selv der, hvor man troede, at Husene vare i Begreb med at styrte sammen, var Mange, der ikke iagttog det, naar de vare beskjæftigede med Markarbeide. Kirken havde faaet en Revne, og en Brudevielse, som paa den Tid fandt Sted, blev afbrudt, fordi de Tilstedeværende flygtede forskrækkede ud af Kirken. Paa den hele Øe, hvorpaa *Thisted* ligger, synes Bevægelsen omtrent at have været lige stærk og ikkun lidet mindre, end paa det nylig anførte Sted. I *Thisted* faldt flere Skorsteenspibered, og flere Bygninger fik Revner, een endda i den Grad, at den maatte nedrives. Det samme gjelder ogsaa om den sydligste Deel af denne store Øe, selv der, hvor det ikke er bekjendt, at der findes Kridt i en hidtil naaet Dybde. Saaledes fik Kirken i *Vestervig* en Mængde Revner, og overalt paa hele Strækningen fra *Boddum* indtil *Klitmøller*, var der meget Faa, der ikke iagttog Rystelsen, og overalt bleve Folk forskrækkede ved Husenes Knagen og derved, at Kalken faldt ned fra Loftet og Væggene. Ikkun paa enkelte Steder i den mellemste Deel af Thy, hvor Rullesteenssandet

er mægtigt, synes Bevægelsen at have været mindre voldsom og at være undgaaet Fleres Opmærksomhed. Møllen paa Vendberg blev saa stærkt rystet, at den hele Dagen var, som Mølleren udtrykte sig, ledesløs og gik høist uregelmæssigt; først efter nogen Tids Forløb havde den atter vundet sin regelmæssige Gang. Ved *Agger*, som i Forbindelse med *Aalum* danner en lille Øe, der er adskilt fra Thylandets store Øe ved Fladsøen og de lave Strækninger, der forbinde den med Vesterhavet og Liimfjorden, iagttog man Bevægelsen forholdsviis mindre. Byen ligger tildeels paa Flyvesand, tildeels paa Rullesteensleer, der hviler paa Blaamergel.

Paa *Hanst-* og *Østholmen* følte man Bevægelsen meget stærkt, omtrent paa samme Maade, som paa Thyøen, men det synes, som om den var mindre heftig paa den sydøstlige Deel af Østholmen, og navnlig i den lavere Deel af Østerild blev den ikkun følt meget svagt.

I det Parti, som ligger Ø. for de nævnte Holme, og som indbefatter 3 Rullesteensøer, forbundne ved meget store Strækninger af Lavland, blev Jordskjælvets kun følt i en ringe Grad. Denne Aftagen i Styrke iagttager man tydeligst, naar man fra den sydligste Deel af Hannæs gaer op imod N. — fra Kridt, bedækket med Moleer, til kullesteensleer. Her aftager Jordskjælvets Styrke meget hurtigt, og man er meget snart paa Steder, hvor ikkun Paa have følt det.

Paa de Liimsteensøer, der danne Partiet ved Bulbjerget, Kliim osv., blev Jordskjælvets følt stærkere og, som det synes, med meget forskjellig Styrke. Saaledes havde Steenbryderne i Bulbjerget aldeles ikke iagttaget det, kun en lille Pige, der stod ved Siden af Arbejderne, følte en let Bevægelse; derimod angives det at være følt meget stærkt i Steenbrudene ved Kliim.

Hanherredernes Kridtpartier fra Kokkedal til Hjortdal, fra Aggersborg til Bratbjerg, tilligemed de smaa Sideøer ved Bratskov, Broust og Oxholm bleve rystede overordentlig stærkt, endskjøndt dog ikke saameget, som Thylandets Kridt. Her paa dette Partie, som atter udmærker sig ved meget store Jordfald, var Fordelingen af Bevægelsen meget mærkelig, paa enkelte Steder, som f. Ex. i Aarup, blev et Huus meget stærkt rystet, medens et andet, som laae ikke tohundrede Skridt derfra, aldeles ikke blev bevæget. I enkelte Bøer,

som f. E. i Flegum, følte man det aldeles ikke, medens man i den nordlige Deel, i Sognene Tranum og Leerup, følte det overordentlig stærkt; ligeledes i Skjerpingsgaard.¹⁾ Denne store Kridtøe afskjæres med en brat Væg imod den store vensysselske Sandslette og Jordskjælvet's Styrke aftager meget hurtigen, naar man gaaer imod Nord. Saaledes følte kun Enkelte Rystelsen i Klithusene; i Bækkenelund(?) hørte man kun den underjordiske Torden. I Blokhusene iagttog man det ikkun paa Møllen, og længere imod Nord, i Hjørring, var det høist ubetydeligt, medens det i Skagen aldeles ikke blev følt.

I den store Dal, som adskiller Nørre-Sundbyes Kridtøe og Vadums Rullesteensleer fra den nylig omtalte Kridtmasse, var Rystelsen stærk. (Birkelse, Aabykroe, Aastrup). Paa Vadums Rullesteensøe blev Jordskjælvet følt meget svagt og ligeledes paa Sundbyes Kridtøe. Overhovedet viser der sig i denne Deel af Liimfjordens Bredder den besynderlige Anomalie, at Dalene bleve stærkt rystede, medens Kridthøiderne ikkun følte en forholdsviis ringe Bevægelse. Dette begynder med den nylig omtalte store Vildmosedal og er ganske karakteristisk i Omegnen af Aalborg, hvor Byen selv blev meget stærkt bevæget, ligesaavel som de enkelte Huse, som laae langs med Fjordsiden eller i Dalene imellem Kridthøerne, medens Rystelsen enten aldeles ikke blev følt eller neppe iagttaget paa Kridthøiderne. Med den samme Karakter synes Rystelsen at have viist sig imellem Aalborg og Liimfjordens østlige Munding.

Hele Øen Mors har været udsat for omtrent den samme stærke Rystelse som Thyland, ogsaa her revnede en Kirke og faldt enkelte Skorstene ned (Tødse). Den vestlige Deel af *Salling* har lidt den samme Rystelse som Mors, men i den østlige Deel og i Nærheden af Skive har Bevægelsen ikkun

¹⁾ I al denne Uregelmæssighed med Hensyn til Fordelingen synes man at kunne forfølge følgende Lov: Det er Skrænterne, som altid rystes, og hvor mægtige Lag af Rullesteenssand forekomme, føler man Rystelsen meget lidt eller slet ikke. Den første Bemærkning staaer sandsynligviis i Forbindelse med den iagttagelse, at ogsaa Jordfaldene (Vendberg ved Nors og Kokkedal) især forekomme paa Skrænterne; den anden iagttagelse staaer rimeligviis i Forbindelse med den meget ringe Ledeevne, som Sandlagene overhovedet have for Stød. Forf.

været iagttaget som meget svag, eller slet ikke. Salling er Bruunkulleer, bedækket paa mange Steder af mægtige Lag af Rullesteenssand, og man seer tydeligen, at Bevægelsen i denne Egn har straaleformigen udbredt sig fra Morsøes Kridtpartie. Dette stadfæstes endnu mere, naar man lægger Mærke til, at *Himmellandets* vestlige Deel har været meget svagt bevæget, saaledes at man i de dybere liggende Dale hyppigen aldeles ikke har mærket noget, medens man paa Høiderne hist og her har følt Stødet. Ved Bjørnsholm, paa den sydlige Skrænt af Løgstørs-Liimsteensøe, var Rystelsen atter meget betydelig, og paa samme Maade viste den sig i Løgstør selv, paa Næsborg og i Nibe. Næsborg Kirke skal endog have faaet en Revne.

Den øvrige Fordeling af den svagere Bevægelse i Landet frembyder nu forholdsviis ikkun lidet mærkeligt. Overeensstemmende med den Erfaring, at det er den vestlige Deel af Liimfjorden, hvorfra Bevægelsen er gaaet ud, synes det, som om den har fordeelt sig ganske eensformigen, og at man kunde slaae isodynamiske Buer over den sydligerè og østlige Deel af Jylland, naar man gaaer ud fra et Punkt, som ligger noget sydligt for Thisted: Ringkjøbing kommer da til at ligge i samme Parallel som Hobroe osv. Undtagelser synes ogsaa her at vise sig derved, at mægtige Rullesteenssandlag have forhindret Stødets Meddelelse, og at Stødet er bleven lettere iagttaget, hvor Kridtformationens Steenarter komme nær til Overfladen. Saaledes blev Jordskjælvet følt i den Deel af Hobroe, som ligger nærmest ved Fjorden, medens man i de høiere liggende Dele af Byen, paa Rullesteenssand, ikke iagttog noget. Man følte Stødet paa Holkenhavn ved Nyborg, hvor Kridtformationens Steenarter komme frem, og ved Nestved, hvor man ligeledes iagttager Kridtet i enkelte Partier i Jordskorpen. Den østligste Grændse for Jordskjælvet yderst svage Zittringer er Helsingør og Kjøbenhavn, hvor det paa begge Steder er følt af enkelte Personer. Den sydligste Grændse er Kiel, hvor man ligeledes har iagttaget det. Jeg har allerede omtalt Jordskjælvet yderst ringe Udbredelse imod Nord, idet det ikke engang har naaet Nordspidsen af Jylland. I den sydlige Deel af Norge (Fahrsund, Arendal, Christiansand) har man følt det, men ikkun ubetydeligt. Paa Liimfjorden selv har man iagttaget det paa et Skib ved Aalborg, nogle Skibe ved Thi-

sted, medens Fiskerne i Baadene i Almindelighed ikke have lagt Mærke dertil. Ved Hals iagttog man, at Vandet ved Munden af Fjorden krusede sig paa en besynderlig Maade under Stødet. Ved Nibe kom omtrent $\frac{1}{2}$ Time efter Stødet en Bølge op paa Landet. Ogsaa Havet Vest for den Deel af Jylland, der især har været rystet, har taget Deel i denne Bevægelse, men da dette staaer i Forbindelse med andre Phænomener, kommer jeg senere tilbage dertil.

Retning, Varighed, Tid.

Hovedstødet indtraf paa alle Steder imellem 4—5 Eftermiddag; men ikkun fra Aalborg har jeg en Angivelse, der kan betragtes som tilstrækkelig nøiagtig, hvorefter Jordskjælvet indtraf Kl. 4, 25 M. Saaledes blev det iagttaget af Capt. Bluhme, der er overbeviist om, at Feilen i denne Tidsbestemmelse ikke kan udgjøre 5 M. I Salling vil man allerede Dagen iforveien have bemærket omtrent ved samme Tid et svagt Stød, og i Randers vil man have følt et Stød den 3die April Kl. 1. Disse Iagttagelser kunne dog meget vel beroe paa Feiltagelser, da man først efter det egentlige Jordskjælv har tilskrevet dem nogen Betydning; derimod vise to andre Iagttagelser, at det egentlige Jordskjælvstød kun sluttede en heel Række af ganske smaa dirrende Stød. Havet var nemlig allerede fra den tidlige Morgenstund i en meget voldsom Bevægelse, som ikke kunde tilskrives den svage Vind, som blæste paa den Dag. Bevægelsen tog til, indtil det egentlige Jordskjælvstød kom, hvorefter Havet blev roligt. Paa et Sted (Fjaltring) skal endda Jordskjælvet have været fulgt af en meget høi Bølge. Overeensstemmende hermed er en Iagttagelse, som en Kone i Nyekjøbing gjorde, der havde været længe syg og befandt sig i en meget nerveus Tilstand. Hun beklagede sig over, at en Hund bestandig gned sig opad Sengebenene, endskjøndt der intet Dyr var, og da Jordskjælvstødet havde fundet Sted, sprang hun op og forlangte, at man skulde skaffe hende Fred for Hunden. Disse to, aldeles af hinanden uafhængige Iagttagelser godtgjøre efter min Formening, at Jorden hele den 3die April har været i en dirrende Bevægelse. Havets stærke, af Vinden ikke foranledigede, Bølgeslag betegnedes af Fiskerne med Navnet *Undersøe*, og denne Undersøe blev iagttaget fra Blokhuse indtil Agger og maaskee endnu syd-

ligere. Ikkun fra et eneste Sted, fra Klithusene, havde Fiskerne vovet sig ud paa Søen, men de undgik kun vanskeligen at drukne, fordi Søen brød saa stærkt paa Revlen. Ved Agger meente Fiskerne dog, at de kunde have gaaet ud at fiske, hvis ikke Beskæftigelsen med et strandet Skib havde forhindret dem deri. Denne Bevægelse af Havet, som i dette Tilfælde efter alle Strandboeres Mening ikke kan forklares af Atmosfærens Tilstand, maa da ligefrem ansees som en Følge af Jordskjælvet, som en Bevægelse, der af den rystede Jord er meddeelt til Vandet. Havets Tilstand ved dette Jordskjælv har aabnet Folks Øine for lignende tidligere Phænomener, og navnlig mindes man endnu, hvorledes 20 Aar tidligere, den 4de April 1821, en ligesaa pludselig paakommen Bevægelse af Havet blev fordærvelig for de fleste Fiskere paa Stranden imellem Hanstholmen og Skagen.¹⁾ Naar Luften er urolig, vove Fiskerne ved denne Kyst sig ikke ud paa Havet, fordi Brændingerne ere saa svære paa Revlerne og paa Stranden. Veiret var den Dag imidlertid meget godt, og fra ethvert Fiskerleie langsmed hele Stranden var Folk gaaet ud for at fiske. Pludseligen opkom der en meget voldsom huul Søl, hvormed først senere en Storm forenede sig, og af alle Baadene bleve foruden nogle, som reddede sig til Norge, kun et Par frelste. Alle de øvrige kængrede i Brændingen paa den yderste Revle, og meget faa af de kængrede Baades Mandskab naaede Kysten. Disse fortalte, at Havet var kommet i Kog, og da jeg forlangte en nærmere Forklaring af den Mand, som meddeelte mig dette Factum, sagde han, at Havet havde kastet Bobler, som naar

¹⁾ Som et Supplement kan hertil føies en Iagttagelse fra Sild i Aaret 1858, hvorom det hedder i den „Vestslesvigske Avis“: „Lørdagen den 5te Juni om Eftermiddagen Kl. 6 har der tildraget sig en mærkværdig Naturbegivenhed i Listerdyb, idet trende Braadsøer af uhyre Høide efter hverandre pludselig fra Havet væltede ind imod Land med saadan Kraft, at Søen rullede næsten op til Toppen af Sanddynerne. Søerne vare saa voldsomme, at hvis et Skib i samme Øieblik havde været i Nærheden af Grundene for Listerdyb „Salt-panden“ og „Risten“, vilde det upaatvivleligt være gaaet under med Mand og Muus. Imellem hver Søl forløb ca. 10 Minutter“. — Det er en paa mange Steder gjort Erfaring, at Jordskjælv ofte ledsages af lignende pludselige Bølgedannelser, og det her nævnte Phænomen kan neppe forklares anderledes end som en underjordisk Jordrystelse, hvis direkte Virkning her ikke har naaet Kysten. J.

man stanger Aal. Man kan derfor neppe nære nogen Tvivl om, at denne Bevægelse var ledsaget af en Gasudvikling paa Havets Bund.

Man har allerede ved flere Leiligheder troet at iagttage Virkninger af Jordskjælv i hine forfærdelige Vandfloder, der af og til, omtrent een Gang i hvert Aarhundrede, hjem søge vore vestlige Kyster, navnlig har man af den utrolige Hurtighed, hvormed Floden af 4de—5te Februar 1825 steg, sluttet sig til vulkanske Bevægelser paa Bunden af Havet.

Jordskjælv kom fra N.V. og gik til S.O. Dette er den almindelige Retning, som angives fra alle Steder, hvor det har været temmelig stærkt, og en særdeles god Iagttagelse, som Capt. Bluhme anstillede i Aalborg paa en Lysekroner, der var sat i svingende Bevægelse formedelst Jordskjælv, giver den samme Retning, som er Kridtformationens Strygningelinie. Mange have seet Jorden bølge, og alle uden Undtagelse ere enige i, at Bevægelsen var bølgeformig.¹⁾

1) En til „Ribe Avis“ given Meddelelse fra det vestligste Punkt i Landet, Blaavandshuk, synes F. ei at have været i Besiddelse af, da denne Afhandling blev nedskreven. Baade den observerede Tid og de fleste Phænomener, der ledsagede Jordskjælv, samstemme med Iagttagelserne fra de mere nordligt beliggende Steder.

„Da jeg den 3die April regulerede mit Uhr ved Solens Nedgang i Havet, og da jeg om Eftermiddagen øieblikkelig efter Jordrystelsen havde observeret Klokkeslettet, kan jeg med Sikkerhed angive, at denne Naturbegivenhed indtraf her ved Blaavand Kl. 4 34—35 Min. En Lyd, lig Lyden af nær, hurtig Kjørsel paa en Steenbro, gik forud for Jordrystelsen og varede over et Minut, samt kunde tydeligt bemærkes at komme fra NV. og tabe sig i SO. Rystelsen selv syntes at følge samme Direktion og yttrede sig i en horizontal eller rettere bølgeagtig (seilende) Bevægelse, der tiltog i nogle Secunder og endte med et stærkt Ryk, som efterlod en Zittren. Bevægelserens Grad eller Styrke lader sig naturligviis ikke nøiagtigt beskrive, og jeg skal derfor i saa Henseende kun bemærke, at min Familie og jeg, uagtet Jordskjælvets Sjølden her i Landet, intet Øiebl. tvivlede om, hvad det var, men tyede Alle ud af Huset. Mit Barometer stod vedvarende paa smukt Veir, og Havet, som jeg ca. 10 Min. efter Jordrystelsen gik ned til, var næsten blikstille og meget lavt som en Følge af, at det var i Ebbetiden. Hvorledes Havet paa samme Tid kan have været i et voldsomt Oprør paa Lemvigs-Kanten — hvilket Aviserne have berettet — er jeg ikke istand til at forklare.“

Hertil kan dog gjøres den Bemærkning, at ligesom Jordskjælv

Een af de interessanteste Iagttagelser er mig meddeelt af Degnen i Vestervig, som saae Gulvet i sin Stue, som var belagt med Fliser, reise og bevæge sig bølgeformigen. Han meente at kunne antage Bølgens Høide til omtrent 3 Tommer, og medens disse Bølger løb over Gulvet, gav de enkelte Fliser sig fra hinanden, saa at der kom et Mellemlum af $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ Tomme, der, da Bølgen var rullet bort, fœiede sig sammen igjen, og ikke led nogen varig Forandring. Om een eller flere paa hinanden følgende Bølger saaledes forekom, kunde jeg ikke bringe i Erfaring. En Pige i Nærheden af Vestervig saae paa lignende Maade, at Jorden gyngede og bølgede i det Frie; det samme blev iagttaget et andet Sted i Thy, hvor Brædderne i Gulvet gav sig fra hverandre. Lignende Iagttagelser gjorde en Mand i Nærheden af Aalborg, der gik paa et Dige og saae Jorden gyngede ved Siden af sig; ogsaa flere andre Steder har man iagttaget saadant. Til samme Resultat fører ogsaa dette, at en Kone i Vixøe, som vilde brygge, havde en Ballie fyldt med Urt, der ved Jordens bølgeformige Bevægelse tømtes halvt. Af disse Erfaringer synes det at fremgaae, at Jorden har bølget ligesom Havet, og Folkene udtrykte det ogsaa saaledes, at disse Bølger vare korte og skarpe. Deraf forklares ogsaa den Indvirkning, som Jordskjælvet har havt paa mange Personer. Flere bleve søesyge, særdeles mange troede, at de vare blevne apoplektiske, og en syg Kone i Kjettrup troede, da hun følte Rystelsen og hørte Lyden, at det var Spøgeri. Her saavelsom ved de fleste andre Jordskjælv følte man Rystelsen stærkere i Husene og naar man var lænet op til Væggene, end ude paa Marken, stærkere i grundmurede Huse end i Bindingsværk, stærkere i anden end i første Etage, ja i en Bye, hvor en Mand var oppe i Klokketaarnet, løb han forfærdet ned, fordi han troede, det vilde styrte sammen, medens Folk paa Gaden ikke havde iagttaget det ringeste. Overalt, hvor Jordskjælvet yttrede sig ret stærkt, knagede Bjælkerne, Dørene sprang op og Glassene klirrede. I Aalborg iagttog nogle Børn, der stod i et Vindue, at de under Stødet kunde see ned paa Gaden imellem Vinduet og Kar-

sporedes høist ulige paa Landjorden, selv paa nærliggende Punkter efter Jordbundens forskjellige Beskaffenhed, maa det Samme ogsaa antages at gjælde for Havbundens Vedkommende. J.

men. I Thisted ringede Klokken paa en Gadedør under Jordskjælvstødet.

Physiske Forandringer, frembragte ved Jordskjælvet.

Der er især to Spørgsmaal, der fremstille sig med Hensyn til Landets Forandring. Det første er, hvorvidt Jordrystelsen har frembragt Adskillelser i Jordens faste Masse, altsaa om Jorden har slaaet Revner. Man nævner tre Steder, hvor dette angives at have været Tilfælde: ved Næsborg i Nærheden af Løgstør, ved Hornum i Thy og ved Bonderup (Randrup?) i Vestervig Sogn, ligeledes i Thy. De første to synes at være tvivlsomme, det tredie derimod har man Grund til at antage, virkelig er frembragt ved denne Jordbevægelse. Revnen har en Udstrækning af 20 Alen; den findes i Leer med Smaastene, og Jordbunden er her fugtig. Paa den søndre Side stod Randen 1 til 3 Tommer høiere, end paa den nordre; men da Revnen blev opdaget omtrent 3 Uger efter Jordrystelsen stod den søndre Side efter Bondens Forklaring omtrent 1 til 1½ Fod høiere. Revnen havde, da (daværende) Forstcandidat Andresen, hvem jeg skylder disse Efterretninger, først iagttog den, en Vidde af 1 til 2 Tommer og en Dybde af 2 til 2½ Fod; men Siderne ere siden den Tid sunkne sammen og slutte nu til hinanden. Væggene vare saa glatte, som om de vare gjenemskaarne med en skarp Kniv, og Planterødderne vare lige saa kort afbrudte. Disse Forhold levne neppe nogen Tvivl om, at Revnen virkelig skylder Jordskjælvet sin Oprindelse. Det synes endvidere at antyde, at en Niveauforandring har fundet Sted, enten en Hævning af den søndre Side af Kløften, eller en Sænkning af den nordre Side. Det første er alligevel det Rimeligste, og det synes at staae i Forbindelse med to andre lagttagelser, den ene fra Futterupgaard ved Næssund, den anden fra Sallingsund mellem Salling og Mors. Paa begge Steder iagttog man de første 4 eller 5 Dage efter Jordskjælvet en ualmindelig lav Vandstand, og det bliver sandsynligt, at dette staaer i Forbindelse med Revnen ved Bonderup, da disse 3 Punkter ligge i en og samme Linje.¹⁾

¹⁾ Dog maa jeg bemærke, at Færgemanden ved Næssund ikke havde lagt Mærke til den nyelig anførte lave Vandstand, medens Eieren af Futterupgaarden udtrykkeligen erklærede for mig, at denne overdentlige lave Vandstand havde været ham paafaldende. Forf.

Foruden disse Tegn paa en local og tildeels forbigaaende Niveauforandring, forekomme der andre, som have en langt mere omfattende Character. Den første Bemærkning, jeg hørte med Hensyn dertil, var i Blokhusene, hvor man havde lagt Mærke til, at Vandet allerede i flere Maaneder førend Jordskjælvet havde været ganske usædvanligt lavt paa Kysterne, og man tilføiede udtrykkeligt, at medens man ellers kun pleier at have lavt Vand med Nord og Nordost Vind, og høit Vand med sydlige Vinde, saa var Vandet nu ogsaa lavt, naar Vinden blæste fra Syd og Sydvest. En lignende Bemærkning skal man have gjort ved Løkken, hvor jeg dog ikke selv har været, idet man ogsaa der i Løbet af det sidste Aar vil have iagttaget regelmæssigen lavt Vand. Ved Bulbjerget har man ligeledes i Løbet af det sidste Aar bemærket en usædvanlig lav Vandstand, som af en af Arbejderne blev angivet at udgjøre i Gjennemsnit 2 til 3 Fods Forskjel imod de tidligere Aar. Han viste en Steen, som tidligere næsten altid havde været overflydt og nu for en stor Deel næsten altid var over Vandets Overflade. Han paastod ogsaa, at det samme Phænomen viste sig langs med hele Kysten fra Bulbjerget til Løkken; derimod kunde han ikke sige, hvorledes det forholdt sig længere imod Vest i Vixøbugten.

Paa Hanstholmen, hvor jeg talte med flere Fiskere, havde man ikke iagttaget denne lave Vandstand, ligesaa lidt som ved Klitmøller og ved Agger, saa at vi maa bestemme Udstrækningen for denne tilsyneladende Niveauforandring til Kysten mellem Bulbjerget og Løkken. Det er altsaa den Deel af Vesterhavets Kyst, der svarer til Hanherredernes Kridtparti. I den til samme Parti hørende Deel af Liimfjorden imellem Løgstør og Oxholm ere derimod Iagttagelserne langt mere tvivlsomme. Nogle ville ogsaa her have bemærket en forholdsvis lavere Vandstand i Løbet af det sidste Aar, medens Andre ikke have iagttaget et saadant Forhold.

I Thisted Havn, i Havnen ved Nyekjøbing paa Mors og overhovedet i hele den Deel af Liimfjorden, der omgiver den nordlige Deel af Thy, Mors og Salling, har man i Løbet af dette sidste Aar iagttaget en meget lav Vandstand; men saasnart man kommer sydligere, til Skive f. Ex., til den sydlige Deel af Mors og den saakaldte Nissum-Bredning, har man ikke iagttaget et lignende Phænomen, og ligesaa lidt

har man bemærket en Forandring i Liimfjordens Vandstand ved Aalborg.

Sammenligne vi nu alle disse Iagttagelser, ville vi vel ikke nægte, at man ikke kan drage afgjørende Slutninger af dem, da de alle beroe paa Skjøn, fordi ingen regelmæssige Maalinger af Vandstanden i nogen af Liimfjordens Havne have fundet Sted. Men paa den anden Side tør man paa ingen Maade forkaste de anførte Iagttagelser, der ikke beroe paa een Mands Udsagn, men er en almindelig Erfaring af Mænd, hvis daglige Sysler føre dem til at lægge nøie Mærke til Vandets Høide. Den Omstændighed, at Iagttagelserne ere saa at sige eenstemmige med Hensyn til den lavere Vandstand paa Kysten imellem Bulbjerg og Løkken, medens man fra Hanstholmen til Aggerkanalen lige saa eenstemmigen paastaaer Vandets uforandrede Stand, gjør det overmaade vanskeligt, om ikke umuligt, at forklare dette Phænomen af den herskende Vinds Retning og Styrke, et Forhold, der desuden ikke synes at være forandret i det sidste Aar, medens Antagelsen af en partiel Hævning af denne Kyst vilde forklare hele Phænomenet med Lethed.

Det samme gjælder om Vandstanden i den vestlige Deel af Løgstør Bredning og i Bredningen omkring Thisted. Netop den Omstændighed, at man hverken ved Agger eller ved Aalborg, hverken ved det vestlige eller ved det østlige Indløb til Liimfjorden har iagttaget en forandret Vandstand, medens den i den anførte Deel synes at være iagttaget af alle, leder til den Formodning, at ogsaa her en partiel Hævning er gaaet forud for Jordskjælvet.

Vedvarende Iagttagelser maa alligevel først fuldkommen afgjøre, om det virkelig har været en Hævning, eller om andre tilfældige Omstændigheder i Veirliget have foranlediget dette Forhold, hvilket sidste dog, efter det tidligere Anførte, ikke er meget sandsynligt. Det bliver derfor rimeligt, at en virkelig Hævning af en Deel af det nordvestlige Jylland er gaaet forud for Jordskjælvstødet selv, og at der ikkun under Jordskjælvet ved en pludselig Hævning er løftet en ringe Deel, der dog snart for største Delen er sunken tilbage.

Vi savne ikke Spor til, at lignende stødformige og afbrudte Hævninger have fundet Sted i ældre Tider. I den nordlige Deel af Vensyssel forekommer i det hævede Terrain en besynderlig bølgeformig Afvevling af meget lave Ophøi-

ninger og Dale, de saakaldte Rimmer og Dupper. I en af disse Fordybninger har man endnu fundet Levninger af en Baad, og man vil lettest forklare dette Phænomen, naar man antager, at enhver af Ophøiningerne udtrykker en saadan lille Hævningsperiode. Ganske den samme Charakter have de gamle Havstokke af rullet Flint Nord for Bøgeskov ved Stevns Klint. Parallelløberde Havstokstriber ere adskilte fra hinanden ved svage Fordybninger, og disse Havstokstriber vise fra den inderste til den yderste en bestandig aftagende Høide. Paa andre Steder derimod, som f. Ex. paa Østkysten af Bornholm, hvor den gamle Havstok er meget stærkt betegnet, forekomme disse Havstoksbølger og Dale ikke. — Allerede for flere Aar siden, da jeg studerede de af Havet for længe siden forladte Havstokke i Stevns Herred, forekom det mig, at disse Bølger lettest kunde forklares ved at antage istedetfor en regelmæssig uafbrudt Hævning, en afbrudt og stødformig Opløftning af Jorden, og dette synes nu at finde sin Forklaring i de Phænomener, som jeg har samlet angaaende Jordskjælvet af 3die April 1841.¹⁾

Veirligets Forhold og Forvarsler for Jordskjælvet.

Med Hensyn til Veirforholdene, der af Mange antages at staae i nøie Forbindelse med Jordskjælvene, give Iagttagelserne et aldeles negativt Resultat. Veiret var godt før og efter Jordskjælvet; Barometret stod uforandret, eller viste idetmindste kun saa smaa Forandringer, som dagligen pleie at forekomme hos os.

Ogsaa Forvarslerne ere høist ubetydelige; ikkun i Aalborg vil man paa enkelte Steder have iagttaget paa Jordskjælvsdagen og førend Stødene indtraf, en vis Uro hos Fuglene, navnlig hos Spurvenerne og Stærerne. Disse Tegn paa Uro maa, hvis de ikke have været tilfældige, sandsynligviis tilskrives de svage Zittringer, der ifølge Havets Uro og Iagttagelserne fra Nykjøbing synes at have fundet Sted hele Dagen.

¹⁾ Til de physiske Forandringer i Jorden selv, som bleve foranledigede ved Jordskjælvet, maa endnu henregnes, at en Kilde paa Skjerpinggaard i Hanherredernes Kridtpartie, som havde udmærket sig ved særdeles klart Vand, blev uklart umiddelbart efter Jordskjælvet og havde endnu den 26de April, altsaa 3 Uger efter, ikke gjenvundet sin Klarhed.

Man pleier gjerne hos os, siden Jordskjælvet i Lissabon i Midten af forrige Aarhundrede ogsaa blev følt paa enkelte Steder over hele Danmark, at antage, at de smaa Jordskjælvstød, som fra Tid til anden iagttages snart paa det ene, snart paa det andet Sted i Danmark, ere Siderystelser, der staae i Forbindelse med stærke Jordbevægelser i andre Lande. Navnligen er man meget tilbøielig til at antage, at Jordrystelser i Island ogsaa maatte føles hos os. Denne Mening har dog ikke en eneste Erfaring for sig; thi iblandt de antegnede Jordskjælvstød, falder, saavidt jeg har kunnet opdage, ikke et eneste samtidigt med Jordrystelser paa Island.

Alle saavel de indre Tegn hentede fra Jordskjælvets Udbredelse, som ogsaa Manglen af tilsvarende Jordrystelser i Nabolandene, med Undtagelse af det sydlige Norge, hvor Stødet kom fra Sydost, føre til det Resultat, at Bevægelsen har havt sit Udgangspunkt under den nordvestlige Deel af Jylland. Den slutter sig ved sin Forbindelse med det uregelmæssigen hævede Kridt i Jylland til ældre, langt voldsommere Jordrystelser paa samme Sted.¹⁾

Til den Betragtning, at det her beskrevne Jordskjælv har været det stærkeste iblandt alle, hvorom vi have historiske Efterretninger, knytter sig det Spørgsmaal: om maa-skee en Periode af voldsommere Bevægelser har begyndt, og de Jordskjælvstød, der hidtil ingen videre Forstyrrelser have bevirket, kunne formodes at ville vende tilbage med forøget Kraft og blive farlige for Menneskeliv. I Almindelighed pleie nemlig roligere Perioder i Jordens Liv og Udvikling at afvexle med voldsomme Bevægelser. Imidlertid pleie selv indenfor hine rolige Udviklingstider enkelte Spor at minde om de slumrende Kræfter, og vi kunne ikke betragte det sidste Jordskjælv som andet, end en til den rolige Udvikling henhørende Rystelse. Vi have 800 Aars Erfaring for os,

¹⁾ At det ikke alene er Jordskjælvet i 1841, der har havt det af F. her antydede Udgangspunkt, fremgaaer af Beretninger om et senere Jordskjælv, der følte den 21de Dec. 1844 mellem Kl. 9 og 10 om Aftenen. Det varede kun nogle faa Secunder og iagttoges fortrinsviis i Ringkjøbing, ved Agger, i Thisted, Nykjøbing og Vesterhannered. „I Thorup Præstegaaard bevægede Døre og Møbler sig stærkt mod Syd, som om de skulde falde om; mærkeligt er det, at Stueuhret, som viste paa 9½, standsedes ved Jordrystelsen og har siden ikke villet gaae.“ (Thisted Av.) J.

at Jordskjælvne i Danmark ere uskadelige og i det Høieste foraarsage en forbigaaende Skræk, og ingen Phænomener forekom ved det sidste Jordskjælv, som hentyde paa usædvanlige Virkningsformer af de underjordiske Kræfter. Især maa vi paa det aller bestemteste bekjæmpe en Frygt, vi hist og her have hørt yttre i den Deel af Jylland, som har været stærkest rystet, den Frygt nemlig, at en Vulkan skulde aabne sig i hine Egne. — Selv i de meget voldsomme Revolutioner, der have sammenkastet de vestjydske Kridtpartier saaledes, at store Huler ere blevne tilbage, har ikke det ringeste Tegn vist sig til en egentlig vulkansk Virkning. Hverken i Jylland, eller i Sjælland og Fyen med de mindre Øer, viser sig det allerringeste Spor til nogen paa Stedet selv frembrudt Lava, eller udkastet vulkanisk Aske, og vi have ikke den fjerneste Grund til at antage, at den underjordiske Ild vil søge en Udvei her, selv om underjordiske Dampe og Luftarter synes at presse Jordskorpen op.

Ældre Jordskjælv i Danmark.¹⁾

[Beretningen i første, Knytlingasaga ledsagende, Sögubrot kan man vurdere efter Godtbefindende: Þat er ætlan manna, þá er Fróðafriðr var, at í þann tíma væri í Rómaborg Ágústus keisari, sá er frið setti um allan heim; þá var Krístr borinn. Þá er Friðfróði ræð ríkinu, var ár svá mikit, at akrar vurðu sjálfsáðir, ok þurfti eigi við vetri at búast. Þá fannst í jörðu allskonar málmr. Þat var á einu ári, þá er Fróði var gamall, at reiðaprumur komu stórar ok eldíngar; þá hvarf sól af himni, ok skalf jörð, svá at björg hrutu or stað: þá komu björg or jörðu upp, ok viltust allir spádómar. „Det er Folks Formening, at i den Tid, da Frodefred var, skal Augustus have været Keiser i Romaborg, han som gjorde Fred over hele Verden; da blev Christus født; da Fredfrode regjerede, var der saa gode Aaringer, at Agrene saaede sig selv, og behøvede ikke at pløies imod Vinteren. Da fandtes alskens Malm i Jorden. Det skete et Aar, da

¹⁾ Disse Optegnelser til Forøgelse, eller Stadfæstelse af den i Schouws „Skildring af Veirligets Tilstand i Danmark“ S. 546 givne Fortegnelse over Jordskjælvne i Danmark ere i 1841 meddelte Conf. Forchhammer til privat Afbenyttelse, saaledes som de da vare ved Haanden; de kunne selvfølgelig yderligere suppleres ved at gjenemgaae flere dengang ikke benyttede Kilder. J. Stp.

Frode var gammel, at der kom store Tordendrøn og Lynilde, da forsvandt Solen af Himlen og Jorden skjælv, saaat Bjergerne styrtede fra deres Sted; da kom Klipper op af Jorden, og alle Spaadomme forvildedes.“ — Rafns Oversættelse.

Skjøndt Sagabrottets stadige Benyttelse af bibelske Data lader mig nære Mistanke til Beretningen, saaledes at den vel i Modsætning til Fredfrodes, Augusts og Christi-Fødsels herlige Tid kunde have sat Korsfæstelsens tristere Tidspunkt — jeg kan ikke dølgge, at der i Udtrykkene om Jordskjælvet og de ledsagende Phænomener forekommer noget, som minder stærkt om Biblens Udtryk — kan det dog gjerne være, at der ligger noget her i Norden oplevet til Grund for samme, og hvis saa er, da have vi her Antydning af det allerhæftigste Jordskjælv, som nogensinde har rammet Norden og det omtrent ved Christi Tider. Man maa vel indtil videre holde paa Stedet, som meget mærkeligt, det kunde maaskee være. at det er et større Stød i den almindelige Hævningsgang, som herved er erindret.]

1073. Anno dom. MLXXIII terræ motus in Dacia. *Birkerods Angivelse efter en gammel Pergamentsbog i Danske Atlas Tom. III. 495.*

1077. X Kalendas Maji factus est terræ motus feria VI. Luna. XIII. *Annales Esromenses.*

1173. Maximus terræ motus fuerat in Dacia. *Chron. Erici regis.*

1198. Terræ motus fuit in Dacia. *Chron. Er. regis.*

Terræ motus fuit in Dacia. *Petri Olai Min. Rosk. Ann. rer. Dan.*

Terræ motus fuit in Dacia.

Birkerod efter Pergamentsbog i Dansk Atl. III 495.

1277. MCCLXXVII. Terræ motus fuit in Dacia. *Birkerod efter Pergamentsbog i D. Atl. III 495.*

1409. „M. Semel et ter CL mortis tempora dicunt
Tunc mors in mundo regnavit primo necando
MCD nono terræ motus fuit ingens,
Horridus atque tremens per loca plura vagans
Nocte sequente diem sacrosancti Bartholomæi. (25 Aug.)
Noctis per medium plebs timet atque stupet.
Fuit hic undenæ spatium, fuit et duodenæ
Horæ; quæ causa, noverit ipse deus.

Birkerod efter Pergamentsbog i D. Atl. III 495.

1515. Fuit *terræ motus* magnus Sabbato post festum Kanuti ducis, et eodem anno fuit ingens et horrida tempestas Dominico Oculi per diem naturalem. Kanut. dux = 7 Jan.

Petri Olai Min. Rosk. Ann. rer. Dan.

1541. Anno Domini in Vigilia Sti. Jacobi Apostoli, hoc est in die dominica, hora secunda post meridiana *sævus terræ motus factus* est.

Petri Olai Min. Rosk. Ann. rer. Dan.

Til de senere, af Prof. Schouw anførte Jordskjælv har jeg ikke fundet noget at tilføie.

Af de 23 her og af Prof. Schouw anførte Jordskjælv er kun eet angivet at have fundet Sted om Sommeren. Ret mærkelig er Fordelingen af de *kjendte Jordskjælv* imod Aarhundredernes Slutning eller Begyndelse.

Om Thord (Degn) og hans Artikler.

Af J. Kinch.

Som bekendt, haves der en Samling af Forklaringer, Tillæg og Rettelser til Valdemar Sejers jyske Lov, som i Almindelighed går under Navnet „Thord Degns Artikler“; men der har hidtil været megen Tvivl om, hvem denne Thord Degn har været, og når han har levet, og ikke mindre om, hvilke hans rette Artikler ere. Disse sidste ere næmlig bevarede i flere Former: en længere latinsk Text på henimod 100 Paragraffer og flere danske Texter, af hvilke den ene ligefrem viser sig som en Oversættelse af den latinske, men de øvrige kunne henføres til 2 Hovedformer, en kortere på omtrent 30 §§ og en længere på 55 §§, af hvilke nogle dog indbefatte Indholdet af 2 eller 3 latinske Paragraffer, så at denne længere danske Bearbejdelse indeholder omtrent 2 Trediedele af den latinske Text. Disse 3 forskellige Texter findes aftrykte i Kolderup-Rosenvinges „Kong Valdemar den Andens Jydske Lov“ osv., S. 437—493 og i P. G. Thorsens „De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter“ osv., S. 251—309. Tvivlene om Forfatteren og om hans Værks oprindelige Form findes fremsatte af Kofod Ancher i hans Lovhistorie, II, S. 159—197; Kolderup-Rosenvinge, anf. Skr., S. XIX—XXV; J. E. Larsen: Samlede Skrifter, I, 1, S. 157—177. 283 fl. — Navnlig har den sidste, ellers så udmærkede Lovhistoriker efter min Mening været uheldig i at opløse sine Forgjængeres Tvivl i denne

Sag, og jeg vil derfor tillade mig at fremsætte en fra hans aldeles afvigende Mening, hvis Rigtighed forekommer mig med Sikkerhed at fremgå af selve Texten og Kjendsgjeringerne.

1. På hvilken Tid Thords Artikler ere affattede, fremgår med allerstørst Sikkerhed af dem selv og deres egen Beskaffenhed, navnlig i den latinske Text; men förend jeg indlader mig på at bevise dette, vil det være rigtigt, først at fjerne en Misforståelse, som mere end noget Andet har hindret en uhildet Betragtning af denne Text og derved tillige den rette Opfattelse af disse Artiklers Betydning og Plads i vor Retsudvikling, næmlig den Misforståelse, at den latinske Text, som vi nu have, skulde være en Oversættelse og senere Udvidelse af en dansk Grundtext, og da navnlig af de nu bevarede danske Texter. Kofod Ancher udtaler sig endnu med mindre Sikkerhed om dette Punkt; men Kolderup-Rosenvinge antager med Bestemthed den latinske Text for at være oversat fra Dansk. Den Sidste anfører som Vidnesbyrd herom de mange danske Ord, som findes indblandede i Latinen; men jeg tror ikke, at de bevise Noget i denne Retning; thi de ere alle juridiske eller tekniske Udtryk, som der kunde være al Grund for den oprindelige Forfatter til ikke at oversætte, da det ikke vilde være let at danne latinske Udtryk for dem, som ikke vilde være udsatte for at misforstås, f. Ex. for sådanne juridiske Udtryk som „Nævnd i Kjon“, „Fylling“, „Boslod“ osv. Ved sådanne Begreber var det åbenlyst det Rigtigste at beholde de danske Udtryk, og Forfatteren lader os i Virkeligheden selv vide, hvad der er Grunden til, at han benytter dem; thi efterat han flere Gånge i det Foregående har benyttet det latinske Udtryk „juramentum cognatorum“ afvexlende med „næfnd i kyn“ eller „kyns næfnd“, finder han det fornødent i § 55 udtrykkelig at bemærke, at det er dette „næfnd i kyn“ (eller den Anklagedes egne Slægtningers Ed på, at de anså ham for uskyldig), som allevegne menes med det ovenanførte latinske Udtryk. — Et særligt, stærkt Vidnesbyrd om Oversættelsen fra Dansk mener Kolderup-Rosenvinge at finde deri, at det gamle danske Udsagnsord *at kjøbe*, som overhovedet betød *at handle*, i § 45 er udtrykt på Latin ved *emere* (*at kjøbe* i dette Ords nuværende, mere indskrænkede Betydning), uagtet der på dette Sted synes

tværtimod at være ment *at sælge*. Denne Bemærkning er for så vidt aldeles rigtig, at den viser Artiklernes danske Oprindelse; men man må ikke glemme, at en sådan Fejl lige så vel kunde hændes den, der nedskrev på Latin, hvad han selv først havde tænkt i danske Ord, som den, der oversatte en Andens Arbejde. — Allerede Kofod Ancher havde i Overensstemmelse med sin Efterfølgers Tankegang ment, at det kunde være et Tegn på Oversættelse fra Dansk, at f. Ex. „at fæste Lov“ er oversat ordret på Latin ved „firmare legem“, uagtet dette Udtryk i klassisk Latin måtte have en ganske anden Betydning; men det er klart, at, når man engang vilde give sådanne Udtryk på Latin, så måtte de, for at undgå Misforståelse, netop gives på denne ordrette Måde, på hvilken det strax kunde høres, hvilket teknisk dansk Udtryk det stod i Stedet for, — når man da ikke vilde bruge en meget vidtløftig, Begrebet udtømmende Omskrivning.

J. E. Larsen erklærer med Bestemthed (anf. Skr., S. 172) den latinske Text for yngre end de 2 danske, og det af følgende Grunde: 1) fordi den har et så meget større Antal af Artikler; — 2) fordi den kun findes i „yderst få og temmelig nye Håndskrifter“; — 3) fordi de latinske Håndskrifter stemme meget bedre indbyrdes overens end de danske. Enhver vil let se, hvor uholdbare disse Grunde ere. Den første beviser i sig selv Intet, da en senere Bearbejdelse naturligvis ligeså godt kan være et Udtog som en Udvivelse; den anden er i sig selv ubeføjet, da de latinske Håndskrifter netop ere de ældste og talrigere end Håndskrifterne af nogen af de to danske Hovedformer, om hvilke der kan være Tale¹⁾; og hvad den tredie Grund angår, så er det klart, at den tværtimod snarere tyder på, at Latinen er Originalen, og de danske Texter Uddrag og Bearbejdelser. Larsen har også, som man ser af hans Forelæsninger over Retshistorien (Saml. Skr. I, 1, S. 283 fl.) senere selv indset Svagheden af dette Bevis og fandt nu „det Hele uklart.“

At nu den latinske Text i Virkeligheden er ældre end de danske, antydes allerede derved, at den, som sagt, forekommer i ældre Håndskrifter. Navnlig gjælder dette om det Arne-Magnæanske Håndskrift Nr. 443 i Duodez; thi

¹⁾ Om Håndskrifterne se Kold.-Rosenvinges anf. Skr., S. XX—XXV.

ifølge en velvillig Meddelelse fra Hr. Professor, Bibliothekar Thorsen høre Thords Artikler til dette Håndskrifts ældre Del, som han i Overensstemmelse med Kolderup-Rosenvinge henfører til Begyndelsen af det 15de Århundrede. Dette Håndskrift er ikke alene i sig selv endel ældre end noget af de danske, af hvilke intet når tilbage over Slutningen af samme Århundrede; men det er tillige selv en Afskrift af et ældre, meget godt og gammelt Exemplar, at dømme efter den gamle Form, hvori de indblandede danske Ord forekomme, og som navnlig er meget ældre end den, hvori de findes i de danske Håndskrifter. — Det bedste Bevis for den latinske Textes Fortrin, for de danskes i Alder og Oprindelighed bliver det dog, når det eftervises, at de sidste ere Oversættelser og Bearbejdelser af den første. At dette nu er Tilfældet med den længere danske Redaktion, har Kolderup-Rosenvinge forsåvidt indset, som han udtaler, at den må være en Oversættelse af en, tildels misforstået, latinsk Original; kun anser han den ikke for en Oversættelse af den nu bevarede latinske Text, men af en ældre, som nu er tabt, medens derimod den nuværende latinske Text igjen skulde være en Oversættelse af de danske. Forholdet bliver rigtignok på den Måde temmelig indviklet. — Som Vidnesbyrd om, at den længere danske Text er oversat fra Latin, gjør han opmærksom på, at „thigendhe fælugh“ i § 27 neppe er oprindelig dansk, men en Oversættelse af den latinske Textes „tacita communitas“ (§ 54), og at der i den danske Textes § 6 vistnok er en Misforståelse af Ordene i den latinske § 10. Antallet af disse Exempler kan med Lethed forøges; således er i § 22 (om Arv i Sidelinien) „aff sides“ åbenbart en udansk Oversættelse af det latinske „a latere“ (§ 40), foruden at Indholdet forekommer mig at være temmelig misforstået. I den latinske § 56 forekommer fremdeles Ordet „skjøffling“ i Betydning af en Voldsgjerning, hvorved Nogen tog sig selv tilrette uden Lov og Dom („med Foragt for Kongen som Dommer“); den danske Oversætter har ikke kjendt denne Brug af Ordet, men kun den almindelige, hvorefter det var Kongen, som gav Skjølingsbrev over Fredløse, og i Henhold hertil har han forandret den latinske Textes Udtryk (§ 49).

Den kortere og utvivlsomt noget ældre danske Bearbejdelse forekommer hverken Kolderup-Rosenvinge eller Lar-

sen at indeholde noget Spor af at være oversat fra Latin; men sådanne Spor findes dog ganske sikkert. Således er i § 2 „thet maa væll være“, som står istedetfor den latinske Textes „bene liceat“, upåtvivlelig en Latinisme, og ikke mindre i § 10 „then man — som hanum amod ær i sagen“ for „adversarius suus.“ Også med Hensyn til Gjengivelsen af Indholdet findes i § 19 den samme Unøjagtighed, som i den længere danske Bearbejdelses § 22 (se ovenfor). Ligeledes føje begge danske Bearbejdelser (henholdsvis i § 20 og 25) til den latinske Textes rigtige Forklaring i § 47 af „Igild“ og „Tvigild“ om simpel og dobbelt Erstatning af Tyvekoster, det højst forunderlige Tillæg om „Trigild, som også kaldes Midsommerspenge“ (og Tyven, som betaler den, „Midsommersmand“), hvilket dog umulig kan være oprindeligt.

Et stærkt Bevis på, at de danske Texter ere Bearbejdelser, netop af den nu bevarede latinske Text, ligger deri, at selve de Håndskrifter, som i det Hele taget indeholde den samme danske Text, enten i den længere eller i den kortere Bearbejdelse, indbyrdes have en Mængde Afvigelser, såvel i Udtrykkene som i selve Indholdet, hvilke Afvigelser tildels ere af den Art, at den ene Læsemåde ikke kan være opstået af den anden, men at de tvertimod let forklares som indbyrdes uafhængige Oversættelser eller Bearbejdelser af de tilsvarende Paragraffer af den latinske Text, hvorimod Håndskrifterne af denne sidste næsten overalt stemme overens i alt Væsentligt. Til Exempel herpå vil jeg tage § 23 i den latinske Text, som handler om Drab på Ægtefælle. De latinske Håndskrifter have her kun ganske uvæsentlige indbyrdes Afvigelser; men af de Håndskrifter, som indeholde den kortere danske Bearbejdelse, udtrykke (i § 11) de fleste det latinske „occiderit vel occidi mandaverit“ ved „ihiel lader sla æller slar“, men 1 (Håndskriftet C. hos Kold.-Rosenvinge) ved „dreper eller beder andre drepe“. — Istedetfor den latinske Textes „ille negaverit“ have de øvrige Håndskrifter „och thii (de) seyæ ney pa (på) anten (el. nogher) sider“; men C. afviger også her og har i det Sted: „dyl then, som sæcthes.“ — Hvor de latinske Håndskrifter har Tallet XIII (om Nævningernes Antal), har af de danske kun 2 (B. og C.) det samme Tal, de øvrige „tolff“. — Det latinske „facto vel consilio vel mandato“ udtrykke de øvrige danske Håndskrif-

ter ved „radh eller gierningh“; men B. holder sig nærmere til Latinen og tilføjer „eller budh“. — Endelig indeholder Slutningen af den latinske Paragraf den Bestemmelse, at de 13 Nævningers Ed i sådanne Sager aldrig skal kunne kasseres, men at de Nævninger, som befinde sig i Mindretallet ved Afsigelsen af Eden, skulle bøde hver 6 M . Disse samme Bestemmelser beholder det danske Håndskrift C., som overhovedet holder sig nærmest til Latinen; men de øvrige forandre dem til det Modsatte, nemlig at en sådan Ed ligesåvel som andre skal kunne kasseres (af Biskop og Bygdemænd). — Lignende indbyrdes Afvigelser, som kun kunne forklares af den latinske Text, findes i Håndskrifterne af den længere danske Bearbejdelse (§ 13). — Herved bortfalder Kolderup-Rosenvinges Gjætning, at de danske Bearbejdelser skulde være Oversættelser af en ældre, nu tabt, latinsk Text, medens den nu bevarede latinske Text igjen skulde være en Oversættelse af de danske. Tvertimod er det af flere af de anførte Exempler sikkert, at disse sidste netop ere Bearbejdelser af den bevarede latinske Text.

2. Efterat det således, vistnok med fuldkommen Sikkerhed, er godtgjort, at af de bevarede Texter den latinske er den ældste og, såvidt man nu kan komme, oprindelige, bliver det den næste Gjenstand for Undersøgelsen, om Artiklerne ikke, navnlig i denne ældste Text, indeholde Vidnesbyrd om den Tid, da de ere fremkomne. Dette er, som jeg vil vise, i høj Grad Tilfældet. Det udtrykkeligste Vidnesbyrd er det, som indeholdes i § 53, i den Bestemmelse, at Kong Valdemars Love, med Undtagelse af dem, som netop i dette Skrift forandredes, og Kong Erik, salig Ihukommelse, hans Love, som kaldes „haandfæst“ (Håndfæstning), skulde overholdes. Kong Valdemars Love er jyske Lov; den Kong Erik, som omtales, er Erik Glipping, og hans Håndfæstning er de bekjendte Forpligtelser angående hans Regjerings Førelse, som han måtte udstede i Nyborg d. 29 Juli 1282. Dette Dokument er det første, som i Danmark betegnedes ved Navnet *Håndfæstning*, således f. Ex. af Hvitfeldt (Danm. Riges Krønike, S. 284). Det er således mindre nøjagtigt, når det almindelig siges, at Kristofer den Anden var den første danske Konge, som udstedte en Håndfæstning; men Kristofers er den første, som er udstedt som Betingelse for hans Valg til Konge, og efter den Tid blev det især de Forpligtelser, som

udstedtes på denne Måde af Kongerne ved deres Tronbestigelse, som kaldtes med Navnet Håndfæstning. I Hovedsagen er dog Erik Glippings det Samme, næmliĝ en af Kongen ligeoverfor Folket indgaaet Forpligtelse om Regjeringens Førelse, så at det ikke er underligt, at Navnet overførtes fra den til de senere. — At det er Erik Glippings Håndfæstning, som Thord mener, er såmeget sikrere, som ingen anden dansk Konge af Navnet Erik har udstedt nogen Håndfæstning. I Forordningen for Nørrejylland af 1304, Lördagen för Påske, lover Erik Menved at stadfæste den, og den betegnes der næsten ordret ligesom hos Thord ved: det Brev og de Privilegier, som kaldes „handfæst“, hvorved det da yderligere bestyrkes, at der indtil 1304 kun eksisterede et Dokument, som betegnedes ved dette Navn. — Thords Artikel 53 må altså antages at være nedskreven i Erik Menveds Regjeringstid; thi efter denne Konges Død vilde Forfatteren for det Første rimeligvis have betegnet den Kong Erik, som havde udstedt Håndfæstningen, nærmere, for at han ikke skulde forvexles med Erik Menved, og dernæst vilde han utvivlsomt ikke have anført denne Håndfæstning, eller idetmindste ikke den alene, men også Kristofer den Andens, og efter 1326 tillige Valdemar Eriksens.

Dette Bevis for Artiklernes Affattelsestid må anses for aldeles sikkert; men et, om man vil, endnu sikrere ligger dog i deres Indhold. De bære i den Grad Præget af Retsudviklingen og Forholdene overhovedet omtrent ved År 1300, at de ikke kunne tænkes affattede på nogen anden Tid. Navnlig slutte de sig på det Allernøjeste til Håndfæstningen af 1282 og Forordningerne af 1284 og 1304.

Den nære Tilslutning til Håndfæstningen af 1282 viser sig ikke blot deri, at denne i sin Helhed stadfæstes i Artiklernes § 53; men en hel Del af dens Bestemmelser ere desuden optagne som særskilte Artikler hos Thord, enten uforandrede i Indhold eller lidt videre udviklede. Således er Bestemmelsen hos Thord, § 26, om at Kongen ikke måtte stævne Nogen ud af hans „provincia“ (hvorved her neppe i Overensstemmelse med den senere Sprogbrug menes *Herred*, men snarere *Land* eller *Syssel*), men skulde stævne ham til hans rette Ting, en Optagelse af Håndfæstningens § 11. Bestemmelsen hos Thord, § 33, om ulovligt erhvervede Kongebreve gjentager temmelig nøje Håndfæstningens § 4. Thords

Bestemmelse i § 51 om, at ingen ny Told må indføres uden Folkets Tilladelse, indeholdes allerede i Håndfæstningens § 15 — hans § 52 om det årlige Danehof, som skulde holdes i Nyborg, i Håndfæstningens § 1, nærmere bestemt ved Forordningen af 1284, § 2. Thords Bestemmelse i § 52 om Overholdelsen af Kong Valdemars Love findes i Håndfæstningens § 5, — hans § 61 om ulovlig Skovhugst svarer til dennes § 17. — Håndfæstningen havde fremdeles i § 2 bestemt, at den, som var forvunden (*victus*) efter Loven, skulde have den i Lovbøgerne fastsatte Frist til at flygte ud af *Riget*. Jydske Lovs Bestemmelse herom (II, 22) er, at den Fredløse skal fly *Landet* (Jylland) inden Dag og Måned, da Kongen ellers kunde „skyfle“ over ham; men Thord har i sin § 71 den Bestemmelse, at han kun skulde have 3 Dage til at flygte i, og siger, at det var Noget, som Kongen var bleven enig med Jyderne og Fynboerne om, hvilket altså må være sket i Tiden mellem 1282 og Artiklernes Affattelse. — Endelig slutter Thords § 81, om Jord, udlagt til Kongen eller Private for Bøder, sig til Håndfæstningens § 4.

Tilslutningen til Forordningen af 1284 viser sig foruden i Bestemmelsen om det årlige Danehof (se ovenfor) især i den ikke uvigtige Udvikling af Herreds- eller Stokke-Nævns-Institutionen. Efter jydske Lov (III, 64 fl.) skulde dette Nævn kun dømme i Sager vedkommende Falsk, Mordbrand og Stirov (Røveri på Landevejen); men allerede den gamle Forordning, som angiver sig selv for at være udstedt enten af Kong Kristofer (den Første) eller af Kongen (Erik Plovpenning eller Abel) og Hr. Kristofer (Kristofer den Første som Hertug for sin Tronbestigelse), udvider Herredsnævnets Område til Sager vedkommende Skibbrudnes Plyndring (Kofod Ancher: Lovhistorie, I, S. 604. 609. II, S. 549). Derefter drejer Forordningen af 1284 sig hovedsagelig om denne Rettergangsmåde, idet den dels henlægger Brud på Hus-, Gård- og Kirke-Fred under Herredsnævnets Påkjendelse, dels bestemmer, at dets Kjendelser skulle afsiges efter Flertallets Stemmer (hidtil var der måske fordret Enstemmighed for den Anklagede, for at han skulde gå fri — se J. E. Larsen: Saml. Skr. I, 1, S. 89—91), men kunne omstødes af Biskoppen og 8 bedste Bygdemænd, det vil sige, 8 ansete Mænd i Bygden eller Syslet. Desuden indeholder

Forordningen flere Bestemmelser angående denne Rettergangsmådes Form. Thords Artikler gå nu videre på den således indslagne Vej, idet de påny udvide Herredsnævnets Område til Sager vedkommende Drab på Ægtefælle (§ 23), Brud på Tingfreden (§ 73) og Bortførelse af en gift Kone (§ 96), og idet de optage Bestemmelserne af 1284 om Rettergangens Form med nogle yderligere Tillæg, men også med enkelte Ændringer (§ 8. 9. 11. 41. 42). Af de sidste er der en, som er af større Interesse, nemlig den, at i de nye Sager, som henlagdes under Herredsnævnet, skulde Nævningernes Antal ikke, som ellers, være 12, men 13, og den Kjendelse, som Flertallet af disse 13 afgav, skulde ikke kunne omstødes af Biskop og Bygdemænd; for såvidt muligt at fremkalde Enstemmighed i deres Kjendelser, skulde enhver Nævning, som ikke stemte med Flertallet, bøde 3 ŷ til Kongen og 3 ŷ til Bonden, det vil vel sige, den sejrende Part i Sagen (§ 23 og 55). — Et lignende Nævn af 13 Mænd, som skulde nedsættes på Landstinget i en enkelt Art af Sager (når Nogen havde øvet Skjøling på egen Hånd), og hvis Kjendelse ligeledes synes at skulle være uomstødelig, foreskrives hos Thord i § 56. — — Hvad der var Grunden til, at man således efterhånden udvidede Herredsnævnets Område og Betydning, idetmindste i nogle Tilfælde på de almindelige Nævningers (Ransnævningernes) og Sandemændenes Bekostning, antydes ingensteds. De Henseender, hvori Herredsnævnet afveg fra de 2 andre ovennævnte Rettergangsmåder, vare væsentlig 2: Dommernes Antal, som i det første var 12, eller ifølge Thords Artikler i enkelte Tilfælde 13, i de sidste derimod kun 8, — og den Omstændighed, at i det første udnævntes Dommerne for hver enkelt Sag, i de sidste derimod for længere Tid, nemlig de almindelige Nævninger af Herredets Bønder for et År, Sandemændene af Kongen for Livstid eller idetmindste for en ubestemt længere Tid. Det kan vel nok antages, at man har haft større Tillid til Herredsnævningerne på Grund af deres større Antal; mere tvivlsomt kan det vel være, om man har anset Udnævnelsesmåden for en Fordel, fordi der for hver enkelt Sag kunde vælges Dommere, som netop i denne Sag måtte anses for at være de mest upartiske. — Også i Ribe Byret af 1269 var det blevet bestemt, at Kjendelsen i alle vigtigere Sager skulde afsiges af 12 for hvert enkelt Tilfælde

udtagne Mænd; men i andre jyske Kjøbstæder vedblev man at benytte Sandemænd og Ransnævninger, tildels endog i et ringere Antal end 8 (f. Ex. i Åbenrå og Kolding).¹⁾

Med Bestemmelserne i Forordningen af 1304 falde Thords Artikler ligeledes i flere Henseender sammen, således deri, at Frænderne kun skulde bidrage til Mandeboden i det Tilfælde, at Drabsmanden blev fredløs (§ 75), og at den, som hævnede sig på sin Modstanders Slægtning, skulde anses som den, der forbrød sig mod en Uskyldig, en meget vigtig Bestemmelse for Indskrænkningen af Privathævnen og de private Fejder (§ 64). Bestemmelserne om ulovlig Gjæstning (§ 61) har endogså i selve Udtryksmåden en mærkelig Overensstemmelse med det, som findes om den samme Gjenstand i den ovennævnte Forordning, idet der på begge Steder siges, at den, som således gjæster usømmeligen („indiscrete“) skal underkastes en særegen Vanære og være en Skandale („scandalum“) for hele Riget. — Den næste større Lovgivning efter 1304 er Kristofer den Andens Håndfæstning af 1320; men den er åbenlyst yngre end Thords Artikler; thi af det Nye, som den indeholder, har Thord Intet optaget.

Ligesom altså Thords Artikler ved hele deres Indhold

¹⁾ At Stokkenævnet i det 15de Århundrede endogså er blevet anvendt til at afgjøre rene Ejendomssager, ses af et Tingsvidne, som findes blandt Ribe Stiftskistes Dokumenter i Gehejme-Arkivet under Nr. 213. Det er udstedt på Hvidding Herreds Ting, altså i Sønderjylland, Mandagen efter Helmissen (Allehelgens Dag, d. 1ste November) 1438 og angår en Gård i Rejsby Sogn, som en Peder Klavsen vilde gjøre Domkapitlet stridig. Han var da mødt på Tinget og „lod han tilkræve med Drostens Brev en Stokkenævning med 12 gode Mænd at skille den Sag ad, som vare (12 Bønders Navne), hvilke 12 Mænd vorde opkrævet af Herredsfoged at skille derom, hvilke gode Mænd indginge og vel berådte dem og komme igjen inden 4 Stokke og vidnede så og tygede samdrægtelig, at de sandelig havde hørt og spurgt af gode Mænd, at Hr. Jens Lagesen af Høther (Højer), hvis Sjæl Gud have, skjødede, gav og oplod på fornævnte Hvidding Herredsting Hr. Iver Thorsen på Kapitels Vegne i Ribe fornævnte Søndergård i Rejsby Sogn til evindelig Ejels.“ — Vi se, at Stokkenævnet opkræves i denne Sag efter Befaling af Drostens i Sønderjylland (i Kongeriget var denne Æmbedstitel allerede for længere Tid siden gået af Brug); men om det kun var efter hans Befaling, at det kunde opkræves til at afgjøre sådanne Sager, tør jeg ikke afgjøre.

bære Præget af at være affattede i Slutningen af det 13de eller Begyndelsen af det 14de Århundrede, således vidne også mange Udtryk i dem om deres høje Alder, som f. Ex. „wetherwiste boot“ i § 4 om den Bøde, som Enhver, der endogså blot havde været tilstede ved et Drab, skulde betale til den Dræbtes Arvinger og til Kongen, — „Kongens Mænd“ i § 69 om Stammen til den senere Adel, ligesom i jyske Lov, — Navnet Axelkjøbing om en Kjøbstad, til hvilken der ikke er Sejlads, i § 45 (modsat Strandkjøbing). Også den megen Omtale af Sysseltingene og den hyppige Anvendelse af Kjönseden til Rensning for den Anklagede tyde på Artiklernes gamle Affattelsestid, og jeg idetmindste ved ikke, at nogen eneste Artikel eller blot nogen Del af en Artikel i den latinske Text bærer Spor af at tilhøre en senere Tid, så at der kunde være nogensomhelst Grund til at tvivle om, at vi endnu have Artiklerne i deres oprindelige Form.

3. Vi kunne nu gå et Skridt videre og påstå, at den bevarede latinske Text eller, nøjagtigere talt, dens første Del er selve de „leges, scriptæ in Thordone“, som omtales i Forordningen af 1304. Denne indeholder nemlig en Bestemmelse om, at Biskop Kristjern i Ribe tilligemed 4 andre jyske Herrer, Gunnolf Svendsen, Svend Bonde, Thord Litle og Niels Brock, skulde lade de „i Thord“ (d. e. hos Thord, i Thords Skrift) skrevne Love oversætte fra Latin til Dansk og dernæst overveje dem og udvælge de nyttigste iblandt dem, som Kongen derpå efter deres Andragende, og efterat han også på sin Side havde overvejet, hvad der var hans Krone og hele Riget fornødent, vilde stadfæste på Danehoffet. At den nu bevarede latinske Text netop er de her omtalte „leges, scriptæ in Thordone“, antydes navnlig derved, at det i Slutningen af § 53 hedder, at de Rettelser til jyske Lov, som Skriftet indeholder, skulle iagttages som Lov, hvis de stadfæstes af Kongen. Da dette skreves, var Stadfæstelsen altså endnu ikke given, men der tænktes på en sådan. *J. E. Larsen* har bemærket disse Ord; men på Grund af sin urigtige, forudfattede Mening om den latinske Textes Nyhed opstiller han den Formodning, at de kunde hidrøre fra en Lovkyndig, som i Midten af det 15de Århundrede havde forøget Thords Arbejde med nogle nye Forslag til Lovforbedringer, og at de ovenanførte Ord kun skulde

angå disse nye Tillæg. Herimod må bemærkes, at det vilde være forunderligt, om den antagne Lovkyndige havde bragt denne sin Bemærkning midt i Artiklerne. Jeg ved rigtignok ikke, hvilke Paragraffer Larsen muligens har tænkt sig som denne yngre Forfatters Arbejde; jeg for min Part kan ingen finde, som kan antages at skrive sig fra en så sen Tid. Såmeget er i ethvert Tilfælde vist, at § 53, i hvilken Bemærkningen om den endnu manglende Stadfæstelse findes, i sit øvrige Indhold må høre til den gamle Text, da det er i den, at Erik Glippings Håndfæstning erklæres for at skulle stå ved Magt, og at den ovenomtalte Bemærkning ifølge Sammenhængen ikke angår nogle senere tilføjede Paragraffer, men alle de oprindelige. Paragraffen lyder næmlig omtrent således: „Kong Valdemars Love med Undtagelse af dem, som ere rettede i dette Skrift, skulle overholdes, ligeledes Kong Eriks Håndfæstning og *hine* Rettelser, hvis de stadfæstes af Kongen“. — Det er vel kun i de 2 ældste Håndskrifter, at de omtalte Ord findes i den ovenanførte Form; i alle de yngre Håndskrifter ere de forandrede til: „de Rettelser, som ere stadfæstede af Kong Valdemar“; men denne Forandring viser sig let at være aldeles vilkårlig og at være foretaget for at bringe Indholdet af denne Paragraf i Overensstemmelse med hele Skriftets Titel, som angiver det for at være stadfæstet af en Kong Valdemar.

Dengang da Forordningen af 1304 bestemte, at Thords Lovsamling skulde gennemgås og forelægges til kongelig Stadfæstelse, må Samlingen antages at have sluttet med den nysomtalte § 53. Dermed stemmer det, at de 3 Paragraffer 51—53 have en lidt anden Karakter end de øvrige, idet de særlig angå Statsretten. Slutningsbestemmelsen af § 53 er da rimeligvis tilføjet netop i Anledning af den forestående Stadfæstelse. De følgende Paragraffer, § 54 til Slutningen, synes derpå at være tilføjede i den nærmest påfølgende Tid, for at bringes under Forhandling ved samme Lejlighed. Dette bestyrkes på en påfaldende Måde ved deres Indhold og Form. For det Første er det netop i disse Paragraffer, og kun i dem, at flere Bestemmelser af Forordningen af 1304 ere optagne, og det tildels med en mærkelig Overensstemmelse i Udtryksmåden (se S. 239). For det Andet mangle flere af disse Paragraffer den rette Lovform, hvilket ikke er Tilfældet med nogen af de tidligere; de have lige-

som mere Formen af Henstillinger, idet de f. Ex. begynde således: „Der bör tages den Bestemmelse“ (§ 71 og 75) eller: „Kapitlet om Drab bör rettes således“ (§ 72). Det Samme gjælder også om en sådan Begyndelse som: „Man må vide, at“ (§ 73) eller: „Man må lægge Mærke til, at“ (§ 55). Den sidstnævnte Paragraf er tillige et Slags Anmærkning til den ældre Del af Artiklerne og betegner dem paa en Måde som noget Afsluttet, idet den siger: „Man må vide, at i *hine* nye Love“ osv. — Forfatteren fremkommer i en Slutningsbemærkning med den Undskyldning, at han ikke har haft tilstrækkelig Tid til at overveje Indholdet og Formen af sit Arbejde; denne Undskyldning angår vistnok navnlig den senere Del af Artiklerne. I Virkeligheden synes der også at være nogen Uoverensstemmelse mellem Indholdet af 2 af disse senere Paragraffer, § 60 og 96. — Der er al Grund til at antage, at det er selve Forfatteren af den første Del, som har tilføjet den sidste Del af Artiklerne; idetmindste er der da Intet, som taler derimod.

Den i Året 1304 besluttede Bearbejdelse og kongelige Stadfæstelse af Thords Love synes ikke at være kommen til Udførelse på den Tid efter Bestemmelsen. Derimod have de vistnok senere modtaget en kongelig Stadfæstelse, siden både den latinske Text og efter den de danske have i deres Overskrifter en Angivelse om, at en Kong Valdemar med Rigets bedste Mænds Samtykke have stadfæstet dem på et Danehof i Nyborg. Uafhængigt heraf haves et Udsagn af Biskop Iver Munck i Ribe eller idetmindste fra hans Tid om, at Artiklerne virkelig havde fået kongelig Stadfæstelse, og at Kongebrevet herom fandtes i Roskilde Biskops Arkiv.¹⁾ — Det må da snarest antages at være den unge Kong Valdemar Eriksen, som har stadfæstet dem 1326 på det mærkelige Danehof i Nyborg, på hvilket han selv blev valgt til Konge. Var denne Stadfæstelse sket senere, f. Ex. af Valdemar Atterdag på Danehoffet 1354, vilde Artiklerne rimeligvis have modtaget en ny Bearbejdelse og Tillæg, som inde-

¹⁾ J. E. Larsen: Saml. Skr. I, 1, S. 167. — At Roskilde Biskop opbevarede dette, Jylland vedkommende, Kongebrev, kunde måske forklæres af hans Stilling som Rigets øverste Kantsler, og Erik Menved havde jo netop erklæret, at der ved Stadfæstelsen tillige burde tages Hensyn til Kronens og hele Rigets Interesse.

holdt Spor af denne senere Tid. — Fremdeles må man antage, at det er den latinske Text, som er bleven stadfæstet af Kongen, og det netop i den Form, hvori vi nu have den, uagtet dens senere Del efter sin Form ikke ganske egnede sig dertil. Hvis Stadfæstelsen var bleven givet på en dansk Bearbejdelse, vilde denne uden tvivl have holdt sig i Brug; men de nuværende danske Texter bære, som allerede vist, ganske Præget af at være senere Bearbejdelser og Uddrag, som Private have gjort sig i et sådant Omfang og i en sådan Form, som de selv fandt for godt.

Der er en Omstændighed, som kunde synes at tale imod, at Thords Artikler overhovedet nogensinde havde fået Stadfæstelse som gjældende Lov, nemlig den, at de vistnok indeholde enkelte Bestemmelser, som aldrig fik virkelig Gyldighed, f. Ex. den, at alle Stævninger skulde foregå om Søndagen ved Kirken (§ 83). Der ligger dog ikke heri noget sikkert Bevis mod Stadfæstelsen, da i ældre Tid Meget er blevet fastsat som Lov, uden at det dog er kommet i virkelig og varig Anvendelse.

4. Ifølge det hidtil Udviklede indeholder den latinske Text af de såkaldte Thords Artikler en Samling af Forbedringer og Tillæg til jyske Lov, forfattede imellem 1286, da Erik Glipping døde, og 1304, da de omtales i den ovenfor omtalte Forordning af Erik Menved, rimeligvis nogle År før 1304, eftersom Skriftet i denne Forordning betegnes på en Måde, som synes at tyde på, at det dengang allerede var almindelig bekjendt, — tilligemed nogle, rimeligvis af samme Forfatter, i Anledning af den 1304 forestående kongelige Stadfæstelse tilføjede nye Forslag. Spørgsmålet bliver nu, hvem denne Thord er, som har forfattet disse Artikler; hvad Håndskrifterne i deres Overskrifter angive herom, er Følgende: Det ældste, men, som vi have set, dog forholdsvis temmelig unge latinske Håndskrift kalder Forfatteren: Lithlæ Thord diæghen, Landsdommer („legifer“) i Nörrejylland¹⁾, og den samme Betegnelse have de danske Håndskrifter, medens de fleste af de øvrige latinske kun kalde ham „Thord Landsdommer“. Biskop Knud Mik-

1) At der ved det latinske „legifer“ menes „Landsdommer“ eller idetmindste den Stilling, som senere betegnes ved dette Navn, kan der ikke være nogen Tvivl om.

kelsen i Viborg kalder ham kun „Thord“¹⁾ ligesom Forordningen af 1304.

Efter min Mening kan der næppe være nogen Tvivl om, at Forfatteren er den Samme som den Hr. Thord Litle, der 1304 bestemtes til Medlem af den Kommission, som skulde gjøre Indstilling om Stadfæstelsen af Artiklerne, og som altså må antages for at have været en lovkyndig Mand. Han var en fornem Mand i Viborg Stift, som ses af et andet Sted i samme Forordning af 1304, hvor han tilligemed Biskop Peder og 3 andre Herrer i det nævnte Stift udnævnes til at sætte Stiftets Indbyggere i Skat efter deres årlige Indtægter, ved hvilken Lejlighed han nævnes som Nr. 2, altså nærmest efter Biskoppen. At han kaldes Herre, betegner ham som Ridder; thi Gejstlig har han neppe været, da det efter Skik og Brug ellers vilde være blevet nærmere angivet, hvilken gejstlig Stilling han beklædte. Derimod er der Intet ivejen for, at han kan have været Landsdommer, og det er vel endogså rimeligt, at Landsdommeren var Medlem af den førstnævnte Kommission, som skulde undersøge Lovartiklerne. Om selve Navnet „Landsdommer“ dengang allerede var i Brug, er ikke sikkert; men Landstinget havde naturligvis sin Formand, enten han nu hed Landsdommer eller måske Lagmand, som i de andre nordiske Riger. — Da nu Hr. Thord Litle var lovkyndig, med Rimelighed kan antages for at have været Landsdommer (eller Lagmand) ved Viborg Landsting, og med Bestemthed vides at have levet og virket på den Tid, da Thords Artikler forfattedes, så kan man neppe undlade at antage ham for identisk med Forfatteren. Når nogle Håndskrifter kalde denne med Navnet „Litle Thord Degn“, må man derfor antage, at „Litle Thord“ er en Omstilling af „Thord Litle“, måske foranlediget ved Tilføjelsen af Navnet „Degn“, hvilken Tilføjelse vistnok er urigtig og grunder sig på en Forvexling, som jeg strax skal omtale. Når man tilføjede dette „Degn“, lå det næmlich temmelig nær at antage „Litle“ for et Øgenavn med Betydningen „Lille“, som man da mente at kunne sætte foran, for at det ikke skulde kollideres med Familienavnet „Degn“. „Litle (Lille) Thord Degn“ synes heller ikke af indre Grunde at være rigtigt, da sådanne Øgenavne neppe

¹⁾ Kofod Ancher: Anf. Skr. II, S. 192.

plejede at tilføjes, når en Mand nævnedes både med Fornavn og med sit rette Efternavn.¹⁾ — Endnu bør det dog bemærkes, at Hvitfeldt i sin „Danmarks Riges Krønike“, S. 234, nævner en Thord, Degn i Roskilde, som Vidne ved et Dokuments Udstedelse omtrent 1280 eller 1290²⁾. Denne sjællandske Gejstlige kan dog ikke godt antages for at være den Samme som den jyske Lovforfatter (og Landsdommer).

Hvis denne min Undersøgelse ikke er aldeles forfejlet, følger det af sig selv, at Artiklernes Forfatter ikke, således som tildels endnu vore nyeste Lovhistorikere have ment, kan være den jyske Landstingshører Thord Degn til Bjerregård, som levede i Midten af det 14de Århundrede. Uagtet den Ene angives for at have været Landsdommer, og den Anden var Landstingshører (et Slags Tingsvidne ved Landstinget), for ikke at tale om den forskjellige Levetid, har man dog allerede i en ældre Tid forvexlet dem, således som det ses af Kofod Anchers Lovhistorie, II, S. 172. 197, og jeg skulde næsten antage, at Tilføjelsen af „Degn“ til Navnet på Artiklernes Forfatter allerede i det ældste bevarede latinske Håndskrift må tilskrives den samme Forvexling, som altså derefter allerede har fundet Sted i Begyndelsen af det 15de Århundrede. (At Overskriften over Artiklerne i dette Håndskrift skriver sig fra den samme gode, gamle Kilde som selve Artiklernes Text, behøve vi ikke at antage.)

¹⁾ Med Hensyn til Thord Litles sandsynlige Stilling til Viborg Landsting har Hr. Kammerherre, Stiftamtmand Rosenørn haft den Godhed at gjøre mig opmærksom på Følgende: Såvel den latinske Benævnelse „legifer“ som Stillingens Væsen, således som den fremtræder i Thord Little, fører nærmest hen til det almen nordiske Laugmand eller Lovsigemand, der vistnok ikke blot sagde Tingene, hvad Ret var, og vel også forkyndte det i Dommen, men også med Bevidsthed formåede dem til at vedtage nye Afgjørelser, som skulde tjene til fremtidige Præcedenter, således som det endnu fremtræder i visse højere engelske Retsinstituter. At dette har været Tilstanden, for jyske Lov gaves, kan neppe betvivles, og Thord Little synes at have fortsat Traditionen efter Lovens Udstedelse. Da der således her har været en vis Kamp mellem en ældre Folkemagt og Kongemagten, er det ganske stemmende hermed, dels at Thord Little holdt på Erik Glippings Håndfæstning, dels at Erik Menved ikke vil sanktionere Artiklerne uden nøjeste Prøvelse, og dels måske også, at man 1326 har slået dem fast en bloc.

²⁾ Smlg. Kofod Ancher: Lovhistorie, II, S. 167 ff.

Muligvis var Landstingshøreren en Slægtning, f. Ex. en Sönnesön eller Dattersön af Thord Litle, i hvilket Tilfælde det så meget lettere kan forklares, at man senere sammenblandede såvel Personerne som deres Tilnavne; men da det ikke er sikkert, ja neppe engang rimeligt, at Thord Litle også har haft Tilnavnet „Degn“, vil jeg foreslå, at man med Biskop Knud og de Fleste i det 15de Århundrede foreløbig kalder Artiklernes Forfatter blot „Thord“.

5. Efter den Sikkerhed, som der efter min Mening nu er vunden med Hensyn til Thords Artiklers Alder og Oprindelse samt deres oprindelige Form, fortjene de vistnok endnu større Opmærksomhed end hidtil som et vigtigt Vidnesbyrd om det Standpunkt, hvorpå den jydsk Retsudvikling befandt sig ved Overgangen fra det 13de til det 14de Århundrede. Af størst retslig Betydning er vistnok Udviklingen af Herredsnævnet (se S. 237 fl.); men der er også andre juridiske Punkter, som forekomme mig at have ikke liden Interesse, som f. Ex. Begunstigelserne for Gejstligheden (§ 10, 19, 34), som endogså have bevirket, at Kofod Ancher ikke har kunnet løsrive sig fra den Mening, at Forfatteren selv måtte have været en Gejstlig, og Udviklingen af Institutionen med Biskop og bedste Bygdemænds¹⁾ Overkjendelser (§ 21. 22. 25. 63 og flere). Den videre Udførelse heraf må jeg dog overlade til Juristerne. — Til Slutning vil jeg endnu bemærke, at det er vel stærkt, når J. E. Larsen (anf. Skr., S. 165) siger, at „Thord Degns Forfatterskab uidentivt næsten ene har indskrænket sig til at samle sådanne gjældende Bestemmelser, som henhørte til den sæd-

¹⁾ Det synes ved første Øjekast meget forunderligt, at Biskoppen, hver i sit Stift, i Forening med nogle, rimeligvis af ham selv tiltagne, Mænd kunde kuldaste de ved de verdslige Domstole af Sandemænd og Nævninger afsagte Kjendelser eller af Hvemsomhelst aflagte Vidnesbyrd. Uidentivt står denne Institution dog i Forbindelse med, at sådanne Kjendelser eller Vidnesbyrd afgaves edeligt, så at ikke blot falske Vidnesbyrd, men også åbenbart uretfærdige Kjendelser betragtedes som Mened. Da nu denne i Middelalderen straffedes ved de gejstlige Domstole, ere også de nævnte Kjendelser og Vidnesbyrd blevne henlagte under et Slags gejstlig Overret, som man da ikke blot bemyndigede til at kassere en af Sandemænd eller Nævninger afsagt Kjendelse, men endogså selv endelig at afgjøre Sagen tvertimod en sådan Kjendelse.

vansmæssige Ret, og vel især Udtog af mærkelige Præjudikater fra Landstinget og Kongens Retterting, hvoraf den herskende *usus fori* kunde læres.“ Jeg vil ingenlunde nægte, at de fleste Bestemmelser i Thords Artikler kunne være og rimeligvis også ere af denne Art; men det er aldeles sikkert, at der på den anden Side ere en Del af Artiklerne, som udgå fra Forfatterens selvstændige Bestræbelser for at reformere Retsvæsenet, således f. Ex. de fleste af de Artikler, som gå ud på at forbedre Rettergangsmåden. Også af de øvrige Bestemmelser ere der flere, som have Karakteren af Forslag til noget Nyt, f. Ex. § 78 og 82, og tydeligst af alle § 72.

Bidrag til Oplysning om den jyske Bondestands Tilstand først i forrige Aarhundrede.

Af A. Kierekebye.

A. Selvejrbønderne.

I første Halvdeel af det attende Aarhundrede vare Selvejerne af den virkelige Bondestand blevne meget faa, dog vare de vist fleest i de ringere Egne.

Aarsagen, hvi de fleste Selvejrbønder holdt sig længst i Vesterjylland og i Hederne, kan sandsynligt være den, at de Adelsbørn, som vare før mange til at faae Hovedgaarde med Bøndergods til, ofte maatte tage tiltakke med Selvejrbøndergaarde. Ved en saadan kunde de dog endnu konservere deres Frihed, saa nogenlunde ogsaa deres Adelsrang, og saasom Østerlandet var tættest besat med Herresæder, frugtbarst og i flere Henseender behageligst, saa søgtes de der-værende Selvejergaarde af hiin Art fortrinligst af dette Slags Kjøbere. Derimod maatte de Bønder, som solgte til dem, vel oftest tye til magre Egne, ja til Hederne, for at kjøbe, med mindre de vilde opoffre Friheden for sig selv og Afkom ved at tage en Gaard i Fæste paa et Herregods.

Sommesteds i Hedeegnene var der mærkeligt vidt imellem Hovgaardene (Herregaardene). Saaledes har der slet ingen været i Hoven Sogn, Ringkjøbing Amt, et Sogn, fra hvis Midte der var over en Miil til nærmeste Hovedgaard. Derfor vare dette Sogns Smaabyer deelte mellem mange

Godsejere som *Strøgods*, eller de eenligt liggende Gaarde*) kunne have været Selvejergaarde. Saadanne Steder var der vel altid Selvejergaarde tilfals for hver den frie Bonde, som kunde betale dem.

Dengang kunde Selvejerbønder formodentlig**) handle med deres Gaarde, ligesom de kunne eudnu, og de synes almindeligviis at have skjønnet paa deres Lykke i Sammenligning med Fæstebønderne og at have holdt paa deres Gaarde med ægte jydsk Sejghed, paa det at deres Afkom kunde arve samme Lykke efter dem. Saaledes ejede min Moders Forfædre Bondegarden Udd (nu kaldet Udegaard) i Andsager Sogn, Ribe Amt. Trende Gange blev denne Gaard udplyndret i Fjendetiden 1627—1660, og strax derefter bød Herren til Hovedgaarden Mølbygaard der i Nabolaget Ejeren af dette Udd en i Forhold til Tiderne meget passende Kjøbesum for Gaarden, som han endda vilde give ham i Fæste paa taalelige Vilkaar. Men han afholdt sig fra Handelen, udholdt Tidernes Tryk og efterlod sit Afkom Gaarden, som gjennem flere Slægtled gik i Arv til min Bedstemoder, som solgte den til Fremmede, efterat Herremandsaaget var knækket omtrent 1780.

Som frie Statsborgere stode Selvejerbønderne under Statens almindelige Love og i disses Beskyttelse, og naar de betalte Kongen hans Skatter og eventuelle Kreditorer deres Tilgodehavende, saa havde vist Ingen noget videre at byde over dem. Skatterne betalte de til Kongens Oppebørselsbetjent, og det var en Følge af deres Ejendomsret til det, som de vare i Besiddelse af, at disse Skatter kunde

*) Det maatte nok ikkun have været „Eneboele“, som vare søgte til Selvejendom; thi de almindelige Landvæsensindretninger blandt Byernes Fæstebønder, nemlig Fælleddsskabet i Markerne, Bylagenes Vedtægter, Fæsternes Forpligtelser til Godsejerne o. desl. maa have været altfor generende for hver en Selvejer at deeltage ret meget i, hvor han kunde blive fri derfor.

**) Jeg har ikke hørt noget om, at enten Godsejeren paa det nærliggende Mølbygaard eller nogen Anden udøvede Højhedsret over Udd og dets Ejere (see Barfods Fortællinger, tredie Udgave, S. 328). Dog et spændt Forhold mellem de to Naboer maa der have hersket (ifølge min Moders Yttringer), og at Udd kan tidligere have havt Herkab paa det i 17 Aarhundrede ødelagte Donslund, har jeg Grund til at mene.

pantes ud hos dem ligesom hos Nutidens Selvejere, dersom de forsømte at betale dem. Datidens Kommune-Udgifter af Bøndergaardene vare især Tienderne og Degnetraven, hvis Værdi vist betydeligt oversteeg de kongelige Skatter, især da Korntienden betaltes i Kjærven med en virkelig Tiende-deel af Bondens Kornavl. (I Grindsted Sogn, Ribe Amt, som havde omtrent 130 Tdr. tiendeydende Hartkorn, udgjør den næsten 200 Aar gamle Godtgjørelse for Degnetraven, der, som bekjendt, var beregnet til 90-Delen af Bøndernes Kornavl, omtrent 7 Tdr. Rug, som ydes endnu til Hovedskolens Lærer efter den gamle Norm.)

Forsaavidt jeg veed at fortælle, vare de gamle Selvejerbønder meget velhavende Mænd, forholdsviis til Tiderne, og en dygtig og ordentlig Bonde kunde sandsynligt let samle Penge under deres Omstændigheder. Heelgaarde, det er 8 Tdr. Hartkorns, vare de gamle Selvejer-Bøndergaarde, og „Eneboele“ (eenligt liggende Gaarde) vare de ogsaa, saa at deres Landvæsens Drift ikke besværedes af Bylagsvedtægter eller Fælledsskabets Indretninger. De kongelige Skatter vare lave, og i Levemaade og Klædedragt holdt disse Bønder sig, saavidt skjønnes, nedad mod deres Brødre, Fæstebønderne, blandt hvilke de af deres Børn, som ikke kunde blive Selvejere, sikkert kunde anbringes heldigst. Vel vare Priserne lave paa de Produkter, en Landmand havde at undvære; men saa købte han ogsaa kun lidt ind i Kjøbstaden*), og Lønnen til Tjenestefolk var næppe Tyvendelen imod nu.

Blandt Luxusvarer havde disse Bønder viist en gennemgaaende Attraa efter Sølvsager. Min Moders Bedstefader uddeelte ikke saa faa saadanne til sine Børn, og jeg har kjendt en gammel Bonde, som havde over 1 Lpd. saadanne Sager, Lysestager, et Fad, Kander, Bægere med iloddede Skuemønter (deriblandt Niels Juels), Skeer o. desl., Altsammen ypperligt Metal, arvet efter sin Svigerfader, en gammel Selvejerbonde**). Formodentlig var der mindre

*) Ifølge en meget agtværdig og sanddrue Dames Udsagn til mig, indeholdt Vejle for 100 Aar siden ikkun tre Handlende, som kunde fortjene Navn af Kjøbmænd. Hun var en Datter af den ene af dem, som heed Balduin og havde et Skib i Søen.

***) Saaledes kunde Selvejeren gjøre Stads med sin Rigdom, hvilket in-

Lejlighed i hine Tider til at faae sine Kapitaler satte sikkert paa Rente, og dette kan vel have medvirket til Sammenhoben af dødt Liggendefæ. Tilmed var det nok ikke bleven Mode at have synderlig Forrentningsgjæld paa Gaardene. Een af Børnene, oftest den ældste Søn, havde gjerne arvet Gaarden med fornøden Besætning, og de øvrige havde faaet Penge og andet Løsøre af Forældrene til Udstyr.

Jeg kjendte ogsaa Afkommet af en gammel Selvejerbonde i Barslund, i Hoven Sogn. I sidste Halvdeel af Aarhundredet var denne Gaards Ejer Kapitalist og i Besiddelse af Sognets Kirketiende. Endvidere blev Hovedgaarden Julingsholm i Sønder Omme Sogn, Vejle Amt, kjøbt 1758 af en Bonde vesterfra for omtrent 5000 Rd. Efter at have beboet denne Gaard endeel Aar bosatte han tre af sine Børn der, og deres Afkom holdt sig der bondeagtigt og i megen Velstand indtil de seneste Aaringer, ja endnu er een af dem tilbage.

Hvordan det stod sig med disse Bønders Værnepligt for Staten, veed jeg ikke ret. Heelt frie derfor vare de næppe; dog veed jeg Ingen af denne Bondeklasse, som gik som simpel Soldat. Sidst i Aarhundredet var der vist en Lov, som holdt Lignendes Sønner frie, naar der paa Gaardens Mark var et Indsieder- eller Fæstehuus, hvis Families Sønner kunde blive at betragte som Stedfortrædere for Gaardens; men om denne Lov var gammel nok for det Tidsrum, hvortil denne Skildring, hører eller om den gjaldt Sønner af fødte Bønder, derom spørges Lovkyndige, ikke mig. Kun veed jeg, at min Moders Bedstefader havde to saadanne Smaasteder paa sin Gaards Mark, og at ingen af hans to Sønner var Soldat. Endvidere veed jeg en Skingrund imod hans Henregelse til Bondestand, men betvivler, at denne Grund nogensinde har kunnet veje mere end de Dukater vejede, med hvilke den formodentlig maatte understøttes.

Saavidt jeg kan skjønne, maa der af dannissindede Adelsmænd være givet mange Vidnesbyrd om Højagtelse og Velvillie til Resten af de gamle jyske Odelsbønder. Her eet, hvis historiske Sandhed jeg er vis paa: En Adelsmand

gen Fæstebonde torde. Havde denne nogen Formue, gjorde han den i gangbare Mønter og gjemte disse paa det bedste for sin Husbonds Støvere. Derfra Talemaaden: „Grunker paa Kistebunden“.

havde givet Bonden i forberørte Udd nogle Klenodier i Forvaring under Fjendetiden 1627—1660. Denne Skat fandt Fjenderne heldigviis ikke, og da dens Ejer modtog den efter Freden, forærede han den ærlige Bonde en Pung Dukater, ved Hjælp af hvilke han kom nogenlunde paafode igjen efter Plyndringerne*). Min Bedstemoders Forældre havde endnu denne Pung igjemme til Amindelse om hine ulykkelige Tider. — Rimeligviis maa Friheden og Velstanden have stemplet disse Bønder med et Præg af Værdighed og Sandhed, som deres trælbundne Brødre (Fæstebønderne) have manglet.

Naar Alderdom eller andre Omstændigheder tilraadede Selvejrbønderne at fratræde Gaardene, kunde de betinge sig Aftægt og andet Vederlag derfor, ligesom vore Selvejrbønder kunne det nu. — Efterat min Bedstemoders Forældre vare døde, og hun selv var bleven Enke, omtrent 1780, solgte hun Udd for cirka 1400 Rd. og en meget god Aftægt, og beholdt Landgildet af Donslund Mølle, Hejnsvig Sogn, hvilken Mølle havde hørt under Udd i hendes Faders Tid.**)

Omtrent tyve Aar tidligere havde min Oldefader givet hver af sine to Sønner 1000 Rd.***) som Udstyr af Gaarden.

*) Fjenden rystede Sengedyne-Fjerene ud i Gaarden, fyldte Dynevaaret med Korn paa Loftet og bortførte det saaledes. Familiens Kostbarheder og bedste Klæder fandt han under Arnen i Bagerovnen og borttog alt. Da stak en hjertevarm Soldat en pen Kvindetrøje til en grædende Datter af Huset med de Ord: „Tag Du den og vogt Dig! faae de andre det at see, saa faaer Du en Ulykke.“ Levninger af denne Trøje gjemtes endnu i min Bestemoders Ungdom. — Ved een af disse Plyndringer voldte et Par af Gaardens fede Stude, som undløb, Fjenden endeel Bryderier ved flere Gange at svømme igjennem Aaen, inden de fangedes. Over denne Parforcejagt af Fjenden phantaserede min Bedstemoders meget gamle Oldefader endnu paa sin Dødsseng.

***) Denne Donslund Mølle var vel i sin Tid den sidste Levning af Herresædet Donslund (see Traps Beskrivelse) og at den tilhørte min Oldefader foruden Udd, peger efter ældre Forbindelse. Hertil kommer, at ogsaa Hejnsvig Kirke ejedes af samme Familie, idetmindste var een af min Bedstemoders Brødre i Besiddelse af denne Kirketiende sidst i Aarhundredet.

****) Ikke saaledes Fæstebønderne: Min Farfader giftede sig med en levhavende Fæstebondes Datter, som dog neppe fik 50 Slettedaler eller „Kroner“ i Udstyr.

I Grindsted Sogn, Ribe Amt, var Fjerdepartsgaarden Nollund-Kloster ogsaa en gammel Selvejergaard med en velhavende Ejer*) i samme Aarhundrede. Dog har jeg af et Document af 1742 Grund til at mene, at Godsejeren til det nærliggende Jullingsholm, Klaus Switzer, har havt en Højhedsret derover.

B. Fæstebønderne.

Vi kunne afdele Fæstebønderne i trede Klasser, hvoraf Jordrotternes eller Godsejernes Bønder indbefatte de to: Hovbønder (der kaldte sig selv Trælbønder) og de hovfrie Fæstere, og Kronens Godsers Bønder den tredje Klasse.

Trælbønderne vare de Fæstere, som boede Hovedgaarden eller Hovgaarden nærmest, og hvem det derfor paalaae at udføre alt fornødent dagligt Landvæsens-Arbejde paa denne Gaard og dens Marker. Det var dette Arbejde, som kaldtes Hovarbejde, og det benævnedes Gangarbejde og Spændarbejde, eller Gangdage og Spænddage, eftersom Arbejdet var af den Natur, at det kunde udføres af gaaende Arbejdere med deres Haandredskaber, eller der behøvedes forspændte Trækdyr, Heste eller Stude**), til dets Udførelse.

De Fæstere, som boede for langt fra Hovgaarden til at forrette saadan daglig Tjeneste der, gaves fri derfor og kaldtes derfor *hovfrie Fæstere*, skjøndt der forøvrigt gaves dem meget Pligtarbejde at udføre for Herskabet ved allehaande Lejligheder.

Fæsterne paa Domainerne eller Kronens Jordegodser vare almindeligviis at henregne til de Hovfries Klasse. Dog maae undtages saadanne Fæstere, som boede i Nærheden af de — vistnok faae — Hovgaarde, Kongen ejede***). I Almindelighed kaldtes Bønderne paa Kronens Godser „Kongens Bønder.“

*) Denne Ejers Afkom spores endnu flere Steder der i Sognet og i Nabsognene, og har været af de meest Formuende. Een af Sønnerne friede sig ind paa Jullingsholm for hundrede Aar siden.

***) Formodentlig antoges Stude dog ikke til Hovtjeneste. Der er sagt mig om en vis By, at dens Fjerdepartsgaarde (2 Tdr. Hartkorns og mindre) holdt alle Heste i hiin Tid for Hovheriets Skyld, istedetfor at de nu dyrke Markerne med Stude, hvilke egne sig bedre til Forholdene dersteds.

****) Saaledes Røjgaard nærved Kolding, hvis udlagte Græsmarker benyttedes til Rytterhestene fra Kolding om Sommeren.

Enkelte Byer eller Gaarde fjernere fra Hovedgaarden, som en Godsejer kunde være i Besiddelse af, og som havde deres Beliggenhed imellem fremmede Ejeres Jorder, kaldtes *Strøgods*. Bønderne derpaa maatte naturligviis være at henregne til de Hovfries Klasse.

Idet det ganske kom an paa en Godsejer, hvem af sine Fæstere han vilde bruge som Trælle, en Ting der i Regelen blev bestemt ved nye Fæstebrevs Udstædelse, fordi Trælbøndernes Landgilde maatte være lavere, saa fulgte deraf, at de Herremænd, som havde flere Fæstebønder, end der behøvedes til at drive Hovgaarden, kunde forøge sig Indtægterne af Godset ved at indskrænke Trælbøndernes Antal; men herved maatte naturligviis det daglige Arbejde for enhver af disse Trælle paa Hovgaarden forøges, om vedkommende Ladefoged skulde faae den veldyrket og beholde sit Herskabs Tilfredshed.

Spørges videre om *Hoveriets Mængde*, da vides intet klarere Svar end dette: Det var Skik i de bedre Egne, hvor der vare fleest Heelgaarde, at hver saadan holdt et Par Heste med tilhørende Arbejdsfolk og Avlsredskaber alene til Hoveriets Udførelse. I de ringere Egne eller overalt, hvor Gaardene vare mindre, udførte de flittigere Trælbønder det meste af deres eget Markarbejde om Sommeren i Morgenen eller Aftentimerne, ogsaa af og til en heel Sommernat, medens de arbejdede tilhove om Dagene, og under sidstberørte Arbejde hvilede de sig da saa meget, som de nogenlunde kunde komme ad med.

Huussiddere og Haandværkere, som ikkun havde deres Lemmers Arbejde og ingen Jorder at leve af, gjorde nogle faa bestemte Gangdage ugentligt. Navnlige skal den humane Switzer til Jullingsholm — hvorom siden — have været meget skaansom mod denne Klasse af sine Bønder.

I hiin Tid tænkte de fleste Fæstere ikke ret dybt over bedre Forhold, fordi kverken de selv eller deres Fædre havde kjendt saadanne, takket være Stavnsbaandet. Des-

uden var en stor Deel af Hovarbejderne unge muntre Folk, som levede kun i Dagenes Timer og overlode andre at have Omsorg for Aarenes Gang. Det selskabelige Hovarbejde gik dem som Leeg, og det var dem en vigtig Æressag blandt Medarbejderne at vinde godt Haandelag for Arbejdet, saa det kunde gaae hurtigt og let fra Haanden, at gjække Ladefogden eller paa anden Maade ved vittig Skjemt at give Stof til Latteren.

Selve Hovarbejdet udførtes af de fleste med samvittighedsløs Ligegyldighed, kun at man ikke kom tilskamme hos Medarbejdere eller fik Straf af Ladefogden. I paakommende Forlegenheder hjalp de hverandre som fuldtroe Venner, skjulte hverandres Fejl og undskyldte hverandre saavel for Husbonden selv som for Ladefogden eller andre af Herskabets Tjenere. Var en Hovarbejder utro mod Kammerater, var han altfor klodset og treven til Arbejdet, andre til Fortræd, eller var han for søvnuig efter Hjemmets forberørte Natarbejder, da blev han idetmindste til Nar, eller han blev betragtet som Udskud og efterstræbt ved alle Lejligheder.

Sædeligheden synes at have været upaaklagelig blandt Hovfolkene i mine Fædres Egne, da i Hederne Sviir og Kortspil om Penge vare næsten ukjendte blandt Bønderne i hine Tider, og Løsagtighed var sikkert temmeligt sjelden*). Enhver Hovarbejder skulde jo hjem til Sit mod Aften. Desuden maa Præsterne nok have haft nogen mere Virkekraft i Sæderne, end de have nu. Den aabenbare Skrifte, de havde at true med, stiftede næppe noget sandt Gavn.

I Koldingegnen, hvor Domainerne eller Kronens Godser vare meget udstrakte, kaldtes Fæsterne paa disse „*Kongens Bønder*“. Saadanne Fæstere havde lignende Forpligtelser som Jorddrotternes, kun moderatere og mindre vilkaarligt bestemte.

*) En Selvejrbondes Datter i Ørbæk, Hoven Sogn, lod sig forføre (lokke), formodentlig i syttende Aarhundrede. Dette vanærede Familien i saadan Grad, at man jagede hende med samt Barnefaderen ud af Gaarden at boe i et Huus yderst paa Gaardens Mark tæt ved Skjellet mod Jullingholms Jorder. Huset heed endnu Laakkenborg først i nittende Aarhundrede, ifølge en Indskrift, som da læstes over Stuehuusdøren. Nu hedder Gaarden Lakkenborg.

Frie for tilfældige Pligtarbejder vare de hovfrie Kongens Bønder vistnok ikke. En i min Ungdom gammel Degn, som boede i een af Frederik den Fjerdes Skoler, berettede, at der gik Sagn om, at Kongens Bønder i meget fjerne Byer vare benyttede som Haandlangere og Ægtkjørere, da hans Skole blev bygget. Endvidere er det mig fortalt om een af de følgende Konger, formodentlig Frederik den Femte, at han paa Koldinghuus udtalede Glæde over sine egne Bønders gode Heste i Anledning af, at de havde deeltaget i at befordre ham. I andre Egne havde han havt lutter Herregaards Heste. Der, meente han, vare Bøndernes for ringe, fordi Herremændene forarmede deres Underhavende.

Sandsynligt regjeredes Kongens Bønder ikke nær saa vilkaarligt som Herremændenes. Var der hist eller her en Ridefoged eller anden kongelig Betjent, som gjorde formegen Uret, da var det meget lettere for en af disse Bønder at finde Forsvar og at komme til sin Ret end for en af Herremændenes, og vovede en Præst undertiden at holde Skjold over en Herremands forurettede Fæstere, da turde han det vel altid over Kongens, hvor vedkommende uretfærdige Betjents Betydning var saa ringe imod en Herremands der, hvor han var Godsejer, vel endog Kirkeejer tillige, og var en Herremand Adelsmand, da hævdede en Konge sig sjelden med saadant Overmød over sine Undersaatter, som almindeligviis saadan en Herre hævdede sig over Gøjstligheden.*)

C. Om Almueunderviisningen.

Paa Grund af Statens Mangel paa Skolelærer-Seminarier og for at give rejekte Akademikere noget Levebrød gav man saadanne Forret til Degnekald, og med disse vare Skolelærerforpligtelser oftest forbundne. Men da mange af disse Rejekte slet ikke duede til Børnelærere, gav man dem fri derfor, blot at de overlode Skolestuen med fornødent Brændsel til en anden Vinterlærer, hvem de saa lejede for en Ube-

*) Da min Moders Bedstefader — en frikjøbt Fæstebondessøn — var hævet af en Adelsmand, skulde han, udstafferet med sølvskedet Hirschfænger og anden dertil svarende Pynt, bære sit Herskabs Højtidsoffer op til Præsten i Kirken om Festdagene; thi Adelsherren holdt sig selv for fornem dertil.

tydelighed. Saaledes betragtedes „Skolemesteriet“ som et betydningsløst Appendix til Degnekaldene, og disse bleve Sinekurer for ikke sjeldent fordærvede og fordærvelige Personer. Dog maa almindeligviis disse Rejekte have været bedre end Adelsmændenes Kudske, Jægere og Lignende*), som ogsaa gjordes til Degne; thi dette maa vel have fremavlet den Talemaade blandt Bønderne: „Man faaer aldrig bedre Degn end halvgaaen Præst.“

Som Beviis for, hvor lidet betydende man ansaae Børneundervisningen for at være, anføres her følgende: Da min Bedstefader 1781 var bleven for affældig til at være Fæstebonde, blev han Vinterskolelærer, og min Fader begyndte dermed, da han var tolv eller tretten Aar, indtil han blev Fæstebonde efter sin Fader. Jeg maatte bie, til jeg var femten Aar, inden jeg i 1813 opnaaede Skolemesterværdighed.

Datidens Børneoplysning i Almuen var, paa meget faa Undtagelser nær, saare ringe, og ville vi end skrive det meste af Skylden derfor paa Herremændenes Regning**), da kunne vi dog ingeniunde regne Bonden for uskyldig, og indtil de seneste Decennier var det ikkun ovenfra, det straaledede ned og maatte tvinges ind i de fleste Bondegemytter. Sandhed er det, at der sporedes blandt Bønderne mere Higen efter Opklaring i Hede- end i Skoveguene, mere Lys i Vesterend i Østerjylland***), og hvor Frederik den Fjerdes Skoler ikke lyste noget, der var Mørket stort i Østerlandet, mueligt for de flere Herregaardes Skyld.****) Dog er der ogsaa

*) Min Kones Bedstefader var Skrædder og Ladefoged paa Haastrup, inden Adelsmanden der saate ham til Skoleholder paa sit Gods.

***) Det er bekjendt, at Godsejerne (d. e. „Grundejerne“) foranledigede den kongelige Plakat af 1740, som betog den mesterlige Almue-Skoleforordning af 1739 al sin Manddom, og da i attende Aarhundrede mine Forfædre og fire af deres Brødre — heel eller halvvejs — ulovligt unddroge sig Ladefogedsvøben, fordi de kjendte lidt til Læsning og Skrivning, saa seer jeg deri Vidnesbyrd for, at Aristokratiet handlede paa sin Viis klogeligt deri, at det forebyggede Lysets Udbredelse til Almuen, saalænge som det kunde. Hverken legemlig eller aandelig Trældom kan bestaae i Lyset.

****) Professor Begtrup har i sin Beskrivelse af Nørre-Jylland, tredje Deel, indført et Vidne om det samme, der daterer sig fra 1803.

*****) Rimeligviis vare de flere Selvejerbønder i Vesterjylland ikke uden gavnlig Indflydelse paa Oplysningen der. Disse Mænd havde Raad til at sætte deres bedst begavede Sønner i Kost om Vinteren fjernt

Forskjel i Øster- og Vesterjydernes Grundcharacter, idet Østboerne ere mere overfladiske, ustadige og aabne, Vestboerne mere dybsindige, sejge og indesluttede eller ordknappe.

Min Kones Farmoder, en agtet Kone i Skovegnene, havde aldrig kjendt Bogstaver, og det er mig forsikkert, at lignende Uvidenhed var temmelig almindelig blandt hendes Jævnaaldrende der i Egnen.

Siden Konfirmationens Indstiftelse maa det regnes for en stadig Bestræbelse af Gejstligheden at faae Børnene øvede saa meget i Indenadslæsning, at de kunde faae det „Uindstrægede“*) af Pontoppidans Forklaring lært udenad til Konfirmationstiden. Saavidt naaede de nok ikke med ret mange i første Halvdeel af Aarhundredet. Man nøjedes, om de kunde faae Luthers lille Katechismus eller Pontoppidans „Kort Begreb“ nogenlunde i Hovedet.

Omtrent ved Aaret 1750, eller en Halvsnees Aar senere, blev det Grindsted Degn af Biskoppen indskjærpet som et Lovbud at bære Omsorg for, at de Unge kunde læse Katechismussen (indenad eller udenad?), inden de begyndte „at gaae til Præsten“, samt at han skulde i Sommermaanederne om Søndageftermiddagene gaae til Sognets afsides liggende Byer og der samle Børnene til sig til mundtlig Katechismus-Underviisning i en dertil bekvem Stue hos een af Bønderne. Der skal ikke have været saa ganske faa Konfirmander i Østerjylland, som lærte „Kort Begrebet“ udenad til Konfirmationen uden at kunne kjende et Bogstav. De lærte det i Hjemmene, idet en anden læste dem det for i korte Pensa, og de eftersagde Ordene og Sætningerne, indtil de kunde det sammenhængende udenad.

Ikkun meget faa vare de Drengbørn, slet ingen de

fra Hjemmet, nærved en god Skole, og betale særligt for dem, og adskillige Fæstere fulgte Exemplet. Saadant var endnu først i indeværende Aarhundrede meget brugeligt der i Egnen; jeg var selv saaledes i min Barndom sat ud af Hjemmets Skole i en fjern Bondeby.

*) Der var i Pontoppidans Forklaring endeel Stykker „indstrægede“, hvilke paa en Maade svarede til Anmærkningerne hos Balle og Balslev. Pontoppidans „Kort Begreb“ lignede Balles „Korte Indbegreb af den christelige Religions Hovedlærdomme“, som den var Mønsteret for.

Pigebørn, som lærte at skrive eller at regne paa Tavle; thi saadanne Konster ansaaes for overflødige for hine og ukvindelige for disse. Ja af den Erfaring, at den Uvidende er udsat for at blive narret af den Bedrager, som har lært Noget, droge de fleste uvidende Bønder endog den Slutning, at det almindelig er Kundskaberne, der danne Skjelmerne, en Fordom, som hyldes endnu af Mange.*)

Det er sørgeligt, saa langsomt en nemt opnaelig Grad af de elementære Kundskaber, som de lavere Klasser i Børgerksamfundet saa høiligt behøver for at erhverve sig en god Deel i Livet og for at vaage over denne Deel, trænger ind i Almuen. Endnu først i indeværende Aarhundrede kunde næppe Halvdelen af de Mænd, hvis Sognefoged min Fader var, selv underskrive deres Navne, og den Dag i Dag behøves Mulktering for at drive Børnene ordentlig i Almueskolerne.

D. En human og fremsynet Godsejer.

Det bør ikke betvivles, at jo mangan en Godsejer, endog i hiin Tid, og ligesaavel som Kongerne, havde Hjertelag til at ønske deres Bønder bedre Kaar og til at virke derfor. Historien har indgravet os Navnene paa nogle saadanne, som stode oppe ved Kongetronens Fod. Dog ogsaa i Jyllands Heders smaa Jordegodsers Ejers Hjerter kunde der strømme ædelt Blod, som holdt sig varmt trods Datidens Kulde. Til denne Klasse hørte min Farfaders og hans Faders „Husbond“ Claus Switzer til Jullingsholm i Sønder Omme Sogn, nu Vejle Amt. Han havde behandlet sine Bønder faderligt i 30 til 40 Aar, indtil han omtrent 1756 solgte Hovgaarden paa offentlig Auktion uden Bøndergods. Kort før eller efter dette Salg havde han sine Bønder samlede paa Hovedgaarden og erklærede dem frie for Hoveriet mod en Pengelandskilde**), omtrent 2½ Rd. for hver Tønde Hart-

*) Ja Størstedelen af Bønderne skatte det endnu som Hovedmaalet for deres Børns Anstrængelse efter Skolekundskaber, at de vorde mere duelige til at væрге sig mod de flere Bedragere, Nutidens Oplysning har avlet.

***) Saavidt skjønnes havde Trælbønderne ikke betalt anden Landgilde end Hoveriet, førend Hovgaarden blev solgt.

korn, aarligt. Derhos lovede han at tragte efter at faae Bevilling til at sælge dem deres Gaarde som Selvejendom paa een eller anden Maade, efterhaanden som de kunde faae Lyst og Evne til at kjøbe dem.

De fleste Fæstere gruede ved Overvejelsen af Pengevilkaarerne, hvilke de mistvivlede om nogensinde at kunne udholde. De havde vistnok kun saare uklare Begreber om, hvad det vilde komme til at betyde for dem at være Selvejere. Kun deres taalelige Fortid under dette menneskekjærlige Herskabs lange Regjering foremalede de sig. De frygtede for Fremtiden, og Vemodets Taarer randt de Fleste paa Kinderne ved Forestillingen om Skilsmissen fra den gamle og elskede „Husbond“. Den ædle Olding søgte at berolige dem, og jeg husker fra min Bedstefader endnu følgende Sætning af hans Afskedssamtale: „Jeg kunde have solgt Jer, Børn! til en Anden; men jeg nænner det, Minsæll ikke.“ — Unægteligt ikkun liden, men indholdsriig er denne Rest af Afskeden, som jeg herved søger bedre bevaret, end det er i mit gamle Hoved.

Den ædle Gamle flyttede bort, og hans Bønder købte deres Fæstegaarde efterhaanden, som de fik Evne dertil.*)

Betænk Tiden 1756. Hvilken Menneskekjærlighed! Hvilken Fremsynethed! Og Klaus Switzer var ingen ung phantastisk Sværmer. Det var ikke tomme Ord; det var Gjærninger, han udøvede mod sine Fæstere, længe førend nogen dansk Lov**) opmuntrede dertil. — Han solgte Gaarden fra Hoveriet, og hans derved saa halvvejs frigjorte Fæstebønder fik siden efterhaanden deres Gaarde for en billig Priis af hans Afkom. Forøvrigt havde gamle Switzer Ord for at være en ualmindelig klog Mand. Han førte intet Skjoldmærke i sit Segl; men i sit Hjerte husede han det ægte Adelskab.

*) Min Fader købte sin i Bøvl By, saavidt skjønnes mellem 1783 og 88, og betalte den gennem en Kommissionær til Cl. Switzers Arvinger i Nyborg.

**) Mueligt har han hentet sig nogle af de fribaarne Ideer i Holland; thi derover rejste han aarligt for at — fortalte man mig — hente sig hollandske Dukater for sine 40 Staldstude.

To Vide- og Vedtægts-Breve.

I.

Kollerup Bys Vedtægt eller Grandebrev:

Hr. Proprietær C. E. Roufund til Aagaard har til Optagelse i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ indsendt nedenstaaende Vedtægt eller Grandebrev for Kollerup By i Hanherred. Uagtet man allerede har flere lignende Vedtægter trykte, saaledes „Østrup By-Lov og Gildeskik“ 1598 i Hist. Tidsskr. I, „Bjerregrav Bylov“ smst. IV, „Byskraa for Radsted“ smst. V, „Byskraa for Rønninge Sogn“ i „Efterr. om Rønninge og Rolfsted Sogne“ af J. G. Bendtz, „Grandebrev eller Grande-Vilkaar og Vedtægt for Agerskov Sogn“ i Aagaards Beskriv. over Tørninglen og „Videbrev for Nordby paa Samsø“ i Danske Saml. II, til hvilke der til Sammenligning henvises, er Vedtægten for Kollerup By dog et interessant Aktstykke, ikke blot paa Grund af enkelte særegne Bestemmelser, men ogsaa fordi enhver ny Vedtægt af denne Art, der fremkommer, bærer Vidnesbyrd om Almindeligheden af Bestræbelserne for ved saadanne Selvbestemmelser at fremme godt Samliv og hindre Kiv og retslige Stridigheder mellem Naboer og Bysbørn. — Skjønt Vedtægten er temmelig ung og Retskrivningen i Originalen ikke har noget ejendommeligt, men tvertimod lider af endel Uoverensstemmelser, er den dog fulgt bogstavret for at give den senere Benytter Sikkerhed for, at intet er misforstaaet.

Red.

Stempel.

Nr. 20. Fire og tyve Skilling.

1742.

Wii underskrefne Kollerup Bys Beboere, som alle med March og Ejendom, Drift og grift ere fællig bundne, Til-

staar hermed, at vi for at forekomme Processer og vitløftige omkostninger, som ingen, ihvor fredelig hand er, kand undgaae lengere end hans Naboe vil, til samtlig voris gafu og Eenigheds Stiftelse, haver forfattet denne Vidtægt og *Grande-bref*¹⁾ imellem os Self indbyrdes, som vi og voris efterkommere u-brødeligen skal efterleve, under dend straf, som eenhver af efterfølgende Articuler Dicterer!

1) Naar Granderne ere forsamlede, da skal grandfogden i Synderlighed uden at see igiennem fingere med nogen, give fligtig agt paa hvoe som Sværger eller vanhelliger Guds Nafn, hvilcken strax skal betale til de Fattige for hver gang dend sig saaleedes forseer, Een skilling, og vil hand ej dend Skilling godvillig betale, skal grandfogden have magt og pligtig være at pandte dend skyldige for Fire skilling til de fattige.

2) Paa grandstefne skal eenhver med ald Sindighed, æddruelighed og skickelighed uden alle u-qvæms ord, Lar-men, Løgten²⁾ eller skielden andrage, hvad hand agter fornøden, og forseer nogen sig her imod eller giver nogen aarsag til Clammerie, skal hand straxen under pandtning i hans boe betale til granderne tolf skilling og de Fattige Fire skilling.

3) Hvoe som siger een anden noget til paa grandstefne eller i nogen anden forsamling Ære og Lempe³⁾ anrørende og samme iche kand beviise, bliver det hand skiældede eller beskyldte dend anden for og des uden bøde til granderne for sin formastelse Een $\frac{1}{2}$ danske og Fattige otte skilling.

4) Overfalder nogen Grandfogden eller hans medfølgere, endten paa grandstefne eller i nogen af Byens forretninger, endten med Skieldsord, Banden eller Slagsmaal, da skal dend skyldige være dend forurettedes Hærskabs tilta!e underkast og strax under pandtning betale til Granderne Een $\frac{1}{2}$ og fattige Een $\frac{1}{2}$.

5) Alle Pandtninger, som skeer, skal forrettes af grandfogden og tre eller fleere grander, som hand til sig tager, Hvilche haver efter vedkommendes begiering loulig og for-

¹⁾ Af Grande o: Nabo. — ²⁾ at løgte o: beskyldte for Løgn, s. Molbech, Dansk Glossar. I, S. 515. — ³⁾ Adfærd, s. Molb. Gl. I S. 487.

svarlig at Pandte; gjøre de det icke, betale til granderne Fire skilling og de fattige Fire skilling.

6) Naar da grandfogden og hans medfølgere gaar til nogen Mands gaard eller huus, hvor det og vere kand, og vil Pandte for nogen forseelse, efter de Articuler, som her udi findes, og dend, som skal pandtis, icke godvillig vil stille dem tilfreds, men griber til værie, høeder¹⁾ og truer at vil gjøre modstand, da skal hand, om ham nogen skade derfor tilföjes, have det for sin Umag, og ingen magt eller Ræt have derpaa at tale, men gjør hand skade, betale dobbelt saa meget, som Loven formelder, og de, som er udgaaen at Pandte, icke at bøede for endten gaardfred, huusfred eller nogen anden Lovmaal, men dend, som Saa modtvillig sig forseer, Pandtes baade for dend Rette Mulct og desuden for sin formastelse til granderne 12 skilling og Fattige otte Skilling.

7) Lucher nogen sine Døre eller undviger fra sit Huus, naar Pandtning hos dem skal skee, da maa granderne opslaae og indgaa sin Pandtning at forrette, doeg at de forsiuner huuset, førend de gaae derfra, med vahretægt, at ingen anden skade skeer.

8) Dend mand, som icke møder paa grandstefne eller hans visse bud, naar hand Rettelig er advaret, og icke er i nogen Særdeeles forfald, men holder sig hiemme, da skal hand strax pandtes af grandfogden for Fire skilling.

9) Dersom det skeer og kand giøris beviislig, at grandfogden holder meere med een end med een anden, da skal hand give i straf til granderne hvergang otte skilling.

10) Ingen maa tage nogen endten fremmede eller bekiendte Løsgengere, tryglere eller andre løsagtige folch i huuse til sig at være Nat eller Dag, mindre have dem stille til huuse her i byen, hvoe sig til Sligt fordrister, skal give til fattige Een march og granderne Een $\frac{1}{2}$ foruden Hærskabetz tiltale at være undergiven.

11) Hvae som befindes om helligedage ved drich eller dobbel, skal give i straf til de fattige otte skilling, skeer det under Prædichen da dobbelt saa meget og Hærskabetz Ræt uforkrænchet.

12) Hvem som befindes med helligdags arbeide, som

¹⁾ truer.

iche er høyfornøden eller nødtrængende gierning, der ej kand opstaa til een anden dag, men vil arbeide af gierrighed og ond Sædvane, hvor med Guds og Kongens Lov overtrædes, skal første gang give i straf til de fattige Een $\frac{1}{2}$, skeer det anden gang, da give dobbelt, til samme.

13) Saa efter denne Dag, naar Grandfogden ved Voldborgdagstider aarlig haver lyst Hegne paa Aggere og Eng, hvis Bester eller fæemon som siden, til ald Koren og Høe er inde, der udi findes løse, skal betale for hver liden eller stoer 2 skilling, og gaar nogen af Byens grander eller deris folch det forbie og iche vil tage i Huus, skal dend give til straf 4 skilling og der foruden Skaden, det giort haver, at betale.

14) Hvis Gaardlucher, March- og Engelucher, søm iche til bestemte tiid, naar Byens Grander det har paalagt og Samtycht, bliver oplugt¹⁾, skal dend efterladende bøde til Granderne 8 skilling for hver Dag siden og betale skaden, det forsaarsager.

15) Menige²⁾ grander skal inden hver aars Voldborgdag opsette een forsvarlig byelead med sin behør imellem Præstegaarden og Kirchegaards Diget og opluche¹⁾ Diget vesten ledet og fra bemeldte Voldborgdag, til Kornet er indhøstet, at holde berørte diige og lead i saa goed stand, at ingen af Byens Creatureer, store eller smaa, kand komme der over; hvis det iche skeer, da at bøde efter næst foregaaende Articul.

16) Ved bemte forsaars tiider skal efter vedtægt og paalæg hver Mand her i Byen opluche saa vel sine Gaardlucher som andensteds imellem gade og March, hvor der efter granskich har og bør vere lucher med forsvarlig diige heele byen igiennem paa øster og vester Sider af gaden ald dend tid, hegnet aarlig varer, eller dend strafskyldige at betale efter bemte 14 Articul.

17) Deris Lucher, som siden nedfaldet, og de der om paamindt vorder at luche dem op igien førend aften, og de det iche gjør, give til granderne 4 skilling; men ligger samme lucher Natten over, da at give til Granderne otte skilling og betale derforuden skaden, som de forsaarsager.

¹⁾ o: tillukt, s. Hist. Tidsskr. I, S. 443. S. smst. om Gaardlukke-

— ²⁾ o: almindelige, fælles, alle.

18) Ingen maa grave nogen Slags torve eller blendjord i Kollerupgade længere ud fra sine diger eller gaardsrom end fire allen, yderligere maa ingen opflæche gaden; hvoe her imod gjør, give hver gang til granderne tolf skilling.

19) Eenhver oven for sin gadrom eller vandsted skal stedse og heldst om Sommeren holde Rinden saa Rydelig og vel opkast, at vandet kand ubehindret have sin Rette gang fra et Vandsted til et andet (undtagen i frostvejer) uden at det løber over og spildes; hvoe Sligt forarsager, skal give til granderne hver gang sex Skilling.

20) Hvem endten Self eller Sine folch og Børen, som kiører, Rider eller gaar igiennem nogen af Byens Marchlede og iche lucher efter sig, saa at Creaturer gaar der igiennem og gjør skade i Koren eller græs, skal dend skyldige betale skaden og give i straf til granderne for hver gang toe skilling.

21) Hvoe som faar skade i Koren eller græs, da skal hand give grandfogden det tilkiende, som skal udnæfne 2de Mænd at besee og siune samme Skade, og hvad de Kiender for Ræt, skal de andre nøjes med paa begge sider, og vil dend, hvis Creaturer der har giort skaden, iche nøjes der med, da skal hand Pandtes for Thi skilling og desforuden betale skaden.

22) Ingen maa gjøre hull paa anden Mands lucher for hans March eller Ejendom, endten at Kiøre igjenem eller drive sit Creaturer over, ej heller gjøre Kiøre vej over anden Mands jord, uden det haves i minde af dend, som jorden og Diget Ejer; gjør nogen herimod, betale Ejeren skaden og til granderne Thi skilling og strax opluche Diget forsvarlig.

23) Hvo som haver nogle fremmede eller Slemme overvolds¹⁾ Creaturer, som River anden Mands Diger need og

¹⁾ Dette besynderlige Ord kunde antages at betyde Kreaturer, som egentlig høre hjemme udenfor Volddiget, der omgav den hele By-mark, altsaa i Nabobyer eller paa Herregaarde. Disse kunde antages for at være for tilbøjelige til at bryde igjennem for at naa hjem. Det bliver da næsten det samme som „fremmede Kreaturer“, men dog med den Forskjel, at de kunde være kjøbte til Byen, og „overvolds“ vilde altsaa alene betyde, at de ere komne fra hin Side Bydiget.

gjør skade, da skal dend, Creaturet Ejer, oplukke Diget for-svarlig igien, betale skaden og til granderne 6 skilling.

24) Ingen maa beede i Marchen med deris Ploughbester paa anden Mands jord end sit eget endten Dag eller Nat fra Voldborgdag og saa lenge hegnet varer; gjør nogen her imod, betale Skaden i Koren eller græs, give for hver beed eller Nattetyring¹⁾ af hver best 12 skilling og til granderne Sex skilling.

25) Saa maa ingen tyre nogen Slags Creatureer i een andens græsning, agre eller agger Ender, endten han har aggeren i Eje eller leje; skeer det, da give for hver gang til granderne 10 skilling foruden skaden at betale.

26) Ingen maa fare, Riide eller træche med deris Creatureer over anden Mands græs eller jord, uden det haves i minde; forseer nogen sig her imod, betale skaden og Fire skilling til granderne.

27) Iche heller maa nogen have hældbester²⁾ eller høfder i Marchen i hæagnetstid, koren og græs at opæde og needtræde; skeer sligt, give for hver gang til granderne otte skilling og betale skaden, som gjøres.

28) Hvoe som Sætter bester i tyre, der have føll med sig, som i Hegnetz tiid opæder og nedertræder een andens Koren eller græs uden hans minde, skal give til granderne for hver gang, det skeer, 6 skilling foruden dend giorte skade et betale.

29) Hvem som lader deris løse plage løbe med deris vogne, ploug eller hare³⁾ i Hegnetz tid i marchen, som ligeledes gjør skade, skal give for hver gang, det skeer, 4 skilling.

30) Ingen uden hand Ejer Kornet paa begge sider af Volden, maa Pluche eller Skiere græs derpaa i hegnetz tid, med mindre hand har lof af dend, der har jord ved siden af hans; hvoe her imod gjør, give i straf til granderne hver gang otte skilling.

31) Iche heller maa nogen i hegnetz tid gaa at Søge og

¹⁾ Tying o: Tøjring. — ²⁾ Dette Ord kommer maaske af at hæle (o: hilde) s. Molb. Dialektlex. 235, saa at det betegner Kreaturer, som hildes, navnlig ved at binde Baand mellem Benene for at forhindre dem fra at løbe langt bort, men dog give dem Lejlighed til at benytte sparsom Græsning. — ³⁾ o: Harve.

beede deris Creaturer imellem fælleds agger Ender eller ved Koren, mindre maa nogen drive sine Creaturer hen eller hiem af Marchen ukoblet; skeer noget af Sligt, betale skaden, som giøres og granderne for hver gang 6 skilling.

32) Ingen maa tage nogen Slags fremmede Creaturer paa græs, auret¹⁾ eller fællig mere end hans jords Vurdering og Lod med Rette kand tilfalde, uden det skeer med grandernes minde; giør nogen her imod, bøde til granderne for hver, liden eller stoer, Een \mathcal{L} .

33) Der maa ingen lade nogen uskaarne hæst eller plag løs iblandt bester, som kand bedæche dem i Utide; skeer Sligt, da bøde for hver gang, de findes og optages, til granderne Toe \mathcal{L} .

34) Naar fornøden er, skal grandfogden tilsige meenige grander at Ringe deris Svin, som oproder March og grøning; skeer det iche til dend foresadte tiid af hver, som Svin Ejer, da betale hvis skade som giøres og i Straf til granderne 8 skilling.

35) Hvis Svin, som gaar i anden Mands Koren, og Svinetz Ejere derom bliver loulig advaret og dog ikke flyer Raad derfor, da skal hand være fornøjet, om samme hans Svin derover siden faar skade, og desuden betale Korenskaden og 8 skilling til granderne.

36) Ingen maa have uden een gaas, med mindre de haver gasse med, eller give til granderne 8 skilling og strax skille sig af med de øfrige.

37) Gies maa iche heller gaa længere paa marchen, end det med granders Samtyche kand være; skeer herimod, giver Giessens Ejer hver i straf 6 skilling.

38) Hvis Høns som gaar i anden Mands Koren og giør skade og de derover bliver slagen ihiel, regnes iche for noget imod dend skade, de giør, som hønsenes Ejer endog bør betale.

39) Naar Hyrde holdes til faar eller fæe, skal enhver skaffe til Hyrdehold, hvis udlovet og paalagt bliver, til bestemte tiid, hvis iche og Hyrden detz aarsag for løn eller Kost klager, bøder dend skyldige til granderne for hver gang 4 skilling, foruden sin anpart at betale.

40) Hvoe som Pløjer sin jord ud paa anden Mands

¹⁾ o: Afred, hvad i Sjælland kaldes Ævret; s. Hist. Tidsskr. I, S. 448 og Molb. Dialektlex. S. 8.

Koren eller jord at forvende Reen og Ræt skielt eller kaster dybe fuurer at fordærve Reenen med, skal icke alleene giøre sin grove forseelse strax til Rette igien efter granders Sigelse, mens endog betale til granderne 20 skilling.

41) Pløjer nogen fra anden mands jord eller Slaar anden mands Eng hen, skal det angives for grandfogden, som med toe eller fire udnæfnende Mænd maa have magt at kiende dend skyldige til at ligge samme jord eller Eng tilbage igien, og efter deris Skiønsomhed betale skaden samt bøde for saadan grove formastelse til de fattige Toe m $\frac{1}{2}$ og til granderne 20 β .

42) Dend som vender anden Mands Koren need med sin ploug eller der over Kiører med vogen eller harve, skal betale hvad skade som skeer og for sin forseelse til granderne 10 skilling.

43) Hvor der ligger jord i Marchen, som støder imod anden Mands Hovedagger, da skal samme jords Ejere vere pligtig, saa vidt mueligt er, at pløje først det jord, som støder mod Hovedaggeren; skeer det icke, da maa de ej vere Hovedagerens Ejere hiuderlig, naar hand pløjer sin hovedagger; Thi dersom de pludselig hindrer ham, uddriver eller needvender hans Muld eller Sæd, da skal de skyldige efter granders Sigelse betale skaden til ham, som skade fich, og til granderne Een m $\frac{1}{2}$.

44) Hvis aggere, som pløjes, der støder paa anden mands græs jord eller Eng, og de pløjer eller lader ploven skiere i samme græsningens jord eller Eng eller skyder sin Muld af der paa, hvormed Eng og græs fordærves, hvoe Sligt giør, betaler skaden og til granderne otte skilling.

45) Ingen gadhuusmand eller Indeste maa grave eller grave lade i Byens heede eller Ejendom Brendtørve, førend gaard- og halfgaardsmændene har begyndt, uden granderne ellers tilforen det tillader; giør nogen her imod, da skal de bøde for hver Læsz til de fattige 4 skilling og til granderne 2 skilling.

46) Hvoe som graver eller lader grave nogen Slags torf inden hæfd eller Dige i Marchen for enden af anden mands aggere, hand skal betale til aggerens Ejere skaden og for hver torf til de fattige 2 skilling og til granderne toe skilling.

47) Hvem som klager paa grandstefne eller grandfogden

om noget af indførte eller andet, hvad det være kand, som ej kand befindes Ræt, men er falsk og vrang beretning, hvorved granderne besværes og umages, skal der for betale til granderne tolf skilling, skeer det anden gang, da dobbelt.

48) Hvad Poster, som efter dette Grandebref Pandtes for, haver grandfogden og tvende Mænd; som skal kand læse og skrive forsvarlig, at antegne og for samme aarlig Rigtig Regnskab at giøre, naar meenig grander Samtycher, som bør aarlig at skee inden Allehelgensdag, inden hvilchen tid ald Pandted bør løses eller være forbrudt, og maa ingen Bøder Imod Lovens 3die Bogs 13de Capitels 32 Articul til gilde og drich, men til Byens nytte eller fattiges underhold anvendes.

49) Ingen Sager maa eller skal førriis til tinget, som granderne kand self afgiøre, saa vit dette grandbref vedkommer, undtagen Lif, ære eller gields Sager angaaende, som dog først bør gives Hærskabet tilkiende; hvem som befindes at giøre her imod, skal give til granderne Toe m \mathcal{L} , og dersom grandfogden ej efter indbemeldte Articuler vil skaffe dend Klagende Ræt, da skal de tvende ældste Mænd i Byen Skaffe Ræt, og siden Pandte Grandfogden for Toe march danske.

50) Og som denne Grande Ræt er oprætted for at forekomme Processer og vitløftigheder, som vilde paafølge, om vi for eenhver af indførte ting skulde søge efter Loven, saa og for at hæmme ald unyttig Klage og overløb til Voris Hærskaber, for saa vit vi self inellem os efter denne vedtægt kand afhandle, Saa maa ingen understaa sig at Klage noget for hans Hærskab eller anden uden Byen, førend hand Klager og begierer Ræt hos grandfogden og granderne, som efter disse foreskrefne Articuler skal skaffe hannem Ræt; hvoe her imod handler, skal Bøde til Sit Hærskab, de fattige og granderne, hver sted Een \mathcal{L} .

Skulde ellers nogen ting forefalde, som ej i denne Grand-Ræt er om meldet og dog alligevel kand eragtes lovligt og Ræt, da maa Granderne paalegge, hvad de tyches forsvarligt at være, og sætte derpaa hvad straf dennem godtsiunes, som de da ligesaa frit maa udpandte hos dend Skyldige som efter nogen af fornefnste Articuler, Saasom Lovens 3die Bogs 13 Capt. 31te Articul Siger: *Hvad Bødder og Straf som Almuen ligger paa nogen Bye eller Torp om Hegned og Gierde og Gryft og Leed Sær Hiord og anden Byens nytet*

og Tarf, det maa ej een Naboe eller Toe kuldkaſte; Hvoe der imod giør og icke vil holde vedtægt, da maae mand hannem Pandte for ſin ulydighed og ey Bryde dermed endten Wold, Herwerck eller noget andet.

Denne foreskrefne

Grande-Rætt,

som beſtaar af Halftredſendſtiuge Articuler, forpligter underſkrefne Kollerup Byes beboere og grander ſig i alle maader at holde og efterleve i ald Eenighed og Fredelig Kierlighed, og til dend ende ere vi gierne begierende woris kiere Sogne-Præſt Welæryærdige Hr. *Niels Kuur* og Herretzskriveren *Manderup Lund* begge boende her i Kollerup vilde behage med os at tilſtaa og underſkrive denne vores Vedtægt (da de ord i dend 13de Articul er icke meent dem ſelf at tage i huus, uden de vil), ſom vi ſaa dernæſt underdanigſt indſtiller til Voris høye og guuſtige Hærſkabers og Hoſzbonders gunſtige och goede efterſiun og paategnende Samtyche (da dette dernæſt med det Forordnet Stemplet papier ſkal blive belagt og indbunden) forbliver ſaa Voris gandske Lifſtiid voris Høy-Velbaarne Høyædle og Velbaarne Velærværdige og Vellærde Ædle og Høyfornæhme Hærſkabers og Hoſzbonders

Underdanige og lydige Tiennere.

Kollerup dend 2 Janvary Anno 1742.

Jens Sørensen. Michel Juſten. Chriſten Nielsen. Fridrich Chriſtensen. Michel Andersen. Chriſten Kier. Anders Jenſſøn. Michel Pedersen Skræder. Søren Skræder. Laurs Madsen. Iver Chriſtensen. Peder Chriſtensen Bøglom. Chriſten Chriſtensen. Kierſten Pedersdatter.

Dette Grandebref tilſtaaes, ſaavit mig kand vedkomme.
Kollerup Præſtegaard d. 22 Janvarii 1742.

N. Kuur.

Saa fornøden ſom denne Vedtægt er for Kollerup Beboere, ſaa villig for min part tilſtaar og underſkriver
Kollerup d. 23 Janvary 1742.

Manderup Lund.

Saavit Aagaards Bønder i Collerop andgaar, tilstaaes denne Vedtægt af mig, som samme underskriver og forseglar.
Aagaard d. 17 Februar A^o 1742.

(L. S.)

J. H. Rantzau.

Forrestaaende Kollerop Byes Viide og Vedtægter, som er indbefattet udi 50 Articuler, der til deels er grundet paa Loven, og ellers sigter til at forrekomme skade og hindre ald u-Orden og Vitløftighed, approberis her ved, saa vit mit Welbaarne Hærskabs Bønder i Kollerop Bye kand vedkomme, der til ende underskrives og forseigles af

Poul Møller.

Bratschou d. 11te April 1742.

Ligesaa approberes denne Vedtægt, saavidt mit Naadige Hærskabs Bønder i Kollerup Bye vedkomer.

Oxholm den 13 april 1742.

Braas.

For saa viidt min Fæste-Bonde Michel Pedersøn i Bunken udi Kollerup Bye angaaer, Samtyckes ovenstaaende Vedtægt med min Haands underskrift.

Hawerslew Præstegaard d. 5 Maji 1742.

Jens J. Bloch.

II.
Vide- og Vedtægts-Brev
for
Søgårde i Sevel Sogn.

(Meddelt af J. Kinch.)

Dette Vide- og Vedtægts-Brev, som indeholder flere Ejendommeligheder, meddeles her efter en Afskrift, som findes i Ribe Stifts-Arkiv, hvorhen den udentvivel er kommen blandt Estvadgård Stiftelses Papirer. Denne Afskrift er dog ikke fuldkommen nøjagtig, hvorfor jeg på enkelte Steder har tilladt mig at foretage en aldeles utvivlsom Rettelse. Originalens Skrivemåde er beholdt med Undtagelse af Benyttelsen af store og små Begyndelsesbogstaver, ligesom jeg også på enkelte Steder har tilføjet et aldeles nødvendigt Skilletegn.

Register

Over Efterskrevne Siøegaard Beboeres Viide
og Vedtægts-Articler:

- 1: art: Om Tiiden at møde til Viide,
- 2: — At ingen maae dølgge med hinanden,
- 3: — Om Tallierne,
- 4: — Om nogens Creaturer gjør Skade i nogen Mands Korn eller Eng,
- 5: — Om Tyren, eller drive andres Korn eller Eng,
- 6: — Dersom nogen tager slem skade paa sit Korn eller Eng,
- 7: — Ingen maae drive eller drive lade paa andres Eng eller Agger,
- 8: — Ingen skal indage Korn før det er tienlig,
- 9: — Om Høst,
- 10: — Om Faare-vogten,
- 11: — Om Banden og Skielden,
- 12: — Hvad som paalægges, af mændene skal holdes,
- 13: — Om Sviin at ringes,
- 14: — Ingen maae tyre paa Stubber naar der høstes,
- 15: — Om Høns og Fønder,
- 16: — Om Steenbroe Moesen,
- 17: — Hvormeget Føe eenhver maae have efter sin Anpart,
- 18: — Ingen maae grave i Fællets-Indmarcks grøne,

- 19: art: Ingen maa grave paa andens Høe-Holmiord,
 20: — Angaaende Engens Heigning neden Møllen,
 21: — Om Oldermænden,
 22: — Hvem som icke møder til Viide,
 23: — Om Oldermænden, som af de andre underrettes
 paa Viidet angaaende hvad Skade een eller anden
 kunde være vidende,
 24: {
 25: } — Om Pandten, hvorledes dermed forholdes, samt
 26: } Pandtet,
 27: — Hvortil Bøderne anvendes.

Nr. 20. F5tus
 1760.

I dend Hellig Trefoldigheds Nafn

Kjendes Vi Underskrevne Niels Iversøn, Christen Lauritsøn Smed, Anders Winther, Willads Anderson, Jens Davidsøn, og Jens Pedersøn Møller, samtlige Beboere i Siøegaarde og Hielm-mølle, at vi til fælleds Tarv og Nytte, med hver andre haver samtyckt og indgaaed efterskrevne Viide og Vedtegt, hvorover dette Viide Brev oprættes og underskrives, til dend Ende at eenhver Beboere skal lade sig, alle de herefter andførte Poster efterrettelig være, saaledes at same holdet og efterckommet vorder, eller i dets Mangel at være undergigen dend Straff, som eenhver Postes Efterladenhed eller modtvillig Forbrydelse ansatt befindes, saaledes som følger:

1.

Strax efter Middags Maaltidet hver Søndag, skal hver Mand møde til Viide ved Jens Davidsøns fra Philippi Jacobi Dag¹⁾ til Kornet er inde, og saa tit vi ellers bliver af Oldermænden sammen kaldet, ellers bøde som efter følger:

2.

Ingen maa dølge med hinanden, item skal hver Mand det første vi begynder vor Viide sværge ved sin Eed, at han hvercken for Vild eller Vændskab med nogen skal dølge dend Skade ham vitterligt er, men dølges med nogen, og det siden ham kand overbeviises, giver til Viiden 8 Skiæl-

¹⁾ Den 1ste Maj.

ling; befindes nogen at sværge falskelig, giver til Viiden eet Marck.

3.

Hvo som icke vil gjøre sin Tallie¹⁾ færdig ad St. Voldborg-Dag og faae dend fra sig naar den begiæres at skrive paa giver for hvergang 4 Skilling, om nogen meener sig at være skreven for urætt, da skal hand næste Søndag derefter med tryge Vidner det beviise og da skal dend som førde Løgn give til Viide 1 m $\frac{1}{2}$ og kand dend anden det beviise igien, at de vidnede Løgn paa hannem, da giver de som Løgn vandt til Viide 1 $\frac{1}{2}$.

4.

Om Fæe eller anden Creaturer gjører Skade i Eng eller Korn i Heignens Tiid, for hvær Hæst, Koe eller Nøed som kommer paa nogen Mands Korn, Eng eller Tyrvold¹⁾ udi Heignens Tiid giver for hver Høved 1 Skilling, for hver Sviin 1 Skl. for een Kalv 1 Skl. eet Faaer 1 Skilling.

5.

Hvo som tyrer eller driver andres Korn, eller Eng, eller Tyrevold, giver for hver Trin paa een andens 1 Skilling og betale Skaden, om nogen lader sin Sviin eller Faar gaae værgeløs, eller vogter dem paa andens Tyrevold, gives for disse hver fornevnte Støcke $\frac{1}{2}$ Skilling, item hvo som lader sin Sviin eller Faaer gaae paa Rug-Sæden naar det er saaed eller opløben hver Flock Faaer hver Gang 8 Skilling. Ingen maae heller lade sin Sviin gaae u-ringet eller værgeløs paa nogen Marck-Sæd endten i Tofter eller andenstæds, hvo herimod gjør giver til Viide for hver Sviin og saa tit det findes 1 Skilling, hvo som lader sin Hæst, Nøed, eller Koe, Faaer eller Fæe, gaae værgeløs paa Rugen, naar det er opløben, eller vogter det derpaa eller gienner det derover indtil vi begynder at holde Viide, for hver Støck 1 Skilling, hver Faaer $\frac{1}{2}$ Skilling.

6.

Dersom nogen fanger Skade paa sin Korn eller Eng, af

¹⁾ Denne Tallie eller (§ 24) Talliestok, også kaldet „Byens Kjep“, var en Stok, i hvilken Mærkerne vel oprindelig indskares (tælgedes). Se Molbechs Glossarium under „Talstok“, som dog neppe er den oprindelige Form

¹⁾ Tøjreslette, Tøjremark.

noget løs Qvæg ved Dag eller Natt, og hand icke veed hvo det haver giort, og det skal hand giøre ved Eed at hand veed det icke, siden skal Oldermænden legge hver Mand sin Eed for Byen om efter Reeb, og dersom ingen vedkiender samme Skade, da skal hver Mand værge sig ved Eed, og hvo som icke vil værge sig, dend skal betale Skaden alleene, men kand det beviises, at nogen af dem har giordt hannem Skade, som haver værget sig, hand give til Viide 1 $\frac{1}{2}$ for sit faldske Eed, og betaler Skaden alleene.

7.

Ingen maae drifve eller drifve lade paa andres Eng eller Aggere føren Høe og Korn kommer deraf, ingen maae drifve eller drifve lade eller tyre paa hverandres Engslætning, paa det eenhver kand have sin Græss og Høe i Fred til det kommer hiem, hvo herimod giør, giver for hver Gang de endten driver eller tyrer paa een andens, til Viide 8^{te} Skilling og betale Skaden.

8.

Ingen skal være forpligtig til at hiemage deres Korn før det er tienligt, og dersom nogen slaer deres Fæe i Marcken af Fortræd fordi de haver deres Korn hiemme og een andens Korn bliver staaendes, endten det tienner icke at tage, eller og, hand er icke saa mægtig for at komme det af Stæd som de andre, da skal den som med sit Fæe giør Skade give til Viide 1 $\frac{1}{2}$ og enda betale Skaden, mens om nogen af Motvillighed eller Forsømelighed forhaler at følge sine Naboer med sit Korn at indhøste paa det hand i saa Maade kunde forhindre Vangen for de andre og hand derover fanger nogen Skade da have sig det for Hiemgiæld, men i fald at endten Skrøbelighed eller og hastig paackommende U-Veir hannem dette frasætter, da bør de andre at være hannem behielpelig, og derforuden at heigne samme Korn, indtil Dannemænd kunde kiænde paa at hand for slig Aarsag icke kunde faae det ind.

9.

Oldermænden skal om Høst tage Mændene med sig, næste Søndag før Høst og besee Kornet i Vangene, og da paaligge hvilcken Dag de skal begynde at høste efter som Kornet er moed til, og hvem som da begynder at høste i nogen Vang føren dend Dag som bliver paalagt eller ved andre lader høste, hand skal give til Viide 2 $\frac{1}{2}$, men skulle

det skee af Trang, maatte de høste een Traue hvor det er best tienligt.

10.

Og som vi nu haver vedtaget, aarligen at holde Hyrde ved vores Faaer, da skal een hver betale Hyrde-Løn af saa mange Faaer-Høveder som de haver i deres Gaard eller andenstæds hiemme hvad heller de gienner dem for Hyrden eller ey, og skal Hyrden gaae i Kost i Byen og holdes een Dag af hver 4^{de} Faar, og naar vi begynder vores Viide skal Oldermændene opteigne hver sine Faar hvormange de har i sin Gaard dem de tilhører rigtig skal andgive, befindes nogen at have fleere end hand haver andgivet, give til Viiden 1 Marck, og om det skulde hælde sig at vi ingen Hyrde holdt, da skal iligemaade hver Mand vogte een Dag af 4 Faar, saavel som og af Lamme som lægges til Vinter, og hvo som forsømmer og u-rigtig vogter af saa mange som søger hands Forestie, enten det er hands egen eller icke, giver til Viiden 8 Skilling, og hvad Skade Faarene gjør, samme skal hand betale der vogter og give til Viide 1 m \mathcal{L} . Skaden skal næste Søndag derefter beviises og siunes, bliver nogens Faar eller Lamme borte for Hyrdens Forsømmelses Skyld, at hand lader dem gaae værgeløs og kommer imellem andre Byers Faar, da svarer dend dertil som dem vogtede, om nogen ved samme Forsømmelse skulle mistes, og drive goed betiids Morgen og Aften om Sommeren, hvo det forsømmer giver til Viiden 8 Skilling, iligemaade skal og vogtes om Vinteren naar de kand gaae ude, hvo det forsømmer giver til Viide 4 Skilling, om nogen lader sine Faaer og Lamme ligge ude om Middagen og derover gjør Skade, give til Viide før hver Gang 1 Skilling ogsaa betale Skaden.

11.

Hvo som skielder, eller bander hinanden naar Viiden holdes, da giver eenhver til Viide 1 \mathcal{L} , hvo som haanlig løgter eller dutter hveranden af Vreede eller truer hverandre eller kalder hinanden nogen Veder-Nafn eller undsiger hinanden, da give eenhver som dette gjør til Viide 1 Marck, hvo som sværger forfængelig og paa det som indtet haver paa sig give 2 Skilling, mens om Oldermændene bær over med nogen af disse Stycker da giver hand til Viide 8 Skilling, om hand icke strax skriver dem paa Stædet.

12.

Hvad som helst de fleeste af Granderne som ere skreven i denne Viide paaligger paa Byens Gaun i hvad det er eller være kand, maae de andre ey ryge eller imodsige, men skal holdes u-rygelig i alle Maader, om noget er som icke findes i denne og vi nogen Straff eller Bødder paaligger da er eenhver det pligtig at efterfølge, og om mand forsaarsages derfor at pandtes, eller i andre Maader forsaarsages samme Vedtægt at fyldestgiøre, da skal mand indtet dermed forbryde imod Loven, og foruden giver dend modtvillige til Viiden 1 Marck.

13.

Hvis Sviin eller Griise som kand giøre Skade, endten paa Agger, Eng, eller Sæd, med Vroden formedelst de ere u-ringede, da skal Oldermænden skrive dem hver for 4 Skl., fra Kornet er inde og til St. Woldborg Dag, skal Oldermænden i hveranden Uge, tage tvænde Mænd med sig og bese dem Byen omkring, og findes nogen u-ringede, da bødes til Viide for hver Sviin 4 Skilling og betale Skaden som de have giort, men er det stærck Frost, at Jorden er frossen da giøres det icke nødvendig, men forsømmer Oldermænden det ellers, da giver hand til Viide for hver Gang 8 Skilling.

14.

Ingen maa tyre paa Stubben naar der høstes, det være sig Bæster eller Qvæg, endten paa sin egen eller andres før Vangen er rydelig og Kornet er indbierget, da de samtlig lader løs derpaa efter alles Villie og Minde, hvo herimod gjør give til Viide 2 m.℥.

15.

Naar Kornet ligger nær Stæderne, da skal Høns og Ender luckes ind eller og skaffes bort, at ingen skal nødes til at klage derpaa, hvem derimod gjør, give til Viiden 1 Marck.

16.

Steenbroe-Moese skal være i Heigne tillige med Hyl-dahl, naar der er Korn omkring det at slett ingen med nogen Slags Creaturer Bæster eller Qvæg, maae komme deri endten at tyre eller drive, og naar Kornet icke er i Marcken derom skal det bestandig heignes for Creaturers Drift og Tying, hvem som herimod gjør, give til Viide 2 ℥. Desuden skal Steenbroe-Moese ryddes og reengiøres, hver efter sin Andeel skaffer Folck dertil, baade naar det skal renses

og naar det skal bierges, siden skiftes det i tør Høe hver efter sin Andpart og kaster Lod derom, for hver Persohns Udeblivelse bødes 1 Marck, saa maae og ingen efterdags udi bemelte Moese grave, opkaste eller afføre Jord eller Dynd, hvo herimod gjør, bøde for hver Gang til Viiden 2 $\frac{1}{2}$.

17.

Ingen maae have paa Græs i Marck og Fællig uden 4 Nøed af hver Tønde Hartkorn med Bæster og alt, meere siunes icke at kand græsses uden Skade, dog skulle det med Tiiden eragtes nøttig og for vedkommende tienlig herudi at gjøre Forandring, haver vi derimod at gjøre Overlæg, og naar (læs: maa) ingen Fremmedes Creaturer til Græsning paa Byens anseet(?) Fællig tages saa længe i Byen kand faaes, da inden Byes betaler ligesom een Fremmed, endelig over aldt maae ingen have meere end hand bør og efter Hartkorn er tilladt.

18.

Ingen maae grave Hæng-Tørve eller bruge nogen Slags Grøft paa Indmarcks Fællig i nogen Slags grøn Jord, hvo herimod gjør bøde 1 Marck.

19.

Saa maae og ingen grave paa dend andens Jord hvor hand skal opbierge og holme sit Høe, de herimod gjør bøde til Viide 8 β .

20.

Engen imellem Hielm-Mølle og Breige Skou-Broe, bliver efter forhend vedtagne Vedtegt stendig i Heigne.

21.

Dend af Byemændene som er Oldermænd eet Aar entlediges derfra, og een anden antages eet andet Aar, og saaledes omgaaer det fra een til anden uden nogen anderleedes mellem dem selv vorder foreenet, at een vil være dette for een anden, som da og maae tillades. Oldermænd skal have dette Viide-Brev i Forvaring, og skal det til Eftersiuun, naar Granderne ere forsamlede, om det begiæres foreviises under Fortabelse af 2 $\frac{1}{2}$. Dog at dend strax leveres u-beskadiget til Oldermænden igien under dobbelt Straf for dend som det modtvillig tilbage holder.

22.

Hvo som til Viide eller Grand-Stevne naar hand er pligtig, icke møder, med mindre hand er syg eller i anden lov-

lig Forfald, hvor da alligevel hands visse Bud skal møde bøde for hver Gang 2 Skilling, og haver eenhver at lade andteigne hvad Skade dend forgangene Uge er skeed.

23

Tilspørger Oldermændene nogen om hand forgangen Uge haver seet noget til Skade, bør hand ercklære sig derpaa under sin Eed, eller for Modtvillighed bøde 8 Skilling.

24.

Oldermændene skal have een Talliestock af hver Mand, hvorpaa skal teignes hvis Viide Penge hand bliver falden for, saa skal Oldermændene og skaffe hver Mand kett efter denne Viidebrevs Indhold som og hvad paalagt vorder under Fortabelse til Viiden 3 L , og skal hand være pligtig tilligemed alle Byemændene eller saa mange eragtes nødvendig, at pandte hvem som icke goedvillig vil betale, hvo som ey vil følge med at pandte med mindre hand lovlig er forhindret bøder hver Gang 1 L .

25.

Naar Oldermændene kommer i nogen Mands Huus, med Byemændene at pandte for hvis hand er falden for, endten Bøder eller Skadegield, dersom da dend der pandtes, slaer, pucker eller med Skiælds-Ord nogen beegner bøder efter Loven som Forseelse er til, griber hand eller nogen paa hands Vegne til Verie imidlertiid de hannem om Pandtet besøger, da om hand eller de fanger nogen Skade derover, have Skade for Hiemgiæld og gjør han eller de nogen Skade lide derfor efter Loven som vedbør, og desuden som modtvillig til Viide efter 12te Post bøde 1 Marck.

26.

Pandt som vorder taget for endten Skade Boed eller Bøder, skal løsses inden alle Helgens Dag, eller da være forbrudt.

27.

Hvis Bøder som efter dette Viidebrev til Viidet vorder falden og svaret, og¹⁾ icke til Giælde eller Drick anvendes men bør til Byens Fællignytte udgives, eller imellem samtlig Byemændene lignedes og deeles hvorfor Oldermændene hver for sit Aar gjør Rigtighed.

¹⁾ Rimeligvis skulde her egentlig stå: må ikke til Gilde osv.

At ald forbemeldte af os underskrevne i alle Maader u-rygelig skal holdes og efterleves, haver vi det til Beckræftelse samtlig med egen Hænder underskrevet og aller ydmygst begiærende, vores høye gundstige Hosbonder gundstigst ville behage samme at confirmere og ved deres Underskrivelse og Forseigling ydermeere bekræfte og stadfæste.

Siøegaarde i Sevel Sogn den 28 May Anno 1760.

Christen Lauridzen Smed, Wellads Andersen, Jens Davidsøn, Jens Pedersen Møller, Niels (N. I. S. S.) Iversøn Siøegaards Navnmærcke, Anders Christens Winther.

Siden dette Vide-Brev, ey anderleedes end lovformlig og til samtlig de indførte deres Tary og Nytte, samt Stædernes tilligende Eiendoms Conservation befindes at være indrettet, saa eragtes det gaunlig og fornøden at samme vorde af vedkommende holdet og efterlevet:

Thil hvilken Ende det og herved af os confirmeres, under vores Hænders Underskrift og hos trygte Signetter; Stubbergaard dend 3die Juny 1760.

J. Sehested.

(L. S.)

M. Qvistgaard.¹⁾

(L. S.)

Forsaaavidt som dette Vide-Brev kommer overeens med Loven, og kand vedkomme mit Hærskabs Bonde Anders Winther i Siøegaard, ratificeres dette efter Begiæring af Estvad Closter d. 27de Junny 1760.

O. M. Laurberg.

¹⁾ Efter „den danske Atlas“ ejede 1769 Oberstlieutenant Jens Sehested og Morten Quistgaard hver Halvdelen af Stubbergård.

Kirkelevninger i Midtjylland.

Af C. A. Thyregod.

1. Faldborg Kirke.

Vindum Sogn ligger sydvestligst i Middelsom Herred og endes i den dybe og vidtstrakte Vandet Mose, hvor der findes flere Smaasøer og af hvilken et Vandløb udsendes mod Øst, forener sig med Tange Aa, der snart efter falder i Gudena, et andet Vandløb strømmer ud af Mosen i nordvestlig Retning, falder i Ved Sø, hvis Afløb, Nørre- eller Skjærnaa i Nærheden af Randers forener sig med Gudena. Middelsom (fordum Middelsholm) Herred omgives altsaa paa alle Sider af de omtalte Vande. Vindum Sogn er som det Meste af Herredet høitliggende, gjenembrudt med bratte Dale og har i en ikke fjern Fortid været meget skovrigt, saa det gjerne kan være Sandhed, hvad der fortælles om den anden Præst efter Reformationen, Herr Jens, at han kunde gaae fra Brandstrup til Vindum, uden at Solen skinnede paa ham, da der var Skov hele Veien. Sognets Jordbund, navnlig den nordlige Deel, synes ogsaa at være fortrinligt skikket til Skov, det er tunge lerede Jorder, der, efterat Skoven var forsvunden, paa en ringe Del nær klædte sig i Lyngens brune Dragt, da disse Jorder mindre godt egnede sig til den tidligere Tids ufuldkomne Agerbrug. Nu dyrkes disse Jorder mere og mere, hvorved Sognets Folke- mængde i Tiden fra 1801 til 1860 er stegen fra 398 til 880; Tilvæksten fra 1850 til 60 var 245.

Medens saaledes Sognet ved Aarhundredets Begyndelse var svagt befolket, gives der Vidnesbyrd om en tæt Befolkning i Oldtiden, men det rigtignok især i Sognets sydlige Deel, hvor talrige Kæmpehøie ligge omsprede. Enkelte af disse ere udgravede, og deri ere stundom fundne værdifulde Oldsager — værdifulde i antikvarisk Henseende nemlig. Sognet har sin største Udstrækning — omt. 1½ Miil — fra Øst til Vest, og temmelig nær ved Østgrænsen ligger den nuværende Sognekirke. Men Sognet har forhen været deelt i to, og den vestlige Deel, der nu ingen Kirke har, har endogsaa været Hovedsognet.

Nærved Jernbanestationen Rødkjærsbro og umiddelbart ved Landeveien mellem Viborg og Aarhus ligger nemlig i denne Deel af Sognet Levningerne af *Faldborg* Kirke som en gjentagne Gange gennemrodet og uformelig Gruusdyng. Kirkegaarden er paa et ubetydeligt Hjørne nær, som Landeveien har bortskaarret, endnu at see i dens hele Udstrækning. Den er tildeels begroet med Lyng og fuld af smaa Ophøininger og Fordybninger, som om der virkelig var Spor af Grave. Af store Steen er der imidlertid kun faa tilbage, af tilhugne ingen. De sidste have vel fundet Anvendelse for mangfoldige Aar siden; de første ere svundne meget i Antal, siden Jernveiens Anlæggelse begyndte. Om Navnet paa den forsvundne Kirke har jeg kun det at bemærke, at den i Folkemunde hedder „Faldborg“, hvilket tyder paa, at der kan have været en Borg i Nærheden. Imidlertid vilde ogsaa de stedlige Forhold passe paa Navnet „Faldbjerg“, som det undertiden skrives. Kirken har nemlig staaet paa et Slags naturlig Terrasse, som Høilandet danner, idet det trappeviis falder af ned mod Vandet Mose. Nær ved denne Mose og den deri beliggende Faldborg Sø er Pladsen beliggende; men det siges, at mellem Kirken og Søen har staaet en Landsby, Faldborg, og gamle Folk i Egnen kunne huske at have seet tydelige Gaardspladser, hvor der nu er Agerland. Nogle omkringliggende Smaasteder have ogsaa baaret Navnet Faldborg.

Sagnet melder, at Egnen ved Kirken og de vestenfor liggende Skaumgaards Banker skal til forskjellige Tider have været Tilholdssted for frygtelige Røverbander, der vare en Skræk for baade Bosiddende og Veifarende. Et andet Sagn beretter, at Faldborg Bymænd engang gravede efter Skatte

i en Høi ovenfor Bakken øst for Kirken. Men det gik her som sædvanligt; da man fik fat paa en Kobberkjedel fuld af Penge, syntes det for Skattegraverne, at deres By stod i lys Lue, hvorfor de i stor Hast kastede Skovl og Spade og løb hjem for at redde og slukke. Selvfølgelig var der da ingen Ildebrand; men Sagnet har dog en Afvigelse fra de mange andre af samme Slags: Bymændene forenede sig atter engang om at grave i Høien. Ogsaa dengang saae de Byen i Lue, men bleve ufortrøden ved at grave. De fandt ingenting; men da de kom hjem, var Byen brændt; thi dengang havde det ikke været Kogleri. Saa opførte de deres nedbrændte Gaarde et Stykke mod Nord oppe paa Høilandet, siges der, og til Minde om Branden fik Byen det nye Navn Brandstrup.

Men da dette Navn vist snarere maa udledes af Mandsnavnet „Brand“, kan man lade denne Fortælling staae ved sit Værd. Har det imidlertid været en Kirkeby, saa maa den være brændt eller paa anden Maade lagt øde, hvorefter dens Marker ere smeltede sammen med det nærliggende Brandstrup, efter hvilket Sognet ogsaa stundom benævnes Brandstrup. Der skal ogsaa tidligere have ligget et Sted fjernere fra Kirken, der skal være nedbrændt og saa flyttet til sit nuværende Sted.

Det sagdes, at Sagnet undertiden kaldtes Brandstrup, og dette Navn synes mere og mere at have fortrængt det ældre Navn, Faldborg. I Christian den Tredies Klemmebrev for Viborg Stift, dateret 9 Mai 1555, omtales Præsten til Vindum og *Brandstrup eller Faldborg øde Kiercke*. I Arent Berntsens „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed“ nævnes „Brandstrop“ som et Kirkesogn, og i Hofmanns Fund. III, S. 340 omtales „Brandstrup og Vindum Sogne“ i Anledning af, at Rigmarsken Anders Bille 1650 fik Lov til at antage en Sædedegn for disse Sogne, medens tidligere Kirkerne vare blevne betjente af en Løbedegn fra Viborg. Denne Foranstaltning var maaskee ikke aldeles uden Forbindelse med Marskens Hensigter med Faldborg eller Brandstrup Kirke.

At Kirken i Klemmebrevet kaldes „øde Kiercke“ viser, at den allerede dengang har været meget brøstfældig, vel heelt ubrugelig. Alligevel blev den ikke i Brevet bestemt til Nedbrydelse. Derimod maa det vel have været Hensig-

ten, at den skulde istandsættes, og man maa næsten tro, den ogsaa er blevet dette om end mindre forsvarligt; thi næsten hundrede Aar efter er den endnu til skjøndt i maadelig Tilstand. Dette sees af en Afskrift af et Tingsvidne, der skal findes i Bispearkivet. En tidligere Præst i Vindum, Herr Pastor Glahn, har indført en Afskrift deraf i Embedets Kaldsbog, hvortil der velvillig er forundt mig Adgang, og jeg skal tillade mig her at meddele dette Tingsvidne.

Gjenpartt

af Tingsvinde af Meelsom Herridtz ting den 25 Augusti 1653 om Brandstrup Kirckis Brøstfældighed i Middelsomherrit.

Matthiesz Søffrensen i winchell heridsfouged til Me-delsomheridsting Søffren povelsen i Tulstrup och Jens pouelsen i Mamen gjøre viterlig Aar 1653 thorszdagen den 25 Augusti paa fornē ting var skicked ærlig och velb. Mand her Anders bille til Damsbor Rider Danmarches Riges Marsk Raaed og Kongel. Mayts Befalings Mand paa skanderborig Slot hans fuld-Megtige velacht Mand peder olluffsen i odsgaard som [bedes och fick ett]¹⁾ fuldtingsvinde af [aatte] Dannemænd som er Søffren Pouelsen i tulstrup [Erik] jensen Jørgen Andersen i hiermind Jacob Nelsen i hiorthiede [Roer] Nelsen csten cstensen i winchel Jep lasen i Nørtulstrup och [csten] Lasten i Koldbek, di vonde paa dieres troff och sanding at di hørte och [soo] her idag paa fornē ting for tings Dom at [effterskr.] Siønsmend peder Jensen i windumb Niels Jensen Niels Andersen per Christensen i forup Niels Lauersen i weirumb och peder Jensen [fogd] i windumb, Di stod nu her for [reten] och [Efter] Recessen hiembled och kundgiorde at di nu Idag haffde verit til Siøn til Brandstrup Kierche och da soor di at offrit²⁾ derpaa var paa tømmer och steen gandske forfalden, offr Korid saa di var 20 opgang bly och 4 taffel høy paa den Nøre side som var gandske forderfuit och for Raadnit, Paa den store Kierche er 5 opgang bly och 5 taffel høy som var Ilige Maade forderffuit och for Raadnit Saa [forskr.] bly iche Nogen sted kand

¹⁾ Ligesom i Kaldsbogen sættes [] om de Steder, hvor Pastor Glahn har fundet Læsemaaden tvivlsom. — ²⁾ Overet, Taget.

holde for vand, Thornit staaer paa raff och fandtis en Kloche dervdi, der fandtes Iche Nogen predichstoell Aldter taffel Mesz Serch Meszhagell eller liuse Stager i same Kierche dete saaledes afhiebled di for et fuldsjøn efftersom det dem¹⁾ aff fornæ per ollesen forvist bleff, Item fremkom hederlig og vellerd Mand her Christoffer Jespersen prest i same Sogn och med opragte finger och ed vand at det er han^{m 2)} fuldviderlig och er sandt som forskr. Sjønns Mend haffe omhiebled och som forskr. staaer och nu stod forskr. personer til vedermolsting.

Man skulde nu tro, at saa mægtig en Herre som Anders Bille vilde hjulpet en Smule paa den forfaldne Kirke, der virkelig behøvedes, da Pastoratet er saa vidtstrakt. Men det var ikke Meningen. Thingsvidnet blev vel netop fremkaldt for aldeles at bryde Staven over Ødekirken. Rigsmarsken lod den nedbryde for — saaledes fortælles der — at benytte Materialierne til sine Byggeforetagender i Vindum, hvor han oprettede sig en Sædegaard. Den prægtige, nu nedbrudte Herregaardslade skal saaledes tildeels have været opført af Stenene fra Faldborg Kirke. At Vindum Kirkes Taarn ikke, som Sagnet fortæller, er opført af Faldborg Kirkes Rester, sees deraf, at dette Taarn i dets ældste Partier er opført i Munkeskifter. Men Folketroen lod ikke den formeentlige Helligbrøde blive ustraffet: De Ulykker, der faa Aar efter ramte Marsken og hans Slægt, idet han selv og flere af hans Sønner omkom i Krigen og hans Huusfrue druknede ved Overfarten over lille Belt — dette ansaaes for at være en Guds Straf for hans Forgribelse paa Ødekirken, og endda ikke dermed nøiet lod Folketroen ham lige til vore Dage fare hyer Nat i sin sexspændte Karosse mellem Vindum-overgaard og den afbrudte Kirke.

Af Faldborg Kirke er nu som meldt kun en mindre betydelig Gruusdyngge tilbage. Den synes ikke at have været nogen stor Landsbykirke; men nogen nøiagtig Udmaaling af Gruusfladen tillade de forvirrede Levninger ikke. At den har havt Taarn, sees af det anførte Tingsvidne, og af Levningerne skjønnes, hvad jo ogsaa omtrent paa Forhaand kunde sluttet, at Taarnet har været opført af Muursteen, hvorimod det Øvrige har bestaaet af hugne Kampesteen med

¹⁾ dennem. — ²⁾ hannem.

den for saadanne Kirker almindelige Muurfylding af Rullesteen og Kampesteensskjærver. Faldborg Kirke har altsaa været en middelstor Kampesteenskirke som Vindum Kirke, maaskee dog lidt mindre end denne. Kirkens Klokke blev ophængt i eller ved Vindum Kirke, men da denne derved fik tre Klokker, bortsolgte en af dem i indeværende Aarhundrede, og det skal just have været Klokken fra Faldborg. Af andre Levninger fra Kirken vides endnu kun en Ligsteen, der sidder i Muren af et Bondehuus i Brandstrup, dog saaledes, at Indskriften ikke kan sees. Et varigt Minde om Pastoratets tidligere Hovedkirke er det desuden, at Præstegaarden er beliggende i Brandstrup, meer end en halv Miil fra Præstens eneste Sognekirke.

2. Kapellet ved Hald Sø.

Almind Sogn ligger for største Delen meget høit, fuldt saa høit som Viborg, fra hvilken det skilles ved den flade sydlige Deel af Viborg Hede, som har Ved Sø og Non Mølleaa til Grændseskjel mod Almind Sogn. Mod Vest begrændses dette Sogn paa en lang Strækning af Hald Sø. Den østlige Deel af Sognet, der skraaner langsomt ned mod et mindre Vandløb, har et meget stort Antal Kæmpehøie, tildeels af betydelig Størrelse. Den vestre Side af Sognet har færre af disse, der findes ogsaa Hede med tydelige Spor af for-dums Skove. Her falder Egnen brat af ned mod Hald Sø, og i disse vældige Lyngbakker findes betydelige Lag af Bruunkul.

Almind Kirke er en lille men smukt bygget Kampesteenskirke med Taarn og Korrunding. Den ligger, med Undtagelse af et Par i de senere Aar opførte Boliger, eensomt paa Marken, omtrent lige langt fra Byerne Almind og Vranum. Som bekjendt har Sognet ogsaa tidligere hedt Vranum (Vrandumb). I Kirken har efter Hofmann været en rimet Series Pastorum, hvoraf det første Vers hedder:

„Herr Ib fra Munkechor til Vranum Præst blev sat,
da han sin Lærdom vrang om Paven havd' forladt,
han ventet mangen Sjæl, dog vild' de fleste ei
ved første Præstefid forlade vrange Vei.“

Herr Ib døde 1561 og efter ham kom Anders Vinter, der var Præst her indtil 1599 og om hvem det hedder,

„at Pavens Vinterkuld

blev ved Herr Vinter lagt i Jord og sorten Muld.“

Versene stamme sandsynligviis fra Herr Poul Basses Tid, der var Eftermand i Kaldet efter (og saavidt jeg veed, skjøndt jeg i dette Øieblik ikke veed, hvorfra jeg har det, en Svigersøn af) Anders Vinters Søn. Det er altsaa rimeligt, at der kan ligge et Familiesagn til Grund for denne Klage over Menighedens Vedholden ved Papismen, der var saameget mærkeligere, som Sognet støder nær op til det ivrigt lutherske Viborg. Det kunde altsaa nok være, at der kunde ligge en særegen Aarsag bag denne Vedhængen, og at denne Aarsag kunde staae i Forbindelse med det Kapel, som der endnu findes Levninger af i Sognet.

De steile Høider ved Hald Sø overskjæres foruden mindre Sænkninger og Bøgelinier af tre langstrakte Dale, der med bratte Sider strække sig fra Øst til Vest og udmunde i Søen. Den sydligste af disse hedder Kapeldal, begynder tæt ved Almind By og sænker sig jævnt nedad. Et Stykke ovenfor Søen har Kapellet staaet, og der findes endnu Muurværk foruden den Masse af Muurbrokker, der er tilstede. Hvorvidt Kapellet har havt noget egentligt Chor, kan jeg ikke afgjøre, derimod synes det at have havt et Taarn eller ialtfald en Forhal mod Vest. Iblandt Levningerne har jeg fundet Brudstykker af Vægmalier, og saadanne Brudstykker siges at være temmelig talrige der. Der er ikke Spor til nogen Kirkegaard, og der vides heller ikke at være fundet saadanne Spor ved Markens Dyrkning. Da det derhos er en Kjendsgjerning, at Pieteten — maaskee Overtroen — skaaner Kirkegaardene fremfor de brugelige Kirkelevninger, og næsten alle saadanne Levninger kunne bruges, saa tør man vel antage, at her aldrig har været nogen Sognekirke. For Størrelsens Skyld kunde Bygningen have været det; thi der gives endnu Kirker, skjøndt faa, der ikke have større Udstrækning. Kapellet har været bygget meest af Muursteen, hvilket formeentlig er nok til at bevise, at Bygningen har været holdt i Hævd i en forholdsviis ny Tid. Muurstenene derimod ere ældre baade af Form og Materiale. Kapellet har ligget meget eensomt i den dybe Dal ved den stille Indsø; men der er Udsigt over Søen til Hald, til Vold-

stedet i Søen af Niels Bugges Hald, og, saavidt jeg husker, ogsaa til det nuværende Hald.

Nær ovenfor Kapellet siges den gamle Viborgvei at have gaaet tværs over Dalen, og der er en Indsænkning, som bekræfter Udsagnet. Nu gaaer Kolding—Viborgveien længer oppe, østenom Almind By. Men nedenfor Kapellet, altsaa nærmere ved Søen, udvælder en Kilde, et af disse stærke og klare Kildevæld, der findes omkring Hald Sø. Nærværende Kilde er ikke det betydeligste af disse Væld, men det har engang været det vigtigste; thi det er en Helligkilde, har idetmindste været det, om end nu ingen troer paa Vandets fortrinsviis lægende Kraft. Men har Kilden været i noget Ry, som den rimeligviis har, da den ligger saa nær ved Veien og dog i en saa vild og skummel Dal, saa er dermed Grunden givet baade til Kapellets Anlæggelse og til den Vedhængen ved Papisteriet, som Herr Ib, den forhenværende Graabrødemunk, og hans Eftermand maatte klage over; thi Kilden og Kapellet har rimeligviis havt sin Helgen, og de gode Folk i Almind, der havde Fordeel af Valfarterne dertil, saae vel ikke gerne, at denne Helgen stødtes fra Højsædet. Hvor der var Helligkilder eller anden særdeles Hellighed, er det jo vitterligt nok, at Folk holdt længe derover.

Hvem der har opdaget nærværende Kildes Hellighed, kan ikke oplyses, og det kan ogsaa være det Samme; men at Stedets Præst paa en Maade maa have havt Myndighed derover, synes klart deraf, at Præsten, saalænge han boede i Almind — Sognet er nu siden 1816 annecteret til Vium — ansaaes for Kildens Eier, skjøndt de omliggende Jorder, saavidt vides, tilhørte en privat Mand.

Det synes saaledes rimeligt, at i den katholske Tid her har været et Valfartssted af mindre Betydning, men maaskee af særlig Betydning for de Forbireisende. At Kapellet skylder Kilden sin Anlæggelse, tør man vel nok tro, og at Kapel og Kilde ogsaa efter Reformationen har været Sæde for en overtroisk Dyrkelse, lader sig slutte efter, hvad Tilfældet har været andetsteds, og det kan gjerne være, det har været strængt nok for Herr Ib og Anders Vinter at faae Bugt med denne Levning af Papisteriet. Ja, stod det ikke reent ud i det omtalte Vers, at Sidstnævnte fik „Pavens Vinterkuld“ skriinlagt, vilde jeg have troet, det havde været end-

nu længere, og at Herr Anders's tredie Eftermand, den berømmelige Hexemester, Aandemaner og Kvaksalver Lorentz Buchholz havde været Mester før at bringe Kildens Rygte i Forfald; thi naar man har en Præst som ham, behøver man ingen Helligkilde.

Naar Kapellet er anlagt, kan jo ligesaa lidt paavises, som naar det er nedbrudt; men at dette maa være skeet i en forholdsviis seen Tid — at det navnlig maa være vedligeholdt i længere Tid efter Reformationen, derom troer jeg, at de tilværende Levninger afgive et uforkasteligt Vidnesbyrd. Men mulig er min Ukyndighed i Archæologien Skyld i, at jeg tager feil. Da imidlertid Alt, hvad jeg om Kapellet har anført, er saa løst, at derpaa ikke kan bygges noget fuldgyldigt Beviis, skader det vel ikke, at jeg endnu tilføier en anden ligesaa løs Tilsætning, nemlig et Folkesagn.

Det fortælles i Almind Sogn, at i Svenskekrigen — og ved Svenskekrigen, veed man jo nok, forstaaes i Folkemunde de tre fjendtlige Oversvømmelser af Jylland i det 17de Aarhundrede, idet nemlig Keiserkrigen i Almindelighed slaaes i Hartkorn med de to andre Invasioner — i Svenskekrigen altsaa led Almind Sogn meget, da det laae paa Fjendernes Vei til Viborg. Kun Vranum By blev forskaanet; thi den laae dybt inde i Skoven, saa den ikke kunde sees paa Veien. Dette vilde dog næppe været tilstrækkeligt, naar man ikke havde fundet paa en List: En ældgammel Mand fra Vranum gik hver Dag ude paa Veien, og enhver fjendtlig Trop, der kom, passede han paa at gaae imøde, som om han var en almindelig Veifarende. Naar de da spurgte ham, hvor den nærmeste By laae, forsikrede han, at der ikke var nogen By nærmere end Viborg. Fjenderne skulle have taget denne Forsikkring for god og Vranum altsaa være bleven forskaanet. Her maa det bemærkes, at Skoven virkelig har gaaet tæt ind til Byen og, saavidt det kan skjønnes, omgivet den i en Halvkreds mod Vest, medens Veien gik et langt Stykke vestligere. Men Byen Almind, der laae nær ved Veien, var ikke saa heldig. Der maatte Beboerne flygte fra Huus og Hjem, og de toge Bopæl i en ret mærkelig Fordybning mellem Bankerne nordenfor Kapellet og lige ovenfor den høie og steile Søbred. Stedet kaldes Høllede (maaskee Hylledys); der skulle de have boet længe, og Fortælleren pleier ikke at glemme at tilføie, at en frugtsom-

melig Kone fødte der sit Barn, og at det blev døbt ved Nattetid i Kapellet. Thi Kapellet skal dengang endnu have staaet, og ved Nattetide pleiede de Huusvilde der at samle sig til Bøn. At der er nogen Sandhed i dette Sagn, synes at være rimeligt; thi at de flygtede fra Hjemmet ved Fjendens Nærmelse og skjulte sig i den vilde Egn ved Søen, stemmer aldeles med, hvad man veed fra andre Steder, og at de huusvilde Mennesker da i Mulm og Mørke søgte til det maaskee allerede halvtnedfaldne Gudshuus for der at opsende deres Bønner om Befrielse fra Fjendens Nærværelse, er saa naturligt, som det vel kan være. Imidlertid maa jeg ved nøiere Eftertanke tilstaae, at jeg ikke, som jeg tidligere har troet, kan tage denne Omstændighed som et Beviis for, at Kapellet endnu dengang var til som brugelig Bygning; thi en nok saa forstyrret Kirkeruin kunde gjerne endnu i de Nærboendes Mening have et saadant Skjær af Hellighed, at de kunde ønske fortrinsviis der at samles til Bøn.

Fortællinger og Sagn om Sønder- nissum Sogn.

Af A. Sørensen.

Sognet i Almindelighed.

Søndernissum Sogn, under Ulvborg Herred i Ringkjøbing Amt, ligger tæt ved Vesterhavet og har paa den nordlige og østlige Side Fjorden, Nissum Fjord kaldet, mod Syd Nabosognet Huusby, med hvilket det udgjør et Pastorat. Sognet har en Miils Længde fra Vesterhavet til den østre Fjord og en halv Miils Brede fra den nordre Fjord til Sogneskjællet ved Huusby.

Sognet nævnes i gamle Skrifter *Neisom*, ogsaa *Nesium*; Oprindelsen til dette Navn synes at være, at Sognet som et Næs eller en Odde ligger mellem Havet og Fjorden.

Agerjorden er for en Deel ikke af den bedste Bonitet; thi en ødelæggende Sandflugt, hvorom senere skal blive talt, har for omtrent 300 Aar siden i høi Grad fordærvet Markerne, da man ved at grave 2 til 3 Qvarter dybt i Jorden først kommer til den gode Muldjord. Den vestlige Deel af Sognet har lidt meest af Flyvesandet, den østlige mindre. Hovedgaarden Udstrups Marker, der ligge allerøstligst, synes ikke at have taget Skade af Flyvesandet.

Sognet har gode Marskenge, især Fjandby. En betydelig Deel Eng Norden for Fjand-Beboernes Enge er i de senere Aar opgroet af Fjorden, den saakaldte Holm, og hvert Aar tiltager denne Opgroning. Efter Matrikulkortet

skal denne Holm være hele Sognets fælles Eiendom. Desuden ligger en betydelig Deel, forhen Sognet tilhørende Marskenge Norden Thorsminde, som nu for flere Aar siden ere solgte til forskjellige Eiere, og som engang for over 100 Aar siden tilhørte de Norden for Thorsminde af Vandflod ødelagte Klitgaarde.

Næringsveiene ere her, som andre Steder paa Egnen, Agerbrug, dog beskjæftige de fleste Huusmænd sig tillige med Fiskeri saavel paa Hav som paa Fjord.

At der ogsaa her har været Skov, sees deraf, at man i Kjær og Moser finder gamle forraadnede Træstammer, ligesom ogsaa mange saadanne ved Lavvande sees ligge hist og her ved Fjordens Bredder.

I vor Tid har man paa flere Steder i Sognet fundet Mærgel, som Proprietær Jensen til Udstrup i flere Aar har anvendt paa sin Gaards Jorder, ligesom ogsaa Gaardmand Jens Jensen i Thorup har ved at opgrave den i sin Mark benyttet den, og for disse Mænd have deres Jorder givet lønnende Afgrøder. Flere Mænd i Sognet have nu begyndt at mærgle.

For flere Aar siden har man fundet Klynejord, om ikke af bedste Slags, saa dog brugbar som Brændsel.

I Sognet er 55 Gaarde med og over 1 Td. Hartkorn og 58 Huse med tilliggende Jord, og enkelte Huse uden Jord.

Sognet hører under Ulvborg-Hind Herreders Jurisdiktion, og med Hensyn til Skatteydelsen under Holstebro Amtstue.

Det har et Areal af 5470 Tdr. Land. — Indvaanerne 1840: 675, 1845: 670, 1850: 657, 1855: 675 og 1860: 704. — Hartkorn 191 Tdr. Herfra drages nu de bortfaldne 2 Tdr. Mølleskyld, altsaa 189 Tdr.

Kirken.

Søndernissum Kirke er anseelig og smuk udvendig, Taarnet er 65 Fod høit og har 2 smaa Spiir. Blytaget er et Par Gange i forrige Aarhundrede blevet omlagt paa søndre Side og paa begge Sider af Taarnet.

Ligesom de fleste Landsbykirker er Søndernissum Kirke fra Grunden opført af tilhugne Kampesteen. Den har en stor og smuk Altertavle, som blev malet 1845.

Kalk og Disk ere givne af General Gregers Daa 1702.

En ny Alterkande er anskaffet tilligemed en nyt Messing Døbefod.

Det fortælles, at en Bondemand fra Madum-Kjergaard skal have malet Altertavlen 1703, og dette Aarstal stod paa malet tilligemed Baron Juuls og Frues Vaabner. Prædikestolen blev ogsaa malet 1845, samme Aar som Altertavlen. Paa Lydhimlen over den saaes for nogle Aar siden et Vers, der formedelst Ælde var ulæseligt; men kjendeligt var Aars-tallet 1504.

Samme Aar som Altertavlen blev malet, blev der gjort en ny Stol til Præsten, og den gamle Skriftestol, som han før benyttede, blev Degnestol, hvorpaa endnu sees Aars-tallet 1740.

Stolene i Kirken ere for faa Aar siden malede, og paa 2 af dem er udskaaret Aarstallet 1744.

I Kirken er en stor Døbefont af Steen og 2 gamle Messing Lysestager med Bogstaverne I. V. K. uden Aarstal. 2 ny Messing Lysestager bleve 1858 anskaffede til Kirken til en Værdi af omtrent 33 Rd., og desuden 2 store Vox-lys, som tændes under Communionen og paa de 3 store Høitidsfester.

Et Billede af Træ, Jomfru Maria med Jesusbarnet i sin Arm, som staaer ved den søndre Side af Alteret, er formodentlig fra den katholske Tid.

Loftet i Kirken er for faa Aar siden lagt af nye Fjal, baade i Høikirken, Koret og Taarnet. I Taarnet var for omtrent 70 Aar siden en Hvælving, som blev nedbrudt. I Koret ved den søndre Side sees en Fordybning i Muren med Hvælving over; herfra skal være udbyggt et Gråvkapel mod Syd paa Kirkegaarden. Her, saa fortælles det, hvilede Liget af en adelig Herre fra Udstrup, og et Sværd laae paa hans Kiste; dette fandt en Mand i Sønderby Leilighed til at stjæle. Søndagen efter denne begaaede Udaad kunde Præsten ikke uforstyrret forrette sit Embede; thi Adelsmanden sukkede inde i Kapellet over den ham tilføiede Uret. Præsten anmeldte da Sagen for Øvrigheden, og efter skeet Undersøgelse blev Ransmanden opdaget, Sværdet kom tilbage, den Døde fik Ro i sin Kiste og Præsten paa sin Prædikestol.

Fra Kirkens nordre Side har været udbyggt et Vaaben-

huus som det, der endnu er imod Syd. Naar det nordre Vaabenhuus er nedbrudt, vides ikke.

Kirkens Klokke er stor, men uden Velklang og Aarstal.

En Lynstraale har engang truffet Kirken og slaet ned ved Indgangen paa venstre Haand ved den østlige Side af Taarnet, saa det synes, som om Lynstraalen har befaret Taarnets Blytag og banet sig Vei ned i Kirken, hvor den har antændt 3 Bjælker uden at anrette videre Skade. Disse Bjælker vare saa forbrændte, at man 1824 maatte indlægge nye i deres Sted. Tildragelsen er Sandhed. Efter gamle Folks Fortælling er det skeet for henved et Par Aarhundreder siden.

For omtrent 40 til 50 Aar siden fandt man under Jorden lidt sønden for Kirken et Gravkammer med Hvælving over; i dette havde 2 Liigkister været nedsatte. Ude paa Kirkegaarden findes ingen mærkelige eller skønne Gravminer. Man bruger nu at reise et malet Bræt af Træ paa den Dødes Grav med Navn og Angivelse af Fødsels og Døds Datum og et lidet Vers paa.

Sønden for Kirken hviler Forpagter Mads Nielsen paa Udstrup, fød 1634, død paa Udstrup 1695. En stor Liigsteen dækkede for omtrent 70 Aar siden hans Grav; paa denne stod ovenstaaende Linier udhuggede. Stenen ligger nu over en afdød Eier af Udstrup Jens Tang.

Under en anden stor Ligsteen ogsaa Syd for Kirken hviler Forpagter paa Udstrup Peder Kristensen Brøllund, fød 1712, død paa Udstrup 1758. En tredie men mindre Ligsteen laae for nogle Aar siden paa Kirkegaarden med følgende Indskrivt: C. M. S. Brøllund, fød paa Holmsland, Forpagter paa Udstrup.

Nord paa Kirkegaarden sees endnu den Gravhøi, hvorunder de i Decbr. 1811 indstrandede 24 engelske Liig hvile.

I over 200 Aar laae paa Alteret en Bog, skreven i det latinske Sprog og givet til Kirken; foran i Bogen har Giveren anført følgende Ord:

Anno 1634 (i Mai) haver jeg undertegnede givet denne Bog til Søndernissum Kirke, dog ikke uden største Guds Forbandelse over den, som tager den derfra, og skal denne Bog fremdeles blive ved Søndernissum Kirke.

Storeng (formodentlig ved Aarhus) Datum ut supra.

Jørgen Ledemark.

I Pontoppidans danske Atlas 1769 er anført, at der i gamle Dage skal have staaet en Kirke paa Fjandø, en lille Holm i Søndernissum Fjord; men dette er uden al Sandsynlighed; thi denne Ø har i fordums Tid kun havt een Beboer; men hvad der synes mere rimeligt, er, at der engang har staaet en Kirke syd for Fjandby, hvorom Fædrene gennem Tidernes Løb har vidst at fortælle, og endnu fortæller man om Kappel Kirke, rettere sagt *Kapel* Kirke. Denne Kirke skal have ligget der, hvor nu mange Sandklitter ere.

Gamle Folk fortælle, at der for 40 til 50 Aar siden i en Slette mellem Klitterne fandtes Steenhohe af en nedbrudt Bygning. Andre mene, at det Sted, hvor denne Kirke har staaet, nu er overskyttet af Havet. 1856 fandtes ved Stranden flere store og lange Steen, som man troede vare af den ødelagte Kirke; men ingen af disse Steen vare tildannede til Kirkebygning, og man er saaledes i Uvished om Rigtigheden heraf.

Denne Kirke skal have været Fjandbys Sognekirke, da Byen strakte sig længere mod Syd før den ødelæggende Sandflugt.

En stor Uretfærdighed er Tid efter Tid begaaet imod Kirken, idet man har solgt det den tilliggende Jord; thi efter Matrikulisten 1683 havde den en Jordeiendom skatende af 3 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Hartkorn, som alt sammen er afhændet. Gaarden Korsgaard havde Kirkejord, det nuværende Lille Korsgaard, der laae under den nævnte Gaard, 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fdkr. $1\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn. En Gaard i Sønderby 6 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Den engang samlede Gaard Sveidal 1 Skp. $2\frac{2}{5}$ Alb. Gaarden Krogsgaard 1 Skp. $2\frac{2}{5}$ Alb.

For Indtægten af den omhandlede Kirkejord anskaffedes Viin og Brød til Kirken.

Sognets Præster.

Huusby og Søndernissum Menigheder have siden Reformationen, og maaskee før denne Tid, været forenede som et Pastorat, og Præsternes Navne indtil Nutiden findes optegnede paa en Tavle i Huusby Kirke. Disse ere: 1. Niels Lydersen; naar fød eller død, vides ikke. 2. Kristen Krab; naar fød eller død, vides ikke. 3. Peder Ibsen, tillige Provst i Ulvborg Herred, døde 1569. 4. Mikkel Pedersen;

naar fød eller død, vides ikke. 5. Klemen Mikkelsen, Provst
 naar fød eller død, vides ikke. 6. Hans Nielsen Vilscløff,
 døde 1614. 7. Jacob Nielsen Staby, døde 1641. 8. Laurits
 Madsen Lime, døde 1647. 9. Peder Kristensen Mueborg,
 som blev gift med Limes Enke, døde 1674. 10. Kristoffer
 Vegner, døde 1684. 11. Jacob Andersen Riber, fød i Ribe
 1644, Præst til Tisted og Binderup 1679, kaldet til Huusby
 af General Daa 1684, døde 1707, gift med Margrete Køler
 fra Fyen; hun døde 1706 uden Børn. 12. Kristen Sørensen
 Aagaard, fød paa Romø 1682, kaldet til Ribers Medhjælper
 og Eftermand 1704, samme Aar gift med Formandens Pleie-
 datter, med hvem han havde 4 Børn. Han blev Provst 1726
 og døde 1740. Han nød almindelig Agtelse for den Flid og
 Nidkjerhed, hvormed han røgtede sit Kald, og det er vist,
 at hans Menigheder fulgte ham med Sorg til Graven. 13.
 Klaus Skougaard, fød i Ørsted i Sjælland 1710, tog Attestats
 1730, var Huuslærer for Biskop Ankersens Børn, 1737 Ma-
 gister, blev samme Aar Rektor i Lemvig. Da Skolen der
 blev nedlagt, blev han af Baron O. H. Juul til Ryssensteen
 kaldet til Sognepræst for Houe ved Lemvig 1740, og samme
 Aar og af den samme Baron forflyttet til Huusby, hvor han
 døde 1785. Han var gift med Kristiane Bork fra Frederits
 og havde 3 Børn, af hvilke den ældste Søn fik Embedet
 efter ham. 14. Kristen Bork Skougaard, fød 1742, tog Atte-
 stats 1763, blev 1768 af Otto Henrik Juul, Friherre til Rys-
 sensteen, kaldet til at være Faderens Medhjælper og Efter-
 mand i Embedet. Gift med Anne Margrethe Nyboe, anden
 Gang med Johanne Cicilia von Kappelen. Han døde 1790.
 15. Kristian Siersted, fød paa Skougaarde i Fyen 1760, gift
 med Karoline Kristiane Adolfine, født Bagger. De havde 8
 Børn. Han var Præst her til sin Død 1813. 16. Knud Bi-
 sted, fød i Vorbasse 1766, Kandidat 1800, Præst i Vandborg
 1802, kaldet til Huusby 12 Novbr. 1813, død 26 Aug. 1843.
 Gift med Lene Steffansen, som døde 1806; deres Søn blev
 Præst for Gjørlev og Draaby Menigheder i Sjælland, hvor
 han nu er død. Anden Gang gift med Mette Katrine Storm,
 død 1856. En Datter, Magdalene, af dette Ægteskab. 17.
 Ludvig Feilberg, fød i Sjælland 21 Mai 1803, Kandidat
 1828, Kapellan i Glostrup 16 Jan. 1829, Præst i Skagen
 22 Febr. 1833, Præst for Huusby og Søndernisum 12 Novbr.
 1843, forflyttet til Qværndrup i Fyen 1850, gift med Karen

Johanne Skoubo. De havde 4 Sønner. 18. Kristen Kristensen Østergaard, fød i Østergaard i Hee Sogn 14 Juli 1804, hvor hans Fader var Bonde, og efterat han nogle Aar havde været Biskolelærer, begyndte han i en ældre Alder at studere; han blev Student 1828, tog Attestats 1832, og blev Aaret efter 13 April 1833 kaldet til Missionær i Upernavik i Grønland, Præst i Sønderfelding og Assing 23 April 1842, og derfra forflyttet til Huusby og Søndernissum 10 Decbr. 1850, hvor han endnu er. Gift første Gang med Lovise Nic. Hedev. Garnæs, fød i Norge, en Søn Jens Johan Østergaard. Anden Gang gift 1844 med hendes Søster Juliane Eleonore, fød i Kolding, hvor deres Fader var Præst, og hvor han døde 1817.

Om et Par af de anførte Præster har man fortalt adskillige Sagn, som findes i Thieles „Folkesagn“.

Om Provst Aagaard fortælles som ganske tilforladeligt, hvorledes han som en nidkær Herrens Tjener søgte at afskaffe den fordærlige Brændeviinsdrikken og Sviren ved Kirken om Søndagen, hvilket især fandt Sted baade under og efter Gudstjenesten. I et lille Huus ved Kirken boede en gammel Kone, som solgte og udskjænkede til Sognemændene. I dette Huus gik Præsten om Søndagen ind, og ligesom Jesus drev dem ud af Templet, som der solgte og købte, saaledes drev Præsten dem ud af Drikkehuset, som der svirede, ja han brugte endog, naar Alvorsord ikke hjalp, sin Spanskrørstok paa de forhædede Drankeres Rygstykker.

Om en anden Præst er fortalt, hvorledes han ogsaa søgte at afskaffe Svireriet ved Kirken om Søndagen, men efter hvad der er fortalt, med mindre Held. Han gik en Søndag, da han var kommen af Kirken, hen til det omtalte lille Huus og bad ved Indgangen en af de indeværende Drikkebrødre om at komme udenfor; Præsten foreholdt ham da, hvor skammeligt og syndigt det var, at han og alle de Andre om Søndagen førte et saadant Liv, forsømte Herrens Huus og ringeagtede Guds Ord. Hertil svarede Manden: „Ja, Faer, vær ikke vred; jeg veed nok, det er en slem Feil, vi begaae; men fra nu af skal det blive anderledes; kom ind, at vi i det Gode kunne afgjøre Sagen.“ Dette vilde Præsten i Førstningen ikke, men lod sig dog overtale til at gaae ind i Huset, hvor enhver ligeledes gav gode Ord, og nu vilde man overtale Præsten til at drikke en Snaps, og hermed

kunde vel Sagen være afgjort og jævnet; men da han mærkede dette, forlod han Huset og lovede ikke oftere der at besøge disse Godtfolk. Man har meent, at Præsten var Magister Skougaard.

I en i Præstegaarden liggende gammel Liber Daticus hedder det: I Præstegaarden findes en gammel Bibel og en Tinflaske. Om denne Flaske er fortalt af gamle Folk, at den brugtes til Vin for dem, der sadde aabenbar Skrifte. De Gamle kaldte denne Flaske Forbandelseskanden, den er endnu i Præstegaarden.

Sognets Degne.

Huusby og Søndernisum Menigheder have indtil Begyndelsen af 1837 havt falles Degne, af disse vides: 1. Søren Degn, død 1744. 2. Peter Mogensen, som førte et udsvævende Liv og løb bort fra Embedet, flakkede omkring i Egnen og fandtes tilsidst (omtr. 1760) liggende død paa en Hede mellem Holstebro og Viborg. 3. Frederik Ryder, om hvem Præsten Kristen Skougaard har indført følgende i Kirkebogen: 1773 begravet vores Sogndegn Frederik Ryder den 12 Septbr. 34 Aar. Han blev kaldet til Degn her Anno 1760, 24 Marts af Baron Otto Henrik Juul til Ryssensteen. Som Følge af hans uordentlige Levnet lagdes han tidlig i Graven. 4. Søren Friis, Student, døde 11 April 1808, 63 Aar. I nogle Aar før sin Død var han entlediget fra Embedet. Som Taler og Prædikant var han udmærket. 5. Hans Frederik Kaalund, ogsaa Student; han døde i Juni 1809, 45 Aar. 6. Hans Johnsen, som døde 19 Febr. 1837, var den sidste Degn for begge Menigheder.

Sognets Skoler.

Efterat Kong Kristian den Sjette havde udgivet Forordningen om Landsbyskolevæsenet 1739, blev en Skolefundats under 6 Mai 1741 oprettet for Søndernisum Sogns Skolevæsen, og samme Aar blev en Skole bygt ved Kirken og en Lærer ansat, der ifølge Fundatsen skulde holde Skole i Fjandby fra Mortensdag til 14 Dage efter Juul og den øvrige Tid af Vinteren ved Kirken, saalænge Beboerne ønskede det. Lønnen til Læreren var først 1½ Td. Rug, 1½ Td. Byg, som senere forhøiedes til 6 Tdr. Korn, begge Sognes Lysepenge 6 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ rede Sølv, saa at Pengebeløbet

ialt var 13 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ r. S. Endvidere erholdt Læreren af hvert Barn, der skrev og regnede, 2—4 β ugentlig, og saaledes var Lønnen indtil 1818, da den af Amtsskoleledertionen udkastede Plan for Søndernissum Sogns Skolevæsen under 22 Septbr. blev approberet og grundet paa Skoleanordningen af 29 Juli 1814. Planen traadte først i Kraft 1820. Ifølge denne fik Sognet 2 Skoler, en i Fjand (den vestre Skole) og en ved Kirken, senere flyttet $\frac{1}{8}$ Mil mod Øst (den østre Skole).

Efter gjentagne Lønningsforhøielser er nu den for Vesterskolen ansatte Reguleringssum 215 Rd. og for Østerskolen 456 Rd.

Hospitalet, nu Fattighuset.

1757 blev nogle Skridt norden for Kirken opbyggt et Hospital, til hvis Opførelse forhenværende Foged paa Udstrup Bertel Kjerulf gav Pengene, ligesom han ogsaa udsatte et Legat af 2000 Rd. Courant, hvis Renter skulde anvendes til Understøttelse for alle dem af hans Familie, som i Alderdoms eller Svagheds Tilfælde behøvede Hjælp og saaledes i dette Hospital kunde have et Hjem paa de gamle Dage. Flere af den Kjerulfske Familie, fornemlig Fruentimmer, have der nydt Underholdning. For nogle Aar siden er Familien uddød, og Huset er nu Sognets Fattighuus, hvori nogle Fattiglemmer forsørges.

Ved Pengevæsenets uheldige Forandring er den udsatte Kapital sammensmeltet til 890 Rd., Renterne af disse uddeles nu til værdige Trængende udenfor Fattigvæsenet.

Hospitalet er en solid Bygning, opført af gode brændte Steen, murede i Kalk, forhen behængt med brændte Tagsteen. Over Indgangsdøren er indlagt en Steen, hvori er indhugget nogle Linier paa Vers, som tilkjendegiver, at Kjerulf gav Pengene, og at den sjældne Herremand Frands Linde til Pallisbjerg anvendte dem, en Mand, der i Hjertensgodhed og faderlig Omsorg for sine Bønder var langtfra at ligne Datidens Herremænd. Han døde paa Pallisbjerg 1765.

Bertel Kjerulf ligger begravet paa den nordre Side af Husby Kirke under en flad Kampesteen, hvori er indhuggen disse Linier:

Omkast mig ei mit Hvilested,
Men lad mig hvile her i Fred.

Verset over Døren lyder, som følger:

Betænk I Fattige,
 Hvad Huus I her kan finde,
 Et Opholds Fødested
 Og hvad I har behov.
 Tak Bertel Kjerulf, men
 Tak ogsaa Hr. Frands Linde,
 Fordi I til at gaae
 Herind kan faae Forlov.
 Den første Penge gav,
 Den anden dem anvendte
 Saa redelig og ret
 Foruden Vederlag.
 De derfor ogsaa har
 En Kapital paa Rente,
 Som dem betales skal
 Paa Dommens store Dag.
 Anno 1757.

Hovedgaarden Udstrup.

Nævnes ogsaa i gamle Skrifter Ugelstrup og er een af de ældste adelige Sædegaarde i Danmark, som for over 500 Aar siden tilhørte de Jueler, indtil hen imod Slutningen af 18de Aarhundrede. Dens gamle Hovedgaardstaxt var 24 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. 2 Alb., Bøndergods 276 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdkr. 1½ Alb. Dette Bøndergods var ikke betydeligt i selve Sognet, men Strøgods i andre Sogne, i Vinding, Vind, Timring, paa Holmsland og flere Steder. Til Gaarden er aldrig gjort Høveri, men blot svaret Landgilde. Af Kongetiende eiede Udstrup flere, Søndernissum, Huusby, Idom, Vind, Vinding, Timring. Gaarden ligger midt i sine Marker, og Engene omkring disse. Agerlandet har gode sortmuldede Jorder. Engene ere just ikke betydelige, men give godt Hø. En betydelig Deel af det bedste Eng er for 60 Aar siden solgt fra Gaarden. Udstrup har udenfor sine gamle Jorders Ene-mærker hist og her i Sognet Forte og Fæled, hvoraf den slet intet havde før Udskiftningen, men formæente sig berettiget dertil, da den blev foretagen, hvilket var en ugrundet Paastand. Eierne af Udstrup Mads Andersen gjorde Fordring herpaa, og dette foranledigede en Retssag mellem ham og Sognebeboerne, der først endtes under Gaardens

næste Eier Vissenbjerg. Sognebeboerne vilde, som rimeligt var, ikke tilstaae Udstrup Eier nogen Andeel i Fælled, da Gaarden fra gammel Tid ikke havde haft mindste Jordeiendom udenfor sit Markesskjæl. Under denne Sags lange Behandling frafaldt mange af Sognebeboerne, og de, der vedbleve, indgik Forlig med Vissenbjerg, saaledes at Udstrup fik Deel i Fælled efter Gaardens Hartkorn, og de af Soglemændene, som holdt ud, indtil Forlig sluttedes, erholdt den Fordeel, at de fik nogle smaa Fælledlodder, som endnu kaldes Trætelodder. Gaarden Udstrup har 100 Tdr. Land Ager og 45 Tdr. Land Eng.

Man fortæller, at den østre Deel af Nissum Fjord mellem Udstrup og Vestertang i Ulvborg forhen var saa smal, at Tyrene paa disse Gaarde kunde staae og brumme ad hinanden ved Fjordens Bredder.

Gaardens Bygninger ere for en 80 Aar siden opførte af daværende Eier Jens Tang, der lod de gamle Bygninger nedrive og opbyggede Gaarden, som den nu er. Hans Navn med Aarstal 1786 sees paa Ladebygningen.

De af den nævnte Eier opførte Bygninger ere regelrette og smukke, Borgegaarden med Sidefløje og Ladegaarden ligeledes med Sidefløje og Gjennemkjørsel, Alt af Grundmuur.

Ved Gaarden er en Vindmølle, opført 1831, og en smuk Have.

Efter Traps Beskrivelse skal Stenene af Gjørding Kirkes nedbrudte Taarn være ført til Udstrup.

Besætning af Kreaturer er omtrent 80 Stkr., 8 til 10 Heste, 80 Faar. Gaarden har Meieri. Markerne ere i god Drift og give rige Afgroeder, hvortil den i Gaardens Marker opgravede Mærgel fornemmelig har bidraget.

Udstrup Eiere.

Den første Eier af Udstrup, som nævnes, er Magnus Pallesen Juel¹⁾, hvis Frue var Dorte Krabbe, de havde flere Sønner, af hvilke Palle eiede Pallisbjerg i Staby Sogn, efter hvem Gaarden skal have faaet sit Navn²⁾. Han var Landsdommer og ligger begravet i Viborg Domkirke. Hans Bro-

1) Han forekommer i Aarene 1535 til 1542 i Da. Mag. III, 5. 6. —

2) Dog nævnes han 1545 og 1547 ogsaa „af Udstrup“ (Da. Mag. IV, 1, S. 195. 275).

der Kristian Juul til Udstrup skal have boet paa Bekmark i Flønder Sogn; over ham og Frue Anne Lunge staaer en opreist Steen i Flønder Kirke med følgende Indskrivt: Her ligger begravet ærlige og velbyrdige Mand Kristen Juul til Udstrup, som døde 13de Dag i Decbr. 1585, med sin kjere Hustru ærlige og velbyrdige Anne Lunge, og hendes kjere Søster ærlige og velbyrdige Jomfru Kirstine Lunge, som døde paa St. Hansdag 1574. Gud give dem alle en glædelig Opstandelse. — Ove Juul til Villestrup, som var Vicekantsler¹⁾. — Kristian Juul, Ove Juuls Søn, Eier af Udstrup og Lundbæk; han var Oberst og blev gift med den i militær Henseende bekjendte, fra Holland indvandrede General-lieutenant Henrik Ruses eneste Datter og Arving Johanne Marie, og fik med hende Ryssensteen, hvorpaa Juul af Kristian den 5te blev ophøiet i Friherrestanden under Navnet Baron Juul-Ryssensteen. Han faldt i et Slag i Irland 1691, efter andre Beretninger 1693, og efterlod sine Gaarde Lundbæk, Pandom, Udstrup tilligemed Baroniet til sin Søn. — Ove Henrik Juul, Ejer af Udstrup 1740. — Otto Henrik Juul, Ove Henrik Juuls Søn, den sidste af de Juuler, som eiede Udstrup, hvilken solgtes til Gaardens Forpagter Jens Tang. Jens Tang eiede og beboede Udstrup til sin Død 1789. Han solgte de Gaarden tilhørende Kongetiender, som han af Baron Juul havde kjøbt med den; kun Søndernissum Sogns Kongetiende beholdt han, og paa denne optog han et Laan af 1800 Rd., som Veirum Præste-Embede i Hjerm Herred har indestaaende i den. Denne Kapital var indkommen for solgt Mensalgods i Veirum Sogn. Af dayærende Sognepræst i Veirum Konsistorialassessor og Provst Niels Bygom Krarup er den ifølge Reskript af 16 Mai 1788 udlaant til Jens Tang til Udstrup mod Pant i den ham tilhørende Kongetiende i Søndernissum. Tang døde imidlertid, før Pengene bleve udbetalte, men denne Udbetaling skete i Viborg Omslagstermin 1790 til den Afdødes Brødre, Peder Tang til Nørre Vosborg og Søren Tang til Thimgaard, hvilke paa egne og Medarvingers Vegne have udstædt Pante Obligation for bemeldte 1800 Rd. dateret 14 Juni 1790. Saaledes hviler denne Gjæld paa Sognets Kongetiende endnu

¹⁾ Denne Ove Juul, født 1615, død 1686, var af en ganske anden Familie end de Juul'er, som tidligere havde ejet Udstrup.

den Dag idag. Om afdøde Jens Tang har Pastor Kristen Skougaard indført følgende Linier i Kirkebogen: 1789 den 24 Febr. døde Jens Tang paa Udstrup, 47 Aar 10 Dage gammel, begravet 6 Marts. Han var en Bondesøn, fød i Nørretang i Ulvborg Sogn; hans Fader var Sl. Laurits Kristensen Tang, Moderen Maren Pedersdatter Tang, han blev Forpagter paa Udstrup 1765, og samme Aar giftede han sig med forrige Forpagter Peder Brøllunds Datter Else Katrine Brøllund, som døde 1775. Samme Aar købte han Gaarden Udstrup med underliggende Bøndergods og 7 Kongetiender, S. Nissum, Huusby, Idom, Vinding, Vind, Timring (den 7de vides ei) af Obert og Baron Juul til Ryssensteen. Herr Jens Tang var en god, ærlig, from Mand og en ret Menneskeven. Efter hans Død lode Arvingerne Gaarden nogen Tid bestyre ved en Forvalter, Mikkell Nybo, hvorefter den solgtes. — Mads Andersen blev dernæst Eier af Udstrup og var det endnu 1804, da Sognets Forde og Fæled bleve udskiftede, om hvilket Striden begyndte mellem ham og Sognets Beboere. Han solgte Gaarden og flyttede til Ulvborg. — Karl Daniel Vissenbjerg, Lændinspektør, eiede og beboede Udstrup 1806, dernæst solgtes den til Proprietær Sørensen til Thimgaard, Byfoged Bork og Kjøbmand Kristen Husted i Ringkjøbing, som 1807 lod udparcellere fra den baade Ager og Eng, hvilket de bortsolgte. Agerjorden er igjen indkjøbt til Gaarden. Den solgte Eng var betydelig, ialt 21 Parceller, hvorpaa aarlig avles mellem 60—70 Læs godt Marskhø. — Jens Peter Fuglsang, Eier af Udstrup 1808. Han blev gift med Krigsraad Heides Enke fra Ringkjøbing, som havde med sin første Mand 4 Døttre. Fuglsang eiede og beboede Gaarden til 1820, dette Aar solgtes den ved Auktion for omtrent 8000 Rd. — Niels Jensen fra Reisby ved Ribe købte Gaarden ved Auktion og tiltraadte den 1 Mai 1820, han beboede den indtil sin Død 1845. — Hans Vindfeld Jensen blev ved Faderens Død 1845 Eier af Udstrup og er det endnu 1867. Han har betydelig forbedret Gaardens Marker, dels ved Mærgling, dels ved en bedre Driftsmaade, saa at der nu holdes dobbelt saa stor en Qvægbesætning som for 40 Aar siden.

Udskiftning af Sognets Jorder.

I Aaret 1799 bleve Sognets Agerjorder udskiftede og

1804 dets Forte og Fæled. Før Udskiftningen havde ingen Jordeier sin Agerjord samlet, men den laae stykkeviis hist og her, kun meget faa Agre paa et Sted, og nogle saa langtfraliggende, at Eierens sjælden tog dem under Behandling, og skeede det, bleve de ofte besaaede uden Gjødning og gav derfor daarligt Udbytte. Det kan endnu, efterat saa lang Tid er hengaaet siden Udskiftningen, kjendes, hvilken Jord der forhen er saa slet behandlet.

Engene laae ligeledes hist og her, ingen Eier havde en samlet Englod, og paa en bestemt Dag maatte alle Enge nedslaaes, saa man havde ondt ved at faae Folk til dette Arbeide og maatte derfor hente dem fra Sogne flere Mile borte. Ofte fordærvedes Høet, naar Regnveir indtraf, da det skulde sættes i Stakke; thi her var formeget at overkomme paa engang, og man brød sig heller ikke om det laae længe paa Skaaret, om det endog havde tabt baade Saft og Kraft. Forte og Fæled, hvortil enhver før Udskiftningen havde lige Rettighed og Adgang, blev nu tildeelt Beboerne efter Hartkorn.

Med Hensyn til den omhandlede Udskiftning maa tilføies, at en betydelig Deel Eng, der tilhører Fjandby, det saakaldte Fjandgrønne, endnu ikke er udskiftet; det ligger mellem Havets Sandkitter og Fjorden strækkende sig fra Bjergehuse henimod Thorsminde. Aarsagen, hvorfor denne Eng ikke er udskiftet og i en samlet Lod tillagt enhver Eier efter sit Hartkorn er, at Havet ved indtrædende Stormflod ofte bryder gennem Klitterne og lægger tykke Lag Sand paa dem, saa de for en længere Tid fordærves, hvilket var Tilfældet i Febr. 1825 i den store Stormflod, der anrettede saa betydelig Skade paa Jyllands Vestkyst. Man har derfor af den Grund deelt Engen i mindre Parceller, og enhver Eier har saaledes Lodder flere Steder i den, og saaledes kan Skaden ikke komme til at træffe en enkelt Mand alene.

Foruden disse til Fjandby hørende betydelige Enge er, som forhen omtalt, en betydelig Deel Eng tilgroet ud i Fjorden, som tiltager hvert Aar; denne Eng eller Opgroning er, efter hvad der kan skjønnes, Sognets fælleds Eiendom ifølge de foreliggende Oplysninger. Den aarlig udleiede Afgrøde har indbragt en Sum af undertiden 700 Rd.

Hele Sognets Hartkorn med hvad Eiendom der er solgt til Beboere udenfor Sognet, er nu ialt 191 Tdr. Herfra gaaer Mølleskyld 2 Tdr.

Efter Matrikulisten 1683 havde Søndernissum Sogn 59 Beboere, der alle vare Fæstere (Udstrup undtagen), nu har Sognet over det dobbelte Antal. Nørre-Klitgaard, som 1683 havde 3 Beboere, hver med 3 Tdr. 4 Skpr. 2 Fjdr. Hartkorn, er nu forsvunden, idet Agerjorden er undergaaet ved Vandflod og de tilhørende Enge, som strakte sig mod Nord fra Thorsminde, ere solgte i mange Parceller. Efter Sagnet var der 4 Gaarde, af hvilke de 3 af Frygt for Vandflod ere flyttede til Bøvling Sogn og den 4de ødelagt i Stormfloden 1760.

Hoveriet og Stavnsbaandet.

Man veed, at den danske Bonde gennem Aarhundreder har trællet for de adelige Godseiere og udført alt Arbeide paa den Herregaard, hvortil han for hele sit Liv var stavnbunden Tjener. Dette Arbeide kaldte man Hoveri, hvilket dog ikke her hvilede paa Sognets Beboere, da de vare under forskjellige Godseiere og kun enkelte under Sognets Hovedgaard Udstrup. Den største Deel vare Tjenere til Ryssensteen, Andre til N. Vosborg, S. Vosborg, Thimgaard, Pallesbjerg o. s. v. Ryssensteen eiede Sognets Kirke. Vore Forældre og Bedsteforældre have fortalt os, hvorledes Herremanden behandlede sine Bønder, hvorledes Fogden fra Ryssensteen kom ridende til Sognet med sine Drabanter og i flyvende Fart udrev Sønnen af Familien for at lade ham gaae Soldat, naar han var for fattig til at købe sig fri for Krigstjeneste. Man har fortalt, hvorledes den unge Søn søgte et Skjulested for ikke at blive greben af Herremandens Foged. Man har fortalt om den rørende Afsked, mangen en Søn tog med sine Forældre for stedse, uden nogen sinde mere at vende tilbage, fordi han frygtede for at bringes til Regimentet og der tjene den bedste Tid af sit Liv. Mange af de unge Sønner rømte til fremmede Lande og nogle til Slesvig. Paa Nørreklit vare fire Brødre, der bortrømte og aldrig mere saae Fødehjemmet. Herremanden tog ikke i Betænkning at lade indskrive til Krigstjeneste den fattige Huusmandssøn (thi han havde ikke Evne til at købe sin Frihed) og det endog i en meget ung Alder (18 Aar).

Saaledes tog en Herremand 1767 den unge Kristen Kristensen, med Tilnavnet Skomager, til at tjene i Kongens Livgarde, og paa Frederik den 6tes Fødselsdag 28 Jan. 1768 kom han til Kjøbenhavn. Denne Gardist, som var fød heri Sognet, har fortalt mig, at han stod Vagt paa Kristiansborg Slot den mærkelige Nat mellem 16de og 17de Jan. 1772, da Dronning Karoline Mathilde tilligemed Greverne Struensee og Brandt arresteredes; han har fortalt, at han saae Dronningen gribe Grev Bantzau Ascheberg i Haaret, da han forkyndte hende Arrest, og hørte hende i Hefthighed udbryde: „Arrestere mig! det skal koste eders Hoved.“ Den samme Mand stod i Kredsen, som dannedes omkring Struensee og Brandt den 28 April 1772, da de henrettedes.

Sandflugt.

Om Sandflugten siger Kammerraad Groos i sit Skrift desangaaende: Man har ingen bestemte Etterretninger om, naar Sandflugten først har begyndt at forurolige Landet. De ældre Lovbud indskrænke sig blot til at fastsætte Straf for Klitvæxters Beskadigelse. Det første Sted i vor Lovgivning, der saaledes bestemmer Straf for at oprykke Klitvæxter, er af Kong Kristian den 3die St. Povlsdag 1539; denne Konge har atter gjentaget hint Lovbud i den 63de Artikel af den Koldingske Reces dat. 13de Decbr. 1558, og disse Bestemmelser ere optagne i Frederik den 2dens Forordning dat. 20de Octbr. 1570. I et utrykt Reskript af samme Konge, dat. 8de Septbr. 1569, befales Bønderne i Vedersø, Nissum, Huusby og Staby Sogne at opkaste Sandet, der har tilfyget Hugsund, idet der fremdeles yttres om Sandflugten: „There til met begynder oc Sand at faae Offuerhand og forderffuer mangs Marke, oc huor sligt udi Tide ikke forekommes, er att befrøcte, att saamange, som udi fornævnte Sogne boer, saavel vores oc Kronens Bønder som Andre, schulle fange theer aff en ubødelig Skade.“ Man seer heraf, at den ommeldte Deel af den jyske Vestkyst har været meget plaget af Sandflugt. Der anføres endvidere, at der ved en Oversigt over Indtægterne af Lenene 1574 er under Ulvborg-Hind Herreder, hvori hine Sogne ere beliggende, anført, at Gaardeiendommene til 44 Gjesteriheste ere ødelagte ved Sand.

Man veed saaledes ikke med Vished, naar Sandflugten har begyndt; men nogle Aar før hine Lovbud ere udgaaede, maa

den have bragt Ødelæggelsen over Markerne. Efter Sagnet, som er gaaet gennem flere Slægter, skal det have været ved den Tid, man skrev 1500. Der er fortalt af vore Forfædre om det store Tab, Sandflugten voldte, og denne Naturbegivenhed var saa betydningsfuld, at Sagnet om den er gaaet fra Slægt til Slægt, gennem Tidernes Løb, og bevaret til over Midten af det 19de Aarhundrede. Om denne Sandflugt fortælles, at den vedblev hele Aar, uden at man kunde standse den. Frugtbare Jorder bleve aldeles ødelagte, og Sandet hvirvlede sig op i store Dynger omkring Husene, saa at disse næsten begravedes i dem. Flere Beboere maatte flytte deres Boliger og vælge nye Byggepladse.

Hele Sandstrækningen mellem Huusby og Søndernissum var for Størstedelen Agerjord, hvor Ploven gik og Kreaturerne græssede. Flere Steder laae dengang norden Huusby Kirke, og der er grundet Formodning om at antage dette; thi Kirken havde man vistnok ikke bygget saa nordlig, saafremt der ikke havde været Beboere nordenfor, da den byggedes. Fjandby skal forhen have staaet længere mod Syd.

I denne Ødelæggelsens Tid, da Sandflugten ustandselig vedblev, udbredte Ængstelse og Bekymring for Fremtiden sig blandt mange af Sognets Beboere, da de saae, at deres Jorder Aar efter Aar dækkedes af Flyvesand. Sagnet fra Fædrene har fortalt, at Mændene i Sagnet spurgte hverandre: „Hvor skulle vi nu pløie og saae, hvor skulle vi nu græsse vore Kreaturer?“ Dette var tunge Tider. En og Anden sagde: „Der maa dog være en særegen Ting Skyld i Ulykken.“ Et Sagn herom er endnu i Erindring, hvilket jeg her vil anføre: Engang fandt man ved Stranden en Havmand, nogle fortælle et Lig fra et forulykket Skib. Den Fundne førtes fra Stranden, lagdes i Kiste og begravedes paa Huusby Kirkegaard. Da dette var skeet, begyndte Sandflugten; men da sagde man, at den jordede Mand, der fandtes ved Stranden, maatte være Skyld i Ulykken, og der var kloge Folk, som raadede til at faae Graven aabnet og tage Liget udaf Kisten. Dette skete, Kisten aabnedes, og den Døde saae man da ligge med et Smil paa Læben og en Finger i Munden. Herud af Kisten maatte han, man spændte for en Fjæl, hvorpaa Liget blev lagt, et Par velfodrede Qvier, og disse Dyr, der vare halvvilde, toge afsted over Stok og Steen med Liget ad Vesterhavet til, hvor de druknede.

Nogle Folk, som stode ved Huusby Kirke og saae, hvorledes Qvierne toge afsted, sagde til hverandre: „Dette er et grimt Syn,“ og deraf fik Byen Græm sit Navn, der ligger Sydvest for Huusby Kirke.

Foruden denne Sandflugt, som her er omtalt, har en anden Sandflugt lige østen for Kirken ødelagt betydelige Marker; der, hvor der nu er en Strækning af Hede, de saakaldte Kirkebjerge, var forhen betydelig Agerjord, som var den engang samlede Annex Præstegaards Eiendom. Denne Gaard skal have havt 12 Tdr. Hartkorn; men da Sandet havde ødelagt dens Marker, gjorde Præsten i Huusby Indstilling om, at der maatte skee Moderation i Hartkornet, og det bevilgedes da, at det halve Hartkorn maatte afgaae; men da det blot var Agerlandet, der havde lidt, kunde som en Følge heraf ikke skee halv Afslag af Hartkornet, da Engen var ubeskadiget; men Præsten vidste at benytte sig af Omstændighederne, han tog den halve Eng og lagde det under Præsteembedet, og hvad der har givet Beviis for, at dette er Sandhed, er, at Præsten havde det heri Sognet ham tilhørende Eng ved Siden af Annexgaardens og af lige Størrelse med dennes, hvilket var Tilfældet før Udskiftningen, saa man ikke kan tvivle om Rigtigheden heraf. Saaledes ere de Enge, som Præsten eier i Sognet, komne til Præsteembedet. Denne Nedsættelse af Annexgaardens Hartkorn er skeet før 1683, thi da havde den ikke mere end 6 Tdr. Hartkorn.

Denne Sandflugt, som her sidst er omtalt, søgte man at standse i sin videre Fremtrængen mod Øst ved at opføre et Jorddige, hvilket heller ikke er usandsynligt; thi der, hvor man paaviser Stedet, hvor Diget skal være opført, er en op høiet Jordryg bevoxet med tynd Lyng, saa det gjerne kan antages, at Sandet har hævet sig over Diget, hvorved denne Jordforhøining er fremkommen. Naar denne Sandflugt har ødelagt Annexgaardens Marker, derom vides intet.

Da den store Sandflugt havde bragt sine ødelæggende Virkninger over Huusby og Søndernissum Sogne, fandt daværende Præst Klemen Mikkelsen sig beføiet til at indgive et Bønskrift til Kongen om at erholde Lønningstillæg, da Tienderne forringedes. En Gjenpart af Ansøgningen var endnu for 100 siden i Huusby Præstegaard. I dette Bønskrift var anført de Ord: „Huusby og Søndernissum Sogne

ere saaledes ruinerede af Sandflugt, at Gud maa vide, om de mere staae til Redning.“ Den 27de Februar 1579 be-naadede Kongen virkelig ogsaa Præsten indtil videre med 14 Tdr. Korn (Rug og Byg) aarlig af Sognenes Konge-Korn-tiende.¹⁾

Vandflod, Oversømmelser.

Danske Atlas beretter, at 1717 gik Vesterhavet over ved Bøvling og borttog nogle Bøndergaarde. Det var Juleaften, Oversvømmelsen kom; den berøvede mange Menne-sker i Marsklandene Livet, og det var i den, at 3 Gaarde paa Nørreklit norden Thorsminde ødelagdes, og Beboerne flyttede til Bøvling Sogn, hvor de opførte nye Boliger; disse Gaarde kaldes Krogshede.

1760 i Julen var en stor Oversvømmelse, og det midt om Natten. Stormfloden kom saa hastig, at man paa sine Steder ikke fik Tid til at redde de betydeligste Eiendele. Gaardene Korsgaard, Brandborg og Suddergaard, der vare lavtliggende, nedbrødes af den fremtrængende Vandflod; de opbyggedes næste Sommer derefter længere mod Nord. Flere Steder stod Vandet høit i Husene. Manden Kristen Krogs-gaard maatte med Familie i største Skynding forlade sin Gaard, og i Forvirringen glemte han sin Tegnebog med Rigs-dalerseddeler i, som han havde taget ud af sit Skab og lagt paa Bordet. Da han igjen kom tilbage, var Tegnebøgen end-nu i Behold, kun dette var skeet, at Vandet havde flyttet den fra den ene Bordende til den anden. Det var samme Nat, at en Mand sagde til sin Kone: „Moer! vort gode Øl løber bort, Tappen maa være sluppen af Tønden.“ Ko-nen skyndte sig ud af Sengen; men da hun mærkede, at Alt flød i Stuen, sagde hun: „Her er sgu mere Øl end vort eget.“

Natten mellem 5te og 6te Febr. 1825 trængte atter en stor Vandflod ind hos flere Beboere i Sognet. Fjandenge leed betydelig Skade af det overskyllede Sand, og paa lavt-liggende Jorder, som Vandet var gaaet over, blev Sæden for-dærvet. Denne Nat var det, at Landtungen mellem Vester-havet og Limfjorden blev gjenembrudt Norden for Harboøre.

¹⁾ Se Hoffman: Fundatser. IV, S. 659.

1839 var en stor Oversvømmelse lig den 1760, den kom Natten mellem 7de og 8de Januar. Denne Gang maatte ogsaa enkelte Beboere forlade deres Hjem; men intet Huus blev ødelagt. I det Slesvigske var Ulykken større.

Thorsminde

er den Strøm, som forbinder Søndernissum Fjord med Vesterhavet, hvorved Vandet ledes fra Fjorden ud i Havet. Denne Strøm eller dette Minde (Munding) har i ældre Tider havt forskjellige Udløb i Havet, snart nordlig, snart sydlig. Man veed endnu efter gamle Folk at nævne: Nørre Minde og Gamle Minde; hvor det sidstnævnte har været, sees endnu langt mod Nord og benævnes endnu gamle Mindestrøm. Engang i ældre Tid var Mindet saa nordligt, at man paa Gaarden Marsk, den sydligste i Fjaltring Sogn, kunde see, naar nogen kom Syd fra og vilde over Mindet. I ældre Tider holdt Mindet sig ofte aabent i en lang Række af Aar, hvilket var Tilfældet i forrige Aarhundrede indtil 1740, da det lukkedes; men i Stormfloden bemeldte Aar brød det igjennem og holdt sig aabent til 1804, da det igjen tilstoppedes. 1807 blev Mindet af den fra Fjorden fremtrængende Iis saaledes gjennembrudt og fordybet, at man sagde: „Vi behøve ikke at sørge for Mindet mere i vor Tid;“ men det viste sig snart, hvor lidet denne Naturbegivenhed havde bevirket Mindets Varighed. 1822 blev af alle de Sogne, hvis Eienomme kunne lide Skade af Fjordvandet ved Mindets Tilstopning, foretaget en ny Udgravning lidt nordligere og paa et Sted, hvor Fjorden var dyb mod Landet. Dette Arbeide, som varede flere Uger, var næsten udført, og man haabede et tilfredsstillende Udfald, men det gamle Minde brød igjennem, og det hele omfattende Arbeide var saaledes til ingen Nytte. Man maatte saaledes atter skaffe Mindet Udløb ved Spadens Hjælp, og paa den Maade har man hidtil holdt det aabent.

I ældre Tid, saa fortælles der, laae Generalmajor Svanevedel til Vosborg og Baron Juul til Ryssensteen ofte i Strid om Mindets Udgravning. Generalen vilde have Udgravningen nordlig, Baronen derimod sydlig, hvilket var i enhvers særegne Interesse, vistnok baade for Fiskeriet og Strandingen. Naar Mindet efter at være tilstoppet skulde udgraves, mødte de nævnte Herremænds Bønder for at udføre dette

Arbejde, og naar man ikke kunde blive enig om Stedet til Udgravningen, kom det ofte til Slagsmaal, hvor den ene Part søgte at drive den anden tilbage med Spaden, saa den Stærkeres Ret kom til at gjælde, og Stedet for Mindets Udgravning derved bestemtes.

For flere Aar siden dannede sig i England et Selskab, der havde til Formaal at udtørre Søndernissum Fjord for derved at indvinde betydelig Eng. I flere Aar har man arbeidet for Udførelsen deraf og offret flere Tusinder derpaa uden at være kommen Maalet nærmere.

Fiskeriet.

Det er ikke at betvivle, at man tidlig har lagt sig efter Fiskeriet og gennem Aarhundreder drevet denne Næring. Hvorledes Fiskeriet paa Havet bruges, behøver ikke vidtløftig at omtales, da Fremgangsmaaden er bekjendt nok. Foruden Havfiskeriet fiskes ogsaa paa Fjorden om Vinteren paa Isen en stor Mængde Flyndere. Aalefiskeriet er nu ubetydeligt. Om Foraaret fanges i Ruser Sild, Helt, Aborrer, Ørreder o. fl. I andet Garn fanges de kostbare Lax, hvilket Fiskeri nu i nogle Aar har været betydeligt, da Pundet af disse i tørret Tilstand koster 3 til 4 Mark. Man har fortalt, at Laxefiskeriet i ældre Tid var af endnu større Betydenhed, og at en Mand kaldet Kristen Raunbæk fangede saa mange, at han derved blev en rig Mand.

Om Fiskeriet i Søndernissum Fjord har der oftere været Strid og Søgmaal mellem Eierne af Vosborg og Nissumboerne og mellem Eierne af Ryssensteen og Eierne af Vosborg. At Eierne af Vosborg formener at have Ret til Fiskeriet i Fjorden, grunder sig, efter hvad der fortælles, paa, at Eierne af Nørrevosborg overtog 8 Tdr. Hartkorn mere, end Gaarden kunde tilkomme, den Gang Søndervosborg blev skilt fra den, mod at beholde Ret til Fiskeriet i Fjorden.

Det er oftere forlangt at faae Strømgangen paavist i Søndernissum Fjord, og flere Vidner ere afhørte for Retten i denne Anledning; men hidtil har man ikke kunnet give fyldestgjørende Forklaring herom. Dette vil vist heller aldrig skee; thi hvem kan sige med Vished: „Der eller der er Fjordens Strømløb.“ Engang sendte Svanevedel paa Vosborg Bud til Fjand efter en Mand, som hed Søren, for af ham at faae Strømgangen i Fjorden at vide. Manden kom.

Svanevedel spurgte ham: „Hvor gaaer Strømmen i Nissum Fjord?“ „Hvor gaaer jeg, naar jeg gaaer ud af Døren?“ var Svaret. Svanevedel: „Det veed Fanden.“ Manden: „Saa veed Fanden og Strømmens Gang.“ Efter denne Ordvexling skyndte Manden sig hjem. Kort efter lod Svanevedel sin Tjener ride til Fjand, som ihjelslog Søren paa et Bjerg, kaldet Sørens-Bjerg.

Strandinger.

Her paa vor Kyst ere ligesom andre Steder paa den jyd- ske Vestkyst mange Skibe strandede. Det første værdifulde Skib, som man endnu veed at fortælle om, og som skal være strandet her, var Pengeskibet, saa kaldet, fordi det foruden mange andre Kostbarheder havde mange rede Penge ombord. Skibet kom fra England med en Prindsesses Brude- skat, bestemt til en Havn i Østersøen, men forliste her paa vor Kyst. — 1778 i Novbr. indstrandede et Skib, som man benævnedes med det Navn „Hamborgerskibet,“ fordi det kom med Ladning fra Hamborg; hvorhen det var bestemt, vides ikke. Besætningen, 16 Mand, druknede paa 2 nær. Lad- ningen var kostbar, en Mængde Galanteivarer, en Karet, hvori var indpakket en betydelig Deel Manufakturvarer, Sølvtoi m. m. Eieren af Udstrup Jens Tang, der var For- pagter af Stranden, fik ved denne Leilighed betydelige Mid- ler, og kort efter lod han Udstrup opbygge, saaledes som den endnu er. — Mærkværdigst var Strandingen af de 2 store engelske Linieskibe, som Natten mellem 23de og 24de Decbr. 1811 totalt forliste her. Disse 2 Skibe kom fra Østersøen, hvor det ene, St. Georg, havde mistet sine Ma- ster og maatte derfor af det andet Skib, Defense, tages paa Slæbetoug i Nordsøen. Da imidlertid en svær Storm reiste sig, maatte St. Georg hjælpe sig selv; det drev ind paa den ydre Revle og borede sig længere ned i Sandet. Admiralen Reinald, der førte Kommandoen over Skibets 1000 Mands Besætning, gik paa Dækket med den skinnende Stjerne paa sit Bryst, haabede endnu indtil Julemorgen at kunne frelse Skibet. Mænd og Qvinder laae piinte af Dødsangst for hans Fødder, bedende ham om at gjøre Forsøg paa at redde Li- vet, da det stolte Skib hvert Øieblik truedes med at søn- derbrydes af de rasende Bølger. Da Kommandoen var op- hævet Julemorgen, og der intet Haab var mere om Redning,

styrtede Admiralen agterud fra Skibet i Havet; med eller mod hans Villie vides ikke. Man saae da fra Land det hjerteskaarende Syn, hvorledes Mandskabet, snart mauge snart faa, surrede sig til et og andet Træ for at naae Strandbredden, og hvorledes de Fleste enten druknede i Havet eller knustes i Bølgerne af omkringdrivende Vragstykker. Det andet Skib, Defense, stødte paa Grund ved Thorsminde med 700 Mands Besætning nærmere Land. Uhyre Bølger hævede sig til Mærset, brød og knuste i et Nu det stolte Skib, som om det havde været en Æggeskal. Lig og Vrag fra begge Skibe kastedes op paa Land fra Thorsminde til hen mod Nymindegab. Heraf vil det sees, at det er urigtigt, hvad der er anført i den danske Børneven, at det var St. Georg, der knustes af Bølgerne, og Defense, der borede sig ned i Sandet efter at have sat sig fast paa den ydre Revle; Sagen er omvendt. 35 Liig af de Forulykkede dreve iland for Huusby Sogn og jordedes der paa Kirkegaarden. 24 Liig kom iland her og begravedes paa Sognets Kirkegaard. Ved Graven holdt Præsten Siersted en skøn Tale. Jeg stod ved Graven og saae de engelske Matroser, som vare blevne reddede, grændende knuge deres Hænder, da deres forulykkede Kammeraters Lig nedlagdes i Jordens moderlige Skjød. Af begge Skibes 1700 Mands Besætning kom kun 17 Matroser levende iland. En af disse fortalte, at Admiralskibet havde en Krigskasse ombord, der indeholdt flere 1000 Pd. Sterl. Denne tilligemed flere værdifulde Gjenstande blev i Skibet paa Havets Bund. 10 Aar efter denne Stranding saae man Vragstrumperne af St. Georg rage frem over Havfladen.

Om Stranden kan anføres, at Eieren af Ryssensteen har fra ældre Tider været Strandeier; men han bortforpagtede den undertiden. Saaledes havde Eieren af Udstrup Jens Tang den i nogle Aar, senere Eieren af Aabjerg, og derefter blev den solgt til Assessor Ammitzbøl til Søgaard paa Holmsland, igjen solgt, omtrent 1824, til Overkrigskommissær Larsen til Aaberg i Vedersø Sogn. Ved hans Død overgik den til hans Svigersøn Justitsraad Kofoed, og nu eies den af Kammerraad Møller i Ringkjøbing m. fl. — I forrige Tider var det ikke sjælden, at man ranede ved Stranden ilanddrevet Gods, ja man begik endog den himmelraabende Synd at stjele det ligefrem fra de Skibbrudne. De Rige stjal

som de Fattige, enhver listede til sig, hvad der var at faae Fingre paa, og man undsaae sig ikke før om Natten at hente hele Læs af det strandede Gods. Om Strandeierne og Strandfogderne toge Deel i disse Afskyeligheder, lader jeg her være usagt.

I de sidste 100 Aar er druknet 36 Mennesker af Sognets Beboere, dels paa Havet, dels paa Fjorden.

Smitsomme Sygdomme.

Aarene 1760—61 vare tunge Aar for Søndernissun Sogn og bragte Sorg i mange Familier. Foruden 12 Mand, der druknede 1760 paa Havet, udbredte sig under en streng Vinter 1761 en stærk smittende Sygdom, som bortrev omtrent 40 Mennesker, meest aldrende Mænd og Koner, der døde bort fra deres ikke opdragne Børn. Derfor kunde ogsaa Præsten Klaus Skougaard med Føje udtale fra Prædikestolen, at de mange i Aarene 1760—61 indtrufne sørgelige Dødsfald havde formindsket Kirkens Tilhørere.

I Aaret 1866 ere døde af den ondartede Halspsyge 11, og 1867 af samme Sygdom 5, meest Børn. I de nævnte Aar have omtrent 20 ialt været angrebne deraf; der er saaledes faa, der uagtet Lægenes anvendte Midler ere blevne reddede.

Ved at omtale smittende Sygdomme maa det bemærkes, hvad Erfaring har viist, at Mennesker nu ere mere sygelige end for 60 Aar siden. Kirtelsyge hos Børn og Gigt hos Voxne ere ikke sjældne, men endnu mere udbredt er Lungesyge, Svindsot eller som det ogsaa kaldes Tæring; mange unge Mennesker i en Alder af 20—30 Aar døde deraf, og det synes, som om denne Sygdom sine Steder er nedarvet fra svagelige Forældre. Der er ogsaa langt flere svagelige Fruentimmere nu end forhen. Alle de her omtalte Sygdomme skal have mere og mere udviklet sig, siden man indførte Vaccinationen ved at indpode ægte Kokopper og derved standsede Udbredelsen af de naturlige Børnekopper. Om Forebyggelsen af disse Koppers Udbrud eller den hyppige Kaffedrikken og den mere forfinede Levemaade er Skyld i, at de omhandlede Sygdomme mere udbrede sig, skal jeg aldeles ikke tillade mig at afgjøre.

Fjender i Sognet.

Under den ødelæggende svenske Krig, da den svenske

Konge Karl Gustav havde undertvunget næsten hele Landet, vare ogsaa svenske Krigsfolk heri Sognet; men om det var 1658 eller 59, vides ikke. Paa et malet Brædt i Gaarden Vester-Glistrup fandtes optegnet de Ord: „Svensken her iland“, med Aarstallet, som ikke vides, da det Hele for flere Aar siden ved Maling er udslettet. En Afdeling af disse Fjender streifede langs med Vestkysten for over Harboøre at komme til Thy og videre nordpaa. Disse Fjender vare grusomme her i Sognet. En gammel paalidelig Mand har fortalt mig efter sin Bedstemoder, der levede paa den Tid, hvorledes de toge Alt fra Beboerne; i Fjandby toge de Kreaturerne, og hvad de ikke slagtede, førte de bort. Kun Manden paa Stedet Hage beholdt sine for denne Gang, da han havde gjort sig yndet hos een af de høiere svenske Officerer og derfor had bønlig denne om at maatte beholde sine Køer, hvortil Officeren svarede, at det kunde ikke skee; men da Manden vedblev sin Bøn, fik han Løfte om Skaansel for denne Gang og tillige et Vink om, at naar Troppen kom tilbage, skulde han itide drive Køerne ud i Klitterne, hvor de ikke kunde sees. Saaledes frelste Manden sine Kreaturer fra Fjendehaand.

I Krigen mellem Danmark og England fra 1807 til 1814 krydsede engelske Krigsskibe her for vor Kyst; de sendte undertiden en Baad med nogle Mand iland for at jorde en Død i Klitterne. I Slutningen af 1811 laae nogle Jægere her for at bevogte Kysten. I 3 Aars Krigen 1848—49—50 bleve vi ikke berørte af Fjenden her, kun en lille Afdeling var i Ringkjøbing.

Langt værre var det i 1864, da flere Tusinde Mand af Preussere og Østerrigere oversvømmede hele Jylland og fordrede store Leverancer af Korn, Brød, Meel, Gryn, Salt, Brændeviin, Kaffe, Sukker, Kjød, Flæsk m. m. Her af Sognet blev saaledes leveret til Fjenden Kreaturer for 887 Rd., Kjørsler (198½ Dag) 992 Rd. 3 Mk. og Penge 286 Rd. 5 Mk., ialt 2166 Rd. 2 Mk.

Drukkenskab.

For 100 Aar siden og længe før den Tid vare mange Mænd i Sognet hengivne til Brændeviinsdrik; endog for næppe 50 Aar siden havde denne fordærlige Last Overhaand i Menigheden. Det er forhen omtalt, hvorledes mange

af Sognemændene svirede om Søndagen i det lille Huus ved Kirken, endog under Gudstjenesten, og at Præsterne søgte at afskaffe denne Sviren og Drikken; især tog den nidkjære Herrens Tjener Provst Aagaard sig alvorlig af Sagen. Det var ikke i den dampende Punsch, man den Tid berusede sig, men det var i den ægte Kornbrændeviin, som Bønderne selv brændte, og hvoraf der udskjænkedes en god Snaps for 1 Sk. Kur., hvilken Snaps enhver uddrak indtil sidste Draabe; thi det var ikke Mode at levne noget deraf, og dertil spiste man det tørre Grovbrød, som Værten uden Betaling maatte give sine Gjæster. Saaledes tilbragte mange af Sognemændene Søndagen, undertiden Mandagen med, ja det er tilforladelig Sandhed, at man endog vedblev til hen paa Tirsdagen og først denne Dag søgte Hjemmet. Det var ikke sjældent, at Trætte yppedes, som udartede til Slagsmaal; men disse Optrin kom ikke vidt; thi de ellers fortrolige Svirebrødre søgte at jævne Sagen i Mindelighed, og Enden blev, at Fornærmeren skulde give en Snaps til hver af Gjæsterne i Stuen, hvilket saaledes kjendtes for Ret. Naar disse Drankere saaledes havde sviret, arbeidede mange af dem ordentlig de øvrige Dage af Ugen uden at nyde Brændeviin, indtil Søndagen atter kom, da man igjen begyndte, hvor man slap. Det var ikke sjældent, at Slagsmaal fandt Sted ved Bryllup, Begravelse og i andre Selskaber; sliq en Uskik ansaaes hverken for Synd eller Skam. Vore Forældre have fortalt os, at naar man ved et Bryllup ikke havde brugt Slagsmaal, saaduede Brylluppet intet. Paa Nørreklit tilsatte en Mand fra Sønderby Livet i Slagsmaal ved et Bryllup. Mærkeligt var det, at sliqe Afskyeligheder næsten aldrig foranledigede Søgmaal.

Vore Forfædres Oplysning, Skikke og huslige Forfatning.

Om vore Forfædre noget tilbage i Tiden vide vi Lidet og ikke mere, end hvad vore Bedsteforældre have fortalt os, forsaavidt de have bevaret, hvad dem er fortalt af deres Fædre.

Der var i mange Retninger stor Forskjel paa Fortiden for 150 Aar siden, ja endog for ikke mere end 80—70 Aar siden. De Mennesker i Sognet, som nu have oplevet de 70—80 Aar, vide, at der i deres Barndom levede gamle Folk, der ikke kunde læse, endog dem, der ikke kjendte et Bog-

stav. Der levede saaledes en Mand i Gadgaard, hvem man viste det store A i ABC, og da han saae dette, sagde han: „Er dette Bogstav det store A, da er det saamænd fuldkomment stort.“

1736 indførte Kong Kristian den 6te Konfirmationen. Før den Tid, saa fortælle gamle Folk, gik man først til Herrens Bord mellem det 15de og 20de Aar, og deraf kommer vistnok den Talemaade, som endnu bruges, at gaae til Præsten. Naar man syntes at være et voxent Menneske, gik man til Præsten og bad om at maatte nyde den hellige Nadvere. Præsten overhørte da den Paagjældende i Kristendommens vigtigste Sandheder, og derefter deeltog han i Alterens Sakramente. 1739 udgav nysnævnte Konge Forordningen om Almueskolevæsenet, og efterat Sognets Skole var opbyggt 1741 og en Lærer beskikket, begyndte Underviisningen; men det varede mange Aar, inden denne blev almindelig, og den største Deel af Børnene lærte hverken at skrive eller regne. Vi, der leve i Nutiden, have kjendt mange, der ikke kunde skrive deres eget Navn; derfor seer man ogsaa under Navnet paa gamle Dokumenter „med ført Pen“. Endnu henved 1814 var der Børn, især blandt Pigerne, som ikke lærte at skrive.

I Klædedragt vare vore Forfædre simple; den daglige Dragt var hvidt Uldenttøi, Buxer af Læder brugte man til Kirke og hvide Trøier, blaae Strømper, Træskoe og en bredskygget Hat. Fruentimmernes daglige Dragt var af Tøi, som de selv fabrikerede, langt bedre og stærkere end det, man nu forfærdiger. Til Kirke brugte de en Hængekaabe, en sid Trøie, der hang ned over Skjørterne. De brugte ogsaa Kaaber med Ærmer, og desuden havde de 6—7 Skjorter paa; disse Skjorter hang trappeviis, saa at det yderste var det korteste. Deres Tørklæder vare simple; dog havde de og nogle af Silke. Til Kirke og ved høitidelige Leiligheder brugte de Klæder af udenlandsk Tøi, især Damask. Baade Mandfolk og Fruentimmere brugte ogsaa Skoe ved slige Leiligheder med blanke Spænder, der endog vare af Sølv. Ved Gilder vare Retterne simple, Kaffe kjendte man ikke. Varmt Øl, Smørrebrød og dertil Brændeviin, ja man fik endog tørt Sigtebrød, naar man var indbudet til Liigfølge. De fornemste Retter vare Suppe og Fisk. Til at følge et Lig til Jorden indbød man flere Folk end nu.

Man samledes i Lighuset tidlig om Morgen, og det er fortalt, at man den sidste Nat, Liget var i Huset, holdt Vagt ved det. Ved slige Leiligheder brugte man Horn- eller meest Træskeer, Tallerkener af Træ og høist sjælden Knive eller Gafler; derfor maatte ogsaa Gjæsterne være belavede paa at tage en Lommekniv med. Thee var en stor Sjældenhed; derfor gjorde det og stor Opsigt, at man i den vestre Annex-Præstegaard ved en Begravelse 1794 fik Theevand. Det er forhen omtalt, at man ved Gilder ofte kom i Trætte som udartede til Slagsmaal. En pralede af sin Styrke, en Anden af sin Udholdenhed i Brændeviinsdrikken, og dette Praleri gav Anledning til Spektakler. En Mand, kaldet Jeppe Suddergaard, en forvoven Karl, sagde til sine Selskabsbrødre: „Vil I drikke med mig, er jeg tilfreds, vil I slaes med mig, er jeg ligesaa.“ Der fortælles om en anden Mand, Laurits Glistrup, hvem man spotviis kaldte Kaalormen, fordi han var liden af Væxt, at han afviste denne Spot med de Ord: „Kaalormen stod ved Gadebusk 1712, da de Fleste faldt, da der af de viborgske Landfolk blev faa tilbage.“ Den omtalte Mand blev som saaret bragt bort fra Valpladsen. I dette Slag faldt General Gregers Daa, der 1702 gav Alterbægeret til Søndernissum Kirke.

Man brugte ogsaa Dands ved Bryllup, om ikke med den Anstand som nu. Den daglige Levemaade var høist simpel og tarvelig. Man havde ingen Penge paa Rente og faa Steder liggende Kapitaler. Trykkede af Godseierne, der havde Bønderne under Svøben, levede de uden Frihed, uden Glæde. Vilde de ikke i enhver Henseende lystre Herremanden, var Halsjernet, den spanske Kappe og Træhesten deres Lod. Bønderne levede saaledes i trange Kaar paa den Herremands Gods, hvor han var stavnbunden Tjener. De Penge, Bonden havde sammensparet, anvendte han ofte til at kjøbe Sønnen fri for Krigstjeneste, som da af Husbonden fik et endog maadeligt Hjem i Fæste.

Pengene, man havde, vare af Sølv; omtrent 1760 kom de første Seddeler til Sognet. Paa den sidste Gaard i Nørreklit fandtes de fleste Sølvpenge, efterat Manden og Konen vare uddøde af den smitsomme Sygdom, som 1761 lagde mange af Sognets Mænd og Koner i Graven. Pengesummen var 1800 Rdl. Kur. Skatoller, Dragkister fandtes ikke; kun simple Kister vare Gjemmesteder for de bedre Klædnings-

stykker. Grubekjedler vare sjældne, Jerngryder ukjendte. Sorte Potter af Leer brugtes til Maden. Stueuhre vare sjældne, men Timeglas (Sanduhre) for en halv, en heel eller flere Timer angav Tiden. Ingen Jern-Kakkelovne, men Kakkelovne af brændte Leerpotter. Sjælden murede Skorstene, men et Ildsted, saa at Røgen gik over det hele Huus, mærkelig nok uden at Ilden ved et saadan aabent Ildsted forarsagede Ildebrand. Bagerovne vare opførte af Leer over en Dynge Tørv, Lag paa Lag, eftersom Leret tørredes, og naar Ovnene havde sin fornødne Tykkelse, stak man Ild i Tørvene, og da stod Ovnene reist over denne Askehob. Bygningerne vare lave og ofte usle, alle Vægge vare af Leer, og enkelte Huse vare tækkede med Fladtørv. Naar man traadte ind i Stuen, stod man paa et stampet Leergulv, der laae et Qvarteer under Jordens Overflade. Lave og mørke vare Værelserne, og i bøiet Stilling gik man ind. Vinduerne vare smaae og sadde oppe ved Loftet. Dørene lukkedes op og i ved en Snor, Klyne eller Skudtørv kjendte man ikke; thi forhen vare vore Moser Vand eller Hængedynd. Man kjørte ikke meget i Besøg og sjælden til Kirke, undtagen naar man skulde til Bryllup eller Begravelse, og da saae man ingen ordentlige Sæder i Vognen, men paa en Fjæl tversover den blev Plads for de Kjørende. Avlsredskaberne vare maadelige, og Trævognene simple med Hjul uden Jernskinner. Disse Hjul dreiede sig trangt omkring Axelen paa Grund af en daarlig Indretning; man maatte derfor og paa Reiser smøre Vognen et Par Gange i Døgnet. Plovene vare tunge og maatte trækkes af 4—6 Heste. Man brugte Harver med Trætænder. Marken behandledes daarlig, Vandet stod paa lave sumpige Steder, uden at der sørgedes for ved Grøfter at lede det bort; betydelige Jorder laae uopdyrkede og kom aldrig under Ploven. Korn kjøbte Gaard- saavelsom Huusmænd. Man havde magre Heste og forsultet Hornkvæg, der paa sine Steder gik ude paa Marken længe efter Mortensdag. For Grøfter i Engene sørgedes ikke, derfor stode de ved heftige Regnskyl ofte under Vand midt i Høsletten, og maadelig blev Høet. Den forhen meest befarede Vei i Sognet var i en daarlig Tilstand, nemlig Veien fra Kirken gjennem Sognet til Huusby, Præsten kjørte gjennem Sandklitterne mellem Kirkerne, hvilken Vei endnu sees paa sine

Steder og benævnes Præstens gamle Vei. De øvrige Veie brød man sig ikke om.

Man havde for 100 Aar siden ikke store Udgifter; man kunde dengang betale den Udgift med 1 Mk., som man nu skal betale med 1 Rigsdaler. Til huuslig Fornødenhed købte man ikke mere end høist nødvendigt. Dog havde vore Forfædre for over 100 Aar siden og til vor Tid en særegen Udgift, som næsten blev dem aftvungen, og som man imod sin Villie maatte rykke ud med. Det var de Gaver, man nødtes til at give til de omstreifende Natmandsfolk eller Rakkere, Afkom af de efter Halds Beskrivelse over Ringkjøbing Amt 1833 fra Orienten (Tartariet) i det 16de Aarhundrede indvandrede Horder. Naar disse først kom herhid til vort Norden, kan ikke bestemt paavises, men for langt over 100 Aar siden gik de her i Jylland i hele Flokke. De stjal og røvede, begik Mord og stak Ild paa Husene, naar Folk ikke vilde give dem, hvad de forlangte. Vore Bedsteforældre have fortalt flere Ting om disse Tartarer, hvoraf jeg her vil omtale een. Engang da en af disse omstreifende Flokke var heri Sognet, var der en gammel affældig Taterqvinde med, som formedelst Svaghed ikke kunde følge de Andre. Da besluttede man at skille sig af med hende, Taterne grov et Hul i Jorden, styrtede den Gamle ned deri og begrov hende saaledes levende. Der er noget sandt i Beretningen derom; thi paa et lidet Stykke Hede er et lavt Sted noget østen for Glistrup, der skal den gamle Qvinde være begravet, og Stedet kalder man endnu Tartarhullet. Af de i vore Forældres Tid omløbende Rakkere vare flere høist uforskammede; de bandede og truede Beboerne, naar deres Forlangende ikke blev opfyldt. Et af disse Umennesker ved Navn Niels Kolli var i høi Grad onskabsfuld, og hans lidet hæderlige Søn Kristoffer var ikke meget bedre; men derimod var Kristoffers Broder Kristen Bek, boende ved Bakken i Madum Sogn, en stille fredelig Mand. Det var hans Søn, der var Kong Frederik den 6tes Livkudsk. End mere frygtet og afskyet var Jens Langkniv, en ægte Røver, der endog beskyldtes for Mord. Men Taterqvinden, den lange Margrete, hvis skumle Aasyn og hele Ydre kunde indjage enhver Skræk, overgik alle de Andre i Grusomhed. Efter Traps Beskrivelse sad denne Qvinde nogen Tid i Arrest paa Vosborg, og i samme Beskrivelse fortælles videre om hende, at

hun troede, at kunne gjøre sig usynlig, naar hun havde dræbt frugtsommelige Qvinder og ædt 7 af de ufødte Børns Hjerter, som hun rev ud af Livet paa dem. Hun kom ud af Arresten paa Vosborg og førte igjen sit omflakkende Liv; men senere var der en Mand i Assing i Hammerum Herred, der anklagede hende for Tyveri; hun dømtes til Tugthuset i Viborg, hvor hun druknede sig i Brønden. Man kan endnu kjende Taternes Afkom paa deres Ansigtstræk og gule Hudfarve.

Vor Tid.

Vor Tid er i mange Henseender forskjellig fra vore Forfædres, om man end ikke tænker mange Aar tilbage i Tiden. Almueoplysningen har gjort god Fremskridt ved den større Omhu, Forældrene vise for deres Børns Underviisning, for deres Aandsevners Udvikling. Det vilde være en Mærkelighed, om noget Barn nu kom i Skolen uden at kjende Bogstaver; derimod kunne mange Børn ved Indtrædelsen i Skolen læse, og saaledes have Forældrene begyndt at lægge den Grundvold, hvorpaa Skolens Lærere skulle bygge. En langt mere omfattende Underviisning gives nu i Skolerne end forhen; foruden de 4 Hovedgjenstande, hvori der undervises, nemlig Religion, Læsning, Skrivning og Regning, skal der nu ifølge senere Lovbud gives Underviisning i Historie og Geografi. Hjemmet og Skolen maa arbeide Haand i Haand for Børneoplysningen, hvis denne skal fremmes med Held. Det i sig selv forhadte Tvangsmiddel, ved Mulktering at faae Børnene til at søge Skolen, er nu sjældnere, siden Sandsen er bleven vakt for en bedre Oplysning.

Vore Forfædre vare i flere Henseender simple og tarvelige; med Hensyn til Klædedragten er det nu langt anderledes. Qvindekjønnen fører nu en Pragt, der gaaer til Overdrivelse. Et stadseligt Fruentimmer maa til Bryllup og ved andre høitidelige Leiligheder have en Kjole paa af det Tøi, der er kommet fra Udlandet, Merinos, Orleans o. s. v. Tørklæder af Silke, Forklæder af samme Stof, og desuden en Silkehat, ja et Fruentimmer maa endog, saafremt hun vil ansees for en pyntet Dame, bære et stort Tørklæde om Halsen, idetmindste til en Priis af 5—6 Rdlr.

Ved Bryllup og Gilde gaaer det rundeligt til. Kaffe, Thee, Punsch, Rom, Viin og Brændeviin ere almindelige

Drikke. Man seer nu sjælden ved Gilder virkelig berusede Mennesker, og det maa siges, at Svireri og Drukken-skab nu ikke drives i den Grad som for flere Aar siden. Ved Bryllup opvartes med 4—5 Retter Mad, og et saadant Gilde varer undertiden i 2—3 Dage. Der hersker blandt Gjæsterne Fred og Orden, og det vilde ansees for en stor Uforsømmethed, om nogen der yppede Klameri eller begyndte Slagsmaal. Ynglingen og Pigen more sig ved Dands, medens de Ældre i al Selskabelighed føre Talen om forskjellige Gjenstande.

Bohavet i Huus og Gaard er nu langt bedre end forhen, men ogsaa mere kostbart; nu har man stadselige Møbler, pyntede Værelser, hvor Gulvet ofte er belagt med Bredder. Grubekjedler, Jernkakkelovne, Jerngryder findes nu de fleste Steder. Avlsredskaberne ere meget bedre end forhen, og Jorden behandles med Flid og giver paa flere Steder rige Afgrøder.

I Nutiden sparer Bonden ikke; den gode Afsætning af, hvad han kan sælge, indbringer ham mange Penge, men der udgives ogsaa mange til saadanne Gjenstande, som kunne undværes, og Indtægten svarer paa sine Steder ikke til Udgiften. Der tænkes saaledes flere Steder ikke paa, at der mulig kunde komme slettere Tider, i hvilke det var godt, om man havde noget tilovers.

Mange af dem, der leve i Nutiden, mindes de daarlige Tider, vi havde frá omtrent 1819 til 26. Et af disse Aar kostede 1 Td. Rug 1 Rd., 1 Lpd. Flæsk 24 Sk., 1 Pd. Smør 4 Sk. Kur. Saavidt jeg erindrer, var det 1824 eller 25, at den bedste Ko ikke kostede mere end 5—6 Rd. Kur. Mange Kreaturer bleve slagtede, da de ikke kunde sælges, og Indtægten svarede ikke til Udgiften. Flere Gaardmænd i Sognet kunde ikke betale deres offentlige Udgifter, og adskillige Gaarde bleve solgte ved Auktion for resterende Renter til Enkekassen til en yderst lav Priis. En Gaard paa et Par Tdr. Hartkorn kjøbtes for omtrent 100 Rd. 1826 hævdede Tiden sig, dette Aar gik Rugen til 4 Rd. Kur. Tønden. Siden den Tid ere Priserne paa Landmandens Produkter stegne og faldne, eftersom Afsætningen har været mere eller mindre god til andre Steder.

Hemmestrup Gaard og Gods i det 16de og 17de Aarhundrede.

Af A. Heise.

Efterfølgende Aktstykker og Oplysninger om Hemmestrup og dets Ejermand gives som en Fortsættelse af de i dette Tidsskrifts 2det Bind S. 175—182 meddelte Aktstykker fra Hemmestrups Archiv. I Løbet af sidste Vinter henledte Hr. Adj. Feddersen min Opmærksomhed paa nogle Aktstykker, som vare fundne bortkastede blandt Flytteskrammel ved en Flytning i Viborg, og skaffede mig tillige nogle flere, som han tilfældig havde truffet paa ude paa Landet. Da disse Aktstykker forekom mig at indeholde ret interessante Oplysninger dels om Landboforholdenes Udvikling i ældre Tid, dels til Egnens Lokalhistorie, indsendte jeg dem i Marts Maaned til det jydsk historisk-topografiske Selskabs Bestyrelse, ledsaget af en derpaa støttet Udsigt over Godset og dets Ejermænds Historie i 16de og 17de Aarh. — Da jeg imidlertid, efter at ovennævnte Bidrag vare udarbejdede, erfarede, at hele det betydelige Gods-archiv, som ved en Auktion paa Hovedgaarden Viskum for et Par Aar siden ved en Fejltagelse var blevet solgt til en Høker i Viborg, ved Adj. Feddersens Mellekomst var blevet reddet og derpaa overladt til Besidderen af Herregaarden Tjele, henvendte jeg mig efter Selskabets Bestyrelses Opfordring til Besidderen af Tjele, som var saa forekommende at tilsende mig hele Archivet til Gjennemsyn. Jeg har da senere uddraget nogle flere Aktstykker, som meddeles her, og selvfølgelig benyttet de øvrige ved Udsigten over Godsets Historie. — I Mellemtiden mellem de to Bearbejdelser af det efterhaanden fremkomne Stof ligger imidlertid Udgivelsen af et af de betydeligste Bidrag til Landboforholdenes Historie, som hidtil er udkommet, Hr. Kammerraad Rasmussens „Oplysninger til Gisselfeld“. Da imidlertid den Opfattelse af flere Punkter, som jeg havde søgt at gjøre gjældende i den tidligere Bearbejdelse, paa det nærmeste stemmede overens med den nævnte Forfatters, har jeg ikke i den Anledning set mig foranlediget til at gjøre betydeligere Forandringer.

De her meddelte Bidrag angaa den Tid, der var den gamle danske Adels mest glimrende Periode, da den ene Herregaard rejste sig efter den anden, og da Godserne samlede ved Mageskifter med Kronen eller mellem Adlen indbyrdes. Det er med Hensyn til Landboforholdenes Udvikling en Tid af stor Betydning; den lagde i Forening med foregaaende Borgerkrige (Grevens Fejde) og paafølgende ulykkelige Krige Grunden til Bondens Fornedrelesstand og derved tillige til det Had til den om sig gribende Adel, der som bekendt alt i Christian den fjerdes Tid gav sig Luft ved forskellige Lejligheder fra Borger- og Bondestandens Side, og som naaede sit Højdepunkt 1660. Adlens Rolle paa denne Tid er bleven meget forskjelligt bedømt; i Reglen har man vistnok været for tilbøjelig til at lytte til Klagerne alene og til at overføre det Tryk, som det for største Delen var forbeholdt Enevælden i Forening med en tydsk Hofadel og borgerlig fødte „Proprietairer“ at lægge paa Bondestanden, til den Tid, der gik forud for Forfatningsforandringen. I den Henseende er det ikke uden Interesse at følge de enkelte Gaarde og Godser gjennem forskellige Tider, og derfor meddeles her nogle af de til Hemmestrup hørende Aktstykker i Aftryk eller Udtog. — Som bekendt er det ikke altid let at afgjøre, hvilke Aktstykker der have Betydning, da selv det Aktstykke, der tilsyneladende ingen Interesse har, ved et enkelt Navn eller Aarstal kan faa ikke ringe Betydning. Jeg har uddraget dem, der forekom mig at kunne have Interesse med Hensyn til Landboforhold eller bekendte Personer i Almindelighed eller til Egnens Udseende i ældre Tid, som Skovskifter og lignende Forhold. — Da de maa benyttes i Forening med de tidligere meddelte Aktstykker, har jeg mærket dem med fortløbende Numre. — Viborg, Juli 1869.

1. Hemmestrup og dets Ejere.

Hemmestrup eller *Himmestrup*, som det fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede skrives,¹⁾ nu en Gaard paa omt. 21 Tdr. Hartkorn uden tilliggende Bøndergods, ligger i Viborg Amt, Middelsom Herred; Herredet er saa godt som paa alle Sider omgivet af Vandløb, navnlig Gudena og Skjern eller Nørre Aa, en Omstændighed, der ogsaa har givet det sit Navn (Mæthælsholmhæret kaldes det i Valdemars Jordebog). Mange Oldtidslevninger tyde paa en tidlig Bebyggelse. Hele Strækningen mellem Nørre Aa og Gudena har i sin Tid

¹⁾ Skrivemaaden „Himmelstrup“ er en helt ny Forbedring af Navnet og har intetsteds Hjemmel. I Navnet skjuler sig muligt et Personnavn, eller maaske snarere det oldnordiske *heima*, Hjem; smlg: *hejmajörd*, Hovedgaard, *heimaland*, de til en Gaard liggende Jorder. Den ældste Form, hvori Navnet forekommer („Hemmestrup“) tyder i denne Retning; Betydningen bliver da blot: den til en eller anden Gaard (smlg. svensk *hemman*) hørende Torp.

været bedækket med store Skovstrækninger, hvoraf de nuværende Smaaskove kun ere ubetydelige Levninger. De som Tillæg meddelte Skovskifter vise, at endnu i Slutningen af 16de Aarh. og vistnok endnu senere har der strakt sig som det synes sammenhængende Skove fra Skjern imod N. til Vejrum i NV. og derfra over Nørre Aa ind i Sønderlyng og Nørrelyng Herreder ved Tapdrup og Tisted, under Navnene Skjern Skov, Lee Fællesskov, Restrup Skov eller Krog, Hemmestrup Skov, Vejrum Holt og Enemærke, Mammen Skove, Tapdrup og Tisted Skov. Mod Syd have disse Skove atter staaet i Forbindelse med Vindum Skov og Bjerring Skove, der uden Tvivl mod Syd ere gaaede ned til Engene ved Gudena. I disse sammenhængende Skove laa enkelte Bymarker og større Byer, de egentlige Adelbyer, Bjerring, Mammen, Lee, Hjermind osv., hvorfra der atter var anlagt enkeltliggende Gaarde eller Smaabyer, der tydeligt nok ved deres Navne betegne sig selv som Torper eller Fæstebyer, som Hemmestrup, Brandstrup, Tulstrup, Ulstrup o. s. v. I tidligere Dage har der saaledes i Egnen været en kraftig Selvejerstand, som selv besad Fæstegaarde under sig. Saadanne Mænd ere endnu kort før Grevefejden, de to Bønder *Kold Jensen* i Bjerring, der ejede Bradstrup (Brandstrup) Gaard og Sø, og Herredsfogden i Middelsom Herred *Erik Lassen*, der ejede Gaarde baade i Kvorning og Bjerring.¹⁾ Dog spores paa den anden Side tidligt gejstlige eller adelige Besiddelser i Egnen. Mariager Kloster samlede betydeligt Gods her; enkelte Steder i Bjerring hørte til Kaunikebordet i Aarhus. Mindre Adelsmænd fandtes i Mængde, som Slægten *Skadeland* i Odt (Odsgaardene) eller *Hvusserne* i Vormstrup, som ved Udskrivningerne kun sattes til 1 Glavind eller 100 fl i aarlig Indtægt.²⁾ Saadanne Smaa-Adelsmænd have i Betydning og Anseelse neppe staaet synderligt over de større Selvejere, af hvis Kreds de formodentlig selv ere udgaaede. Mange af dem sank maaske ogsaa temlig tidligt tilbage og bleve Bønder igjen. En i Egnen meget udbredt Slægt, Familien *Harbo*, der kan spores fra Slutningen af det 15de Aarh. gennem flere Aarhundreder i forskellige Byer, i Hemmestrup, Bjerring, Hjermind og andre Steder, og som stadig holder paa sit Navn, har dette maaske været Tilfæl-

1) Tillæg 5 og 9. — 2) Tillæg 2 og 4.

det med; i al Fald nævnes ogsaa Smaa-Adelsmænd af dette Navn ved Udskrivningerne i Slutningen af 15de Aarhundrede. Da kom Reformationen og Grevefejden; da svandt Selvejernes Tal; ved 1650 var der i hele Hald Amt, hvortil Herredet den Gang hørte, kun 30 jordegne Bønder mod omtrent 1300 Fæstere, og af disse fandtes kun 4 i hele Middelsom Herred, nemlig 2 i Bjerring og 2 i Mammen.¹⁾ Større adelige Herregaarde vare dannede og havde efterhaanden samlet det meste Gods under sig. En af disse Gaarde var *Hemmestrup*.

Den første Efterretning om *Hemmestrup* (Brev 2) lyder paa, at to Gaarde i *Hemmestrup* tillige med en Gaard og et Bol i Lee, en Gaard i Hjorthede og 2 i Bjerring have tilhørt Familien *Hvas* til *Vormstrup* eller *Ormstrup*. Det var den lille *Kjerne*, hvoraf der i *Tidens Løb* skulde udvikle sig et Gods paa over 250 Tdr. Hartkorn Bøndergods.

Familien *Hvas* til *Ormstrup* (nu *Frisholt* i *Sal Sogn*, *Hovlbjerg Herred*, *Viborg Amt*), hørte til en Slægt, som havde staaet i stor Anseelse paa *Valdemar Atterdags* og *Dronning Margrethes Tid*; men som saa mange andre Slægter fra den Tid knækkedes dens Magt ved Modstand mod en fast Kongemagt. *Silkeborg* var ligeledes paa den Tid i Slægtens Eje; men allerede 1453 havde *Erik Hvas* den Ældre til *Vormstrup* paa sine egne og sine Søkendes Vegne maattet afhænde det til *Aarhus Bispestol*, og i *Tidernes Løb* gik mere og mere tabt. *Vormstrup* vedblev endnu i nogen Tid at være i Slægtens Fælleseje. Den ældre *Erik Hvasses Søn Lange Jens Hvas* besad den saaledes endnu til sin Død (omtrent 1503) i Forening med sine Søkende. 1511 solgte altsaa hans Enke *Johanne Hansdatter* og hendes Søn²⁾, den yngre *Erik Hvas*, det ovennævnte Gods til *Landsdommer Niels Clementsen*, i hvis Besiddelse altsaa *Byen* eller *rettere de 2 Bøndergaarde Hemmestrup* kom (Brev 2). Et Par Aar efter — 1515 og 16 — solgte *Erik Hvas* tilligemed sin Søster *Anna* deres Part af *Vormstrup* til *Aarhus Bispestol*, og de øvrige Slægtninge fulgte snart Exemplet. Saaledes

¹⁾ Den svenske Resident *Durells Relation*, *Suhms Saml.* 2, 3, 99, sammenholdt med *Præsteindberetninger* fra 1651 i *Viborg Stiftsarchiv*. — ²⁾ „*Erik Hvas og hans Moder*“ sattes ved Udskrivningen samme Aar til 2 *Karle* (*D. Mag.* 4 R. 2, 298).

mageskiftede den bekendte Landsdommer *Jens Hvas* til Kaas i Salling, som senere blev henrettet for sin Deltagelse i Clemensfejden, og som formodentlig var en Fætter til den yngre Erik Hvas, i Aaret 1528 tre Gaarde i Gullev og Nøddelund til Bispen i Aarhus. Disse Byer ligge i Sal Sogn og ere Nabobyer til Bjerring og Hjermind Sogne, hvorfra de ere adskilte ved Gudena. Da den største Del af Vormstrup Godset som Bispegods ved Reformationen gik over til Kronen, staaer det formodentlig i Forbindelse med disse Forhold, naar Lensmanden paa Hald griber ind paa Kronens Vegne ved Skovskifter og andre Lejligheder.¹⁾

En Del af Vormstrup-Godset var altsaa 1511 tilfaldet Landsdommer *Niels Clementsen til Avnsbjerg*. Længe forblev Hemmestrup Gaardene dog ikke i denne Slægts Eje paa Grund af den Forfølgelse, denne Mand kort efter blev Gjenstand for. Den borgerlig fødte *Niels Clementsen* var en Yndling af Kong Hans, som havde givet ham adeligt Vaaben. Han var bleven Medlem af Rigsraadet og havde faaet kongelige Slotte til Len. Ved forskellige, som det synes temlig mislige Godskjøb og paa andre Maader havde han skaffet sig stor Rigdom; men ved alt dette havde han ogsaa hos Adlen vakt et stort Had mod sig. Da Kong Hans var død, brød Stormen løs. I Kong Hanses Haandfæstning var den Bestemmelse optagen, at ingen „ufri“ maatte pante eller kjøbe frit (adeligt) Gods. Kongen havde givet ufri Mænd, som Niels Clementsen og andre, adeligt Vaaben og saaledes omgaaet Bestemmelsen. Med Niels Clementsen for Øje blev der da strax i Christian 2dens Haandfæstning indsat de nye Bestemmelser, at „om nogen *Vanbyrding, eller ikke ædelig fødte ere*, have nu enten Slot, Len eller *Landsting*, da skulle de med det første afsættes,“ og „døer den Mand, som ufri er født og haver dog fanget Frihed og lader efter sig frelst Gods og haver ej fri eller frelse Arving, da skal det Gods ej falde til Kronen, men de ufri Arvinger skulle sælge det inden Aar og Dag til Riddere og Svende.“²⁾ — Haarde Beskyldninger rejstes nu mod Niels Clementsen af Rigsraadet allerede 1513: Han havde for *Kronens Penge* kjøbt adeligt Jordegods, som efter hans Død burde sælges til Ad-

¹⁾ Om Hvasserne s. T. A. Becker: „Landsdommer Jens Hvas“ i Kvartalskriftet Orion I, 2, 245 ff. — ²⁾ Gehejmearchivets Aarsberetning 2, 61.

len, og Kronen have Pengene tilbage; han havde *trængt Adlen og Kirken fra Jordegods*, som Adlen burde have tilbage; — man kommer uvilkaarlig til at fatte Mistanke, naar man ser, hvilket usædvanligt stærkt Eftertryk der i Johanne Hansdatters og Erik Hvasses Skjødebrev gjentagne Gange er lagt paa, at det er sket „med fri Villie,“ „uden Vold“ o. s. v. (Brev 2). — Landsdommerbestillingen synes han snart efter at have mistet, og *efter hans Død* (1518) lod Christian 2den alt hans Jordegods inddrage. Lensmændene paa Aalborg Hus og Lundenæs, Hans Tolder og Ejler Bryske, fik Befaling at inddrage alt Niels Clementsens Gods i Nørrejylland „dog med Undtagelse af det Gods til Avnsbjerg og noget Gods, som *Anne Mikkelsdatter*, Niels Clementsens Efterleverske Brev paa haver.“ Hvad det er for Gods, som Enken fik Lov at beholde, og at hverken Avnsbjerg eller Hemmestrup-Gaardene hørte hertil, viser et samme Dag (Döminica lætare 1518) udstedt Brev til hende, hvori hun indtil videre *forlenes* med en Gaard i Viborg, med en Gaard i Rinds Herred, Restrup kaldet, og alt det Gods, som Niels Clementsen havde i Sønderlyng-, Rinds- og Nørlyng-Herreder samt i Himmersyssel, altsaa hverken Avnsbjerg eller Hemmestrup, som ligge i Lysgaard og Middelsom Herreder. Dog lod Kongen sig bevæge til næste Aar (Paasketid 1519) „af sin synderlige Gunst og Naade og for den Troskab og villige Tjeneste, Niels Clementsen vor kjære Fader, os og Riget hertil gjort haver“ at give og tilskjøde Enken og hendes to Sønner en Del af det Gods, der var tilfaldet Kronen, deriblandt den Gaard i Viborg, „som hun nu selv iboer,“ Restrup m. m. Heriblandt nævnes ogsaa „2 Gaarde i Middelsom Herred i *Hemmestrup*, skylder 8 Ørtug Korn, 2 Skjepper Smør, 2 $\frac{1}{2}$ til Gjæsteri, en Gaard i *Bjering*, Jost Skøtte iboer, skylder 4 Ørtug Korn, 1 Skjepe Smør, 1 $\frac{1}{2}$ Gjæsteri; en Gaard, kaldes *Sjørup*, som Knud iboer, skylder 3 Ørtug Korn, 1 Sk. Smør, 1 $\frac{1}{2}$ Gjæsteri (smlgn. Brev 2). De øvrige Gaarde, i Hjorthede og Lee, ere altsaa forblevne ved Kronen foreløbigt; det i Brev 2 omtalte Vormstrup Gods i Mols havde Niels Clementsen selv alt 1515 mageskiftet til Kronen mod Gods i Lysgaard- og Anst-Herreder. Avnsbjerg derimod forblev altsaa endnu under Kronen.¹⁾

1) Suhm; Ny Saml. 1, 279; 288; 349; 75.

En Udsoning med Christian 2den var altsaa indtraadt. Niels Clementsens Sønner, *Rasmus* og *Jørgen Clementsen* vare tagne til Naade og havde faaet en Del af deres Faders Gods tilbage. *Rasmus Clementsen* lod endog til at blive Kongens Yndling, som Faderen Kong Hanses. 1520 var han Kongens „Hofsinde“ og fik samme Aar Blæsbjerg Len, som Faderen tidligere havde haft. Men hermed var Sagen ingenlunde endnu til Ende. Den voldsomme og raa *Rasmus Clementsen*, der som kongelig Lensmand i Forening med Provsten i Vestervig i Fuldskab begik blodige Optøjer i Viborg og andre Steder, synes ikke at have kunnet glemme Kongen de Tab, han havde tilføjet hans Slægt. Avnsbjerg og meget andet var endnu ikke vundet tilbage. Rigtignok skrev han den 22 Januar 1523 et Brev til sin Broder *Jørgen*, der maa have været i Kongens Tjeneste, hvori han søger at skildre sin Sorg over, at han i Viborg er bleven tvungen af Borgerne til at slutte sig til det inidlertid udbrudte Oprør, og beder Broderen „at sige hans Naade, at han nu ikke længer kan gjøre hans Naade sin tro Tjeneste.“ Men 8 Dage efter, den 30 Januar, fremstod han paa Viborg Bispegaard for de oprørske Rigsraader med Klage over, at Christian 2den ved hans Faders Død havde tiltaget sig en Del Jordegods, som denne havde kjøbt „fra Riddersmænd og *frie Kvindfolk*“ (Johanne Hansdatter?). De oprørske Rigsraader vare naturligvis paa hans Side og tildømte ham og hans Broder alt Godset igjen, dog med Undertagelse af Avnsbjerg. Ja, de forpligtede sig endog, ikke at tage nogen til Konge, uden at han bekræftede dette! Det gjorde Frederik 1ste ogsaa strax. Ja, inden Aaret var omme, afstod Kongen endog Kronens Ret til Avnsbjerg til *Rasmus Clementsen* mod en Sum Penge. Men nu begyndte Processerne for Alvor fra Aarene 1524 til 47; thi den sidste Besidder, Gert Eriksen (Løvenbalks) Søstre Gjertrud og Pernille paastod, at Salget til Niels Clementsen havde været ulovligt, og fordrede deres Arvelod. — *Rasmus Clementsen* døde 1529; hans Broder *Jørgen* faldt blandt de jydsk Adelsmænd mod Skipper Clemens 1534; Moderen *Anne Mikkelsdatter* levede endnu 1535.¹⁾

1) Suhms Saml. a. St.; Allen: Breve og Aktstykker til Chr. 2den og Fr. 1ste, 1, 24 ff. Dog har jeg ikke ganske kunnet følge den lærde Forfatters Skildring af Godsforholdene, navnlig Forholdet med Avnsbjerg, som af ham antages strax at være tilbagegivet til Niels Cl. Enke,

Hvorledes er det gaaet med Avnsbjerg- og Vormstrup-godset efter Anne Mikkelsdatters Død? Har nogen af Brødrene efterladt sig Børn, hvem Godset kunde tilfalde som Ætlinge, eller er det efter Haandfæstningens Bestemmelse, der gjentages ordret i de følgende Haandfæstninger, „inden Aar og Dag“ af ufrelse Arvinger blevet solgt til Adel? Det kan neppe for Øjeblikket afgjøres.¹⁾ Kun saa meget er vist, at det oprindelige Vormstrup-Gods faa Aar efter af Kronen afstodes til *Peder Ebbesen Galt*. Da denne Mand kom til at tage en ikke uvæsentlig Del i sin urolige Tids Begivenheder, samles her nogle spredte Træk til hans Liv efter de Kilder, som for Øjeblikket ere mig tilgængelige.

Peder Ebbesen Galt var en Søn af *Elbe Mogensen Galt* til Tyrrestrup (Skanderborg Amt) og *Palsgaard* (Vejle Amt) og *Fru Sophie Høg*. Faderen var falden i Ditmarsken 1500. Sønnen fik begge Gaarde efter ham eller senere efter sin Broder; dog havde endnu flere adelige Slægter Arveparter staaende i *Palsgaard* og det dertil hørende Gods, et Forhold, som ogsaa senere spores ved *Hemmestrup*. I 10 Aar stod han i Kong Hanses Enke, Dronning Christines Tjeneste, der som bekjendt havde *Næsbyhoved Slot* og *Len* i *Fyen* til Enkesæde. Paa hendes Vegne havde *Peder Ebbesen* „*Slotsloven* til den *Gaard* i *Odense*“ og var tillige *Lensmand* paa *Hindsgavl*. Disse Forleninger beholdt han efter Dronningens Død (1521). Samme Aar havde han paa Kongens Vegne oppebaaret Skatten af *Hindsgavl*, *Næsbyhoved*, *Vesenberg* og *Rugaards Len*. Først i Begyndelsen af 1523 overgav *Christian 2den* disse *Len* til andre. Imidlertid var *Oprøret* i *Jylland* mod *Christian 2den* udbrudt. *Peder Ebbesen* sluttede sig i den *Sag* ingenlunde strax til *Oprørerne*, men holdt sig ligesom *Rigsmarsken Mogens Gøje* tilbage; først da det *jydske Raad* havde truet de *jydske Adelsmænd*, som endnu holdt deres *Tro* mod *Kongen*, paa *Liv* og *Gods*, sendte *Peder Ebbesen* *Kongen* et *Opsigelsesbrev*, dat. *Odense* 19 *Marts* 1523, samme *Dag*, som *Mogens Gøje* sendte sit fra *Skanderborg*. Som *Grund* anfører han *Hertug Frederiks Trusler*; desuden havde han hørt af *Kongens Skriver*, at *Kongen* havde befalet *Jakob Hardenberg* at fare til *Odense* og tage *Gaarden*

¹⁾ Til *Avnsbjerg* nævnes allerede 1534 *Peder Gyldenstjerne* som *Ejer*. *Dsk. Atlas* 4, 496.

fra ham og *ham selv ved Halsen*. Det havde han ikke tjent; han havde altid tjent Kongen og hans Moder tro, ja endog i hendes Tjeneste „fortæret saare mange Penninge,“ selv lønnet sig og sine Svende uden at faa noget af hende derfor, ja endog laant hende 5 à 600 Mark. Sit Regnskab for Lenene kunde han opgjøre. Desuden havde *Sigbrit* truet alle danske Riddersmænd paa Livet. Derfor turde han ikke drage over til Kongen til Sjælland med sine Mænd, som han havde haft i Sinde.¹⁾ Af Opsigelsesbrevet frengaar, at han havde en Del af sine Oplysninger fra Mogens Gøje og Erik Banner, den jydske Adels betydeligste Mænd. Formodentlig har han altsaa handlet i Samraad med dem. Mogens Gøje anfører ogsaa omtrent de samme Grunde i sit Brev; men det bærer ganske anderledes Præg af oprigtig Sorg over at skulle forlade Kongens Sag. Grunden til Peder Ebbesens Forbittrelse maa vel søges i Kongens, som det synes, egenraadige Adfærd mod ham i Anledning af Lenene; men det maa heller ikke glemmes, at Faren var langt betydeligere for hine Mænd, som selv vare i Jylland, hvor hele Landet, Borgere og Almue næsten mere end Adlen, stod i fuldt Oprør. Peder Ebbesen kunde i al Fald kun frygte for sine Herregaarde. — Fra nu af sluttede han sig til Frederik 1ste. 1524 fik han Næsbyhoved Len igjen i Pant; fra 1530 nævnes han som Lensmand paa Lundenæs²⁾ og fremtræder nu som en af Landets rigeste Adelsmænd. Ved Rustningerne i Aaret 1525 mod Christian 2den ansættes han til 8 „Glavind“ (3: 8 Karle med Hest, Harnisk og Spyd), hvilket viser, at hans aarlige Indkomst („Rente“) er anslaaet til 800 Mark, en betydelig Sum paa den Tid, da en Td. Rug ansattes til 8 β , en fed Ko til 2 fl . Til Sammenligning anføres, at Erik Banner ligeledes ansattes til 8 Gl.; enkelte have mere, som den rige Ove Lunge til Tirsbæk (10 Gl.), og Mogens Gøje, sin Tids rigeste danske Adelsmand (16 Gl.); den oven omtalte Rasmus Clementsen 6 Gl.; Bisperne ere ansatte fra 24 til 20 Gl.³⁾

Efter Frederik 1stes Død sluttede *Peder Ebbesen* sig til *Mogens Gøje*, som han trolig understøttede i hans Bestræbelser for at redde Riget ud af Lybækkernes Vold. Da saa-

1) Suhm Saml. 2, 2, 46. Allen: Breve S. 55; 37. — 2) Brev 6 og ff.
— 3) Ny danske Mag. 5, 51; 95.

Iedes Skipper Clemens havde rejst Bønderne i Jylland, fik Peder Ebbesen i Forening med Rigsraad *Ove Lunge* efter Adlens Nederlag ved Svenstrup Befaling til at sørge for Befæstelsen og Forsvaret af *Randers*, et Hverv, som de ogsaa udførte tilfredsstillende; thi da Bondehæren kort efter søgte at storme Byen, blev den slaaet tilbage, og dens Fremtrængen ad den Kant var standset.¹⁾ — Efter Clemensfejdens Undertrykkelse blev det overdraget *Peder Ebbesen* tillige med *Axel Juul* til Villestrup at drage omkring i de „oprørske“ Herreder og tinge med Bønderne om deres „Halsløsning“, den Sum i Penge eller Øxne, som Bønderne i de 49 oprørske Herreder maatte give for at faa Lov til at beholde Liv og Gaarde. De to Adelsmænd havde i Begyndelsen forstaaet deres Hverv saaledes, at de kun skulde tinge med de *skyldige*; men Hertug Christian indskærpede dem, at alt Bøndergodset skulde sættes „for Fæst“, 3: Bønderne blive Fæstere; siden skulde vedkommende Bonde selv for Hertugen godtgjøre, at han var uskyldig; ellers blev Gaarden Kronens.²⁾ Blandt disse Herreder var ogsaa Middelsom og Sønderlyng; mangan Selvejer er her vistnok saaledes bleven Fæstebonde, saaledes som den oven nævnte *Erik Lassen* i Bjerring, hvis Arvinger gjenkjøbte Gaarden 1543. Men det uheldsvangre og vilkaarlige i Behandlingsmaaden kan saaledes neppe tilskrives de to Mænd, hvem dette Hverv var overdraget.³⁾ — Atter 1536 kom Peder Ebbesen til at gribe ind, da han i Forening med Erik Banner fik Befaling at fængsle Bisperne i Børglum og Viborg, Styge Krumpen og Jørgen Friis. — Omtrent paa denne Tid er Peder Ebbesen vistnok ogsaa bleven optagen i Rigsraadet; i al Fald nævnes han neppe blandt Rigsraaderne i Frederik 1stes Tid. — Efter Reformationen nævnes han ved flere Lejligheder som *Stiftslensmand i Aarhus Stift* (1542); Lensmand paa *Lundenæs* vedblev han at være til sin Død.⁴⁾

Hidtil have vi fulgt *Peder Ebbesen* i hans offentlige

¹⁾ Mogens Gøjes Brev til Randers Borgere, 20 Octbr. 1534 i Beckers Orion 1, 267. — ²⁾ „Selvejerbønderne mistede deres Boudeskyld,“ kalder Testrup det i Rinds Herreds Krønike. Senere kunde de atter indløse Gaarden af Kongen (Jydske Saml. 1, 345). — ³⁾ Hvitfeld S. 1433; Aktstykker til Grevefejden fl. St. Pal. Müller: Grevens Fejde, 1, 288 ff. Brev 9 nedenfor. — ⁴⁾ Hüberts Aktst. til Aarhus fl. St.; N. kirkeh. Saml. 3, 351; 4, 471.

Færd. Han har her vist sig som en virksom Mand, der med Iver tog Del i sin Tids Begivenheder. Det er den lyse Side af Billedet. Det eneste mørke Punkt, saavidt man kan skjønne, skulde være hans noget hurtige Frafald fra Christian 2den. Mørkere bliver den anden Side, naar man kommer til hans private Forhold. Denne Side af hans Virken er imidlertid allerede bleven skildret af Prof. T. A. Becker i „Prospekter af danske Herregaarde,“ 6te Bind 1ste Hefte, under Rudbjerggaard. For at gjøre Billedet mere tydeligt, laanes nogle Træk herfra, tilmed da det staar i nøje Forbindelse med den Maade, hvorpaa han kom i Besiddelse af Hemmestrup. Begjærlig efter Gods havde han efterhaanden ved Arv og Pant eller paa andre Maader samlet en Mængde Ejendomme i sin Haand, foruden Palsgaard og Tyrrestrup Skrumstrup (Vilhelmsborg) i Jylland, Ingelstad i Skaane, Sellebjerg i Fyen, Rudbjerggaard paa Laaland. Som Stiftslemmand i Aarhus benyttede han sig af sin Stilling til utilbørlig Fordel, idet han beskyldtes for at anvende Sten, Kalk, Bly og Tømmer af de Kirker, som ifølge Christian 3dies saakaldte Klemmebreve bleve nedbrudte, til egen Brug. Sagnet vilde endog fortælle, at han en Julekveld med egen Haand havde dræbt sin Svigerfader *Gjord Nielsen Drefeld*, som havde gjort ham Forestillinger mod denne Fremfærd. Det viser i al Fald, hvad Almuen har tiltroet den forhadte Adelsmand, der havde afkrævet saa mange Bønder Halsløsning og nedrevet deres Kirker. 1540 kjøbte han af Kronen *Birkelse* i Vendsyssel, som tidligere havde hørt til Børglum, men var blevet inddraget ved Reformationen.¹⁾ Den uheldigste Side ved hans Begjærlighed efter Gods er imidlertid netop den Maade, hvorpaa han kom i Besiddelse af *Hemmestrup*. 1546 afkjøbte han nemlig Kongen for 6000 R alt det Gods, som *Niels Clementsens Arvinger* havde haft. At Sagen var mislig, viser sig netop i den Bestemmelse i Skjødebrevet, at Kongen, hvis Godset ved Lov blev ham afvunden, blot vilde give ham Pengesummen tilbage, uden at ville hjemle ham det. *Kronens Ret* til Niels Clementsens Arv synes ogsaa næsten ufattelig, i al Fald hvad Hemmestrup og det dermed forbundne Gods angaar, som Christian 2den 1519 udtrykkelig havde tilskjødet Enken og de to Sønner

¹⁾ Dsk. Atl. 5, 326.

og *deres Arvinger* til evindelig *Eje*. At Godset en Gang havde været forbrudt, kunde da ikke nu faa tilbagevirkende Kraft, naar Kongen atter senere udtrykkelig havde tilskjødet dem det. Og selv om man antog, at Niels Clementsen paa ulovlig Vis var kommen i Besiddelse deraf, ligesom han beskyldtes for i Anledning af Avnsbjerg, vilde Kronen ikke faa nogen Ret, men Hvasserne. Ikke en Gang i det Tilfælde, at Rasmus og Jørgen Clementsen ingen „frelse“ Arvinger havde efterladt sig, vilde Kronen faa nogen Ret; men da skulde Godset af de ufri Arvinger netop sælges til Adel. Noget dunkelt bliver i hvert Fald tilbage. I det Hele fortjente vistnok Niels Clementsens betydelige Godskjøb og de derved fremkaldte Forhold en nærmere Undersøgelse.

Driftig og virksom skal Peder Ebbesen ogsaa have været som Godsstyrer. Paa Tyrrestrup og sine andre Godser indførte han et forbedret Avlsbrug, men ogsaa *strængere Hoveri*. Han døde 1548 paa Palsgaard og blev begravet i Søvind Kirke ved Tyrrestrup; men Bønderne saa Fanden ride afsted med „Per Ibs,“ som de kaldte ham, „den grove Synder, den grovselig Herre.“¹⁾ Med sin Hustru *Ingeborg Drefeld* havde han mange Børn; men Ejendommene forbleve vistnok i nogen Tid uskiftede. En Mængde Retstrætter udbrød strax i Anledning af det Gods, Peder Ebbesen efterhaanden havde samlet; baade Adelsmænd og Lensmænd stævnedes Fru Ingeborg i den Anledning for Kongens Dom i Løbet af 1549. Saaledes indstævnedes Axel Juel til Villestrup Fru Ingeborg og hendes Lavvæрге for *Kronens Kjøbstad Sæby* i Vendsyssel, som Peder Ebbesen havde tilholdt sig med sit Kjøbebrev paa Birkelse og havde udgivet for at ligge til Birkelse, samt nogle Gaarde i Vendsyssel, „som han i lige Maade haver sig tilholdt med Uret, som han (Axel Juel) mener.“²⁾ Dog eftergav Kongen Peder Ebbesens Arvinger den Tiltale, han havde til ham for de nedbrudte Kirker i Aarhus Stift og for det Tømmer, Sten og Kalk, han havde brugt deraf til sin egen Nytte.

Efter *Fru Ingeborgs Død* (1551) deltes Peder Ebbesens efterladte Herregaarde efterhaanden mellem Børnene. Rudbjerggaard var alt tidligere bleven solgt; Slægtens Andel i Palsgaard og Tyrrestrup tilfaldt den ældste Søn Gjord Pe-

1) Thieles Folkes. 1, 371. — 2) Dsk. Mag. 4 R. 2. 312 ff.

dersen Galt; Ingelstad i Skaane tilfaldt Niels Galt, Birkelse en fjerde, Anders Galt. En Datter, *Kirsten Pedersdatter Galt*, blev gift med *Erik Kaas til Lindbjerg*, og blandt det Gods, der tilfaldt ham, var *Hemmestrup By* og de øvrige Gaarde i Omegnen, som Niels Clementsen i sin Tid havde kjøbt af Hvasserne. 1568 overlod *Gjord Pedersen til Palsgaard* og *Niels Pedersen* til Ingildstadgaard til Erik Kaas deres Andel og Part „udi de Gaarde og Ejendomme udi Hemmestrup, som han (Erik Kaas) nu haver i Værge, til Eje, dog saa at han fyldestgjør dem med Gods andetsteds.“¹⁾ Saaledes var Erik Kaas kommen i Enebesiddelse af det gamle Vormstrup-gods. Endelig var der kommet Ro efter de mange Omvexlinger, dette Gods havde været underkastet i de sidste halvhundrede Aar. En Fordel maa det have været for Beboerne at komme i en Slægts Eje, som nu beholdt Godset i omtrent 130 Aar, efter at have haft Herremænd over sig som den uredelige Niels Clementsen, den raa Rasmus Clementsen eller den strænge og egennyttige Peder Ebbesen.

Erik Kaas til Lindbjerg (Ringkjøbing Amt), af Sparre-Kaasernes gamle ansete Slægt, var en Broder til den berømte Kansler *Niels Kaas* til Taarupgaard; tilligemed ham havde han Arvefordringer til Støvringgaard i Randers Amt; dog er det uvist, om denne Gaard er kommen i Slægtens Eje, medens Erik Kaas levede; han selv kaldes altid „til Lindbjerggaard“; først 2 Aar efter hans Død kaldes hans Enke „Fru Kirsten salig Erik Kaases til Støvringgaard.“ I sin Tids politiske Begivenheder synes han ikke at have taget synderlig Del; fra 1575 og til sin Død (1578) kaldes han Lensmand paa Børglum.

Større Virksomhed synes han at have udvist som Godsstyrer. Skovene tog han sig især af. 1562 lod han ved Sandemandsgang sætte nøjagtigt Skjel mellem *Hemmestrup* og *Faardals* Skove. *Bjerring Egeskov*, *Bjerring Lund* og *Tykke* og *Bjerring Vesterskov* bleve skiftede, og han sørgede for, at *Bjerring Egeskov* blev fredet i nogle Aar, at den ikke skulde forhugges. Ogsaa *Lee fælles Skov* blev paa samme Tid nøjagtig afrebet mellem 17 Gaarde i Lee By, hvoraf Kronen besad 2 og Mariager Kloster 2; de övrige

¹⁾ De egenhændige Originaler i Hemmestrup Archiv, dat. Palsgaard Tirsdag næst efter Fastelavn og Kbhvn. 17 Septbr.

vare delte mellem 7 eller 8 adelige Besiddere, men ikke en eneste Selvejerbonde nævnes; saa spredte vare de adelige Besiddelser endnu der paa Egnen¹⁾. Ligeledes lod han retslig undersøge, hvad der med Rette hørte „til de Mænd, der bo i *Serup*,“ hvor han selv besad den Gaard, som Niels Clementsen i sin Tid havde ejet, og lod tage Tingsvidner paa, at nogle Jordstykker i Bjerring Mark og Engstrækninger ved Gudenaå havde hørt til Serup, saa længe det kunde mindes.

Erik Kaas døde 31 Decbr. 1578 og blev ligesom sin berømte Broder begravet i Viborg Domkirke. Med Kirsten Pedersdatter efterlod han sig efter Gravskriften 10 Børn, hvoriblandt 5 Sønner.²⁾ Her var saaledes et vanskeligt Bo at opgjøre; de fleste af Børnene vare vistnok endnu umyndige. Boet blev derfor i længere Tid ikke skiftet, saa at de efter Tidens Skik vedblev at være Medejere af det efterladte Gods uden bestemt Deling. Støvringgaard tilfaldt, maaske efter Kansler Niels Kaases Død 1594, den anden og fjerde ældste Søn, *Niels* og *Mogens Kaas*; den førstnævnte af disse fik ogsaa Birkelse efter sin Fætter Ebbe Andersen Galt, der havde ægtet en „ufri“ Kvinde; thi ifølge Frederik 2dens Reskript af 1582 maatte Børn af en Adelsmand og en ufri Kvinde, *selv om hun var hans Ægtehustru*, ikke arve frit Jordegods; men det skulde efter Faderens Død tilfalde hans nærmeste Arvinger. Dog maatte N. Kaas senere afhænde Birkelse og beholdt kun Refskjær tilbage. Den yngste *Gjord Kaas* fik Taarupgaard efter Kansleren. *Jørgen Kaas* skriver sig „til Hoffgaard“ (i Vendsyssel?). Lindbjerggaard tilfaldt

¹⁾ Brev 10—12. — ²⁾ Gravskriften i Marm. dan. 2. 205. Ligstenen selv er desværre ikke længere til. Ved Kirkens Gjenopførelse for nærværende Tid er Stenen, der alt tidligere skal have været beskadiget, bleven helt sønderslaaet og Gravstedet bedækket med Grus. En Mand, der nærer levende Interesse for gamle Mindesmærkers Bevarelse, Hr. Murmester Gulle v i Viborg, har imidlertid med stor Flid efter de sønderslaaede Brudstykker optaget en Tegning af Stenen, hvorpaa fandtes udhugget en harniskklædt Ridder og en Kvindeskikkelse i fuld Legemsstørrelse tillige med Sparre-Kaasernes og Galternes og deres Aners Vaabenskjolde. Ethvert synligt Spor af denne Begravelse vil saaledes for Fremtiden være forsvunden. — Endnu mere at beklage er det imidlertid, at selve Kansler Niels Kaases Begravelse ligeledes i lang Tid har været forstyrret, hvilket formodentlig skriver sig fra 17de Aarh.; senere havde den fra

den ældste *Peder eller Iver Kaas*, som snart døde ugift, hvorefter den senere faldt tilbage til Slægten.¹⁾

Imidlertid styrede Fru *Kirsten Pedersdatter* selv sin Mands efterladte Ejendomme, indtil Sønnerne bleve myndige. Af det Gods, hun havde bragt sin Mand i Medgift, dannede hun en ny Hovedgaard, som forblev udelt indtil hendes Død, og denne Hovedgaard var *Hemmestrup*. Byen blev nedlagt, eller rettere sagt, de to Gaarde bleve slaaede sammen til en; thi i de tidligere Dokumenter er der ikke Spor til mere end 2 Gaarde i selve Hemmestrup By. Hertil blev lagt et Par mindre Steder, *Hedegaard*, *Kneberhede* og *Hede Mølle*, som inddroges under Gaardens Taxt. Dette skete temlig hurtigt efter Mandens Død; endnu Octbr. 1579 omtales Hemmestrup som en By, idet Kongen befalede en Commission af 4 Adelsmænd i Forening med Sandemænd at fastsætte ret Markeskjel mellem Mammen By og Hemmestrup By i Anledning af en Trætte mellem Fru Kirsten og Lensmanden paa Hald.²⁾ Dette Markeskjels Fastsættelse har formodentlig staaet i Forbindelse med Hovedgaardens Oprettelse; thi alt i et Dokument fra Begyndelsen

Holbergs Tid bekjendte Mag. Tychonius („Jakob von Tyboes“ Stygotius) ladet indrette sin Begravelse samme Sted! — En lignende Forstyrrelse af Gravfreden er ved Kirkens nuværende Ombygning udøvet mod en anden berømt Mand, Biskop Henrik Gerner og hans Hustru Dorothea Bircherod tillige med flere af de ældre Bisper; deres Kister ere ødelagte, og Benene — ja dem kunde man maaske finde blandt den uhyggelige Samling af Knokler og Hjerne-skaller, som Besøgerne af Viborg Domkirkeplads sidste Vinter saa opdyngede ved Indgangen til Choret. Formodentlig vil man vel i den nyopførte Kirke ved en eller anden Inskription minde om det Sted, hvor Henrik Gerner — har ligget begravet, i Sandhed en daarlig Erstatning for den virkelige Begravelse. Henrik Gerner har vist sig som en saa betydelig dansk Personlighed baade i Handling og i Skrift, at man nok kunde have vist lidt større Pietet mod hans Levninger. — Forhaabentlig vil dog lignende Forstyrrelser af bestemte historiske Mindesmærker for Fremtiden undgaaes ved Kirkens Gjenopførelse, idet der nu er nedsat en Commission, som skal paase Fredningen af Kirkens Mindesmærker. — ¹⁾ Dsk. Atl. ved vedkom. Gaarde, Beckers Beskriv. af Støvringgaard i Dsk. Herregaarde B. 6. — I Stamtavlen over Kaaserne i Hoffmanns Efterretn. om dske Adelsmænd gjøres Erik Kaas til Støvringgaard og Erik Kaas til Lindbjerg urigtigt til 2 Personer. — ²⁾ Brev 3 S. 181, hvis rette Datum er 11 Octbr. 1579.

af 1580 nævnes Fru Kirsten for første Gang „til *Hemmestrup*“. Formodentlig er den ene af de daværende Fæstere død; thi tidligere omtales i Tingsvidner oftere „Niels Jensen og Søren Jensen i Hemmestrup;“ fra nu af forekommer „Søren Jensen, tjenende paa Hemmestrup,“ og senere omtales en Foged paa Hemmestrup, som stadig giver Møde for Retten paa Fru Kirstens Vegne. Hertil lagdes da de omliggende Bøndergaarde, som Fru Kirsten var i Besiddelse af. Foruden det gamle Vormstrupgods hørte endvidere hertil flere andre Gaarde i Omegnen; men forøvrigt kan en fuldstændig Udsigt over Godsets Størrelse paa den Tid ikke gives. Betydeligt var det neppe endnu.

Saaledes blev Fru Kirsten den egentlige Stifter af Herregaarden Hemmestrup. Den lange Tid, hun styrede Godset, lige til hendes Død 1615, optoges for største Delen af Arvstridigheder med forskellige adelige Slægter — om en Eng i Ingstrup. Sagen var i og for sig af temlig ringe Betydning, saa man forbavses over, at en saa ringe Sag kunde give Anledning til en næsten 100aarig Strid, hvori adskillige Slægtled bleve inddragne og adskillige Herredsfogeder satte i Forlegenhed; men den kan tjene til et godt Bevis paa Tidens indviklede Arvespørgsmaal og de Forviklinger, Godskifterne medførte paa en Tid, da intet fideicommissarisk Baand hvilede paa Ejendommene, og da derfor selv igjennem længere Tid de forskjelligste Slægter kunde have Lod i samme Gaard. — Striden stammede fra Palsgaard, hvor Forholdene vare meget indviklede. Palsgaard var delt mellem to Slægter, Galterne og Rosenkrandserne. *Rosenkrandsernes* Part gik ved Giftermaal over til Oluf Pedersen *Gyldenstjerne* til Estvadgaard, som efterlod sig sex Børn, som alle fik Lod i Godset. Saaledes fik baade Slægterne *Rud* og *Munk* ved Giftermaal Andel i Godset. Da nu disse Slægter atter indbyrdes mageskiftede eller paa anden Maade afhændede deres Andel i de enkelte Gaarde, blev Forholdet end mere indviklet. Saaledes gik det ogsaa med den omtalte Eng til en Gaard i Ingstrup. Alt 1484 havde Peder Ebbesen Galts Farbroder *Erik Mogensen* taget Vidne paa, at han indvarslede en Gaard i Ingstrup for sig og sine Medarvinger; men en Eng, som da laa i Fællig, „*svor han intet om.*“¹⁾ Se-

¹⁾ Brev 7.

nere havde Peder Ebbesen taget kgl. Bekræftelse paa det derom udstedte Tingsvidne. Strax efter Peder Ebbesens Død blev imidlertid hans Enke, Fru Ingeborg, stævnet af *Mogens Munk* til Volstrup, den fra Christian 2dens Tid bekjendte Landsdommer i Jylland, for Ingstrup Eng; thi Mogens Munk var i Mellemtiden kommen i Besiddelse af en 5te Del (!) i den Lod, som tilfaldt Oluf Gyldenstjernes Børn. Hvorledes Sagen den Gang er bleven retslig afgjort, vides ikke. Men imidlertid skiftede Ejendommene Besiddere; i 1550 havde Mogens Munks Søn, *Oluf Munk*, tidligere udvalgt Biskop til Ribe, senere Medlem af Rigsraadet († 1568), solgt en Del af Godset til Knud Gyldenstjerne til Vosborg, og Erik Kaas var efter sin Svigermoder kommen i Besiddelse af Gaarden i Ingstrup. Erik Kaas tog strax kraftigt fat og søgte at faa Sagen om Benyttelsen af Ingstrup Eng endelig afgjort; han stævnedes da først 1572 Lensmanden paa Hald, Korfits Viffert, da Kronen ogsaa havde Del i Ingstrup Eng, og da Herredsfogeden i Nørlyng Herred, *Peder Ibsen i Vammen*, havde trukket Sagen i Langdrag og ikke havde villet afsige nogen endelig Dom, lod Erik Kaas Herredsfogeden stævne for Landsting, hvor Landsdommeren, Palle Juel til Palsbjerg, og Landstingshøreren Gunde Skriver dømte Herredsfogeden til at erstatte Erik Kaas den Skade, han havde lidt ved Sagens Udsættelse. Den Gang blev Sagen afgjort til Erik Kaases Fordel; men 1576 blev Sagen paa ny optagen af Palsgaards forskjellige Arvinger, først af Fru Mette Rosenkrands og senere af *Johan Rud* til Møgelkjer og *Prebjørn Gyldenstjerne* til Vosborg; da fældede Herredsfogeden Jens Sørensen, som altsaa maa have afløst Peder Ibsen, den Dom, „at den Eng burde følge Erik Kaas, som salig Oluf Munks Tjener i Rødding havde i Brug i Ingstrup Kjær.“ — Hermed var Sagen dog ikke endt; thi længe efter Erik Kaases Død optoges Sagen atter af de nævnte Mænd, idet de indstævnedes Dommen af 1576 for Viborg Landsting og paastod den afvist, da Herredsfogeden ikke havde afsagt „endelig“ Dom. Siden de skulde have Halvdelen af Gaarden, mente de, at de ogsaa burde have Halvdelen af Engen. Landstinget sendte da Dommen tilbage til Herredsfogedens fornyede Kjendelse. Den daværende Herredsfoged kom imidlertid til samme Resultat og tildømte Fru Kirsten Engen. Efter endeløse Stridigheder, hvorved Sagen vistes frem og

tilbage fra Herredsting til Landsting og endelig til Kongens Kjendelse, blev den meget omtvistede Eng ved Hemmestrup; dog kom Sagen ikke til endelig Afgjørelse, før Kirsten Pedersdatters Søn, Mogens Kaas, 1617 og 18 endelig udkjøbte Medarvingerne til de nævnte Gaarde i Ingstrup og Rødding.

Sagen er i og for sig af ringe Vigtighed, men den synes at afgive et Bevis paa den vanskelige Stilling, som de bondefødte *Herredsfogeder* begyndte at have lige over for den mægtige Adel og de kongelige Lensmænd. Herredsfogeden udnævntes af Lensmanden, der efter de tidligere Haandfæstningers Bestemmelser skulde tage en Bonde eller Bryde (villicus) fra Herredet selv til Foged; senere hedder det blot, at han skulde tage „uberygtede og vederhæftige Danne-mænd, som skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild;“ men gjorde Herredsfogeden nogen Uret, skulde han afsættes og selv svare til sine Gjæringer. Saa længe der var en selvstændig og talrig Klasse af jordegne Bønder, medførte Bestemmelsen ingen Fare; men senere, da de jordegne Bønders Tal saa stærkt aftog, er Spørgsmaalet, om en adelig Fæstebonde kunde blive Herredsfoged. Retslig var der maaske neppe noget til Hinder derfor, skjønt man vel i Reglen undgik det, før det i Christian 4des Reces af 1623 bestemtes, at der af Lensmanden skulde beskikkes hver Herredsfoged en af Kronens Gaarde i det Herred, hvor han var Foged, med de Friheder, som tidligere havde været Brug. Men af Lensmanden blev i hvert Fald Herredsfogeden stærkt afhængig. Faktisk tog man nu kgl. Fæstebønder til Herredsfogeder. Saa meget er vist, at her foreligger to Exempler paa, at to Herredsfogeder ere blevne fjernede. Den ene, Peder Ibsen i Vammen, Herredsfoged i Nørlyng Herred, havde 1572 dømt gunstigt for Kronen og Lensmanden; men Landstinget underkjender hans Dom og dømmer ham til at give Modparten Skadeserstatning; den anden, *Mads Harbo* i Mammen, Herredsfoged i Middelsom Herred, har 1574 dømt til Skade for Kronen og Lensmanden; Landstinget sender Dommen tilbage, hvorpaa en ny indsat Herredsfoged dømmer til Gunst for Kronen.¹⁾ I begge Tilfælde kla-

1) Tillæg Nr. 9. M. Harbo i Mammen var en af Kronens Fæstebønder. Personer af Familien Harbo nævnes i al Fald i Mammen som Lensmanden Otte Krumpens „Tjenere“.

ges over, at Herredsfogeden har afsagt saakaldte „uendelige“ Domme, hvori Herredsfogeden ved en eller anden Slutningsbemærkning, som „indtil bedre bevises kan“ eller lignende Udtryk, søgte at slippe fra Vanskelighederne. Det forekommer saa hyppigt, at det intet Under er, at Sagerne derved forhaledes i det uendelige.¹⁾ Men denne Udvei anvendtes upaatvivlelig ofte af Herredsfogeden, naar han vilde undgaa at støde an mod en af de stridende Adelsparter.

Hvad der gjaldt Herredsfogedens Stilling paa denne Tid, finder endnu mere Anvendelse paa den ikke ringe Mængde Bønder, som hver Torsdag, naar Herredsting holdtes paa Kneberhede paa det sydøstlige Hjørne af *Mammen* Bymark, maatte møde paa Tinget og deltage i Retsplejen som Lovhøring, Sandemænd, Tingsvidner eller paa anden Maade. Ogsaa her viser det sig, at den Omstændighed, at disse Mænd nu næsten udelukkende som Fæstebønder vare afhængige af Adelsmændene, ofte af de stridende Parter selv, ingenlunde fik en heldig Indflydelse paa Rettens Gang, hvorfor de ofte af den tabende Part stævnes for Landstingene og beskyldes for Partiskhed, hvilket ogsaa bidrog til Sagernes Forhaling. Flere Exempler i lignende Retning ville forekomme senere i Sager mellem Adelige indbyrdes. At dette Forhold har været til Skade for Bondens egen retslige Stilling, findes der derimod ingen Exempler paa. Tvertimod vare Herredsfogederne i Reglen snarere gunstig stemte for Bonden. Saaledes havde Herredsfogeden i Sønderlyng Herred, Chr. Andersen i Reistrup, 1607 frikjendt Fru Kirstens Fæster af Ingstrup Mølle, „der drog af hendes Mølle, som han udi boet, og havde ladet den vordeløs, før hans Aar var ude,“ hvilket efter hendes Paastand gik fra den ene St. Valdborg Dag (1 Maj) til den anden. Herredsfogedens Dom lød paa, at efterdi det ikke var bevist, at Fæsteren havde fæstet Møllen længere, end han boede i den, og han havde lovlig opsagt den, som var bevist med Tingsvidne, samt ikke havde forsømt den, i den Tid han boede i den, maatte han frikjendes, „indtil bedre bevist vorder“. Da Dommen saaledes var „uendelig,“ indstævnedes Fru Kirsten Fogeden for Landstinget, hvor Dommeren Iver Juel og Landstingshøre-

¹⁾ For Landstingenes Vedkommende vare slige „Uendeligheder“ ligefrem forbudte ved Christianus 4des Reces 1623.

ren Gunde Christensen erklærede den for magtesløs, „da den ikke var endelig,“ og atter henviste Sagen til Herredstinget.

Fru *Kirsten Pedersdatter* døde i en høj Alder i Slutningen af 1616. Hun viser sig som en kraftig Kvinde, der ikke veg et Haarsbred fra, hvad hun ansaa for sin Ret; der er noget i hendes Karakter, saa vidt man kan slutte sig dertil efter de foreliggende Vidnesbyrd, der vidner om Faderens Ihærdighed. At hun i Begyndelsen af sin Enkestand havde sin berømte retslærde Svoger, Kansler Niels Kaas, til Lavvæрге, har formodentlig bidraget hertil.

Af Fru Kirstens Sønner nævnes *Jørgen Kaas* som Ejer af Hemmestrup¹⁾; men han har neppe nogensinde været i Besiddelse af Gaarden; thi alt 17 Juni 1615 pantsatte Jørgen Kaas til Havgaard, Befalingsmand over Stavanger Len, til sine Svogre *Anders Sinklar* til Gernis, Befalingsmand i Gladsaxe i Skaane, som 23 Nov. 1600 var bleven gift med Kirsten Kaas,²⁾ og *Lage Urne* til Sellebjerg i Fyen, gift med *Ingeborg Kaas*, „al den Arv, Lod og Andel i rørlig og urørlig Ejendom, som kan lovlig tilfalde ham efter hans Moder, velb. Fru Kirsten Pedersdatter til Hemmestrup,“ for 2600 „enkelte“ Rdlr., som han skyldte Kongen og skulde betale inden førstkommande Mikkelsdag, og hvorfor de nævnte Mænd vare gaaede i Borgen. Da Jørgen Kaas imidlertid ikke havde betalt Kongen til rette Tid, toge Svogrene efter Moderens kort efter følgende Død Godset i Besiddelse, men afstod Aaret efter Pantet til Jørgen Kaases Broder *Mogens Kaas* til Støvringgaard. Saaledes var en hel Broderlod af Hemmestrup med Tilliggende kommet i denne Mands Besiddelse; allerede 25 Jan. 1616 havde den 3die Broder *Niels Kaas* til Refskjær afstaaet ham sin Del i Hemmestrup Gaard og Gods. Der stod nu kun tilbage at faa Jørgen Kaases Pant forandret til Ejendom, hvilket var en let Sag, da Jørgen Kaas ikke havde Penge til at indløse det med. 2 Juli 1617 gav han da sin Broder Mogens Kaas Skøde paa al sin Arvepart efter Moderen, nemlig Halvparten af Hemmestrup Ho-

1) Kaasernes Stamtavle i Hoffm. Efterr. om dske Adelsm. 1 B. —

2) Anders Sinclar, af skotsk Byrd, var en af Christian 4de højt anset Mand, under Kalmarkrigen Befalingsmand paa Kalmar, 1616 Rigsraad og 1617 Ridder af Elefanten, død 1629.

vedgaard, „med hvad som er bygget i Gaardens Mark,“ af Skoven og af Møllen, anslaaet til Hartkorn 15 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb., samt 1 Gaard i *Tulstrup*, 1 Gaard, 1 Bol og et Gadehus i *Lee*, en Gaard i *Serup*, det halve af *Tavlegaardene*, 2 Gadehuse i *Hjermind* og *Hjorthede*, hvoraf det ene var øde; en Gaard og et øde Gadehus i *Mollerup*, Ørum Sogn, Sønderlyng Herred, *Ingstrup* Mølle, 3die Parten af en øde Gaard i *Rødding* og en Part af en Gaard i Skauen, *Suollerup* kaldet. — Da Halvparten af Hemmestrup Gods var pantsat for 2600 enkelte Dalere, kan Godsets Værdi altsaa anslaaes omtrent til 5200 Rd.¹⁾ — Saaledes var Hemmestrup kommet i den højt ansete Mogens Kaases fuldstændige Eje, den sidste Mand af Betydning i Sparre-Kaasernes gamle Æt.

Mogens Kaas til Støvringgaard var endnu ung, da hans Fader døde; 12 Aar efter (1590) blev han tillige med sin yngre Broder Gjord indskreven ved Universitetet i Leipzig. I Aarene 1614—19 nævnes han som Befalingsmand paa Ørum Slot i Ty, et den Gang ikke ubetydeligt Len. 1 Maj 1619 fik han det langt betydeligere *Mariager Kloster* i Forlening, som han beholdt til 1632, da han blev Befalingsmand paa *Nyborg* Slot, som han havde i Forlening indtil sin Død. 12 Marts 1624 blev han af Christian 4de optagen i Rigsraadet, og blev 1633 udnævnt til Ridder.²⁾ — At følge hans Virksomhed som Rigsraad vilde føre for langt ind paa den almindelige Histories Omraade i Christian 4des og Frederik 3dies Tid, om det ellers var muligt at følge den i det enkelte; her kun et Par Træk til at karakterisere hans Anskuelser. Som en ivrig Hævder af Raadets og Adlens store Særrettigheder modsatte han sig ligesom de fleste øvrige Rigsraader i Aaret 1631 Christian 4des Bud, at Raadets Medlemmer herefter skulde afgive særskilte Erklæringer over de kongelige Forslag i Stedet for en fælles Beslutning, hvorved jo rigtignok Raadets ved Haandfæstninger og Vedtægt hjemlede Ret til at træde op som samlet Corporation vilde have lidt et slemt

1) En Daler kan omtrent anslaaes lig 1 Td. Rug. 1628, da Kornpriserne vare usædvanlig lave, sættes i en samtidig Dagbog der fra Egnen 1 Sk. Rug til 6 β , altsaa en Td. omtr. 3 \mathcal{L} , 1 Skp. Byg 4 β , 1 Skp. Havre 2 β , en Ko 1 Daler. — 2) Ny kirkeh. Saml. 2, 250; Dsk. Mag. 6, 203; 240. Dsk. Atlas 5, 491. Christian 4des Breve ved Molbech fl. St.

Skaar. Lige saa kraftigt modsatte han sig 1652, at der paa-lagdes Adlens Tjenere Skat som stridende mod Adlens For-rettigheider.¹⁾

Mogens Kaas lader saaledes til at have været et ægte Billede paa en dansk Adelsmand fra hin Tid: utilbøjet til at give efter i det, som han ansaa for sin Ret, selv om denne Ret var til Skade i andre Henseender, men dygtig og kraf-tig i alle Forhold, hvor han var sat til at virke. I Mariager tog han sig saaledes med Iver af Kirkens Bygning, da den var faldefærdig. En „Ordinants og Skikkelse,“ som han som Lensmand havde udstedt om Kirkens Indkomst og Bygning og om Ordens Vedligeholdelse under Gudstjenesten og lig-nende Forhold, fik kgl. Stadfæstelse kort efter, at han selv var forflyttet til Nyborg.

Som Godsstyrer viste *Mogens Kaas* stor Dygtighed og vidste at samle de fleste af sin Slægts Ejendomme i sin Haand. Lige som han havde udkjøbt Medarvingerne af Hemmestrup, saaledes havde han ogsaa, da det gik tilbage for hans Broder *Niels*, med hvem han var Medejer i *Støv-ringgaard*, afkjøbt denne hans Part heri omtrent 1614 og var saaledes bleven Eneejer af denne hans egentlige Hoved-ejendom, hvor han i Aarene 1622—23 opførte Hovedbygning-*gen*. Desuden ejede han *Gudumlund* i Fleskum Herred, hvor hans Farbroder *Jens Kaas* var død barnløs 1579, *Restrup* og *Korsøgaard* i Rinds Herred, som tidligere havde tilhørt *Niels Clementsen*²⁾, men som nu efter forskellige Ejere vare komne i Mogens Kaases Eje efter 1637; des-uden *Lundegaard* i Fjends Herred (efter 1647) og *Tulsted* i Hellum Herred (1649). I Fyen ejede han desuden *Vejrup* og *Sellebjerg*, som havde tilhørt hans Morfader *Peder Ebbesen Galt* og senere hans Søster og Svoger, *Ingeborg Kaas* og *Lage Urne*.

Denne store Virksomhed, som Mogens Kaas i flere Ret-ninger viste, kom i en særlig Grad *Hemmestrup* til Gode, og ligesom Moderen var Hovedgaardens Stifter, kan Mogens Kaas i en vis Henseende kaldes Bøndergodsets Samler. Pals-*gaards* Arvetagere eller deres Efterfølgere bleve udløste;

¹⁾ Christian 4des Breve ved Molb. S. 153; 463. Aktstykker udg. af Fyens litt. Selsk. 2, 137. — ²⁾ Suhns Ny Saml. 1, 279, 281; 349. Dsk. Atl. 5, 70; 4, 690.

saaledes afkjøbte han 1618 Christian Grubbe til Lystrup i Sjælland, der var gift med en Gyldenstjerne, Fjerdeparten af en Gaard i Nørre-Ingstrup, Rødding Sogn. Rudernes gamle Borg *Kjællinghøl* i Hjorthede Sogn var ligeledes — uvist hvorledes — kommet i hans Besiddelse, og 1622 tilskødede Rigsadmiral *Peder Munk* til Søbygaard og Estvad ham en Gaard og et Hus i Hjorthede, en Gaard i Morum, Gislum Herred, og en halv Gaard i Espe i Hellum Herred. Da Peder Munk havde faaet sine Gaarde efter Gyldenstjerner og Ruder, staaer dette maaske ogsaa i Forbindelse med det gamle Forhold fra Palsgaard. I det Hele gik Bestræbelsen ud paa at samle Gods saa meget som muligt i Lee og Hjorthede og omliggende Sogne i Middelsom Herred; men i den Henseende stødte Mogens Kaas sammen med Rigmarsk *Jørgen Skeel* til Ulstrup paa den ene Side og *Iver Lykke* til Vindum Overgaard paa den anden Side, som ligeledes begge paa den Tid søgte at afrunde deres Besiddelser. Da Mogens Kaas saaledes i Forening med *Mette Brahe*, sal. Ped. Marsvins til Avnsbjerg, i Aaret 1620 indvarslede Ejermænd til nogle Jordstykker til Hjorthede Mark og Tavlegaardene og søgte at faa Hjorthede Mark udskiftet, nedlagde Jørgen Skeel ved sin Foged Indsigelse herimod ved et temlig bydende Brev, hvori det hedder: „Efterdi min Husbond Jørgen Skeel er Lodsejer i Hjorthede Mark, og den ligger mesten Parten udi Fællig urebet og udelt efter Skyld og Landgilde eller i andre Maader, og en Part af samme Jord, som *nu er Agerland*, for faa Aar siden haver ligget i Hede og Fællig under Fæfod, forbyder jeg Herredsfogeden eller hvem der sidder i Dommers Sted, at stede nogen Fylding for Ejer paa nogen forne Bys Ejendom, før end det bliver med Dom saa lovlig vunden efter Recessen, som det sig bør.“ Men da Mogens Kaas lod fremlægge et Tingsvidne af 1539, hvorved *Olaf Thomsen paa Tavle* indvarslede nogle Stykker Jord og et Stykke Skov paa Hjorthede Mark til sig,¹⁾ dømte Herredsfogeden Niels Jakobsen i Medelhede,²⁾ at „der ikke kunde

1) Smlgn. Brev 1, S. 176. — 2) Medelhede, en Gaard i Rind Sogn, tilhørte ifølge en Præsteindberetning i Viborg Stiftsarchiv fra 1657 den Gang Rigmarsk Anders Bilde til Vindum Overgaard. Rimeligst har den vel 1620 tilhørt Kronen, og Niels Jacobsen saaledes været en af Kronens Fæstebønder.

nægtes Mogens Kaas og Fru Mette Brahe Ejerfylding paa disse Jordstykker i Hjorthede og til Tavle.“ Hermed var Sagen imidlertid ikke endt; thi 3 Aar efter, 1 April 1623, stævnedes Landsdommer Niels Krag til Aggerskrog paa Jørgen Skeels Forlangende Mogens Kaas, Herredsfogeden og alle Synsmænd og Tingsvidner til Viborg Landsting i Anledning af Herredsdømmen. Hvad Resultat Landstinget er kommet til, vides ikke; men Sagen blev formodentlig afgjort paa en mere praktisk Maade, da Mogens Kaas 1624 tilskødede Jørgen Skeel *Kjællinghøl* tilligemed 12 Gaarde, 1 Bol og 12 Huse.¹⁾ Herregaarden, som Mogens Kaas havde ladet styre ved en Foged, blev nu nedlagt. Blandt de Gaarde, som Mogens Kaas ved den Lejlighed afstod, vare ogsaa *Tavlegaardene* samt de Gaarde i Bjerring og Serup, som fra Hvassernes og Niels Clementsens Tid havde hørt til Godset; i alt Fald nævnedes de endnu i Jørgen Kaases Skødebrev, men hørte senere til Ulstrup. Ligeledes afstod han den Gaard i Hjorthede, han to Aar før havde faaet ved Peder Munks Skøde.

I *Bjerring* laa saaledes ikke længere Gods til Hemmestrup. Hele Sognet hørte 1651 til Ulstrup med Undtagelse af 2 af de fire jordegne Bønder, som endnu paa den Tid havde holdt sig i Middelsom Herred, og én Gaard til Vindum Overgaard. Men da Ulstrup havde faaet Gaarde i Bjerring, opstod en lignende Strid mellem Jørgen Skeels Enke, Fru Jytte Brok, og Ejeren af Vindum Overgaard, Iver Christoffersen Lykke. Fru Jytte klagede nemlig 1636 over, at der ikke var ret Markeskjel mellem Vindum og Bjerring Marker, og indvarslede i den Anledning Iver Lykke og Niels Krag til Trudsholm, Befalingsmand paa Asmild og Landsdommer i Viborg, tillige med flere Lodsejere i Vindum. Ligeledes indvarslede hun Ejermænd „til *Halbornskov* og Ejendom fra Halborndal paa den østre Side og Vindum Hede og Ilsø Mose paa den søndre Side, Ravnsdal paa den vestre Side og Dalsgaardbæk til Midstrøm paa den nordre Side.“²⁾ Faa Dage efter (21 Juni) skrev Iver Lykke da til Landsdommeren Niels Krag, der var indviklet i Sagen, et Brev,

¹⁾ T. Becker: *Støvringgaard*. — ²⁾ „Halborndal“ og en Gaard i Bjerring var tilskødet Jørgen Skeel 1631 af Fru Ingeborg Parsberg, sal. Iver Juels til Villestrup.

hvis Slutning lyder: „*Herredsfogden alt for meget er paa deres (Fru Jyttes og Bjerring Mænds) Side*, saa dersom du ikke gjør Bistand, fanger de al den Fremgang, de begjærer. Taler Herredsfogden nu om en Sag, han er stevnet for med dig; saa gjør du vel og taler med ham derom, at han bliver os noget bedre.“ Den Herredsfoged, som den adelige Landsdommer, der selv var Part i Sagen, skulde indvirke paa, var *Peder Jensen i Hjorthede*, som 1620 nævnes som Meddomsmand og endnu 1651 som Kronens Fæstebonde i Hjorthede, men da havde han i længere Tid ikke været Herredsfoged. 30 Juni nævnes han endnu som Herredsfoged, da der af Fru Jytte tages Tingsvidne paa, at Iver Lykke har erklæret, at han vilde gjøre Indsigelse, med mindre Modparterne vilde lade Sagen falde og lade det bero ved den Afgjørelse, som tidligere var truffen mellem Vindum og Bjerring Mænd. Men næste Tingdag, da der tages Vidner paa, at de forskjellige Parter ere blevne forligte i den ovenantydede Retning, nævnes *Peder Nielsen i Bjerring* „paa den Tid i Dommers Sted.“ I de følgende Aar nævnes hyppigt saadanne constituerede Dommere. Peder Jensen selv forekommer sidste Gang som Herredsfoged i Aaret 1643, hvorpaa Herredsfogedenbedet i de følgende Aar beklædtes af *Mathias Sørensen* i Vinkel, der ligeledes kan eftervises som en kgl. Fæstebonde.¹⁾

Medens Mogens Kaas havde opgivet sine Besiddelser i Bjerring Sogn, fik han derimod Erstatning i *Hjorthede*. Her havde i sin Tid Hvasserne haft en Gaard, som Niels Cle-

¹⁾ At man faktisk har fortolket den ovenfor (S. 340) omtalte Bestemmelse i Christian 4des Reces saaledes, at man tog en tidligere bosat kgl. Fæstebonde til Herredsfoged, fremgaaer af dette Tilfælde med Peder Jensen i Hjorthede. Havde Meningen været, at den, der var udnævnt til Herredsfoged, skulde have en kgl. Gaard udvist til Underhold for saaledes at blive mere uafhængigt stillet, vilde desuden det naturlige Forhold have været at tage en bestemt Gaard i Herredet til Bolig for Herredsfogeden og at have ladet denne Gaard gaa i Arv fra den ene Foged til den anden. Hertil findes intet Spor; tvertimod skifter Herredsfogedens Sæde uafadelig. Brasch (Vemmetofte 1, 97) anfører som Exempel paa Herredsfogedernes hyppige Vexlen, at der i Faxe Herred nævnes 5 forskellige Fogeder i de 12 Aar 1672—84. Mærkeligt nok synes imidlertid i det mindste den ene af de nævnte Fogeders Fjernelse at staa i Forbindelse med en underkjendt Dom (S. 95).

mentsen fik 1511; men det er uvist, om denne Gaard er kommen i Peder Ebbesens Eje, eller om den er bleven ved Avnsbjerg. Nu kom den maaske tilbage til Hemmestrup, idet den ovennævnte Fru Mette Brahes Søn, Jørgen Marsvin til Avnsbjerg, 1636 tilskødede Mogens Kaas 2 Gaarde i Hjorthede med tilhørende Andel i Fællesskov til 18 Svins Olden, en Toft, „Nørgaardstoft,“ 5 Gadehuse, hvoraf et *øde*, og et *øde* Møllested, hvoraf tidligere aarlig var svaret 10 Tdr. Mel. 1651 hørte af Byens 12 Gaarde de to til Kronen, 2 til Hemmestrup og 8 til Ulstrup, 1 Kirkebol til Kronen og 3 Bol til Ulstrup.

I Lee Sogn, hvori selve Hemmestrup Gaard ligger, fik Mogens Kaas de fleste Ejendomme under sig. Foruden den Gaard, Niels Clementsen 1511 havde kjøbt af Hvasserne, og de Gaarde og Bol i Lee Sogn, som alt hørte til Godset 1617, da Mogens Kaas overtog Styrelsen, erhvervede han sig 1631 ved *Magelæg med Kronen* af Mariager Klosters Gods 2 Gaarde i Lee By, hvoraf en var øde, en Gaard i Tulstrup, Koldbæk Gaard, et Bol ved Navn Østertorsager og 3 Gadehuse i Lee By, hvoraf et var øde;¹⁾ 1632 tilskødede *Henrik Hvitfeld* til Lillø i Skaane ham en Gaard og et Hus i Lee By og Bromølle; samme Aar købte han af *Knud Gyldenstjerne* til Tim, Befalingsmand paa Hald, et Bol „mellem Hemmestrup Skov og Koldbæk Skov, *Dunkø* kaldet,“ og et Stykke Skov til samme Bol til 12 Svins Olden. 1636 tilskødede *Niels Frijs* til Krastrup, Befalingsmand paa Segelstrup, ham en Gaard og et Gadehus i Lee By. Saaledes var det lykkedes Mogens Kaas inden sin Død at faa under sig i alt 10 Gaarde og 5 Bol. Af Sognets 16 Gaarde og 8 Bol hørte 1651 desuden 3 Gaarde og 1 Bol til Kronen, 2

¹⁾ Dette Gods havde tidligere for en Del hørt til Avnsbjerg. 1463 mageskiftede Erik Eriksen til Avnsbjerg og hans Broder Peder Eriksen til Mariager Kloster 1 Gaard i Lee Sogn, Koldbæk Skov, Koldbæk Møllested og en Gaard i Almind. Dog fik Klostret det ikke strax; thi 1455 lod dets Fuldmægtig tage Vidner paa, at Klostret havde budt Chr. Eskildsen 45 rinske Gylden for de 2 Brødres Gods, som var en Gaard i Hjorthede, en i Lee, Koldbæk Skov og Møllested, hvorpaa Peder Eriksen atter udstedte et Mageskiftsbrev herpaa. 1463 fik Klostret atter en Gaard i Lee af Fru Kirsten Eilersdatter paa Engelsholm (Dsk. Mag. 6, 76; 8). Klostret havde i det hele taget haft meget Gods i Middelsom Herred.

Gaarde og 1 Bol til Ulstrup, 1 Gaard og 3 Bol til *Jørgen Seefeld* til Stenalt.

I *Mammen By* og Sogn ejede Hemmestrup kun 1 Gaard, men havde desuden Kirkens Korntiende i Fæste af Kronen. Af Byens 14 Helgaarde, 4 Halvgaarde og 7 Bol laa 1651 3¹/₂ Gaard og 2 Bol til Kronen. 2 Gaarde og et Bol (Korreborrig) vare endnu *jordegne* og udgjorde tillige med de 2 ovennævnte jordegne Gaarde i Bjerring paa den Tid hele Herredets Selvejerstand; de to Gaarde i Mammen tilhørte dog ikke Bønder, men to Borgere i Viborg, Gregers Hvid og Borgemester Peder Bjerring. De øvrige vare spredte adelige Besiddelser.

Det øvrige Gods, som regnedes med til Hovedgaarden Hemmestrup, laa mere spredt, nemlig i *Sønderlyng Herred* i Tapdrup Sogn 2 Gaarde i *Tisted*; desuden *Kokholm* og *Mejlgaard* (stammede fra Galternes Tid); i Ørum Sogn, i *Møllerup By* 2 Gaarde og et Gadehus; i *Kuorning By* en Gaard og et øde Gadehus; i *Sønderbæk Sogn* og *By* en Gaard og et Gadehus. I *Nørlyng Herred* i *Rødding Sogn* i *Nørre-Ingstrup* 2 Gaarde og *Ingstrup Mølle*; i *Pederstrup Sogn* og *By* 1 Gaard. I *Hind Herred*, *Hover Sogn* *Vaadrup* Gaard. I Forening med Hovedgaarden Hemmestrup, til hvis Hovedgaardstaxt paa den Tid desuden regnedes *Hedegaard*, *Kneberhede* og *Hedemølle*, udgjorde det samlede Gods ved Mogens Kaases Død 262 Tdr. 6 Sk. ³/₄ Alb. Hartkorn Aabomaal.

Saaledes var der af de tidligere omtalte Bestanddele, af Hvassernes, Galternes og Kaasernes spredte Besiddelser, dannet et ret anseeligt Gods i en skovrig Egn med fiskerige Aaer og Vande. Noget egentlig Herresæde kan det endnu ikke kaldes, da Hovedgaarden Hemmestrup endnu i Mogens Kaases Tid var bortlejet eller bortfæstet til en Fæster. Godset styredes af en Foged, der boede i *Nørre Tulstrup*.¹⁾ Saavidt man kan dømme efter de faa Oplysninger, der kan læses ud

1) Herpaa beroer maaske Prof. T. A. Beckers Antagelse (*Støvringgaard*, Dske Herreg. 6 B.), at Mogens Kaas har ejet en Herregaard *Tulstrup* i Jylland; noget andet „*Tulstrup*“ end de ovenfor nævnte Gaarde i *Byen Tulstrup* har Mogens Kaas ikke ejet, derimod Herregaarden *Tulsted* i *Hellum Herred*, som Skiftebehandlingen efter hans Død udviser.

af et Godsarchives Papirer, har Mogens Kaas ikke blot været dygtig til at samle Gods, men ogsaa til at styre det. Efter de overleverede Adkomstbreve modtog han i det mindste to øde Gaarde, et øde Møllested og 4 øde Huse paa sit Gods. Han efterlod Gaardene for fuld Landgilde, noget som ellers var sjældent at opnaa; Møllestedet derimod og 2 af Husene vare endnu øde ved hans Død. Det er saa meget mere at agte paa, som der i hans Styrelsestid indfaldt to fjendtlige Besættelser af Landet, de Kejsertiliges og Svenskerne 1644 og 45. Flere Eftergivelser, som findes vedføjede i en senere Jordebog, viser, at han snarere har søgt at lette sine Bønder under de vanskelige Forhold end besvære dem med nye Afgifter. Medens saaledes 1651 af Kronens 3 Gaarde i Lee By de to vare fuldstændig øde, havde han selv faact den, han modtog øde af Kronen ved Magelæget 1631, helt bortfæstet. Men — Kronens Bønder havde det rigtignok i det mindste paa denne Egn værre end Adlens. Ogsaa i den Henseende fortjener det ovenantydede Magelæg med Kronen, hvorved Mogens Kaas fik flere Ejendomme i Lee Sogn og andetsteds, en nærmere Omtale.

Frederik 2dens og Christian 4des Tid var som bekjendt *Mageskifternes* Tidsalder, da saadanne Magelæg vare et af de almindeligste Midler baade for Kronen og for Adlen til at samle Besiddelserne og danne større Godsegne. Man ser i den Anledning ofte den Paastand fremsat, at saadanne Magelæg vare *til Skade for Kronen* og endnn mere for Bondestanden selv. Klagerne lyde stærkt og højt fra selve Samtiden, og de ere ofte blevne gjentagne senere. „De Mageskifter, Adlen nu mange Aar haver haft med Kronen,“ hedder det i den jydskke Borgerstands Besværinger over Adlen i Christian 4des Tid¹⁾, „haver været Kronen til mægtig Forsvækkelse og skadelig; thi de imod forskyldet og bar Gods, som de Aar efter andet haver sat Skyld paa, synderlig naar de havde i Sinde at mageskifte med Kronen, har faact Kjernen af det allerbedste Kronens Gods, der stod for ringe og lidelig Skyld med drabelig Herlighed, som de derefter med Fordel haver gjort sig nyttig; thi hver Lensmand haver saa længe erklæret sig sin Slægt og sine Venner til Villie om

¹⁾ Subm Nye Saml. 1, 203; 219.

slig Mageskifte, saa Kronen for godt og frugtbart Gods har faaet bar forarmet Gods *for høj Skyld*, saa Bønderne derpaa ikke haver kunnet udrede Landgilde og Tyngge. — — *Hvis (hvad) Gods Adlen haver bekommet til Mageskifte, haver de forhøjet med Landgilde.*“ — Stærkest lyder Klagen i Bøndernes Klageskrift til Kougen af 15 Novbr. 1660, som netop viser, hvor stor Bondestandens Mistænkksomhed og Had til Adlen den Gang var: „Dersom Eders Maj: ved sine tro Mænd af ringe Stand lod forfare, — da skulde Eders Maj. erfare, hvorledes Eders Maj: i slige Mageskifter er bleven *bestjaalen*, formedelst det var Adel, det begjerte, det var adelige Lensmænd, sig derover skulde erklære, det var Adel, som Likvidation skulde gjøre og Sagen videre i Kancelliet befordre, og den ene Adel gjorde ikke den anden, sin Broder eller Svoger, imod.“ — Desto mere forbavsende er det at høre den indsigtfulde *Gunde Rosenkrands*, der følte saa varmt som nogen for sit Fædrelands Vel, og som havde et klart Blik for de mange Brøst og Mangler i den daværende Tilstand, i de Forslag, som han 1659 midt i det belejrede Kjøbenhavn indgav til Forbedringer i Rigets Tilstand, netop foreslaa Kronen hyppige Mageskifter som Middel til at skaffe forøget Indtægt. „Paa Mageskifter,“ siger han, „kunde ogsaa vindes adskilligt; *thi rigtignok gjør Kronen aldrig noget Mageskifte uden at vinde i Hartkorn*; men alligevel var det billigt, at Kronen foruden fuldt Vederlag fik fra 5 til 20 Rdlr. pr. Td. Hartkorn af den, der forlangte et saadant Mageskifte.“¹⁾ Altsaa: Kronen vinder ved forøget Hartkorn, Adlen vinder ved at faa Godserne samlede og en derved fremkaldt lettere Administration, og Bonden — tabte ved fra den milde Krone at komme ind under den umilde Adel, som kun tænkte paa at sætte Afgifterne op og skaffe sig større Indtægter. Saaledes maa man i al Fald slutte efter Borger- og Bondestandens Klageskrifter, og saaledes har man ogsaa i tidligere Dage som oftest fremstillet Sagen. — Ganske vist vare Magelægene til stor Skade for Bondestanden i det hele taget. *De jordegne Bønders Tal* var i Jylland alt blevet betydeligt indskrænket ved den store Inddragelse efter Klemens-Fejden, da hele 49 Herreder i Jylland vare blevne erklærede for skyldige, og Bønderne vare blevne fra-

¹⁾ Maaanedsskrift Orion 2, 204.

dømte deres Ejendomsret. Selv om adskillige senere havde købt deres Gaarde tilbage, vare dog mange derved blevne Fæstere og havde mistet deres frie Selvejendom. Under det derved fremkaldte Tryk mistede selv mange Selvejere den saakaldte „Herlighed“, der gik over til Kronen eller Adlen, og de bleve i Virkeligheden derved det, som man nu kalder Arvefæstere. Saaledes hørte f. Ex. Herligheden af de ovenomtalte to jordegne Bøndergaarde i Bjerring til Anders Bilde til Vindum Overgaard. I den Henseende virkede ogsaa Magelægene med Kronen ofte skadeligt, idet Kongen ved Magelægene afstod Selvejergaarde saaledes, at det overdroges vedkommende Adelsmand at tinge med Bonden om Ejendomsrettens Overdragelse. Naar ved slige Bestemmelser i Magelægene først „Herligheden“ over Selvejergods var gaact over til Adlen, kunde det ogsaa nok hænde, at Selvejerbønderne mange Steder, „paa det at de for ulidelige Besværinger kunde forskaanes,“ ogsaa overdrog Adlen Bondeskylden eller den egentlige Ejendomsret, og saaledes slet og ret bleve Fæstere.¹⁾ Forøvrigt havde Kronen — maaske mest for Skatteforholdenes Skyld — søgt at hindre den fri Bondestands vilkaarlige Fortrængen af Adlen ved at faa den Bestemmelse optagen i Frederik 2dens Haandfæstning, at „Adlen fra denne Dag ikke maa købe eller pante frit Jordegods, uden det sker med Kongens Tilladelse.“²⁾

Det kan saaledes neppe benægtes, at Magelægene have været til Skade for Bondestanden i det Hele og for saa vidt ogsaa indirekte for Kronen, som tabte i Skatteindtægt ved at frit Bondegods inddroges under Adlen. Men et andet Spørgsmaal er, om den *Fæstebonde*, der ved Mageskifter gik fra Kronen over til Adlen, blev saa meget uheldigere stillet. Selv om Adlen muligvis havde den strænge juridiske Ret til at forøge Landgilden — et Spørgsmaal, der forøvrigt er meget vanskeligt at afgjøre —, saa er saa meget vist, at det meget sjældent skete, og at Klagerne i den Henseende ere i højeste Grad overdrevne. Tvertimod vare Afgifterne af

¹⁾ Exempler paa saadanne Magelæg, hvor „Herligheden“ af jordegent Gods fulgte med, s. Fyens Selskabs Aktstykker (under Glorup). — Interessante Tilfælde af den Art paa Gisselfeld Gods hos Rasmussen „Optegn. til Giss.“ S. 154—57. — ²⁾ Hdf. af 12 Aug. 1559, Geh. Arch. Aarsb. 2, 98.

samme Gaard gjennem Aarhundreder meget lidt forskjellige.¹⁾ Det forøgede *Hoveri* derimod, som fremkaldtes ved at Godserne bleve mere samlede om Hovedgaarden, kunde derimod trykke Bonden. Heri bestod netop væsentlig Adlens Fordel ved at faa Godserne samlede, medens det tidligere Strøgods ifølge Sagens Natur maatte være fritaget for denne Byrde.

Hvad *Mogens Kaases Magelæg* med Kronen angaaer, bestyrker det Gunde Rosenkrandses Paastand og modbeviser Borger- og Bondestandens Klager. Ved kgl. Befaling, dat. Segeberg 1 Oct. 1630, blev det overdraget to kgl. Lensmænd, *Knud Gyldenstjerne* til Tim, Befalingsmand paa Hald, og *Tyge Brahe* til Tostrup, Befalingsmand paa Skivehus, at foretage den „Besigtigelse“ eller Taxationsforretning paa de to Parters Gods, som gik forud for Magelæget. Hele Taxationsforretningen foregik under saa betryggende Former, at det er umuligt, at Kronen ved saadanne Magelæg har kunnet lide noget Tab i Hartkorn, med mindre man ligefrem vil beskylde de kgl. Lensmænd, vor Tids Amtmænd, for Uredelighed. Og man vil dog vel neppe længere godkjende Bondestandens Ytringer om Adlen i det ovenanførte Klageskrift, hvorved hele den daværende danske Adel vilde blive en Samling af Kjæltringer; thi andet Navn fortjente den Adel ikke, der systematisk gik ud paa at „bestjæle“ Kronen, saaledes som Bønderne fremstille Sagen. — Ved selve Magelæget afgav Mogens Kaas Gods, hvis samlede *Landgilde* var anslaaet til 29 Tdr. 2½ Fdk. 1 Alb. Hartkorn; Godset var „i *Ejendom*“ taxeret til 27 Td. 3 Sk. 2 Fdkr. 1 Alb. Af Kronen fik han imidlertid ikke fuldt Vederlag. Ved den endelige Opgjørelse oversteg hans Gods Kronens Gods med 3 Sk. 1½ Fdkr. Hartkorn i Landgilde og med 8 Tdr. 2½ Sk. i „*Ejendom*“, eller *henved Halvdelen af det Bøndergods*es *Værdi, som Kronen giver ham, hvilket han ikke faaer erstattet*. — Med Hensyn til Landgilden er Forskjellen forholdsvis ubetydelig; men det viser sig tydeligt, som det ogsaa fremgaaer af de enkelte Gaardes Skyldsætninger, at i det mindste i dette Tilfælde har det adelige Godses Bønder i Forhold til Gaardenes Værdi ydet *mindre* Landgilde end Kronens. En af de Gaarde, han maatte overtage, laa desuden

¹⁾ Landgildeforholdene paa Hemmestrup Gods ville blive nærmere omtalte ved Slutningen af dette Tidsrum.

øde.¹⁾ — Heller ikke spores i Fremtiden til nogen Forøgelse af Landgilden.

Mogens Kaas opnaaede en høj Alder. Endnu 1655 havde han deltaget i Forhandlingerne paa Herredagen i Ribe om at sætte Riget i Forsvarsstand i Anledning af de svenske Rustninger.²⁾ Men inden Krigen var udbrudt, var den gamle Herre død (1656), over 80 Aar gl. Rinds Herreds Foged, Kristen Sørensen Testrup, der senere ejede en af Mogens Kaases Herregaarde, Restrup i Hvam Sogn, men som forøvrigt ingenlunde var den gamle danske Adel gunstig, giver Mogens Kaas det Lov, at han var „en klog og streng Herre,“ om hvem Testrups Moder vidste meget at fortælle. Uheldigvis har han ikke fortalt os noget deraf.³⁾ Mogens Kaases Billede, som findes i Hoffmanns Efterretninger om danske Adelsmænd, viser en tænksom gammel Herre, prydet med Elefantriddernes Kjede. Trækkene vise en betydelig Lighed med hans berømte Farbroder, Kansler Niels Kaas.

Med sin Hustru *Sidsel Frijs*, Datter af Rigsraad Jørgen Frijs, Søster til Kansler Chr. Frijs til Kragerup, havde Mogens Kaas 13 Børn. Af disse vare dog 6 døde før Faderen, deriblandt den ældste *Jens Kaas*, som allerede i Faderens Levetid havde været i Besiddelse af Slægtens Hovedejendom *Støvringgaard*; han efterlod sig ingen Børn, men hans Enke Birte Urne havde Gaarden og Godset i Forlening. Ved sine mange Godskjøb var Mogens Kaas kommen i Besiddelse af saa mange Ejendomme, at han kunde efterlade hver af sine tre efterlevende Sønner en Herregaard med Gods til Beløb af 525 Tdr. Hartkorn; hver af de 4 efterlevende Døttre fik en Herregaard med 262 Tdr. Hartkorn. Hele Mogens Kaases samtlige Ejendom ansattes ved Skiftebehandlingen til 2960 Tdr. 1½ Alb. Hartkorn; heraf sattes *Støvringgaard* til 332 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdkr., som fordeltes mellem Arvingerne, saa hver Broderlod fik omtr. 66 Tdr., hver Søsterlod omtr. 33 Tdr., medens Jens Kaases Enke beholdt det i Forlening. — Regnes hertil de Indtægter, som Mogens Kaas havde af Nyborg Len, maa han anses for en af sin Tids rigeste Adelsmænd.

1) Selve Taxationsforretningen, der giver et godt Indblik i Fremgangsmaaden ved Magelægene, meddeles som Tillæg. — 2) Fynske Aktstykker 2, 145. — 3) Jydske Saml. 1, 350.

— Efter Mogens Kaases egen Bestemmelse tilfaldt *Restrup* Erik Kaas, *Gudumlund* Jørgen Kaas, *Veirup* Bjørn Kaas, *Sellebjerg* Kirsten Kaas og hendes Mand Niels Parsbjerg, *Lundegaard* Sofie Kaas, Enke efter Fr. Parsbjerg, *Tulstedgaard* den ugifte Ide Kaas, og endelig *Hemmestrup* den ugifte Datter *Mette Kaas*. Regnes hendes Arvelod af Støvringgaard med, fik hun i alt Gods til et Beløb af 300 Tdr. Hartkorn.¹⁾ — Saaledes havde Mogens Kaas faaet alle sine Børn godt forsørgede. Dertil sigtede de store Godskjøb i Slutningen af hans Liv. Det var desuden den eneste Maade, hvorpaa en Adelsmand kunde forsørge sine Børn, navnlig de ugifte Døttre, paa en Tid, da der endnu ingen adelige Jomfruklostre gaves.

Jfr. *Mette Kaas*, som saaledes havde faaet *Hemmestrup Gaard* og Gods udlagt til sin Arvelod, forblev bestandig ugift. Da *Hemmestrup Hovedgaard* endnu var bortfæstet, synes hun i Begyndelsen ikke at have beboet Gaarden, hvortil den kort efter udbrudte Svenskerkrig maaske har bidraget. Godset styredes af den ovenomtalte Foged i *Nør-Tulstrup*; men senere er det utvivlsomt, at hun selv tog Gaarden i Besiddelse og boede der til sin Død (1695). Saa længe *Hemmestrup* havde været beboet af Bønder, svarede i Tiende til Præsten i *Hjermind*, *Lee* og *Hjorthede* Sogne aarlig 1 Td. Rug, 6 Skpr. Byg, 1 Td. Havre. Fra 1657 til 1664 svarede intet deraf; da lod Præsten *Sagen* komme til Dom, og ved Herrédstingskjendelse af 13 Octbr. 1664 blev Gaarden som adelig *Sædegaard* fritagen for Tiende. — Kort efter Mogens Kaases Død blev Jfr. *Mette* af *Frederik 3die* forlenet paa Livstid med *Mammen Kirkes* Korntiende paa det Vilkaar, at hun skulde give i Stedsmaal (*Indfæstning*) 14 Sletdalere og „senest inden Fastelavn udi god ren Korn til Kirkeværgerne leverer saa mange Tønder Rug, Byg og Havre, som deraf tilforn efter Kirkebogen er givet.“ Paa samme Vilkaar fik hun kort efter *Lee Kirkes* Korntiende i Fæste, „som Niels Pedersen tilforn i Fæste haver haft

¹⁾ Skiftebehandlingen, der er dat. Odense 28 Jan. 1657 og besejlet og undertegnet af samtlige Arvinger, findes i *Hemmestrup Archiv*. Den indeholder en fuldstændig Fortegnelse af hele Arvens Gaarde, Landgildeafgifter o. s. v. — Den udgjør 157 Foliosider, smukt skreven, indb. i Pergamentsbind.

og godvillig for hende opladt haver.“ Stedsmaalet sattes til 12 Rdl. Sognenes Bønder fik derefter Tilhold om at levere deres Kirketiende til Hemmestrup.¹⁾

1664 fik Jfr. Mette en Retssag med sin Naboerske, Jfr. *Lisbeth Krabbe* til Randrup, om en Eng ved Vejrum Bro, som laa til hendes Gaarde Kokholm og Mejlgaard, og en Skovstrækning „Almind Skov,“ sammesteds. Den omtvistede Eng og Skovstykke antoges at høre til oprindelig kgl. Ejendom, som Arvingerne efter Jfr. Lisbeths Fader, Rigsraad og Landsdommer Niels Krag til Trudsholm, havde faaet i Pant af Kronen, da de under Kjøbenhavns Belejring havde laant Kongen en Sum Penge. Et Par Omstændigheder ved denne Retssag fortjene Opmærksomhed. For det første lod Jfr. Mette møde for sig ved en Prokurator, velb. *Jørgen Pors* til Frøbjerggaard, som ved et Nør-Tulstrup 30 Juni 1664 udstedt Brev havde paataget sig at føre Sagen for Jfr. Mette til Herredsting og Landsting mod Betaling af 20 Daler, 3 Tdr. Korn, fri Befordring og Fortæring ved Landstinget, „dog til Nødtørft.“ Dernæst gjentage sig de gamle Forhold med Herredsfoged, Synsmænd o. s. v. Da Herredsfogeden, Mathias Sørensen i Vinkel, en kgl. Fæstebonde, havde til-dømt Jfr. Mette den omtvistede Eng og Skovstykke, der imidlertid maa have været i daarlig Stand, siden Synsmændene aabenbart ikke kunde finde ud af, hvad der var Engbund og hvad der var Skovbund, stævnedes de af Jfr. Lisbeth Krabbe for Landstinget. Sagen blev da paa ny optagen, nyt Syn taget, Vidner afhørt o. s. v. Endelig faldt Landstingsdom, hvorved den omtvistede Eng atter tilkjenndtes Jfr. Mette Kaas, da det ved Vidner bevistes, at Kokholms og Mejlgaards Fæstere i langsommelig Tid havde slaaet den. Under Sagens Gang beraabte Jørgen Pors sig udtrykkelig paa, at Jfr. Lisbeths Vidner ingen Kraft skulde have, fordi det var *hendes egne Fæstere*. Nu skulde man imidlertid tro, at Jfr. Mette kunde have været tilfreds med Udfaldet; men Sagen fik et uhyggeligt Efterspil, idet hun lod alle Jfr. Lisbeths Vidner og Synsmændene stævne for Landstinget og forlangte Erstatning for det Tab, de ved Sagens For-

1) Fæstebrevet, udst. af Ulr. Chr. Gyldenløve, Kongens Halvbroder og Lensm. paa Hald, dat. „Leiren ved Helsingborg“ 17 Juni 1657, i Viborg Stiftsarchiv.

haling paa Grund af deres Forklaring havde paadraget hende. Hun beviste, at Processen havde kostet hende 187 Rdlr. 4 Sk., som hun forlangte, at disse Fæstebønder skulde erstatte hende. Hvor vidt dette er taget til Følge, oplyses ikke; men en af Jfr. Lisbeths Fæstere, Laurids Christensen i Vidstrup, beskyldtes for *Mened*, fordi han havde „løjet“ ved sin Vidneforklaring; dog frikjendtes han ved Landstingsdom, da han ikke kunde antages at have „vitterligt løjet,“ men fejlet af Uforstand.

Mathias Sørensen i Vinkel, der som Herredsfoged havde haft med denne Sag at gjøre, er den næst sidste Herredsfoged i Middelsom Herred, der var indsat af Lensmanden paa Hald; thi fra Christian 5tes Tid blev Herredsfogederne umiddelbart beskikkede af Kongen.¹⁾ Den første Herredsfoged, der i Archivet omtales som „*kgl. Majestæts* Herredsfoged“ er Anders Christensen i Kristrup i Nørlyngherred 1675; i Middelsom Herred nævnes fra 1667—86 *Jørgen Henningsen i Bjerring* som Herredsfoged; tidligere nævnes han (1664) i Tingsvidner som boende i *Brandstrup*, som helt hørte til Vindum Overgaard. Her er saaledes et Exempel paa, at en adelig Bonde er bleven Foged, men har da faaet en af Kroens Gaarde i Bjerring i Fæste. Fra 1682 kalder han sig „*kgl. Majs* Herredsfoged.“ Fra nu af indtraadte utvivlsomt en Forandring, og man tog nu ikke længere alene tidligere bosatte *kgl. Fæstebønder*. Men hvis den Fremstilling, der ovenfor er søgt givet af Herredsfogedernes Stilling, er rigtig, bliver Udtrykket i Christian 5tes danske Lov: „Herredsfogeden og *andre* Bønder“ ikke saa meget forældet endda, som man almindelig synes at antage.²⁾

¹⁾ Smlgn. Testrup, Rinds Herreds Kr. (jydske Sml. 1, 359). — ²⁾ Rasmussen: Gisselfeld, S. 114. — Listen paa de Herredsfogeder i Middelsom Herred, som omtales i Hemmestrup Archivet eller andetsteds, er følgende: Erik Lassen i Bjerring 1517—32; nævnes som Sandemand 1499 (Dsk. Mag. 4 R., 2, 267) og 1530; hans Gaard i Bjerring confiskeredes ved Clemensfejden; boede senere i Kuorning, hvor han ejede en Gaard, † 1541 (Tillæg 9). — Anders Lassen i Hjerminde 1537; 1539. — Anders Eriksen i Bjerring 1562; 1570; nævnes fra 1571—82 som Tingsvidne. — Mads Harbo i Mammen 1573 (Tillæg 9); havde fra 1565—72 været Sandemand; nævnes, efter at være fjernet som Herredsfoged, som Tingsvidne i Aarene 1574 og 75. — Anders Andersen i Hjerminde 1574—1611. — Niels Jacobsen i Medelhede 1620; 1624. (Smlgn. S. 345). — Peder Jensen

Af andre Retstrætter havde *Mette Kaas* endnu en lignende Sag 1675 med Oberst *Hans Frijs* til Clausholm om en Eng i Tisted, som han søgte at afvinde hende, og hvor hun viste samme Fæsthed, som i den oven omtalte Sag, saa at hun ogsaa her fik Ret. Thi hun vilde intet opgive, erklærede hun, af hendes Farmoders (Kirsten Pedersdatters) Gods. Og hun synes ogsaa at have lignet hende i flere Henseender: den samme Holden paa sin Ret og hellere at føre Sagen til det yderste, end at give efter; men det maa da ogsaa tilføjes, at hun altid synes at have haft Retten paa sin Side.

Af nyt Gods skaffede Mette Kaas sig ved Skødebrev af 25 April 1683 en halv Gaard i *Mammen*, som Fru *Margrethe Redtz*, salig Malte Sehesteds til Ryhave, tilskødede hende. 1651 tilhørte Gaarden Mandrup Abildgaard, som havde bortfæstet den til en Bonde Peder Nielsen. 5 April 1657 var Gaarden bleven delt mellem to Fæstere, Peder Nielsen og Knud Nielsen. Jfr. Mette havde tilkjøbt sig Knud Nielsens Part, „som var nogenlunde ved Magt“. Men da den anden Fæster, Peder Nielsen, var borttrømt, laa den anden Part *øde*. „Formedelst det er øde, skal det være til kgl. Maj. hjemfalden *formedelst resterende Skatter*.“ Der blev da paa Befaling af Viborg Stiftamtmand, Chr. Jørgensen Skeel, 1686 af Herredsfogeden med fire Sandemænd foretaget en Deling mellem Jfr. Mettes Part og Kronens Part; Bygningerne udskiftedes, men Kronens Del var faldefærdig, uden Tag eller Lukke. Til Gaarden hørte 2 Skovskifter i *Mammen Vestre Skov* og *Mammen Nørre Skov*, som strakte sig op til Nørre Aas Enge. „Ellers findes nogle Bøgestubbe, som ere ganske utjenlige paa at skifte, kaldet *Hesel*.“ Skoven har altsaa alt paa den Tid været i Forfald og forhugget.

Af andet Gods tilfaldt Jfr. Mette ved Arv efter hendes Søster Ide Kaas og andre Arvinger 1 Gaard i *Fellingberg* By, Fjends Herred, *Vedgaard* i Nørfellingberg By, 1½ Grd. i *Store Sjørup*, Rougsø Herred, og et større Hus og en Gaard i *Bellum* By, Helligum Herred, en Gaard sammesteds, *Kloster-*

i Hjorthede 1636; 1643 (S. 347.) — Mathias Sørensen i Vinkel 1653—1665. — Jørgen Henningsen i Bjerring 1667; 1686.

gaarden, som imidlertid var øde,¹⁾ alt til Beløb af noget over 20 Tdr. Hartkorn efter Rømers Matrikel. Hele Godsets Størrelse har saaledes ved hendes Død udgjort omtrent 320 Tdr. Hartkorn, hendes Anpart af Støvringgaard iberegnet. Hovedgaardens Taxt sattes 1689 til 38 Tdr. 4 Sk. 2 Fdkr., deraf selve Hovedgaardens Jorder til 20 Tdr. 3 Sk. 3 Fdkr., som er det samme Tilliggende, den nu har; Skoven stod for 11 Tdr. 6 Sk. 2 Fdkr. Den øvrige Forøgelse i Hovedgaardstaxten siden Mogens Kaases Tid (da omtr. 31 Tdr.) berører paa, at et Par mindre Steder, som Dunkø og Lille Torsager Huset, ere inddragne under Hovedgaardens Taxt, samt at Hedegaarden var nedlagt. Dog er det ikke muligt nøjagtigt at paavise Forøgelsen.²⁾ Paa Gaarden holdtes efter en Optegnelse i en Jordebog, dat. 17 Septb. 1693: 20 Øxne, „som ere færdige at gaa til Stald;“ 6 ringere Øxne, „som ikke dette Aar kan gaa til Stald,“ 5 mindre Stude og 1 sorthjælmet Tyr, 14 Kør, 4 Kvier, 4 Ungnød paa andet Aar, 4 Kalve, — i alt 58 Stykker, stort og smaat, alle af den endnu overvejende graa eller sorte Modefarve (1768 efter Dsk. Atlas 80 Stude; 1780 stode 60 Øxne opstaldede, efter „Viborg Samler“ for dette Aar). Desuden 7 gl. „Run wejere,“ 7 gl. „gjeld wejer,“ 49 gl. Faar, 22 Lam og 3 Landgilde Lam, i alt 88 Stykker; — 4 gl. Geder, 1 Buk, 4 Kid, — ialt 9 Stykker; 32 Svin, gamle og unge.

Som kekjendt blev der efter Enevældens Indførelse tilstaaet Skattefrihed for Hovedgaardene, mod at Besidderen indestod for de kgl. Skatter af en Del af Bøndergodset. Efter en Optegnelse af Mette Kaas fra 1689 „havde hun selv at lade levcre og svare til de paabudne kgl. Maj. Skatter“ af noget over 100 Tdr. Bøndergods i Hald Amt. „Af det øvrige Strøgods, jeg haver i Amtet liggende, haver Bønderne selv at levere deres Skatter i Amtstuen tillige med andre Proprietariis Tjenere.“

¹⁾ Saaledes kaldet fordi den havde hørt til Mariager Kloster; det samme er formodentlig ogsaa Tilfældet med de øvrige Gaarde i denne By; thi 1456 tilskødede Hr. Tim Nielsen til Stensballe og Engesholm Klosteret 3 Gaarde i Bellum. D. Mag. 6, 78. — ²⁾ Hovedgaardstaxten og Skovskylden stemmer aldeles overens med Angivelsen i Dansk Atlas, 4, 680 (1768). Bøndergodset er her regnet til 256 Tdr. 1 Sk. 1 Fdkr. 1 Alb., hvilket er 6 Tdr. lavere end i Mogens Kaases Tid.

Fra Slutningen af Mette Kaases Tid er opbevaret et Par *Jordebøger*; den ene kalder sig „Extrakt over Mette Kaases Jordegods i Hald Amt,“ underskrevet egenhændigt af Ejerinden, Hemmestrup 26 Jan. 1689; dens Affattelse staar formodentlig i Forbindelse med de ved Indførelsen af Rømers Matrikel fremkaldte Forhold. Den anden er en fuldstændig Jordebog over alt Hemmestrup Gaard underliggende Bøndergods fra Phil. Jac. (1 Maj) 1693 til Aarsdagen 1694, underskreven og forseglet af *Mette Kaas* og *I. Steen Sehested*, som altsaa i disse Aar har været hendes Lavværg.¹⁾ — Ved Hjælp af disse Jordebøger og tidligere Skødebreve er det muligt at følge de enkelte Gaardes Afgifter gennem længere Tidsrum. Det viser sig da efter en nøjagtig Undersøgelse, at *den egentlige Landgilde som oftest er helt uforandret*. Til Belysning anføres et Par Exempler, hvor Landgilden kan føres tilbage et Par Aarhundrede, samt de Tilfælde, hvor der *tilsyneladende*, men neppe i Virkeligheden spores nogen Forandring.

Selve de *to Hemmestrup Gaardes* to Fæstere svarede 1511, da Niels Clementsen købte Gaardene, tilsammen 8 Ørter Korn, 2 Skpr. Smør „med andre Bede“ (Smaaredsel); 1519, da Kronen gav dem tilbage til Niels Clementsens Arvinger: 8 Ørter Korn, 2 Skpr. Smør, 2 $\frac{1}{2}$ Gjæsteripenge. 1657 svarede Forpagteren eller Fæsteren af Hemmestrup Hovedgaard 2 Ørter Rug, 4 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 2 Sk. Smør. Gjæsteripenge svares ikke, men 2 Svin og 2 Fodernød. Men da efter den ved Skiftebehandlingen 1657 fulgte Beregning 2 Svin = 2 Fodernød = 2 $\frac{1}{2}$ Penge = 1 Td. Korn, bliver Afgiften i Virkeligheden kun forøget med 2 Fodernød.

Niels Clementsens Gaard i Lee 1511: 3 Ørter Korn,

¹⁾ Jens Steen Sehested, uægte Søn af den bekendte Hannibal Sehested, blev legitimeret 1676 med Tilladelse til at føre Sehestedernes Vaaben med en Tværbjælke over; dog synes Tværbjælken at mangle i det i Jordebogen aftrykte Segl; hans Efterkommere udlod den i al Fald senere (Hoffm. Adelslex. 2, 165). Han var Ejer af Tybjerggaard i Sjælland og blev senere ved sit Giftermaal med Mette Kaases Søsterdatter Sophie Parsbjerg tillige Ejer af Sellebjerg i Fyen, Galternes gamle Ejendom; døde 1698 som Generallieutenant; i sin Tid meget fejret som Poet (Hoffm. Efterr. om dsk. A. 3, 75; N. M. Petersen Dsk. Litteraturh. 3, 590).

1 Skjeppe Smør „med andre Bede“; 1617 i Jørgen Kaases Skødebrev 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Ørte Havre, 1 Svin, 1 Fodernød, 4 $\frac{1}{2}$ 4 β Gjæsteri; 2 Svins Olden; 1657 svare den foregaaende Fæsters 2 Sønner samme Afgifter, kun Gjæsteri nedsat til 4 $\frac{1}{2}$, uagtet Gaardens Tilliggende er blevet forøget til 4 Svins Olden; 1693 samme Afgifter, men Gjæsteri 1 Daler. (Nye Fæstere).

1511 *Scrup* 3 Ørter Korn, 1 Skp. Smør „med andre Bede“; 1519 samme Fæster samme Afgift, Gjæsteri 2 $\frac{1}{2}$. 1617, Jørgen Kaases Skøde, samme Landgilde, Gjæsteri 1 *Svin*.

(1511 *Niels Clementsens Gaard i Bjerring* 4 Ørter Korn, 1 *Fdkr.* Smør „med andre Bede“; 1519, da Kronen atter afgav Gaarden til Niels Clementsens Arvinger, var Afgiften, uagtet Fæsteren var den samme, forhøjet til 1 *Skp.* Smør. Gaarden forblev derpaa ved Avnsbjerg, indtil den 1631 af Jørgen Marsvin tilskødedes Jørgen Skeel til Ulstrup med Landgilde 1 Ørte Rug, 2 Ørter Byg, 1 Ørte Havre, 1 *Fdkr.* Smør, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns. „De smaa Bede“ synes tiltagne, men Kornafgiften ikke.)

Kokholm mageskiftedes 1554 af Rigsraad Niels Lange til Kiergaard til Mariagerkloster, stod for „3 Ørter Korn, 2 \mathcal{W} Smør, Gjæsteri, Svin med andre Bede“;¹⁾ 1657 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Ørte Havre, 1 \mathcal{W} Smør, 1 Svin, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Fodernød, 1 $\frac{1}{2}$ Gjæsteri. 1693 var Halvparten *øde*; den Del, som var i Drift, svarede Halvdelen af ovennævnte Afgifter, dog 1 \mathcal{W} Smør og desuden 12 β Gjæsteri og 2 $\frac{1}{2}$ *Tærskpenge*.

En Gaard i *Lee By* 1657 $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, 1 Ørte Havre, 1 Ørte Byg, 1 Svin, 1 Fodernød, 4 $\frac{1}{2}$ Gjæsteri. 1693 er Gaarden delt saaledes, at den ene Halvpart er bortfæstet til en anden Gaards Fæster; hver Halvpart 3 Sk. 3 *Fdkr.* Rug, 3 Sk. Byg, 5 Sk. Havre, $\frac{1}{4}$ Svin, $\frac{1}{4}$ Fodernød, 1 $\frac{1}{2}$ 8 β Gjæsteri, \circ : hver Halvpart giver en Fjerdedel af Gaardens Afgifter 1657, eller med andre Ord: Gaarden har i Mellem-

¹⁾ Dsk. Mag. 6, 159. Kokholm havde forøvrigt en Gang tidligere tilhørt Mariagerkloster; thi 1494 gav Jørgen Rud Klosteret Skøde paa Kokholm og en Gaard i Rødding i Nørlyng Herred. 1518 bekendte Hr. Niels Eriksen, at han havde Kokholm til Forlening paa Livstid af Klostret. Den maa saaledes formodentlig være bleven inddragen af Adlen ved Reformationen. (Dsk. Mag. 6, 120 og fl. St.).

tiden været *øde*; thi øde Gaarde bortfæstedes og beregnedes sædvanligt halvt.¹⁾ Dog ere Gjæsteripengene lidt forøgede, fra 4 $\frac{1}{2}$ til 1 Rdlr.; desuden i *Arbejdspenge* 3 $\frac{1}{2}$ hver Halvd. — Det samme er Tilfældet med en anden Gaard i Lee, som 1693 var *øde*; Gaardens Jorder vare da bortfæstede til 2 andre Gaardes Fæstere for en Fjerdedel af den samtlige Korn-Landgilde, dog med Tillæg af 1 Sk. Havre. Beløbet af Smaaredslen derimod er den samme som 1657.

Af den Gaard i *Lee By*, som Mogens Kaas 1632 havde faaet tilskødet af Henrik Hvitfeld til Lillø, svarede de daværende Fæstere, Niels Jensen og *Mikkel Harbo*, 2½ Td. Rug, 3 Td. Byg, 2½ Td. Havre foruden Smaaredsel. 1657 (Niels Jensen og Peder *Mikkelsen*) 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 1 Ørte Havre, samme Smaaredsel, kun en ubetydelig Nedsættelse i Gjæsteripengene. Kornmaalet er ens, naar det omsættes i Skjæppemaal, forudsat, at en Td. er regnet til 8 Sk.; men ifølge Skiftebehandlingen 1657 regnedes i Middelsom Herred en Td. udtrykkelig til 7½ Sk. 1693 staaer det, med nye Fæstere, aldeles lig 1657, hvilket er rigtigt i dette Aar, thi da var 8 Skjæppemaal indført overalt. Er der saaledes ved Beregningen foregaaet en Ubillighed mod Fæsterne, der ere komne til at yde 4 Sk. mere end tidligere?

En Gaard i *Nørre-Tulstrup* svarede 1617 (*Lars Ibsen*) i Landgilde 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 2 Tdr. Havre, 1 Svin, 30 Ø Smør , 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 6 $\frac{1}{2}$ 6 β Gjæsteri, 5 Svins Olden. — 1657 (*Jep Larsen*) nedsat til ½ Ørte Rug, ½ Ørte Byg, ingen Havre, ½ Svin, 30 Ø Smør , ½ Gaas, 1 Høne, 1 Fdkr. 1 Alb. Gjæsteri. 1693 det samme, dog med Tillæg af 2 Skp. Havre; Gjæsteriet som 1617: 6 $\frac{1}{2}$ 6 β ; Fæsteren ny. Da de ved 1617 anførte 5 Svins Olden ikke senere nævnes, er der formodentlig foretaget Forandringer med Gaardens Tilliggende.

Øster Torsager Bolet svarede 1631, da det hørte til Kronen, 26½ β ½ Alb.; 1693 svarede 4 Sk. Byg og 6 $\frac{1}{2}$ 8 β Huspenge; men da Hartkornet er forøget fra 2 Sk. 2⅔ Fdkr. til 1 Td. 4 Sk. 1 Fdkr., og det i Mellemtiden er inddraget under Hovedgaardens Taxt, er Forøgelsen tilstrække-

¹⁾ Med Hensyn til Værdien af en Ørte Korn og de øvrige Værdibestemmelser henvises til Slutningen af den som Tillæg meddelte Mågelægsberegning.

lig forklaret. — Det samme er Tilfældet med *Dunkø*, der fra 1 Dlr. Penge er sat op til 6 Sk. Byg, 6 $\frac{1}{2}$ 8 β Huspenge. Hartkornets Forøgelse kan ikke angives.

Af *Hjorthede* Gaardene svarede den ene samme Afgifter 1636 og 1693; den anden var 1693 delt mellem 3 Fæstere. Afgifterne vare betydelig nedsatte; men andetsteds fra vides, at 3 Fjerdedelen af Gaarden 1651 laa øde.

De øvrige Gaardes Landgilde er ens til de forskjellige Tider; kun enkelte Steder er en eller anden Ubetydelighed kommet til *Smaaredslen*, Gaardene ere blevne delte mellem flere Fæstere, og Gjæsteri Afgifterne ere lidt forøgede, i Reglen efter Forholdet 2 $\frac{1}{2}$ til 3 $\frac{1}{2}$. Er der kommet en eller anden ny Ydelse til, som et Svin eller et Fodernød, findes næsten altid tilføjet: „Efterladt af Hr. Mogens Kaas.“

Det synes saaledes at fremgaa af de enkelte Gaardes Ansættelser, at man har betragtet *Kornafgifterne* som den *egentlige Landgilde*, og paa at disse ere blevne forøgede, kan man, saa langt man kan gaa tilbage i Tiden, ikke anføre noget bestemt Tilfælde. Ere de blevne forandrede, synes det altid at staa i Forbindelse med særlige Forhold, at Gaardene have været øde, eller at deres Tilliggende er blevet forandret. Med *Smaaredslen* har Forholdet maaske været et andet, og det synes, som man her, saaledes som Kammeraad Rasmussen ogsaa har paavist for Gisselfeldts Vedkommende, har anset sig for at have friere Hænder. Det fremgaaer formentlig ogsaa af de ældre Skødebreve fra Begyndelsen af 16 Aarhundrede, hvor Kornafgifterne sædvanlig anføres nøjagtigere, hvorimod de mindre Afgifter slaaes sammen under det mere ubestemte Udtryk „med andre Bede.“ — Dog synes i de ovenanførte Tilfælde *Smaaredslens* Forandring mere at grunde sig paa en Ombytning af Ydelserne end en egentlig Værdiforandring. — Hvad *Gjæsteripengene* angaaer, har Forholdet været friest, og her spores nogen Forandring til de forskjellige Tider.¹⁾

¹⁾ Det vanskelige Spørgsmaal, om der i ældre Tid var nogen retslig Hinder for Landgildens Forøgelse, skal jeg ikke videre indlade mig paa. At Landgilden fra Indførelsen af Christian 5tes Lov 1688 indtil 1792 ikke lovligt kunde forandres, forekommer det mig, at Hr. Kammeraad Rasmussen (Gisselfeld S. 168—74) tilstrækkelig har bevist. Indtil videre antager jeg imidlertid, at der før 1688 ikke har været noget bestemt Lovbud, der forbød Landgildens Forandring.

Dog er der en lille Forøgelse i Afgifterne for de udenfor Middelsom Herred liggende Gaarde, idet der 1693 findes paalagt alle Gaardene i de nærliggende Sønderlyng og Nørlyng Herreder 2 $\frac{1}{2}$ i „Tærskpenge“. De længere bortliggende Gaarde svare derimod *Arbejdspenge*, der varierer fra 8 til 2 Daler, saaledes, at en Gaard paa over 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn sættes til 8 Daler. Disse Afgifter træde saaledes helt eller tildels i Stedet for *Hoveri*, og det kan vistnok langt fra kaldes nogen høj eller ubillig Afgift, at en længere bortliggende Gaard svarer et saadant aarligt Vederlag mod at fritages for det egentlige Hovarbeide. Gaardene i Middelsom Herred have derimod maattet udføre Arbeidet selv; kun for tre findes ogsaa her opført et ringe Beløb i Arbejdspenge; men disse Gaarde vare eller havde været øde, og Jorderne vare tillagte andre Gaardes Fæstere, som altsaa have maattet afgjøre Hovpligten for de øde Gaardes Vedkommende med et ringe Vederlag i Penge. — Hvad *Husmændene* angaaer, er Forholdet det samme; de nærmestliggende, i Lee eller Hjorthede, udføre personligt Arbeide til Hovedgaarden og svare da et ubetydeligt Beløb i „Huspenge“, 1 eller 2 $\frac{1}{2}$ aarligt; de længere bortliggende svare „Arbejdspenge“, 1 eller 2 Rdlr. aarlig.

Naar man alligevel ved at gjenneblade Jordebogen af 1693 faaer et bestemt Indtryk af, at det er gaaet meget til-

Det forekommer mig at fremgaa af Borger- og Bondestandens Besværinger; thi hvor ringe Vægt man end ellers vil tillægge deres stærkt partiske Fremstilling af Forholdene, maa de dog utvivlsomt have haft bestemte Tilfælde at holde sig til, naar der klages over Landgildens Forøgelse; men medens Borgerstanden i sine Klagepunkter ellers udtrykkelig beraaber sig paa Lovovertrædelser, vover den ikke at anklage Adlen for Retsbrud i den Henseende. Der tales kun om den „fra Arilds Tid“ paalignede Landgildes Forøgelse. Havde man haft en bestemt Retsgrund at staa paa, havde man i Klageskrifter af saadan Art, som Bondestandens, der jo beskylder Adlen for at være Tyve tilhobe, neppe undladt at constatere et Retsbrud, hvis det havde foreligget. Ved Hævd og Vedtægt var den oprindelige Landgilde bleven staaende, og man forandrede den saa meget nødigere, som mange bestaaende Forhold, saasom Skatteberegninger og Hartkornsberegninger, i ældre Tid netop beroede paa Landgildens Størrelse. — Til nogen Forandring i Landgilden, som staaer i Forbindelse med den nye Matrikels Indførelse, findes endnu ikke noget Spor paa Hemmestrup Gods.

bage med Bøndernes Tilstand i de sidste 40 Aar, medens Jfr. Mette havde Godset, kan Grunden saaledes ikke søges i Forøgelsen af Afgifterne; thi et Par Marks Forøgelse i Gjæsteri-pengene eller et Par Daler som Arbejdspenge kan ikke have ødelagt en Bonde. Grundene maa søges andetsteds. Hvor trykkende Hoveripligten kan have været for de nærmest liggende Gaarde, kan ikke bestemmes. Om Størrelsen af „Stedsmaalet“ (Indfæstningen) foreligge ingen Oplysninger, heller ikke om, hvorvidt *Livsfæste* er gennemført, eller om der endnu har fundet Lejemaal Sted paa visse Aar. Dog tyder den Omstændighed, at Gaardfæsterne synes at have haft Gaardene for Livstid og at, efter Navnene at slutte, Sønnen i Reglen har faaet Gaarden efter Faderen, nærmest hen paa Livsfæste, hvor ikke særlige Omstændigheder ere komne til, som at Gaardene ere blevne øde eller blevne *delte mellem flere Fæstere*. Thi dette sidste Tilfælde er blevet meget almindeligt. Saa vidt Oplysninger haves, fandtes 1683 paa hele Godset kun én større Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn med én Fæster; de øvrige større Gaarde paa mellem 8 og 6 Tdr. Hartkorn ere alle delte mellem flere Fæstere, og det samme er ligeledes blevet meget almindeligt med mindre Gaarde fra 4 Tdr. Hartkorn og derunder. Selv de mindre Bol ere næsten alle blevne delte mellem to. — De *øde Gaardes* Antal er atter tiltaget. Mogens Kaas havde 1656 ingen øde Gaard efterladt sig, kun 2 øde Huse; 1693 findes atter 4 øde Hel- eller Halvgaarde og 1 øde Hus paa Godset, og flere Gaarde havde i Mellemtiden bevislig været øde, men vare atter blevne bortfæstede for halv Afgift. Og dog maa dette Resultat vistnok, naar man ser hen til Forholdene andetsteds, kaldes heldigt. — Alt dette tyder upaatvivleligt paa en tiltagende Forarmelse hos Bondestanden. Men det bedste Bevis paa den fortrykte Tilstand er, at *Restancernes* Tal er blevet meget stort. Da Jordebogen af 1693 gjælder for et bestemt Regnskabsaar (1 Maj 93 — 1 Maj 94), er der tilføjet „ytt“ (ydet) ved hver enkelt Rubrik; men ved omtrent $\frac{3}{4}$ Dele af Rubrikkerne mangler dette betegnende „ytt“, eller der er kun kvitteret for et ringe Beløb af vedkommende Afgift. — Nogen Indflydelse herpaa kan det formodentlig have haft, at Aaret 1693 havde været et særligt uheldigt Aar, da „Jordens Grøde forslog sig af alle Slags“, som det heder i en samtidig Dagbog der fra

Eggen.¹⁾ — Desuden vare Skatterne som bekjendt meget høje i disse Aar.

Hvad der derimod utvivlsomt har haft stor Indflydelse paa Bondestandens Forarmelse i disse Egne, ere de haarde Krige, som i det 17de Aarhundrede hjemsøgte Halvøen. Alt de Kejserlige havde stærkt medtaget Landet; værre endnu gik det til 1644 og 45, da *Helmut Vrangelt* en Tidlang havde sit Kvarter i Randers og paa det forfærdeligste medtog de omliggende Herreder. Om *Sønderlyng Herred*, som gennemskjæres af Hovedlandevejen mellem Viborg og Randers, siges saaledes i den officielle Indberetning til Kongen i Aaret 1645,²⁾ at Bønderne ere saa forarmede, at ingen i hele Herredet formaaer at udgive mere end Halvdelen, nogle ikke engang Tredie- eller Fjerdedelen af deres Landgilde; en Del vare bortrevne af Sygdom og Gaardene øde og forarmede og „formaaede intet at udgive.“ Skovene vare paa det skammeligste forhuggede og tildels ødelagte; saaledes var det Tilfældet med Skovene ved Vejrum.³⁾ I Omegnen af Randers laa i det hele mellem 4 og 500 Gaarde i Ruiner eller øde og forarmede. — Hvad Middelsum Herred angaaer, har man, saa vidt vides, ikke saa nøjagtige Oplysninger, og den Omstændighed, at ingen Hovedlandevej fører gennem Herredet, har maaske bidraget til at skaane det noget mere. Dog kan man ved Hjælp af nogle Præsteindberetninger, som opbevares i Viborg Stiftsarchiv, den ene fra Aaret 1651, altsaa 6 Aar efter den første svenske Besættelse, og den anden fra selve Krigsaaret 1657, nogenlunde danne sig et Billede af, hvilke Egne af Herredet, der have været mest medtagne.⁴⁾

¹⁾ Laurids Axelsens Dagbog, udg. af J. Becher, Aalborg 1813, S. 119. — ²⁾ Kvartalskr. Orion II, 261. — ³⁾ Tillæg 13. — ⁴⁾ Saadanne Indberetninger, som angive Fordelingen af Bøndergodset og dets Ejere, ere i de nævnte Aar indgivne af alle Stiftets Præster. En lignende Fortegnelse fra 1663 angiver blot Tallet paa de Gaarde, der i hvert Sogn hørte til Adlen eller til Kronen, og har i denne Sammenstilling mindre Betydning. — Efter at Trykningen af ovenstaaende var begyndt, har jeg i Stiftsarchivet i en Præsteberetning fra 1690 fundet følgende lille Notits om Præstegaardens Jorder i Bjerring, der viser Forholdet: „Udmarken bestaaer i Skov Jord, hvor der for 50 Aar siden har været Skov — og bruges en Del deraf til noget Havre, dog den største Part deraf er med Lyng begroet, saa som det er for langt borte at føre Gødning til. — Tre smaa Skovskifter findes til Præstegaarden, men

Forholdet stiller sig da for *Middelsom Herred* saaledes: 1651: *Kronen* 97 Gaarde og Bol; deraf øde 2 Gaarde i *Lee Sogn*, 3 i *Vinkel*, 1 i *Rind Sogn*, og *Bjerring Mølle*; i alt 7 Steder. *Adlen* i alt 119 Gaarde og 36 Bol; deraf kun øde 2 Gaarde og 1 Bol i *Lee Sogn*, 1 og $\frac{3}{4}$ Gaarde i *Hjorthede*; i alt 5 Steder. — November 1657: Af *Kronens* Gaarde ere øde: i *Lee Sogn* 2 (den ene „afbrændt“); *Hjorthede* 2 (den ene „afbrændt“); i *Skjern Sogn* vare alle Kronens 17 Gaarde øde „og de fleste bortløbne“; i *Mammen Sogn* 3 (den ene „afbrændt“). I alt 24 Steder. — Af *Adlens* Gaarde: *Ingen*.

At Adlens Gaarde i dette Aar vare blevne mere skaa-nede, kom sig formodentlig af, at alle Herredets Hoved-gaarde, paa Hemmestrup nær, vare „assignerede“ til fjendt-lige Førere; Vindum Overgaard, som tilhørte Marsken Anders Bilde, var tildelt Generalmajor i Cavalleriet *Hans v. Bøddi-cher*, som var Øverstbefalende i Viborg og derfra brand-skattede Landet; Ulstrup var tildelt den berømte Feltmar-skal *Karl Gustav Vrangel*, og Frands Brokkenhuses Gaarde i Skjern vare tillagte — Grev *Ulfeld!* — Men at det dog stod slemt til paa Godserne, viser Indberetningen selv, som sta-dig fremhæver, at Gaardene „for deres Fattigdom og Ring-hed“ ikke kunne regnes for deres fulde Beløb; saaledes reg-nes f. Ex. Hemmestrups 10 Gaarde og 5 Bol i Lee By kun for 4 Gaarde, Ulstrups 8 Gaarde i Hjermind Sogn kun for 5 Gaarde „for deres Fattigdoms Skyld,“ og 5 „Kannike-tjenere“ sammesteds, som 1651 sattes for 2 Helgaarde og 2 Bol, siges nu neppe at kunne regnes for 1 Gaard, og saa-ledes ere Ansættelserne gennemgaaende lavere end 1651, medens Angivelserne af Gaardenes Tal 1663 atter mere nær-mer sig til det tidligere. Gejstligheden, navnlig Bispem, Præsterne og Domskolens i Viborg, som skulde have deres Indtægter af de saakaldte „Kannikegaarde“ eller af Tiender, gik det haardt ud over, da Bønderne nægtede at betale, da de havde maattet give Contributioner til General Bøddicher. Bispem og Gejstligheden i Viborg klagede da til Generalen, som blev højlig forbittret over dette falske Foregivende, som han kaldte det, og udstedte en streng Befaling paa

de ere saa svart forhuggede udi forrige Feidetider, at derpaa findes intet til Bygning eller Brydning uden nogle Bøgestubbe og Pur-Ege.“ Saaledes svandt Skovene, og Lyngen traadte i deres Sted.

Tydsk til alle Bønder, at de skulde tiende og betale som sædvanlig; de skyldige skulde strengt straffes, lige saa Herredsfogederne og alle, som saa igjennem Fingre med Bøndernes „Ungehorsamkeit.“ Brevet blev af Bispen sendt rundt for at oplæses ved Kirkestævne.¹⁾ — Kort sagt, man faaer ved at gjennemse Indberetningerne fra dette Aar det Indtryk, at Bønderne vare stærkt udpinte allerede i Krigens første Aar. — Senere kom de allierede „Polakker,“ og de have vel neppe behandlet Egnen bedre.

Mærkeligt er det altid at se de øde Steder i Herredet stærkest repræsenterede i *Lee* og Nabsognet *Hjorthede*. Alt 1631, kort efter de kejserlige Troppers Nærværelse i Landet, havde Mogens Kaas ved Magelæget med Kronen overtaget en øde Gaard og et øde Hus i *Lee* og 1636 et Par øde Gaarde i *Hjorthede*; 1651 og 57 gjentager det samme sig. Endnu 1693 ligge Godsets øde Steder i disse Sogne med Undtagelse af en Gaard i *Tisted* i *Tapdrup Sogn*. Ogsaa dette kunde maaske staa i Forbindelse med Krigsbegivenhederne. Thi vel gaaer Hovedlandevejen mellem *Randers* og *Viborg* nordligere gennem *Sønderlyng Herred*, men sydligere Forbindelsesveje førte fra *Randers* over det 1657 stærkt medtagne *Skiern* over *Skiern Aa* ind i *Middelsom Herred*, derpaa gennem *Lee* og *Hjorthede Sogne* ind i *Tapdrup Sogn* forbi *Tisted* og videre ad *Viborg* til.

I ethvert Fald fremgaaer det af Præsternes Indberetninger, at *Kronens* Gaarde i disse Aar paa denne Egn have været stærkere medtagne end *Adlens*. Det kan for en Del ligge i Krigsforholdene, men maa vistnok lige saa meget tilskrives en slettere Bestyrelse. Muligt har *Adlen* sørget for at faa de bedste Gaarde til sig, saa at *Kronen* beholdt de daarlige tilbage, som *Borgerstanden* klager over i de ovenfor nævnte Klageskrifter; men naar de samme Klageskrifter i stærke Udtryk klage over, at *Kronen* ved *Magelæg* med *Adlen* fik slette Gaarde i Stedet for gode, passer dette Forhold ikke her; thi hvad *Kronen* har haft i denne Egn, har den haft siden *Klemensfejden* og *Reformationen* og havde da haft Tid nok til at hjælpe *Gaardene* op, om

1) Bispens Copi af Generalens Original (30 Novbr. 1657) i Bispearchivet. Blandt andre Paategnelser: „Læst i Nør-Tulstrup for Fogeden paa Hemmestrup.“

Bestyrelsen havde været dertil. I Virkeligheden vare Krongaardene imidlertid ogsaa under Adlens Styrelse, idet de hørte til et eller andet Len, i denne Egn til Hald Slot, hvis adelige Lensmand saaledes var deres Styrer. Men da Lensmændene kun havde Lenene paa kortere eller længere Tid, havde de ikke den Interesse af at skaane Bønderne, som de adelige Godsejere havde. Det kom snarere an paa at skaffe sig saa store Indtægter af Lenet i sin Styrelsestid som muligt.¹⁾

En saadan Forarmelse, som det 17 Aarhundredes Krige medførte for disse Egne, maatte utvivlsomt virke længe i Forbindelse med andre for Bonden uheldige Vilkaar. Spiren til Fornedrelsen var lagt i Adelsvældens Tid; men det var forbeholdt de kommende Tider at fuldende den. Man begynder at mærke Tilstandens Forværrelse i Slutningen af Aarhundredet. Uheldige Regjeringsforanstaltninger, høje Skattepaalæg, som nu rammede Adlens Bønder lige saa vel som Kronens eller Selvejerbonden, uheldige Aaringer og Misvæxt, alt bidrog til at fremkalde en forfærdelig Tilstand, som især viser sig ved de øde Gaardes stadige Tiltagen i Antal. Den ovenfor omtalte²⁾ Præsteindberetning fra 1690 viser Tilvæksten for Middelsom Herred: I *Mammen* By 2 Halvgaarde og i *Bjerring* 1 Halvgaard, „hvis Jord og Marker ligge ganske udyrkede, og ingen Huse eller Folk have været paa Stederne i mange Aar“; i *Hjerminde* Sogn 1 Halvgaard og 1 Bol; i *Lee* Sogn 2 Helgaarde og 1 Halvgaard; i *Hjorthede* 2 Gaarde, „hvoraf Jorden vel nogenlunde bruges, og hvoraf Præsten vel vinder en ringe Korntiende, men al anden Præsterente, som Offer, visse og uvisse Paaske- og St. Hans Rente afgaer.“ Af Hjerminde Præssts Annexbol i Hjorthede

¹⁾ Som bekendt foreslog Christian 4de at bortforpagte Lenene til den Højstbydende, og Forslaget gjenoptoges af Borgerstanden 1660; med andre Ord, man vilde stille Lenene til Auction. Ogsaa dette Forslag har man kaldt „gavnligt“ og har bebrejdet den egenkjerlige Adel, at den ikke vilde gaa ind derpaa (Allens Haandbog, S. 388, 4 Udg.). Ganske vist kunde Kronen derved i de første Aar have vundet en Del i Indtægter; men i Virkeligheden maa et saadant Forslag dog anses for et af de sletteste statsøkonomiske Midler, man kunde gribe til. Til Held for Bønderne optog Enevælden dog ikke dette Forslag; thi det havde naturligvis gaaet ud over Bønderne, der til sidst vare komne til at betale Pengene. — ²⁾ S. 366, Anm. 2.

„var intet bekommet i mange Aar.“ I *Langaa* Sogn var en Gaard i Torup og Annexgaarden i Vinge ubeboet, men Jorden tildels dyrket af andre; i *Vestervelling* 1 Gaard øde, hvoraf „Jorden dog bruges nogenledes;“ det samme var Tilfældet med 2 Gaarde i *Skjern*, hvorimod der i *Østervelling* Sogn vel ikke var øde Gaarde, men der klages over, „at Tidernes Besværligheder og Misvæxt i nogle Aaringer volder, at Offer og Tiender Aar for Aar formindskes.“ — I *Vinkel* Sogn vare 6 „Avlings Boliger“ rent øde, i *Rind Sogn* 4 „Avlings Boliger“ foruden *Skaber Mølle*. I *Vindum* og *Brandstrup* Sogne „hang Bønderne endnu ved Gaardene“, men ogsaa her klages over, at Præsten ikke kan faa Tiende eller Offer paa Grund af „Tidernes Besværlighed og Misvæxt i nogle Aar.“ I alt laa saaledes 26 Gaarde eller Bolmere eller mindre øde i Middelsohm Herred eller omtrent $\frac{1}{10}$ af alle Herredets Gaarde. Sammenlignes Tilstanden 1651 og 1690, ses, at de øde Steders Tal omtrent er blevet fordoblet (12 og 26). Antallet i 1690 er endog større end i selve Krigsaaret 1657 (26 og 24), en Forskjel, som bliver betydelig større, naar man tager i Betragtning, at af de 24 øde Steder i Krigsaaret laa de 17 i ét Sogn (Skjern). Forarmelsen har saaledes udbredt sig omtrent ligelig over hele Herredet og er ikke længere indskrænket til enkelte Egne. Det var Følgen af en 30aarig Fredstilstand, som kun havde været afbrudt af en 4aarig Krig (1675—79), der ikke i særlig Grad kom til at gaa ud over Jylland. I Modsætning til denne Tilstand, som fra nu af Aar for Aar bliver værre og værre, indtil Enevælden endelig ved Stavnsbaandets Indførelse ved et Magtsprog gjør alle Bønder til Trælle, var den gamle Adelsvælde, hvor haard den end ellers kunde være, en gylden Tilstand for Bonden, i det Mindste for Jyllands Vedkommende, hvor tidligere intet Vornedskab havde sat Trældommens Mærke paa Bonden.

Ogsaa for Hemmestrups Vedkommende var de gamle Slægters Tid forbi. Jfr. *Mette Kaas* døde i Aaret 1695. Hun var den sidste af den kaasiske Slægt, som ejede og beboede den af hendes Farmoder over 100 Aar tidligere oprettede Hovedgaard. Hun overlevede den største Del af sin Slægt, som var stærkt i Færd med at forarmes. Hendes Broder *Erik Kaas* havde kort eiter Enevældens Indførelse paa Grund af trange Tider og egen Skyld maattet afhænde

sin Gaard Restrup og trække sig tilbage til den ubetydelige Korsøgaard, som hørte dertil. Han havde efterladt sig en Søn og to Døttre. Sønnen, *Frederik Kaas*, der ugift faldt som Oberstlieutenant under Belejringen af Namur samme Aar, som Mette Kaas døde, var den sidste af Mogens Kaases mandlige Ætlinge. Af Erik Kaases to Døttre overlevede den ene, Jfr. *Edele Kaas*, sin Faster; den anden Datter, *Sidsel Kaas*, som havde været gift med den tydske Hofyndling Overhofjægermester v. Hahn, var ligeledes død, men efterlod sig en Datter, Sofie Amalie Hahn, der blev gift med den tydskfødte Storkansler Grev Konrad Reventlov. Da ogsaa alle de øvrige af Mogens Kaases Børnebørn vare døde, tilfaldt Hemmestrup Jfr. Edele Kaas og Sofie Amalie Hahn, hvorpaa Grev Reventlov paa deres Vegne solgte Gaarden og Godset til Fru *Benedicte Margrethe v. Brockdorff*, Enke efter *Jørgen Skeel* til Sostrup, Estrup og Ulstrup.

Nye, tildels tydskfødte Slægter vare saaledes traadte i de gamles Sted. Ved Fru v. Brockdorffs Død (1739) tilfaldt Gaarden hendes Søn *Christen Skeel*, Herre til Estrup, Ulstrup, Viskum og Østergaard, som fortydskede sig selv ved at lade sig ophøje i Grevestanden under Navnet *Scheel*. Hans Søn *Jørgen Scheel* solgte imidlertid alt 1749 baade Viskum og Hemmestrup til velædle *Hr. Hans Christensen Juul* til Tyrrestrup og hans Arvinger, som beholdt begge Gaarde indtil ind i dette Aarhundrede. Godset skiltes i Tidernes Løb atter fra Gaarden. Nu har den saaledes omtrent samme Størrelse, som da Niels Clementsen købte de to Bøndergaarde af Hvasserne. Gaardens følgende Historie vilde saaledes i flere Henseende blive Skildringen af en Forfaldstid. Foreløbigt har det kun været Hensigten at se den i dens Tilvæxt og skildre dens Forhold paa en Tid, da en en kraftig national Adel stod ved Styret. — Er der ikke opnaaet andet ved at gennemgaa Hemmestrup Archivet, saa er der dog opnaaet det, at det nu er muligt saa nogenlunde at følge en Herregaards Historie, om hvis Ejere i ældre Tid man egentlig kun vidste, at en Jfr. Mette Kaas 1683 havde givet et Par Alterstager til Lee Kirke (Dsk. Atlas 4, 661; 680).

2. Aktstykker fra Hemmestrup Archiv.

4.

1494, 6 Septb. *Tingsvidne om Jord i Ingstrup, Nørlyng Herred.*

Peder Anderssen, fogit till Nørløngs heritz ting, Anders Jepsen i Wamen, Chresthen Nielssen i Rødding, P. Jessen i Asmild oc Mons Strongissen ibd: giøre witterligt met tze wort obne breff, aar epter gwdtz biurd mcdxc quarto Lørdag nest for wor ffrwe dag nativitatis paa Nørløngs heritz ting war skicket *Mickel Tamessen i Ingstrup*, eskit oc fik ett fwlt tingswitne aff ote danne mend, som ware Matts Willomssen i Bartom, Chresthen Nielssen i Rødding, Symon Oluffsen, Chr. Jessen ibd:; Chresten Hind i Løffwel, Nis Balle i Bigom, Palle i Pederstrup oc Morten i Lindom. Thisse forne otte danne mend wotne paa theres guode tro oc rette sanden, at thi so oc hørde samme dag inden alle fire stocke paa forne ting vij dane mend, som er Anders Jepsen i Wamen, Peder Jessen i Luldrup, Anders Lassen i Torup, Jess Persen i Rødding, Ped: Jessen i Asmild, Ped: Powilssen i Bartum och Mickel Ingilssen i Wiborg. Thesse forne vij dane mend wotne (osv.) —, att them fwld witterligt er, att ald thess iord, som hører till forne Mickel Tamessens gordt i Ingstrup, bode thess, som *Skailanå i Odt* gaff kien(?) paa oc alt annet, thess forne iorde haffde leget til forne gordt, som Miccil Tamessen nw iboor, oc wedt hengt ther till aff arildtz tidt. — Item votne och vij mend, att tz er them fwld witterligt, at i nogen mandtz minde, som nw er hossbonde, war ther aldri giort nogen heffd paa forne iorde enthen aff *Skailande* eller aff hans fader eller forellre i nogen mode; men ther *Skailande* gaff k. . . paa forne iorde, tha gjorde *Eric Mogensen* lagheffde ther paa oc soer alle mend wde aff forne Ingstrup vthen han sielff oc hans met-arffuinger. Saa vitne (osv.)

(Original, noget beskadiget, med Spor af 4 Segl. Smlgn. Nr. 7. Slægten *Skadeland* var paa den Tid temlig udbredt i Viborg Stift; i Anledning af en Udskrivning 1511 nævnes „Skadeland og hans Svoger i Odt, 1 Glavind (3: Odsgaard, Vinkel Sogn, Middelsom Herred, nu en Bondegaard paa 6 Tdr. Hartkorn); *Jørgen og Niels Skadeland* sættes ligeledes til 1 Glavind, vare altsaa smaa Adelsmænd. (D. Mag. 4 R., 2, 299).

5.

1519, 21 Octbr. *Christiern 2den tilsikker K: Jensen i*

Bjerring Besiddelsen af Bradstrup (Brandstrup, Vindum Sogn, Middelsom Herred?).

Wy *Christiern*, met gudz naade Danmarchis, Norges, Wenders oc Gott: konningh, wtwalt koning til Suerge (osv.) giør alle witterligt, ath thenne breffwiser, *Kield Jessen i Bering*, haffuer ladhit berette for [oss], hworledes hannom giøres hinder oc forfang paa *Bradstrup* gaardt stedt oc *Brastrup Sø*, som ligger i byrdige (?) marck, som hanss fader *Jess Kiildsen* haffde giort lagheffd uppaa i syn tidt, wildt oc wkert haffde oc brugde. Tha wele wy samme lagheffd ved mact att bliffwe til saa længe wij met thet første i Iudtlandt kommende worder, oc sagen uthi bedre bewiis for oss i rette kommer, forbiudendis alle wore fogiter, embitzmend oc alle andre her formedilst sig nogett att befatte met forn^e Brastrop Gaard, Brastrup søø eller thess ennermercke oc rette tiliiggelse, eller met forn^e Kield Jessen i nogen maade, førend sagen for oss i rette kommer, oc then attskilt worder mett rette. Giffuitt paa wort slott *Aaleholm* the ellifwe tusinde jomfrwers dag aar etc. mdxix. Vnder wort zignet. Dm. rex ipse.

(Original paa Papir med Spor af Segl. „Læst paa Mel-som heritz ting 14 May 1601.“ — Faderen „*Jess Kiildsen* i beringg“ lod 1517 tage et Tingsvidne paa, at Fiskeriet i *Bering Sø* tilhørte ham med Rette. — Atter 1539 lod *Simmess Jessen* og *Kield Jessen* tage Vidne paa, at de paa Middelsom Ting lod oplæse nogle gamle Adkomstbreve paa *Bradstrup Sø* og *Bradstrup Gaardsted*, og et Lovhædsbrev, som *Jess Kiildsen* havde taget derpaa. — Ved *Bjerring* findes nu ingen Sø, men kun Engstrækningerne ved *Gudena*; endnu 1654 toges Tingsvidner paa, at *Bjerring Sø* med *Aalekister* og *Fiskeri* hørte til en Gaard i *Bjerring*; ligeledes 1687 af Chr. Skeel *Jørgensen* til *Ulstrup*, i hvis Besiddelse *Gaarden* da var kommen.)

6.

1527, 13 Septbr. *Kgl. Bekræftelse paa et Markeskjel mellem Ingstrnp og Fovlum Marker.*

Wij *Frederick* (osv.) giøre alle witterligt, att oss elskelig *Peder Ebbessen*, wor mandt och thienner och embitzmann paa wort slott *Nesbyhoffued*, haffuer werit for oss mett ett tyngs witne liudendis som her effterfølger: „Alle

mend tze breff seer eller høre læsse, helse wij *Lass Skoning* i Hwiding, fogit till Sønderheritzting, Jes Jepsen i Restrup, Peder Mickelsen i Ordorp, Anders Mickelsen i *Beg*¹⁾ och Anders Perssen i Hammershøw ewindeligh met gwdt. Kwngiør wy met tze wort obne breff, aar efter gwdtz byrdt mdxxvij then thorsdag nest effter st. Hanns bapt. Dag (27 Juni) paa forn^e tyng wor skickitt wellbyrdige mann, *Peder Ebbesen* til Nesbyhoffuid, eskit och fick et fwld tyngs widtne aff viij danne mend, som war Niels Mattsen i Hamershøw, Anders Perssen ibd., Mats Powilsen ibd., Christiern Pouilssen i Nørbæg, Peder Nielssen i Ordorp, Chrestiern Grøn i Holm, Jes Jepsen i Reystrop och Anders Michelsen i *Beg*. Thze forn^e viij mendt wontne (osv.) — att them wor fwld witterligt,, saa lenge som thi kunde minis (osv.) — tha haffde thet werit rett marckeskiell . . . mellum *Ingstrup marck* och Fowlum marck fraa then stor aa och rett sønder vpp att *Diwffsdall* till adel wegen. At thi saa wontne (osv.) . . .“ Huilcket breff wy aff woor sønderlige gunst och naade haffue fwldtbyrd Jellse²⁾ fredagen nest effther wor frwe dag nat: aar etc. mdxxvij. Wnder wort zignet. Relator Eyler Bryske.

(Original paa Papir med Spor af Segl. — Et omtrent ligelydende kgl. Bekræftelseskort paa samme Herredsbrev er dat: Gwntwid die visitationis marie (2 Juli) anno dni mdxxx; teste Nic: Arnfeld. — Peder Ebbesen kaldes der „wor embitzmand paa *Lwнденess*.“)

7.

1531, 16 Marts. *Kgl. Stadfæstelse paa et Brev af 15 Maj 1484 angaaende Peder Ebbesens Gods i Ingstrup og Rødding.*

Wy *Frederick* (osv.) giøre alle witterligt, ath oss elskelig *Peder Ebbissen*, wor mandt, tienner och embitzmann paa wort slott *Lwнденess*, haffuer haftt hans budtt her hos oss met ett lagheffds breff liudendes ordt for ordt, som her eff-

¹⁾ Navnet „*Beg*“ (Bæk) forekommer i flere Tingsvidner fra denne Tid jævnsides med „*Nørbæk*“. Det er uvist, hvorvidt herved skal forståes det nuværende Sønderbæk eller en nu nedlagt By. 1616 underskrev Niels Krag sig i et Brev „til Sønderbækgaard.“ I den følgende Tid nævnes ofte Byerne Sønder- og Nørbæk, men „*Bæk*“ spores ikke mere. — ²⁾ Jellse, Gram Herred, Slesvig.

ter föllger: Alle mendt, tze breff see eller høre lesse, helse wij Chrestiern Søffrinssen, fogett paa Nørliung heritz ting, Anders Jepssen i Wammindt, Peder Jenssen ibd.; Peder Erichssen i Lyndom, Jens Anderssen och Peder Wessell (?) ibd: ewindeligh mett gwdt Aar effter gwdtz biurdt mcdlxxxiiij thend løffuerdag nest for søndag cantate paa forne ting war skicket welbyrdige Swendt *Erik Mogenssen*, hwilcken ther logligh eskit och fick ett fwldt tings witne aff viij wvildige danne mendt, som war Peder Erickssen, Lass skreder i Bygum, Jens Esbernssen i Søringe, Peder Jenssen i Wammindt, Peder Westell ibd, Willum i Siøring, Christiern Jenssen i Rødding och Chr. Morthenssen i Fiskebeck. Thiisse forne viij danne mendt votne paa theres gode tro, sjell och sandhen, att the saa och hørde then samme dag paa forne ting forne *Eric Mogenssens* laghøringe, som war Jes Anderssen i Giedstedriis och Anders Jenssen i Wammindt, och kwndgiorde, att the nerwerindis war then othensdag nest tilforne paa *Ingstrup* Marck och saa oc hørde, thet forne *Eric Mogenssen* indworde mett riiddermendtzmendt och sielleyere (?) *Nørre Ingstrup* marck alle fyre wegne till marcke mode tiil hans och hans siskinds retthe ennemercke till then gordtt i Ingstrup, som *Mickel Thommissen* ibor, som han och hans siskind nw i were haffwe, och fader och forellre haffwer haffdt i were aff ariildtz tiidth før hannom, inthet wndtaget wthen then eng, ther ligger i felligh ther østen til Mickel Thommissens gordt, then soer hand inthet om. — Item kwndgiorde thi och, thet *Eric Mogenssen* indworde iij gorde i *Sønder Ingstrop* och ett øde møllestedt søndhen wandtz sø, som Meilgd: (?) i Ingstrop wartt affliitt, som hand och hans siskin nw i were haffwer och hans fader och forellre før hannom, for sitt och syne søskinz rette arffwegodtz alle fyre weghne till marcke mode. Kwndgiorde thi och, thet *Eric Mogenssen* indworde two feydring iordtt offwir allt *Rødding* Marck, ager och eng, skoff och marck, fiske watn og fegang, och en ager, ligger paa *Rødding* marck. Thiisse forne gorde och godtz (osv.) indworde forne *Eric Mogenssen* effter loghen till sig och syn siskind, och worde hand alle mendt vdt och ingen indtt, wthen sig och syne siskind (osv.)“ Huilcket breff wij aff w. s. g. o. n. fwldbuarde (osv.) Dat: *Gottorp* thorsdag nest effter Søndag Oculi aar etc. mdxxxj. Wnder wort zignett. Dnus rex per se.

(Original paa Papir med Spor af Segl. Smlgn. Nr. 4. Den i Brevet nævnte *Erik Mogensen* var en Søn af Mogens Ebbesen Galt til Tyrrestrup og saaledes Broder til Peder Ebbesens Fader Anders Mogensen Galt til Tyrrestrup og Palsgaard.)

8.

1534, 12 Maj. *Danske Rigsraader befale en Commission af 4 Adelsmænd og 2 Borgere i Viborg at dømme i en Sag, angaaende Peder Ebbesen og hans Fæstebonde i Meilgaard i Ingstrup.*

Wii efftherne *Joachim Rønnow*, biscop till Roschilde, *Mogens Gøye*, Danmarckis riigis hoffmester, *Jachim Løcke* till Østergaard¹⁾, *Axel Brade* til Krochholm, *Erick Banner* høffwitzmandt paa Kalløø, ridd: oc Danmarchis riigis raadt, helser ether, Hr. *Holger Rosenkrantz*, høffwitzmand paa Ørum, *Jep Friiss*, høffwitzmandt paa Skiffwe, *Niels Jenssen* til Bradskoff, *Jens Hvas* till Koes, *Iwer Thamissen* till Ørsleffcloster, *Jens Stinger* och *Jepp Symonnsen* Borgemestre i Wiborg, kierlig mz gwd. Kiere venner, mui vidde, ath thenne breffwiser, Seweren H... uti Ingstrnp, som boor uti Miellgordt, haffuer berett for oss, at hand haffwer samme gordt mit hindis rette eghendomb oc tilligilse i leye oc fest for landgilde aff syn hossbund, *Peder Ebbesen* paa Lwndeness, oc berett for oss oc keritt, at her *Peder*, fogitt till *Skierne*, haffuer fordiellt hannom, for hand brwger same gordt, hwss oc eggendomb, som hand so i fest haffuer aff forne hans hossbonde Peder Ebbesen, som er hans fwlde hiemill till same gordt oc eghendom, oc minit, att forne her Peder haffwer fordiellt hannom mit wrett, thii hand bwrde att tale hans hosbunde till, som er Peder Ebbesen, och icke hannom i then sag. — Thii bede wij ether kierligen och biude paa menige Danmarckis riigis raadtz vegne oc fwld mact giffue met thze wortt obne breff, ati met thet alderførste paa beylelig tiidt oc stedt forsambler ether, steffnind for ether forne her Peder oc hans høringer och forne Sewer: H... mett alle theris breffwe oc bewisninger i then sag, oc forfarer, om forne Sewer: H. er fordiellt eller ey, oc om thenne bwrde at tale hans hosbonde Peder Ebbesen till, som er rett iord-

¹⁾ ? forskrøvet i Originalen.

drotthen oc haffwer same gordt i hæffd och ward, oc efter beggis theris breffue oc bewisning dømme them entlig emelum uthen ald skoetzmoel uti nogen mode eller sagens opsetelse, som i ville antsware for gwdt oc were bekjende for menige Danmarckis riigis raadt, betinde og biudende ether paa bode sider, som same sag anrørindes er, som forn^e stoer, at i møde for forn^e dannemend, naar oc huor the ether til siger, at nyde oc vndgielde hwis the ether for rett affsigende wordher. Skier tz saa, at nogle aff forn^e dannemend icke tilstede kand komme, for merkligt forfalds skyld, tha skall the, som tillstøde komme, fwldt mact haffue at tage andher vti theris stædt oc giøre thenne wor beffaling fwldt — Giffuit i *Randers* tissdagen nest for wor herres himelfarts dag aar etc mdxxxiiij. Wnder wores zignetter.

Original paa Papir med 4 paatrykte Segl (Gøyes, Lykkes, Brahes og Banners) og Spor af 2.

9.

• *Kongebrev af 1543 om Gjenkjøbet af en ved Klemensfejden forbrudt Gaard i Bjerring. Herredsdøm af 1574 om kgl. Afgifter af et Bol og nogle Jordstykker i Bjerring.*

Fru *Anne Lykke*, Enke efter den bekjendte Rigmarsk *Otto Krumpen* til Demstrup (og Trudsholm), Lensmand paa Hald, havde indstævnet paa Kronens Vegne *Christen Hammershøj* i *Bjerring* og *Mogens Andersen* i *Kvorning* paa sine egne, sin Moders og Medarvingers Vegne om et Bol og noget Jord i *Bjerring* og *Bjerring Mark*, som de ikke havde svaret kgl. Tyng af. Da den daværende Herredsfoged i *Middelsom Herred*, *Mathias Harbo* i *Mammen*, havde afsagt en „uendelig“ Dom i den Anledning, havde *Viborg Landsting* sendt Dommen tilbage til fornyet Kjendelse paa Herredstinget, hvor Dom blev afsagt af den nuværende Herredsfoged *Anders Andersen* i *Hjermind* Torsdag nest for Dom: reminiscere (4 Marts) 1574.¹⁾ Fru *Anne Lykke* lod sin „Tjener“ *Christen Jørgensen* møde paa sine Vegne og havde indstævnet *M. Harbo* paa Grund af den „uendelige“ Dom, desuden *Anders Jostsens* Enke i *Kvorning*, *Christen Hammershøj* i *Bjerring*, samt „ærlig og fornumstig *Svend*“ *Christoffer Pallesen*, tjenende *Erik Kaas* til *Lindbjerg*, der havde

¹⁾ Om *Mathias* eller *Mads Harbo*, som havde været Herredsfoged 1573 (Tillæg 11), henvises til S. 340 og 357 Anm.

samme Bol i Pant. Chr. Jørgensen paastod, at de Indstævnedede havde fordristet sig til i nogle Aar ingen kgl. Tyngge af svare af dette Bol i Bjerring og nogle Jordstykker sammesteds. Bolet skyldte aarlig „til Bonden“ 2 Tdr. Byg og 1 Pd. Smør; han „satte da udi Rette, om Bonden maa holde saa meget frit Jord og ikke give der kgl. Tyngge af efter Loven og som Ejendommen er til.“ — *Erik Kaas*, der førte Sagen paa „sin Drengs“ Vegne, og som personlig var mødt i Retten, paastod sig og de Indstævnedede fritagne, da det formentlig ikke kunde bevises, at Ejendommen var sat for kgl. Tyngge og „ikke var opskreven i Kongens Jordebog“, samt fremlagde et Kongebrev af 1543, som „blandt andet indeholdt“:

„forne *Anders Jostsøn* og *Chr. Sørensen* i Bjerring hos hans Naade at have forhandlet om deres Bondegods, som er en Gaard i Bjerring Sogn og By, som *Anders Simensen* iboer, og havde derfor været i højbemeldte kgl. Majestæts Minde; da haver han af synderlig Gunst og Naade undt og tilladt, at forne *Anders Jostsen* og *Chr. Sørensen* og deres Arvinger maa og skulle have, bruge, nyde og beholde forne Bondegaard og Gods med deres rette Ejendom og Tilliggelse saa fri og for saadan Landgilde, Tyngge og Afgift, som deraf gaves, før end sidste forgangne Fejde her udi Riget begyndte, dog saa, at de og deres Arvinger skulde være højb. kgl. Maj. og hans Naades Arvinger, efterkommende Konger udi Danmark, hulde og tro.“¹⁾

Dernæst fremlagde *Erik Kaas* et Tingsvidne af 1540 fra Sønderlyng Herred, hvori Jost Mikkelsen i Hammershøj selv tredie vidnede, at de havde været til Skifte i Kvorning efter *Erik Lassens* Død, hvorved Arvingerne vare blevne saaledes forligte, at førnævnte *Anders Jostsen* og *Chr. Sørensen* paa deres Hustruers Vegne skulde nyde den Gaard i Bjerring, som *Anders Simensen* iboede, og et Hus sammesteds, som *Jens Madsen* iboede. *Erik Kaas* mente da, at siden de havde *igjenkjøbt* den nævnte Gaard saa fri og for saadan Tyngge, som der gaves af Gaarden før Fejden, kunde nu ingen videre Tyngge aftvinges dem; desuden indeholdt Recessen (*Christian 3dies*), at det Gods, man havde haft i Haand og Hævd

¹⁾ Smlgn. det omtrent ligelydende Aalestrup Dokument, dat Knud Konges Dag (10 Juli) 1543, i Jydske Saml. 1, 345.

i 20 Aar ulastet og ukjeret, skulde man nyde angerløst. — Til sidst fremlagde han et Pantebrev af 1573, hvorefter *Chr. Sørensen* i Bjerring, *Mogens Andersen* og *Jost Andersen* i Kvorning havde pantsat Gaarden i Bjerring, som *Chr. Sørensen* og *Ped. Andersen* iboer, og Huset sammesteds til den fornævnte *Christoffer Pallesen* for 60 gode, uforfalskede *Joachimsdalere* som et frit Pant, indtil det indløses.

Paa Kronens Vegne beviste da *Chr. Jørgensen* ved gamle Breve, at det Bol og de Jordstykker, som Trætten gjaldt om, ikke hørte eller havde hørt til den Gaard, som *Anders Simesen* havde iboet; 1501 havde *Erik Lassen* „indvordet“ til den Gaard i Bjerring, han da iboede, som Enemærker 6 Stykker Jord i Bjerring Mark. Bolet selv var ved Pantsættelser og Kjøb 1503 kommet i *Erik Lassens* Besiddelse. Senere vare de omtvistede Ejendomme komne fra *Erik Lassens* Gaard og blevne udlagte en af hans Medarvinger til Arvelod. Gaarden stod for samme kgl. Tyngge nu, som før Bolet og Jordstykkerne vare komne derfra. Kronen forlangte ikke videre Tyngge af deres Bondegaard, men af Bolet og Jordstykkerne. Desuden havde *Anders Jostsen* selv bødet 20 Rdlr., som *Otte Krumpens* Regnskabsbog udviste, fordi han havde undladt at betale kgl. Skatter heraf, og saaledes selv erkjendt sin Uret m. m.

Støttende sig hertil afsagde Herredsfogeden følgende Dom, „at efterdi Recessen og Haandfæstningen medfører ingen ufri Mand at maatte have frit Jordegods, da ved jeg mig ikke at maa mod Loven, Recessen og Haandfæstningen og mod *Anders Jostsens* egen Bekjendelse finde dem til at have saa meget frit Jordegods, som skylder aarlig 2 Tdr. Byg og 1 @ Smør til Bonden, uden kongelig Tyngge, eftersom Ejendommen er til og efter Lovens Lydelse.“

(Original paa Papir med paatrykt Segl. — *Erik Lassen* i *Bjerring* nævnes som Sandemand 1499 — *Dsk. Mag.* 4 R. 2, 267 —, fra 1517 til *Klemensfejdens* Tid som Herredsfoged i *Middelsom Herred*. Senere maa han altsaa være flyttet til Kvorning i *Sønderlyng Herred* og have bortfæstet eller lejet sin Gaard i *Bjerring* til den ovennævnte *Anders Simesen*. Han er saaledes et Exempel paa en rig og anset Bonde, som selv ejede flere Gaarde, men som mistede sin frie Besiddelse ved den store Confiskation 1534; først efter

hans Død (1540) maatte Arvingerne *gjenkjøbe* Gaarden af Kronen. Smlgn. ovenfor S. 357 Anm.)

10.

1562, 12 Novbr. *Sandemands Gang mellem Hemmestrup og Faardals Skove.*

Ifølge Landstingsvidisse af 19 Juli 1617, udstedt af Iver Juel til Villestrup, Niels Krag til Aggerkrog og Gunde Skriver, Landstingshører, lod *Mogens Kaas* sil Støvringgaard, Befalingsmand paa Ørum Slot, ved Viborg Landsting oplæse følgende „obenn pappiersbreff med otte indsegle wel forseglled: *Anders Ericksøn* i Bjerring, fouget til Medelsom heritz ting, Christen Powilsøn i Wlstrup, Peder Tamisøn i Hjermend, Søren Mickelsøn i *Schauen*¹⁾, Niels Quist i Thorup, Niels Wogensen i Longe (o: Langaa), Morten Olufson i Faarup, Matz Haarboe i Mamen och Peder Hammersøn i Biering, giøre alle witterligt med dette wort opne breff, Aar epther gudtz biurdt mdlxij, thorsdag post Martini epis. dag paa Medelsomheritzting war mødt Niels Inngstrup paa sin hosbund erlig och welbiurdig mand *Erich Kaass till Lindbjeriggaard*, hanns wegne; hand der loughligen eskitt, badis och fick ett fuldtings vinde aff otte dannemend, som [ware]: Christen Kold i Hiermend, Anders Nielssøn i Vinde (Vindum?), Christen Povilsøn i Thulstrup, Jep bunde ibm., Rasmus Haarboe i Hiermend, Knud Nielssøn i Lie, Lass Jensøn i *Restrup* och Niels Andersøn ved *Broholme*.²⁾ Thesse forne otte dannemend alle sandrægtelig vindet paa therris guode troe, sjell och rette sannden, att the saae och hørde same dag paa forne ting otte sandemend for thennem stande, som er Christen Povilsøn i Wlstrup (o. s. v., de samme som

¹⁾ Den nuværende Skauenggaard i Brandstrup Sogn, som efter Dsk. Atlas 4, 657 skal være opstaaet af 2 Bøndergaarde. 1651, da den tilhørte Rigsmarsk Anders Bille til Vindum Overgaard, regnes den under Navnet „Schauengorde“ som én Helgaard med 2 Fæstere. — ²⁾ „Norden for Lee By paa en Bakke i Skoven skal fordem have ligget en Herregaard kaldet Restrup, hvoraf sees Rudera i Volde og Grave. Stedet kaldes endnu Restrup Krog.“ Dsk. Atl. 4, 661. 1562 har her altsaa været en Bondeby eller Bondegaard. — Broholm, som jeg ikke har set anført noget Sted i Skrift eller paa Kort, maa efter andre Breve have ligget i Nærheden af Bromølle ved Nørreaa, i Vinkel Sogn, siden det hører til Middelsom Herred.

ovenfor). These forne otte sandemend stud her idag innden alle fire stocke for thingsdomb, och kundgiorde the theris thoug och eed, och suor the schou schiell imellom *Hemmestrup schouffue och Faardalls schouffue*, och begönnte the först i *wanddall*; ther saatte the threbunden stienn, ithem saa nar therfra grimit¹⁾ the en bøg, ithem saa nar therfra grimit thi en anden bøg, ithem saa nar miere grimit di en stuor bøge, ithem saa nar therfra grimit di en lidell bøge, som stander ved thou iege, item saa nar therfra grimit di en bøg, som stander i en dalskore, ithem saa nar therfra grimit di en jegi, som stander i same dall, ithem saa nar therfra imod kjarenn grimit di en stuor bøgj, item saa nar therfra grimet thi en andenn bøg, item saa nar mjere nordenn alleweyen grimit di en jegj, item saa nar therfra i sidenn aff kiaren grimit thi en jegj, item saa nar therfra i kiaren saatte di thribunden stienn, och kiaren therfra och thermed (?) til mettstrøm. Thette suor forne otte sandemend for rett schouschiell imellum *Hemmestrup schouffue och Fardals schouffue* (osv.)

(Original paa Pergament med tre vedhængende Seglremme uden Sigiller. Nedenunder paategnet med Navnet *Gunde* og et utydeligt Efternavn, formodentlig *Christensen*. Gunde Christensen nævnes som Landstingshører i et Dokument fra 1560 (Hoffm: Fund: 3, 303) og oftere i den følg. Tid indtil 1617. — *Faardal* omtales i et Tingsvidne 1675: „de (Synsmændene) vare i Jfr. Mette Kaases Skov paa *Tisted* Mark; da saa de et Stykke Jord i en Dal i Skoven, kaldet *Faardal*; der var Jorden afgravet, saa Trærødderne stode bare og somme Steder visne.“

11.

1573. *Tingsvidne om Udskiftning af Lee Fællesskov.*

Maathis Hardeboe ij Mammen, Heritzfogitt tijl Medelsom heretz ting, Christen Sørrensenn ij Beringe, Peder Oluffs-

¹⁾ grime forekommer ofte i Betydningen „mærke“ i ældre Breve. Naar Molbech forklarer det ved at „sværte“, synes det neppe at kunne forliges med Udtrykket „at hugge Grimer“ (smlgn. S. 384 nederst). Muligt kunde det staa i Forbindelse med det isl. grima, Maske, vort „Grime“, og betegne de udhugne Figurers Form (? Efter velvillig Meddelelse af Overl. Kinch).

son i Thaffe, Chresten Oluffsson ibdm., Jens Sørensen ij Hermind, Chrestinn Hammershyff ij Beringe, Niels Hiedegordt ij Thaarup, Sijmonn Jenssen ij Longaa, Chresten Jenssen ibd. och *Anders Anderssens ij Hjermind*¹⁾ gijøre wijttherligtt, att aar effter guds byrd mdlxxiij torsdag nest for Chatharinæ dag paa forne ting war skiket erlig och velbyrdige fruue *Saaphij Globb tyll Estrop*, hendes wisebuodtt Thomas Jørgenssen ij Tulstrup, som eskit og fick ett fuldt tings wythne aff viij dannemendtt, som war Christen Sørensen ij Bering, Peder Olufsen ij Thaffell, Jens Matzsson ij Beringe, Peder Hammershyff ibd., *Søren Jepssen ij Hemestrup*, Mickel Grijs ij Hyorthede, Chresten Palssen ibid: och Pallij Laaszen ij Hermindt, hvilke forne viij dannemendtt alle sann-dreckthelig vothne (osv.) . . . , att dij alle og huer personlig huos var vdij *Leed fælleds skoff* paa tysdag og paa onsdag nu syst forgangenn og der hørde og saa disse effne xij egre och rebs mendt rebue och skyffte forne Leeds felleds skoff, som var Jens Christenssen ij Mamen, Jep bunde ij Tulstrup, Chrestenn Oluffssenn ij Thaffwel, Jens Sørensen ij Hermindt, Sørren Pierssen ibm.: Anders Kyeldttsen ij Bering, Niels Hiedegordt ij Thaarup, Sijmonn Jenssen ij Longaa, Thomass Morthenssen ibd., Chresten Jenssen ibd.: Christen Mickelsen ibd. och Jenss Pierssen ij Hijorthede. Thze forne xij egre och Rebsmendt begøntte først derres reb vidt skellet mellom *Skijarens jennemercke* og forne *Leedtt* felleds skoff och nest vde ved Leeds mark, som dij war her fraa tingij lofflig opkallt och aff alle dij gode lotseyr tyll forne *Liedtt* fælleds skoff tijllhuldt, och die gyorde huert reb nest vde vedt marcken xvij fagne lang, ithem nør mierre ij skoffuen, som den var bredre, xxij fagne lang och saa nør mierre nest vedt *Skijarens* Skoff, som skoffuen er endtt bredre, gyorde dij huert reb xxix fagne laang, och saa skifted forne skoff wdij 5½ boll, effter som jorden skyfftes ij marcken, wdij østre och vestre tuert offuer forne skoff och først ij thz første boll till then gaardt, *Mogens Laassen* ijboer, som hør erlich och welbyrdige frue *Gyartrude*, saalig *Anders Christenssens* effterleffuerske tyll, for ij feyring ij reb; fraa *Skijarens* skoff, som kaldes *Aastrup skoff*, och vester paa och ij tz vestre skell aff same skiffte satte [dij] en stenn

1) Herredsfoged i det følgende Aar (Tillæg 9, S. 377).

nest vde vedt marcken, item en anden steen nør miere ij same skell, och then tridie stenn end nør miere och nest vedt thij nørre ender ij for^{ne} skell; item saa fraa dij steenn och tuert offuer ij wester tyll thenn gordt, *Rasmus Symenssen* ij bor, som hør erlig och welbyrdige frue *Anne Rosenkrands* tyll, for en feyring ett reb, och nest vedt markkenn y thz vestre skell grijmitt en jeg, mitt ves offuer skoffuen ij samme skell grijmitt en anden jeg, oeh nørre miere modt dij nørre ender satte en stenn ij for^{ne} skell; — ithem saa vester paa, fraa dij grijmid og stenn [satte?], och tijll then gordt, *Niels Kijeldsen* ij bor, som hør *Kronen* tyll, for en feyring ett reb, och nest vedt marcken ij thz vestre skell satte en stenn, item nør wde ij samme skell en andden stenn och enu nør wde ij samme skell then trijdie steen; item saa fraa dij stenn oeh vester paa tyll then gordtt, *Chresten Nielssen och Niels Nielssen* ijboer, som er først ij thz andett boll och hør for^{ne} fru *Anne Rosenkrands* tijl, for ij feyring ij reb¹⁾, och ij thz vester skell af samme skiffte satte trenne steder steen, thren første nest vedt marcken, then andenn mitt ves offuer skoffuen och then trijdie modt thij nørre ender modtt *Skijarens* skoff; — ithem saa fraa dij steen och vester paa tijl then gordtt, for^{ne} *Rasmus Symenssen* ijbor, for en halff feyring $\frac{1}{2}$ reb, och y thz vester skell aff samme skyffte satte trenne steder steen, som foruett staar; — item saa vester paa tijl then gordt, *Chr: Skreder* ij boer, som hør erl. och welb. mandt *Otte Banner* tijll, for en feyring ett reb, och ij thz vester skell aff samme skyffte nestt marcken grimitt en bøg, mitt ves offuer skoffuen ij same skell satte en stenn och nør miere ij for^{ne} skell en andenn stenn; — item saa vester paa och tyll then gordt, *Jens Chrestenssen* ijboer, som och hør *Kronens* tijll, for en feyring ett reb, och y tz vester skell aff tz skyffte nest vedt markkenn grijmitt en bøg, mitt ves ij skellet satte en stenn och nør miere then andenn stenn; — item saa vester paa och først y thz trijdie boll, till then boll, som *Søren Nielsen* y boer, som hør erl. och welb. m. *Niels Rosenkrands* tijl, for en halff feyring ett halff reb, och y thz vestre skell der aff satte trenne steder stenn, den første nest marcken, then andenn mitt ves offuer skoffuen och then trydie modt

1) for $1\frac{1}{2}$ feyring $1\frac{1}{2}$ reb? Tallet utydeligt.

thi nørre ender ij for^{ne} skell; — item saa fraa dij steen och vester paa tijll then gordt, *Søren Symonssen* og *Chr. Symenssen* ij bor, som hør e. o. w. mandtt *Gregers Vls-thandt* tyll, for $3\frac{1}{2}$ feyring $3\frac{1}{2}$ reb, och ij thz vester skell aff samme skyffte nest wedtt marckenn grijmsett en bøg; mit ves ij skellet satte en stenn och modt thij nørre ender grijmsett en anden bøg; — item saa vester paa och først ij thz fijarde boll, tijll then gordt, som *Lodvig Olssenn* ij bor, som hør tijll *Mariagers closter*, for en feyring ett reb, och y thz vestre skell aff samme skyffte nest vedt marcken satte enn stenn, mit ves ij skellet grimitt en bøg och modt thij nørre ender satte en anden steen; — item saa vester paa och tyll then gordt, *Jens Symensen* ijboer, som hør erl. o. w. fr. *Saaphij Glob* tyll, for en feyring ett reb, och ij thz vestre skell aff samme skyffte satte trende steder steen, den første nest ved marcken, den anden mit ves y skellet och then trydie modt tij nørre ender; — item saa vester paa och tijll then gordt, *Chresten Symenssen* ij bor; som och hør tijll *Mariager closter*, for $1\frac{1}{2}$ feyring $1\frac{1}{2}$ reb, och ij tz vestre skell aff samme skyffte nest vedt marcken satte en sten, mitt ves ij skellet grijmsett en bøgh och nest vedt dij nørre ender satte en andenn steen; — item saa vester paa tyll thz boll, *Niels bødicker* ij bor, som och hør for^{ne} fr. *Anne Rosenkrands* tijl, for en halff feyring $\frac{1}{2}$ reb; och y thet vestre skell ther aff satte tvende steen (osv. som før); — item saa vester paa och først ij thet fembte boll tijll then gordt, *Niels* — ij boer, som och hør for^{ne} fr: *Saaphi Glob* tijl, for ij feyring ij reb, och (osv.) . . .; item enu vester paa tijl then gordt, *Søren Jenssen* ybor, som hør e. o. w. frue *Mette Vrnne* tijll, for ij feyring ij reb, och ij tz vester skell der aff mellum samme ij feijring skoff och then gordts skoff, som er *preste gordt* tyll Leeds Kyrcke, nest vedt marcken satte enn steen, mitt ves ij samme skell grimitt en bøgh och modt dij nørre ender satte enn andenn stene, som dij 5 holl er wde; — item saa fraa tz skell och vester paa tijll for^{ne} kyrcke gordt for ij feyring ij reb och noget mierre, for skoffuen der war tøndtt och vndtt, — och saa vester paa tijl *Reystrup skoff* vedttager och for^{ne} $5\frac{1}{2}$ boll er wde, och løber tze for^{ne} skoff skyffter ij sønder tijll *Leeds Mark* och y nør tijll *Skyarens Skoff* vedt tagher och tijl dij guode grimer, som for^{ne} rebsmendt

och nu haffuer huggit for dij nørre ender aff nogen aff tze forne skyffter, som er x grijmer fraa *Reystrup skoff* och øster paa tyll *Skyarens jennemercke* och langs op mett ett backeskrinnt och offuer then offre ende aff en lijden daall; item der nest begønnte dij ett andett skyffte norden vedt same guode grijmer, som løbe och ij sønder tijl guode grijmer och ij nør tyll skellit, saa att alle dij skyffter bleff lige laange, och begønnte rett omkring først vedt *Regstrup skoff-skiell*, och skyffte thz och vdiij $5\frac{1}{2}$ boel, och vedt dij søndre ender var huert ieb xvj fagner laang och nør mierre huertt reb ix fagne laang, som skoffuen var smallre, och begønnte først vedt *Regstrup skoff* tijl then gordt, forne Mogens Laassen ijbor for ij feyring ij reb, och saa øster paa tijll huer gordt for sijnn feyring, ett reb for huer feyring, tyll *Skyarens jennemerckij* vedt tager, saa huer gordt feck synn lodtt och feyring y thz skyffte liige som y thet andett . . . , saa att alle dij skjiffter findes effter derres feyring thaa liige brede. Huilcke forne $5\frac{1}{2}$ boll dij nu haffuer rebet och skyfftet *wdij xxij feyring*, effther som jorden er skyfftet ij marcken. — Desligeste kwngiorde och forne rebsmendtt her nu for tings dom, att samme forne Leedt felleds skoff kwunde nu ij tze aar tholle att fijede ett hunderrett och xx suin mz bogollen, och tijlbøde dij her nu for tings dom, att om der var noghen aff forne gode lotseyer helder derres fogether helder ombudtt, der kunde klaage seg wdij thze forne rebning brystt holden, saa att dij icke haffde huer fangett synn lodt, effter som iordenn skyfftes ij marcken, daa vijlle dij enu gjøre dennem huadt rett er. Daa war her ijdæg ingenn, som klaaghet seg vdiij samme rebning brøst holdenn, men alle gaff forne rebsmendt klaaghe løst och thackett dennum gott for god rebning, saa mange som her nu tijlstæde var. — Att forne xij eyre och rebsmendt saa haffuer forne skoff rebett, som for skreffuett staar, thz hørde wij oc saa, som dij oc hnu her for tings dom kundgiorde och tijlstodt mz derres edtt. Thz winder wij mz worres indsegler (osv.). Datum ut supra.

(Original paa Papir med Spor af Segl. — Skoven er nu for største Delen forsvunden. Ved *Skjern* findes endnu et Stykke Skov. *Restrup Krog* med enkelte spredte Skovstykker anføres endnu paa Videnskabernes Selskabs Kort. — Da Rebsmændene kaldes „Ejere“, frengaar saaledes af Bre-

vet, at der 1573 endnu har været i det mindste 12 jordegne Bønder i Herredet (smlgn. S. 326; 349) og formodentlig en Del flere. Af de 12 Rebsmænds Gaarde hørte 1617 det halve *Tavle* til Hemmestrup. *Olaf Tørisens* Slægt, der kan føres tilbage som Ejere af *Tavle* til 1447 (S. 179; 345), har formodentlig solgt Gaarden; den Fæster i *Tavle*, der nævnes 1617 (Chr. Jensen), hørte efter Navnet at dømme neppe til samme Slægt. — *Jep Bondes* Gaard i *Tulstrup* regnes 1617 ligeledes til Hemmestrup; som det synes, var den daværende Fæster, *Lars Jepsen* (Ibsen), en Søn af *Jep Bonde* (S. 362).

12.

1582. *Deling af Tisted Skov og Veirum Skov.*

Søren Kielsen i Odsgaard, Niels Sørensen i Vinkel, Per Christensen i Randrup, Jens Clemitsen i Tisted, Søren Nielsen i Veirum, Anders Madsen, Anders Sørensen ibd. og Peder Christensen i Bromølle gjøre vitteligt, at de have foretaget et Skovskifte, hvorved *Tisted Lund* og *Krat*, *Veirum Skov* og *Krat* i Sønderlyng Herred og *Veirum Enemærke* i Middelsom Herred deltes i to lige Parter mellem *Gregers Ulfstand* til Estrup, Befalingsmand paa Solt, paa den ene Side, og Landsdommer *Mouritz Stygge* til Holbækgaard (Randers Amt) paa den anden Side paa hans Hustrues og Svogers *Christoffer Lykkes* Vegne, saaledes at *Gregers Ulfstand* skal have til sin Part „den vestre Part og Skifte af *Veirum Enemærke* liggende i Medelsom Herred fra som samme *Enemærke* vedtager i Vester og saa i Øster til de *Grimer*, som vi forn^e Mænd idag have hugget i samme forn^e *Enemærke Skov* imellem samme *Skovs Part* og den *Lod* og *Part*, forn^e *Mouritz Stygge* skal have i samme *Enemærke Skov*. Herimod have vi tillagt forn^e *M. Stygge* til sin *Lod* og *Anpart* al *Tistedlund* og *Krat*, fra som samme *Lund* og *Krat* vedtager, som er fra *Skjellet* (?), som er imellem forn^e *Tistedlund* og *Tapdrup Skov*, desuden al *Veirum Skov*, *Lunde* og *Krat*, liggende i Sønderlyngherred, og et *Stykke Skov* af *Veirum Enemærke*, liggende i Meddelsomherred, som er det østre *Skifte* af samme *Enemærke*, fra som vi idag have hugget *Grimer* imellem og saa i Øster til den *Skov* og *Ejendom* vedtager, som kaldes *K.... Skov* og ligger til *Hald*.“

Original paa Papir med 9 Segl.¹⁾

13.

1631, 24 Februar. *Besigtelse paa Gods i Medelsom og fl. Herreder i Anledning af et Magelæg mellem Kronen og Mogens Kaas.*

Wij wnderschreffne *Knud Gyldenstjerne* till Timb, kgl.

- 1) Gregers Truidsen Ulfstand, Søn af den fra Grevefejden bekendte Befalingsmand paa Varbjerg, Truid Ulfstand, og Fru Ide Brok, ejede saaledes paa denne Tid (gammel) Estrup, Randers Amt. Ved sin Død efterlod han sig ingen Sønner, men kun to Døttre, af hvilke den ene blev gift med Karl Bryske til Langesø i Fyen. Estrup derimod synes at være tilfaldet hans Mødreneslægt Brok. Ved de derpaa opstaaede Arvestridigheder blev Veirumholt senere Gjenstand for megen Strid. 1622 „undte og bevilgede“ Truid Bryske til Langesø Eske Brok til Estrup, Befalingsmand paa Dronningborg, sin Anpart i Skovene, som var ham „arvelig tilfalden“. Men et Par Aar efter lod Jørgen Munk til Højgaard ved en Dom fra Middelsofning sig indføre i Skoven for 215½ Rdl. in specie, som Truid Bryske var ham skyldig, idet Skoven blev taxeret til 70 Svins Olden = 3 Tdr. 3 Fk. Hartkorn, hver Tønde anslagen til 70 Rdl. Herimod gjorde Eske Brok naturligvis Indsigelse; men Jørgen Munk paastod, at Truid Bryske havde været uberettiget til at afstaa Skoven, da han paa den Tid „var under Rigens Forfølgning“. Ved Landstingsdom af 13 Aug. 1625 henvises Sagen til Rigsraadets Kjendelse. Hvorvidt Sagen er kommen for Raadet, er uvist; thi da Eske Brok kort efter døde, afstod Jørgen Munk 1626 mod Udbetaling af Gjældsfordringen Skoven til Jørgen Skeel til Sostrup, Tyge Brahe til Tostrup og den „rige“ Frands Lykke til Overgaard. Alle disse Mænd vare Eske Broks Svigersønner; de godkjendte altsaa Jørgen Muks Fordring. De to sidstnævnte synes at have aftraadt deres Andel til Jørgen Skeel, Rigsraad og siden 1627 Rigets Marsk, der som Eske Broks Svigersøn arvede Estrup og forenede det med sine øvrige store Ejendomme, Sostrup, Skiervad og Hviskilde; efter sin Moder Margrethe Brahe, Datter af Otte Brahe til Knudstrup og Ulstrup, arvede han ogsaa Ulstrup, hvor Fru Margrethe og hendes Mand, Christen Skeel, havde ladet opføre Hovedbygningen.

Det ovenaftrykte Sted af Tingsvidnet fra 1582 antyder en betydelig større Skovstand end nu. Formodentlig have disse Skove faaet deres Knæk i Svenskerkrigen 1644—45; i det mindste gjælder dette om Skoven ved Veirum; thi i en 1645 foretagen „Besigtigelse“ over de Len, der havde lidt mest ved Fjendens Fremfærd, hedder det, at „udi Veirum Lunde i (Sønder) Lyngherred er huggen 1270 Eger, mange af dennem saa smaa, at thi kunde aggis paa et less.“ (T. Beckers Kvartalskr. Orion 2, 259. — Det øvrige efter Papirer fra Hemmestrup Archiv, smlgn. Dsk. Atl. 4, 698). Smlgn. ovenfor S. 367 Anm.

May. Befallingsmand paa Hald, och *Thyge Braahe* till Tostrup, Befallingsmand paa Skiffuehuss, giøre witterligt, at efterdij wij haffuer bekommett ko. May. wores allernaadigste Herres befalling, datierett Segeberg den 16 Octobris anno 1630, indeholdende, att efftersom erlig och welbiurdig mand *Mogens Kaass* till Støffringgaard, Danmarckis Rigis raad och befallingsmand wdi Mariagers Kloster, wnderdanigste wdaff høybem. hanss May. enn deell aff cronens gaarde och goedtz her wdi Jutland wdi Haldts Leen, dog till *Mariager Closter* liggendis, till Magelaug er begierendis, som ehr (osv.)¹⁾.... — Thi biuder høyb. kgl. May. oss och allernaadigst befaller och derhoss fuldmact giffuer, at wi oss med fordeligste till alle forue gaarde skulle begiffue, deris leylighed forfare och oss imod høyb. hans May. erklere, omb forue hans May. och cronens goedtz imod det bemeldte, *Mogens Kaass* sig erbuider till høyb. hans May. igien att wdlegge, for beyleghed eller nogen anden synderligheds skiuld der fra Mariager Closters Len kunde mistes, och dersom det befindis derimod att kunne wnduæres, att wy da bege disse eyendommens herlighed, landgilde, rente, retighed och all anden tilligelse grandsker och grandgiffuelig forfarer, saa och det ene godtz imod det andet ligner och lioger, saa att hans Mayst. och cronen saa wel som hannem i alle maader wdi samme schifte, særdelis for landgilde och særdelis for eyendomb, kand schee skiell och fyldeste, acttendis hans May. endelig will haffue [lige] saa megett landgilde och lige saa megenn eyendomb igien som det, hans May. bortskiffter, dog *skoffuene* belangende, dermed schall forholdis efftersom hidintill schied er, att *derfore paa begis sider kand schee wdlæg wdi landgilde och eyendomb*, — och huis wij wdi saa maader grandschindis, forfarendis, saa och dett enne godtz imod dett andett lignendis och liggendis worder, att wi det klarligen wnder wores zignetter giffuer fra oss beskreffuit, som wi wille ansuare och wære bekiend, och samme wores besigtelse samt erklæring wdi hans May. cancelli lader leffuere, saa høyb. hans May. ald leylighed nochsom kand forfare, och saa fremt ko. mayst. och cronnen blir mindre andten paa eyendomb, landgilde eller wdi andre maader scheer forkortt, *wi da iche derfore will stande hans Muyest.*

1) Samme Fortegnelse, som nedenunder nærmere specificeres.

til rette, efter som høybem. hans maysts befalling widere derom formelder och indholder.¹⁾)

Tha haffuer wi effter høyb. Ms. allernaadigste befalling med største flid forfarett, omb kongl. Maystts Cronnens gaarde och godtz, som forn^e Mogens Kaass wnderdanigste til magelaug ehr begierendis, for beleyligheds eller nogenn synderlig herlighedz schiuld fra Mariager closters leen kunde mistes, och wi iche andet eragte eller forfare, ind det jo nochsom for beleyligheds schiuld, saa well som ochsaa for andenn herligheds schiuld fra hans Maytt. och cronens leen for wederlag kunde mistes. — Dernæstt forfaret om høyb. k. m. och *cronens bønder*, deris schiuld och landgilde, saa och sæd och affle till dieres gaarde er beliggendis, och giffue di da ennhuer, efftersom di med opragte fingre och høyeste helgens eed for oss haffuer bekiendt, till aarligen landgilde och derimod kunde saa och affle aarligen, som effterfølger: Wdi *Haldtz Leen, Medelsomheritt, Lee* Sogen och bye enn halffgaard, *Maren Christensdatør* paaboer, skiulder aarlig j ørte roug, j ørte biugh, j ørte Hafre, j fring smør, j suin, j $\frac{1}{2}$ haar, ij $\frac{1}{2}$ grij, $\frac{1}{2}$ Tdr. avre grij; kand saae oc auffle ij tdr. roug, j td, biug, $1\frac{1}{2}$ Td. havre, xvj less eng, ij suins olden. — Noch trende gadhuse der samestedtz, *Chresten Nielssen och Jørgen Jenssen* paaboer, och enn *ødde*, skiulder huer aarlig vj β gadhuspenge. — *Østertorsager*, Søfren Smed, skiulder aarlig $26\frac{1}{2}$ β $\frac{1}{2}$ alb.; kand saae och auffle iij skiper roug, iij skiper biug, ij suins olden. — *Koldbeck*, Matz Perssen, Niels Nielssen, skiulder aarlig j ø. roug, j ø. biug, j ø. avre, ij pund smør, j suin; kand s. och auffle xij skiper roug, viij sk. biug, v byskiper avre, vj less eng, iij suins olden. — Wdi *Støffring Heritt, Aalbeck* sogn och bye: Rasmus Kieldtzen, skiulder aarlig till ko. May. j suin, ij daler grij, och giffuer sinn andenn landgielde till presten; kand s. och a. v tdr. roug, vj tdr. biugh, vij tdr. avre; xl less eng. — *Nørhaldheridtt, Linde* sogn och bye: Anders Christenssen, skiulder aarlig $1\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ penge; Jens Christenssen xxiiij β penge; kand huer aff dennem s. och a. ij skiper

¹⁾ Da den endelige Undersøgelse og Afgjørelse forbeholdes Kongen selv, kunne Lensmændene selvfølgelig ikke paatage sig Ansvar for herfor.

korn. *Niels Christensen i Østrup* Heritzfoged aff enn eng ij $\frac{1}{2}$ engpenge; kand auffle vij less hæe.

Beløber saa in suma ald forne *landgielde* aff forne *cronnens* goetz i haartkorn anslagen — $22\frac{1}{2}$ tdr. j frcar och ij alb.; disligeste beløber sig ko. May. och Cronnens goetz eyendom i hartkorn anslagen — xvij tdr. i sk. $\frac{1}{2}$ alb.

Der effter haffuer wij forfaret, huad forne *Mogens Kaasses* bønder och tiennere, som hand till høyb. hans May. wnderdanigste for forne gaarde och goetz sig erbiudder till Magelaug att will wdlege, effter som di mz høyeste eed och opragte finger for oss haffuer werett bekiend att giffue till aarlig landgielde, saa och enn huer thill siin gaard at kunde saae och auffle aarlig, som effterfølger: Wdi *Hedenste Heridt, Staffuerlund*: Peder Anderssen, skiulder aarlig j ø. roug, j ø. biug, j suin, j $\frac{1}{2}$ grij; kand s. och a. xxvii skiper roug, xiiij skiper biug, lx skiper avre, jc (c: hundrede) suins Olden (?). — Wdi *Gistum Heridt, Morumb*, Mickell Mickelsen, sk. aarl. j ø. roug, j ø. biug, j ø. avre, iij pund smør, $3\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ penge, j suin, j foenød, ij $\frac{1}{2}$ grij; kand s. och affle lx skiper roug, l skp. biug, lxxx skp. avre, xxvii less enng. — *Weyrup: Knud Nielssen* sk. aarl. viij skiper roug, x skiper biug, $\frac{1}{2}$ pund smør, j suin, j $\frac{1}{2}$ grij; kand saae och affle xv skiper roug, xx sk. biug, xxx sk. avre; ij less enng. — *Annders Ibsenn*, sk. aarl. viij skiper (osv. som den foregaaende; samme Udsæd.) — Noch wdi *Nør Hald Heritt, Farup* sogen, *Ørild*: Dorette Knudtzdotter, ij ø. roug, ij ø. biug, ij ø avre, ij pund smør, j suin, j foenød, j lamb, j gaass, ij hønss, j daler grij, kand s. och auffle l skiper roug, v tdr. biug, xvj tdr. avre; viij less enng.

Beløber sig da ald forne *Mogens Kaasses* goetz *landgilde* wdi hartkorn anslagen — xxix tdr. $2\frac{1}{2}$ frcar j alb. Disligeste beløber sig ald forne *Mogens Kaases* Bønder, deris eyendom wdi hartkorn anslagen in suma xxvij tdr., iij skiper, ij frcar j alb. Lignet och lagt forne kong. Mayts Landgilde och egendomb imod forne *Mogens Kaasses*, da findes forne *Mogens Kaasses* goetz sig høygre och miere att beløbe ind kong. Maytts: Wdi Landgielde — $6\frac{1}{2}$ tdr. j fr. $\frac{1}{2}$ alb. — Wdj eigendomb — x tdr. vij skpr. ij fr. $\frac{1}{2}$ alb.

Huor imod wi effter forne *Mogens Kaases* begiering, paa kong. Maytts naadigste behaug, haffwer wdlagt *en halff ødde*

gaardtz egendomb, som i langsomelig tid ingen bygn haffuer weritt paae, wdi *Melsomherett*, forne *Lee* sogn och bye, som Chr. Poulssen sist paa boede; skiulder aarlig till ko. May. och cronen och kand saa och auffle som efterfølger: skiulder aarlig j ø. roug, j ø. biug, j. ø. havre, ij pund smør, j suin, j $\frac{1}{2}$ haar, j $\frac{1}{2}$ v β j alb. gstrij, $\frac{1}{2}$ Td. havre gstrij; kand saa oc auffle iij Tdr. roug, xij skiper biug, $1\frac{1}{2}$ Td. havre; iij less eng; ij suins olden.

Beløber sig da forne ko. Maytts halffue gaardtz landgilde, som wi paa høyb. hans maytts. naadigste behaug till Mogens Kaass haffuer wdlagt, for huis som rester, wdi saa maader, som forberørt ehr: Wdi Landgilde — vj Tdr. iij frcar ij alb.; wdi eigendomb i hartkorn anslagen — ij Tdr. $\frac{1}{2}$ alb. Lignet da och lagt ald høyb. kong. Maystt. och crownens goedtz imod forne Mogens Kaases goedtz, da beløber forne *Mogens Kaases goedtz høygre och miere*: paa *Landgilde* — iij sk. $1\frac{1}{2}$ frcar, och paa eigendomb wdi hartkorn anslagen — viij Tdr. $2\frac{1}{2}$ skiper j alb.

(Derefter følger „epterskrevne sædvanlige taxt“, som er fulgt ved Hartkornsberegningen. 1 Td. Rug, 1 Td. Byg, 2 Tdr. Havre „lige imod huerandre och imod en Td. hartkorn“ — 1 Td. Rugsæd, 1 Td. Bygsæd, 2 Tdr. Havresæd „lige imod hverandre.“)

„Dog er derhoss at agte, att enn ørte roug reignes paa ald dette forne goedtz for x skper; j ørte biug for xij skper; j ørte havre for xx skiper. Och wdi *Meilsomheritt* regnes $7\frac{1}{2}$ skper wdi tynden, wdj *Støffringheritt* och *Nørhaldherett* viij skiper wdi tynden, wdi *Hedensteherett* vij skiper i tyndenn. Och er ald oldenschouff samt høe afflingen reigned efter ote skiper wdi tynden. Ellers huer slags effter sin maal. iij less eng, iij svins olden, iij skper kornsæd imod — j sk: hartkorn, huer slags. ij $\frac{1}{2}$ landgilde penge, iij suin, ij foenød, vj lamb, xij giess, xxiiij høns — huer slags imod 1 Td. hartkorn; 1 $\frac{1}{2}$ haar imod — ij alb.; ij $\frac{1}{2}$ engpenge imod 1 Td. Hartkorn; 1 Td. Smør imod xij Tdr. hartkorn; och reignes xvij pund smør i tønden i all denne lignelse.

Och haffuer wj alt sligt giordtt och forhandlett det ligeste och retteste, wj haffuer kund, efftersom bønderne, paa goedtzet boendis ehr, wed dieres høyeste eed och mz opracte fingre for oss haffuer bekiend och tillstaad, som for-

sckreffuit staaer, och dett allene paa ko: Ma: woress allernaadigste heres naadigste behaug, och icke anderledis. Dis till vindesbiurd haffuer wj wndertrøgt woress signetter, och mz egen hender wnderschreffuit. Actum Wiborrig den 24 februarij anno 1631.“

Knudtt gyldstiern (L. S.). (L. S.) Tyge Brahe, eg. handt.
m. p.

(Original paa Papir. Bag paa efter Angivelse af Indholdet: „och er dermed mageskiftet till ende giortt paa Kiøbenhaffns slott den 23 Novemb: a^o 1631.“)

Bemærkning om Kridtunderlag i Salling.

Af H. C. Strandgaard.

I det sidst udkomne Hefte af „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ staar der forneden paa Siden 213 i Afhandlingen om Jordskjælvet 1841: „Halvøen Salling har ingen Kridt og overhovedet ingen Steenarter, der henhøre til Kridtformationen.“

Det er ikke rigtigt. Der findes ogsaa en betydelig Masse Kridt i den nordlige Deel af Salling. Den største Deel af Risum Byes og noget af Steengaaards Mark i Aasted Sogn og den vestlige Deel af Lindum Byes Marker i Selde Sogn hvile paa et sammenhængende Underlag af Kridt. Det fremkommer nordligst i en Huusmands Brønd paa det høieste af Risum Mark og med et Overlag af noget over 20 Alen. Herfra ned mod Syd og Øst forekommer Kridtet i de fleste Brønde, men med et tyndere Jordoverlag. Paa et enkelt Sted paa Risum Mark kan man pløie til Kridtet, og paa Lindum Mark, ved Batungaardene og især ved Kjellingvadstedhusene, er der kun et tyndt Muldrag over. Væggene i tvende Huse paa sidstnævnte Sted ere opførte paa Kalkbunden. Her er i de sidste Aar dannet flere Kridtgrave, og her hentes Kridt fra, ikke blot til de nærmeste Jorder, men ogsaa til Sogne længere henne. Tæt vest herfor ved Gaarden Rørbek har der i Mands Minde været brudt Kridt. For

en 50—60 Aar siden blev der hentet Kridt herfra til Østergaard og brændt til Kalk i en Ovn, som da var ved Gaarden. Senere er der gjort Forsøg paa at brænde Kalk paa selve Stedet. I den østlige Udkant af Kalklaget, ned mod Engen Elkjær, findes Kridtet i en særegen blød Masse, omtrent som nyligt lædsket Kalk.

De Jordfaldshuler, som omtales i Afhandlingen, og som forekomme paa Mors, i Thy og Hanherred, hvor der er Kridtunderlag, vise sig ogsaa her, især paa et vist Strøg af nogle Gaardes Mark i Risum. Det er hændet 3 Gange i de sidste 9 Aar, at der i Tøbrudstiden er bleven saadanne Huler i Veien mellem Selde og Aasted paa det Sted, hvor den gennemskjærer eller berører Strøget.

Det sammenhængende Kridtlag synes at ende ved Møibeksa; men ved Gaarden Overmøibek i Thorum Sogn, en Fjerdingsvei fra de omhandlede Steder, fremtræder Kridtet igjen ved Overfladen, og atter en Fjerdingsvei længere mod Sydost i Møgelthorum findes Kridt i flere Brønde, men dybere nede. Fra det sidstnævnte Sted til det nordligste Punkt i Risum, hvor Kridt viser sig, er der omtrent 3 Fjerdingsvei. Hele Kridtlaget her synes at danne en langagtig Øe eller Stribe, der gaaer fra Nordvest mod Sydøst og er i den nordlige Deel mellem $\frac{1}{8}$ og $\frac{1}{4}$ Miil bred.

Ogsaa i den vestlige Deel af Salling er der Spor af Kalkunderlag. I en Bakke ud mod Fjorden, der kaldes Blegibakke eller Liingraven, Nord for Fiskerbyen Kybe i Vile Sogn, fremtræder en Kalkmasse, der er temmelig haard og blandet med Flintesteen og Skrivekridt. Den er vel ikke ganske lig Kridtet paa de før nævnte Steder, men er dog ogsaa en Steenart, der hører til Kridtformationen.

Tillæg til Uddrag af Rinds Herreds Krønike

i 1ste og 2det Bind.

Af O. Nielsen.

Med Hensyn til Navnet Rinds Herreds Knaber, da må man vel nærmest antage, at det kun er den Æt, som Testrups Moder tilhørte, der bar dette. Denne havde jo en stor Udbredelse over Herredet og havde vel ved Giftermål overført Navnet på andre Familier. I alle Fald må det påagtes, at et „Medlem af denne, Povl Børialsen i Romlund“ 3: Lund i Roum Sogn, der I. S. 360 siges at have været Herregård, 1492 er optagen i Adelsstanden. Hans Adelsdiplom meddeles nedenfor som Nr. 1 efter en Afskrift i gl. kgl. Samling i Folio Nr. 844 Blad 302, med Bemærkning: „dette Brev lånte Ove Blik Aksel Urne den 17 Avg. Anno 1650 og lod han det udkopiere den 10 Sept. udi samme År.“ Samme Bemærkning findes ved det også der afskrevne Adelsdiplom for Jens Jensen Fredberg fra Gislum Herred (jfr. I S. 366), der er trykt i Magasin for dansk Adelshistorie S. 245—46, dog uden Underskriften „ad testimonium domini Ottonis Nicolai“. Povl Børialsen er uidentivl ham, der i Langebeks Excerpter Nr. 55 nævnes som Foged på Skærn („Skerne“) 1503. Idet en Linie af Ætten således er optagen i Adelsstanden, finder man en rimelig Grund til, at de øvrige Medlemmer af denne kaldes Knaber.¹⁾

¹⁾ Selskabets Styrelse har hertil gjort den Bemærkning, at Knabe vistnok betegner en Klasse (Efterkommere af Riddere, men ikke nog n

Den I. 344—46 omtalte Stridbarhed hos disse Knaber viser sig i et som Nr. 2 efter Danske Samlinger i Gehejme-arkivet meddelt Brev angående Melkjor Børialsen, som Testrup ligeså lidt kender som Povl Børialsen.

I. S. 363 omtales hvorledes Peder Lerke bragte de gamle Karle i Klotrup til Tiggerstaven. I en Ansøgning 1688 (Rente-kamrets Resolutions Protokol XX. 76) siger P. Lerke bl. A: „Såsom jeg for nogen Tid ved Retten er forårsaget at antage en Gård i Fjeldsø Sogn, som trende gamle ugifte Karle beboede, nemlig Jens og Kristen Børialsønner, og som jeg med min Skade fornå, at de Tid efter anden sad og for-

Arveadel, omtrent som i Norge, (jfr. Allen de 3 nord. Rigers Hist. I. 22.). Hertil må svares, at i det 15de og 16de Årh., eller på den Tid, da det må antages, at Rinds Herreds Knaber var i deres Blomstring, var der ikke Tale om andet end Arveadel. I de Adelsbreve fra det 15 Årh., der er optagne i Mag. f. d. Adelshistorie gives altid vedkommende Frihed og Frelse ikke alene for dem men for deres rette ægte Børn og Afkom; det samme er Tilfældet med de 2 Frihedsbreve fra 1452 og 1464, der findes i den under Pressen værende Dueholm Klosters Brevbog S. 33 og 71. I et tilsvarende Forhold som Børialsønnerne stod Ætten Barfod, af hvilken Jens Barfod i Sedding adledes 1455 med rette ægte Børn og Afkom. Hans Efterkommere blev i lang Tid boende på samme Gård, hans Søn og Sønnesøn var Herredsfogeder og var så indlevde med Bønderne, at deres Gård som andet Bøndergods blev forbrudt i Grevens Fejde, men det adelige Våben vedblev den Linie at bruge, der boede paa Gården; Sidelinien derimod, altså de yngre Sønner, brugte kun Bomærker, når de forseglede Breve; endnu 1664 gjorde en Ædling Adelskabet gældende, hvorimod Sidelinierne gik over i Præstestanden, hvor der aldrig synes at have været Tale om nogen Hævdelse af den adelige Værdighed. Denne Æt, hvis Historie jeg har beskrevet i min Vester Horne Herred S. 9—13, forekommer mig at danne et Sidestykke til Rinds Herreds Knaber, ligesom også den svarer til den Forklaring af Knaber, som P. Resen har givet (jyske Samlinger I, 343). At Knabe ikke altid har betydet en Riddersvend af adelig Fødsel (på tysk betydede det altid Væbner) men ofte en simpel Hovmand, hvorpå Benævnelserne Knabefad og Knabestob om Fæde og Drikkekar til Brug i Borgestuer (Molbechs dansk Glossarium S. 442) tyder, skal villig indrømmes, men det synes lidet rimeligt, at en hel Klasse skulde tage Navn af, at nogle af den havde tjent Adelsmænd, medens det fremgår af alt, at Bønderne her i det hele har været Selvejerbønder med udpræget Selvfølelse og at de adelige i denne Egn i det 15 og Beg. af det 16 Årh. kun havde lidet at betyde, idet de neppe har skilt sig fra Selvejerbønderne ved andet end deres Rustning og deraf følgende Skattefrihed, medens de hverken i Rigdom eller andre ydre Kår har haft Fortrin fremfor de Selvejere, der var deres daglige Omgang og ofte nære Pårørende.

satte Gården og dens Avl, Bygningen endogså blev ganske ruineret, de også selv forlod Gården, såsom de havde ikke 1 Hoved at drive dens Avl med, ja end ikke Klæder til Kroppen.“

Den flere Steder omtalte Mængde af Selvejrbønder i Herredet fremgår ikke af en Jordebog af 23 Marts 1661, der findes i Samlingen „Jordebøger“ i Gehejmearkivet. Men denne er neppe fuldstændig, da Testrups Mødrenegård i Ålestrup f. E. ikke nævnes. Der opregnes kun følgende: Niels Gundesen, der ejede 1 Gård i Store Torup og $\frac{1}{3}$ af Vestergård. Niels Andersen og Jens Kristensen 1 Gård i Store Torup. Jens Povlsen 1 G. smstds. Jens Kristensen 1 Mølle i Ulbjerg. Herligheden af disse Gårde havde hidtil tilhørt salig Fru Kirstine Munk til Boller. Peder Povlsen havde 1 G. i Store Torup, hvis Herlighed hørte til Bondrup. Han ejede også 1 G. i Tolstrup, hvoraf den halve Del var slet øde og nedbrudt. Mads Jespersen og Kristen Mogensens ejede 1 G. i Simested Sogn i „Thuerup“ (Torup).

Testrups Afskrift af Dommene mod Brødrene Støttrup er ofte fejlfuld og mindre forståelig. Følgende Forslag til Læsemåder er meddelte af Docent, Kaptejn S. Grundtvig: II. 37 L. 13 for læs: fra. II. 43 L. 4 skal Skilletegnene sættes således: jeg ved vel, at de, siger jeg. L. 8 at læs: og. L. 26 hvilken læs: hvilket. S. 44, L. 8: proponerede og ventilerede. L. 19 dræber, læs: dræber. L. 21 ham: læs: ham,. S. 45, L. 11 min læs: som. L. 29 beskærme læs: beskæmme. S. 46, L. 31 I læs: Jeg. L. 38 med læs: mod. S. 47, L. 12 forgæves læs: forgæves;. L. 13 har læs: havde. lader læs: ladet. S. 48, L. 9 sådaune. læs: sådanne,. S. 49 L. 30 giver læs: gives. L. 35 tale læs: tale af. S. 50, L. 7 Forfølgere = Efterfølgere. L. 27 deres læs: dens. S. 50 L. 3: , sættes foran de. S. 52, L. 2 andre Overtros læs: andres Overtro.

1.

Copie aff det frihedtz breff, som Konng Hanns haffuer giffuet Poffuell Byrialsen i Romlund (huilckett ligger vdi Rindtzherritt vdi Roum Sogen och nu kaldes Lund).

Wi Hanns med gudtz naade, Danmarckis, Norgis, Wenn-
dis och gottes Koning, udwald till Suerig, hertog i Sleszuig
och hertog i Holstenn, Stormarn och Dytmercken, greffue
vdj Oldenborg och Delmenhorst giøre alle witterligt, at for
troskab, tro och willig thieniste som denne breffuiser Poffuel

Byrielsen j Romlunde och hans rette echte börnn och affkomme osz, wore arffuinge och rette effterkommende konn-ger j Danmarck till Euig tid giøre wille och skulle, haffue wj aff wor Serdelige ynnist och naade vndt och giffuet och med dette wor breff vnne och giffue for^{ne} Poffuell Byrielsen och hans sanne rette echte börn och affkomme frihed och frelsze till Euig thid, som andre ridder och suenne haffue i wort rige Danmarck, med skiold och hielmb, som er itt jomfru hoffnutt udj itt huid feld och enn grönn hatt paa och till it hielmtecken paa hielmen en rød rosenkranndtz, efftersom her vdj malett stander, dog vndertagitt wor och Cronens ret och rettighed paa kiøbstedgoedtz och friet bonndegodtz, thi forbiude wj alle ehue de heldst ere eller were kunde och sierdielis wore fogder och embidtzmennd, for^{ne} Poffuell Byrielsenn och hanns sanne rette echte börn och affkomme her imod at hindre eller hindre lade, dele, møde, plasze, wmage eller i nogen maade att forwrette, vnder wor konngelige heffn och wrede. Datum castro nostro Haffniensi feria tertia proxima post dominicam vocem jocunditatis Anno domini 1492. Nostro sub signetis.

Ad testimonium domini Erici Ottonis millitis.

2.

Giøre alle witterligt, at efftherthij thenne breffuissere Pouel Lauritzsen vdj Klotrup haffuer beret for oss, huorledis at en wed naffn Melcher Børialsenn ther samestedes haffuer nogen thid siden forleden ladet hannom och hans hustrw Anne Jens daatter herwerck offuer suerrige, for the icke wille rømme theris gaard, ther the wore vduiste, och ther offuer thennom saa wiet forfuld, at the er giort fredløsze, tha haffue wij aff wor synderlig gunst och naade, saa och aff øffrighetz magt vndt och giffuet, och nu met thette wort obne breff wnde och giffue forskrefne Pouel Lauritzsen och hans hustrw Anne Jens daatther theris fred egenn, saa the her effther som tilforen maa bygge och boe her vdj wort rige Danmark och handle och wandle som andre wore vndersotte her samestedz, och hues the for thenne sag ere faldne til oss, haffue wij naadeligen for gudz skyld met thenom omdraget. Thij forbiude vij etc. Dat. Kiøbnehaffn thend xvij dag julij aar Mdxiiij.

Regnskab

over

det jydsk historisk-topografiske Selskabs Indtægter og
Udgifter i Aaret 1869.

Indtægt.

1. Kassebeholdning fra forrige Aar	12	⊘	1	⷗	9	β
2. Tilgodehavende hos Boghandler M. M. Schultz	249	—	3	—	1	-
3. Indkomne Restancer	32	—	”	—	”	-
4. Medlemsbidrag	622	—	”	—	”	-
		<hr/>				
	i alt	915	⊘	4	⷗	10 β

Udgift.

1. Honorar til Forfatterne	152	⊘	1	⷗	8	β
2. Boghandler Schultz for Exemplarer af „Samlingerne“ til Medlemmerne	146	—	”	—	9	-
3. Overlærer Kinch for „Ribe Bys Hist. og Beskr.“ 1ste og 2det Hefte	344	—	1	—	8	-
4. For to Træsnit til „Samlingerne“ 1867	30	—	”	—	”	-
5. Bestyrelsesomkostninger:						
a) Bogtrykker Olufsen for Separataftryk og for Navnefortegnelser og Regnskaber	14	⊘	3	⷗	”	β
b) Bogbinder Asmussen for Heftning af Separataftrykkene	1	—	4	—	”	-
c) Porto og Afskrivning	9	—	1	—	12	-
		<hr/>				
		25	—	2	—	12 -
6. Tabt ved Boghandler Carstensen's Fal- lit i Thisted	14	—	”	—	”	-
7. Boghandlerens Rabat	61	—	”	—	”	-
8. Restancer for 1868	30	—	”	—	”	-

9. Tilgodehavende hos Boghandler M. M.

Schultz som Selskabets Hovedkommis-

sionær 142 $\text{R} 2 \text{L} 8 \beta$

i alt 945 $\text{R} 2 \text{L} 13 \beta$

fragaar Indtægten 915 — 4 — 10 -

har Regnskabsføreren tilgode 29 $\text{R} 4 \text{L} 3 \beta$

Aalborg, den 6te Oktober 1869.

D. H. Wulff.

Foranstaaende Regnskab og de deri paaberaabte Bilage
har jeg revideret og Intet fundet at bemærke.

Blokhuus, d. 13de October 1869.

H. L. Carstensen.

Foranstaaende Regnskab approberes herved.

Aalborg, d. 14de Oktbr. 1869.

L. K. Kier,
Decisor.

Navne- og Sagregister til I og II Bind.

Af D. H. Wulff.

- Aabenraa II 239.
 Aabjerg II 313.
 Aaby, M., Præst I 373. II 15.
 Aakykro II 216.
 Aagaard II 271.
 Aagaard, K. S., Præst II 296—7.
 316.
 Aagaardsholm I 415.
 Aakjær II 184.
 Aal Søgn II 199—200.
 Aalborg I 60 ff. 181 ff. 223. 232.
 236. 252. 303. 325. 326 ff. 331
 ff. 339. 344 ff. 349. 355. 357.
 367. 370—1. 385. 390. II 1. 2.
 5. 22. 28. 34. 65 ff. 113 ff. 216 ff.
 Navn og Vaaben I 86—96. Kir-
 kebøger I 187 ff. 335—6.
 Aalbæk II 389.
 Aale Sogn I 92.
 Aalestrup I 337. 344—5. II 3. 378.
 Aalestrup, A. Kristensen, Herreds-
 foged I 358. 369. II 10.
 Aalesund I 90.
 Aalholm Slot II 373.
 Aalum II 215.
 Aargab I 81. 85.
 Aarhus I 57. 135. 236. 262. 372.
 II 67. 175. 325—7. 332 ff. Navn
 I 86.
- Aarhusgaard II 66.
 Aarup II 215.
 Aasted I 422. II 183 ff. 393—4.
 Aastrup I 356. II 216.
 Aatte I 159.
 Abel, Konge II 237.
 Abildgaard, E., til Skodborghus I
 270. 356. Mandrup II 358.
 Agerdyrkning II 98.
 Agi I 397.
 Agisøn, M., Ridder I 378.
 Agger I 381. 384. II 215. 218—19.
 223—4. 226.
 Aggersborg II 213. 215.
 Aggerskrog II 346. 380.
 Allemandsting I 66—79. 432.
 Alling, N., Sørensen, Præst I 414.
 Allingaa, Allinggaard (II 68), Al-
 lingkloster, Allingmølle, Allingsø
 I 173 ff.
 Allingskovgaard I 178.
 Almind II 16. 286 ff. 348. 356.
 Als, Landsby II 62.
 Alstrup I 364. 366.
 Altona I 330.
 Amerinus, H. Løjrridsen, Digter
 I 224. 232.
 Ammitzbøl, Assessor II 313.
 Ancher, Kofod, Professor II 231 ff.

- Anders, Præst i Lintrup I 121.
 Andersen, Anders, Herredsfoged II 357. 377. Bjørn I 331. 362. 365. II 181. Chr., Herredsfoged II 341. Jakob, Ridder I 370. Jens, Præst I 373. Katrine II 67. Kristen, Skræder i Skagen I 152 ff. Margrete og Sidsel I 331. Peder, Herredsfoged II 372.
 Andsager I 319 ff. II 249.
 Angel I 29 ff. 41.
 Ankersen, Biskop II 296.
 Anna Sofie, Dronning II 18. 59.
 Ansgarsen, S., af Odense I 152.
 Anst Herred II 328.
 Arbejdspenge II 364.
 Arctander, J. I 351. 358. 368. II 16. Niels I 358. 368.
 Arendal II 217.
 Arenfeld, Axel II 35. Jørgen II 35. Riborg I 365.
 Arensdorf, F. I 361.
 Arent Olufsen, Bogbinder I 98. 108.
 Arnshede I 385.
 Arrøe, Iver, Præst I 397. 414. 416. Lavrits, Præst I 415. Niels, Præst I 397. 414—6.
 Arup II 214.
 Ascheberg, Rantzau-, Greve II 306.
 Asdal I 147—8.
 Asmild II 346.
 Asmildgaarde I 177.
 Asperen, J. v. II 21—4.
 Assing II 297 321.
 Astrup I 198. 212. II 18.
 Atti I 397.
 Avgusta Kirstine, Prinsesse I 365.
 Avnsbjerg II 327 ff. 334. 345. 348. 361.
 Axelsen, L., Præst I 337. 374. II 15.
Baandrup I 346.
 Baareret I 291—2.
 Baggesen, Jens Lavridsen, Raadmand I 104. Lavrids, Raadmd. I 134. 137. Peder, Raadmd. I 130. 138—9. 222 ff. 294. 304.
 Baggesvogn I 145—6.
 Bakgaard I 385.
 Ballehede I 423.
 Balsløv, A., Præst II 56.
 Baudlysning II 111—2.
 Banner, Erik II 331 ff. 376. Karen I 361. Otte II 383.
 Barfod, Slægten og Jens i Sedding II 396.
 Barfred II 201 ff.
 Barkholt I 149.
 Baredaab I 131. 335. 413. II 155. 161.
 Barslund II 251.
 Bartholin, Thomas, Professor II 186.
 Bartholomæi, Hans, Tolder I 87. II 328.
 Bartskjær, Hans Kristensen I 261. 265. Kristoffer I 277.
 Basse, Povl, Præst II 287.
 Bassetsen, Byfoged I 379.
 Bastholm, Hans II 58.
 Batungaaarde II 393.
 Bechmann, Niels K., Præst I 384. 414—7. Konsistorialraad I 416—7.
 Beck, Niels, dansk Skolemester I 223.
 Bedemand I 107.
 Begravelse I 335—6. 413. II 156—7. 161. 316—8. Begravelses-selskab i Ekernfærde I 106.
 Begtrup II 187—8.
 Beimborg, Nicolaus, dansk og tysk Skoleholder I 223.
 Bekker, Knud og Ahasverus II 58. Hans II 59.
 Bekkeskov II 59.
 Bekmark II 68. 302.
 Bellum II 358—9.
 Bentzon, Hans II 34. Niels I 369. II 67—9. Peder I 349—50. II 69. Severin I 369. II 16. 20. 65. Søren II 34—5. Tøger II 35.
 Bergen I 369.
 Bering, Lavrids, Landstingskriver I 338. II 59. Peder, Landstingshører II 58.

- Bertelsen, Hans, Præst l 322. Povel, Raadmd. ll 69. Terkild l 278.
- Bestikkelse til Befrielse for Indkvartering l 111—2.
- Bhie, Rektor l 141.
- Bibliothek, d. st. kgl. l 329. 341.
- Stiftsb. i Aalborg l 327.
- Bilde, Anders, Marsk ll 6. 283 ff. 345. 352. 367. 380. Mette, g. m. N. Skinkel l 138.
- Bindrup l 364. 369. ll 296.
- Bindslev l 145. 147. 148.
- Bircherod, Dorothea, g. m. Bisp H. Gerner ll 337. J., Biskop ll 188 ff.
- Birkebakker l 200.
- Birkelse ll 216. 333 ff. 336.
- Bisted, Knud, Præst ll 296.
- Bistrup l 149. 150. ll 68.
- Bisstrup l 195.
- Bjergby l 144. 147. 195. 210—1.
- Bjerggaard l 82.
- Bjerregaard l 385. 420. ll 245.
- Bjerregaard, Abelone, g. m. N. I. Arrvø l 415. Enevold, Borgemester ll 61.
- Bjerregrav l 347. 360.
- Bjerring ll 167. 176—7. 325 ff. 335. 346—7. 349. 352. 357. 361. 366—7. 369. 373. 377.
- Bjerring, Peder, Borgemester ll 349.
- Bjesk, Per, Borgem. ll 123 ff.
- Bjørholt ll 176 ff.
- Bjørn, Peder l 73. Sidsel l 365.
- Bjørnlund l 161 ff.
- Bjørnsholm l 92. 344. 357. 362. 365. 370. 415. ll 34. 214. 217.
- Blaavandshuk l 242. ll 220.
- Blegager l 385.
- Blicher, S. S., Digter ll 193 ff.
- Blichfeld, Jens, Præst l 372.
- Blik, Ove ll 395.
- Blimester, K., Præst l 253.
- Blinderøn l 376. 393.
- Bloch, Jens J., Præst ll 271.
- Blokhuse ll 216. 218. 223.
- Blokskale l 370.
- Blosser, P. Jenson, Borger i Skagen l 151 ff.
- Bluhme, Hofpræst ll 27 ff. 56—7.
- Blæsbjerg l 423—5. Len ll 329.
- Boddum ll 211. 214.
- Boe, Præst l 397.
- Bogense l 255.
- Boller ll 397.
- Bollerslev ll 202.
- Bonde, Svend ll 240.
- Bondebryllup l 305 ff.
- Bonderup ll 222. 397.
- Bonum, T., Raadmand l 262.
- Borch, O., Prof. ll 190.
- Borchersen, J., Bisp l 323.
- Borchsenius, P. J., Præst l 372.
- Bordbjerg l 260.
- Bording, A., Digter l 297. 300. 302. Ingeborg l 139, g. m. Kristian B., Dr. l 136. 138—9. 300.
- Borg, J., Foged l 251.
- Borgemesters Valg l 256.
- Borgervæbning i Ribe l 246.
- Bork, A., Prior l 367. Klavs, Provst l 373. ll 26. Bork, Byfoged ll 303.
- Bork Marsk l 80—1.
- Bornholm ll 225.
- Borre ll 199 ff.
- Borreby l 362.
- Braes, Margr. Dor., g. m. A. Kjerulf l 379. 401. Peter Enevold l 402.
- Brahe, Axel l 361. ll 376. Beate g. m. J. Lykke, Birgitte, Elisabeth l 361. Margrethe, g. m. Chr. Skeel ll 387. Mette, g. m. P. Marsvin ll 345—6. Otte ll 149. 387. Tyge, til Tostrup ll 353. 387—8.
- Bramming, S. Jensen, Herredsfoged l 259. 268 ff.
- Bramminggaard l 266.
- Brandborg ll 309.
- Branden l 403.
- Brandodden l 395.
- Brandstrup ll 281 ff. 325. 357. 370. 373.
- Brandt, P., Rentemester l 192. Rodevaldt, Præst l 417. Greve ll 306.
- Brandvasen ll 130 ff.

- Brasen, A., Præst, Jakob, Præst,
 Jens, Præst, Niels, Præst, Peder,
 Præst l 373.
- Brask, J., Præst l 373.
- Bratbjerg ll 213. 215.
- Bratskov ll 215. 271. 376.
- Brattingborg l 351.
- Bredkjær ll 190.
- Bredstrup l 417.
- Bredstrup, S., Præst l 414—6.
- Bremersvold l 350.
- Bremme, K., Delefoged l 265 ff.
- Brink, N. Nielsen, Digter l 382.
- Bro Mølle l 362.
- Brock, Niels ll 240.
- Brockdorff, Benedicte Margrethe, g.
 m. Jørg. Skeel ll 371.
- Broholm ll 380.
- Brok, Eske og Ide, g. m. Truid Ulfs-
 tand ll 387. Jytte, g. m. Jørgen
 Skeel ll 346—7.
- Brokkenhus, Frans l 361. ll 367.
- Brorson, Bisp ll 56.
- Broust ll 215.
- Brumont, Kommerceraad ll 59.
- Brun, S. l 231.
- Brusgaard ll 68.
- Bruun, Pibemager l 415.
- Bryllup l 336. 409. 411. ll 76.
 316. 321.
- Bryndum ll 201.
- Bryske, Ejler, Lensmd. p. Lunde-
 næs ll 328. 374. Karl og Truid,
 til Langesø ll 387.
- Brændevinsdrik ll 297. 315.
- Brøllund, C. M. E. ll 294. Peder
 ll 303.
- Brøndum l 265. 273. 275.
- Brøndum, Mads l 358. 367. ll 25.
 - 30. Mogens l 367. ll 25.
- Brønshøj l 339.
- Brørup l 414.
- Buchholz, L., Præst ll 289.
- Budde, Godzlef l 152. 331. 364 ff.
- Budolfi Sogn i Aalborg l 223. Kirke
 l 186 og Kirkebøger 187 ff. 335
 —36.
- Budrupholm l 351. ll 20.
- Budsted l 359.
- Bulbjerg l 33. ll 213. 215. 223—4.
- Bundrup l 360 ff.
- Burre, Marie, g. m. S. Jakobsen
 Stage l 221.
- Bursprog l 70. ll 114.
- Bustrup ll 68.
- Bygholm ll 66.
- Bygom, Ib, Provst l 354. 372.
- Bygum l 344. 359. 369.
- Byhyrde ll 158 ff.
- Bülow, Nicolette v. l 417.
- Bytingsdom appelleres til Raadstue-
 retten l 109.
- Bytyr ll 159.
- Bækbølling l 248.
- Bækkenelunde ll 216.
- Bøddicher, H. v., Generalmajor ll
 367.
- Bøgeskov ll 225.
- Bøgsted l 198.
- Bøgvad, P., Præst l 373.
- Bøndernes Tilstand ll 248 ff.
- Børglum l 350. 364. 378. ll 332—3.
 335.
- Børial l 344.
- Børialsen, K., Herredsfoged l 369.
 Jens, Kirsten, Melchior, Povl ll
 395 ff.
- Børn liggede ihjel l 130.
- Bøvl ll 260.
- Bøvling ll 305. 309.
- Castensen, M., Præst l 414.
- Chrestensen, Frederik, Borgemester
 l 331. Hans og Niels, Raadmænd
 l 331. Jens, Borgemester ll 130.
 Michel, Præst l 323.
- Christensen, A., Herredsfoged ll 357.
 Professor l 253. Gunde, Lands-
 tingshører ll 342. 381. Mikkel,
 Præst ll 184. Morten, Præst l
 323.
- Chytræus, D. ll 190.
- Cinnamus Grammaticus ll 186.
- Clausen, P., Byskriver ll 146.
- Clausholm ll 358.
- Clemmetsen, N., Landsdommer ll
 179. 326 ff. 333—6. 344. 347
 —8. 360—1. Hans Sønnen Jør-

- gen og Rasmus II 329 ff. 331.
333—4.
Cormentan, M., Præst I 372.
Culmbach, Grevinde II 27.
- Daa, Elisabeth I 138. Gregers II
292. 318. Valdemar I 362. 365.
II 6. 36.
Dagløn II 140.
Dal Marked I 363.
Dalager I 385.
Dals Mølle I 194.
Dalsager I 205. 207.
Dalsgaard I 350. 370. 386.
Dalsgaardbæk II 346.
Damsborg II 284.
Damsgaard II 68.
Darum I 261.
Daugbjerg I 418.
Debel I 382. 385. 388. 401. 407.
419.
Degn, Thord II 230 ff.
Degnetrave II 250.
Deichmann, Biskop I 340. 357. II
12. 25.
Dejbjerg I 323. II 207.
Delefoged I 265.
Demstrup II 377.
Dibbel I 379.
Diodor II 189—90.
Donslund II 249. 252.
Dorph, N., Bisp II 57.
Dover II 67.
Drefeld, Gjord Nielsen II 333. Inge-
borg II 334.
Drikting I 66—79. 432.
Dronningborg II 25. 387.
Dronninggaard II 60.
Dronninglund II 60.
Due, Jørgen Skeel I 355.
Dynkø II 348. 359. 363.
Dupont, Marturin, Tolder, I 141.
Durup I 364. 368. II 58.
Dvergetved I 423.
Dyrskjøt, Peder II 187 ff.
Dødskov I 152.
- Ebbesen, Esgi, Bryde II 200. Jør-
gen, Munk I 370. Niels I 351.
Peder I 345.
Ebstrup I 359.
Egholm I 90.
Egidisen, H., Rektor I 191.
Eichel, B. van I 242.
Ejerslevrøn I 376.
Eilersdatter, Kirsten, paa Eugels-
holm II 348.
Ekernførde I 106.
Elkjær, Nørre- I 423.
Elkjær, P., Byfoged II 21.
Elling I 422 ff.
Elved I 361.
Emmers, Margrete, g. m. Præsident
Worm i Ribe I 324.
Endrupholm I 163—4.
Enevoldsen, Præst I 415. II 41.
Engels I 376—7. 379. 386.
Engelsholm II 348. 659.
Engelstoft, O. K., Raadmd. I 130.
140.
Engom, N., Skolediscipel i Ribe
I 283.
Erik Glipping II 235 ff. Menved
II 236 ff. Plovpenning II 237.
Eriksen, Anders, Herredsfoged II
357. 380. Erik, til Avnsbjerg II
348. Gert (Løvenbalk) II 329.
L., Præst I 370. Peder, til Avns-
bjerg II 348.
Eskild, Bisp I 354. 397. II 105.
Eskildsen, R., Byfoged I 248.
Eskjær I 423—5.
Essendrup II 178. 180.
Espe II 345.
Estrup I 270. Gammel II 178. 371.
382. 386—7.
Estvadgaard II 20 272. 280. 338.
345.
Ewald, Præst II 27. 56.
Exkommunikation I 187 ff.
- Faardals Skove II 335. 380.
Fabricius, J., Præst II 60.
Faddere, mange I 133. II 155.
Faldborg II 281 ff.
Falster, Rektor I 57.

Fanning, H. Pedersen, Borgemester l 231. 243.
Fanø l 69. 80. 84. 242.
Fardrup, Sønder ll 200..
Farsund ll 217.
Farsø l 348. 364. 366—7. 370. 374. ll 29.
Farup ll 390.
Faskjær l 376—7. 384.
Fastelavnsløb l 289.
Faverholt l 258.
Feilberg, L., Præst ll 296.
Feldingbjerg ll 58. 358.
Fembøje l 195.
Fem Møller ll 178.
Ferkeroedde l 377. 383.
Fiil Sø l 80.
Finde, Peder, Borgemester ll 147.
Finderup l 418.
Fischer, R., til Allinggaard l 178.
Ernst Christian, Præst l 398. 415. 417.
Fiskbæk Aa l 392.
Fiskeri i Gaardbo Sø l 428. ll 72. 95. 311. I Limfjorden l 87. 381. 383. 385—6. 389 ff. 406. Fra Ribe l 242.
Fiurendal l 298.
Fjaltring ll 218. 310.
Fjand ll 291 ff. 304. 307. 309. 311. 315.
Fjeldsted l 199.
Fjeldstervang ll 207.
Fjelsø l 347. 358—9. ll 26. 396.
Fjenden i Ribe l 120. 123. 137; i Søndernissum ll 314 ff.
Flegum ll 216.
Flensborg Stadsret l 43. ll 113. Allemandsting l 73.
Flønder ll 302.
Fogedgaard l 379. 385.
Folkesagn l 143 ff. 165 ff. 193 ff. 417 ff. 429. ll 282—3. 289. 293. 307.
Forbud mod Kornudførsel l 111.
Fos, Maren, til Hessel l 365.
Foss, David, Kapellan l 123. Hans, Bisp l 372. Hans, Præst l 372. Jens, til Overgaard l 340. Matthias, Bisp ll 36.

Fovlum l 360. ll 373—4.
Frauen, Præst ll '56.
Frøbjerg, Jens og Povl, til Frøbjerggaard l 366. ll 395.
Frederik d. 1. ll 329 ff. d. 2. ll 3. d. 3. ll 74.
Frederiksborg l 298. ll 56.
Frederikshald l 297.
Frederits ll 6.
Friis, Albert, Lensmand l 261. 266. 268. 270 ff. Elisabeth, g. m. P. Lange l 138. Hans, Borgemester l 133. 136. 138—9. 224. Hans, til Clausholm ll 358. Jeppe, Høvidsm. p. Skive ll 376. Jørgen, Bisp ll 332. Rigsraad ll 354. Karen l 331. Kristen, Munk l 370. Kristian, Læsemester l 138. 304. Kristen, til Krogerup l 156. ll 354. Mogens, Greve l 325. Niels, til Vadskjærgaard l 151. Niels, til Krastrup l 138. 157. ll 348. Palle l 151 ff. Sidsel, g. m. Mogens Kaas l 354. Søren Kristensen, Husholder i Ribe Hospital l 253—4.
Frille, Eggert l 78.
Frisenberg, Ane Cathrine, g. m. D. Iversen til Sødal l 401.
Frisholt ll 326 ff.
From, B., Præst l 415. Drude, g. m. J. J. C. Højer, Præst l 415.
Frost, A., Præst ll 31.
Frue Sogn i Aalborg l 223.
Frøerlund l 162.
Frysenborg l 149. 150.
Frøbjerggaard ll 356.
Frøs Herred l 265.
Fuglsang, Jens Peter, til Udstrup ll 303.
Fur l 309. 375 ff. ll 15. 34.
Furknud l 393.
Futterupgaard ll 222.
Fynbo, O. Klemetsen, Skoleholder l 223.
Fædder, Hans, til Refs l 361.
Færk, N. Andersen, Kjøbmand i Niibe l 379.

Fæsdamme l 376.
Føvling l 158 ff.
Føvlum l 364. 366—7.

Gaardboe Sø l 422 ff.
Gaasetveden l 370.
Gabel, Gehejmaraad l 57.
Gadebusk ll 318.
Gadgaard ll 317.
Galt, Familien ll 338. Anders ll 335.
Ebbe Andersen ll 336. Ebbe Mogens
gensen ll 330. Erik Mogensen ll
338. 375—6. Gjord Pedersen ll
334 ff. Kirsten Pedersd. ll 335 ff.
Mogens Ebbesen ll 376. Niels ll
335. Peder Ebbesen ll 330 ff.
338—9. 348. 373. 376.
Galten, P., Præst l 372.
Gamleminde ll 310.
Gammelgaard l 378.
Gelting l 319.
Gerner, H., Bispe ll 337.
Gernis ll 342.
Gilde, Knud d. helliges i Aalborg
l 90.
Ginchel, H. van, Raadmd. l 331.
Gislum l 348. 364. 370—1. ll 21.
Herred l 338. 364 ff. 369.
Gisselfeld l 361.
Gjedsted l 339. 347. 354. 358. 373.
ll 26. 60.
Gjelleruplund ll 208.
Gjels Aa l 23. 33.
Gjæsteripenge ll 363.
Gjødesen s. Egidisen.
Gjøe, Mogens, Marsk ll 330 ff. 376.
Gjøl ll 124. 162.
Gjørding l 69. 162. 164. 259. ll
301.
Gjørdinglund l 164.
Gjærklint l 162—164.
Gjørup l 344.
Gjøtrup l 367.
Gladsaxe i Skaane ll 342.
Glahn, Præst i Vindum ll 284.
Glistrup (Vester) ll 315. 320.
Glistrup, Laurits ll 318.
Glob, Sofie, til Estrup ll 382. 384.
Glærup l 358. 363. 369. ll 24. 58.

Gottorp ll 375.
Gottschalek, Konrektor i Aalborg
l 186.
Gram, Hans l 417.
Grandebreve ll 261 ff.
Grathehede l 178.
Gregersen, E., Præst l 323.
Gressved l 379.
Gridselgaard l 385—6.
Grimshave l 199.
Grinderslev l 367.
Grindsted ll 250. 253. 258.
Grisbek, N., Raadmd. l 224. 295.
304.
Grommesen, K., Amanuensis l 260 ff.
Grubbe, Christian, til Lystrup ll 345.
Ejler l 361.
Grydstøber, Anders, Raadmd. ll 130.
Gryndrup l 364. ll 58.
Græm ll 308.
Grønabæk l 173 ff.
Grønland ll 59.
Grønnerodde l 395.
Grønning, A., Præst l 370.
Gudenaal l 173. ll 175. 281. 324 ff.
Guds Legems Lav ll 117. 150 ff.
Gudstjeneste ll 155—6.
Gudumlund ll 344. 355.
Guldager l 212. 254. 349.
Guldsmed, Anders Lydiksen, Bor-
ger i Ribe l 265. 286. 299. Jens
Andersen, Borgemester l 255. 281.
Niels Jensen, Borger i Ribe l 281.
Søren Andersen l 286. 299.
Gullev ll 327.
Gundelsby l 319.
Gunderslev l 323.
Gunderupgaard l 357. 364 ff. ll
8. 67.
Gundesen, L., Hører l 191.
Gutchi l 397.
Gutterwitz, A., Bogtrykker l 239.
Gyldenløve, U. Chr., ll 356.
Gyldenstjerne, Elisabeth, g. m.
Oluf Rosenspar l 140. Gabriel
l 345. Knud, til Tim ll 348.
353. 387. Knud, til Vosborg ll
339. Oluf Pedersen til Estvad-
gaard ll 338. Peder, til Avns

- bjerg ll 330. Prebjørn, til Vos-
 borg ll 339.
 Gøllebo l 356.
 Gøye, Ide, g. m. Jens Juul til Lind-
 berg l 322. Mogens, Marsk ll
 330 ff.
Haandfæstning ll 235 ff. 327.
 Haar, Anne, g. m. Palle Friis l
 151.
 Hadderup l 372.
 Haderslev l 23. 28. 33. 41. 276.
 365 Stadsret l 43.
 Hadsund ll 11.
 Hage ll 315.
 Haggæus, P., Professor l 253.
 Hagsholm ll 66.
 Hahn, Overjærgemester l 350. ll
 371. Sofie Amalie, g. m. K. Re-
 ventlov ll 371.
 Halbornskov ll 346.
 Hald l 178. 346. 351. 355. 415. ll
 19. 181. 286 ff. 386. Amt ll 326.
 337. 348. 356. 388—9.
 Halkjær ll 34.
 Hallund l 143.
 Hals l 90. 344. 406. ll 2. 218.
 Hamburg l 224. 269.
 Hammer ll 201.
 Hammerum l 268.
 Hamsford, C., Apotheker l 321.
 Handel ll 117. 119 ff.
 Håndest ll 11.
 Hanherred ll 213 ff. 261 ff.
 Hannæs ll 201. 212 ff.
 Hans, Konge ll 327.
 Hans, Instrumentist i Ribe l 98.
 102. Præst i Ølgod l 324.
 Hansen, Ditlev, Byfoged i Ribe l
 236. Hans, Præst i Varde l 321.
 Jens H. Rusk, Troldmand l 85.
 Jesper, Borgemester i Ribe l 107.
 133. Lavrids, Bisp i Aalborg
 l 232. Mikkell, Raadmd. i Aal-
 borg ll 150. Niels, Raadmd. i
 Ribe l 141. Niels, Borger i Ribe
 l 256 ff. Peder, Præst i Sime-
 sted l 372. Povl, Borger i Ribe
 l 226 ff. Rasmus, Byskriver i
 Ribe l 277. Søren, Præst i To-
 rup l 334.
 Hansestæder ll 117. 125 ff.
 Hanstholm ll 211 ff. 219.
 Har Syssel l 85. 265. ll 120. 144.
 Harald Kesja ll 202.
 Haraldskjær l 261.
 Harbo, Familien ll 325. Hans l 139.
 Mads, Herredsfoged ll 340. 357.
 377. 381. Niels l, 351.
 Harbøre l 381. ll 4. 309. 315.
 Harbou, V. H., Kammerjunker ll
 193.
 Hardenberg, Jakob ll 330.
 Harre l 415. ll 108 ff.
 Harritskjær l 261.
 Harupodde l 385.
 Hasenøre ll 177.
 Hasseris l 64—5. 187 ff. ll 156.
 162.
 Hassing, Vester- l 152.
 Hastrup ll 257.
 Haurvig l 81. 85.
 Haverslev ll 201. 271.
 Havgaard ll 342.
 Havnø l 349—50. 361. 368. ll 25.
 34. 65. 69.
 Hedegaard ll 337. 349.
 Hedemølle ll 177. 337. 349.
 Hee l 81.
 Hegelund, Anders, Rektor l 322.
 Anders, Præst l 299. Hans, Bor-
 ger i Ribe l 272. Jens, Borge-
 master l 221. Jakob, Præst l
 261. Peder Jensen, Bisp l 77.
 85. 221. 223. 224. 251. 255. 259
 ff. 276—7. Peder Jensen, Præst
 l 297. Peder Mortensen, Tolder
 l 227. 241. Samuel l 259. 261.
 Hegnet l 275. 416.
 Hejnsvig ll 252.
 Hejring l 352. 369.
 Helhest ll 3.
 Hellighøj l 148.
 Hellum Herred l 338—9.
 Helsingør l 77. 223. 298. ll 10.
 57. 70. 217.
 Helverskov ll 62.
 Hjemmer, Anne, g. m. Peder Ro-

- senørn II 68. Karen, g. m. Tøger Hofmann II 67. Karen, g. m. Kristoffer Rosenørn II 68. Margrete I 141.
- Hemmestrup II 175 ff. 323 ff.
- Hemmet I 81.
- Hemmet, Iver, Biskop og Hustru Karine I 138.
- Henningsen, Jørgen, Herredsfoged II 357—8.
- Herlufsholm I 322.
- Herman, Bispe I 348.
- Herodot II 186—7. 189.
- Herredsfogedernes Udnævnelse og Stilling II 340 ff. 347. 356.
- Herredsnævn II 237.
- Herregaardsskytter II 12.
- Hersleb, Bispe II 25. 57. Ole, Præst II 27. 57.
- Hersom I 347. 352. 354. 372. II 18.
- Hersom, Isak Jensen, Præst I 372.
- Hersomgaard I 347. 349. 360. II 68.
- Hertzberg, N., Præst II 31.
- Hessel I 365—6. II 35—6.
- Hessel, Morten, Præst I 372.
- Hesthavbakker I 198—9.
- Hevringholm I 356.
- Hex II 18.
- Hids Herred I 173.
- Himmelland II 214. 217.
- Himmelstrup s. Hemmestrup.
- Himmersyssel I 34. II 328.
- Hind Herred II 306.
- Hindkjær I 376.
- Hindsgavl II 330.
- Hindsted Herred I 339. 370.
- Hinge Sø I 173.
- Hjarbæk I 33. 382. 392.
- Hjardemaal II 212.
- Hjardrup II 111.
- Hjelm Mølle II 273. 278.
- Hjerk I 415.
- Hjermind II 176 ff. 325. 343. 355. 357. 369.
- Hjerting Fjord I 80. 84. 242.
- Hjort, Mads, Borger i Ribe I 265.
- Hjortdal II 213. 215.
- Hjorthede II 180. 326. 328. 343. 345 ff. 363. 367—9.
- Hjult I 204.
- Hjørring I 195. 205. 212. 218. II 91. 210. 216.
- Hjørring, T., Præst II 21.
- Ho Klit I 80.
- Hobro I 363. II 21. 35. 214. 217.
- Hodde I 324—5.
- Hoffgaard II 336.
- Hofmand, Gertrud, g. m. N. Poulsen til Gundrupgaard I 365. II 67. Søren Nielsen II 67. Tøger I 365. II 8. 67₄.
- Holbækgaard II 336.
- Holkenhavn II 217.
- Hollander, Diderik Gertsen og Berent I 280. 283.
- Holm I 386. 388. By I 366—7.
- Holm, P., Præst I 373. II 26.
- Holmgaard I 347. 355. 367. 369. II 25. 34. 67.
- Holmmark I 358.
- Holmsland I 80 ff. II 300. 313.
- Holris I 360.
- Holst, Kristen og Morten, Præster i Lovens II 18. Niels, Provst I 338. 374. II 36.
- Holstebro I 253. II 200.
- Holsted I 69. 158 ff.
- Holstein, J. L., Greve I 341.
- Holt II 111.
- Homand, Kristen I 363.
- Horkebæk I 354.
- Horne I 145. Herred II 199—200.
- Hornslet I 371.
- Hornsyld, Borgemester I 327.
- Hornum II 222.
- Horebow, Professor I 342.
- Horsens Fjord I 33. By I 87. 112. 253. 294. 415.
- Horsnab I 429.
- Hostrup, K. N., Byfoged II 21.
- Houe II 296.
- Hoven II 248. 251. 255.
- Hover II 349.
- Hoveri II 253 ff. 305. 334. 353. 364.
- Hovbjerg Skov I 149.
- Hug I 85.
- Hugsund II 306.

Halkjær I 160.
 Hulvad I 160.
 Hundstrup I 416—7. II 212.
 Husby II 291. 295 ff. II 4. 303.
 306—8. 313. 319.
 Husum I 340.
 Husum, Hans, Borgemester II 123 ff.
 Ogge Hansen, Præst I 257—8.
 Hvalpsund I 366. II 58. 61.
 Hvam I 338. 343 ff. 350 ff. II 9. 60.
 Hvanstrup I 366. II 26. 30. 55.
 Hvass, Slægten II 325 ff. Anna II
 326. Erik II 179. 826 ff. Jens
 og hans Enke, Johanne Hansd.
 II 326 ff. Jens, Landsdommer II
 327. 376.
 Hverrehus I 358.
 Hvid, Mag., Præst II 55. Gregers,
 i Viborg II 349.
 Hvidding I 68 ff. II 239.
 Hvidkilde II 387.
 Hvidmose I 428.
 Hvidstedgaard I 214 ff.
 Hvilsom I 347.
 Hvirp I 386.
 Hvirpgade I 384. 386. 388. 401.
 403.
 Hvirring I 24.
 Hvitfeld, Henrik, til Lillø II 348.
 362.
 Hyflund I 354.
 Hyvelt s. Hjult.
 Hærupkjær I 354.
 Høde I 274.
 Høg, Else g. m. Jakob Vind I 138.
 Peder, Præst I 372. Landsdom-
 mer II 25. Sophie, g. m. Ebbe
 Mogensen Galt II 330.
 Høgholt II 65. 67.
 Højer, Cathrine g. m. N. J. Arrøe,
 Præst I 415. Jochum Jørgen Chri-
 stophersen, Præst I 414—5.
 Højerup I 297.
 Højgaard II 387.
 Højslevmølle II 10.
 Høkere II 119 ff.
 Hølledes II 289.
 Høpner, Johannes I 398—9.
 Hørby I 202.

Hørnsted I 199.
 Hørningholm I 361.
 Høyer, Hans, Præst II 70.
 Ib, Præst i Vranum II 286 ff.
 Ibsen, Anders, Præst I 354. Lam-
 bert, Raadmd. I 225. Ove, Præst
 I 373. Peder, Herredsfoged II
 339—40. Peder, Provst II 295.
 Søren, Præst I 372.
 Idom II 300. 303.
 Ilbjerg I 193—4. 200—1. 214—5.
 Ildebrand i Aalborg I 185—6; i
 Ribe I 244.
 Ilden og Kjæren I 71 ff.
 Ilsø Mose II 346.
 Indskrifter p. gl. Huse I 181 ff.
 326—7.
 Ingelstad II 333. 335.
 Ingstrup II 201. 203. 338 ff. 343.
 345. 349. 372 ff.
 Irup I 416.
 Iver, Præst i Skjern I 321.
 Iversen, Didrich, til Sødal I 401.
 Niels, Borgemester I 331.
 Iversnæs I 350.
 Jacobæus s. Jakobsen.
 Jakob, Præst i Nordrup I 323.
 Jakobsen, Christen, til Hegnet I
 416. Hans, Møller I 280. Henrik,
 Kandestøber I 102. 108. Lav-
 rids, Raadmd. II 69. Mads (Ja-
 cobæus), kgl. Livmedicus I 299.
 Niels, Herredsfoged II 345. 357.
 Niels, Slotsskriver II 66 ff. Pe-
 der, Borger i Odense I 299. Sø-
 ren J. Stage, Borgemester I 220.
 Jansen, Bisp I 327.
 Jarmsted II 213.
 Jegindø I 416.
 Jelling II 202.
 Jellse II 374.
 Jennets Klit I 425—6.
 Jens, Præst i Hodde I 325.
 Jensen, Anders, Guldsmid i Aal-
 borg I 331. Anders, Herreds-
 skriver I 359. Anders, Præst i
 Laastrup I 372. Bagge, Raadmd.

l 222. 227. 237. Erik, Raadmd. ll 67. Esger l 84. Hans, Raadmd. i Ribe l 226 ff. Hans, Herredsfoged l 369. Helli, Raadmd. ll 150. Henrik, Borgemester i Viborg l 371. Kold, Selvejerbonde ll 325. Malte, Landsdommer ll 181. Movrids, Præst i Tostrup l 354. 372. Niels, Rektor i Viborg ll 184. Niels, til Bratskov ll 376. Niels, Herredsfoged ll 347. 357. Peder, Præst i Brøndum l 265. 273. 275. Søren Jensen Bramming, Herredsfgd. l 259. Jepsen, Benned, i Vilslev l 265 ff. Harder, i Ribe l 261 ff. Terkel, Herredsfoged l 265. Jernved l 162—3. Jersin, J. Dynesen, Biskop l 139. Jerslev l 210. Jerup l 426. Jesperris l 360. Jespersen, Bendt, til Holmgaard l 355. ll 25. 67. Kristoffer, Præst ll 285. Niels, Dr. med. ll 67—8. Justitsraad J. til Høgholt ll 65. 67. Jessen, Hans Søhane l 228. 256—7. 285. 287. 291. Peder, Provst ll 41. Jetsmark l 206. Johan, Vintapper i Ribe l 283. Johannes, Præst i Valsbøl l 32. Jokim, Instrumentist i Ribe l 136. Jonsen, N., Lensmaud p. Hald l 355. ll 181. Jordskjælv l 384—5. ll 210 ff. Josephus ll 188. Jost, Barts kjær l 291. Jude, Hans, Borgemester ll 165. Juel, Axel, til Villeshov l 332. 334. Iver, Landstingsdommer ll 341. 346. 380. Kristian, til Udstrup ll 302. Magnus, til Udstrup ll 301. Palle, Landsdommer ll 181. 301. 339. Jul, Thomas, til Estrup l 270. Jullingsholm ll 251. 253. 259. Jungshoved l 247.

Juul, Axel, til Bjørnsholm og hans Sønner Niels og Hans l 357. 365. ll 332. 334. Barbara l 365. Hans Christensen, til Tyrrestrup ll 371. Henrik, til Udstrup ll 302. Jens, Baron l 325. Jens, til Lindberg l 322. Jens, til Kjeldgaard l 323. Johannes, Hospitalsforstander l 357. ll 68. Kirstine, til Grundet, g. m. Jakob Vind l 138. Kristen Nielsen, Præst l 342. Kristian, til Ryssensten ll 302. Niels, Baron l 325. Otto Henrik, til Ryssensten ll 296. 302. Ove, ll 65. 302. Ove Henrik, ll 302. Thomas, til Sønderkov l 138.

Jydske Lov l 43. ll 230 ff.

Jærrestad Herredsting l 75.

Jørgensen, Iver, til Restrup l 351. 358—9. Jens, Raadmd. i Viborg l 350. Kjeld, Borgemester i Ribe l 243. 255. 295. Kristen, Præst i Sem l 285. Søren, Præst i Durup l 368. Thomas, Raadmd. i Ribe l 246.

Kaas, Bjørn, til Veirup ll 355. Edele ll 371. Erik, til Restrup l 350. ll 178. 181. 355. 370.; til Lindberg ll 335. 377—8. 380. Frederik ll 371. Gjord ll 336. Ide ll 355. 358. Ingeborg, g. m. Lage Urne ll 342. 344. Iver ll 337. Jens, Væbner l 370. ll 344. 354. Jørgen ll 336. 342. 355. Kirsten, g. m. A. Sinklar ll 342; g. m. N. Parsbjerg ll 355. Mette ll 178. 355 ff. 370. 381. Mogens, Niels og Sidsel l 350. ll 336 ff. 371. 380. 387 ff. Niels, Kansler ll 335—6. 342. Peder, Bisp l 370. Peder, til Lindbjerggaard ll 337. Sofie, g. m. Fr. Parsbjerg ll 355.

Kaldal l 366.

Kalf, Daniel, Præst l 372.

Kallesmærsk (Karls Mærsk) l 80.

Kalmar ll 342.

Kalstrup l 337.

- Kalø ll 15. 177. 376.
 Karl, Prins ll 18.
 Karoline Mathilde, Dronning ll 306.
 Karup l 59.
 Kastrup l 349. 369. 371. ll 7.
 Kattenhus l 356.
 Kiel ll 210. 217. Universitet l 330.
 Kilde, hellig ll 288.
 Kinafart ll 22.
 Kirkebjerg l 308.
 Kirkebøger for Aalborg l 187 ff.
 335—6; for Ribe l 114 ff.
 Kirkefeyer, J., Præst ll 24.
 Kirkegrinet l 357.
 Kirketerp, Kristen, Præst l 373. ll
 15. Morten, i Viborg l 338. 351.
 Kjeldgaard l 323.
 Kjeldsen, Jens, Rektor l 132. 136.
 139. 322. Kristoffer, Tolder i
 Ribe og Hustru Anna l 139.
 Kjellingtand l 371.
 Kjerbygaard l 321.
 Kjergaard ll 361.
 Kjerul, B., Præst l 374.
 Kjerulf, Anders, til Sødal l 355.
 379. 401. ll 25. 34. 65. Bertel,
 Foged paa Udstrup ll 299. Lav-
 rids, til Viffertsholm ll 12. 34.
 65. 67. Lukas ll 19. Søren, til
 Bjørnsholm ll 34.
 Kjettrup ll 221.
 Kjettrup, L., Præst l 374.
 Kjællinghøl ll 178. 345—6.
 Kjællingvadstedhuse ll 393.
 Kjøbenhavn l 236. 338. ll 10. 16.
 20—1. 26 ff. 154 ff. 217.
 Kjøskegaard l 143.
 Kjønshøj l 376. 378.
 Kjørerup l 247—8.
 Klarup ll 2.
 Klavsholm ll 16.
 Klejtrup l 347. 351 ff.
 Klemens, Skipper l 343—4. 356. ll
 1—2. 332 ff.
 Klemetsen, O., Skoleholder l 223.
 Klevenfeld l 342.
 Klim ll 213.
 Klitgaard (Nørre-) ll 305.
 Klithusene ll 216. 219.
- Klitmøller ll 214. 223.
 Klode l 385.
 Klotrup l 343 ff. 349. 359. 363. ll
 396. 398.
 Klunborg l 286.
 Klyn eller Klyne, Anders Sørensen,
 Raadmd. i Ribe og hans Slægt
 l 219 ff. Anna Sørensdatter l
 221. Frands l 221. Frederik
 Andersen, Præst i Frederiksborg
 og Vinding l 298. Jens og Ka-
 ren l 221. Søren Jensen, Raadmd.
 i Frederikshald l 297. 302.
 Klædedragt l 409—10. ll 72 ff.
 116. 145. 317. 321.
 Knaber, Rinds Herreds l 342. ll 3.
 395 ff.
 Knasborg Aa l 424 ff.
 Kneberhede ll 337. 340. 349.
 Knob, Maren, g. m. Styge Rosen-
 krands l 356.
 Knud eller Knuden l 376—7.
 Knuddyb l 80.
 Knudsen, Hans, Assessor l 358.
 Jørgen, Raadmd. ll 130.
 Knudstrup l 347. ll 387.
 Kock, Mads, Borger i Ribe l 227.
 Koddeleddet l 150.
 Kofoed, Justisraad ll 313.
 Kokholm l 360 ff. ll 349. 356. 361.
 Kokkedal l 361. 379. 402. ll 212 ff.
 Kolbergerhejde ll 12. 22.
 Koldbro l 197.
 Koldbæk ll 348. 389.
 Kolderup-Rosenvinge ll 280 ff.
 Kolding l 87. 251. ll 69. 239. 253.
 255—6. Aa l 160. Fjord l 159.
 Slot l 243. 246. 365.
 Kolding, H. Mikkelsen, Præst l 245.
 Kollerup ll 261 ff.
 Kolli, Kristoffer og Niels, Natmænd
 ll 320.
 Kompagni, ostindisk ll 21—2; paa
 Mississippi ll 23.
 Konfirmation ll 258. 317.
 Kongeaen l 158 ff.
 Kongerejser ll 201 ff.
 Kong Hans's Gaard i Aalborg l
 185—6.

- Konrad, Præst i Tostrup l 372.
 Kop, R., Præst l 372. ll 24.
 Korii, Peder, Raadmd. ll 150.
 Korning ll 69. 325.
 Korsgaard ll 295. 309.
 Korsøgaard l 347. 349—50. ll 68
 —9. 344. 371.
 Korsør l 247.
 Kotti, Rasmus, Raadmd. ll 120 ff.
 Krab, Kr., Præst ll 295.
 Krabbe, Anna, g. m. Gunde Lange
 til Kjølbygaard, Gregers, til Tor-
 stedlund, Helvig og Ingeborg, g.
 m. Palle Rosenkrantz til Ørup
 l 138. Lisbeth, til Randrup ll
 356. Mette, g. m. Chr. Vind til
 Nørgaard l 324. Niels, til Truds-
 holm ll 346. Susanne, g. m. N.
 Friis til Krastrup l 138. Gehej-
 meraad K., g. m Birgitte Skeel
 l 351.
 Krag, Anders, Raadmd. ll 130. An-
 ders, Prof., Dr. med. l 221—2.
 Jens Andersen, Raadmd. l 331.
 Jørgen, til Endrupholm l 133.
 Mogens, til Sønderris l 254.
 Niels, Historiograf l 221. 254.
 272. 274. Niels, til Aggerskrog
 ll 380. Niels, Landsdommer ll
 346. 356. Otto (?) l 67. Peder,
 Borger i Ribe l 221.
 Kragbek, Kr., Præst l 371.
 Krage l 145.
 Kragelund, Peder, Præst l 371. Bi-
 skop l 134. 371.
 Kragerup ll 354.
 Krarup, C. Laursen, Kornskriver l
 325. N. B., Provst ll 302.
 Krastrup ll 348.
 Krigen 1627, 1643, 1657 l 358. 368.
 377. ll 3 ff. 10. 12. 249. 252..
 289—90. 314 ff. 366.
 Kriminalhistorie fra Skagen l 151 ff.
 Kristen, Præst i Bækbølling l 120.
 Kristensen, Anders, til Restrup l
 351. Hans K. Bartskeer l 261.
 265. Jens K. Varder, Præst l
 225. Jens, til Hvanstrup l 367.
 Jens, Præst i Ulbjerg l 373.
 Klavs, til Lyndrupgaard l 357.
 Kristen, Præst i Vesterbølle l 373.
 Mikkel K. Viborg, Præst l 371.
 Niels, Herredsfoged ll 390. Pe-
 der, Herredsfoged l 369. Povl,
 Præst i Ullis l 366. Søren, Præst
 i Testrup l 371.
 Kristian II, Konge ll 327 ff.
 Kristiania ll 70.
 Kristiansand ll 217.
 Kristine, Kong Hans's Dronning ll
 330.
 Kristjern, Bisp i Ribe ll 240.
 Kristoffer II, Konge ll 235—7. 239.
 Krstrup l 357.
 Krochholm ll 376.
 Krog, Byrge, Præst l 374. ll 36.
 Krogsgaard l 270.
 Krogshede ll 309.
 Krogstrup l 265.
 Krumpen, O. l 67: ll 340. 377.
 Styge, Bisp ll 332.
 Kruse, Kristoffer, til Sønderris l
 266. 270. Kristoffer, Væbner l
 370.
 Kula, Arndt v. l 321.
 Kuur, J., Raadmd. ll 27. Niels,
 Præst 270.
 Kvislemark l 298.
 Kvorning ll 325. 349. 357. 377.
 Kybe ll 394.
 Kyllesbæk l 428.
 Kylling, P., Botaniker l 298.
 Kyneb l 349.
 Kytrup ll 65.
 Kæmpeviser l 350—2. 409. ll 76.
 Kølholt, N., Slotsfoged l 266. 268.
 Kønning, Jørg., Borgemst. ll 120 ff.
 Laastrup l 347. 354—5. 372. ll 24.
 Ladegaard l 385.
 Laden l 209.
 Lakkenborg ll 255.
 Landemode l 66—79.
 Landgilde ll 360 ff.
 Landmaaling ll 7 ff.
 Langaa ll 370.
 Lange, Gunde, til Kjølbygaard l
 138—9. Henrik, Domprovst l

138. Ide, g. m. J. Juul til Kjeldgaard l 323. Kristen, til Bramminggaard l 266. Niels, til Kjærgaard ll 361. Peder, til Kjærgaard l 138—9.
- Langebek l 342.
- Langesø ll 387.
- Langkniv, Jens, Tater ll 320.
- Langlig l 84. 242.
- Larsen, J. E., Professor ll 230 ff. Overkrigskommisær ll 313.
- Lassen, Anders, Herredsfoged ll 176. 179. 357. Erik, Herredsfoged i Middelsom H. ll 325. 332. 357. 379. Kristian, Præst l 372. Mads, Byskriver i Ribe l 300. Ole Vorm ll 68. Peder, Borgemester ll 67.
- Lasson, P. ll 67.
- Lau, J. ll 23.
- Laugesen, Hans, Bisp l 253. Jens, Raadmd. l 253.
- Laurtsen, J., Skrædersvend i Ribe l 279. Thomas, Raadmd. l 331.
- Lavesen, H., Præst l 120.
- Lavrids, Maler i Ribe l 262.
- Lavridsdatter, K., g. m. A. Sørensen i Ribe l 224 ff. 269 ff.
- Lavridsen, Anders L. Vejle, Præst l 318 ff. Erik, Munk l 370. Gregers, Ridefoged l 320—1. Hans L. Amerinus, Digter l 224. 232. Hans, Raadmd. ll 130. Ib, Munk l 370. Jens, Præst l 372. Jesper, Borgemester ll 67. 69. Kristoffer, til Overgaard ll 66. Lavrids, Raadmd. ll 319—20. 324. Mikkell, Byfoged ll 181. Mikkell, Væbner l 367. Niels, Præst i Aalborg l 367. Niels, Præst i Testrup l 371. Niels, Borgemester l 364. Oluf, Raadmd. ll 130. Povl, Forpagter ll 10.
- Ledemark, Jørgen ll 294.
- Lee ll 177—8. 325 ff. 335. 343. 345. 348 ff. 355. 360—2. 367—9. 371. 381 ff. 389. 391.
- Leehn, Fogh, Præst l 372.
- Leirskov l 159.
- Leisgaard l 177.
- Lemmich, B. C., Kjøbmd. l 186.
- Lemvig ll 220. 296.
- Lemvig, J. G., Regensprovst ll 185.
- Lendum l 208.
- Leraa (Lere) l 343—4. 346. ll 1.
- Lerke, Kristian l 362. 366. ll 35. Peder l 360. 362. 365—6. 369. ll 10. 68. 396 ff. Vincens, l 362. ll 35—6.
- Lerkenfeld l 338. 347. 349. 360 ff. 365—6. ll 6. 7. 35—6. 68. 72.
- Lerup ll 201. 216.
- Lichtenberg, Justitsraad l 149. ll 56.
- Liebe, J., Boghandler ll 26—7.
- Ligbærerlav, i Aarhus l 135; i Ribe l 97 ff.
- Lille, Thord, ll 240. 244—5.
- Lillelund, Th., Præst l 150.
- Lille Mølle l 365.
- Lillevejle l 366. ll 4.
- Lillø i Skaane ll 348. 362.
- Lime ll 68.
- Lime, L. M., Præst ll 296. Morten, Borgemester l 136.
- Limfjorden l 87. 148. 210. 375—6. 381. 383—4. 389 ff. 406. ll 61. 175. 210 ff.
- Limskov l 361. 366.
- Lindberg l 322.
- Lindbjerggaard ll 335—6.
- Linde ll 389.
- Linde, Frans ll 299. Kristian, til Bekmark ll 68.
- Lindenberg ll 65.
- Lindknud l 297.
- Lindum ll 393.
- Lintrup, S., kgl. Konfess. ll 24. 56.
- List l 84. 242.
- Listerdyb ll 219.
- Livtap l 393.
- Lodberg, Birgitte l 141.
- Londeman, E., Professor l 369. ll 24—5. 58.
- Lorens, Præst i Almind ll 16.
- Lovens l 364 ff. 371. ll 18.
- Lovhøringe ll 341.

- Lund l 360. ll 70. i Roum ll 397.
 Lund, Manderup, Herredsskriver ll 270.
 Lundbæk ll 302.
 Lunde ll 201.
 Lunde, N. Hansen, Sagfører i Odense l 273.
 Lundegaard ll 344. 355.
 Lundenæs l 321. 341. ll 1. 331—2. 374.
 Lundgaard, Bjørnsholm Sogn l 92; paa Fur l 378—9. 386. 409.
 Lunge, Anne ll 302. Jørgen, til Odden l 355. Kirstine ll 302. Ove, til Tirsbæk ll 331 ff.
 Lybertsen, K., Borgemester ll 181.
 Lydersen, N., Præst ll 295.
 Lykke, Anna l 361. ll 377. Christoffer ll 386. Dorete l 356. Erik, Lensmand i Ribe l 228. 232. Erik, Væbner l 370. Frands l 361. ll 387. Helveg l 367. Henrik, til Kokkedal l 361. Ide l 361. Iver l 367. ll 345 ff. Johan, Ridder l 370. Joakim, til Østergaard ll 376. Jørgen, Rigsraad l 360. 365. 370. ll 36. Jørgen, Kaj, Kirsten, Kristen, Kristence, Kristian l 361 ff. Peder, Ridder l 370. Valdemar l 367.
 Lyndrup l 347. 355 ff.
 Lyndrupgaard l 347. 355 ff. ll 9. 68.
 Lyng, J., Borgemester ll 181.
 Lyngsbæk ll 178. 180.
 Lysgaard Herred l 173. 179. ll 328.
 Lystrup ll 345.
 Lüttichau, General l 338.
 Lægind ll 211.
 Løcke, Niels l 78.
 Løgstør l 382. 401. ll 214. 217. 222—4.
 Løgum Birk l 68.
 Løkken l 210—1. ll 223—4.
 Lønborg l 35. 38. 81.
 Lønne l 83. 85.
 Lørslev l 193—4.
 Løstgighed l 130.
- Løvenbalk, Gert, Gjertrud og Pernille ll 329.
 Løvind ll 334.
- M**adsen, Anders, Raadmd. ll 120. Anders, Provst l 372. Bertel, Præst l 253. Jakob, Bisp l 299. Mogens, Bisp ll 70. Povl, Bisp l 222.
 Madum ll 320.
 Magelæg ll 350 ff.
 Magnussen, Arne l 341.
 Majfest l 258.
 Majgreve l 235 ff.
 Malmø ll 70.
 Maltbæk l 231.
 Malthered l 69.
 Mammen ll 167 ff. 178. 181. 325 ff. 337. 339—41. 349. 355. 358. 367. 369.
 Manstrup ll 213.
 Mansø l 84. 242.
 Maren Jensdatter i Skagen l 152 ff.
 Margrethe, den lange, Taterkvinde ll 207. 320—1.
 Mariager l 360. 407. ll 11. 16. 25. 34—5. 62. 175. 214. 325. 335. 343—4. 348. 359. 361. 384. 388 ff.
 Markdanner, Kaspar l 243.
 Markvordsen, N., g. m. Dorch Nielsdatter l 355.
 Marsk ll 310.
 Marsvin, E., g. m. L. Munk l 186. Jørgen, til Avnsbjerg ll 348. 361. Peder, til Avnsbjerg ll 345.
 Masbad l 385. 388. 416.
 Masius, G., Professor l 397—8.
 Mattiessen, O., Kaptajn l 325.
 Medelgaard l 355.
 Medelhede ll 345 357.
 Mehl, Johan ll 31.
 Meilgaard ll 68. 349. 356. 376.
 Mejling, K., til Hvanstrup l 367. ll 26. 55.
 Meklenborg, Hans, Stiftsskriver ll 17.
 Mellemgrunden l 393.
 Meolden l 257.
 Middelsom Herred ll 167. 176. 178. 281 ff. 324 ff.

- Miendrup l 359.
- Mikkelsdatter, Anne, g. m. Landsdommer N. Clemetsen ll 328 ff.
- Mikkelsen, Daniel, Præst ll 111.
Hans M. Kolding, Præst l 245.
Johannes, Ridder l 378. Klemen, Provst ll 296. 308. Knud, Bisp ll 243. Kristen, Borgemester ll 120 ff. Kristen, til Hvanstrup l 367. Peder, Byfoged ll 130. Søren, Præst l 371.
- Misfoster l 334. ll 73.
- Mogensen, Ebbe, Raadmd. l 246. 285. 292. Jens M. Gauflund, Præst i Andsager l 324. Jens, Herredsfgd. l 369. Kjeld, Borgemester ll 68. Kristoffer, Præst l 373. Mads, Præst ll 185. Peter, Provst ll 180. Styge, Præst l 372.
- Molbech, Chr., Professor l 58. 327.
- Moldenhawer, Konferensraad l 330.
- Moldrup, Anders, til Hessel ll 36.
Peder, Assessor ll 36.
- Møllerup ll 343. 349.
- Møllerup, Anders og Niels, til Hessel l 365.
- Mols l 34—5. 43. ll 179—80. 328.
- Moltke, F., Stiftamtmand l 327.
- Monssen, J., Præst ll 176. 179.
- Monrad, E., Bisp og hans Hustru Margrethe l 138.
- Moritsen, Hans, Raadmd. ll 120 ff.
- Mors l 375 ff. ll 212 ff.
- Morsing, P., Præst l 371.
- Morsingerne ll 4.
- Mortensen, Jens, Herredsfoged l 369. Morten og Niels, Præster i Ulbjerg l 373. - Troels, i Ribe l 279. 282. Vogn, i Vesterbølle l 363.
- Morum ll 345. 390.
- Mosbjerg l 197. 422—3.
- Mossin, H., Præst ll 56.
- Movsten, Kristen, Herredsfoged l 369.
- Muderspach, Ritmester l 340.
- Mumme, Bisp ll 28. 189 ff.
- Munck, Frederik, til Krogsgaard l 270. Hans, til Visselbjerg l 259 ff. Iver, Bisp ll 242. Kristoffer, Præst l 372.
- Mund, Birgitte l 139.
- Munk, Slægten ll 338. Hans l 157. ll 12. Jørgen, til Højgaard ll 387. Kristen, til Hvanstrup l 367. 370. Kirstine, til Boller ll 397. Ludvig, til Nørlund l 186. Mette, g. m. Niels Harbo l 351. Mogens, til Volstrup, Landsdommer ll 339. Oluf, Rigsraad ll 339. Peder, Admiral ll 345.
- Museer l 48—65. I Ribe 55—7, i Aarhus 57, i Viborg 57—60. ll 172, i Aalborg 60—2. 93.
- Müeborg, P. K., Præst ll 296.
- Mygdal l 196. 213.
- Müller, N. A., Præst l 415—6.
- Myrhøj ll 3.
- Møgelbjerg l 423.
- Møgelkjer ll 339.
- Møgelthorum ll 394.
- Møjbecksaa ll 394.
- Møinichen, K., Oversekretær l 351. ll 19.
- Mølbygaard ll 249.
- Mølgaard l 212. ll 34.
- Møller, Kammerraad, i Ringkjøbing ll 313.
- Mølskov l 198.
- Mønt, slaaet i Aalborg l 90.
- Mørup ll 207.
- Nakskov l 322.
- Navne, sjeldne l 140.
- Natmænd l 134—5. ll 204 ff. 320—1.
- Nederby l 385. 388. 403. 420.
- Nederherreds Mølle l 359.
- Nested, D. Didriksen, Præst l 414.
- Nestved ll 217.
- Nibe l 371. 379. ll 214. 217.
- Niels, Bisp i Viborg l 397. Præst i Hjerring l 205. Præst i Tostrup l 372.
- Nielsen, Anders, Herredsfoged l 108. Christen, Præst p. Fur l 414. Enevold, Borgemester ll

10. Knud, Herredsfoged I 369. Kristen, Munk I 370. Kristen, Præst i Vesterbølle I 373. Mads, Raadmd. II 120. Mikkel, Prior II 180. Mouritz, til Aagaard I 88. Oluf, Borger i Ribe I 244. Povl, Borgemester II 69. Søren, Rektor I 322. Tim, til Stensballe II 359.
- Nissum (Sønder) II 291 ff. Bredning II 223.
- Nold, Kr., Dr. II 74.
- Nollund Kloster II 253.
- Non Mølle II 286.
- Norby, Ellitze, til Uggerslevgaard I 138—9.
- Nordby I 242.
- Nordrup I 323.
- Normand, Erent, til Selsø I 320.
- Nors II 212 ff. — Aa I 428 ff.
- Norup II 109.
- Nustrup I 414.
- Nyborg I 350. II 8. 54. 217. 235. 242. 343. 354.
- Nykjøbing I 380. 385. II 218. 223. 225—6.
- Nymindegab I 81 ff. II 313.
- Nyrup I 364. 371.
- Næsborg II 217. 222.
- Næsbyhoved II 330—1. 373.
- Næssund II 222.
- Nævninger I 431. II 235 ff.
- Nøddelund II 827.
- Nøragergaard I 368. II 24—5. 58. 69.
- Nørbæk II 374.
- Nørgaard I 145.
- Nørhaa II 211.
- Nørholm I 320 ff. II 212.
- Nørlund I 186.
- Nørlyng Herred II 339. 372.
- Nørre Aa II 281. 324. 358.
- Nørre (Horne) Herred I 69.
- Nørrebeg I 374.
- Nørreklit II 309.
- Nørrelyng Herred II 325. 328.
- Nørreminde II 310.
- Nørresundby I 195.
- Nørretang II 303.
- Nørrevosborg II 302. 305. 310 ff. 320.
- Nørrise I 356.
- Nørtorp II 212.
- Øchelss I 379.
- Odden I 211. 355.
- Odense I 76—8. 321—2. 355. II 330.
- Odt II 325. 372.
- Offer II 161.
- Oggesen, Hans I 257—8.
- Oldager (store) II 207.
- Oldsager I 407. II 167 ff. 282.
- Olesen, H., Præst i Randers II 9.
- Olger Danske I 194.
- Olsen, Kristen, til Restrup I 350.
- Olufsen, Hans, Hofmurmester I 400. H., Raadmd. i Viborg I 340. H. O. Riber I 258. Jens, til Kjerbygaard i Fyn I 821. O. C., Professor I 840.
- Omme (Sønder) II 251. 259.
- Ommersyssel I 347.
- Oppelstrup I 334.
- Opfejningsbrev I 272.
- Oregab I 85.
- Orning, Erik, Kaptajn, og hans Børn: Mads, Søren og Sofie, og Broder Ove I 139.
- Ostenfeld, J., Rektor II 26.
- Ostrup I 324.
- Ostrup, Povl Mortensen, Rektor I 298.
- Ovdrup I 367.
- Ove I 415.
- Ovegaard I 340.
- Overgaard I 360 ff. II 66. 387.
- Overmøjebæk II 394.
- Overtro I 331 ff. 339. 357. II 3. 62 ff. 84 ff.
- Ovesen, Jakob, Væbner II 181. Kjeld, Kantor II 180.
- Oxby Klit I 80.
- Oxholm II 215. 223. 271.
- Paaske, Jens, i Viborg I 371.
- Pallesen, Jens, Præst i Hersom I

372. Jørgen, Konrektor i Kbhv., siden Præst i Varde I 322.
- Pallisbjerg II 299. 301 305. 339.
- Palsgaard I 360. II 330. 333 ff. 338 ff. 344. 376.
- Pandom II 302
- Papegøjegilde II 117. 150 ff.
- Papirspenge II 17.
- Parsbjerg, Ingeborg, g. m. Iver Juel II 346. Manderup, Lensmand i Aalborg I 155—6. 332—3. II 66. Niels, til Lyndrupgaard I 356. Sofie, g. m. J. St. Sehested II 360. Valdemar, Lensmand i Ribe I 301, til Bundrup I 361—2. Verner, til Lyndrupgaard I 356.
- Passauske Kunst II 4.
- Peder Smed I 396. Peder, Præst i Ølgod I 324.
- Pedersen, Bagge, Raadmd. I 276. 304. Børre, Præst I 374. Erik, Herredsfgd. I 369. Frans, Raadmand II 115. Ib, Præst I 372. Jakob, Præst I 354. Jep, Borgemester II 127. 150. Jørgen, Provst I 255. Kristen, Borgemester II 123 ff. Kristen, Herredsfoged I 369. Lavrids, Konrektor i Kbhvn., siden Rektor paa Herlufsholm og Præst i Nakskov I 322. Lavrids P. Kjettrup, Præst I 371. Mads, Præst I 373. Malti, Raadmd. II 120 ff. Mikkel, Præst II 295. Oluf, Præst I 85. Peder, Herredsfoged I 369. Peder, Præst I 367. Svend, Præst I 374. Søren, Herredsfoged I 369.
- Pederstrup II 349.
- Pentz, Adam Ernst, til Nøragergaard I 368.
- Pest I 97. 121. II 3. 10. 314.
- Pietister II 26 ff. 36 ff. 59 ff.
- Pikhede I 885. 407.
- Podebusk, Movrits, til Kjørup I 71. 247 ff.
- Politi II 116. 118 ff.
- Poll, Frands, til Staarup I 266.
- Pop, Povl, Borgemester I 183. II 130.
- Pors, Anna, g. m. Børial Kristensen I 359. Jens, Borgemester I 294—5. Jørgen I 345. 349. 367. Prokurator II 356. Mads Andersen, Præst I 294. Niels, til Kastrup I 349. 359. Povl, I 367.
- Pouch, Johan, Raadmd. og Apoteker i Ribe I 134. 136. 139. L., Dr. I 133.
- Poulsen, Bertel, Præst i Taulov II 68. Jens, Assessor, til Søbygaard og hans Børn: Anna, g. m. Dr. N. Jespersen i Aalborg, Johanne Marie, g. m. Hans Drejer i Sjælland, Povl, Præst i Saxild, Klemen, Præst i Lime, og Johan, til Vaar II 68. Knud, Raadmd. i Aalborg I 331. Mads, Borgemester i Randers II 67—9. Matthias, Landsdommer og hans Børn: Marie Kirstine, g. m. Fischer p. Allinggaard, Marie, g. m. Oberst Winding p. Bistrup, og Anne Marie, g. m. Kr. Linde til Bekmark, II 68. Niels, til Gunderupgaard I 357. 365. Peder, Herredsfoged I 369. Vogn, til Støttrupgaard I 366.
- Poulson, Niels, til Gunderupgaard og hans Børn: Marie Kathrine, g. m. Hospitalsforst. Joh. Juul, Jens, Kaptajn, og Karen II 67—8. Matthias, Niels og Jokum II 69.
- Povelsen, Lambert, Præs: I 324. Niels, Præst I 191. Niels, kgl. Foged, Borgemester i Ribe I 251. 256—7. 265 ff.
- Powisch, Magdalene I 319 ff.
- Prip, Søren, Præst I 374.
- Priser paa Klæde m. m. I 101 ff.; paa Korn I 382. II 16. 18. 322. 331. 343; paa Fisk I 382. 385. 390 ff.; paa Brød II 121; paa Drikkevarer II 134; paa Kjød II 143 ff.
- Præstekald II 9.
- Præsteordination I 336.
- Præster maa ej ryge Tobak II 9.

- Præstgaard l 386.
 Pulsvaadvig l 408.
- Q**uambjerg ll 207.
 Quistgaard, M., til Stubbergaard ll 280.
 Quærndrup ll 296.
- R**aabjerg l 148. 305 ff. 422 ff. ll 95.
 Raaby ll 62.
 Raadmændenes Antal i Ribe l 246.
 Raarup l 416.
 Radtlef, J., Raadmd. l 184.
 Rafn, H. S., Landstingsprokurator l 402.
 Ramus, Bisp ll 54.
 Randelsborg l 351.
 Randers l 182. 236. 351. 362. ll 2. 9. 67—9. 175. 193 ff. 218. 332. 366. 377.
 Randrup l 379. ll 222. 356.
 Rantzau, Breide, Statholder i Kjøbenhavn. l 155. J. H., til Aagaard ll 271. Kaj l 361. R.-Ascheberg, Greve ll 306.
 Rask l 416.
 Rasmussen, Anders, Præst l 372. Niels, Stiftsskriver ll 17. Peder, til Restrup l 350. Søren, Tolder i Skagen l 155.
 Ravn, Borgemester i Viborg ll 72.
 Ravnsdal ll 346.
 Ravnstrup l 398.
 Redtz, Margrete, g. m. Malte Sehested ll 358.
 Reenberg, Frans, Dr. med. l 355. Jens Klavsen, Rektor, l 357. ll 26. Morten, Mag. ll 28. Tøger, Landsdommer ll 25.
 Refskjær ll 336. 342.
 Refsnæs l 361. ll 65.
 Reinald, engelsk Admiral ll 312.
 Reisby ll 239.
 Reistrup ll 341.
 Reitenshøjene l 202.
 Rekkeborg l 359.
 Reluition ll 15.
- Resen, Kristen Andersen, Præst l 372.
 Restrup l 338 ff. 347. 349. ll 3. 7. 9. 325. 328. 344. 354—5. 371. 380.
 Reus, Professor ll 55.
 Reventlov, K., Storkansler ll 371.
 Ribe l 55. 68 ff. 84—5. 97 ff. 165 ff. 219 ff. 320—4. ll 66. 111. 114. 200. 238—40. 242. 272. 339. Kirkebøger l 114 ff. Skole l 276.
 Riber, H. Olufsen, Borgemester l 253. Jakob Andersen, Præst ll 296.
 Riis, Anders Sørensen, Herredsfoged l 369.
 Rimand, Jesper ll 2.
 Rind ll 367. 370.
 Rindom l 81.
 Rinds Herred l 337 ff. 369 ff. ll 1 ff. 328. 395 ff. By l 347. 356. ll 61. Sogn ll 204. 207.
 Ringholm, V. Lauritsen, Præst l 414.
 Ringkjøbing l 112. 320. 323. ll 217. 226. 315. Fjord l 80 ff. Navn l 87.
 Ringsted l 77.
 Rishøj l 211.
 Risum ll 393—4.
 Rold Skov l 207. 346.
 Rolfs Søl 80.
 Romdorf, A., Rektor l 139. 322.
 Romlund ll 397.
 Rosenholm l 19. 371.
 Rosenkrands, Familien ll 338. Anne ll 383—4. Gunde ll 351. Holger, Høvidsmand p. Ørum ll 376.
 Kirsten, g. m. N. Skram, Kristoffer, Rigsraad, Styge, alle til Lyndrupgaard l 356. Gehejmerraad R. ll 20. Mette ll 339. Niels ll 383. Palle, til Ørup og Vesløggaard l 138.
 Rosenspar, Oluf, og hans Datter Birthe, g. m. Korfits Rud l 140.
 Rosenørn, Kristoffer, til Hersom-

- gaard l 349. 360. ll 68. Mathias, til Damsgaard, Peder Mad-
sen, til Tvilum, og Povl, Oberst
ll 68—9.
- Roskilde ll 242. 245.
- Rostgaard l 340. ll 11. 18. 69.
- Rotter fordrives ll 61 ff.
- Roum l 347. 354. 360. ll 397.
- Rubjerg l 146.
- Rud, Slægten ll 338. 345. Johan,
til Møgelkjer ll 339. Jørgen ll
361. Korfits, til Fuglsang og
Vallø, og hans Datter Birgitte
l 140.
- Rudbjerggaard ll 333 ff.
- Rugaard l 19. ll 35—6. Len ll
330.
- Rugtved l 147.
- Rusk, Jens Hansen l 85.
- Ruus, J., Præst l 372.
- Ry l 348. 370.
- Ryaa ll 213.
- Ryde l 260.
- Rygdrup l 367.
- Rygen ll 13 ff.
- Ryhav l 358.
- Rüse, Henrik, til Ryssensten, og
hans Datter Johanne Marie ll 302.
- Ryssensten ll 302. 305. 310 ff.
- Ryttergods ll 15 253.
- Rævs l 361. ll 65.
- Rævskjær l 196.
- Rødding ll 339—40. 343. 349. 361.
374.
- Rødkjærsbro ll 282.
- Rødstenen paa Fur l 404 ff.
- Røjgaard ll 253.
- Rømmer, N., Præst l 372. ll 18.
- Rømø l 84.
- Rønberg, J., Provst l 352. 372.
ll 18.
- Rønbjerg ll 207.
- Rønne l 417.
- Rønneby ll 70.
- Rønnov, J., Bisp ll 376.
- Rørbæk l 364. 368. ll 24. 58.
393.
- Rørbæk Hovgaard l 364. 368.
- Sadolin, Kristian, Præst i Viborg
ll 31.
- Sagn s. Folkesagn.
- Sal Sogn ll 326 ff.
- Salling l 379. ll 108 ff. 207. 213
ff. 393—4.
- Samsø (Dialekt) l 34 ff.
- Sandalsbjerg (Savnsbjerg) l 206.
- Sandemænd ll 238. 246. 341.
- Sander, Præst ll 29. 41. 52.
- Sandflugt l 425—6. ll 291. 306 ff.
- Sarkjøbing l 361.
- Saxild ll 68.
- Schack, O. D., Stiftsbefalingsmd.
l 140.
- Schindel, Grevinde ll 12.
- Schive, P. Lauritsen, Præst l 398
—9. 414—5.
- Schouw, J. E., Etatsraad l 58.
- Sedding ll 396.
- Seefeld, Enevold, til Viffersholt,
Viffert, til Refs, Maren, til Refs
ll 65. Jørgen, til Næs l 261.
ll 35. 65. Jørgen, til Stenalt ll
349.
- Seerup ll 177.
- Seerup, Etatsraad ll 19. 25. Niels
Jørgensen, Præst, og hans Søn
Søren Nielsen, Præst l 115.
- Segelstrup ll 348.
- Segendorff, P., Kapellan ll 9.
- Sehested, Axel, til Nøragergaard l
368. Hannibal, Admiral ll 360.
Iver Nikolaj ll 24—5. 69. Jens,
til Stubbergaard ll 280. Admiral
ll 14. Stiftamtmd. ll 54. Jens
Steen, Generalløjtn. ll 360. Malte,
til Ryhave ll 358.
- Selde l 371. 415. ll 393—4.
- Sellebjerg ll 333. 342. 344. 355.
360.
- Selvejerbønder l 345. ll 324 ff.
332. 351—2.
- Sem l 279. 285.
- Serup ll 180. 336. 343. 346. 361.
- Sevel ll 272 ff.
- Severin, Jakob, Kbmd. i Kbhvn.
ll 59.

- Sidenburg, Dorothea, g. m. Præst
P. Schive l 399. 415.
- Siersted, Kr., Præst ll 296. 313.
- Sigbrit ll 331.
- Signe og maale l 334.
- Sild ll 219.
- Sildefiskeri i Limfjorden l 87.
- Silkeborg ll 326.
- Simested l 346 ff. 372. ll 2—5.
7. 66.
- Simonsen, J., Borgemester ll 376.
- Sindal l 198—9.
- Sinklar, Anders, til Gernis ll 342.
- Sjelbro l 19.
- Sjælemesse l 352.
- Sjørring l 427. ll 211.
- Sjørup ll 328. Store- ll 358.
- Sjørup, N. Andersen, Præst l 414.
- Skaaninger, P. Eriksen, Handelsmd.
i Ribe l 110.
- Skaarupgaard l 352.
- Skaber Mølle ll 370.
- Skade, Albert, Herredsfoged l 369.
Elsebet og Niels l 366.
- Skadeland l 349.
- Skadelund, Familien ll 325. 372.
Jørgen og Niels ll 372.
- Skads Herred l 69.
- Skagen l 143. 151 ff. 211. 303. 377.
ll 95. 216. 219. 296.
- Skallingen l 84. 242.
- Skals l 347. 355. Aa l 392.
- Skanderborg ll 66. 284. 330.
- Skanderup l 159 ff.
- Skatskov l 349—50.
- Skauen o: Skauenggaard ll 348.
380.
- Skaugaard, Anders, Erkedegnd ll
100.
- Skaumgaard ll 282.
- Skeel, Albert, Lensmd. i Ribe l
132. 137. 256. 275. 292 ff. og
hans Hustru Fru Birthe l 138.
140. Anna l 138—9. Birgitte
g. m. Gehejmerraad Krabbe l
351. Christen ll 387. Chr. Jør-
gensen, Stiftamtmd. ll 358. 371.
373. Jørgen, Rigsraad ll 345—6.
361. 371. 387. Kristian, til Fu-
- singø og Vallø, og Hustru Bir-
gitte Rud og Søn Korfits l 139
—40. Margrete l 132. 137. 140.
- Skelund l 369. 415.
- Skindrup l 359. ll 4.
- Skinds Bro l 347. 359. ll 4.
- Skinkel, Dorete, g. m. Godslev
Budde l 365. Helvig, g. m. Iver
Vind l 138—9. 321. Lavrids og
Niels, til Søholm l 138.
- Skipper, Kr. Lauridsen, Præst l
372.
- Skive ll 19. 216. 223. 353. 376.
388.
- Skive, N., Rektor ll 26.
- Skivum ll 70.
- Skjeldbjerghus l 360.
- Skjern l 320—1. ll 1. 207. 325.
367. 370. 376. 682 ff. 395.
- Skjern Aa ll 281. 324.
- Skjernbro ll 204.
- Skjerpingsgaard ll 216. 225.
- Skjervad ll 387.
- Skjærum ll 184. 189.
- Skjærup l 363. ll 202.
- Skjæve l 149.
- Skjølingsbrev l 272.
- Skjøning, J., Bisp l 354.
- Skjød, Anders Nielsen, Præst, og
Karsten Andersen, Præst, og Kri-
sten Andersen, Præst l 372.
- Skodborgaa l 23.
- Skodborghus l 270.
- Skolelærere ll 256 ff.
- Skoler, danske og tyske l 223.
- Skoning, Lars, Herredsfoged ll
374.
- Skougaard, Klaus, Præst ll 296.
298. 314. Kristen Bork, Præst
ll 296.
- Skove, gl. ll 325 ff. 366. 387.
- Skovplantning l 388.
- Skraa (By-) ll 114.
- Skralderen l 393.
- Skram, Elle, g. m. H. Lange til
Dejberglund, l 138. Jørgen, Rigs-
raad ll 181. Niels, til Lyndrup-
gaard l 356.
- Skrave l 265.

- Skrifte II 9.
 Skringstrup I 355.
 Skriver, Gunde, Landstingshører II 339. 380. Kristen, Borgemester II 120 ff.
 Skrumstrup II 333.
 Skræder, B. Nielsen, Borger i Ribe I 225.
 Skøger II 116. 145.
 Skørbigsighede I 197.
 Slagelse II 55.
 Slesvig II 113.
 Sluse, Jens Nielsen, Provst I 372.
 Slyngel 423—4.
 Smaaredsel II 363.
 Smediehøjene I 419.
 Snapsting I 66—79. 431.
 Snede (Nørre) II 206.
 Sneum Aa I 162.
 Snevre I 210—1.
 Snevren I 393. 395.
 Sofie, Fred. II's Dronning I 365.
 Sohn, Claus, kgl. Hofkøkkenskriver, og Johan, Kornskriver i Khvn. I 325.
 Sohngaardsholm II 34.
 Solberg, Kristian, Herredsfoged og Borgemester I 358. 370. II 12. 22. 24.
 Soldaterudskrivning II 305.
 Solt II 386.
 Sommer, Kristen, Væbner I 370.
 Sonne, Generalfiskal, og Løjtnant S. I 340.
 Sorgenfri I 385.
 Sort, Ib, Præst I 354. 372.
 Sostrup II 371. 387.
 Spandetgaard I 247.
 Spangerhede I 200 ff.
 Spener, Jakob, Dr. II 26.
 Spormand, Assessor II 36.
 Sprogprøver, jydsk I 45.
 Staarup I 266.
 Staby II 301. 306.
 Staby, Jakob Nielsen, Præst II 296.
 Stadilfjord I 80 ff.
 Stadsbud I 135.
 Stadskok I 192.
 Stadsretter I 43. 219. II 113—4.
 Stage, Søren Jakobsen, Borgemester i Ribe I 220 ff. og hans Børn: Anders I 219 ff., Dorethe, Jakob, Karine og Marine I 222.
 Starker II 176.
 Stavanger II 342.
 Stavelund II 390.
 Stavning I 81 ff. II 56. 207.
 Stavnsbaand II 305.
 Steffensen, Lavrids S. Skriver, Byfoged I 295.
 Stege I 299.
 Stenalt I 365. II 349.
 Stenerodde I 403.
 Stengaard II 393.
 Stenild I 364. 367—8. II 4. 58.
 Stenmagle I 417.
 Stensballe II 359.
 Stenum I 198.
 Sterup I 210.
 Steuner, Henrik, Præst II 31.
 Stevns II 225.
 Stiftsbiblioteket i Aalborg I 327.
 Stigaard, Inger Dorthea, g. m. Præst Ole Sørensen I 416.
 Stinger, J., Borgemester II 376.
 Stisen, Lavrids, til Holmgaard I 367.
 Stistrup, Kristen, Præst I 337. 340. II 10—1.
 Stokkenævn II 237.
 Storeng II 294.
 Stormflod II 305. 309 ff.
 Storskoven I 143.
 Strandby I 364—5. II 3.
 Strandbygaard I 367.
 Strandet Aa I 392.
 Strandinger II 312.
 Strandkjær II 178. 180.
 Struck, Bertel, Raadmand I 245. 254—5. 265 ff.
 Struensee II 306.
 Stubbergaard II 280.
 Studehandel I 239.
 Stygge, Mourits, til Holbækgaard II 386. Niels, Bisp I 88.
 Støttrupgaard I 366.
 Støttrupperne II 29 ff. 36 ff. 397.
 Støvring, Student II 28.

- Støvringgaard l 350. ll 335 ff. 354.
 380.
 Suddergaard ll 309.
 Suhr, Ritmester l 351. ll 20.
 Sundby (Nørre) l 195. 209. ll 216.
 Sunde l 386.
 Suollerup ll 343.
 Svane, Anders Hansen, Borgemester
 i Ribe l 134. 254. Hans, Ærke-
 bisp l 222. 253.
 Svane, til Visborggaard ll 34.
 Svanevedel, Adelheid Magdalene ll
 69. Generalmajor ll 310 ff.
 Svanning, Abel, Anna, Dorthea,
 Hans, Jakob l 259. 265 ff. Jens,
 Karine, Kirstine, Lavrids, Marine,
 Niels, Mag. l 253—4. Frederik l
 222. 235. 241. Hans, kgl. Historio-
 graf l 222. 237. 253. 259. Hans,
 Provst p. Samsø l 253. Marine,
 g. m. Anders Sørensen Vedel l
 238. 253. Søren, Præst i Guld-
 ager l 254.
 Sveidal ll 295.
 Svendsen, Gunnolf ll 240.
 Svenstrup ll 332.
 Svingelbjerg l 348. 360. 370.
 Svinkløven ll 213.
 Switzer, Klaus, til Jullingsholm ll
 253—4. 259 ff.
 Svoldrup l 360.
 Svostrup l 173 ff.
 Sværgen og Banden l 190—1. ll
 262.
 Syttrup l 367.
 Sæby ll 59. 334.
 Sæder ll 70 ff. 79 ff. 316 ff. 321 ff.
 Særmark l 162—4.
 Sæbygaard ll 68 345.
 Sødal l 355. 379. 401. ll 25. 34.
 Søgaard ll 313.
 Søgaarde ll 272 ff.
 Søgneting l 66—79.
 Søhane, Hans Jessen, s. Jessen.
 Søkbæk l 360.
 Sølenthal, Baron ll 28.
 Sønderby ll 295.
 Sønderbæk ll 349. 374.
 Sønderfelding ll 297.
 Sønder Hald l 38.
 Sønder Herred l 34.
 Sønderho l 242 ff.
 Sønderholm l 62—4.
 Sønderlyng Herred ll 325. 328.
 332. 366.
 Søndernisum ll 291 ff.
 Sønderris l 254. 266. 270. 356.
 Sønderside l 84. 242.
 Sønder-Vosborg ll 805.
 Søndre Rømme (Sønderlands Rømø)
 l 84.
 Søren, Præst i Tostrup l 372.
 Søren, Sankt, i Ry l 348. 370.
 Sørensbjerg ll 312.
 Sørensen, Anders S. Klyn, Raad-
 mand i Ribe og hans Slægt l 70.
 219 ff. Anders, Præst i Sime-
 sted l 372. Christen, Raadmd. i
 Aalborg ll 130. Chr., Herreds-
 foged ll 375. Jens, Præst i Hodde
 l 324. Kristen, Bartskeer i Ribe
 l 229. Mads, Præst i Testrup l
 371. Mathis, Herredsfoged ll
 284. 347. 356—8. Ole, Præst p.
 Fur l 414. 416. Peder S. Skri-
 ver, Borgemester l 137. 139. Pe-
 der, kgl. Livlæge l 272.
 Sørig l 424—5.
 Søvind ll 334.
 Taalestrup l 350.
 Taars l 146. 194. 197. 204. 215.
 Taarup (Store) l 351. 358. 363. 370.
 ll 3. 24. 29.
 Taarupgaard l 356. ll 335—6.
 Tang, Jens ll 294. 301—3. 312—3.
 Laurits ll 303. Peder og Søren
 ll 302.
 Tange l 295. ll 281.
 Tapdrup ll 325. 349. 368. 386.
 Tarm l 341.
 Tatere s. Natmænd.
 Tauber, E., Rektor l 327.
 Taulov, Bertel, Præst ll 24.
 Tausen, Mathias, Herredsfoged l
 358. 369—70. ll 11.
 Tavlgaard ll 176—8. 343. 345—6.
 386.

- Tavlov II 69.
 Tebring, Mich. II 191.
 Terndrup I 371.
 Testrup, Kristen Sørensen, Herredsfoged I 337 ff. 370. II 1 ff. 354.
 Kristen Kristensen, Herredsfoged I 340. Kristian Mikael, til Vifertsholm I 340. Søren Kristensen, Sø- og Landkrigskommissær I 340.
 Testrupgaard I 337 ff. 370. II 4. 10. 12. 60—1. 70—1.
 Testrup Sogn I 338 ff. 365. 370. II 5. 10. 17. 60—1. 71.
 Texiera, Immanuel II 16.
 Therkelsen, T., Rektor i Varde I 325.
 Thestrup, Frans, Bisp II 28.
 Thinggaard II 302—3. 305.
 Thisted I 385. II 212 ff.
 Thomesen, Iver, til Ørslevkloster II 376. Niels T. Viborg, Præst I 371. Nis, Herredsfoged I 369. Peder, Præst I 372. Willum, Landsdommer II 70.
 Thomsen, Anders, Provst i Tønder I 255.
 Thord (Degn) I 432. II 230 ff.
 Thorlav, Bisp i Viborg I 348.
 Thorsminde II 292. 304—5. 309 ff.
 Thorsted II 201.
 Thorum II 394.
 Thorup I 371. II 226.
 Thucydides II 186. 189.
 Thuer, Aggi II 200.
 Thulstrup II 178.
 Thy I 28 ff. 221. 389. II 122. 211 ff.
 Thygesen, til Randrup I 379.
 Thyholm II 211.
 Tiende II 10.
 Tiggere II 160.
 Tiirslund I 160 ff.
 Tim II 348. 353. 387.
 Timring II 300. 303.
 Ting (Snaps-, Drik-, Allemands-, Søgne-) I 66—79. I 431—2.
 Tinghøje II 199—200.
 Tingsvidner II 341.
 Tipperne I 83.
 Tirsbæk II 331.
 Tirsted I 79.
 Tisted I 364. II 41. 58. 296. 325. 349. 358. 368. 386.
 Tjele II 35—6. 323.
 Tobak II 9. 71.
 Tobøl I 159.
 Toftegaard I 206.
 Tolder, Hans, Lensmand paa Aalborg I 328.
 Tolne I 422.
 Tongdal I 354.
 Torfæus, T. II 191.
 Torkildsen, N., Kannik I 72. 225. 244.
 Tornby I 145. 147—8. 194.
 Tornum, Jens, Borgemester I 71. 254—6.
 Torpegaard I 320.
 Torsager, Lille II 359. Øster II 348. 362. 389.
 Torup I 374. II 370. 397.
 Tostrup I 324. 347. 354. 359. 372. II 353. 387—8.
 Tovsed I 266 ff. 271—2. 281—2.
 Tranekjær I 247.
 Trans, Povl, Præst I 121.
 Trantum II 216.
 Trellund, H., Byskriver I 133. Bisp II 29. 31 ff.
 Trend I 92. 364—5.
 Treschou, Mag. II 31.
 Trinderup I 340. 368.
 Trojel, Præst II 18.
 Trolddom I 85. 146. 148.
 Trudsholm II 346. 356. 377.
 Truelsen, Jens, Præst II 176. 179.
 Trængselhus I 360.
 Tulsted II 344. 349. 355.
 Tulstrup I 325. 343. 348—9. 356. 362. 386.
 Tved, Ananias Kristian, Præst II 60.
 Tversted I 422 ff. II 185.
 Tvilum II 68. 180.
 Ty, S. Jakobsen, Borgemester I 221.
 Tybjerggaard II 360.
 Tyboerne II 4.

- Tychonius, K. L., Stiftsprovst II 31. 337.
 Tyer, Gødert, i Ribe I 228.
 Tygesen, P., til Skaarupgaard I 352—4.
 Tyrrestrup II 330. 333 ff. 371. 376.
 Tyvsmose I 206.
 Tærskerpengge II 364.
 Tødse II 216.
 Tøgersen, L., Raadmand I 224. 237. 254. 257. P., Rektor I 236.
 Tønder I 255.
 Tørisen, Olaf II 386.
 Tørninglen I 69.
 Udby I 417.
 Udd ell. Udegaard II 249. 252.
 Udgravninger I 62—5. II 167 ff.
 Udstrup II 291 ff. 300 ff. 312.
 Ugilt I 193—4. 198—200. 205. 207. II 184.
 Ulbjerg I 347. 354. 358. 373. II 9. 15. 24. 397.
 Ulfeld II 367.
 Ulftand, Gregers II 384. 386—7. Truid II 387.
 Ullis I 337. 360. 364. 366.
 Ulstrup II 176—8. 325. 345 ff. 367. 371. 387.
 Ulvborg I 38. II 306.
 Ulve i Jylland I 142 ff. 212.
 Ulvkjær I 145.
 Upernavik II 297.
 Urbansen, Jakob, Borgemester II 65.
 Urne, Anna, g. m. Enevold Sefeld til Kjeldrup II 65. Axel, til Vifershholm II 65. 395. Birte, g. m. Jens Kaas I 354. Jørgen I 235. Lage, til Sellebjerg II 342. 344. Mette II 384.
 Uttrup (Nørrø) II 162; (Øster) II 124.
 Uvejrl I 381 ff.
 Vaadstrup II 349.
 Vaar II 68.
 Vadgaard I 415. II 41. 70.
 Vadum II 216.
 Valdemar II, Konge II 230 ff. IV, Konge I 418. II 242.
 Valsbøl I 32. 41.
 Valsgaard I 415.
 Valø II 59.
 Vammen II 171 ff. 339.
 Vandal, Johannes, Professor II 185.
 Vandborg II 296.
 Vandel, Hans Pedersen, Borgemester I 303. Hans, Raadmd. I 102—3. 134. Nicolaus, Bedemand i Ribe I 107 ff.
 Vandet (Vester) II 212. 281—2.
 Vandflod II 309 ff.
 Vandrup I 367. II 111.
 Varde I 112. 320—5. II 199. Aa II 1.
 Varder, J. Kristensen, Præst I 225.
 Vardsyssel I 85.
 Vargaard I 379.
 Ved Sø II 281. 286.
 Vedel, Anders Sørensen, Historiograf I 238. 251. 253. 273. Søren Andersen, Præst i Ribe I 115 ff. og hans Hustru Susanne I 138.
 Vedersø II 306. 313.
 Vedgaard II 358.
 Vedsted (Vester) I 56.
 Vegerby I 337.
 Vegner, Kristoffer, Præst II 296.
 Weidemand, Kjøbmand i Aalborg I 186. 189.
 Weinholtz, Kathrine, g. m. Præst P. Witt I 372. II 21.
 Vejle I 295. 319 ff. II 250.
 Vejle, A. Lavritsen, Præst I 318 ff.
 Vejrum II 201. 302. 325. 356. 366. 386—7.
 Vejrup II 344. 355. 390.
 Velling I 81 ff.
 Vendberg II 212. 215—6.
 Vendsyssel I 382. 422. II 213 ff. 224. Dialekt I 34 ff. II 4. Sagn I 193 ff. Sæder II 79 ff.
 Venusinus, J., kgl. Historiograf I 254.
 Vesenberg II 330.
 Vesteni, Agathe, g. m. Palle Friis

l 151. Margrete, g. m. Kristoffer Lavridsen til Overgaard ll 66.
Vesterbølle l 337. 347. 360 ff. 373.
ll 8. 12. 15. 36.
Vesterherred l 84. 242.
Vesterholmen l 423.
Vesterris l 337 ff. 371 ll 2. 15. 61.
Vesterside l 84. 242.
Vestertang ll 301.
Vestervelling ll 370.
Vestervig ll 36. 214. 221—2. 329.
Vestkysten i Jylland l 80—5.
Whitte, Markus, Englænder l 137.
Viborg l 37. 57 ff. 66 ff. 76—7.
112. 150. 321. 337—8. 340—1.
345. 348—9. 351. 355. 357—8.
369—71. 379—80. 397. ll 2. 5.
7. 8. 10. 19—20. 26. 29. 31. 36
ff. 57. 60—1. 75. 97 ff. 172 ff.
180—1. 184. 208. 244. 283. 286.
301. 328—9. 332. 336. 367. 376.
Viborg, Jens, Ærkedegn l 226.
Vibtorp l 297.
Viby l 415.
Vide, Staller ll 200.
Videbreve ll 261 ff.
Vidstrup Bro l 210—11.
Vien l 423.
Viffert, Axel, til Viffertsholm ll 65.
Korfits, Lensmd. ll 339.
Viffertsbolm l 338 ff. ll 34. 64—5.
67.
Vildmosen (den store) l 206. ll
213. 216.
Vile ll 109. 394.
Vilhelmsborg ll 333.
Villads, Munk l 370.
Villands Herredsting l 75.
Villestrup ll 65. 302. 332. 346. 380.
Villum, Præst i Hersom l 372.
Villumsen, Hans, Borgemester, Hans,
Præst, Mathis, Præst, Mogens,
Amtsskriver, Thomas, Lektor,
Thomas, Organist, og Villum,
Borgemester ll 70. Inger M., g.
m. Præst I. Enevoldsen l 415.
Vilscløff, H. N., Præst ll 296.
Vilslev l 265.

Vind ll 300. 303.
Vind, Anna til Endrupholm, g. m.
Jørgen Krag l 138. Anne, g. m.
A. v. Kula l 321. Christian Iver-
sen til Nørholm l 324. Else l
324. Jakob, til Grundet l 138.
Iver, til Nørholm, Rigsraad l 136.
138—9. 320 ff. og hans Datter
Karine ib.
Vinding l 322. ll 300. 303.
Vinding, Oberst ll 68. Povl, Pro-
fessor ll 189.
Vindinge l 298.
Vindum ll 281 ff. 325. 346. 370.
Vindum Overgaard ll 285. 345—6.
352. 357. 367. 380.
Vinge ll 370.
Vingegaard ll 181.
Vinkel l 402. ll 284. 356—8. 367.
370.
Vinter, Anders, Præst i Vranum ll
287.
Virksund l 392.
Virring l 24.
Visborg l 370. 415.
Visborggaard l 361. ll 34—5.
Visby l 371.
Viskum ll 323. 371.
Visselbjerg l 259. 294.
Vissenbjerg Birk l 76.
Vissenbjerg, K. D., Landinspektør
ll 303.
Witt, Peder, Præst ll 21. Peder
Olufsen, Præst l 372.
Vitterup l 297.
Witterup, Mikkel, Præst, l 372.
Wittrup, Mikkel Pedersen, Præst ll
21. 36. 41.
Vium ll 288.
Vive l 415.
Vixø ll 221. 223.
Vodder l 279.
Vogelius, Præst i Bjergby l 147.
Frans, Præst i Aasted ll 183 ff.
Mikkel, Præst i Øsløs ll 185.
Vognmandstaxt ll 137 ff.
Vognsen, P., Herredsfoged l 369.
Volf, Bartskeer i Ribe l 287.
Volstrup l 364. 368. ll 201. 339.

Vonsild l 348. 360. 364. 369—70.
 ll 29. 41 ff.
 Vorde ll 2.
 Vordebjerg l 418.
 Vorgod ll 207.
 Worm, M., Præsident i Ribe l 107
 —8. 324.
 Vormstrup ll 179. 325 ff. 335.
 Vosborg l 17. ll 302. 305. 310 ff.
 320. 339.
 Vrangcl, Helmut ll 366; Karl Gu-
 stav ll 367.
 Vranum ll 286. 289.
 Vrejlev l 212.
 Vrensted l 416.
 Vridsted ll 36.
 Vædelsborg l 350.
 Værneengene l 83.
 Værnepligt ll 251.
 Vøjl l 376. 378. 384. 386. 388.
 Vøjlkilde l 385. 408.
 Wøldike, A., Bisp ll 57.

Xenophon ll 186. 189.

Zigeunere s. Natmænd.
 Zinzendorff ll 55—7. 59.

Æbeltoft ll 177—8.
 Ægidius, Dr. ll 67.

Øland l 146. 148.
 Ølgod l 324.
 Ømark l 369. ll 25.
 Ørbæk ll 255.
 Ørild ll 390.
 Øris l 354.
 Ørnbjerggaard l 365. ll 3.
 Ørndrup ll 34.
 Ørslevkloster l 369. ll 25. 69. 376.
 Ørsted l 331.
 Ørum Slot ll 343. 376. 380. Sogn
 ll 349.
 Ørum, J. Christensen, Præst l 414.
 Øsløs ll 185.
 Østerbølle l 345. 347. 349. 363 ff.
 373. ll 3. 8. 12. 15. 24.
 Østergaard ll 371. 394.
 Østergaard, Kristen Kristensen,
 Præst ll 297.
 Østerild ll 212. 215.
 Østertorsager ll 348. 362. 389.
 Østervelling ll 370.
 Østholmen ll 211 ff.
 Østrup l 369. ll 390.